

На насловној страници:
Бранко Ћопић

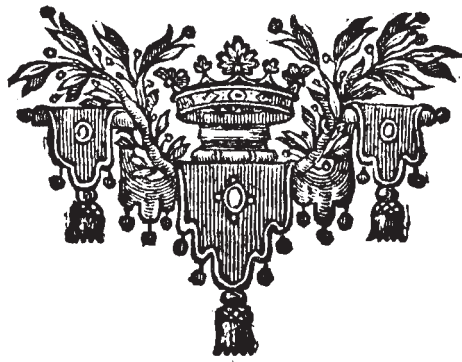
СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ
МАГАЗИНЪ.

що есть:

СОБРАНІЕ
Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Θεодосіева.

1768.

ЉЕТАПИС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ ПЕТНАЕСТЕ

Уредник

Чедомир Вишњић

Српско културно друштво

ПРОСВЈЕТА

ЗАГРЕБ, 2015.

ЉЕТОПИС
СКД “Просвјета”

Загреб, 2015.

Уредништво: **Чедомир Вишњић** (главни уредник)
Никола Вујчић
Љиљана Вукашиновић (секретар редакције)
Драго Кекановић
Петар Лађевић
Душан Маринковић
Ђорђе Нешић
Драго Роксандић
Боривој Чалић

Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД “Просвјета”**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **ХЛ принт д.о.о.**, Бачки Петровац

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

ИСТОРИЈА

- **Трајан Стојановић:** *Освајачки пут балканског православног трговца* — 8

СЕЛО

- **Никола Латковић:** *Споменица државне мјешовите учке школе у Дијелки* — 100
- **Бранко Ђупурдија:** *Колске песме Срба из Дрежнице у јужнословенском фолклорном контексту* — 177
- **Лазар Адамовић:** *Моје путовање у Америку* — 218

ЗЕНИТ

- **Ирина Суботић:** *Прејлед заоставштине Љубомира Мицића* — 240
- **Видосава Голубовић:** *Прејиска око Зенита и зенизма* — 284
- **Љубомир Мицић:** *О никоме ништа или моја аутобиографија* — 298

КУЛТУРА

- **Бранко Чоловић:** *Један приватни инвентар у манастиру Драговићу из 1869. године* — 304
- **Борис Врга:** *Олџа Пелеш* — Крниц — 318
- **Дубравка Богутовац:** *Пројект Хрватски књижевно-културни идентитет у транзицији / регионалном контексту* — 329
- **Drago Roksandić:** *Boško Desnica – Vladanu Desnici* — 340

ПРИКАЗИ

- **Вирна Карлић:** *Весма полезни језичновијесни дојриноси* — 374
- **Ђорђе Нешић:** *Боривој Чалић: Трагови у шрајању* — 381
- **Марко Миљановић:** *У свијету графике и акварела* — 384

НЕКРОЛОЗИ

- **Боривој Чалић:** *Др Мирјана Лесек* — 396
- **Чедомир Вишњић:** *"Драги мој земљаче..." Стиво Косановић – Јабучар* — 399
- **Петар Лађевић:** *Руско Маџулић* — 417

ПРИЛОЗИ

- **Боривој Чалић:** *Захарија Орфелин у Бечком дневнику 1772. године* — 422
- **Боривој Чалић:** *Тестамент Вуковарке Ружице Петровић из средине 18. столећа* — 427
- **Боривој Чалић:** *Осјечки пројојојјаи 1759. и 1767. године* — 433
- **Боривој Чалић:** *Лазар Бојић и Стефан Новаковић* — 446
- **Др Огњеслав Аранички:** *Централна библиотека "Просвјете"* — 451
- **Љиљана Вукашиновић:** *Хроника Друштва 2015.* — 459

Хисторија

Школа у Книну у којој је поучавао Доситеј
Обрадовић између 1761. и 1763.

Trajan Stojanović

*Osvajački put balkanskog pravoslavnog trgovca*¹*

Историја

Preklo balkanske pravoslavne trgovačke klase ili klasa može se pratiti u prošlost do XV i XIV veka. Ta grupa je međutim tek u XVIII veku postala toliko brojna i bogata da je mogla ovladati značajnim delom trgovine u Ugarskoj, južnoj Rusiji i istočnom Sredozemlju. Osamnaesti vek je bio vreme ekspanzije francuske, nemačke, engleske i ruske trgovine na Balkanu. Bio je i vreme rasta trgovine muslimanskih albanskih i bosanskih trgovaca. Ali u pogledu značaja za kulturni, politički i opšti istorijski razvoj balkanskih naroda, najvažnija od svega bila je ekspanzija balkanskog pravoslavnog trgovca: grčkog trgovca iz Carigrada, Soluna i Smirne; grčkog i pravoslavnog albanskog trgovca, mornara i brodovlasnika s manjih egejskih ostrva; grčkog, vlaškog (aromunskog) i makedonskoslovenskog kiridžije i isporučioća robe iz Epira, Tesalije i Makedonije; srpskog svinjarskog trgovca iz Šumadije; "ilirskog" kiridžije i isporučioća robe iz Hercegovine i Dalmacije, koji je pokretao svoj posao u Dubrovniku ili Trstu; "Raca" iz Panonije, kao i Grka ili Bugarina s područja istočnih Rodopa. Balkanski pravoslavni trgovci bili su osmanski, habzburški i ruski državljani, ali je njihov glavni posao bio da donose dobra u Osmansko carstvo i odnose ih iz njega. Područje na koje su bili prvenstveno poslovno usredsređeni pružalo se severno i zapadno od političkih granica Osmanskog carstva do Nježina u južnoj Rusiji, Lajpciga u Nemačkoj, Beča u Austriji te do Livorna i Napulja u Italiji. U zapadnoj Evropi im je uspelo i da stvore područje sekundarnog trgovačkog prodiranja.

* Ovaj rad Trajana Stojanovića (Traian Stoianovich), bivšeg profesora Univerziteta Rutgers u Nju Branzviku (SAD), izvorno je objavljen pod naslovom "The Conquering Balkan Orthodox Merchant" u *Journal of Economic History* XX, 2 (jun 1960), str. 234–313. Autor ga je sa neznatnim dopunama (koje je u tekstu označio uglastim zagradama) preštampeo u svom poznatom delu *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, Vols. 1–4 (New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, Publisher, 1992–1995). To delo će u srpskom prevodu uskoro objaviti beogradska izdavačka kuća "Equilibrium" Vlastimira Đokića, od koje smo dobili dozvolu da ovaj rad prethodno objavimo u našem Ljetopisu. – Nap. Uredništva.

- 1 Istraživanje za ovu studiju omogućile su veliku pomoć od Rutgers Research Council, Calm Foundation of Rutgers University, francuskog Centre de Recherches Historiques, kao i pomoć Fulbrajtove fondacije za istraživanja u Solunu, u Grčkoj, o problemima društvene i ekonomske istorije Srbije i Makedonije. Preliminarna saopštenja o nekim aspektima ove studije pročitana su na godišnjem sastanku Američke istorijske asocijacije u decembru 1956. i na sastanku Društva za makedonske studije u Solunu u decembru 1958. Zahvalan sam profesoru Dejvidu S. Lendisu (David S. Landes) na vrednim komentarima o preliminarnom rukopisu ovog rada. Najviše me je zadužio Fernan Brodel (Fernand Braudel), koji me je uveo u istorijsku nauku Ecole Pratique des Hautes Etudes i u svoju revolucionarnu koncepciju istorije. Bez Brodelovog podsticaja, ova studija bi bila skoro nezamisliva.
- 2 Teodor Taranovski, *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, I–IV (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1931–1935), I deo, str. 110–12, 115; Stojan Novaković, prir., *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka* (Beograd: Srpska kraljevska aka-

Propadanje osmanskih političkih i društvenih institucija, politički uspon Austrije i Rusije, kao i odvažne i uporne pobune hrišćanskih seljaka, sveštenika, pesnika i razbojnika doveli su do opadanja i čerečenja osmanske države. Istaknut pozitivni činilac, međutim, u duhovnom i političkom buđenju i u kulturnom preusmerenju balkanskih naroda bio je rast domaće trgovačke ili srednje klase, koja je na Balkan privukla neke zalutale zrake “*Siècle des Lumières*” i primila se, ma koliko oklevajući na početku, teškog zadatka stvaranja novih nacionalnih država. Još su teško savladive prepreke da se valjano proceni uloga balkanskog trgovca kao nosioca nematerijalne ili idealne kulture. Ali mi sada možemo prikazati hronologiju, ekologiju i način razvoja ove nove balkanske trgovačke klase ili klasa, i ukazati na značajne posledice njene ili njihovih pojave na pozornici ljudske istorije.

Značaj bilo koje grupe ili klase koja vrši neku političku ili ekonomsku funkciju, ili na to pretenduje, ne meri se samo, pa čak ni poglavito, njenom brojčanom snagom; on se podjednako meri i njenom organizovanošću, ideologijom, oruđima, vođstvom, savezima, disciplinovanošću, predanošću, mudrošću, energijom, genijem, te obrazovanošću i njenih pripadnika i pripadnika drugih, prijateljskih i neprijateljskih, grupa. Srednje klase holandske, engleske, američke i francuske revolucije bile su brojčano male, i u svakoj od tih zemalja činile su manje od 10 odsto ukupnog stanovništva. Uoči ratova za srpsko i grčko nacionalno oslobođenje domaće balkanske trgovačke ili srednje klase bile su znatno manje. I pored svoje brojčane neznatnosti, one su bile ljudski katalizator koji je pridružio balkanske narode Evropi, i svojom trgovinom i svojim idejama.

Trostruki podsticaj trgovini

Počeci negrčke i obnova i jačanje grčke balkanske trgovačke klase datiraju iz XIV veka i na njih inicijalno nisu uticale Osmanlije. Učvršćivanje osmanske vlasti omogućilo je, međutim, da u tu još vrlo malobrojnu domaću trgovačku klasu uđu sveži elementi. Od početka četrnaestog pa do svršetka šesnaestog veka i najviše tačke osmanskog uspona, trgovačke klase Balkana uvećavale su se i jačale usled tri glavna podsticaja: ohrabrivanja trgovine sa Zapadom i proširivanja trgovačkih sloboda, isključivanja neosmanskog brodogradnja iz Crnog mora, te podizanja novih i obnavljanja propalih balkanskih gradova.

Trgovačke slobode

Nekoliko srpskih hrisovulja, zapovesti, trgovinskih ugovora, kao i Zakonik Stefana Dušana iz prve polovine XIV veka dopuštali su da grčki, "latinski" ili italijanski, dubrovački, bugarski, srpski, vlaški i arbanaški trgovci nesmetano prodaju svoju robu po trgovima i panađurima Srbije ili je slobodno pronose kroz zemlju pod uslovom da se u svakom drugom pogledu pridržavaju zakona i da ne donose oružje neprijateljima i susedima Srbije.² Željna da razvije svoju trgovinu i rudarsku privredu, Bosna je davala slične, mada manje široke trgovinske povlastice trgovcima iz Splita, Zadra, Dubrovnika, Šibenika i Trogira.³

Dušanov zakonik i srpski ugovori s Dubrovnikom propisivali su da se svaki pojedinac, bez obzira na položaj ili službu, koji pokuša da spreči trgovca ili seljaka da kupi ili proda dobra, uključujući tu i žito, i da slobodno iznosi svoju robu na trg ima kazniti teškom globom. Jedna od svrha toga člana Zakonika je bila da se ne dozvoli zemljoposjednicima i zvaničnicima da primoravaju seljake da prodaju svoje proizvode ispod tržišne cene. Zakonik je i precizno odredio vrste i obim seljačkih rabota, čime ih je ujednačio kako bi olakšao sprovođenje prethodne odredbe. Značajno je da je i za samog cara izričito rečeno da je dužan da postupa po zakonu.⁴

U drugoj polovini XIV veka, Sloveni iz Kotora, Zadra, Zagreba, Modruše i Dubrovnika počeli su da se nastanjuju u Ankoni kao trgovci. Nije prošlo mnogo vremena a strah od turske vrhovne vlasti oterao je u Ankonu mnogo više Slovena, pa ih je sredinom sledećeg veka u njoj bilo toliko da su mogli obrazovati svoju komunu ili *Universitas Slavorum*. Nemilosrdna konkurencija doseljenih Slovena, koji su sada trgovali s područjem iz kojeg su došli, nanosila je štetu mnogim italijanskim trgovcima ili ih dovela do propasti, ali ankoni-tanska opština nije uspela u pokušaju da ih istera iz te pokrajine, godine 1487.

Godine 1514, Ankona je bila prinuđena da da posebne povlastice osmanskim trgovcima, uključujući tu i Grke iz Arte, Janjine i Valone. Gradski "palatio della farina" pretvoren je u *fondaco* ili stovarište robe i prebivalište mnogobrojnih "mercanti Turchi et altri Maumetani", koji su učestvovali u snabdevanju Italije žitom i drugim dobrima.⁵ Sredinom veka u kosmopolitskoj Ankoni je bilo stalno nastanjeno oko dve stotine grčkih trgovačkih porodica.⁶

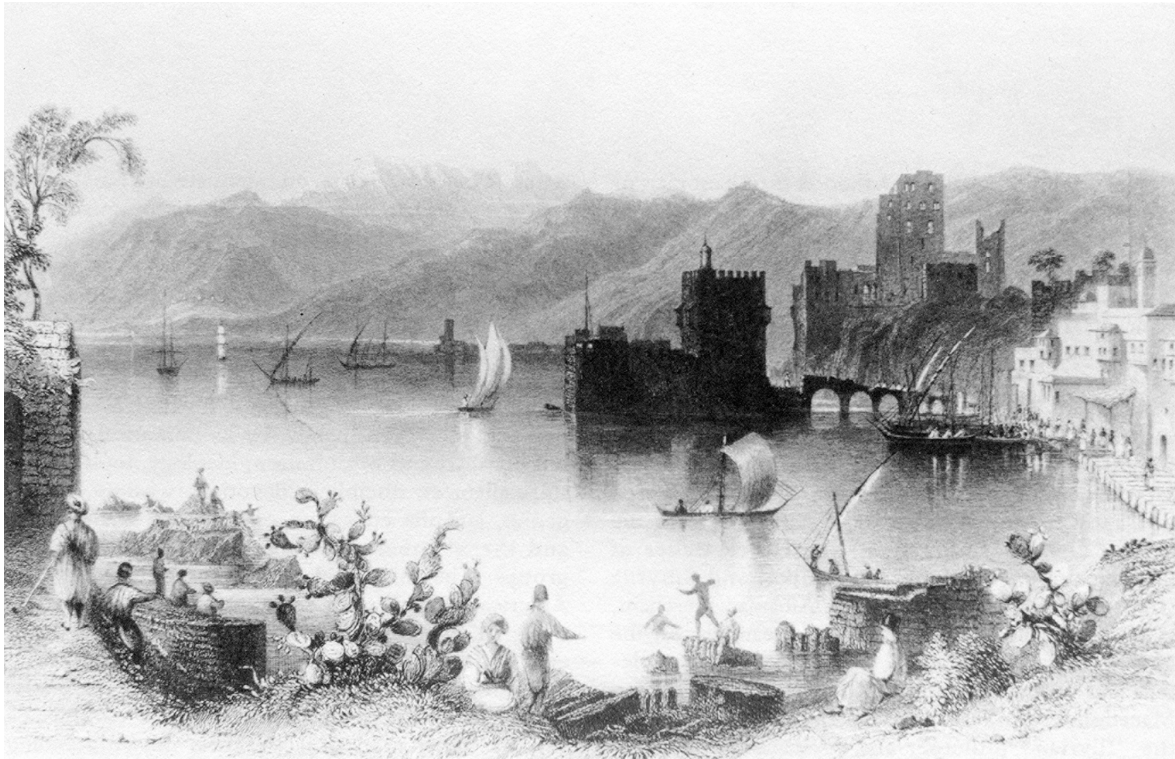
Srednjovekovni konstitucionalizam Srbije i trgovinski "liberalizam" Bosne omogućili su i slovenskom i neslovenskom stanovništvu zapadnobalkanskih područja da iznedre zametke srednje klase s novim aspiracijama u trgovini. Da bi produžio da se nesmetano bavi svojom trgovinom i posle osmanskog osvojenja, deo pripadnika ove nove male trgovačke klase Srbije i Bosne primio je islam; preostali deo je izbegao u Dubrovnik, Dalmaciju, Italiju i Ugarsku.⁷ Posle 1520. ili 1530. godine međutim, osmanska politika išla je naruku obnovi rudimentarne male srednje klase slovenskih hrišćana.

demija, 1912) 167–70; [Zakonik cara Stefana Dušana 1349 i 1354, izdao i preveo Nikola Radojić (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1960), str. 65, 66, 73, 74, 122, 123, 131, 132].

3 Bogumil Hrabak, "Uticao primorskih privrednih centara na društveno-ekonomsku historiju Bosne i Hercegovine u srednjem veku", *Pregled, časopis za društvena pitanja*, 5 (1953) 384; [Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovekovnoj Bosni* (Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine, 1961) 9–13, 17, 46, 48, 89–91].

4 Taranovski, *Istorija srpskog prava*, I, 69–70, 115–17. Za više obaveštenja o srednjovekovnom poreklu srednje ili trgovačke klase u Srbiji i Bosni, v.: [Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, preveo i dopunio Jovan Radonić; drugo, ispravljeno i dopunjeno izdanje u 2 knjige (Beograd: Izdavačko preduzeće Nar. Rep. Srbije, 1952), II, 178–205, 424–27; Constantin Jireček, "Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters", *Almanach der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, 1899, 367–452]; Ivan Božić, "Srpsko građanstvo u srednjem veku", *Nastava historije u*

Sl. 1. Luka u Bejrutu, tridesete godine XIX veka. Izvor: *Syria, the Holy Land, Asia Minor*, opisi slika John Carne; autor slike luke u Bejrutu W. H. Bartlett.

Planirajući da preotme ulogu Bejruta (u stvari Damaska), sirijskog Tripolija, Aleksandrije (u stvari Kaira), i Venecije, i da od Carigrada stvori glavni trg za začine, svilu i šećer iz Afrike, Sirije i Indije, osmanska vlada je izdavala dozvole balkanskim i levantinskim trgovcima i na to ih podsticala – čak i pre 1500. g. – da šalju skupocena dobra s Bliskog i Srednjeg istoka u Italiju i srednju Evropu preko Jadranskog mora i, kasnije, uz Dunav i balkanskim suvozemnim putevima.⁸ Ta roba je iz jadranskih luka koje nisu bile pod mletačkom vlašću reeksportovana na sajmove u Lancanu (Lančano, u Abrucima) i Rekanatiju u srednjoj Italiji, gde su grčki, turski i persijski trgovci u prvoj polovini XVI veka ugrožavali ekonomsko blagostanje Venecije.⁹ Podvodeći južne trgovačke puteve pod osmansku kontrolu, Sulejman Veličanstveni je nastavio da ulaže napore koje su njegovi prethodnici ulagali da bi usredili svetsku trgovinu začinima u Carigradu. Zauzeće Bagdada i osmanske neuspele pomorske akcije protiv Portugalaca u Diju odraz su te iste ekonomske politike.¹⁰

Muslimani i hrišćanski Grci i Sloveni – ovi drugi često u muslimanskoj nošnji, koja im je osiguravala ugled i zaštitu u novoj "Vizantiji" – dospeli su sa svojom trgovinom do Austrije, pa čak i do Liona, središta finansijskog poslo-

- srednjoj školi, 2–3 (1951) 106–17. Međutim, čovek se mora zapitati, kad je reč o srednjovekovnoj Srbiji i drugim srednjovekovnim balkanskim državama, nisu li one bile bar u nekim pogledima organizatori onoga što se naziva ekonomija “komunalne trgovine” – dvojne ekonomije donekle autonomnih selâ i država čija je glavna briga bilo upravljanje međunarodnom trgovinom koja donosi fiskalne prihode. Za prikaz ekonomije “komunalne trgovine” u Vlaškoj i Moldaviji pre XV veka, v. Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (New York, San Francisco, London: Academic Press, 1976), str. 10, 16–35.]
- 5 Vicentius Makusev, ed., *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque* (Varsoviae, 1874), Vol. I, No. 1, 73–82, 178–80, 188.
- 6 Kosta N. Kostić, “Građa za istoriju srpske trgovine i industrije”, *Spomenik Srpske kraljevske akademije* LXVI, drugi razred, knj. 52 (1926) 174; C. M. Woodhouse, *The Greek War of Independence* (London, New York, Melbourne, Sydney i Capetown: Hutchinson’s University Library, 1952) 30.
- 7 Bogumil Hrabak, “Domaći trgovci u Novom Pazaru u XVI veku”, *Istoriski glasnik*, 3–4 (1951) 100–2.
- 8 Pierre Sardella, *Nouvelles et spéculations à Venise au début du XVIe siècle*, Cahiers des Annales, no. 1 (Paris, [s.a.]) 30; Ivan Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte* (Berlin i Leipzig: Walter de Gruyter, 1929) 252.
- 9 *I diarii di Marino Sanuto*, vol. XXXVI (Venezia, 1893) 406–7; Vitorino Magalhães-Godinho, “Le repli vénitien et égyptien et la route du Cap, 1496–1553”, u: *Evantail de l’histoire vivante: Hommage à Lucien Febvre offert par l’amitié d’historiens, linguistes, géographes, économistes, sociologues, ethnologues*, 2 toma (Paris: Armand Colin, 1953), II, 291–92.
- 10 A. H. Lybyer, “The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade”, *English Historical Review*, XXX (1915) 586.
- 11 O “turskim” trgovcima u Lionu, v. u Jacques Pannier, “Calvin et les Turcs”, *Revue historique*, CLXXX (1937) 282–83.
- 12 Mita Kostić, *Dositej Obradović u istoriskoj perspektivi XVIII i XIX veka*. Srpska akademija nauka, Posebna izdanja CXC, Istoriski institut knj. 2 (Beograd, 1952) 199–200.
- 13 J. A. Goris, “Turksche Kooplieden te Antwerpen in de XVI eeuw”, *Bijdragen tot de Geschiedenis*, XIV (Oct. 15, 1922) 30–38. [Galatija koja se ovde spominje može, naravno, biti pokrajina u Maloj Aziji. Ja sam pretpostavio da se misli na Galatu, trgovačko predgrađe Carigrada. V. i Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l’époque de Philippe II* (Paris: Armand Colin, 1949), str. 484.]
- 14 Alfons Maria Schneider, “Die Bevölkerung Konstantinopels im XV. Jahrhundert”, *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, philologisch-hist. Kl., no. 9 (1949) 233–42; Cristóbal de Villalón, “Viaje de Turquía”, *Autobiografías y memorías*, ur. Manuel Serrano y Sanz (II knj. edicije Nueva Biblioteca de autores españoles) (Madrid: Casa Editorial Bailly-Baillière, [1902]), str. 146. Godine 1590. džizja (glavarina) ubrana od hrišćanskog stanovništva u Carigradu, Peri i Uskudaru iznosila je 38.000 cekina. Pošto je prosečna glavarina za hrišćane od preko četrnaest godina starosti iznosila jedan cekin, može se uzeti da je u prestonici i u predgrađima bilo nešto preko 40.000 hrišćanskih porodica. Po tome bi ispadalo da se hrišćansko stanovništvo između 1560. i 1590. g. nije znatnije povećalo. O glavarini u 1590. g. v. u Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, III. *Das innere Leben und angehender Verfall des Reiches bis zum Jahre 1623* (Gotha, 1855) 361. Prema Hansu Dernšvamu, trgovačkom zastupniku kuće Fuger, osmanski poreski defteri su u Carigradu u vreme kad je on tamo odseo, g. 1553, beležili prisustvo 15.035 Jevreja, od čega je 6.785 plaćalo harač ili džizju. Na osnovu procene Štefana Gerlaha, jevrejsko stanovništvo Carigrada u 1574. g. je brojalo 30.000, skoro se udvostručivši u razdoblju od dve decenije. Cf. Franz Babinger, izd., *Hans Dernschwam’s Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–55)* (München i Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1923), str. 107, bel. 318. Ako je u 1553. g. odnos između naplaćene glavarine i ukupnog jevrejskog stanovništva bio približno 2:5, i ako uzmemo da je taj odnos bio isti i kod

hrišćanskog stanovništva, ukupni nemuslimanski elemenat u gradu u razdoblju 1570–1590. nije mogao brojati više od 150.000. Teže je, iz mnogo razloga, proceniti ukupno muslimansko stanovništvo, ali nije verovatno da je ono bilo mnogo brojnije od 250.000 čak i sa zvaničnim osobljem sultanovog dvora. U svakom slučaju, stanovništvo Carigrada oko 1570. g. može se ceniti na minimalno 400.000 ljudi. [Za moguće dalje sniženje procene carigradskog stanovništva, koje se tako često ceni na 700.000, v. moj rad “Model and Mirror of the Premodern Balkan City”.]

vanja Francuske.¹¹ Među onima kojima je *Pax Ottomanica* donela najviše koristi bili su, razume se, brodovi i trgovci slovenskog i katoličkog Dubrovnika. Ali i pravoslavni Srbi i Grci imali su koristi. Zapravo, osmanska vlada intervenisala je nekoliko puta u XVI veku kako bi zaštitila “racke” to jest srpske trgovce u Austriji.¹² Grčki trgovci dogurali su sa svojom trgovinom čak do Antverpena. U svakom slučaju, 1582. godine vojvoda od Brabanta izdao je dozvolu četvorici “*mercatores Graeci ex provinciae [Galatiae]*” da donose osmansku robu u Antverpen, “*tam per Poloniam aut Moscoviam quam mari per angustias freti Hercules*”, nesmetano je prodaju i snabdevaju se dobrima za izvoz u Tursku.¹³ Trgovina balkanskih trgovaca sa Zapadom, mada nema preciznih i sigurnih podataka, čini se da je u tom trenutku bila dostigla nivo koji nije nadmašen u sledećih sto pedeset godina.

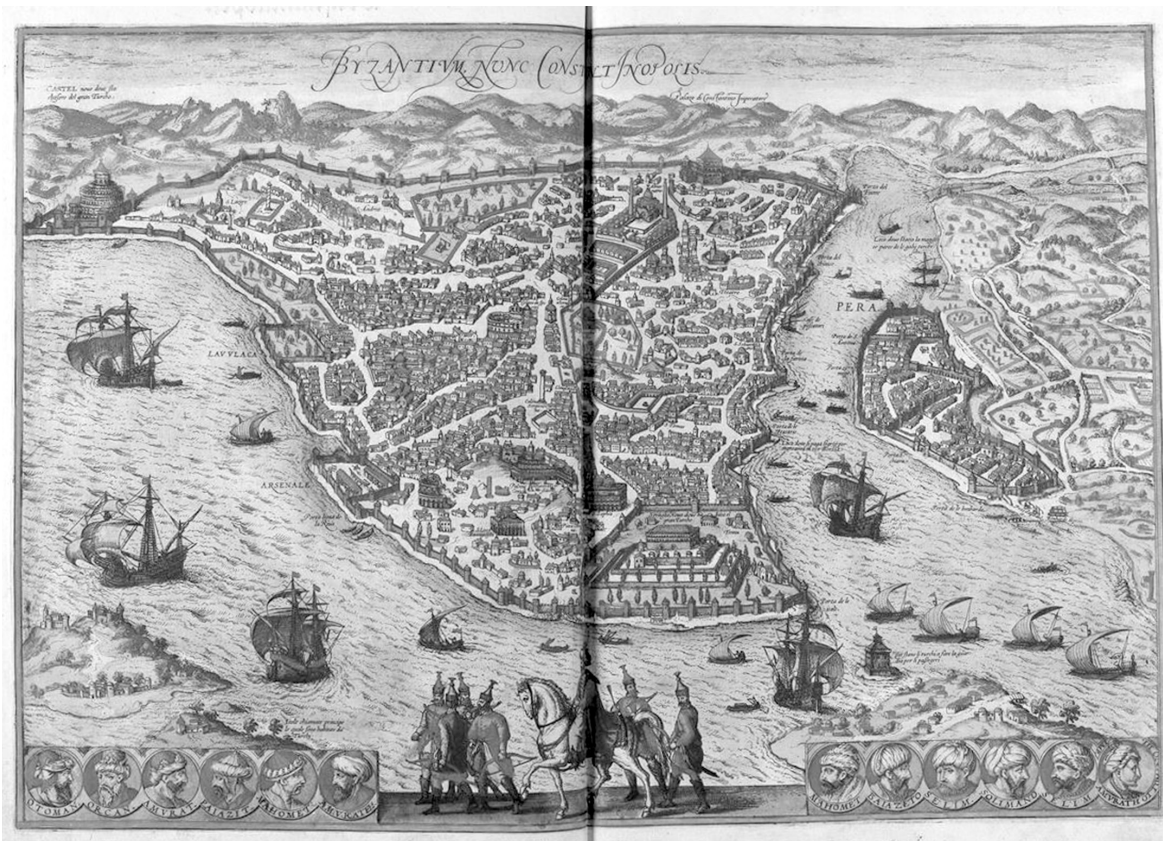
Mare clausum

Jedna grupa balkanskih trgovaca, naročito u zapadnim osmanskim pokrajinama, tako je ponikla iz nastojanja da se Osmansko carstvo pretvori u središte mediteranske trgovine. Drugu grupu, naročito u središnjim i istočnim balkanskim pokrajinama, iznedrila je potreba da se osigura snabdevanje osmanske prestonice. Carstvo je otvorilo svoja vrata za uvoz iz Evrope. U isto vreme dalo je pravo domaćim trgovcima, i natovarilo im i obavezu, i da donose proizvode iz pokrajina u prestonicu i u važne osmanske gradove.

Ako je pokušaj pretvaranja Carigrada u svetski trg za začine, svilu i šećer imao samo delimičnog uspeha, politika obnavljanja njegovog stanovništva bila je izvanredno uspešna. Ta nekada mnogoljudna metropola u pola veka pre nego što je pala Turcima u ruke nije imala ni u jednom trenutku više od stotinu hiljada stanovnika. Odlučno primenjujući na novu prestonicu osmansku politiku koja je imala za cilj da se ponovo nasele bar neke od mnogobrojnih opustelih varoši i gradova njihovog novog carstva, Mehmed Osvajač i njegovi naslednici su rado dočekivali, podsticali, nagovarali, pa i fizički premeštali, Turke, hrišćane i Jevreje na obale Bosfora. Kristobal de Viljalon, zatočenik Turaka koji je posle 1552. g. postao lekar porodice Sinan-paše, priča da je – verovatno u vreme njegovog kasnijeg zatočeništva – u Carigradu bilo 40.000 hrišćanskih, 10.000 jevrejskih i preko 60.000 muslimanskih *casas*; predgrađa Galata, Pera i Ejub obuhvatala su još 10.000 *casas*. [Iako su Kristobalovi brojevi možda preuveličani,] pojmljivo je da je prestonica posle veka osmanske vladavine mogla imati nekoliko stotina hiljada žitelja.¹⁴

Osnivanje carstva i ponovno uzdizanje Carigrada, koga su Turci sada nazivali Istanbul, kao carske metropole, suočili su osmanske zvaničnike s proble-

mom osiguranja pouzdanog tržišta za neodložne potrebe države i naroda i pronalaženja trgovaca i dobavljača na koje se može osloniti. Carstvo nije smelo rizikovati da dopusti da snabdevanje prestonice i opskrba vojske i mornarice ostanu u rukama stranih trgovaca sa čijim se vladama ono jednog dana moglo naći u ratu. Polagano, i pod okolnostima koje su dosad samo donekle rasvetljene, pravo plovidbe vodama Crnog mora, koje je sve više smatrano područjem od posebne važnosti za potrebe države i prestonice, uskraćivano je sve većim i većim grupama stranih brodova i trgovaca.

Osmansko-mletački ugovori iz 1454, 1479, 1482. i 1513, sadržali su izričitu dozvolu Mlečanima da plove Crnim morem, ali te odredbe nije bilo i u ugovoru iz 1540. godine.¹⁵ Za dubrovačke brodove se zna da su plovili do Varne, gde su preuzimali pošiljke vune i kože (*montonini*, *vacchini* i *buffalini*), bar do 1590.¹⁶ Godine 1592, "*mercanti Candiotti de' vini in Polonia*" molili su Veneciju da otvori furlanski kopneni put za njihovu trgovinu, jer "*molte tirannie de' Turchi*" sada ne dozvoljavaju da oni sa svojih sedam ili osam galeona prevezu

Sl. 2. Carigrad (Istanbul), oko 1572. godine. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Ge. DD. 1399–1400: Georgius Braun, Simon Nouellanus, and Franciscus Hohenberg, *Beschreibung vnd Contrafactur der vornembster Stät der Welt* (s.l., 1574 [štampano 1572]), tabla 51: "Byzantium nunc Constantinopolis". Reprodukovan zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

Sl. 3. Osmanski trgovci u XVI veku: Dubrovčanin. U toku XVI veka dubrovački trgovci igrali su značajnu ulogu u pomorskoj trgovini s Osmanskim carstvom i glavnu ulogu u međunarodnoj trgovini Balkana. Njihova pomorska trgovina je potom opadala, dostižući najnižu tačku tokom 60-ih godina XVII v. i u narednim decenijama. Počev od 1740, njima je pošlo za rukom da obnove svoju pomorsku trgovinu. Obratite pažnju na zapadnjačku kapu Dubrovčanina. Izvor: Nicolay, *Discovrs et histoire veritable des navigations*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja retkih knjiga i posebnih zbirki Kongresne biblioteke u Vašingtonu.

Sl. 4. Osmanski trgovci u XVI veku: Jevrejin. Uloga jevrejske trgovine u Osmanskom carstvu uopšte i posebno na Balkanu nastavila je da jača i u toku XVI v., na čijem su kraju Jevreji pravili oštru konkurenciju dubrovačkim trgovcima. Njihova trgovinska prevlast u Osmanskom carstvu trajala je naročito između 80-ih godina XVI i 60-ih godina XVII st., nakon čega je usledilo opadanje do oko 1790. Potom se njihova uloga u trgovini povećala, naročito na štetu evropske suvozemne trgovine grčkih trgovaca. Izvor: Nicolay, *Discovrs et histoire veritable des navigations*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja retkih knjiga i posebnih zbirki Kongresne biblioteke u Vašingtonu.

Sl. 5. Osmanski trgovci u XVI veku: Grk. Skromna u XVI veku u poređenju s preduzetnošću dubrovačkih i jevrejskih trgovaca, uloga Grka u osmanskoj trgovini dobila je veći značaj počev od 60-ih godina XVII v. i imala ga je do svršetka Napoleonovih ratova. Nakon toga, njihova uloga u kopnenoj trgovini između balkanskih zemalja i Evrope se smanjila, ali je njihova pomorska trgovina doživela nov polet posle 1830. Obratite pažnju na izrazito istočnjački karakter, u XVI v., grčke odeće, isti kakav je vidljiv i kod jevrejske. Izvor: Nicolay, *Discovrs et histoire veritable des navigations*. Reprodukovan zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja retkih knjiga i posebnih zbirki Kongresne biblioteke u Vašingtonu.

Sl. 6. Jermenin iz Osmanskog carstva, oko 1800. Izvor: [Octavian Dalvimart], *The Costume of Turkey, Illustrated by a Series of Engravings; with Descriptions in English and French* (London: printed for William Miller, 1802), tab. 32. Reprodukovan zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja retkih knjiga i posebnih zbirki Kongresne biblioteke u Vašingtonu: GT 1266.D3, Copy 2.

- 15 George Young, *Corps de droit ottoman*, 7 tomova (Oxford: Clarendon Press, 1905–6), III, str. 66, beleška; Lybyer, "The Ottoman Turks", 582.
- 16 Braudel, *La Méditerranée*, 81, 246.
- 17 Eugenio Albèri, prir., *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, serie IIIa, vol. II (Firenze, 1844) 412.
- 18 Young, *Corps de droit ottoman*, III, 65–68.
- 19 Nicolae Iorga, "Les grandes familles byzantines et l'idée byzantine en Roumanie", *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, XVIII (1931) 3–5; Charles Thornton Forster i F. H. Blackburne Daniell, izd., *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, 2 toma (London: C. K. Paul and Co., 1881), I, str. 18.
- 20 Joseph Gottwald, "Phanariotische Studien", *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, V (1941) 43; Samuel Gerlach, izd., *Stephan Gerlach dess Aeltern Tage-Buch...* (Frankfurt am Main, 1674) 60.
- 21 Gottwald, "Phanariotische Studien", 4–6.

svoje toware vina za Poljsku preko Crnog mora.¹⁷ Između 1592 [ili godine malo posle te] i 1783, brodovi iz zapadne Evrope bili su izgleda potpuno isključeni iz trgovine na Crnom moru. Crno more postalo je *mare clausum*.¹⁸

Pobeda Osmanskog carstva simbolizovala je, u sferi ekonomije, pobjedu Grka, Turaka, hrišćana koji su se odrekli svoje vere, Jermena, Dubrovčana i Jevreja nad venecijanskom i đenovljanskom trgovinskom hegemonijom koja je trajala dva veka. Grčki, jermenski, dubrovački i jevrejski trgovci brzo su postali glavni zakupnici poreza, bankari i poslovni ljudi novog carstva. Pripadnici grčkih plemićkih porodica – među njima Batazida, Hrisolora, Azanaja i Halkokondila – preuzeli su u svoje ruke deo trgovine crnomorskog područja pa čak i rusku trgovinu krznima.¹⁹ Najbogatiji zakupnik poreza, trgovac i zakupnik carskih prihoda – sve dok ga 1576. g. Turci nisu obesili – bio je u narodu omraženi "đavolji sin" Mihailo Kantakuzin, koji je svake godine gradio petnaest ili više galija za osmansku flotu, i koji je mogao, u praksi, postavljati grčke pravoslavne vladike i kneževe Vlaške i Moldavije.²⁰

Bivša vizantijska aristokratija ipak nije bila tolika da bi mogla dati onoliko novih trgovaca koliko je prestonici trebalo. Otuda je Carstvo dozvolilo da u trgovini na Crnom moru učestvuju i ljudi iz naroda.²¹ Delimično istiskujući, ili apsorbujući, đenovljansku, jermensku, kao i domaću rumunsku trgovačku klasu, grčki trgovci su se u sve većim brojevima naseljavali u žitom i posebno stokom bogatim pokrajinama Vlaškoj i Moldaviji, od kojih je osmanska prestonica toliko zavisila u zadovoljavanju svakodnevnih potreba za hlebom, solju i ovčetinom.²² Do 1600. g. grčki trgovci su preuzeli kontrolu nad značajnim delom trgovine u istočnoj polovini Balkanskog poluostrva.

Osmanska tehnika snabdevanja prestonice manje-više je usavršena do sredine XVI veka. Snabdevači su bili ili privatni trgovci i trgovačka društva, posebno ovlašćeni da nabavljaju namirnice ili druge artikle, ili zvanični vladini dobavljači, pri čemu su se ovi drugi poglavito bavili nabavkama žita. Crnomorska obala Bugarske, rumunske kneževine, Trakija, Makedonija, Tesalija, Peloponez, kao i nekoliko okruga u Maloj Aziji, brzo su bili primorani da odvajaju veliki deo svojih viškova proizvedenog žita, ovaca, goveda, konja, masla, loja, meda, voska i drvene građe za izvoz u osmansku prestonicu.

Državna politika staranja o potrebama Carigrada, drugih gradova i vojske i mornarice dovela je do koncentrisanja trgovine u rukama monopolista i imalaca posebnih povlastica. Trgovci krznima, zakupnici soli, dobavljači govedine i ovčetine, kao i kupci i izvoznici svile, vune, pamuka, kafe, pirinča, ulja, žita, voska, bakra, olova i šalitre, bili su svi obavezni da kupe vladine isprave ("berate") koje su im dozvoljavale da se bave trgovinom po svom izboru.

Trgovci čija je dužnost bila da zadovoljavaju potrebe prestonice i države u prvo vreme su obavljali svoje kupovine u lučkim gradovima. Nije prošlo mno-

go vremena, međutim, a oni su svoje operacije počeli obavljati i u unutrašnjosti, primoravajući seljake da im prodaju svoja dobra po cenama čak i nižim od onih koje je odredila država, kupujući robu za svoje lično bogaćenje kao i za potrebe države i prestonice, i uspešno stešnjavajući tržište. Između seljaka i trgovca monopoliste, ma koliko ovaj drugi bio skromnog porekla, pre kraja XVI veka postojao je dubok jaz. U XVIII veku, makedonski seljaci čak su više voleli da o svom trošku dopreme žito do solunske luke nego da primaju mučnu posetu grabežljivih vladinih dobavljača i monopolista.²³

Gradovi i žile kucavice trgovine

Važan podsticaj rastu balkanske trgovačke klase dala je politika urbanizacije osmanske države. Energično primenjavana na Carigrad, ta politika je istovremeno sprovedena i u balkanskoj unutrašnjosti. Osnivani su novi gradovi: Babadag u Dobrudži, Osman-Pazar u Šumenskoj nahiji, Orhanije na Staroj Planini, Tatar-Pazardžik, Jenibazar (Novi Pazar), Tirana, Elbasan, Bosna Saraj (Sarajevo), Travnik, Keprili (Veles) i Pirot. Nepovoljna za razvoj Novog Brda, Ohrida, Trnova, Srebrnice, Mesemvrije i Anhijala, prva dva veka osmanske okupacije bila su podsticajna za širenje Filipopolja (Plovdiv), Adrijanopolja (Jedrene), Janjine, Soluna, Larise (Jenišehir), Tripolice, Pljevalja, Prokuplja, Skoplja (Iskib), Monastira (Bitolj), Sofije, Beograda, Valjeva, Užica, Kladova (Fethislam), Hercegovog, Mostara, Foče, Banjaluke, Zvornika, Jajca i Livna.²⁴

Obrazovanje carstva zahtevalo je da se poboljšaju glavne saobraćajnice carstva: vojni putevi koji su Larisu, Varnu, Vidin, Sofiju, Solun, Skoplje, Beograd, Novi Pazar i Sarajevo povezivali s prestonicom, jedne s drugima, s Podunavljem, kao i s jadranskim primorskim gradovima Dubrovnikom i Splitom. Povezivanje glavnih gradova na morskoj obali i severnih granica putem iskivanja političkog jedinstva dovelo je do bržeg podizanja karavanskih stanica (*hanova*), koji su trgovcima i putnicima pružali privremeno konačište i mesto za držanje njihove robe. U blizini mnogih karavanskih stanica su nikle *palanke*, ili grubo građena utvrđenja, koja su pružala krov nad glavom kontingentu vojnika, nekolicini činovnika i jednom broju zanatlija. Nekoliko tih stanica postale su važni centri zanatske proizvodnje ili razmene: Tatar-Pazardžik, Harmanli i Caribrod, na putu između Jedrena i Niša; Dupnica i Petrič, između Sofije i doline Vardara; Ruščuk, Svištov i Lom uz obalu Dunava; Balčik i Karoana (Kavarna) na crnomorskoj obali.²⁵

Turski istoričar Omer Lutfi Barkan (Ömer Lutfi Barkan) je izneo procenu da se stanovništvo Jedrena, Atine, Sarajeva, Bitolja, Skoplja, Sofije, Larise i

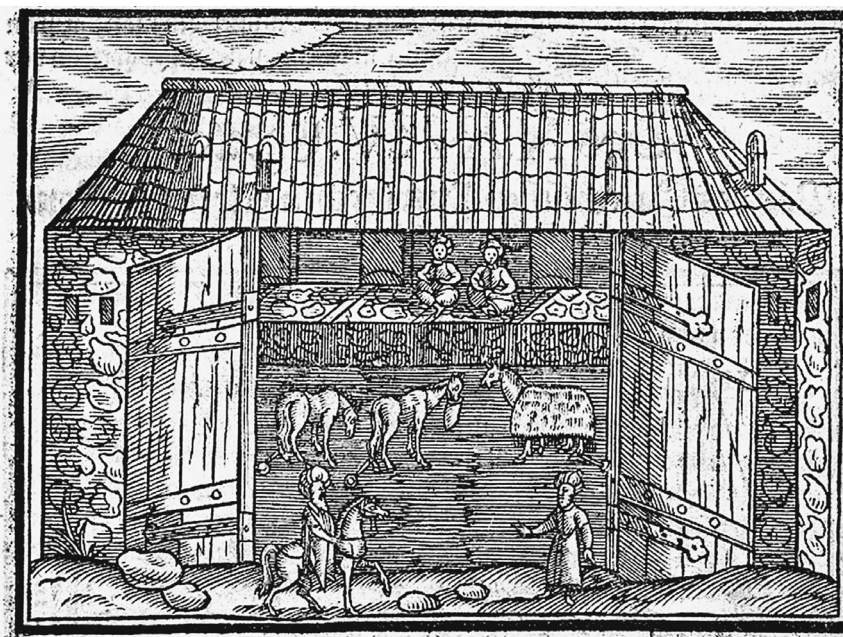
22 I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*

(Czernowitz: H. Pardini, 1912) 9–10, 55–56, 61; Nicolae Iorga, *A History of Roumania: Land, People, Civilisation*, prevod sa II proširenog izdanja, prir. Joseph McCabe (London: T. Fisher Unwin Ltd., 1925) 128. [Uzgoj žitarica u Moldaviji i Vlaškoj znatno će se povećati u XVIII a naročito u XIX veku.]

23 Walter Hahn, *Die Verpflegung Konstantinopels durch staatliche Zwangswirtschaft nach türkischen Urkunden aus dem 16. Jahrhundert*. Beihefte zur Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, no. 8 (Stuttgart: Verlag von W. Kohlhammer, 1926) 7–62; G. I. Brătianu, "Etudes sur l'approvisionnement de Constantinople et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane", *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938) 169–77; Lutfi Gücer, "Le problème de l'approvisionnement d'Istanbul en céréales vers le milieu du XVIIIe siècle", *Revue de la Faculté des Sciences économiques de*

Sl. 7. Provincijski han ili karavan-saraj u trgovištu Bele Crkve (Toplica, Kuršumlija) na drumu između Prištine i Niša, sedamdesete godine XVI veka. Obratite pažnju na to da se mesta za spavanje nalaze iznad štale. Ovde nije bilo gostioničara, putnici su morali da imaju svoju hranu i piće, a seno i ječam za svoje konje morali su nabaviti u selima i na trgovima zvanim *saman pazari*. Izvor: Salomon Schweigger, *Ein neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, uvod za fototipsko izdanje napisao Rudolf Neck (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1964). Reprodukovan zahvaljujući ljubaznosti Akademische Druck und Verlagsanstalt (Graz).

Trikale u razdoblju od 1525. do 1575. godine povećalo za 68 odsto. Kakav god bio tačan postotak urbanog rasta, ne može biti sumnje u to da se gradsko stanovništvo Balkana, koje se veoma proredilo u prethodnom stoleću rata i građanskih nereda, povećalo tokom XVI veka. Štaviše, povećanje balkanskih gradova nije bilo ništa manje izrazito nego povećanje zapadnomediterskih gradova.²⁶

Rast balkanskih gradova doprineo je širenju trgovine. Međutim, glavnu korist od ekspanzije gradova u zapadnim, pa i centralnim balkanskim pokrajinama, u početku nisu imali pravoslavni trgovci, nego muslimani, rimokatolički Sloveni iz Dubrovnika, Italijani, zapadni Evropljani i Jevreji. Pravoslavni gradski elemenat počeo se značajno uvećavati na području zapadno od linije Vidin–Sofija–Solun tek krajem XVI veka, nakon što je došlo do usporenja imigracije Jevreja i opadanja Dubrovnika.

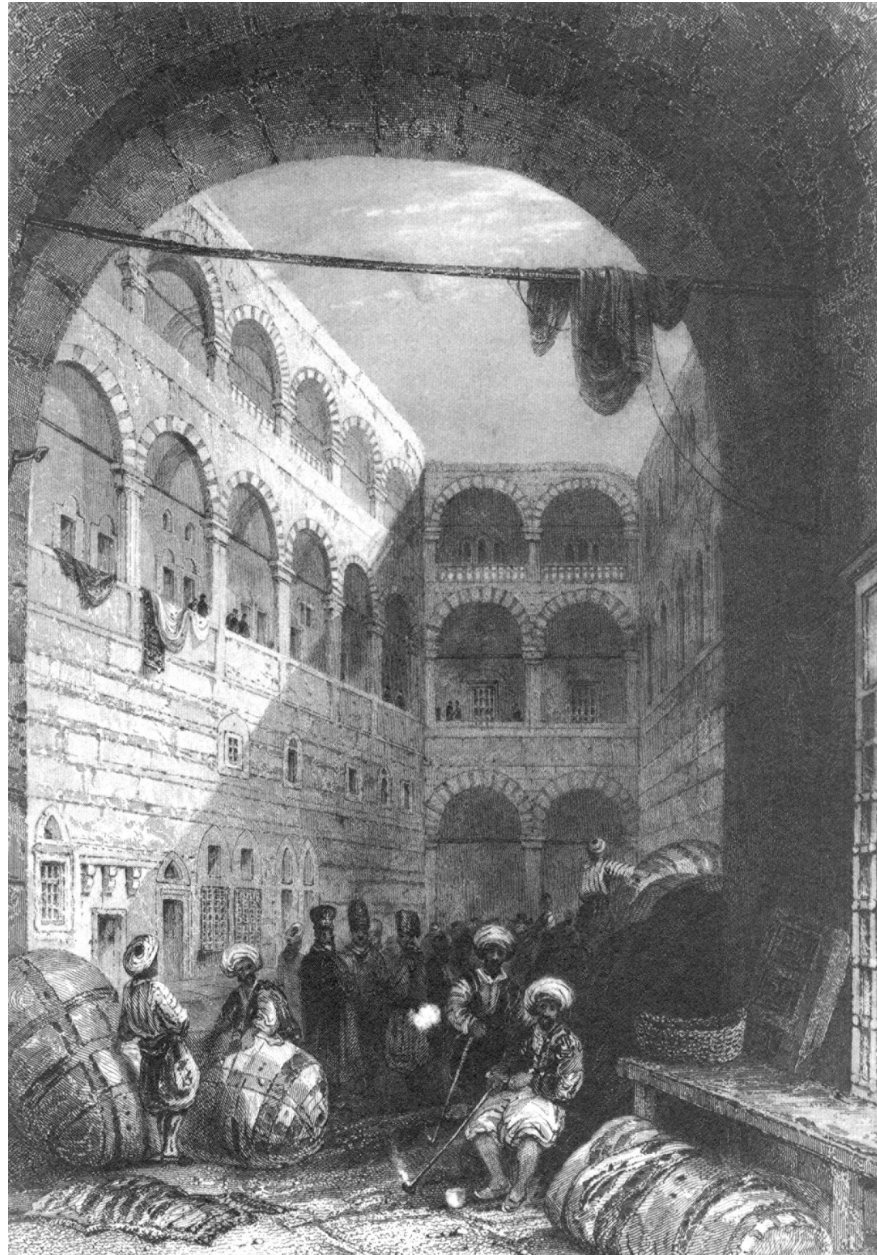
Mesijanstvo i jevrejska dijaspora u obrnutom smeru

U XVII veku središte svetske trgovine premestilo se na Atlantik. Željne da povećaju svoju trgovinu i ugroze političku i trgovinsku prevlast katoličke Španije, Holandija i Engleska postale su pribežišta za jevrejske trgovce. U XVIII veku, u Evropi je procvetala industrija i stanovništvo Evrope je postalo i imućni-

- l'Université d'Istanbul*, XI (1950) 153–62; Lütfi Gücer, "Le commerce intérieur des céréales dans l'Empire ottoman pendant la seconde moitié du XVIe siècle", *ibid.*, 163–88; Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, VIII (London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1954) 178; Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, 258–59; [François de Tott], *Mémoires du Baron de Tott, sur les Turcs et les Tartares*, 2 toma (Amsterdam, 1785), I, 32–33; G[uillaume] A[ntoine] Olivier, *Voyage dans l'Empire othoman, l'Egypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement, pendant les six premières années de la République*, I (Paris: chez H. Agasse, an IX) 360–61; [Louis-Auguste] Félix-Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce d'après une année moyenne depuis 1787 jusqu'à 1797*, 2 toma (Paris: Imprimerie de Crapelet, an VIII), I, 115–22; Nicolas G. Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle* (Paris: Presses Universitaires de France, 1956) 48–56, 60, 113, 398–99; [Ignace Mouradgea] d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman*, 7 tomova (Paris: Firmin Didot, 1787–1820), tom IV, deo I, str. 222–25, 257; [J. Raicevich, tj. Stefano Raicevich], *Osservazioni storiche naturali, e politiche intorno: la Valachie, e Moldavia* (Napoli, 1788) 25–26, 120–21, 280; Herbert Wilhelmy, *Hochbulgarien*, II. *Sofia: Wandlungen einer Grossstadt zwischen Orient und Okzident* (Band V, Heft 3, edicije Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, 1936) 85–86; Archives Nationales (Paris), Fonds des Affaires Etrangères (dalje, AN, AE) B' 473: Correspondance consulaire, pismo Taitbouta, francuskog konzularnog predstavnika u Koronu, od 9. jula 1790; AN, AE, B' 904: izveštaj Bauchiera, francuskog konzularnog predstavnika u Nauplionu, od 31. decembra 1764.
- 24 Fehim Bajraktarević, "Üsküb", *Encyclopédie de l'Islam*, IV (1934) 1110; Tihomir R. Đorđević, *Srbija pre sto godina* (Beograd: Prosveta, 1946) 153–55; V. Radovanović, "Prizren", *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* (dalje: *Narodna enciklopedija*), ur. St. Stanojević, knj. III (Zagreb, 1928) 570–71; Lujo Vojnović, *Dubrovnik i Osmansko Carstvo. Po arhivalnijem ispravama. Prva knjiga: od prvoga ugovora s Portom do usvojenja Hercegovine (1365.–1482.)* (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1898) 89; A. Šopov, "Evlija Čelebi", *Periodičesko spisanje na B'lgarskoto knižovno društvo v Sofia*, god. 13, knj. LXII (1901) 173–76, 185–87, 192; Peter Charanis, "A Note on the Population and Cities of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century", u: *The Joshua Starr Memorial Volume* (Jewish Social Studies Publications, no. 5) (New York: Conference on Jewish Relations, 1953) 141–44; Wilhelmy, *Hochbulgarien*, II, 60–62; Franz Babinger, "Tirana", *Encyclopédie de l'Islam*, IV (1934) 825; [Lorenzo Bernardo], *Viaggio a Costantinopoli di Sier Lorenzo Bernardo per l'Arresto del Bailo Sier Girolamo Lippomano Cav., 1591 Aprile*, ed. R. Deputazione Veneta sopra gli Studi di Storia Patria (Venezia, 1886) 28–29; Edward Brown, *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli* (London, 1673) 39, 45–47; Miroslav Premrou, "Jermenska kolonija u Beogradu. Istoriska skica s dokumentima", *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, LXVI, drugi razred, knj. 52 (1926), str. 213, bel.; Gliša Elezović, "Iz putopisa Evlije Čelebije", *Istoriski časopis*, I, 1–2 (1948) 112–13; Milan v. Šufflay, "Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters", u: *Akademie der Wissenschaften in Wien, Denkschriften*, philosoph.-hist. Kl., LXIII, no. 1 (Wien i Leipzig, 1924) 27–29, 35.
- 25 Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, 220–23; Wilhelmy, *Hochbulgarien*, II, 46; C. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe* (Prag: Verlag von F. Tempsky, 1877) *passim*.
- 26 Ömer Lütfi Barkan, "Quelques observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomanes des XVIe et XVIIe siècles", *Recueils de la Société Jean Bodin*, VII. *La Ville*, deuxième partie: *Institutions économiques et sociales* (Bruxelles, 1955) 292–93; Ömer Lütfi Barkan, "La 'Méditerranée' de Fernand Braudel vue d'Istamboul", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, IX, 2 (avril–juin 1954) 191–93; Ömer Lütfi Barkan, "Vers un renouveau de l'histoire ottomane", p. o. iz *Conférences d'Athènes* (Fakülteler Matbaasi, [1952]) 84.

Sl. 8. Han ili karavan-saraj u Carigradu, tridesete godine XIX veka. Karavan-saraji ili stovarišta robe i štale i konačišta za putnike u prestonici bili su žarišta trgovačkog opštenja u Osmanskom carstvu. Bez njih, *čaršija* bi bila mnogo manje značajna, a potrebe za usputnim svratištima u unutrašnjosti bile bi mnogo manje. Izvor: A[ntonio] Baratta [Baratti], *Bellezze del Bosforo ossia Panorama del Maraviglioso Canale di Costantinopoli Proceduto da un'Accurata Descrizione dello Stretto dei Dardanelli e del Mar di Marmara* (Torino: Stabilimento Tipografico Fontana, 1841). Umetnik je bio Thomas Allom. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations: JFF 84-668.

je i brojnije. Privrednu ekspanziju u stopu je pratilo duhovno prosvetljenje. Trpeljivost prema Jevrejima je postala šira; u nemačkim zemljama, neki pripadnici vladajuće i “misleće” klase počeli su na Jevrejina gledati onako kako je prikazan u Lesingovom *Natanu Mudrom*.

Privučeni obećanjem tolerancije i mogućnostima privređivanja, mnogi Jevreji su pohrlili na prosperitetni Zapad. Jevrejska populacija počela se kretati u kontrasmernu u odnosu na srednjovekovno i renesansno doba, pa su Jevreji odlazili iz Poljske, Rusije i Turske prema zapadnoj, centralnoj i podunavskoj Evropi. Godine 1650. jevrejska populacija Holandije je brojala 3.000 ljudi, u 1790. broj holandskih Jevreja prelazio je 50.000.²⁷ Godine 1735. u Ugarskoj je živelo manje od 12.000 Jevreja, a većina njih bili su skorašnji doseljenici.²⁸ Broj ugarskih Jevreja zatim je porastao na 75.000 u 1785, na 128.000 u 1805. te na 225.000 u 1825. godini.²⁹ Moldaviju i Vlašku je pre sredine XVII veka naseljavao vrlo mali broj Jevreja, ali u 1825. g. Moldavija i Vlaška su imale 80.000 Jevreja.³⁰ Sefardske, italijanske i istočnjačke zajednice Jevreja u 1650. g. su činile polovinu svetske jevrejske populacije, a dva veka kasnije činile su samo 20 procenata.³¹

Jevreji koji su išli na Zapad poticali su najviše iz Rusije i Poljske, gde je u XVII veku došlo do žestoke provale antisemitizma. Međutim, mnogi od njih dolazili su i iz Osmanskog carstva, gde se netrpeljivost prema Jevrejima povećala dok se na Zapadu smanjila. Na primer, u drugoj polovini XVI veka osmanski Jevreji podvedeni su pod odredbe zakona o raskoši koji reguliše odevanje.³² Mavri iz Španije, koji su se potkraj veka u velikom broju naselili u Carigradu doneli su sobom zarazna antijevrejska osećanja, koja su preneli i na ostale stanovnike.³³ Osim toga, prestonička vojska je znala da podmeće požare u jevrejskim četvrtima kako bi za vreme pometnje pljačkala jevrejsku imovinu.³⁴

Do kraja XVIII veka, Jevreji se već skoro nisu usuđivali niti da kroče, a kamoli da u njima žive, u one bosforske varoši koje su imale znatno grčko-pravoslavno stanovništvo, gde su oni često bili objekti “*toutes sortes d'avaries, qui, dans la croyance du peuple, passaient pour méritoires.*” Jevrejske prodavce ribe koji bi prolazili obalom, na primer, ponekad su napadali – zlonamerno a ne u šali – grudvama snega ili manje bezazlenim predmetima. Princ Nikola Suco, prosvেćen Grk koji nije odobravao to huliganstvo, priča u svojim memoarima da se za vreme Svete nedelje nijedan Jevrejin nije usuđivao da izađe na ulice tih varoši. Ulična manguparija namazala bi mu bradu katranom i zapalila je ako bi se usudio. Na Veliki petak, Grci su čak išli u povorci s lutkom narkadnog Jevrejina, pevajući “*une kyrielle d'invectives les plus grossières contre le peuple d'Israël*”, i spaljivali to obličje Jevrejina u noći da osvete hrišćanski svet za “*péché originel de la nation hébraïque.*”³⁵ Grčka netrpeljivost prema Je-

27 Salo Wittmayer Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, 3 toma (New York: Columbia University Press, 1937), II, 172.

28 C. A. Macartney, *Hungary* (London: Ernest Benn Ltd., 1934) 210.

29 Martin von Schwartzner, *Statistik des Königreichs Ungern*, drugo, prošireno i revidirano izdanje u 2 toma (Ofen, 1809–11), I, 144.

30 Nicolae Iorga, “Histoire des Juifs en Roumanie”, u: *Academie Roumaine, Bulletin*, II, no. 1 (janv. 1, 1914) 33–81; Uriah Zevi Engelman, “Sources of Jewish Statistics”, *The Jews: Their History, Culture, and Religion*, ur. Louis Finkelstein, 2 toma (New York: Harper & Brothers, 1949), II, 1185.

31 Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, II, 166.

32 I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique, I. (140 av. J. C. à 1640)* (Paris: Librairie Lipschutz, 1936) 244; Abraham Galanté, *Documents officiels turcs concernant les Juifs de Turquie* (Istanbul: Haim, Rozio & Co., 1931) 114; Dušanka Šopova, prir., *Makedonija vo XVI i XVII vek: dokumenti od carigradskite arhivi (1557–1645)* (Skopje,

- 1955) 49–50. Čini se da su u početku zakoni o odevanju imali antiinflatorni cilj – da preduprede rast cena tkanina, naročito u bojama koje je želela dominantna verska grupa.
- 33 F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, prir. Margaret M. Hasluck (Oxford: Clarendon Press, 1929), II, 723–24.
- 34 Isaac Broydé, "Constantinople", *Jewish Encyclopedia*, IV (1906) 238.
- 35 Prince Nikolaos Soutsos, *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, Grand-Logothète de Moldavie, 1798–1871*, prir. Panaïoti Rizos (Vienne: Gerold & Cie, 1899), str. 10.
- 36 Wilhelmy, *Hochbulgarien*, II, 89, 99–100; Bernardo, *Viaggio a Costantinopoli*, 28–29; K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine", 184–88; Babinger, izd., *Hans Dernschwam's Tagebuch*, str. 107, bel. 318; Barkan, "Quelques observations", 292, 295–96; Barkan, "Vers un renouveau de l'histoire ottomane", 84; Arno Mehlan, "Mittel- und Westeuropa und die Balkanjahresmärkte zur Türkenzeit", *Südostdeutsche Forschungen*, III, Heft 1 (Leipzig, 1938) 82.
- vrejima nije, međutim, bila uzrok, nego pre posledica slabljenja uloge Jevreja u Carstvu.
- Jevrejski elemenat u balkanskim gradovima bio je brzo narastao između kraja XV i sredine XVII veka. Sofija, koja 1520. g. nije imala nijednog Jevreji- na 1546. je imala 52 jevrejske porodice, u 1578. g. 300 Jevreja a u 1680. g. 2.000 Jevreja. U Bitolju je oko 1525. g. bilo 34 jevrejske porodice, a 1591. bilo ih je 200. U Skoplju je oko 1525. g. bilo 12 jevrejskih porodica, 1546. bilo ih je 32, a 1688. g. živelo je u gradu 3.000 Jevreja. Jedrene je oko 1525. g. imalo 201 jevrejsku porodicu, 1550. imalo je 1.000 porodica a 1664. je u gradu živelo 16.000 Jevreja. Solun je oko 1525. g. imao 2.465 jevrejskih porodica, 1568. g. 2.807 porodica a 1664. g. možda 40.000 (ali verovatno manje) Jevreja. U Carigradu je 1477. bilo hiljadu i po jevrejskih porodica, oko 1525. g. 1.647 porodica; 1553. bilo je preko 15.000 a 1574. godine živelo je u gradu 30.000 Jevreja.³⁶
- Jevrejsko stanovništvo je u Carigradu verovatno prestalo da raste pre 1600,³⁷ a u većini balkanskih gradova ono je između 1660. i 1800. godine opadalo. Mnogi su se solunski i peloponeski Jevreji odselili u Smirnu, koja je postala centar trgovine istočnog Mediterana, delimično i zahvaljujući Kandijskom ratu (1645–1669) u toku koga je trgovinsko opštenje Soluna sa zapadnom Evropom ozbiljno poremećeno. I broj Jevreja Splita, Dubrovnika i jonskih ostrva – geografski bliskih, mada ne i politički dela osmanske političke zajednice – smanjio se kad je trgovina tih mesta počela da stagnira ili opada. U XVIII veku je nepoznat broj Jevreja otišao iz Osmanskog carstva u Beč, Trst, Livorno, Amsterdam, London i Hamburg, središta ekonomija u ekspanziji.³⁸ Izvesne procene, u koje se može pouzdati u onome na što ukazuju ako ne i na njihovu računsku tačnost, nastoje da pokažu da se jevrejsko stanovništvo Soluna smanjilo od možda 40.000 u šezdesetim godinama XVII veka na 30.000 u 1715, 20.000 u 1734, 18.000 u 1783, te na 12.000 oko 1792. godine.³⁹ Jevrejsko stanovništvo Zemuna smanjilo se sa 1.000 u 1680. g. na manje od jedne desetine tog broja 1753. godine.⁴⁰ Potkraj XVII veka smanjio se i broj beogradskih i skopskih, a možda i sarajevskih i vidinskih, Jevreja, mada su u nekim od ovih mesta oni u toku druge polovine XVIII veka povratili neki deo svoje ranije demografske i ekonomske snage.⁴¹
- Mesijanstvo Šabetaja Zevija uticalo je na osmanske Jevreje da zanemare svoje zemaljske poslove, koji su već bili trpeli štetu zbog usporavanja poslovanja uzrokovanog žestokom unutrašnjom društvenom krizom u vascelom Carstvu i naizgled beskonačnim ratovima protiv Persije, Austrije i Venecije. Ser Pol Riko, pronicljivi engleski konzul u Smirni, izveštavao je o širenju jednog apokaliptičkog i hilijastičkog pokreta počev od Carigrada pa sve do Budima. On je svuda zapažao da se "Jevreji neobično ponašaju; niko se od njih ne

- Anonimni autor opisa austrijskog vojnog pohoda na Turke iz 1689–1690. opisuju Skoplje/Üsküb kao “ogroman trgovački grad ne mnogo manji od Praga, ili možda podjednako velik”, sa ukupnim stanovništvom od možda 60.000 ljudi [s predgrađima?] od kojih su 3.000 Jevreji. Cf. Kriegersarchiv (Wien), Feldakten, Türkenkrieg 1689, fasc. 167 (13/1), fol. 33–34. Procena stanovništva za Skoplje je možda previsoka. O Jevrejima u Carigradu, v. bel. 14. [Za druge podatke (ne uvek pouzdane) o jevrejskom stanovništvu u osmanskim gradovima između 1500. i 1800, v. Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (New York: New York University Press, [1991]) 37–40].
- 37 Godine 1553, prema kazivanju Dernšvama, glavarinu (*džizju*) platilo je 6.785 carigradskih Jevreja. Godine 1691/92. *džizju* je platilo samo 5.150 Jevreja. Cf.: Babinger, izd., *Hans Dernschwam's Tagebuch*, 107; Uriel Heyd, “The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century”, *Oriens*, VI, no. 2 (Dec. 31, 1953) 309.
- 38 I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, 14, 261;
- Young, *Corps de droit ottoman*, II, 142–43; Abraham Galanté, *Histoire des Juifs d'Anatolie*, 2 toma (Istanbul: Impr. M. Babok, 1937–39), I, 136, 161; N. M. Gelber, “Contribution à l'histoire des Juifs espagnols à Vienne”, *Revue des études juives*, XCVII (1934) 114, 121; Moïse Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours* (Paris: Librairie Durlacher, 1897) 119; Cecil Roth, *Venice. Jewish Communities Series* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1930) 306–9, 331, 333. O Jevrejima u Dubrovniku u XVI i XVII v., v. u značajnom delu Jorja Tadića, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća* (Sarajevo: “La Benevolencia”, 1937), kao i S. J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire*, 129–30.
- 39 Hubert Pernot, izd., *Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux, aumônier de l'ambassadeur de France (1665–1669)* (Paris: “Les Belles Lettres”, 1925) 103; [Paul Lucas], *Voyage du sieur Paul Lucas, fait en MDCCXIV, &c. par ordre de Louis XIV dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, &c.*, 2 toma (Amsterdam: Steenhouwer & Uytwerp, 1720), I, 37; Nicolas V. Michoff, *Beiträge zur Handlungsgeschichte Bulgariens* (Sofia: “Knipegraph”, 1943), I, 1; Dušan Pantelić, “Vojno-geografski opisi Srbije pred Kočinu Krajinu od 1783 i 1784 god.”, *Spomenik Srpske kraljevske akademije*, LXXXII, drugi razred knj. 64 (1936) 7; Félix-Beaujour, *Tableau du commerce*, I, 51–53. Arasi (Arasy), francuski konzul u Solunu, procenio je jevrejsko stanovništvo grada u 1777. g. na 25.000, što je verovatno previsoko. Cf. Michel Lascaris, “Salonique à la fin du XVIIIe siècle d'après le consul de France J. V. Arasy”, *Les Balkans*, X, no. 4 (Athènes, 1938) 375–76.
- 40 Dušan J. Popović, *O Cincarima: prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva* (2. izd.; Beograd: Drag. Gregorić, 1937), str. 128 bel. 102.
- 41 O Jevrejima u Beogradu, v. K. N. Kostić, “Građa za istoriju srpske trgovine”, 190; Drag[oljub] M. Pavlović, “Finansije i privreda za vreme austriske vladavine u Srbiji (1718–1739). Po građi iz bečkih arhiva”, *Glas Srpske kraljevske akademije*, LXIV, drugi razred, knj. 40 (1901) 18–20; Vuk Vinaver, “Tursko stanovništvo u Srbiji za vreme Prvog srpskog ustanka”, *Istorijski glasnik*, 2 (1955) 43.
- 42 Sir Paul Rycout (late consul of Smyrna & fellow of the Royall Societie), *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677, Containing the Reigns of the Three Last Emperors...* (London, 1687) 174–81. O pokretu Šabetaja Zevija, v. i: H. Graetz, *History of the Jews* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1895), V, str. 118–66; Abram Leon Schahar, *A History of the Jews* (New York: Alfred A. Knopf, 1937) 242–44; Solomon Grayzel, *A History of the Jews* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1947) 512–15; Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire*, 131–37. [Najpodrobniju studiju o Zeviju i pokretu koji je on nadahnuo dao je Gershom Scholem, *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah, 1626–1676*, revidiran i proširen prevod hebrejskog izdanja, prev. R. J. Zwi Werblowsky. Bollingen Series, xciii (Princeton, N.J.: Princeton University Press, copyright 1973).]

Sl. 9. Šabetaj Zevi, milenarist, sredina XVII veka. Portret jevrejskog milenarističkog vođe koji je izradio jedan savremenik u Smirni. Izvor: Thomas Coenen, *Ydele Verwachtinge der Joden* (Amsterdam, 1669). Reprodukovan zahvaljujući ljubaznosti Biblioteke Jevrejskog teološkog seminara u Americi.

bavi nikakvim poslom, izuzev što dovršavaju ono što je ranije dogovoreno, i sebe i svoje porodice svi pripremaju za putovanje u Jerusalim...” U Solunu su Jevreji držali neuobičajene postove ili se “ukopavali u svojim baštama, zatrjavajući svoja naga tela zemljom tako da im je virila samo glava, [pa bi] ostajali u tim blatnim posteljama sve dotle dok im se telo ne ukoči od hladnoće ili vlage; drugi su opet puštali da im topljeni vosak kaplje na ramena; treći su se pak po ciči zimi valjali po snegu i bacali u more ili ledenu vodu. Ali najčešći oblik podvižništva bio je da izbodu sebi trnjem slabine i leđa, a zatim da zadaju sebi trideset devet udaraca bičem.” Godine 1666. Šabetaj Zevi je, pod prinudom, neočekivano primio islam, a deo jevrejske zajednice Soluna sledio je njegov primer. Tako je dolazak “Petog kraljevstva” bio odložen.⁴²

Iako ih je Šabetajevo otpadništvo od vere donekle rastreznilo, mnogi od Jevreja koji su ostali u Osmanskom carstvu posle 1666, izgleda da su se bili psihološki udaljili od klime tržišne privrede i kapitalizma. U svakom slučaju, oni su obično bili manje bogati, manje preduzimljivi, i uopšte manje sposobni od Jevreja koji su otišli. Do 1750. g. osmanski Jevreji, kako je rečeno, “istinski su pali”. Međusobna suparništva, ogromni izdaci na darove i mito Turcima radi očuvanja starih povlastica, kao i sklonost razmetljivom trošenju ili “*une certaine magnificence outrée d’Espagnol*”, doveli su do smanjenja bogatstva broj-

čano preovlađujućih osmanskih Jevreja poreklom iz Španije.⁴³ Jedino su portugalski i livornski (italijanski) Jevreji, skorije pridošlice koje su bile pod zaštitom Francuske, nastavili da održavaju ranije tradicije jevrejskog bogatstva i preduzimljivosti.⁴⁴

Nejednake stope etničke reprodukcije

Postepeno i gotovo neprimetno, balkanski gradovi postajali su manje jevrejski, manje jermenski a ponekad manje i turski, a više grčki, više slovenski i više albanski. U Staroj Srbiji i Makedoniji, odakle su mnoge hiljade porodica 1690. prebegle u Ugarsku, ta tendencija je dobila na složenosti zbog toga što su gradovi često postajali više grčki ili albanski u područjima koja su ranije naseljavali uglavnom Sloveni. I pored prividnih protivrečnosti, to početno nacionalizovanje gradova predstavljalo je prvi, iako nesvestan, korak u pravcu ostvarenja dalekog i još nedostignutog cilja skoro jednonacionalnog grada i jednonacionalne države.

Za vreme austrijsko-turskog rata od 1683–1699, nemačko-carska vojska privremeno je okupirala ili opsela i spalila ili razorila velike delove Beograda, Sarajeva, Vidina, Skoplja, Štipa, Velesa i Tetova.⁴⁵ Pre toga rata Skoplje je možda bilo dostiglo oko 60.000 stanovnika a Beograd skoro 50.000 ili više [verovatno sa svojim predgrađima]. Stanovnici ovih gradova – Turci, Jevreji i Jermeni, kao i neki Sloveni, Vlasi i Grci – pobešli su s Turcima, pridružili se Nemicima (Austrijancima), ili pak pomrli od bolesti ili rana koje su zadobili u ratu. Srbi i hrišćanski Albanci Prizrena i Prištine, zajedno s hiljadama pobunjenih varošana iz drugih delova Stare Srbije i Makedonije, pobešli su na sever s nemačko-carskom vojskom. Repopulacione mere Austrije (koja je dve decenije, od 1718. do 1738. držala Beograd pod okupacijom) i Turske bile su samo donekle uspešne. Uoči Napoleonovih ratova, Skoplje je još imalo samo 6.000 a Beograd samo 25.000 stanovnika.⁴⁶

To što Turci nisu uspeali da se reprodukuju i ponovo ispune svoje opustele gradove svojim življem često se objašnjava dugotrajnim i pogubnim ratovima koje je Turska između 1592. i 1718. godine vodila protiv Persije, Rusije, Poljske, Venecije i Nemačko-Rimskog carstva Habzburgovaca. Od kraja XVI veka u osmanskoj vojsci počeo se ređe praktikovati običaj da se koriste hrišćanski pomoćni odredi. Stoga su turski ratni gubici u ljudstvu, kako seoskom tako i gradskom, postali teži. Osmanski gradovi u središnjim i zapadnim balkanskim područjima, gde je opadanje gradova bilo najizrazitije – opadanje veličine pojedinih gradova praćeno, međutim, rastom ukupnog broja gradova, – nisu se mogli osloniti na odgovarajuće turske rezerve iz okolnih seoskih područja jer

43 AN, AE, B^{III} 239: izveštaj o trgovini na Crnom moru, dok. br. 1, Carigrad, 1751. Nepotpisani autor ovog izveštaja zapravo primećuje da su carigradski Jevreji "zaista spali... u istu grupu sa Jermenima". V. i belešku o "karakteru ljudi u zemlji, njihovoj trgovini", *ibid.*, dok. br. 18, 1751–1753.

44 AN, AE, B^{III} 234: izveštaj o portugalskim i italijanskim Jevrejima, 1693; AN, AE, B^{III} 237: izveštaj o trgovini u Solunu, avgust 1736. [Za više pojedinosti o ekonomskom slabljenju osmanskih Jevreja, v. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire*, str. 124–27.]

45 Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije* (Sarajevo: Izdanje Opštine grada Sarajeva, 1937), str. 130–131; Arno Mehlan, "Grundlinien einer Aussenhandlungsgeschichte Bulgariens", *Südostdeutsche Forschungen*, III (1939) 731; Ljuben Lape, "Prilog kon izučavanjeto na društveno-ekonomskite i politički priliki na Makedonija vo XVIII vek", *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, II, 1 (1958) 102.

46 V. Radovanović, "Skoplje", *Narodna*

Sl. 10. Na stavama Save i Dunava: Beograd, oko 1730. godine. Izvor: Bibliothèque Nationale, Cartes et Plans, Gr. Fol. Ge. DD. 894 (95): *Belgradum sive Alba Graeca, Serviae Metropolis ubi Savus fluvius Danubio miscetur*, kartu nacrtao Matth. Seutter, carski i kraljevski kartograf u Augzburgu. Reprodukivano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

je seljaštvo tih područja bilo uglavnom hrišćansko slovensko ili muslimansko slovensko i albansko, a tek retko tursko.

Osim toga, kuga se lako širila po velikim gradovima i zbijenim selima na obalama i u rečnim dolinama, gde su Turci često bili najbrojniji stanovnici pa otuda i prvenstvene žrtve. Iako nisu potpuno delotvorni izolatori, šuma i planine su rasipale snagu kuge i zaprečavale njeno širenje na stočarske i poluzemljoradničke zajednice Slovena, Vlaha, Grka i Albanaca. Žitelje mnogih slovenskih i albanskih zajednica u šumovitim i planinskim predelima je od kuge dodatno štitio i običaj da svoja boravišta zasnivaju na izvesnom odstojanju jedno od drugih. Otuda su samo Sloveni, Grci (i grčki Vlasi) i Albanci mogli davati nove koloniste za nesretne gradove desetkovane ratom ili epidemijom.

Opadanje turskog stanovništva u balkanskim gradovima objašnjavaju i stavovi prema seksualnom životu i seksualni običaji Turaka. Poznati francuski raspop, proučavalac medicine, putopisac, konzul i hroničar grčke i balkanske istorije, Fransa Pukvil, pisao je o peloponeskim muslimankama i muslimanskim seksualnim navikama uopšte:

Iako su [morejske muslimanke] i same često Grkinje, one, za razliku od ovih drugih, retko imaju veliki broj dece; što treba pripisati, s jedne strane, višeženstvu, a s druge groznoj veštini pobačivanja dece koju one dobro poznaju: nigde njene posledice nisu toliko štetne ni tako ozbiljno prihvaćene. Javno priznato u porodici sultana, koji osuđuje na bezdetnost svoje sestre i svoje nećake, ovo stravično sredstvo smanjivanja stanovništva prelazi i u druge društvene klase. Ako neki Turčin posumnja u vernost svojih žena, one ne prezaju od toga da počine ovaj zločin; čak mu pribegavaju, i to bez griže savesti, i samo zato da bi ostale privlačne te da bi iskoristile onu lepotu koja im daje vlast nad suparnicama s kojima su prestanto na ratnoj nozi.⁴⁷

U stvari praktikovanje višeženstva i pobačaja, kao i širenje veneričnih bolesti, umanjili su reproduktivne moći Turaka.

Rast balkanskih gradova u XVI veku bio je praćen rastom predgrađa ili "varoši".⁴⁸ Sa opadanjem stanovništva gradskih jezgra za vreme Kandijskog rata i austro-turskih ratova, "varošani" ili hrišćanski žitelji predgrađa dobili su pristup u gradska središta. Godine 1669, na primer, Mehmed IV je izdao jedan ferman kojim se Bugarima dopuštalo da se nasele u Sofijskim turskim mahalama, gde se stanovništvo bilo smanjilo, dok se Turcima i Jevrejima izričito zabranjivalo da žive u bugarskoj mahali.⁴⁹ Do izmene principa ili prakse koji je ograničavao svaku četvrt na jednu ili dve posebno određene verispovesti verovatno je došlo i u drugim gradovima, pošto su se tražili novi hrišćani koji će obavljati privredne zadatke koji su ranije pripadali Turcima, bosanskim muslimanima, Jevrejima, Dubrovčanima ili Jermenima.

U Sarajevu, čini se, 1520. godine nije bilo niti jedne hrišćanske porodice. Godine 1655. pola procenta njegovog stanovništva bilo je hrišćansko. Godine 1807, četvrtinu sarajevskog stanovništva činili su hrišćani, skoro svi pravoslavni Srbi. Hrišćani su g. 1655. činili 5% stanovništva Banjaluke a 1807. bilo ih je 80%, pola su bili rimokatolici a pola pravoslavni Srbi. Ukupno stanovništvo i jednog i drugog grada bilo je znatno manje na završetku XVIII veka nego 1655. Muslimanski elemenat je i apsolutno i relativno opao, dok je hrišćanski elemenat porastao.⁵⁰ Godine 1578, Plovdiv je imao 250 stalnih hrišćanskih stanovnika; g. 1680, 10.000 stanovnika grada bili su pravoslavni Grci i Bugari.⁵¹ U razdoblju od 1734. do 1792. godine ukupno stanovništvo Soluna, koje

enciklopedija, IV (1929) 157–58; V. Radovanović, "Priština" i "Prizren", *ibid.*, III (1928) 584, 570–71; Stojan Novaković, "S Morave na Vardar, 26–28 oktobra 1886, putne beleške", *Godišnjica Nikole Čupića*, XIII (1893) 37; T. R. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, 154; *ibid.*, *Makedonija* (Beograd: Izdanje Udruženja Južno-Srbijanaca u Beogradu, 1929) 82–83; F. Bajraktarević, "Üsküb", *Encyclopédie de l'Islam*, IV (1934) 1110; M. Premrou, "Jermenska kolonija u Beogradu", str. 213, bel.; Kriegsarchiv (Wien), Feldakten, Türkenkrieg 1689, fasc. 167.

47 F.-C.-H.-L. Pouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'Empire ottoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, 3 toma (Paris: Cabon et Cie, 1805), I, 265.

48 Eberhard Wolfgramm, "Die osmanische Reichskrise im Spiegel der bulgarischen Haidukendichtung", *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, VI, 1–3 (1942) 36. Ožje Gizle de Bizbek (Ogier Ghiselin de Busbecq), carski ambasador na Porti, ostavio je ova zapažanja o Beogradu u 1555. g.: "Ispred grada

- su vrlo velika predgrađa, građena bez ikakvog plana. Naseljava ih živalj različitih narodnosti – Turci, Grci, Jevreji, Ugri, Dalmatinci, i mnogi drugi." I on je zaključio: "Zaista, u svim delovima Turskog carstva, predgrađa su, kao po pravilu, veća od gradova, a predgrađa i grad uzeti zajedno odaju utisak veoma velikog mesta." Cf. Forster i Daniell, izd., *Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, str. 93. O rastu predgrađa u Albaniji oko 1600. g. i kasnije, v. u Šufflay, "Städte", 27–29, 33, 35.
- 49 Wilhelm, *Hochbulgarien*, II, 64–66.
- 50 Barkan, "Quelques observations", 295; Aleksandar Solovjev, "Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne", *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, I (1949) 65; [Jean-Baptiste-Gabriel] Amédée Chaumette des Fossés, *Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808* (Paris: J. Didot, 1822) 33, 41.
- 51 Jireček, *Die Heerstrasse*, 131; K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine", str. 175 bel. 12.
- 52 Reference su date u napomeni 39. Za nešto drukčiji pogled na stanovništvo Soluna, v. Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, 7–10.
- se bilo smanjilo tokom prethodnih pola veka, povećalo se za 50 odsto. Grčki elemenat u gradu se možda povećao sa 20% na 25% ukupnog stanovništva, jevrejski elemenat pao je sa možda 50% na 20% ukupnog stanovništva, dok se muslimanski elemenat, sastavljen od janičarskih porodica različitog, ali prvenstveno albanskog, etničkog porekla, povećao s 30% na 55% ukupnog stanovništva. Grčki elemenat i dalje se povećavao posle 1790. imigracijom epirskih i makedonskih Grka ili poluhelenizovanih Vlaha (Aromuna) koji su bežali od proganjanja Ali-paše i drugih tirana, kao i od lutajućih albanskih bandi.⁵² U onim srbijanskim i makedonskim gradovima čije je muslimansko stanovništvo tokom XVIII veka bilo apsolutno ili relativno poraslo, povećanje se poglavito može pripisati dolasku albanskih ili bosanskih muslimana. Posle seobe Srba, makedonskih Slovena, hrišćanskih Albanaca, pa čak i Grka, na sever zajedno sa austrijskom vojskom, muslimanski Albanci prešli su na Kosovo i u Makedoniju, da bi se kasnije raširili dalje na sever do Karanovca (budućeg Kraljeva), Trstenika, Čuprije, Niša i Vidina. Druge grupe Albanaca su prešle u Bugarsku i u toku rusko-turskog rata 1768–1774. raširile su se na jug u Moreju. Posle 1750. godine neki bosanski muslimani su prešli u zapadnu Srbiju i naselili se u Beogradu. Neki muslimanski Albanci i Bošnjaci došli su kao trgovci i miroljubivi doseljenici, drugi su došli kao čobani, splavari, neregularni osvajači, najamnici i povremeni razbojnici.⁵³
- Trgovački gradovi makedonskih Vlaha dostigli su vrhunac napretka oko 1750. godine ili malo posle toga. Među najuspešnijim epirskim, makedonskim i tesalskim zajednicama koje su učestvovala u trgovini s prevoženjem robe bio je vlaški (aromunski) grad Moskopolje, za koji se 1750. g. hvaleći se govorilo da ima 40.000 stanovnika [previsok broj, procena možda uključuje i stanovnike seoskog okruženja.] Skriveni u planinskoj zabiti, pa tako dugo bezbedni od zavisti odmetnika i osmanskih zvaničnika, žitelji Moskopolja obogatili su se prodajom proizvoda svojih stada – vune, koža i sira – jevrejskim nabavljačima iz Soluna i italijanskim trgovcima. Posle Požarevačkog mira (1718) oni su počeli da trguju i u Ugarskoj. Međutim, u ratnim godinama 1769. i 1788. surovi albanski razbojnički napadači (primer onoga što Frederik Č. Lejn [Frederic Chapin Lane] naziva preduzeća za "proizvodnju zaštite" ili "primenu nasilja")⁵⁴ obušili su se na Moskopolje i opustošili ga. Na čelu bande iz 1788. godine bio je otac Ali-paše; sâm Ali-paša je kasnije (1821. – prim. ur.) razaranje dovršio, pa se ubrzo, prema nekim izvorima, grad sveo na samo dvesta pastirskih koliba.⁵⁵
- Godine 1770, vlaške izbeglice iz Moskopolja osnovale su nov makedonski grad, Kruševo. Posle drugog pljačkaškog napada na Moskopolje, sereski velikaš Ismail-bej rado je primio lutajuće vlaške izbeglice na svoj begluk, pa su oni tu našli zaposlenja kao goniči stada, prevoznici i otkupljivači pamuka. Neki

Sl. 11. Kažnjavanje krivca dok Ali-paša leškari na svom divanu. Ali-pašina vladavina bila je tiranska, ali je i poslužila da se uklone mnogi mali tirani. Kao veliki proizvođač nasilja, on je ograničio aktivnosti malih proizvođača nasilja. Izvor: Rev. Thomas Smart Hughes, *Travels in Sicily, Greece, and Albania*, 2 toma (London: printed for J. Mawman, 1820), tom I.

- 53 Vuk Vinaver, "Trgovina Bara, Bijelog Polja i Podgorice sa Dubrovnikom (1720–1760)", *Istorijski zapisi*, god. 6, knj. IX, br. 2 (1953) 467; V. Radovanović, "Kumanovo", *Narodna enciklopedija*, II, 494–95; Pantelić, "Vojno-geografski opisi Srbije", 29–90; Vinaver, "Tursko stanovništvo u Srbiji za vreme Prvog ustanka", 45–48; Traian Stoianovich, "L'Economie balkanique aux XVIIIe et XVIIIe siècles", neobjavljena doktorska teza, Univerzitet u Parizu, 1952, str. 30–32, 37–38.
- 54 O izrazima i pojmovima "preduzeće za proizvodnju zaštite" (*protection-producing enterprise*) i "preduzeće za primenu nasilja" (*violence-using enterprise*), v. u Frederic C. Lane, "Economic Consequences of Organized Violence", *Journal of Economic History*, XVIII (1958), str. 401–17.
- 55 Th. Capidan, *Les Macédo-Roumains: esquisse historique et descriptive des populations roumaines de la Péninsule balcanique* (Bucarest: Académie Roumaine, 1937) 17, 60–61; Leonhard Schultze-Jena, *Makedonien: Landschafts-und Kulturbilder* (Jena: Gustav Fischer, 1927)

drugi Vlasi, ne nužno žrtve moskopoljske pošasti, naselili su se u nekim drugim delovima Makedonije, u Ugarskoj i Banatu te na Peloponezu.⁵⁶

Razbojništva i neredi iz poluvekovnog razdoblja posle 1769. godine doneli su razaranja skoro svim peloponeskim selima i mnogim malim trgovačkim gradovima, naime Greveni u jugozapadnoj Makedoniji, te albanskim, vlaško-bugarskim i grčko-bugarskim gradovima Arbanasi (blizu Trnova), Stanimaka, Rahovo, Panađurište, Kalofer i Koprivštica u Bugarskoj.⁵⁷ Godine 1788, kada su Turci vodili rat protiv Austrije i Rusije, grof de Ferijer-Sovbef je zabeležio da su zverstva turskih vojnika izazvala toliki strah da su "skoro svi stanovnici Bugarske" pobjegli u "makedonske planine".⁵⁸ Neke grupe izbeglica iz seoskih i polugradskih sredina, poput Sarakačana koji su govorili grčki, vratile su se pastirskom i polunomadskom životu; drugi – Grci, Vlasi, makedonski Sloveni i Bugari – osnovali su nove zajednice ili su prebegli u trgovačka središta s dužim tradicijama.⁵⁹

U Srbiji su, kao i u Makedoniji, Albaniji i Bugarskoj, razbojničke glavešine dograbile dizgine vlasti, stavile na probu autoritet sultana, te pokušale da eksproprišu svojinu srpskih seljaka, nametnu im rabote i druge kmetske obaveze (čiftlučki sistem svojinskih odnosa),⁶⁰ kao i da povećaju poreske terete seoskim trgovcima. Srbi su se digli na bunu, organizovali svoje vlastito preduzeće za "proizvodnju zaštite", i za deset godina ratovanja istrebili su, pokrstili, ili proterali, skoro ceo muslimanski elemenat iz Beogradskog pašaluka. I inače retki, gradovi Srbije ostali su bez ljudi, svedeni na obična sela. Izuzev u takozvanim utvrđenim gradovima, kao što su Beograd i Užice, Srbija se našla bez Turaka i bez muslimana, to jest, bez starih preduzeća za "primenu nasilja". Kasnije su deurbanizovani gradovi polako ponovo urbanizovani, pa je Srbija – unutar svojih uskih granica od pre 1878 – skoro ostvarila devetnaestovekovni ideal jednonacionalnog grada i jednonacionalne države.

Iako suštinski različitog porekla od srpskih ratova za nacionalno oslobođenje, grčki rat za nezavisnost pružio je pobunjenim Grcima i novoj grčkoj državi sličnu priliku da ostvare nacionalnu homogenost u selima i gradovima proterivanjem ili uništavanjem turske i albanske muslimanske manjine (suparničkih agencija za "proizvodnju zaštite") i helenizovanjem pravoslavnih Albanaca i Vlaha. U Bosni, Hercegovini, na Kosovu, Metohiji, u Makedoniji, Epiru, Tesaliji i Bugarskoj je do nacionalnog oslobođenja došlo kasnije zato što su muslimani u tim područjima bili kompaktnije naseljeni i što je etnički i verski sastav bio složeniji, što je odložilo pojavu snažne jedinstvene i u narodu prihvaćene antiosmanske ili antiturske vlasti za "proizvodnju zaštite".

Antimerkantilizam: povučenost “živih središta industrije”

Politika protekcionizma i urbanizacije koju je Osmansko carstvo vodilo u eri svog političkog uspona podstakla je razvoj zanatskih delatnosti u balkanskim varošima te pojavu, u glavnim gradovima, značajne tekstilne industrije, uključujući tu i manufakture vunениh tkanina jevrejske zajednice Soluna.⁶¹ Osmanske tradicije manufakture, poreklom iz Vizantije, iz islama, ili iz Španije (posredničkim delovanjem iberijskih Jevreja), ostale su u potpunosti očuvane uprkos nepovoljnoj konjunkturi skoro čitav vek posle vladavine Sulejmana Veličanstvenog. U XVIII veku nisu, međutim, napravljeni nikakvi tehnički napreci, a zaštita osmanske industrije je kasnije prestala. Nekada uspešne grčke, turske i jevrejske manufakture tkanina u Solunu, Jedrenu i Carigradu [ali ne i u Brusi ili na Hiosu] stagnirale su ili opadale.⁶² Odustajanje od merkantilističke i protekcionističke politike bilo je samo po sebi odraz i posledica slabljenja osmanske vlade kao preduzeća za “proizvodnju zaštite”, do koga je delimično došlo i zbog toga što Osmansko carstvo nije značajnije participiralo u opštoj evropskoj demografskoj ekspanziji XVIII veka.

Nekoliko evropskih država, kao Rusija i Ugarska, otvorilo je svoje granice za naseljavanje drugih Evropljana. Na drugoj strani, osmanska politika je gonila mnoge osmanske podanike u izbeglištvo i odvrćala strance od naseljavanja u zemljama pod sultanovom vlašću. Stanovništvo Evropske Turske, u 1700. g. možda trostruko brojnije od stanovništva Ugarske, nije držalo korak sa stanovništvom svoga suseda, koje se, kao što ćemo kasnije detaljnije videti, između 1700. i 1800. godine povećalo za 400 odsto. Tako je, u 1800. g. stanovništvo Ugarske bilo brojnije od stanovništva Evropske Turske.

Opadanje ili stagnacija stanovništva, ako nije nadoknađeno tehnološkom, trgovinskom ili teritorijalnom inovacijom odnosno ekspanzijom, može izazvati stagnaciju ili opadanje ukupne kupovne moći, a pod izvesnim uslovima i kupovne moći po glavi stanovnika. Osmansku demografsku stagnaciju je pratilo, kao što smo videli, smanjivanje broja gradskih manufaktura i sužavanje domaćeg tržišta. Kako nije bilo odgovarajućeg domaćeg gradskog tržišta za viškove proizvoda sa njihovih imanja, to jest, kako nije bilo potrošačkog tela koje je spremno i sposobno da plati svetske tržišne cene za seoske proizvode, zemljoposedničke klase su nastojale da iznesu svoja dobra na evropska tržišta.

Ekspanzija gradova, stanovništva i industrije u zapadnoj i centralnoj Evropi tokom XVIII veka izazivala je sve veću potražnju za balkanskim seoskim proizvodima, koji su se sastojali uglavnom od žitarica, koža, goveda, mesa, ulja, voska, svile, vune, pamuka, duvana i drvene građe. Povećana potražnja dovela je do naglog porasta cena seoskih dobara. Osmanske zemljoposedničke klase tako su mogle da ostvare svoje ciljeve. Međutim, njihovi uspesi pobudili

55; E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays*, dve knjige u jednom tomu (Paris, 1831), I, 17; Félix-Beaujour, *Tableau du commerce*, I, 328; Apostolos E. Vakalopoulos, *Oi dytikomakedones apodemoi epi tourkokratias* [Iseljavanje iz zapadne Makedonije u tursko doba] (Thessaloniki: Hetaireia Makedonikon Spoudon, 1958) 24–26.

56 Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, I, 17–18; Richard Busch-Zantner, *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit* (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1938) 98.

57 *Ibid.*, 68; Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 48–50; Vakalopoulos, *Oi dytikomakedones apodemoi*, 12; Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, 224.

58 Le comte [Louis-François] de Ferrières-Sauveboeuf, *Mémoires historiques, politiques et géographiques des voyages faits en Turquie*, 2 knjige u jednom tomu (Paris, 1790), I, 128–30.

Sl. 12. Plan grada i luke Hiosa, XVIII vek. Obratite pažnju na vetrenjače (*Molini da uento*) na oba kraja Hioskog kanala. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Ge.DD.2987 (6401): Città di Scio (deo značajne Collection d'Anville). Reprodukivano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

su zavist osmanskih zvaničnika i gradskih ili polugradskih posednika, koji su, svaki za sebe, počeli unajmljivati i naoružavati bande beskućnika kako bi primorali balkanske seljake da prihvate “zaštitu”. U mnogim područjima, naročito u blizini morskih obala, ili u nizinama i rečnim dolinama, seljak se ubrzo našao u poziciji da ima dva gospodara, jednog kome je plaćao zakonitu rentu, i drugog kome je davao “novac za zaštitu” u vidu dela svojih proizvoda.⁶³

Gradske posedničke klase tako su stekle prvenstven interes da akumuliraju bogatstvo eksproprisanjem seljaka i izvoženjem eksproprisane robe seoskog porekla. One više nisu bile živo ili prvenstveno zainteresovane za zaštitu industrije, dok su se zemljoposedničke klase iz sve snage protivile da se pruža zaštita robi (manufakturni proizvodi) koja je ili skuplja od odgovarajuće robe evropskog porekla ili slabijeg kvaliteta. Povrh toga evropske države, osobito Francuska, i trgovci nastojali su da ometu obnovu i unapređenje osmanskih manufaktura.

- 59 Wolfgramm, "Die osmanische Reichskrise", *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, VI, 1–3 (1942) 37; Rev. R. Walsh, *Narrative of a Journey from Constantinople to England* (Philadelphia, 1828) 82.
- 60 O čiftlučkom sistemu v. u Traian Stoianovich, "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600–1800", *Journal of Economic History*, XIII, 4 (Fall 1953), str. 398–411 [= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, I, New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, Publisher, 1992, 1–13]. [Podrobniji prikaz čiftluka daje Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land* (Cambridge: Cambridge University Press; Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1981) 45–79, 121–70.]
- 61 I[saac] S[amuel] Emmanuel, *Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique* (Paris: Lipschutz, 1935) 23; Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, 254; Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, 187.
- 62 *Ibid.*, 397; Emmanuel, *Histoire de l'industrie des tissus*, 53–63. [Za više podataka o ovoj temi, v. moju studiju "Pour un modèle du commerce du Levant: économie concurrentielle et économie de bazar 1500–1800." (= *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds*, I, 39–88)].
- 63 Za potpunije razmatranje demografskih i ekonomskih promena na Balkanu i duboke povezanosti između njih, v. odeljak ove studije "Ekonomski uspon ali nerazvijena: ponovo kolonizovana Ugarska", kao i Stoianovich, "L'Economie balkanique", *passim*; Stoianovich, "Land Tenure", str. 398–411 [= *Between East and West*, I, 1–13]; Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, str. 81–82, 362–66. O ekonomskim teškoćama zanatlija kao i o vanekonomskim merama kojima su oni pribegavali da bi popravili svoj položaj, v. u Sabri F. Ülgener, "La morale des métiers depuis le XIVe siècle et les critiques qui leur ont été adressées", *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul*, XI, nos. 1–4 (oct. 1949–juillet 1950) 62–66. Félix-Beaujour, *Tableau du commerce I*, str. 130–32, crta mračnu sliku opšteg siromaštva i nedaća uprkos tome (ili zbog toga) što se vrlo veliki deo proizvodnje makedonskih sela izvozio: "Quand on considère la Macédoine sous le point de vue de ses avantages naturels, on trouve qu'il n'est aucun pays de l'Europe où les individus aient reçu plus d'aptitude au bonheur: mais quand on l'envisage sous l'aspect de ses formes politiques, on trouve que tous les fléaux d'une administration barbare semblent s'être donné la main pour désoler une des plus belles contrées de la terre par la richesse et la variété de ses produits." "La moitié de la Macédoine est inculte: le système absurde des jachères est cause que le troisième quart ne produit rien ou produit peu; et telle est la langueur des cultures grecques, que le quatrième quart qui est mis en rapport, ne donne pas le tiers de ses produits possibles." Na osnovu makedonskog izvoza, "on serait tenté de juger favorablement de l'état des cultivateurs; mais on se tromperait. Cette surabondance de productions ne prouve rien pour leur bonheur, parce qu'elle n'est point l'excédent du nécessaire. Dans les états où les paysans jouissent de la plénitude de leurs droits civils, comme dans la plus grande partie de l'Europe, rien ne se vend qu'on n'ait pourvu du moins au nécessaire; c'est alors le vrai superflu que l'on exporte. Mais dans les pays qui se rapprochent de l'état de ces contrées où une multitude de Nègres est mise en action par le fouet de quelques Blancs, l'exportation n'est jamais en proportion exacte avec l'abondance. Là, des milliers d'individus travaillent à produire pour un très petit nombre. Là, de petits tyrans réunissent la masse de travail de tout un canton, pour la dévorer seuls.... En Macédoine comme en Pologne, les paysans meurent de faim, et les seigneurs regorgent d'or." Božur očevidno opisuje čiftlučki sistem korišćenja zemlje u Makedoniji. V. i Michoff, *Beiträge*, II. Österreichische Konsularberichte (Sofia: "Nauka i izkustvo", 1943), I, str. 5.
- 64 Olivier, *Voyage*, II, 108–9, 114–24, 138–40.
- 65 *Ibid.*, 163–64; J. L. S. Bartholdy, *Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804*, prevod s nemačkog, 2 toma (Paris: Dentu, 1807), II, 49.

- 66 David Urquhart, *Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade* (London, 1833) 53.
- 67 Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* (London, 1810–16), II deo, 3. odeljak, IV tom, str. 281.
- 68 Félix-Beaujour, *Tableau du commerce*, I, 272–75.
- 69 Clarke, *Travels*, II deo, 3. odeljak, IV tom, str. 285; Urquhart, *Turkey and Its Resources*, 47–54; Toynbee, *A Study of History*, VIII, 181–82; Bartholdy, *Voyage en Grèce*, I, 98, 103–6.
- 70 Urquhart, *Turkey and Its Resources*, 54.
- 71 Clarke, *Travels*, II deo, 3. odeljak, IV tom, 286–87.

U nekoliko međusobno udaljenih mesta na Balkanu i u egejskoj oblasti, naime među Grcima, industrija se, doduše, razvijala i tokom XVIII veka. Grad i luka Hios, na primer, i dalje je imao naprednu tekstilnu industriju zahvaljujući poletu i preduzetničkim ambicijama ili “*désir d’entreprendre*” svog u sve većoj meri grčko-pravoslavnog stanovništva. Trgovinsko i industrijsko napredovanje Hiosa proisteklo je i iz toga što je, od vremena Sulejmana, uživao sudsku i upravnu autonomiju.⁶⁴ Naksos, pak, koji je uživao čak i širu autonomiju, nije imao većeg uspeha ni u trgovini ni u industriji. Jer mnogobrojno osiromašeno “plemstvo” Naksosa, koje je izvodilo svoje poreklo od italijanske aristokratije iz predosmanskog doba ili od Paleologa i Komnina, preziralo je manualni rad.⁶⁵ Lokalne autonomije mogu da podstaknu razvoj trgovine i industrije, ali samo ako posednici tih sloboda imaju i preduzetnički žar i inicijativu.

U XVIII veku industrija je cvetala i u nekoliko geografski izolovanih balkanskih zajednica, a klasičan primer toga je sićušni tesalski grad Ambelakija. “Slabašan i beznačajan zaseok” bez “ijedne njive u svojoj okolini”, bez plovne reke ili luke, do koga se moglo doći samo “kozjom stazom između litica”,⁶⁶ smeštena u stvari “u najvećoj zabiti u celom Carstvu gde niko ne bi očekivao živo središte industrije”,⁶⁷ Ambelakija je poprimila napredni izgled neke “varoši u Holandiji”.⁶⁸ Godine 1778. njeni stanovnici organizovali su se u društvo sa udruženim kapitalom u cilju izvoženja pamučnog konca, koji je pređen i bojen u samom mestu, u Budim, Beč, Lajpcig, Berlin, Hamburg, Drezden, Ansbah i Bajrojt. Godine 1783. Ambelakija je još imala ispod hiljadu i po stanovnika. Godine 1798, međutim, imala je 4.000, a 1803. g. 6.000 stanovnika i izvozila je svake godine dve i po hiljade bala pamučnog konca u gorepomenuta mesta, u kojima je imala svoje zastupnike ili filijale.⁶⁹

Tokom dvadeset godina Ambelakija je bila “ostavljena na miru”,⁷⁰ i cvetala je zato što su je ostavili na miru – kako vlada tako i razbojnici. Ali ona je i propala zato što je bila ostavljena sama, zato što vlada nije podržala njenu industriju. Njeni žitelji žalili su se 1801. godine jednom britanskom putniku, Edwardu Danijelu Klarku, da su počeli “osećati posledice toga što se na nemačkim tržištima daje prednost engleskom koncu”. Sâm Klark je primetio da je to sigurno zbog “unapređenog postupka koji se primenjuje u Velikoj Britaniji, gde se pamučni konac prede fabrički, pomoću mašina koje rade na paru, što je dovelo do znatnog sniženja njegove cene; – sav konac koji se proizvodi u Ambelakiji prede se ručno.”⁷¹

Sa dodeljivanjem “kapitulacionih” prava, to jest posebnih političkih i ekonomskih povlastica sve većem broju evropskih nacija, koje su sve proizvodile i izvozile tkanine, interes osmanskih zvaničnih vlasti da štite domaće manufakture tkanina je slabio. Veliki vezir Rami Mehmed-paša sačinio je 1703. g. jedan plan koji je imao za cilj opšte unapređenje industrije, osnivanje novih

tekstilnih manufaktura u Carigradu, Jedrenu i Solunu, kao i stvaranje uslova da se u Brusi proizvode neke svilene tkanine koje su se dotad uvozile sa istoka. Da bi zaštitio te delatnosti veliki vezir izdao je zabranu da se izvoze potrebne sirovine. Ali Rami Mehmedovo vezirstvo ubrzo je propalo, a planovi “za osnivanje manufaktura sukna i svilenih proizvoda u državama Velikog Vladara propali su zajedno s njim” kako je to primetio francuski ambasador, koji je imao izričita uputstva da sprečava ili ometa stvaranje novih i suparničkih manufaktura u Turskoj.⁷² Mlakih pokušaja da se podstakne industrija bilo je i kasnije, ali zbog skromnog kvaliteta i visokih početnih cena novih tekstilnih manufaktura te propusta države da subvencionira domaću proizvodnju i isključi strane manufakturne proizvode zaštitnim carinama, osmanski merkantilistički eksperiment nije mogao uspeti.

U šezdesetim godinama XVIII veka jedan grčki trgovac i posednik patenta (*berata*) koji ga je stavljao pod zaštitu Francuske, Sarando Papadopulo, pokušao je da osnuje “fabrike” sapuna u Koronu i Navarinu (Neokastronu). Njegovi planovi su, međutim, propali, jer su se francuski konzuli umešali i sprečili osnivanje manufakturnih pogona koji bi konkurisali proizvodnji sapuna Marselja i Provanse.⁷³ Po povratku s jednog posebnog inspekcijskog obilaska francuskih konzulata na Levantu 1779, baron de Tot savetovao je francuskoj vladi da nastavi s opstrukcijom svih napora koji imaju za cilj da se u Osmanskom carstvu pokrene nova industrija.⁷⁴

Nekoliko godina ranije, francuski trgovac Klod Flaša (oko 1710–1775) bio se vratio u Francusku s grčkim tkačima i majstorima za izradu prediva iz Smirne, znalcima tehničkih postupaka koji na Zapadu nisu bili poznati.⁷⁵ Ako je među Grcima industrija cvetala u samo nekoliko mesta, to nije bilo zbog manjka talenta ili preduzimljivosti nego zbog nedostatka sistematske zaštite. Pošto su retko dobijale podsticaje da ulažu sredstva u ranjiv fiksni industrijski kapital, trgovačke klase svoje su profite ponovo ulagale u trgovinu. Kada je, potkraj XVIII veka, jedan broj Grka počeo otvarati “fabrike” sapuna, testenina ili drugih proizvoda, oni su te nove pogone češće osnivali u ukrajinskim ili južnoruskim lukama i gradovima nego u svojim rodnim mestima.⁷⁶

Do kraja XVIII veka i sama osmanska prestonica prestala je biti veliko središte industrije. Ako možemo verovati Edvardu Danijelu Klarku, koji je 1800. godine proveo neko vreme u njoj, Carigrad je mogao ponuditi malo robe i luksuznih predmeta kakvi su se mogli naći u Londonu, Parizu ili Beču. U tamošnjim se dućanima mogla naći samo “najgore izrađena roba na svetu, ... nepodobna za bilo koje drugo tržište... a ipak s vrlo visokim cenama.” “Uprkos tome”, primetio je Klark, “govori vam se da ste u središtu svetske trgovine: a to možda i jeste tako ako se misli na teret brodova što prolaze Moreuzima i koji se nikada ne iskrcava. Pogledajte spoljašnjost Carigrada, i on će vam izgledati

72 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, str. 344–45; AN, Fonds de la Marine (dalje, MAR) B⁷ 71, fol. 154: uputstva za A.M. de Ferriola, francuskog ambasadora na Porti, od 17. oktobra 1703; AN, MAR, B⁷ 71, fol. 168: dopis Lebreu (Lebret) od 7. novembra 1703; AN, MAR, B⁷ 75, str. 463: uputstva za Ferriola od 6. jula 1708; AN, AE, B¹ 384: dopis Ferriola od 16. avgusta 1703; Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, str. 397.

73 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 343–44.

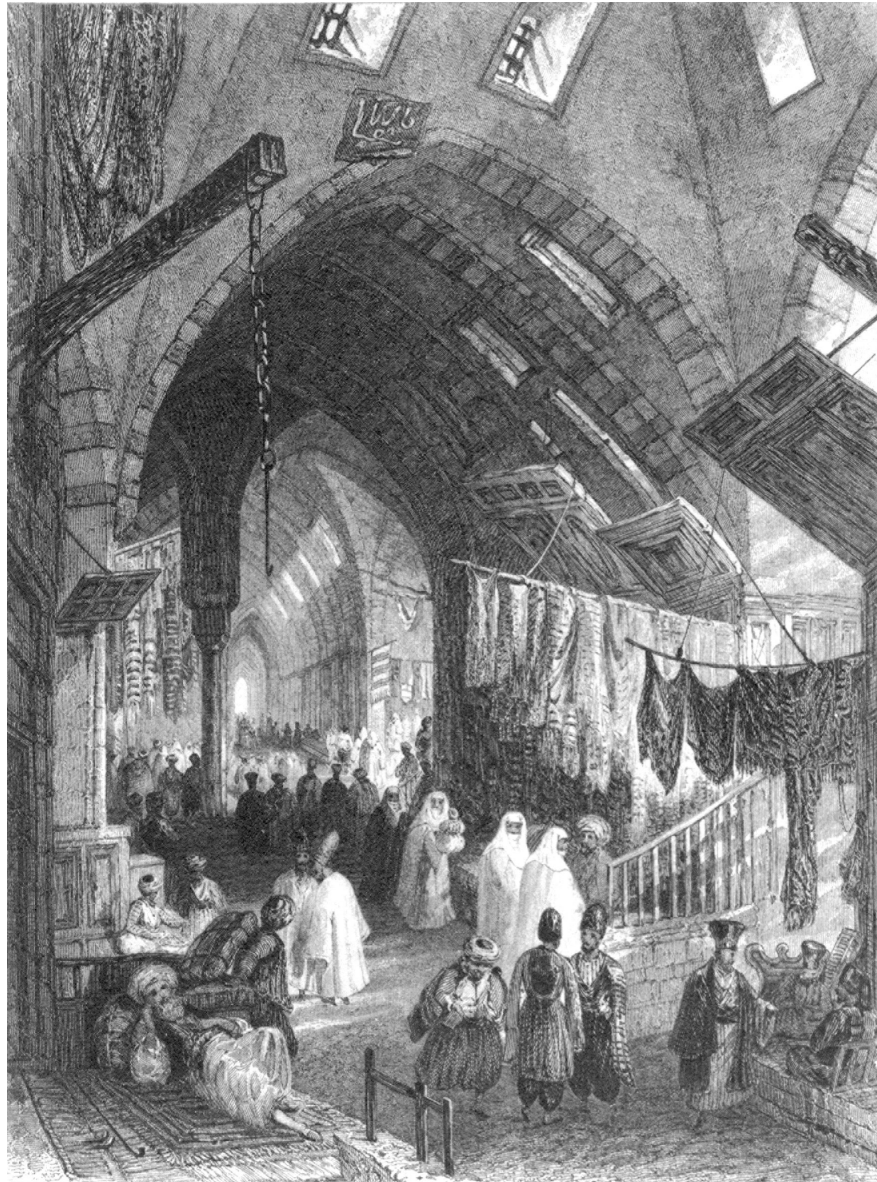
74 AN, AE, B^{III} 233: Tott, izveštaj od 8. jula 1779.

75 Sandor Baumgarten, “Observations sur le commerce et sur les arts; notes de voyage de Jean-Claude Flachet sur la Hongrie (1740–1741)”, *Revue d’histoire comparée*, nlle sér., vol. V, no. 3 (1947) 86.

76 P. S. Pallas, *Travels through the Southern Provinces of the Russian Empire in the Years 1793 and 1794*, prevod s II nemačkog izdanja, 2 toma (London: Printed for J. Stockdale, 1812), II, 480, 484–85.

77 Clarke, *Travels*, I deo, 1. odeljak, str. 450–51. Za potvrdu ovog mišljenja, v. [Ambroise Firmin Didot], *Notes d’un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817* (Paris, [1826]) 63.

Sl. 13. Prizor iz čaršije, Carigrad, tridesete godine XIX veka Izvor: Baratta [Baratti], *Bellezze del Bosforo*. Reprodukivano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations.

kao najbogatiji i najnapredniji grad u Evropi; zavirite u njegovu unutrašnjost, pa ćete videti da su mu beda i nedostaci toliki da se mora smatrati najružnijom i najsiromašnijom metropolom na svetu.”⁷⁷

Evropske manufakture, osmanske sirovine i balkanski sajmovi

Izostanak industrijskog protekcionizma u Osmanskom carstvu u XVIII veku, u spoju sa procvatom industrije na Zapadu, primorao je osmanske pokrajine da postanu snabdevači Evrope sirovinama, a kupci evropskih manufakturnih, prerađenih “kolonijalnih” i luksuznih dobara, prvenstveno šećera, kafe, tkanina, boja, skupocenih ruskih krzana i srednjoevropske gvoždarske i staklarske robe. Ravnoteža između trgovine i industrije, koja je postojala u XVI veku, sada je bila narušena u korist trgovine, a balkanski trgovci su se time okoristili čak i više nego i evropski trgovci. U stoleću u kome je seljak postajao sve siromašniji, balkanski pravoslavni trgovac – slično zapadnoevropskim trgovcima i slično pripadnicima osmanske zvanične i zemljoposedničke klase – uživao je dotad neviđeno blagostanje.

Bar do 1770. godine, osmanski zemljoposednici nisu pravili neke veće prepreke poslovanju trgovaca koji su prodavali žito, pamuk i druge viškove s imanja zemljoposednika konkurenata. Štaviše, valjano podmićeni carinski službenici čak su podsticali (ili se pravili da ne vide) zakonom zabranjeno, ali vrlo rašireno, izvoženje žita van granica Carstva.⁷⁸ Tako su Makedonija i Tesalija možda izvezle, u toku druge polovine XVIII veka, 40 odsto svog proizvedenog žita i preko polovine svog proizvedenog pamuka i duvana.⁷⁹

Novim tekstilnim fabrikama u Austriji, Saksoniji, Pruskoj i Švajcarskoj bili su potrebni vuna i pamuk iz Makedonije i Tesalije, a sve veća francuska, nemačka i italijanska potražnja dovele su dotle da je u Makedoniji proizvodnja pamuka između 1720. i 1800. godine porasla za nekoliko puta.⁸⁰ Austrijski uvoz sirovog pamuka iz Makedonije i Tesalije je od sume jedva vredne spomena u dvadesetim godinama XVIII veka porastao na, kako se procenjuje, 1.360.000 forinti u 1752.⁸¹ Godine 1766, austrijski uvoz pamuka sa Balkana, samo suvozemnim putem, dostigao je 1.900.000 forinti. Godine 1771. austrijski uvoz vune i pamuka sa Balkana, samo suvozemnim putem, dostigao je pet miliona forinti.⁸²

Balkansku vunu i pamuk su u Austriju i Nemačku suvozemnim putem izvozili skoro isključivo balkanski trgovci, poglavito makedonsko-tesalski i epirski Grci i Vlasi. S druge strane, evropski brodovi su dovozili na Balkan šećer, kafu, boje i gvoždarsku robu za evropske trgovce ili zastupnike (“faktore”) stalno nastanjene u egejskim i jadranskim lukama. Zapadni trgovci su, međutim, bili neobavešteni o običajima balkanskih naroda i nisu znali grčki, turski i slovenske jezike, pa su bili primorani da se za prodaju svoje robe u balkanskoj unutrašnjosti oslone na jevrejske posrednike i grčke, vlaške i slovenske prevoznike.

78 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 130–31 i *passim*.

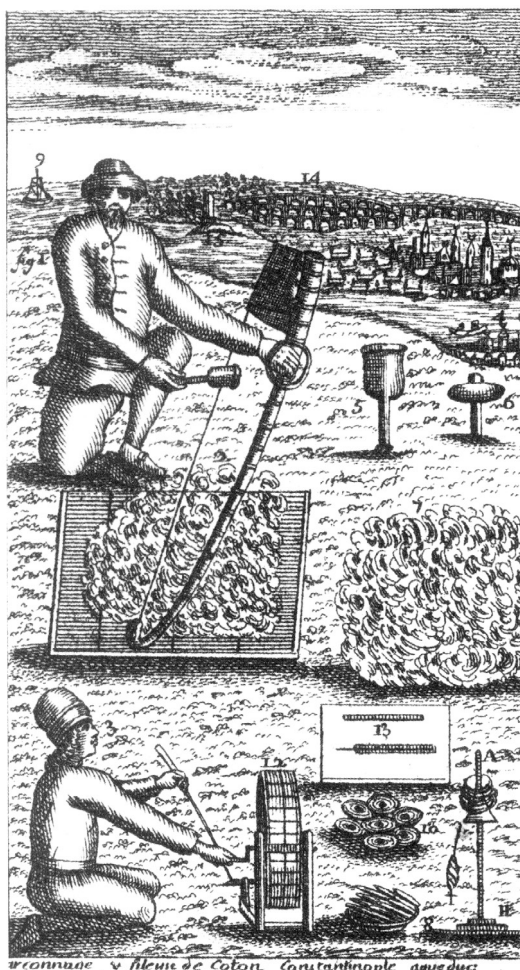
79 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) (dalje, HHSA), StA. Türkei V/25: nedatiran i nepotpisan izveštaj o trgovini u Makedoniji, verovatno pisan oko 1775 (na italijanskom); Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, 364–66.

80 *Ibid.*, 245; HHSA, StA. Türkei V/25: nedatiran i nepotpisan izveštaj na italijanskom jeziku o trgovini u Makedoniji, oko 1775; HHSA, StA. Türkei I/230: nedatiran i nepotpisan izveštaj na italijanskom jeziku o uvoznjoj i izvoznjoj trgovini Austrije s Turskom i Levantom, oko 1800–1806; Stoianovich, “L’Economie balkanique”, str. 86, 275. [Za reviziju ekspanzije proizvodnje pamuka u Makedoniji, v. moje radove “Pour un modèle du commerce du Levant” i “Commerce et industrie ottomans et maghrébins”.]

81 HHSA, StA. Türkei V/26: “Votum des Freyherrn von Borie über den Commerzien Rathsvortrag dd Januar 10, 1766, in Betreff der Schädlichkeit des Türkischen Handels.” Borie je bio član

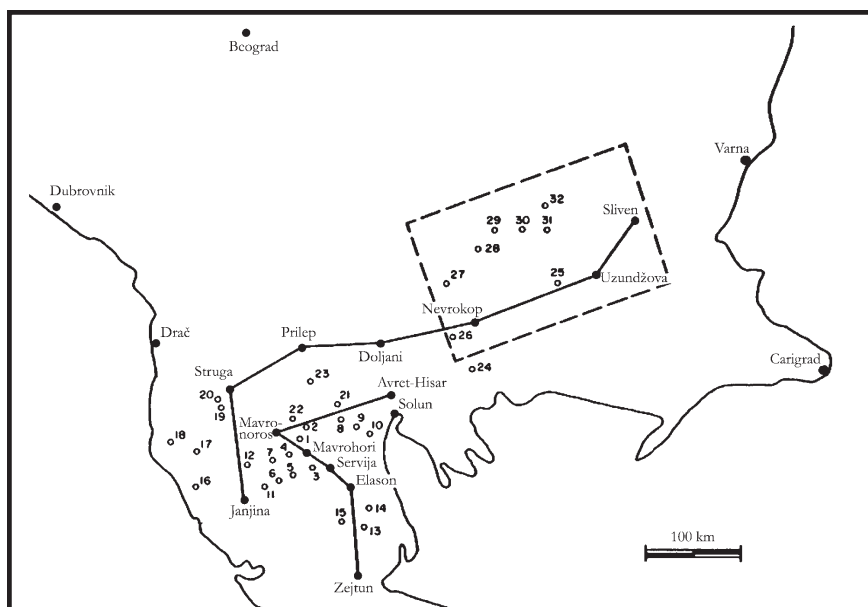
austrijskog Državnog saveta (Staatsrat), bar u 1767. godini. Jedan drugi savremen izvor daje prilično nižu brojku kad je reč o uvozu, ali Borieova procena verovatno je bliža istini. Cf. Marianne v. Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik Österreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740–1771", *Archiv für österreichische Geschichte*, CVIII, 1 (1919) 274, 289; Adolf Beer, "Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II", *ibid.*, LXXXVI (1899) 123, 186. Broj koji sam sâm naveo možda bi trebalo povećati uzimajući u obzir i krijumčarenje.

Sl. 14. Češljanje i predilja pamuka u okolini Carigrada, oko 1750. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Département des Imprimés, Gr.Fol.0²184: Jean-Claude Flachet, *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, et même des Indes Orientales*, 2 toma (Lyon: chez Jacquenod père et Rusand, 1766), tom II, str. 379 (tab. 16) gde pisac, govoreći o pamuku, kaže da "alatka za češljanje ima uvek prednost [u poređenju s grebenaljkom 'na engleski način, rasprostranjenom u Normandiji'] u očima znalaca kad neko hoće da upotrebi pamuk s Levanta." Reprodukovan zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

82 Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik", 277–78. U šezdesetim godinama XVIII veka približno četvrtina količine osmanskog pamuka uvezenog u Austriju reeksportovana je u Nemačku i Švajcarsku.

Iz egejskih, jonskih, jadranskih ili crnomorskih luka balkanske kiridžije ili rabadžije dopremali su zapadnu robu do najbližih sajмова. Ti sajmovi su najvećim delom održavani već u XVII veku, mada su dva – slivenski i pilepski – možda bili novine uvedene u XVIII veku. Poznato je da su oko 1750. godine postojala dva paralelna lanca sajмова koji su se pružali na razdaljini od 50–200 km od egejskih, jadranskih, jonskih i crnomorskih luka. Jedan lanac bio je vrlo blizu Egejskog mora i pružao se od Zejtuna (Lamije) do Sereza. Drugi je bio na svojim krajevima bliži Jonskom, Jadranskom odnosno Crnom moru; sajmovi u njegovom srednjem delu nalazili su se uz puteve što su vodili prema Dunavu i susticali se u Beogradu. (Vidi sl. 16 i 34.) U dubljoj unutrašnjosti Balkanskog poluostrva bilo je i drugih sajмова, o kojima se malo zna.

Sl. 16. Dva lanca sajmova u Tesaliji, Epiru, Makedoniji i istočnoj Rumeliji, te glavne varoši i sela iz kojih su se u XVIII veku vlaški i grčko-vlaški trgovci rasejavali po Srbiji, Hrvatskoj, Ugarskoj i Banatu. Nazive mesta obeleženih brojevima vidi u Tabeli 1.

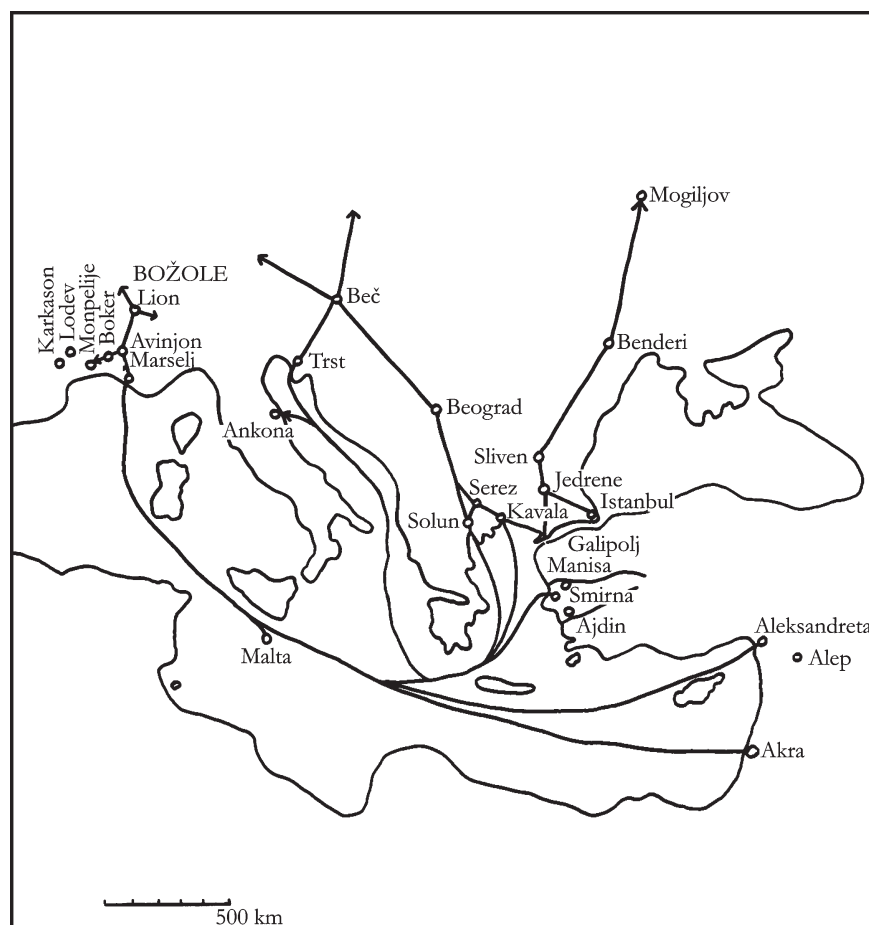
TABELA 1: GRADOVI I SELA

1. Blace	9. Katranica	17. Tepelene	25. Stanimaka
2. Klisura	10. Verija	18. Selnica	26. Melnik
3. Kožane (Kozjane)	11. Mecovo(n)	19. Moskopolje (Voskopolje)	27. Razlog
4. Selica	12. Kerasovo(n)	20. Šipiska	28. Panađurište
5. Sačišta (Šatista)	13. Larisa	21. Edesa	29. Koprivštica
6. Grevena	14. Ambelakija	22. Kostur (Kastorija)	30. Karlovo
7. Bogačko	15. Tirnavos	23. Bitolj (Monastir)	31. Kalofer
8. Njausta (Njgoš)	16. Argirokastro	24. Serez	32. Gabrovo

Oskudni podaci kojima raspolazemo ukazuju da su ovi sajmovi bili življi, trgovinski značajniji u XVIII veku nego ikada ranije. Upravo u razdoblju u kome su se mnogi balkanski gradovi borili s dugotrajnom privrednom krizom, balkanski sajmovi su cvetali i napredovali.⁸³ To nije samo po sebi protivrečno, jer je dobro poslovanje sajma predindustrijskog doba bilo u stvari obično posledica toga što gradovi nisu valjano vršili neke proizvodne ili razmenske funkcije.

Evropske manufakture su se umnožavale, pa se i konkurencija između proizvođača francuske, engleske, belgijske, italijanske i austrijske robe zaostri. Evropske pomorske sile nastojale su da svoju robu dopreme s balkanskih obala do Dunava, a kvazikontinentalna Austrija je nastojala da svoju ro-

Sl. 15. Polovi širenja i područja rasprostiranja pamuka sa Levanta.

- 83 O makedonsko-tesalskim i balkanskim sajmovima uopšte, v. u Mehlan, "Mittel- und Westeuropa", str. 69–120, posebno 99–100; Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, 210–11, 395–96, 401; Félix-Beaujour, *Tableau du commerce*, I, 95; Pouqueville, *Voyage en Morée*, II, 44.

- 84 Nicolas [Nicolae] Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne* (Paris, 1925) 112; AN, AE, B 239: izveštaj o trgovini u Moldaviji, 1751–1753; AN, AE, B^{III} 415: "Observations sur le commerce que la France peut ouvrir entre Smyrne et les départements de la ci-devant Belgique", bez potpisa i nedatirano ali pisano u Napoleonovo vreme.

bu dopremi od Podunavlja do Egejskog mora. U dvadesetim godinama XVIII veka, tzv. *Lipsicanes* ili trgovci "Lajpcižani" – Nemci, Poljaci, Jevreji, Grci i Vlasi – uveli su "lajpciško sukno", proizvod manufakturna Vervijeja, Vervena i Ahena (Eks-la-Šapela), u podunavske kneževine.⁸⁴ Grčki i makedonskovlaški prevoznici i trgovci, koji su između 1740. i 1780. g. u sve većim brojevima odlazili na lajpciške sajmove, uveli su između 1761. i 1783. g. "lajpciško sukno" na prostor južno od Dunava i Save. U sedamdesetim godinama XVIII veka oni su pamučne i vunene tkanine, kao i druge proizvode s lajpciških sajmova, uključujući tu i nove tekstilne proizvode iz Češke i Austrije, izneli na makedonsko tržište. Do zaključenja rata za američku nezavisnost, tekstilni proizvodi iz Austrijske Belgije, Austrije i Nemačke, koje su balkanski trgovci nosili na prostor južno od Dunava i u Makedoniju, počeli su nemilosrdno konkurisati

francuskom suknu koje je na Balkan unošeno preko Carigrada, Soluna i jadranskih luka.⁸⁵

Rast kupovne moći osmanskih zemljoposjednika, zvaničnika i trgovaca omogućio je povećanje uvoza "luksuznih" proizvoda. Među najvažnija od tih luksuznih dobara spadala su krzna iz Rusije koja su grčki, grčkovlaški i jermenski trgovci donosili u Carigrad, na veliki jesenji sajam u Uzundžovu, te u Makedoniju, Epir i Tesaliju.

[Smešten na rubu jedne ravnice okružene brdima i šumom, na podjednakoj udaljenosti od Dunava i od Crnog i Egejskog mora, a održavan svakog septembra tokom četrnaest dana, uzundžovski sajam izgleda da je 1841. g. bio bar jednako značajan kao i u XVIII veku. Dolazeći na njega te godine, u toku putovanja od Plovdiva ka Jedrenu, francuski ekonomist Adolf Blanki procenio je da u Uzundžovu stalno živi 2.000 ljudi. Kada je on prispeo, u mestu se nalazila i gomila od 50.000 kupaca, prodavaca i posmatrača među kojima je bilo Grka, Bugara, Turaka, Vlaha, Moldavaca, Jevreja, Persijanaca (Jermena?), Austrijanaca i Rusa – a bilo je tu i konzula evropskih država (Francuska je bila isključena pošto je njena levantska trgovina opala), koji su došli da zastupaju interese svojih zemalja. Kao i na francuskim sajmovima u Bokeru i Gibreu, sajmište su prekrivale drvene bude i tezge na kojima je svaki prodavac izlagao svoju robu, a razne priredbe na otvorenom, žongleri, vračare, stručnjaci za vađenje zuba i menažerije, privlačili su uobičajene gomile posmatrača i mušterija. Posetioci su tu boravili u kolima u kojima su se dovezli, ili u šatorima razapetim na ravnici u kojima su bili prostrti čilimi i jastučići, i u kojima su uobičajen kuhinjski pribor činili kotlić i turske džezve. Među artiklima koji su se nudili na prodaju bili su kolonijalni proizvodi, boje, gvožđe u šipkama, piri-nač, kože, vatreno oružje, stakleno posuđe, porculan, gruba i fina sukna, vuna, svila i pamuk za kojima je vladala velika potražnja. Bilo je tu i dvadeset prodavaca dragog kamenja, persijskih trgovaca sa sjajnim kašmirskim šalovima, kao i prodavaca iz Male Azije sa somotastim čilimima svih veličina. Međutim, najistaknutiji posetilac možda je bio jedan trgovac iz Vlaške koji je sa sobom doneo asortiman krzana vredan preko milion i po franaka, skuplji i lepši od bilo koga koji se mogao naći u pariskim i londonskim radnjama, a koga je on držao u velikim kožnim vrećama u obliku novčanika s pregradama. Kupci su se na sajmu snabdevali za celu godinu, a *optičajno sredstvo* (izraz samoga Blankija) bile su zlatne ili srebrne šipke čija se čistoća mogla proveriti probnim kamenom posebne vrste. Blankija je iznenadilo što je svako obavljao svoj posao smireno uprkos nepostojanju policije. Još jedan razlog za iznenađenje bilo je to što je zemljište uopšte uzev bilo čisto i što nije bilo smrada uprkos tome što su mesari klali stoku na otvorenom i što se meso peklo na drvima (i ćumuru?) dobavljenim iz obližnje šume.]

85 AN, AE, B^{III} 190: Montaran (ili Mantaran), "Rapport fait au Bureau du commerce du Levant", pos. str. 190–93, 313; AN, MAR, B⁷ 452: izveštaj o trgovini suknom od 20. juna 1787; Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, str. 182.

86 Stoianovich, "L'Economie balkanique", 163–65; H. Gandev, "Trgovskata obmena na Evropa s b'lgarskite zemi prez XVIII i načaloto na XIX vek", *Godišnik na Sofijskija Universitet. Istoriko-filologičeski fakultet*, XL (1943–44) 24; [Antoine-Ignace] Anthoine, *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, drugo, revidirano izdanje (Paris, 1820) 82; Ibrahim Manzour-Efendi [Samson Cerfberr de Medelsheim], *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali Pacha* (Paris, 1827) 301–3; AN, AE, B^{III} 239: izveštaj o trgovini Rusa, bez datuma (oko 1751–1753). Među osnivačima i ranim čelnicima Filiki Heterije bili su krznarski trgovci Nikolaos Skufas i Atanasios Cakalov. O ulozu grčkih krznarskih trgovaca, naročito kosturskih, v. u Anghéliki Hadjimihali, "Aspects de l'organisation économique des Grecs dans l'Empire ottoman", *Le cinq-centième anniversaire de la prise de Constantinople, 1453–*

Sl. 17. Janjina kako ju je video jedan slikar pejzaža, četrdesete godine XIX veka. Izvor: Edward Lear, *Journals of a Landscape Painter in Albania, &c.* (London: Richard Bentley, 1851). Velečasni Tomas Smart Hjuž, nastavnik Koledža Emanuel u Kembridžu, koji je dolazio u Janjinu u januaru 1814, ovako je opisao grad: "Gradska unutrašnjost, kao i unutrašnjost svih gradova u Turskoj, izneverila je naša očekivanja; kuće nisu građene da zadive spoljašnjim izgledom: onaj deo koji je okrenut ulici skoro se u celosti sastoji od golog zida; prozori, galerije i vrata soba gledaju na unutrašnje dvorište ili na prostor iza kuće; prizemlje im je obično od kamena i blata, sprat je od drveta i maltera, a krov je pokriven kupastim crepovima, ili trskom, koja raste u velikim količinama po obodu jezera i izvrsnog je kvaliteta; međutim, uprkos tome u domovima Janjine moglo se videti više urednosti i reda nego u kućama bilo kog drugog grada koji smo dosad posetili." (Hughes, *Travels in Sicily, Greece, and Albania*, I, str. 437.)

Vratimo se, međutim, trgovini krznima u XVIII veku.

Bojeći se da bi ruski stalni zastupnik ili izaslanik kod Visoke Porte mogao da im oduzme gotovinu koju dobiju za svoja skupocena krzna, i namesto toga im dâ menice na ime ruskog dvora na osnovu kojih bi bili isplaćeni u manje vrednoj ruskoj valuti, ruski krznarski trgovci nisu se usuđivali da donose svoju robu u osmansku prestonicu. Otuda su glavni, i jedini, snabdevači osmanskih zemalja ruskim krznima postali carigradski Grci i Jermeni, Grci i Vlasi iz Tesalije, Makedonije i Epira, kao i manji broj makedonskih Slovena i Bugara.

Ruski trgovci izbegavali su da odlaze u Osmansko carstvo; osmanski trgovci stoga su išli u Rusiju. Ali pošto su moskovski i kijevski trgovci želeli mađarske ukrase za odeću, italijansku svilu i lajpciško sukno, a najpogodnija mesta da se ti artikli nađu bili su Beč i lajpciški sajmovi, osmanski trgovci stoga su često odlazili do Lajpciga i Beča pre nego što bi se zaputili u Rusiju. Tako se razvila jedna trgovina koja bi se mogla prikazati u obliku trougla; jedna tačka tog trougla bili su Carigrad, uzundžovski sajam, Janjina ili krznarska zajednica u Kosturu (Kastorija), druga tačka bila je u nemačkim kneževinama, a treća je bila u Nježinu, gradiću severoistočno od Kijeva i južno od Černjigova, ili čak u Kijevu ili Moskvi.⁸⁶

Izostanak pozitivne zaštite za najveći deo domaće industrije tako je služio kao zaštita za stranu industriju i za trgovinu kako stranih tako i domaćih trgovaca. Povrh toga, to što evropski trgovci nisu poznavali tržišne uslove na Balkanu pružilo je priliku balkanskim trgovcima i putujućim prodavcima "torbarima" da ovladaju najvećim delom trgovine s prevozom robe na suvom, delom trgovine s prevozom robe na moru te skoro celokupnom trgovinom u unutrašnjosti Balkana. Trgovinski sektor balkanske privrede bio je u ekspan-

ziji, dok je balkanska privreda u celini – ako ne računamo neke povlašćene sektore – opadala. Balkanski trgovci su prosperirali, dok su balkanski seljaci bili izloženi novim oblicima tlačenja.

Ekonomski u usponu ali nerazvijena: ponovo kolonizovana Ugarska

Privredna stagnacija ili opadanje osmanske privrede u celini tekli su naporedo s teritorijalnim smanjivanjem Osmanskog i širenjem Habzburškog carstva. Osvajanjima u ratu od 1683–1699. g. Habzburgovci su stekli skoro sve teritorije koje su Turci bili osvojili posle 1526. godine. Pod okrilje habzburške krunne došli su Turska Ugarska, najveći deo Slavonije, vazalna država Transilvanija i veliki deo Vojvodine (Srem, Bačka i Baranja). Zapravo, Karlovački mir (1699) uspostavio je granicu između Habzburške i Osmanske carevine duž reke Tise na istoku i reke Save na jugu.

Požarevački mir, koji je okončao rat od 1716–1718, dao je Austriji Temišvarski Banat, Malu Vlašku, preostali deo Slavonije, deo Šumadije ili područje naseljeno Srbima neposredno južno od Beograda, kao i pojas severne Bosne južno od reke Save. Posle rata od 1737–1739, Austrija je morala da se odrekne Male Vlaške i svih teritorija južno od Save i Dunava, a Beogradski mir (1739) postavio je granicu između Habzburške i Osmanske carevine duž reka Une, Save i Dunava na istok do Oršave.

Austrijska vlada nastojala je da novoosvojene teritorije podvede pod centralizovanu upravu Beča. Iako teorijski posebna kraljevina, Ugarska je dobila samo ograničena prava autonomije i nije joj dopušteno da inkorporira Transilvaniju. Slavonija i Vojvodina organizovane su kao vojnokrajiški distrikti pod upravom carskog Ratnog saveta u Beču. Do 1779. godine, kada je inkorporiran Ugarskoj, i Banatom je upravljala jedna posebna "Administracija", postavljena od strane centralne vlade.

Ratovi vođeni u XVI i XVII veku pretvorili su bili panonski basen u opustelu močvaru i nenaseljenu stepu, u kojoj su vrebale mnogobrojne razbojničke bande. Preostalo stanovništvo tog područja malarija je držala u slabom zdravlju, a epidemijske bolesti mu nisu dozvoljavale da se umnožava. Godine 1700. stanovništvo Ugarske – bez Transilvanije ali sa Banatom i Hrvatskom-Slavonijom – nije mnogo prelazilo broj od dva miliona. Stanovništvo Transilvanije nije mnogo prelazilo broj od 500.000. Da bi iskorenila razbojništvo, zaštitila svoj narod i privredu od pljačkaških upada bahatih turskih ili bošnjačkih begova, obuzdala buntovno ugarsko i erdeljsko plemstvo, te stvorila kolonijalno područje koje proizvodi sirovine i hranu za potrebe češke i austrijske indu-

1953 (*L'Hellénisme contemporain*, 2e série, 7e année, fasc. hors série) (Athènes, 29 Mai, 1953), str. 272–75. [V. i Adolphe Jérôme Blanqui, *Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841* (Paris: W. Coquebert, 1843), str. 251–57.]

- 87 Marcel R. Reinhard, *Histoire de la population mondiale de 1700 à 1948* (Paris: Editions Domat-Montchrestien, [s.a.]) 147; Jules Szekfü, *Etat et nation* (Paris: Presses Universitaires de France, 1945) 173–75, 179, 183–90; Johann A. Demian, *Tableau géographique et politique des royaumes de Hongrie, d'Esclavonie, de Croatie et de la grande principauté de Transilvanie*, prevod s nemačkog, 2 toma (Paris: S. C. L'Huilier, 1809), II, 19–20, 96–97, 402; Schwartner, *Statistik*, I, 106–12, 118, 140–41; M. Kostić, *Dositej Obradović*, 215; Georg Stadtmüller, *Geschichte Südosteuropas* (München: R. Oldenbourg, 1950) 320; Henri Brunschwig, *La Crise de l'Etat prussien à la fin du XVIIIe siècle et la genèse de la mentalité romantique* (Paris: Presses Universitaires de France, 1947) 121–23; Henry Marczali, *Hungary in the Eighteenth Century* (Cambridge: University Press, 1910) 32–37, 52;

Macartney, *Hungary*, 78–86; Karl F. Helleiner priča da su Austrijanci sve do početka XX века pevali jednu setnu narodnu pesmu, punu uspomena na kolonizaciju Nemaca u Ugarskoj u XVIII veku, u narodu nazivanoj "Griechenland" zbog pretežnog prisustva pravoslavnih Južnih Slovena i grčkih trgovaca u toj zemlji. Cf. Karl F. Helleiner, *prir., Readings in European Economic History* (Toronto: University of Toronto Press, 1946), str. 25.

88 Schwartner, *Statistik*, I, 167–68; III, 519–22.

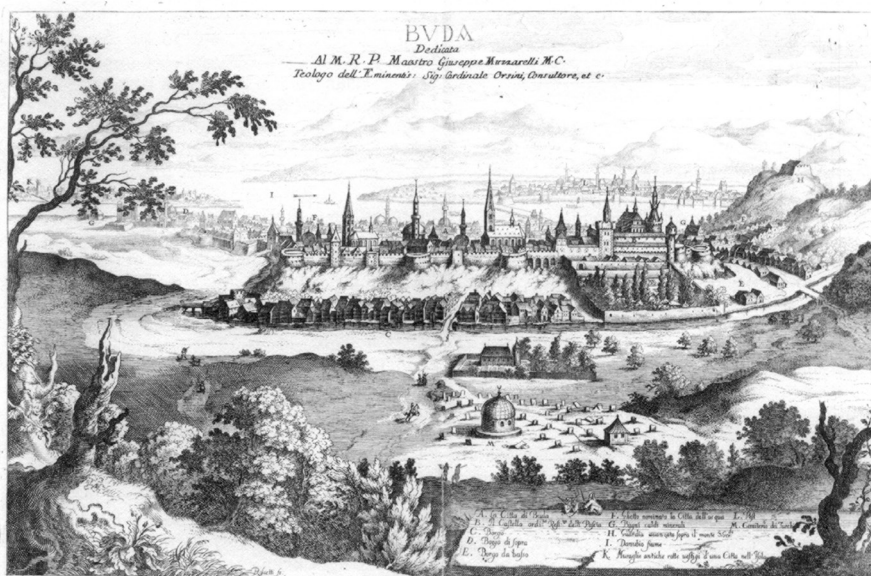
89 M. Kostić, *Dositej Obradović*, 208–9.

strije, vlada u Beču je odlučila da preduzme sistematske mere za ponovno naseljavanje novih teritorija i uspostavljanje zdravijih životnih uslova.

Rekolonizacija Ugarske i Vojvodine počela je 1690. g. s naseljavanjem desetina hiljada srpskih izbeglica iz Stare Srbije, koji su bili željni da tu osnuju svoje domove jer im je car obećao versku slobodu i jedan oblik ograničene opštinske autonomije, obećanje koje je kasnije iznevereno. Sistematska rekolonizacija, podsticana i od države i od velikih zemljoposjednika, počela je posle Požarevačkog mira. Među novim doseljenicima nisu bili samo Srbi, Hrvati i Mađari, nego i Grci, Vlasi, Rumuni, Bugari, Albanci, Ukrajinci, Česi, Slovaci, Švajcarci i Italijani. Međutim, verovatno brojniji od bilo koje druge pojedinačne etničke grupe novih doseljenika bili su Alzašani, Lorenjani i Nemci iz prenaseljenih seoskih područja Rajnske oblasti i jugozapadne Nemačke. Zahvaljujući tom velikom kolonizacionom poduhvatu, brojčano značajnijem i od naseljavanja engleskih kolonija u XVIII veku ili ruske kolonizacije Ukrajine i južne Rusije, stanovništvo Transilvanije poraslo je na jedan milion u 1754. g., na 1.400.000 u 1787, te na 1.621.000 u 1799. Godine 1785, stanovništvo Ugarske i Hrvatske-Slavonije premašivalo je broj od sedam miliona; dve decenije kasnije brojalo je devet miliona.⁸⁷

Međutim, sve do pred kraj XVIII veka u Ugarskoj skoro da nije bilo nijednog grada s više od 20.000 stanovnika. Godine 1805. kada je njeno ukupno stanovništvo verovatno premašivalo stanovništvo Evropske Turske, ona je imala samo šest ili sedam gradova s preko 20.000 stanovnika, a ti gradovi zajedno nisu imali više od 150.000 stanovnika, velikom većinom nemađara.⁸⁸ Pre Francuske revolucije, Ugarska je praktično bila bez domaće mađarske srednje ili trgovačke klase.

S obzirom na brz rast ruralnog i sporiju ekspanziju urbanog sektora ugarske privrede, trgovinske funkcije prisvojile su jedine etničke grupe koje su bile geografski blizu i psihološki spremne da se prilagode uslovima poslovanja u ekonomski ekspanzivnom a nerazvijenom području: Grci, makedonski Vlasi, Jevreji, Jermeni, te habzburški i osmanski Srbi. Nemački doseljenici iz zapadne Evrope bili su obično seljaci, i često siromašni. Među privremenim ili stalnim doseljenicima sa Balkana bilo je starih trgovaca: Jevreja i Jermena. Bilo je tu i stočarskog ili stočarsko-zemljoradničkog življa – Srba i Vlaha – s polunomadskim navikama, spremnijeg da se prilagodi zahtevima trgovine nego teškom radu na zemlji. Osim toga, mnogi doseljenici iz Stare Srbije i Makedonije bili su trgovci i zanatlije, neki od njih nekada imućni.⁸⁹ S obzirom da su imali svoje brojne kolonije, i da su se u kompaktnim grupama naseljavali u gradovima Ugarske i gradovima i selima Vojvodine, da su imali porodične i poslovne veze u Osmanskom carstvu, a ponekad i odbojnost prema fizičkom radu i obrađivanju zemlje, bilo je jedino logično da će ugarski Srbi – davnašnji

Sl. 18. Budim i njegova predgrada, oko 1689. godine. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Rés. Ge.DD.509, fol. 56: Città, Fortezze, Isole, e Porti Principali dell'Europa, in Pianta, et in Eleuatione, Descritte, e Publicate ad Uso dell'Accademia Cosmografica degli Argonauti dal Padre Coronelli, Lettore, e Cosmografo della Serenissima Republica di Venezia, 1689. Obratite pažnju na prisustvo predgrada (C, D, E), uključujući tu i Geto (F) i tursko groblje (M). Na drugoj strani Dunava leži Pešta (L). Reprodukivano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

doseljenici, novi doseljenici i osmanski podanici – preuzeti u svoje ruke veliki deo trgovine na malo u Ugarskoj i jedan značajan segment spoljne trgovine Austrije i Ugarske sa Osmanskim carstvom. Rekolonizaciona politika Beča i uspesi habzburških srpskih trgovaca i zanatlija ubrzo su privukli u Austriju i Ugarsku Grke i makedonske Vlahe, a grčki i vlaški trgovci pokazali su se čak i preduzimljiviji, trgovački obavešteniji i s boljim poslovnim vezama nego Srbi.

Iako im je bila potrebna i dobrodošla i trgovina osmanskih i trgovina habzburških Srba i Grka, austrijske i ugarske vlasti povremeno su preduzimale i kaznene ili restriktivne mere protiv trgovine osmanskih podanika. Sukcesivno donošene uredbe i dekreti s ciljem da se postave granice sklonosti osmanskih trgovaca da učestvuju u *“alla minuta Handel”* ograničili su trgovinu na malo na rezidente koji plaćaju porez i na habzburške državljane, zabranjujući balkanskim trgovcima da krčme svoju robu bilo gde osim na mnogobrojnim ugarskim sajmovima.⁹⁰ Godine 1741. Banatska administracija ograničila je trgovinu osmanskih grčkih (osmanskih pravoslavnih) trgovaca na tri zajednice, temišvarsku, pančevačku i mehadijsku, gde im je dopušteno da prodaju svoju robu trgovcima na malo ali ne i da je sami krčme.⁹¹ Ta ograničenja, međutim, često su prenebregavana, a nisu ni strogo sprovedena.

Grčki, makedonskovlaški i srpski trgovci su, zajedno s Jevrejima i Jermenima, s vremenom preuzeli kontrolu ne samo trgovine u Vlaškoj i Moldaviji nego i u Ugarskoj, Vojvodini, Hrvatskoj-Slavoniji kao i u delu Transilvanije i

90 HNSA, StA. Türkei V/26, “Votum des Freyherrn von Borié.” V. i Herzfeld, “Zur Orienthandelspolitik”, str. 254–55, 302; Beer, “Die österreichische Handelspolitik”, 33.

91 Popović, *O Cincarima*, 95–96, 105.

92 *Ibid.*, 118–21; M. Kostić, *Dositej Obradović*, 217; Marczali, *Hungary in the Eighteenth Century*, 73; Demian, *Tableau géographique*, I, 207–8; HNSA, StA. Türkei V/26: “Votum des Freyherrn von Borié”, 10. januar 1766; *ibid.*, izveštaj: Türkischer Handel in den Erblanden; HNSA, StA. Serbien I, “Vorschlag in Beziehung auf die Pass-Ertheilungen bey den Slavonisch-Süirmischen Comman-

do", Peterwardein, 25. avgust 1811; Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750–1860)* (Zagreb: JAZU, 1951) 189, 199; Nicolaus B. Tomadakis, "Les communautés helléniques en Autriche", *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband III, Festschrift zur Feier des Zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs*, ur. Leo Santifaller (Wien, 1951), tom II, str. 456–57; August Fournier, "Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts; ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Commercialpolitik", *Archiv für österreichische Geschichte*, LXIX, erste Hälfte (1887) 404–16; Kosta Petrović, "Karlovc i karlovačko stanovništvo od 1753. do 1815", *Istoriski časopis*, VI (1956) 295–313.

93 HNSA, StA. Türkei V/26, izveštaj: Türkischer Handel in den Erblanden.

94 *Ibid.*, "Votum des Freyherrn von Borié."

95 M. Kostić, *Dosije Obradović*, 216–17.

96 Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik", 293; Schwartner, *Statistik*, I, 403.

Moravske. Mi u XVIII veku nalazimo te trgovce u Nišu, Vidinu, Beogradu, Zemunu, Sremskim Karlovcima (Karlovtz), Petrovaradinu, Novom Sadu, Subotici, Slankamenu, Titelu, Osijeku, Rumi, Zagrebu, Karlovcu, Sisku, Petrinji, Pečuju (Fünfkirchen), Baji, Futogu, Šiklošu, Đuru (Raab), Vesprimu, Stonom Beogradu (Stuhlweissenburg, Székesfehérvár), Hevešu, Boršodu, Jasberenj, Komoranu, Tokaju, Šopronu, Segedinu, Sentešu (osnovan oko 1750), Balaša-Darmatu, Ebeš-Falvi (Epersdorf), Samoš-Ujvaru, Požunu (Pressburg), Brašovu (Kronštat), Sibirju (Hermannstadt) i Klužu (Klausenburg).⁹² Godine 1754. u gradovima Vacu (Waitzen), Miškolcu, Đendešu (osnovan oko 1750), Jegru (Erlau), Kečkemetu i Joki bila su prisutna 403 osmanska trgovca.⁹³ Trgovina u Budimu, Pešti, Jegru, Sentandreji, Kerestešu, Kečkemetu, Keveždu, Velikom Varadinu (Grosswardein, Nagyvárád), Aradu, Debrecinu i Temišvaru bila je pretežno u grčkim i srpskim rukama⁹⁴ a u Miškolcu su Srbi ili "neunitski [sc. nesjedinjeni] Grci... gotovo svu robnu trgovinu prigrabili; svi dućani sem jednoga pripadaju njima."⁹⁵ Austrijski Trgovinski savet izneo je šezdesetih godina XVIII veka procenu da na vlastelinstvima Ugarske ima 2.000 osmanskih trgovaca, a da u celoj Ugarskoj ima 17–18.000 stalno naseljenih osmanskih "porodica". U stvari, skoro da nije bilo nijednog sela srednje veličine koje nije imalo svog grčkog ili jevrejskog *kramara*.⁹⁶

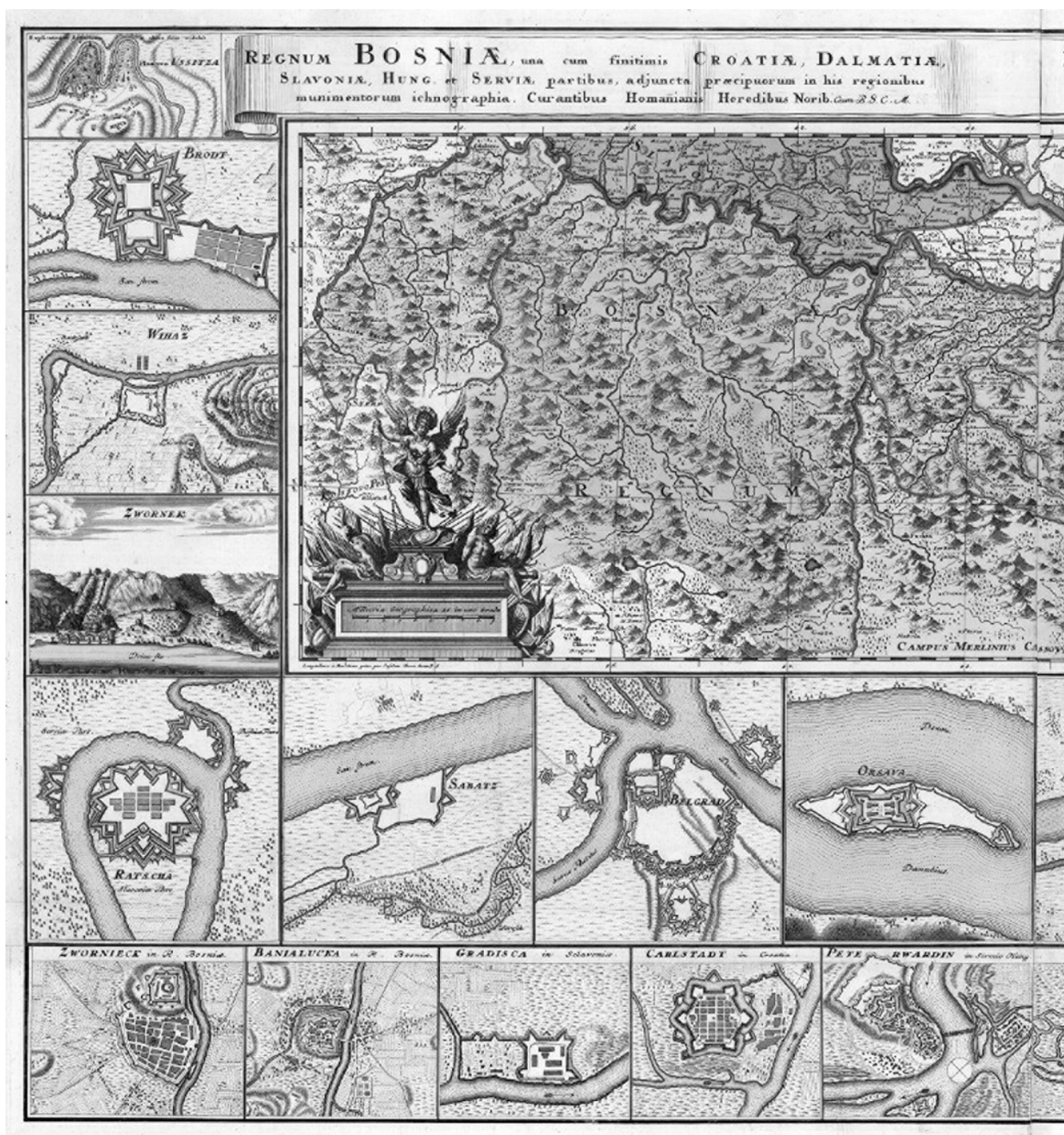
Na osnovu gore iznesenih pojedinosti moglo bi izgledati da su se grčki i srpski trgovci nalazili skoro posvuda u Ugarskoj, Hrvatskoj i Transilvaniji, naročito s obzirom da ih je bilo toliko na vlastelinstvima. Međutim, veliki trgovci nalazili su se najvećim delom na glavnim rečnim putevima ili blizu njih: na Dunavu ili uz njega između Vidina i Beča, na Tisi ili uz nju između Titela i Tokaja, uz Moriš, između Turde i Segedina, te pored Save i Kupe.

Trgovina s prevozom robe

Među preduslovima koji se obično postavljaju razvoju trgovine s prevozom robe jesu postojanje viškova u jednom ili više područja, postojanje potražnje za tim viškovima u nekom drugom području, te prisustvo ljudi koji su spremni da prenose ili prevoze dobra s jednog mesta na drugo. Naročito je verovatno da će se prenosnici ili prevoznici javiti u onom području koje ima i značajne viškove i klasu stanovnika koja ne traži ili ne može da nađe zaposlenje u zemljoradnji ili industriji, ili blizu tog područja.

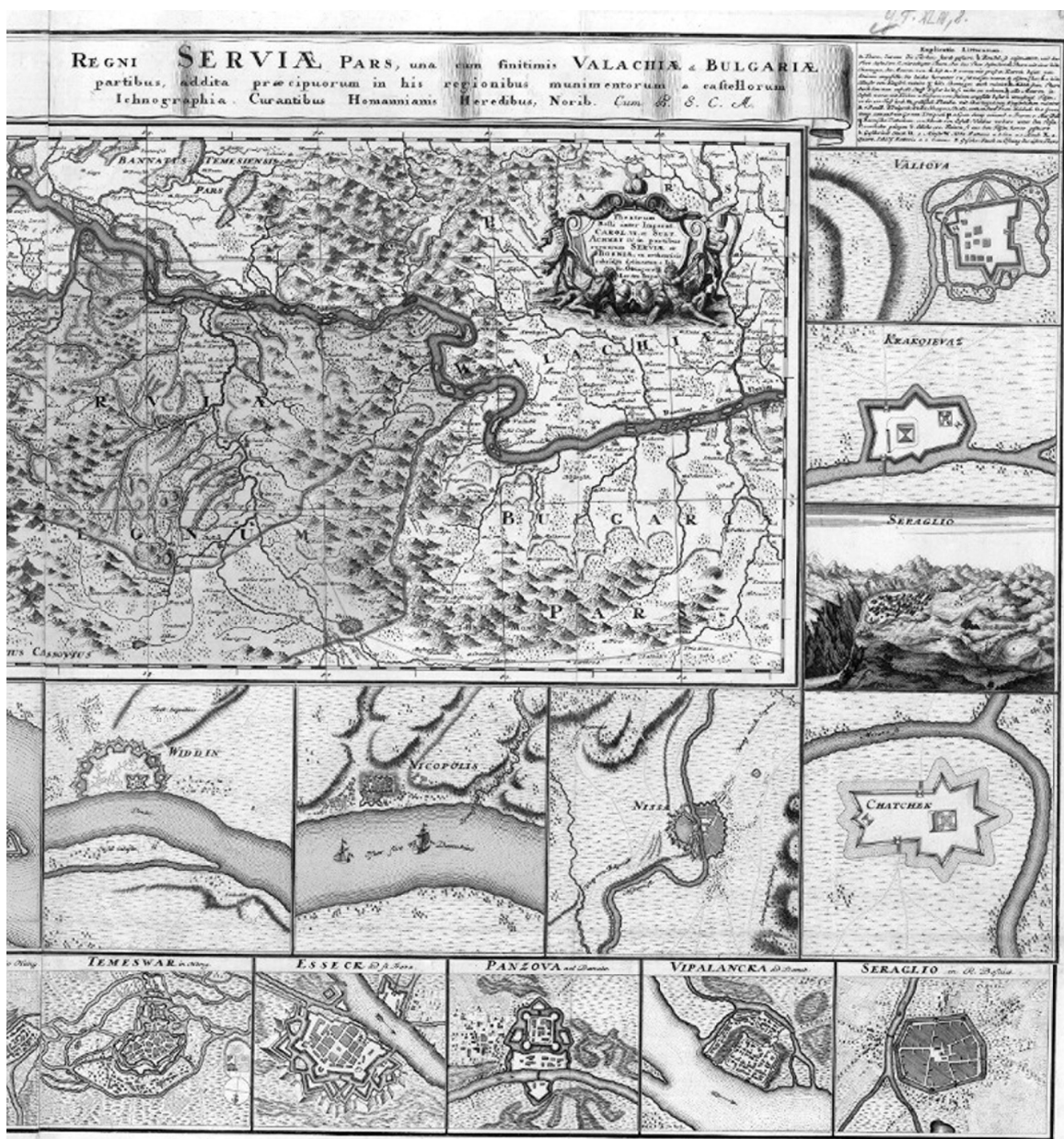
Sva balkanska područja koja su stvarala prenosnike ili prevoznike bila su blizu mora ili na spojevima suvozemnih, morskih i rečnih puteva. Njihovo stanovništvo je činio relativno slobodan a ponekad i naoružan stočarski ili stočarsko-zemljoradnički živalj bez duboko usađenih sedelačkih navika, koji je

Sl. 19. Utvrđeni gradovi i trgovišta u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, Sremu i Banatu, prva polovina XVIII veka: Užice (u gornjem levom uglu), Rača, Šabac, Beograd, Oršava, Zvornik, Banjaluka, Gradiška, Karlovac (Carlstadt) i Petrovaradin. U ovom ogledu spominjem sva gorenavedena mesta izuzev Rače. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Ge. DD.2987B (5894): *Theatrum Belli inter Imperatorem Carolum VI et Sultanum Achmet in Partibus Serviae et Bosniae: Regnum Bosniae, una cum finitimis Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae, Hung. et Serviae partibus*, [Johann Baptist] Homann, carski i kraljevski geograf u Nirnbergu. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

Sl. 20. Gradovi i trgovišta u Slavoniji, Bosni, Srbiji, Banatu i Bugarskoj, prva polovina XVIII veka: Valjevo (u gornjem desnom uglu), Kragujevac, Sarajevo (Seraglio), Vidin, Nikopolj, Niš, Cačak, Temišvar, Osijek (Esseck), Pančeva i Nova Palanka (Uj Palanka). U ovom ogledu spominjem sva gorenavedena mesta izuzev Nove Palanke. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Ge.DD.2987B (5894): *Theatrum Belli inter Imperatorem Carolum VI et Sultanum Achmet in Partibus Serviae et Bosniae: Regni Serviae Pars, una cum finitimis Valachiae et Bulgariae Partibus*, [Johann Baptist] Homann. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

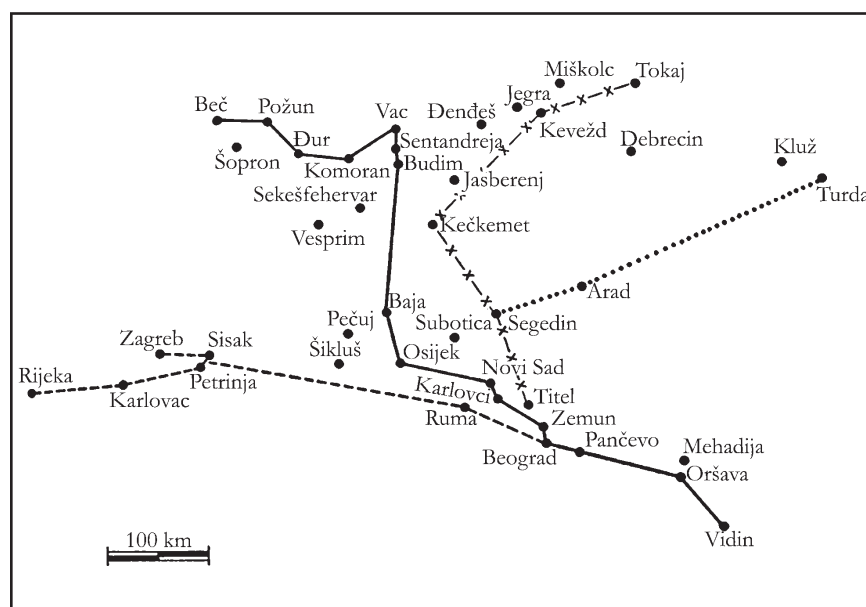

Sl. 21. Čuveni utvrđeni gradovi i tvrđave u Ugarskoj u XVIII veku. Gradovi koje mi pominjemo u ovom radu su Požun (Presburg), Komoran (Comora), Jegar (Erla), Đur (Rab), Beograd (Belgrad), Vac (Weitzen), Tokaj (Tockay), Stoni Beograd (Stulweissenburg), Varadin (Wardein, verovatno Grosswardein, to jest Veliki Varadin), Pešta (Offen) i Temišvar (Temeswar). U prikaz ugarskih gradova uključena je i osmanska prestonica Carigrad. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Gr. Fol.Ge.DD. 894 (94): *D'Voornaamste Fortressen van Hungaria, uytgegeven door Iustus Danckerts, Amsterdam*. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

boravio u osami šumskih krčevina ili planinskih сувата, posedovao pokretna dobra kao što su ovce i svinje ili krotke tovarne životinje, i bio rešen da ne dozvoli da se kmetstvo proširi i na šumovita i visinska područja. Ostrvljane i žitelje primorja je na gradnju pouzdanih brodova podsticalo postojanje viškova žita, maslinovog ulja, vina, vune, pamuka, svile, duvana i voća u obližnjim područjima.

Međutim, povoljni ekonomski i geografski uslovi nisu bili sami po sebi dovoljni da podstaknu uspon balkanskog pravoslavnog trgovca. Postojala je – i bila je neophodna – i potpora nekog preduzeća za proizvodnju zaštite. Glavni zaštitnici trgovine balkanskih trgovaca i putujućih prodavaca “torbara” bili su Osmansko, Habzburško i Rusko carstvo, nekoliko drugih evropskih država, kao i izvesne etničko-profesionalne grupe koje su obrazovale vlastita manja preduzeća za proizvodnju zaštite i tako mogle da se brane od preduzeća za primenu nasilja drugih. Među najvažnijim od ovih etničko-profesionalnih grupa bili su: 1) fanarioti iz Carigrada i Grci iz podunavskih kneževina i s Levanta; 2) pravoslavni grčko-albanski trgovci špekulanti s manjih egejskih ostrva; 3) grčkovlaške i makedonskoslovenske *kiridžije* iz Makedonije, Epira i Tesalije; 4) grčki i bugarski vozari ([a]rabadžije) iz područja Rodopa i bugarski vozari sa planine Balkan (Stare Planine); 5) srpski svinjarski i stočni trgovci iz Šumadije i Panonije; i 6) “ilirski” *kiridžije*, pomorci i trgovci špekulanti iz Herce-

Sl. 22. Kolonije pravoslavnih trgovaca u Ugarskoj XVIII veka.

govine i s Jadrana. [Najzad, 7) ponovno otvaranje Crnog mora za međunarodnu trgovinu poslužilo je – bar u prvih pola veka – istoj stvari podsticanja trgovine nekih od gorepomenutih etničko-profesionalnih grupa.]

Fanarioti i levantski Grci

Posle 1650. godine, carigradski, ostrvski i primorski Grci stekli su u sferi diplomatije, religije i trgovine položaj kakav nisu nikad ranije imali i uživali su veću sigurnost nego bilo koji drugi potčinjeni narod. Uticajni Grci suštinski su stekli monopol na nove položaje dragomana na Porti, ili podsekretara velikog vezira, te dragomana flote, ili podsekretara mornarice i otpravnika egejskih poslova. Posle 1716. godine, položaj “hospodara” (u stvari, glavnog zakupnika poreza) u Moldaviji i Vlaškoj, koji je uživao pravo postavljenja na mnoge unosne položaje, odobravanja monopola, sklapanja državnih ugovora kao i davanja drugih povlastica, bio je celo stoleće ljubomorno čuvana svojina fanariota – to jest grčkog patricijata ili *noblesse de robe* Carigrada. Pod pritiskom fanariota osmanska vlada je ukinula Srpsku patrijaršiju 1766. a Ohridsku arhiepiskopiju 1767. godine, podvođeci njihove eparhije pod neposrednu upravu Carigradske patrijaršije. Izvršna vlast je ostala u muslimanskim rukama, ali su se carigradski patriciji i drugi povlašćeni Grci pretvorili u labavo or-

ganizovani red tehničkih i političkih savetnika, čiji su pripadnici gajili snove o obnovi Vizantije i težili grčkoj političkoj i ekonomskoj hegemoniji na Balkanu.⁹⁷

Suprotno uobičajenom mišljenju, vrlo mali broj fanariota bili su potomci stare vizantijske aristokracije. Većinu su činili bogataši koji su svoj imetak stekli kao trgovci ili putujući prodavci u egejskom području, osmanskoj prestonici, podunavskim kneževinama, Rusiji ili crnomorskim lukama. Samo je nekolicina svoj početni imetak stekla u Carigradu, dok su se mnogi najpre obogatili u Smirni, na Hiosu, u Janjini ili Kosturu, pa se tek potom nastanili u prestonici s ciljem da uspostave političke kontakte i prijateljstva kako bi se osigurali da će moći svoja bogatstva preneti potomcima. Lakše je bilo steći bogatstvo nego sačuvati ga, osigurati ili preneti na sledeća pokolenja. Stoga su mnogi bogati trgovci nastojali da postanu snabdevači prestonice, kreditori visokih zvaničnika, savetnici svih politički moćnih koji su voljni da slušaju. Njihov krajnji cilj je bio da prekorače granice svojih čisto trgovačkih akcija i postanu politička buržoazija koja vrši funkcije bankara, vlada podunavskim kneževinama, upravlja građanskim i finansijskim poslovima Grčke pravoslavne crkve, te savetuje vlasti na carskom, pokrajinskom pa čak i na gradskom nivou.

U početku su glavnu korist od novog grčkog političkog monopola imali hioski, izmirski i carigradski Grci. Do 1700. g. Grci sa Hiosa ušli su u red najbogatijih grčkih trgovaca i postali su toliko *raffinés*, govorilo se, da su Jevreji u poređenju s njima obični prosjaci. Kada se posle Kandijskog rata trgovina premestila iz Soluna u Smirnu, hioski trgovci u jatima su otišli u Smirnu. Kao posednici plantaža limuna i vlasnici nekih od najboljih manufakturnih pogona u Carstvu, oni su imali velike količine dobara koja su se mogla lako prodavati u Smirni i Carigradu. Mnogi su Hijani uvozili svilu iz Rumelije, Bruse i Moreje za manufakture u svojoj ostrvskoj zajednici; drugi su se nastanjivali u prestonici kao trgovci suknom. Do kraja stoleća, Grci – mnogi od njih hioskog porekla – već su imali pet stotina poslovnih kuća u Smirni; najveće i najbogatije među njima držale su svoje zastupnike ili filijale u Beču, Trstu, Livornu, Đenovi, Amsterdamu i Parizu, u Rusiji i u lukama na Crnom moru a možda čak i u Londonu, Mančesteru i Liverpulu.⁹⁸

Sl. 23. Osmanski dragoman ili državni podsekretar, oko 1800. godine. Izvor: [Octavian Dalvimart], *The Costume of Turkey, Illustrated by a Series of Engravings; with Descriptions in English and French* (London: printed for William Miller, 1802), tab. 11. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja retkih knjiga i posebnih zbirki Kongresne biblioteke u Vašingtonu: GT 1266.D3, Copy 2.

97 Woodhouse, *The Greek War of Independence*, 27; Nicolas Svoronos, *Histoire de la Grèce moderne*, "Que sais-je?" no. 578 (Paris: Presses Universitaires de France, 1953) 28; Ladislav Hadrovics, *Le Peuple serbe et son Eglise sous la domination turque* (Paris: Presses Universitaires de France, 1947) 152–53; Harold W. Temperley, *History of Serbia* (London: G. Bell and Sons Ltd., 1917) 162–67; Charles Jelavich, "Some Aspects of Serbian Religious Development in the Eighteenth Century", *Church History*, XXIII (1954) 148; G. Georgiades Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *Journal of Modern History*, XXIV (1952) 247; Theodore H. Papadopoulos, *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, *Bibliotheca Graeca Aevi Posterioris*, I (Brussels: printed by De Meester, Wetteren, 1952) 44, 49–60, 139–49; Leopold Ranke, *The History of Serbia, and the Servian Revolution, with a Sketch of the Insurrection in Bosnia* (čemu je dodato, *The Slave* [to jest, *Slav*] *Provinces of Turkey*, chiefly from the French of Cyprien Robert), transl. Mrs. Alexander

Sl. 24. Ulica u Smirni (Izmiru), tridesete godine XIX veka. Izvor: A[ntonio] Baratta [Baratti], *Costantinopoli Effigiata e Descritta con una Notizia su le Celebri Sette Chiese dell'Asia Minore ed Altri Siti Osservabili del Levante* (Torino: Stabilimento Tipografico di Alessandro Fontana, 1840). Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja za opšta istraživanja The New York Public Library, Astor, Lenox and Tilden Foundations: JFG 84-150.

Ako ne neposredno, ono posredno, novi politički monopol omogućio je bogatim grčkim trgovcima da prošire svoju delatnost od Smirne, Hiosa i Carigrada do Vidina, Beograda, Sarajeva, Bukurešta, Jašija, Galca, Moskve i Astrahana. Pa i više od toga, omogućio im je da sa svojom trgovinom u prvoj povoljnoj prilici dopru do zapadne Evrope. Taj povoljan trenutak nastupio je 1730. g. kada je Nizozemska dala grčkim, jevrejskim i jermenskim trgovcima trgovačka prava kakva su imali i njeni državljani. Grčki trgovci obavljali su poslovnu delatnost u Amsterdamu i pre 1730, ali je novo pravo trgovačke jednakosti ubrzo privuklo mnogo više levantskih trgovaca. Grci, Jevreji i Jermeni istisnuli su holandske trgovce iz levantske trgovine, a Amsterdam je postao glavno okupljalište levantskih trgovaca u celoj zapadnoj Evropi.⁹⁹

Teško je tačno proceniti koliki je bio značaj razvoja grčkog patricijata za ekspanziju grčkih trgovačkih delatnosti, jer su i drugi činioци išli u prilog širenju grčke trgovine. Ali nesumnjivo da je donekle nesvesna odluka osmanske vlade da ide naruku stvaranju grčke *noblesse de robe* i finansijske buržoazije doprinela grananju i jačanju poslovanja grčkih trgovaca. Grčka trgovina doživela je ekspanziju čak i u Italiji, gde su Grci uspešno poslovali još od početka XVI veka. U XVIII veku, grčki su trgovci u rojevima dolazili ne samo u Veneciju, Ankonu i Livorno, gde su dugo bili prisutni, nego i na sajam u Senigalji – “*la plus marchande*” sajam u celoj Italiji oko 1750,¹⁰⁰ te u Napuljsko kraljevstvo, naime, u Leće, Barletu, Napulj i Bari.¹⁰¹ Pripisati tu ekspanziju jedino usponu fanariota, značilo bi biti slep za sve druge važne činioce, ali i prevideti doprinos uspona grčkog patricijata razvoju grčke trgovine takođe bi bilo kratkovidno.

Povećanje grčke ekonomske moći doprinelo je povećanju moći Grka u pogađanju na polju politike i finansija, baš kao što je sticanje autoriteta političkih savetnika Grcima omogućilo da stiču nove ekonomske prednosti. Pod teškim pritiskom zahteva svojih buntovnih i nedisciplinovanih janičarskih orti i nezadovoljnog gradskog življa, a u očajničkoj potrebi za nekom javnom podrškom, Selim III je podlegao nagovorima Dimitrija Murucisa da dozvoli Grcima da obrazuju trgovačko društvo, ili esnaf “evropskih trgovaca”. To društvo trgovaca na taj je način suštinski steklo sve povlastice koje su u Carstvu uživali zapadnoevropski trgovci.¹⁰² Mada su politički i ekonomski uspesi fanariotskog patricijata prvenstveno unapređivali njihove klasne interese i trgovinu bogatih carigradskih, izmirskih, hioskih i janjinskih trgovaca, oni su uzgred omogućavali i manje povlašćenim Grcima da prošire svoju trgovinu i uvećaju svoje bogatstvo. [Međutim u sukobu između populizma i novčanih interesa novčani interesi su tada možda dostigli vrhunac uspeha – ali nesigurnog uspeha, jer uvek je postojala opasnost od još snažnije narodne reakcije protiv tržišne privrede i kapitalizma, koji su u turskom kontekstu bili strani elementi nezavisno od toga jesu li se njima koristili Grci ili Franci.]

Kerr (London: Henry G. Bohn, 1853) 30–31; Gottwald, “Phanariotische Studien”, 9–11; Vuk Stefanović Karadžić, *Danica, zabavnik za godinu 1827* (Beč: Štamparija Jermenskoga namastira, 1827) 114–16. Za kratku istoriju Grka u službi Porte, v. P. A. Argyropoulo, “Les Grecs au service de l’Empire ottoman”, *Le cinq-centième anniversaire de la prise de Constantinople* (Athènes, 1953), str. 151–77.

98 AN, AE, B^{III} 239: izveštaji o trgovini na Crnom moru i o karakteru ljudi u Osmanskom carstvu; AN, AE, B^{III} 242: izveštaj o trgovini u Smirni, potpisao Fourcade, nedatirano, ali pisano oko 1810; AN, AE, B^{III} 236: izveštaj o cenama robe u uvoznj i izvoznoj trgovini između Hiosa i Francuske, januar 1720; Toynbee, *A Study of History*, VIII, 174–76; Dositej Obradović, *Dela* (Beograd: Državna štamparija, 1911), str. 131, pismo pisano u Vitenbergu 8. oktobra 1788, sa zanimljivim obaveštenjima o gradu Hiosu i njegovim trgovcima.

99 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 170–71. O Adamantiosu Koraisu kao trgovačkom predstavniku u

Amsterdamu, v. u Stephen George Chaconas, *Adamantios Korais: A Study in Greek Nationalism* (New York: Columbia University Press, 1942), str. 17–20. O Joanisu Prigosu (Pringosu), bogatom grčkom trgovcu u Amsterdamu, v. u L. S. Stavrianos, *Balkan Federation: A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*. Smith College Studies in History, vol. XXVII, nos. 1–4, Oct. 1941–July 1942, Northampton, Mass. (Menasha, Wisc.: printed by George Banta Publishing Co., 1944), str. 8 bel. 13.

100 O aktivnosti grčkih, bosanskih i dalmatinskih trgovaca na sajmu u Senigalji, v. u AN, AE, B¹ 948, fol. 99: depeša Le Mera od 30. novembra 1762; AN, AE, B^{III} 242: izveštaj o Albaniji građanina Bartoletija Culatija mlađeg, pisan na italijanskom, priložen pismu generala Di Bajea, francuskog ambasadora na Porti, datiranom: Šibenik 1. fruktidora godine IV; AN, AE, B¹ 1015: pisma grofa Belijardija od 20. jula 1722. i 26. avgusta 1723. godine.

101 Ruggiero Romano, *Le Commerce du Royaume de Naples avec la France et les pays de l'Adriatique au XVIIIe siècle* (Paris: Ar-

Grčko-albanska trgovačka mornarica

Grčkoj pomorskoj trgovini, međutim, skoro da je bilo suđeno da napreduje čak i bez fanariota. U izvesnim uslovima siromašni postaju siromašniji a bogati bogatiji. U drugim uslovima, ubogi postaju bogati – ako su marljivi, štedljivi, čestiti i nepošteni zavisno od toga šta prilike zahtevaju, te ako imaju sreće, to jest, ako nađu povoljnu sredinu za akumuliranje bogatstva. Mnogi Grci imali su ova svojstva, a i trgovački prosperitet u Evropi pretskazivao je dobro za njih.

Posle osmanskog osvojenja, stanovništvo nekih većih egejskih ostrva, kao što su Krit i Kipar, je opalo; pogoršala se i njihova privreda.¹⁰³ Stanovništvo manjih ostrva, uprkos njihovim skromnim mogućnostima za poljoprivredu, izgleda da je poraslo. Rešenje za problem brojnog stanovništva i ograničenih prirodnih bogatstava pružalo je privremeno iseljavanje, kao što je bilo iseljavanje iz Tesalije, Makedonije i Epira. Tako je ostrvo Mikonos davalo neke od najboljih mornara, a Melos i Kimolos neke od najboljih pilota, za egejsko područje, dok je Siros davao kućnu poslugu za Carigrad a Tinos za stanovnike Smirne. *La necessità e fà industriosi*.¹⁰⁴

Ali ako su žitelji Mikonosa, Melosa, Kimolosa, Sirosa i Tinosu uspevali da se prehrane od svoga rada, retko su uspevali da žive lagodno. Oni nisu sledili pravac delovanja koji je mogao da im omogući da se obogate. Od velike koristi, ako ne i opšti preduslov za brzo akumuliranje bogatstva ili stvaranje kapitala, moglo bi se postulirati, jesu spremnost da se u početku koriste neekonomska sredstva i gotovost da se posle toga služi svim ekonomskim, kao i političkim, sredstvima za postizanje istog željenog cilja. Način formiranja grčko-albanske i ulcinjske trgovačke mornarice u XVIII veku daje uverljivost ovoj tezi.

Pljačkaški napadi muslimanskih Albanaca primorali su mnoge Grke i pravoslavne Albance iz kontinentalne Grčke i s Peloponeza da izbegnu na egejska i jonska ostrva. Početkom XVIII veka, izbegli pravoslavni Albanci naselili su se na neplodnim i dotad praktično nenastanjenim ostrvima Hidri i Specisu, dok su se Grci naselili na ostrvu Psari.¹⁰⁵ Ti novi doseljenici često nisu imali sklonosti da rade ili postanu predani obrađivači zemlje, a kamenito tlo nije nudilo nove izazove. Da bi zaradili za život, žitelji Hidre, Specisa i Psare upuštali su se u ponekad plodonosne ali tehnički neekonomske, ili vanekonomske, poduhvate gusarenja ili morskog i priobalnog razbojništva.¹⁰⁶ Privlačnostima ekonomskog bilo je, međutim, teško odoleti. Gusari su postali trgovci, ponekad otimajuć, istina, ono što nisu mogli kupiti, ali su sve više prevozili, kupovali i prodavali. Neekonomski poduhvat postao je ekonomski.

Neodoljiva privlačnost ekonomskog proisticala je iz mogućnosti da se brzo stekne bogatstvo prevoženjem viškova vina iz egejske oblasti u Rusiju, a viškova žita iz kontinentalnog dela Balkana ili Anadolije, a kasnije i iz podunavskih kneževina i Ukrajine, do žitom deficitarnih egejskih ostrva i do Napulja, Marselja i drugih luka žita gladnog Sredozemlja. U XVIII veku balkanski i anadolijski žitni viškovi možda su bili veći nego u ranijim periodima, jer su osmanski zemljoposjednici tada svesno nastojali da potrošnju *per capita* svojih podložnika drže na niskom nivou. Bili su veći i zbog uvođenja jedne nove žitarice, "indijskog žita" ili kukuruza.

Kukuruz je na Balkanu počeo ozbiljno da se gaji u XVII veku i brzo se proširio po celom poluostrvu. Međutim, malo se zna o okolnostima njegovog širenja pre 1700. godine. Uzgoj nove biljke možda je počeo u podunavskim kneževinama malo posle 1650. g., ali je tu stekao značaj tek stoleće kasnije. Do 1716. g. kukuruz je postao jedan od izvoznih artikala Drača i glavna žitarica Srbije. Izgleda da je u Hercegovini uzgajan pre 1740. g. i da je u Crnoj Gori bio glavna žitarica pre 1780. Oko sredine XVIII veka iz Ulcinja je unesen na Peloponez. Do 1774. g. postao je važan izvozni artikal Epira, koji je odašiljao i pšenicu i kukuruz iz Arte za Livorno.¹⁰⁷

Embrioni ulcinjske ili muslimanske albanske i grčke ili grčko-albanske trgovačke mornarice formirali su se pre 1750. godine. Da nije bilo priobalne trgovine između Peloponeza i Trsta, kao i prevoženja žita iz Albanije, Epira, Moreje, Tesalije, Odese i Ugarske u sve sredozemne luke, ove mornarice nesumnjivo bi ostale prosta preduzeća gusara i razbojnika kakva su prvobitno bila. U teškim vremenima, zapravo, Grci i Ulcinjani jesu se bez griže savesti vraćali gusarenju.¹⁰⁸

Muslimanski Albanci odlazili su u Trst i italijanske luke,¹⁰⁹ ali su nerado išli u prosvetenu Francusku ili svetu pravoslavnu Rusiju. Pošto su bili i manje spremni od Grka i pravoslavnih Albanaca da pretvore poluekonomske poduhvate u čisto ekonomsko preduzetništvo, trgovačka mornarica Ulcinja nije držala korak s razvojem mornarice Grka ili Grka i pravoslavnih Albanaca.

Sl. 25. Žene s Mikonosa, XVII vek. Izvor: Wheeler [Wheeler] *Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, tom I.

mand Colin, 1951) 65, 79, 89.

102 G. G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*, prev. J. F. Minssen i Léonidas Sgouta (Paris: A. Durand, 1863) 99.

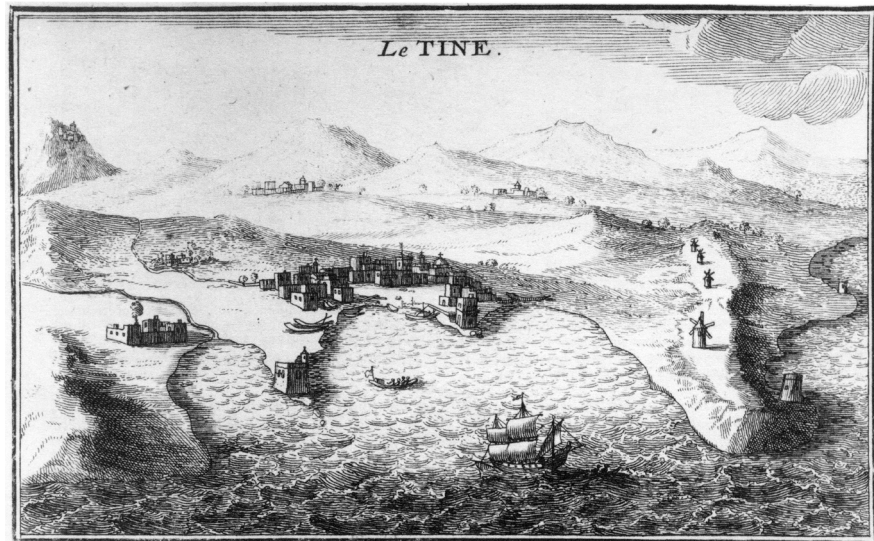
103 G. F. Hertzberg, *Geschichte Griechenlands*, 4 toma (Gotha: F. A. Perthes, 1876–79), III, 52; Olivier, *Voyage*, II, 326–27; Stoianovich, "L'Economie balkanique", 50–52.

104 *Ibid.*, 106; Bartholdy, *Voyage en Grèce*, I, 152.

105 Hertzberg, *Geschichte Griechenlands*, III, 210; Urquhart, *Turkey and Its Resources*, 57; Toynbee, *A Study of History*, VIII, 174–75.

106 Stoianovich, "L'Economie balkanique", 122–23.

107 *Ibid.*, 109, 201–6; Stoianovich, "Land Tenure", *Journal of Economic History*, XIII, 4 (1953) 404–6 [=Between East and West, I, 5–6]; Nicolae Iorga, "Ancienneté de la culture du maïs en Roumanie", *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, IX (1921) 185–91; Raicevich, *Osservazioni*, 56; Gottwald, "Phanariotische Studien", 30; Dušan Pantelić, "Popis pograničnih nahija

Sl. 26. Vetrenjače : retke na Balkanu, obična pojava na više egejskih ostrva, kao na Tinosu, oko 1700. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Département des Imprimés, 8^o2.57.A: [Joseph] Pitton de Tournefort, *Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy*, gravire izradio C. Aubriet, 3 toma (Lyon: chez Anisson et Posuel, 1717), II, 44. Reprodukovan zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

Sl. 27. Vojnik Albanac u Moreji (Peloponez), Napoleonovo doba. Izvor: Bartholdy, *Voyage en Grèce*, tom II.

Odstranivši Francuze iz trgovine u istočnom Sredozemlju, Sedmogodišnji rat omogućio je Grcima i pravoslavnim Albancima sa ostrva da prošire svoju sferu delatnosti na moru, uvećaju broj svojih brodova i povećaju njihovu nosivost.¹¹⁰ Rat za američku nezavisnost i ratovi Francuske revolucije, koji su ponovo isterali francusku trgovinu iz Sredozemlja, omogućili su Grcima i pravoslavnim Albancima s manjih egejskih ostrva da osiguraju svoju pomorsku poziciju i potvrde svoj status ekonomskih preduzetnika. Donoseći žito u Marselj za vreme Francuske revolucije, grčki trgovci i prevoznici – te morske kiridžije – nagomilali su velika bogatstva, a neki od njih postali su i “milioni”.¹¹¹

Oko 1800. godine, više od dve trećine tonaže i polovina brodova grčko-albanske trgovačke flote, koja je i dalje rasla, pripadalo je ostrvljanima sa Hidre, Specisa i Psare, tim egejskim skorojevićima. Istina, ove nove trgovce i brodovlasnike delimično su finansirali hioski i izmirski kapitalisti, a njihovom ekonomskom rastu pomagalo je i to što su fanarioti imali kontrolu nad egejskim poslovima.¹¹² Osim toga, ove nove pomorske zajednice su se uvećavale i zato što su, slično Ambelakiji, bile dobro skrivene u “zabitima [u to vreme] daleko od ljudi i trgovine”,¹¹³ mada ne i daleko od kanala trgovine i turističkih putovanja XX veka.

Makedonsko-tesalski i epirski isporučioci

Grčki i vlaški žitelji visokih predela Tesalije, Epira i Makedonije predstavljaju još jedan primer “slobodnih” a “ubogih” koji mogu da steknu bogatstvo. Stočarsko-zemljoradnički živalj ovih visija izdržavao se od pet glavnih zanimanja. Muškarci su bili čobani, razbojnici, pečalbari, najamni vojnici, i kiridžije, a žene su bile vešte tkalje.

Pastiri na Pindu često nisu celu godinu provodili na jednom stalnom mestu. U potrazi za zelenim pašnjacima, oni su se u leto “izdizali” u planinu. U zimu, spuštali su se u nizije i približavali se moru. Pošto velika stada može da nadgleda mali broj pojedinaca, muškarci su postajali prekobrojni. Nemogući da zarade za život vršenjem ekonomskih funkcija, oni su se okretali razbojništvu.

Osim toga, u vreme kada su osvajali Balkansko poluostrvo, Turci su nekim stočarskim zajednicama dali lokalne autonomije i oslobodili ih porezâ, stavivši im u dužnost da se staraju o tome da planinski prelazi budu slobodni od razbojnika i otvoreni za putnike. Čuvari prelaza ponekad su, međutim, iskořićavali svoje posebne povlastice za to da se i sami bave razbojništvom.

Posle toga je ekspanzija gradova u XVI veku otvorila i mogućnosti drugih zanimanja za pastirski seoski živalj. Mlađi sinovi i muškarci koji nisu imali

Srbije posle Požarevačkog mira”, 31; P. D. Šerović, “O rasprostranjenosti ličnog imena Njegoš”, *Istoriski zapisi*, I, br. 5–6 (1948) 370. [Za detaljnija obaveštenja o širenju gajenja kukuruza, v. moje radove u I i III tomu knjige *Between East and West. The Balkan and Mediterranean Worlds.*]

108 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 105–30.

109 Manzour-Efendi (Cerfberr), *Mémoires*, str. xvi.

110 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 110–12.

111 Pouqueville, *Voyage en Morée*, I, 518, 520; II, 265–66.

112 Bernard Vonderlage, *Die Handelspolitischen Beziehungen Hamburgs und Griechenlands von 1832 bis 1867* (Hamburg: Cram, De Gruyter & Co., 1954) 21; General Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, II izd. u 2 toma (Edinburgh: W. Blackwood, 1844), I, 35; Toynbee, *A Study of History*, VIII, str. 176, beleška. Za procene veličine grčke i grčko-albanske trgovačke mornarice u Napoleonovo doba i doba pre sticanja nezavisnosti, v. i

Stavrianos, *Balkan Federation*, str. 31, i A. A. Pepelasis, "The Legal System and Economic Development of Greece", *Journal of Economic History*, XIX, 2 (June 1959), str. 176 bel. 11. [Za izvrsnu podrobno ilustrovanu studiju o grčkoj trgovačkoj mornarici, v. Stelios A. Papadopoulos, ur., *The Greek Merchant Marine (1453–1850)* ([Athens]: National Bank of Greece, 1972). Posebnu važnost za moj ogleđ i za temu o grčkoj trgovačkoj mornarici kao činu stvaranja kapitala imaju dva članka u ovoj odličnoj knjizi: George B. Leon, "The Greek Merchant Marine (1453–1850)", str. 13–52, i A. I. Tzamtzis, "Ships, Ports, and Sailors", str. 53–174. Za dodatne pojedinosti o trgovačkoj mornarici Grka i pravoslavnih Albanaca uoči rata za grčku nezavisnost, v. Démocratie Iliadou, "Le cas Pouqueville (1770–1838)", u: *Meletemata ste mneme Basileiou Laourda: Essays in Memory of Basil Laourdas* (Thessaloniki, 1975), str. 434–43 (425–49).]

113 Urquhart, *Turkey and Its Resources*, 54.

114 Slovenski oblik izraza s romanskom (verovatno aromunskom) etimologijom u kome se sastoje i pojam stoke

Sl. 28. Grad Hidra na ostrvu Hidri, Napoleonovo doba. Izvor: Pouqueville, *Travels in the Morea*, prevod Anne Plumptre.

stado ili poriv za drumsko razbojništvo, odlazili su od svojih domova da u sezoni ili preko cele godine rade kao *pečalbari*,¹¹⁴ ili polukvalifikovani i nekvalifikovani nadničari u udaljenim gradovima, pa čak i u osmanskoj prestonici. Žene su, na drugoj strani, postajale zanatlije u svojim zajednicama, predući, bojeći i tkajući vunu svojih stada u gubere i ćilime za hladne noći i oštre zime visokih gora i vetrovitih dolina.

Raspoloživost viškova sirovina – vune, sira i koža – i zanatskih proizvoda, naviknutost muškaraca da se sele i njihovo odlično poznavanje teško prohodnih puteva, njihove posebne povlastice, koje su im dozvoljavale da nose oružje, kao i to što nisu bili voljni da dopuste da se feudalna reakcija, koja je posle 1600, a naročito posle 1700. godine, obuhvatala sve veća područja na morskim obalama, u ravnicama i dolinama proširi i na planinske predele, naveli su naposljetku deo tog pastirskog življa da se počne baviti prenošenjem robe i trgovanjem.¹¹⁵ U XVI veku, stočari Tesalije, Epira i Makedonije prodavali su svoju vunu, kože, ćilime i gubere samo jevrejskim ili italijanskim trgovcima koji su ih posećivali. Dok su se njihovi susedi iz gradova upuštali u to da s proizvodima sa Balkana idu i do Italije i Austrije, seoski živalj ograničavao je svoja povremena trgovačka putešestvija na kratke razdaljine, obično unutar balkanskih granica Osmanskog carstva, sve do kraja XVII veka. U toku tog razdoblja, međutim, oni su verovatno posećivali sve veći broj sajмова u područ-

jima u kojima su živeli, svikavajući se na sajamsku vrevu i spletke što će im kasnije biti od neprocenjive koristi. Posle 1700. godine, a naročito posle srazmerno mirnog razdoblja započetog Požarevačkim mirom, koji je i sam bio plod pregovora fanariota s evropskim diplomatama, makedonsko-tesalske i epirske kiridžije počele su nositi svoju robu, često stečenu na tim istim sajmovima, u Austriju, Ugarsku i Rusiju.

Oko 1800. godine, jedan anonimni informator je pisao da su balkanski trgovci koji odlaze u Ugarsku često "iz najbednijih sela Makedonije i drugih delova Turske".¹¹⁶ Međutim, u drugoj polovini XVIII veka "najbednija" sela više nisu bile zajednice u planinskim predelima, nego poluropska sela u nizijama gde su seljaci ponekad bili vezani za zemlju ili za svog zemljoposjednika. Balkanski trgovci u Ugarskoj nisu bili došli iz tih sela, jer su deloaci na zemlji bili spremniji da postanu kmetovi nego trgovci. Oni su bili došli iz srazmerno slobodnih, ili povlašćenih, planinskih zajednica, od kojih su neke u toku XVIII veka postale gradovi ili stekle neke attribute gradova. Najveći broj trgovaca nije došao "iz najbednijih sela", ili sela s vlastelinskom privredom, nego iz gorskih zajednica Blaca, Kožana (Kozjana), Klisure, Melnika, Mehomije, Razloga, Tepelena, Selnice, Argirokastra, Kerasova, Mecova, Mavrova, Šipiske, Samarine, Grevene, Tirnavosa (Trnova), Bogačka (Bogaskona), Njauste (Negošija), Servije (Srbice), Selice, Ostrova, Caričana, Šatista (Sačišta) i Katranice, koje su se nalazile unutar zone srazmerno naprednih gradskih zajednica Janjine, Kostura, Moskopolja, Larise, Ambelakije, Bitolja, Edese, Verije i Sereza.¹¹⁷

Jedna trećina grčkih i grčkovlaških trgovaca koji su 1766. g. bili stalno nastanjeni u Beču bila je došla iz Moskopolja (Voskopolja) i Šatista,¹¹⁸ a skoro polovina iz Kostura, Melnika, Tirnavosa, Argirokastra, Janjine, Razloga, Larise i Bitolja.¹¹⁹ Od 58 članova Tokajske kompanije tj. esnafa grčkih trgovaca u Tokaju, godine 1762. polovina ih je bilo iz Kožana i Kostura. Od 76 grčkih ili grčkovlaških porodica koje su 1774. g. bile stalno nastanjene u Hrvatskoj, 81 grčke ili grčkovlaške porodice koja je bila stalno nastanjena u Sremu, kao i od devedesetak porodica koje su oko 1770. bile stalno nastanjene u gradu Zemunu, trećina je bila došla iz Moskopolja, skoro četvrtina iz sela Katranice te skoro petina iz selâ Blace i Klisura. U Tabeli 2 podrobno su prikazana mesta porekla grčkih trgovaca Tokajske kompanije i grčkih i grčkovlaških porodica koje su oko 1770. g. bile stalno nastanjene u Hrvatskoj, u Sremskoj županiji te u Zemunu i Beču. Od ukupno 362–370 trgovaca, 210 (ili 211), ili skoro 60 odsto, bilo je došlo iz vlaških ili grčkovlaških zajednica Moskopolja, Katranice, Kožana i Blaca.¹²⁰

(glavni oblik bogatstva) i pojam novca, a koji se u engleskom jeziku javlja u izrazima *peculate* i *pecuniary*.

115 Branislav Đurđev, "O vojnicima, sa osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bosanskog agaluka", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n. s., društvene nauke, II (1947) 75–108; Isti, "Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom", *Glasnik Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije*, god. LII (1940) 49–52; Gliša Elezović, *Turski spomenici*. Zbornik za istočnjačku istoriku i književnu građu, serija prva, knjiga I (Beograd, 1940), sv. I, 337–47; Vakalopoulos, *O dytikomakedones apodemoi*, 4–6, 17.

116 HNSA, StA. Türkei I/230: nedatiran i nepotpisan izveštaj na italijanskom o uvoznj i izvoznj trgovini Austrije sa Turskom i Levantom, oko 1800–1806.

117 Popović, *O Cincarima*, 311–480; Vakalopoulos, *Oi dytikomakedones apodemoi*, 11–22.

118 Dokumenti bečkih arhiva iz XVIII v. po pravilu upućuju na Voskopolje a ne na Moskopolje. Po pisanju

- Dušana J. Popovića, Woscopoli (Voskopolje) je bilo mesto u neposrednoj blizini Moskopolja. Cf. Popović, *O Cincarima*, str. 35 bel. 6. Za našu svrhu Moskopolje (Moshopolje, Muskopolje) i Voskopolje se mogu smatrati jednim istim mestom, naročito s obzirom na to da ima svedočanstava koja govore da je Voskopolje bilo vlaško ime za Moskopolje.
- 119 Polychronis K. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften und Kaufleute in Wien aus dem Jahre 1766 (ein Konskriptionsbuch)* (Thessaloniki: Hetaireia Makedonikon Spoudon, 1959). Ovo je prepis, bez komentara, dela dokumenta koji nosi naslov "Conscription deren allhier in Wien sich befindenden Türken und türkischen Unterthanen", koji se tiče grčkih, makedonskoslovenskih, srpskih i bugarskih trgovaca u Beču. Austrijski "popis" osmanskih podanika koji privremeno borave i trguju u Beču pokazuje da je u gradu živelo 82 pripadnika istočnopravoslavne vere. Petorica nisu bili trgovci. Od preostalih 77, dvojica su bili pravoslavni Srbi iz Sarajeva (Bosna) i Trebinja (Hercegovina).
- Od preostalih 75, petorica su skoro sigurno bili makedonski Sloveni. Od preostalih 70, šesnaestorica su bili problematične narodnosti (Grci, Vlasi i makedonski Sloveni) a dvojica su bili Grci ili Sloveni iz Sofije i Niša. Mi možemo sa sigurnošću potvrditi grčku narodnost samo za 52 trgovca, a i ti Grci najvećim su delom bili vlašskog porekla. Cf. HHSA, StA. Türkei V/27.
- 120 Popović, *O Cincarima*, 49–50.

Sl. 29. Brđanska vlaška zajednica Mecovo, Napoleonovo doba. Izvor: Holland, *Travels in the Ionian Isles*. Reprodukivano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja posebnih zbirki i arhiva Biblioteka Univerziteta Ratgers.

Sl. 30. Tvrđava Argirokastra (Gjirokastër), Napoleonovo doba. Izvor: Holland, *Travels*. Reprodukivano zahvaljujući ljubaznosti Odeljenja posebnih zbirki i arhiva Bibliotekâ Univerziteta Ratgers.

Sl. 31. Tržnica u Larisi. Kao glavna tržnica u pokrajini, naime pokrajini Tesaliji, Larisa je brzo reagovala na fluktuacije cena u Beču. Obratite pažnju na prisustvo jednog crnca na pijaci. Izvor: Bartholdy, *Voyage en Grèce*, tom II.

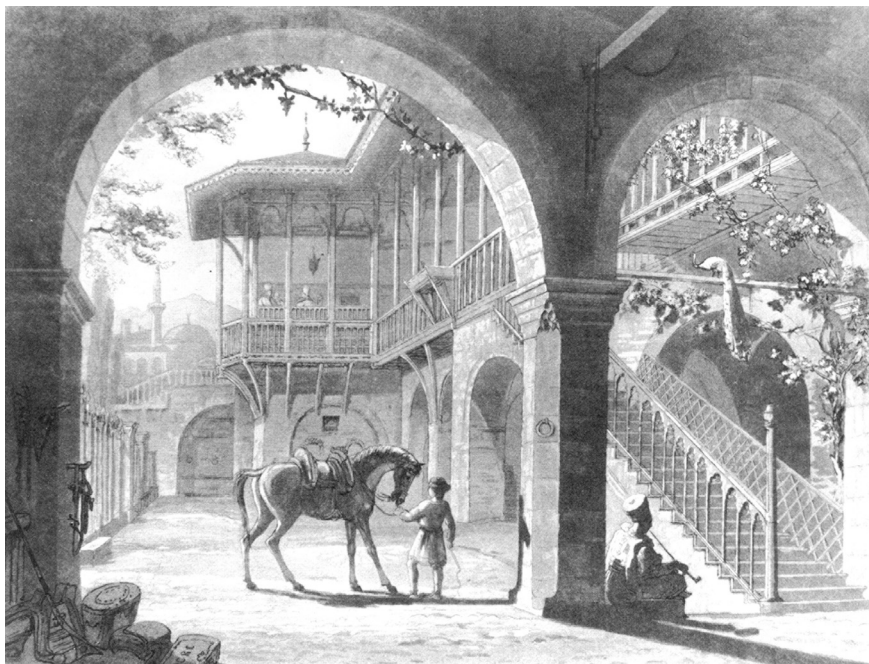
TABELA 2: TERITORIJALNO POREKLO GRČKIH I GRČKOVLAŠKIH TRGOVACA U POJEDINIM POKRAJINAMA, GRADOVIMA ODNOSNO KOMPANIJAMA, OKO 1770. g.

Poreklo	Inostrano područje trgovačke aktivnosti					Ukupno
	Hrvatska	Srem	Zemun	Beč	Tokajska komp.	
Moskopolje (Voskopolje)	28	29	29	12		98
Katranica	18	20	16			54
Kožane (Kozjane)	3	4	1–2	1	22	31–32
Blaca	11	11	5			27
Saćišta (Šatista)	3	2	1–2	12		18–19
Klisura	8	8	1–2			17–18
Kostur (Kastorija)		1	1–2	7	7	16–17
Melnik			1–2	6	5	12–13
Verija	5	5			1	11
Tirnavos				4	5	9
Argirokastro				4		4
Janjina				4		4
Bitolj (Monastir)			1–2	1–3		2–5
Larisa				2	1	3
Razlog				2		2
Njausta (Njegoš)		1				1
Servija					1	1
druge ili neimenovane zajednice u "Bugarskoj"			16	3		19
druge ili neimenovane zajednice u "Grčkoj"			10			10
druge ili neimenovane zajednice u Tesaliji, Epiru odn. Makedoniji				7		7
nepoznato					16	16
Ukupno	76	81	82–88	65–67	58	362–370

Sl. 32. Saraji Ali-paše i dvojice njegovih sinova u Janjini. Izvor: Hughes, *Travels in Sicily, Greece, and Albania*, tom I. Velečasni Hjuž za ove saraje piše da su zdanja “u najboljem stilu turske arhitekture, obojena najkitnjastijim bojama, a kada se posmatraju zajedno sa plemenitim vodenim prostranstvom i vencem snegom pokrivenih planina iza njih, [ona] obrazuju prizor izvanredne upečatljivosti.” (str. 437)

Sl. 33. Kuća jednog bogatog hrišćanina, Nikole Argirija, u Janjini u vreme Ali-paše. Izvor: Hughes, *Travels in Sicily, Greece, and Albania*, tom I. Pošto je u januaru 1814. godine bio odseo u ovoj kući po Ali-pašinoj naredbi, velečasni Hjuž je bio uveren da je ona “najbolji primer moderne grčke kuće koji se može naći.” (I, str. 438) Ranije su gosti u ovoj kući bili lord Bajron i Džon Kam Hobhaus.

121 *Ibid.*, 55.

122 Vakalopoulos, *Oi dytikomakedones apodemoi*, 13–14.

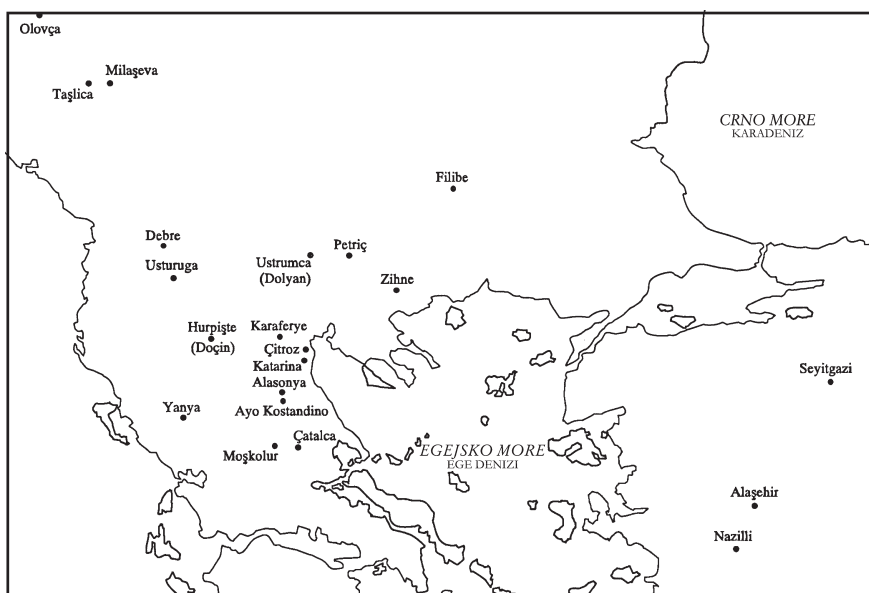
Priložene karte (sl. 16 i 34) govore o tesnoj povezanosti između postojanja, na jednoj strani, vlaških i drugih planinskih sela opterećenih viškom radne snage, ali snage umešne u prenošenju i prevoženju dobara, ljudi i stoke s mesta na mesto, i lokacije, na drugoj strani, sajmova na južnom Balkanu. Autor karte sajmova u XVI i XVII veku Siraja Faroki (Süraiya Faroqhi) primećuje, uz to, da poređenje ove dve karte “pokazuje da su pojedini sajmovi imali uspone i padove [između XVI i XVIII veka] ali da je grupisanje uz dva glavna puta [kako je to prikazao Stojanović] ostalo nepromenjeno.” Ta postojanost verovatno je proizvod tesne povezanosti između pastirskog načina života i potonje reorganizacije okolnog prostora pod uticajem brze komercijalizacije.

Skoro svi gradovi i druge zajednice koji su pobrojani na karti južno-balkanskih sajmova XVIII veka i mnoga od mesta koja su davala doprinos trgovačkoj dijaspori u tom veku bili su u etničkom pogledu vlaški (ili delimično vlaški) a u kulturnom grčki ili pod grčkim uticajem.¹²¹ Pastirska sela u ovoj grupi možda su nekad bila “bednija” od sela zemljodelaca; neka možda uopšte i nisu bila sela u smislu trajno stabilnih zajednica. Međutim, u XVIII veku mnoge od zajednica žvlja koji se bavio uzgojem ovaca, manufakturnim radom i trgovinom postale su bogate pa su zamenile kolibe i šatore u kojima su nekada štedljivo živele kamenim kućama ili kućama delom od drveta a delom od kamena, obično nameštenim na turski način ali ponekad i ukrašenim u bečkom stilu. One su gradile i dražesne crkve, s freskama po narodnom ukusu i bogatim duborezima, te osnivale osnovne i srednje škole.¹²²

Bugarska zona trgovine

Regija Tesalije, Makedonije i Epira proizvela je u XVIII veku više prevoznika i trgovaca od ijednog drugog balkanskog područja uporedive veličine. Prevoznici i trgovci stasali u ovoj zoni bili su prvenstveno Grci i Vlasi, mada se među njima našlo i nešto makedonskih Slovena (a možda i pravoslavnih Albanaca). Kada se makedonski izvoz suvozemnim putem povećao, geografsko područje iz kojeg su privlačeni kiridžije, vozari i trgovci proširilo se na sever, u zonu u kojoj su preovlađujuća etnička grupa bili makedonski Sloveni, te na istok u zonu u kojoj su preovlađujuća grupa bili Bugari.

Razvoj bugarske trgovačke klase ometala su četiri glavna činioca: 1) stanovništvo crnomorskih i egejskih obala bilo je uglavnom grčko, tursko, tatarsko, jevrejsko i jermensko; 2) Bugarska je bila zaleđe četiri velika osmanska grada – Carigrada, Jedrena, Plovdiva i Sofije – kojima su bili potrebni proizvodi bugarskih seljaka i koji su stoga postavljali ograničenja izvozu seoskih proizvoda preko granica Carstva; 3) grčki, jevrejski i jermenski trgovci imali su

Sl. 34. Sajmovi na Balkanu i u Anadoliji, XVI i XVII vek. Izvor: Süraiya Faroqhi, "The Early History of the Balkan Fairs", *Südost-Forschungen*, XXXVII (München, 1978), str. 50–68, prešt. u Faroqhi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire* (London: Variorum Reprints, 1986).

Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Südost-Instituta u Minhenu. Nazivi mesta na ovoj karti dati su u turskim oblicima. Na str. 67. svoga članka Faroqi poredi ovu kartu sa kartom na našoj sl. 16. Godine 1691, pod mletačkom okupacijom, na Peloponezu je, između maja i septembra održano pet značajnih žitnih i stočnih sajмова i svaki je trajao po dve nedelje – u Gastuniju, Tripolici, Agios Joanisu (blizu Mistre), Kalavriti te u jednom mestu između Gastunija i Kalavrite. Cf. Peter Topping, "Premodern Peloponnesus: The Land and the People under Venetian Rule (1685–1715)," u: Muriel Dimen i Ernestine Friedl, ur., *Regional Variation and Modern Greece and Cyprus: Toward a Perspective on the Ethnography of Greece*, prilog publikaciji *Annals of the New York Academy of Sciences*, CCLXVIII (1976), str. 94 (92–108).

praktično monopolska prava na trgovinu Carigrada sa istočnim delom Balkana; i 4) mali broj proizvoda Bugarske se mogao prodavati na pijacama Vlaške, Srbije ili Bosne jer je poljoprivredna proizvodnja ove četiri oblasti bila u osno-vo slična.

Možda su se bugarski trgovci koji su nosili grčka imena i bili pod uticajem grčke kulture sporadično uključivali u međunarodnu trgovinu i pre XVIII veka. Međutim, uloga bugarskih trgovaca bila je zanemarljiva do oko 1750. g., kada su se Grci i Bugari iz rodopskih i staroplaninskih sela Stanimake, Melnika, Razloga, Panadžurišta, Koprivštice, Karlova, Kalofera i Gabrova počeli upuštati u duga trgovačka putešestvija do Rusije i Ugarske. Do osamdesetih godina XVIII veka, bugarski su trgovci – kao i grčki, jevrejski i jermenski – već poslovali i u Jedrenu i Plovdivu. Uprkos tome, bugarski trgovci i prevoznici ostali su srazmerno nevažni sve dotle dok seljaci i pastirski živalj iz rodopskog i balkanskog planinskog sistema nisu počeli *en masse* silaziti sa svojih visija u podnožja, doline i primorske krajeve koji su usled krdžalijskih ratova ili talasa tursko-albanskih razbojništava u poslednjoj deceniji XVIII i prvoj deceniji pa i prvoj četvrtini XIX veka bili ostali bez stanovništva. Počeci trgovačke klase kod Bugara mogu se pratiti od XVIII veka. Međutim, trgovina u rodopskoj oblasti je ostala skoro potpuno u grčkim rukama do 1750. g., a bugarski trgovci počeli su dovoditi u pitanje grčku trgovačku nadmoć u istočnom delu Balkana tek posle rusko-turskog sporazuma u Jedrenu (1829). Jedrenski mir lišio je Turke (a sledstveno tome i Jevreje, Jermene i fanariotske Grke) prava preče

- 123 O počecima bugarske trgovačke klase, v. Gandev, "Trgovskata obmena", str. 23–24; Sakazov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, str. 246, 250–52; Ferrières-Sauveboeuf, *Mémoires historiques*, II, 249–50; Stella Hadschi-Petrowa, "Die geistige Formung des bulgarischen Bürgertums", *Südost-Forschungen*, VII, Heft 3/4 (Dec. 1942) 654–61; Brătianu, "Etudes sur l'approvisionnement de Constantinople", 174; Mehlan, "Grundlinien", 736; Mehlan, "Mittel- und Westeuropa", 95.
- 124 Pavlović, "Finansije i privreda za vreme austriske vladavine", 23.
- 125 M. Kostić, *Dositej Obradović*, 13–14.
- 126 Bičanić, *Doba manufakture*, 242, 328–29; Demian, *Tableau géographique*, I, 50. Godine 1783. žito i brašno davali su 20% vrednosti ukupnog ugarskog izvoza. Cf. Robert Townson, *Travels in Hungary with a Short Account of Vienna in the Year 1793* (London, 1797), str. 198.
- 127 Joel Martin Halpern, *A Serbian Village* (New York: Columbia University Press, 1958) 24–25; Joel Martin Halpern, *Social and Cultural Change in a Serbian Village* (Pre-

kupovine proizvoda iz podunavskih kneževina, potpuno otvorivši regiju severno od Dunava ne samo za evropsku trgovinu nego i za trgovinu Bugara.¹²³

Srpska trgovina svinjama

Za vreme austrijske okupacije od 1718. do 1739. g. najvažniji izvozni proizvod Srbije, posle voska i meda, bila su goveda. Srbija u to vreme nije bila izvoznica svinjskog mesa nego je čak i uvozila svinje iz Srema i Banata.¹²⁴ Godine 1761, glavni izvozni proizvodi Banata bili su još uvek goveda, svinje i bakarna ruda.¹²⁵ Međutim, posle te godine Ugarska, Banat i Slavonija su počele sve više postajati proizvođači i izvoznici žita a sve manje izvoznici svinja.¹²⁶ Da bi nadopunili žitnu privredu Banata i centralnougarske ravnice i zadovoljili potražnju Austrije, koju Banat i Ugarska više nisu valjano zadovoljavali, Srbi iz Šumadije počeli su da gaje svinje za izvoz, koje su hranili žirom iz svojih ogromnih hrastovih šuma. Grčki i makedonskovlaški trgovci i kiridžije odlazili su u Austriju sa svojom vunom i pamukom; srbijanski seoski trgovci odlazili su tamo sa svojim svinjama.

Krajem XVIII veka skoro svako srpsko domaćinstvo u Šumadiji je posedovalo po 20 do 200 svinja. Karađorđe, vođa Prvog srpskog ustanka, u jednom je trenutku imao 300 svinja, 3.000 ovaca, 70 grla goveda i 16 konja.¹²⁷ Između 1777. i 1786. godine, Ugarska je iz Osmanskog carstva, najvećim delom iz Srbije, uvozila prosečno 1.300.000 franaka (preko 500.000 forinti) vredne svinje.¹²⁸ Austrijsko-turski trgovinski ugovor iz 1784. godine, koji je liberalizovao trgovinske odnose između dvaju carstava, i austrijsko-turski mirovni ugovor iz 1791, koji je Srbima Beogradskog pašaluka dao pravo da prodaju bilo koju robu bilo kojim kupcima, podstakli su trgovinu u Srbiji. Glavnu korist od porasta austrijsko-turske trgovine izvukli su, verovatno, grčki i makedonskovlaški trgovci u Beogradu, Zemunu i Pančevu, kao i osmanski činovnici u Beogradu.¹²⁹ Ali i mnogi srpski seoski trgovci iz Šumadije i Srbi iz Beograda i Vojvodine stekli su srazmerno velika bogatstva prodajom srbijanskih ovaca, goveda i svinja Ugarskoj, Austriji i austrijskoj vojsci za vreme ratova Francuske revolucije. Do 1800. godine Srbija je već godišnje izvozila tri miliona franaka vredne svinje i goveda u Austriju – što je ekvivalentno trećini prosečne godišnje vrednosti austrijskog uvoza makedonskog i tesalskog pamuka – kao i prilično veliki broj ovaca, goveda i svinja u Dalmaciju.¹³⁰

Jadranska i “ilirska” trgovina

Drugog juna 1717. g. austrijski car Karlo VI proglasio je Jadransko more otvorenim za plovidbu svih brodova, a 18. marta 1719. on je izdao carski patent kojim je ustanovio slobodne luke u Trstu i Rijeci (Fiume). Godine 1722. Austrija je počela da čisti korito reke Save na potezu između okoline Ljubljane i Siska. U 1726. g. dovršena je Karolinska cesta, koja je povezala Rijeku s Karlovcem na reci Kupi. U 1735. godini radnici su počeli da regulišu plovni deo Save, a u 1756. rečni put Savom i Kupom do Karlovca otvoren je za plovidbu. U godinama 1776–1779. izgrađena je i nova, Jozefinska cesta, koja je povezala Karlovac sa Senjom na jadranskoj obali.¹³¹

Ova poboljšanja nisu ni izdaleka stvorila idealne uslove za rečni i suvozemni saobraćaj. Između Novigrada i Karlovca vrebali su “Morlakken” (Morlaci, što bi se prevelo valjda kao “Crni Vlasi”), ili srpski razbojnici za koje je lokalno morlačko ili srpsko stanovništvo imalo simpatija, a korita Save i Dunava bila su i dalje puna podvodnih panjeva. Na Dunavu ispod Požuna a na Savi u celom toku bile su načičkane vodenice, koje su lađe samo s mukom zaobilazile.

Sl. 35. Gabrovo na reci Jantri, treća četvrtina XIX veka. Izvor: Kanitz, *Donau-Bulgarien*, tom II.

- Publication Monograph HRAF-25, Halpern-1, doctoral dissertation, Columbia University) (New Haven, Conn.: printed by Human Relations Area Files, Inc., 1956) 79–81, 86.
- 128 Demian, *Tableau géographique*, I, 142.
- 129 Pavlović, "Finansije i privreda za vreme austriske vladavine", 23.
- 130 Demian, *Tableau géographique*, I, 142.
- 131 Bićanić, *Doba manufakture*, 14–15, 138, 140; Romano, *Le Commerce du Royaume de Naples*, 65–66; Beer, "Die österreichische Handelspolitik", 17; [Mita Kostić, "O dunavsko-savskoj trgovini, lađama, lađarima i lađarskim cehovima u XVIII i XIX veku do pojave željeznica", *Istoriski časopis*, IX-X (1959), str. 261 (259–93)].
- 132 Beer, "Die österreichische Handelspolitik", str. 136, bel. 47; Marczali, *Hungary*, 82–84; Schwartner, *Statistik*, I, 432 [M. Kostić, "O dunavsko-savskoj trgovini", 260, 284-5].
- 133 Bićanić, *Doba manufakture*, 240–42, 260 bel. 19; Popović, *O Cincarima*, 116–17; Beer,

Saobraćaj na Tisi između Titela i Segedina ometali su mnogobrojni plićaci. Osim toga, na Kupi su velike ili teško natovarene lađe i splavovi mogli ploviti samo u vreme visokog vodostaja, a od projekta da se Kupa osposobi za plovidbu između Karlovca i Broda moralo se odustati.

Iako ograničenog dometa, postignuća austrijske vlade omogućila su i domaćim austrijskim i osmanskim trgovcima da intenziviraju svoju trgovinu. Za vreme Sedmogodišnjeg rata, lađe i čamci počeli su redovno saobraćati niz Dunav i uz Savu i Kupu do Karlovca. Tim novim rečnim putem do Karlovca a potom suvozemnim do Rijeke, ugarsko žito je dobilo izlaz na Jadran – mada je u početku ta ruta korišćena tek povremeno jer su troškovi kolskog prevoza žita od Karlovca do Rijeke bili veći od ukupnih troškova rečnog transporta.¹³²

Austrijska vlada je u početku pridržala pravo da banatsko i ugarsko žito i druge poljoprivredne viškove izvozi preko jedne privilegovane kompanije. Otuda su grčki i habzburški srpski trgovci svoju trgovinu nekoliko decenija ograničavali poglavito na krijumčarenje pušaka u Tursku iz Štajerske i Koruške te na izvoz slavonskih goveda u Rijeku putem Sava-Kupa-Karolinska cesta.¹³³ Posle neuspeha i raspuštanja privilegovane kompanije 1773. g., balkanski trgovci počeli su da dopremaju banatsko i ugarsko žito do Jadrana, pokazujući se uspešni tamo gde je povlašćena kompanija zakazala. Grčki i slovenski pomorski trgovci sa istočnojadranske obale ugarsko žito su od Rijeke, Karlobaga i Trsta prevozili do Venecije, Ankone i Napulja, odakle su se vraćali s francuskom, italijanskom i engleskom robom namenjenom za austrijsko i ugarsko tržište.

Do prekretnice veka, ta trgovina je dobila konačne oblike. Neki *Illyrische Handelsleute* započeli su poslovnu delatnost u Karlovcu, Sisku i Petrinji, odatiljući odatle banatsko žito u hrvatsku Vojnu granicu, Korušku, te u jadranske luke Karlobag, Senj, Rijeku i Trst. Druga grupa pravoslavnih trgovaca, sa poslovnim sedištem u Zagrebu, distribuirala je banatska dobra u Civilnu Hrvatsku i "Iliriju". Treća grupa je isporučivala zob, ječam, brašno, vino i sirće u Bosnu, pa se sa srbijanskim i bosanskim govedima, svinjama, drvenom građom, ogrevnim drvom, dugama za burad, voskom, medom, kožama i krznima vraćala na Jadran. Neki drugi pravoslavni trgovci, prevoznici i lađari snabdevali su pokrajine u unutrašnjosti maslinovim uljem, solju i šećerom iz rafinerije šećera u Rijeci.¹³⁴

Do 1750. ili 1760. godine južnoslovenski Senjani, od starine opasni borci i gusari, počeli su prevoziti maslinovo ulje sa Maine, iz Moreje i Napulja u Trst. Broj napolitanskih brodova sa tovarima maslinovog ulja za Trst smanjio se kad su Senjani i grčki tršćanski trgovci počeli preotimati njihove poslove.¹³⁵

I grčki i pravoslavni "ilirski" (zapadni srpski) trgovci počeli su se stalno nastanjivati u Trstu oko 1748. Godine 1762, tršćanska kolonija *di mercanti illiri-*

Sl. 36. Morlački prvak: vojvoda Prvan iz sela Kokorić, druga polovina XVIII veka. Izvor: Abbé Alberto Fortis, *Travels into Dalmatia; Containing General Observations on the Natural History of That Country and the Neighbouring Islands; the Natural Productions, Arts, Manners and Customs of the Inhabitants, in a Series of Letters from Abbé Alberto Fortis to the Earl of Bute, the Bishop of Londonderry, John Strange...*, translated from the Italian under the author's inspection (London: printed for J. Robson, 1778).

“Die österreichische Handelspolitik”, 17–19.

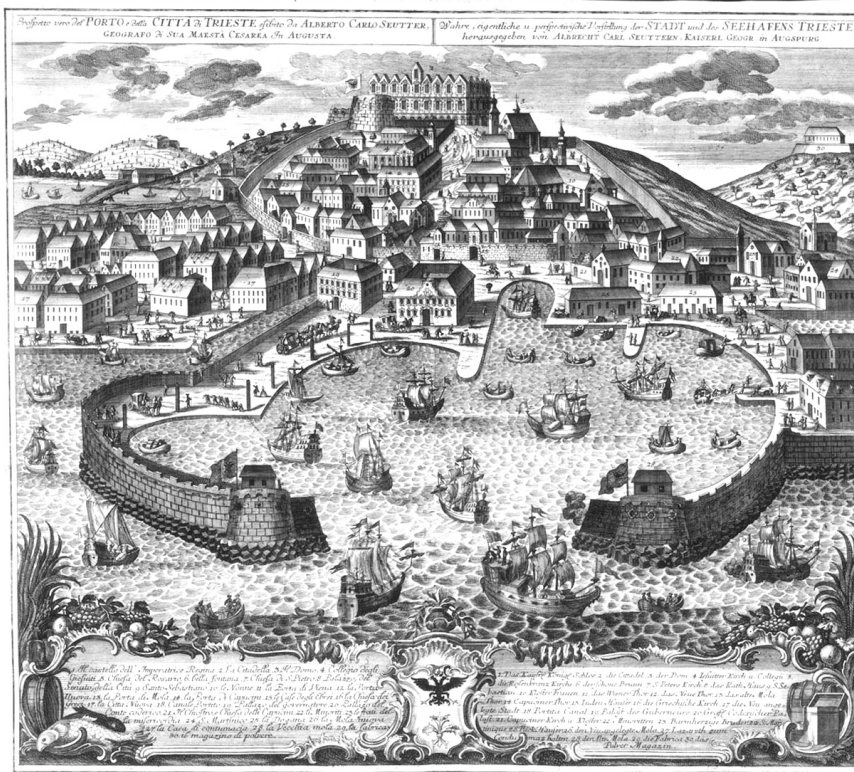
134 HNSA, StA. Serbien I, “Vorschlag in Beziehung auf die Pass-Ertheilungen bey den Slavonisch-Sürmischen General-Commando”, Peterwardein, 25. avgust 1811.

135 Romano, *Le Commerce du Royaume de Naples*, 75, 77; Pouqueville, *Voyage en Morée*, II, str. iii.

136 Mita Kostić, “Srpsko trgovačko naselje u Trstu XVIII veka”, *Istoriski časopis*, V (1954–1955), str. 167–85; K. N. Kostić, “Građa za istoriju srpske trgovine i industrije”, 161–67. U jednom pismu, datiranom u Peri 2. maja 1780, Herbert, austrijski ambasador kod osmanske Porte, piše da mu izvesni Kurtović, tršćanski trgovac koji posluje u Smirni, nudi novac da bi ga naveo da od Porte izmoli ferman kojim bi se odobrilo odašiljanje jednog broskog tovara s maslinovim uljem iz Smirne za Trst. Herbert dalje objašnjava Kobencu da neće primiti novac da bi pružio usluge koje su u interesu razvoja austrijske trgovine. Cf. HNSA, StA. Türkei V/18. Maksim Kurtović poslovao je u Smirni bar od 1766. godine. Tada je bio u ortakluku s

ci di rito greco brojala je 65 osoba a u februaru 1767. godine 91 osobu, uključujući tu i muške i ženske članove 15 različitih trgovačkih porodica. I po bogatstvu i po broju, dominantni elementi srpske tršćanske zajednice bili su pravoslavni doseljenici iz Bosne, Hercegovine i Boke Kotorske. Zbog njihovog geografskog porekla i trgovačkog delovanja duž jadranskog primorja i na teritorijama antičkog Ilirika, oni se u austrijskim dokumentima obično, za razliku od kontinentalnih “Raca” iz Srbije i Ugarske, označavaju kao “Iliri”. Među tim trgovcima je godine 1792. bila i bogata porodica Kurtovića iz Hercegovine, koja je držala i trgovačke predstavnike u Smirni i Beogradu a možda i u Beču i Dubrovniku. Jedan drugi hercegovački poslovni čovek u Trstu bio je Drago Teodorović, nepismeni pokrovitelj srpske književnosti, koji je jedno vreme posedovao četrnaest galija, od kojih su neke za Napoleonove ere plovile i do

- bratom Krstom (rođenim oko 1739), koji je vodio porodični posao u Beču. Cf. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften*, 25–26. Stanovništvo Trsta raslo je od nešto preko 7.000 u 1735. na 20.000 u 1786, 28.000 u 1790. i na 33.000 u 1808. godini. Cf. M. Kostić, “Srpsko trgovačko naselje u Trstu”, 167–68.
- 137 *Ibid.*, 175–78; Tomadakis, “Les communités helléniques”, 459.
- 138 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 46; K. N. Kostić, “Građa za istoriju srpske trgovine”, 175–77.
- 139 Tomadakis, “Les communités helléniques”, 452, 456.
- 140 Žarko Muljačić, “Dubrovački izveštaj o prilikama u Hercegovini u proljeće 1788 godine”, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, IV (1952) 284.
- 141 Jorjo Tadić, “Dubrovčani po južnoj Srbiji u XVI stoljeću”, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, VII–VIII, Odeljenje društvenih nauka, 3–4 (1930), str. 200; Jorjo Tadić, ed., *Acta Archivi Ragusini Historiam Belgradi Illustrantia*, vol. I, 1521–1571 (Beograd, 1950), Amerike i Istočne Indije.¹³⁶ Osim toga, u Trstu je 1767. g. bilo stalno nastanjenno 20 porodica grčkih trgovaca.¹³⁷
- Posle rusko-turskog rata od 1768–1774, mnoge hiljade Grka su se iselile u Rusiju, Austriju, Ugarsku i na Korziku. Grčki trgovci započeli su poslovnu delatnost i u Akvileji, Kraljevici (Porto Rè), Gorici, Gradu (Gradež), Rijeci i Zadru.¹³⁸
- Poput Grka u Veneciji i drugim jadranskim lukama a za razliku od Grka u Ugarskoj, grčki kolonisti u Trstu bili su poglavito trgovački doseljenici s maslinarskog Krita, Peloponeza i jonskih ostrva.¹³⁹ Grčki i srpski trgovci u Ugarskoj bili su suštinski kontinentalni trgovci ili prevoznici presađeni u Panonski basen iz Tesalije, Epira, Makedonije i Stare Srbije. Grčki i srpski trgovci na severnom Jadranu bili su iseljenici sa ostrva u Egejskom, Jonskom i Jadranskom moru te iz krajeva u zaleđu tih mora.
- Prema rečima jednog dubrovačkog izveštaja iz 1788. godine, pravoslavni Srbi u Hercegovini bili su “*coltivatori di terre, o vitturini*”.¹⁴⁰ U stvari, žitelji Popovog Polja i drugi pravoslavni Hercegovci bili su još od XVI veka u službi dubrovačkih trgovaca kao pomoćnici i učenici (“djetiči”).¹⁴¹ Čak bi se moglo tvrditi da Republika sv. Vlaha ne bi mogla postići svoju pomorsku prevlast u XVI veku da pred kraj XV veka nije bilo kolonizacije hrišćanskih izbeglica iz Hercegovine i Bosne.¹⁴² Bilo kako bilo, mi znamo da su u XVIII veku pravoslavne bosanske i hercegovačke kiridžije proširile granice svoga prenosničkog zanata i počele da se snalaze same kao samostalni preduzetnici. Oko 1760. godine, francuski konzul u Dubrovniku je u izveštaju svojoj vladi pisao da su Bosanci i Hercegovci, koje on naziva “Turcima”, počeli da donose balkansku robu u Dubrovnik “pre dvadeset ili trideset godina”. Oni su brzo prikupljali obaveštenja o cenama i kretanju cena na stranim pijacama, pa su, kada im nije odgovaralo da prodaju u Dubrovniku, produžavali do Venecije i Ankone. Pošto bi tako prodali svoju robu, oni su se vraćali s robom koja se tražila među njihovim sunarodnicima.¹⁴³ Do kraja stoleća, novi “ilirski” trgovci i muslimanski Bošnjaci, kao i pravoslavni srpski “Turci”, već su održavali trgovačke veze ne samo s Dubrovnikom, Venecijom, Ankonom, Trstom, Smirnom i Beogradom, nego i sa Marseljom, Aleksandrijom, balkanskim sajmovima u Pirotu i Uzundžovu, sajmom u Senigalji te s lukama na Crnom moru i u donjem toku Dunava.¹⁴⁴
- Dok je trgovina Balkana s Jadranskim primorjem iskliznula iz ruku Dubrovnika u ruke “Ilira” i “Turaka”, to jest pravoslavni Srba i muslimanskih Bošnjaka, nekada svetski čuvena dubrovačka trgovačka mornarica obnovila se posle prekida koji je trajao duže od stoleća. Od pukih 8–10 brodova koji su bili u plovnom stanju u 1740. godini, ona se uvećala na najmanje 80 brodova u 1757, na 110–150 brodova u 1764, te na znatno više od 200 pred kraj stoleća.¹⁴⁵

Sl. 37. Luka i grad Trst, XVIII vek. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Ge.CC.1280 (79): Atlas d'Allemagne; prikaz luke i grada Trsta Albrehta Karla Zojtera, carskog geografa u Augzburgu. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

str. x–xi, 12, 20, 70–71, 82, 113, 146; Braudel, *La Méditerranée*, 274; Josef Zontar, "Zur Problematik der älteren Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Völker Jugoslawiens", *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, LX (1952), str. 376.

Vaskrsnuće dubrovačkog brodskog prevoznitva pomogli su rat za austrijsko nasleđe i Sedmogodišnji rat time što su oslabili ili odstranili konkurenciju francuskih brodskih prevoznika. Međutim, preporod dubrovačke trgovačke mornarice otpočeo je nekoliko godina pre 1740. godine i verovatno bi se i bez toga nastavio do kraja veka, mada ne bi bio ni tako brz ni tako upečatljiv kao uz te ratove i ratove Američke i Francuske revolucije. Suštinski važne elemente u obnovi dubrovačke pomorske trgovine, kao i u rastu brodograđevne industrije Senja i Rijeke i trgovine Hidre i Trsta, predstavljali su mogućnost da se iz priobalnih područja istočnog Sredozemlja izvoze sirovine, a pogotovo pšenica, u Italiju i Marselj, te opšti rast evropske, ruske, atlantske i svetske trgovine – dotad nezabeleženi prosperitet starog sredozemnog i novog atlantskog društva.

142 Ako bilo koji pojedinačan događaj može da objasni upadljiv porast dubrovačke trgovačke mornarice posle 1450. godine, to može biti masovno bežanje izbeglica iz Bosne i Hercegovine u Dubrovnik. Pre 1450. g. slabo naseljeno, ostrvo Lopud (Isola di Mezzo) ubrzo su naselili mnogi Bošnjaci i Hercegovci, koji su za samo pola veka od ostrva napravili važno brodograđilišno središte. Oko 1550. godine, deseterica od

pedeset šipanskih kapetana bili su iz porodice Stjepović (koja se ranije prezivala Sagrilović ili Sagroević), koja je bila bosanskog porekla, a četvrtina dubrovačke trgovačke flote bila je vlasništvo Lopudana. Nakon što je dobila prinove iz Hercegovine, i luka u Slanom je postala jedno od središta dubrovačke brodogradnje. Tako veličina Dubrovnika nije bila sva njegova, nego i novih doseljenika iz Bosne i Hercegovine koji su u svojim novim domovima postali graditelji brodova i prevoznici dobara. Cf. Jorjo Tadić, *Dubrovački portreti* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1948) 127–28, 199–200, 212–13; Luigi Villari, *The Republic of Ragusa* (London: J. M. Dent & Co., 1904) 273–74, 308–9.

143 Bibliothèque Nationale (Paris), MSS, Fonds Français (dalje, BN, MSS, FF) 10772: izveštaj Le Mera, francuskog konzula u Dubrovniku (1758–1764), str. 84–85.

144 K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine", 165–66; Vinaver, "Trgovina Bara, Bijelog Polja i Podgorice sa Dubrovnikom", 465–67, 472. O sajmu u Senigalji, v. bel. 99 i Stoianovich, "L'Economie balkanique", 178–79.

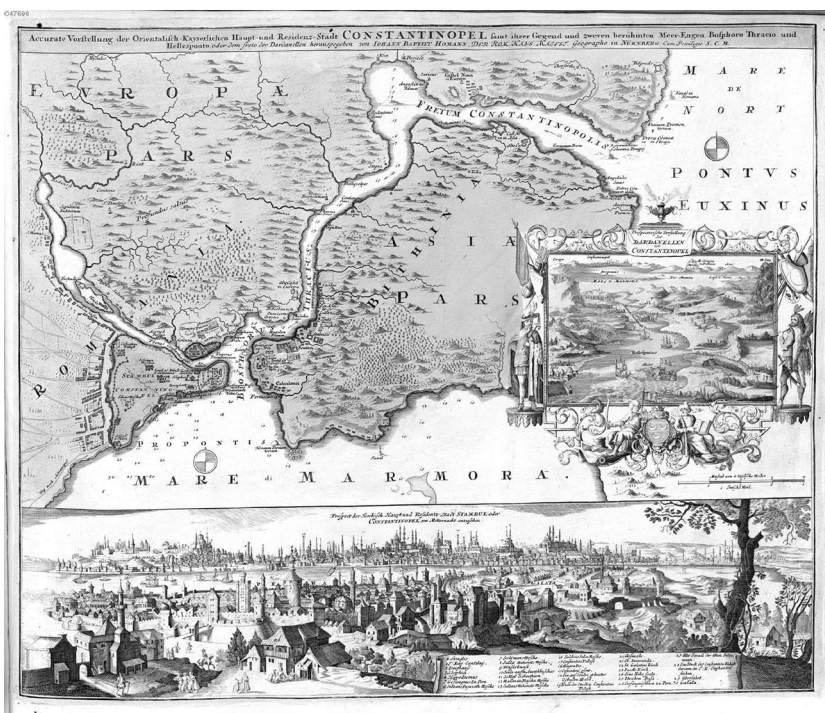
Crnomorska trgovina

Pola veka posle otvaranja Jadranskog mora za međunarodnu trgovinu, koncept slobode mora je primenjen i na Crno more. Požarevački mir je dao slobodu trgovine na Dunavu austrijskim državljanima, ali austrijski brodovi nisu time stekli pravo da sa svojom trgovinom uđu i u more. Godine 1774, mir zaključen u Kučuk Kajnardžiju odobrio je ruskim trgovačkim brodovima da ulaze i izlaze kroz Bosfor, ali su Turci uporno tvrdili da to ne povlači i pravo prolaza u Sredozemno more i iz njega. Rusija je tek sa rusko-turskim mirovnim ugovorom od 21. juna 1783. g. dobila neosporno pravo da šalje svoje trgovačko brodovlje kroz Dardanele.¹⁴⁶

Sporazum iz 1783. g. dozvolio je ruskim trgovcima da prodaju svoju robu bilo kom osmanskome kupcu, lišivši na taj način posebno povlašćene osmanske državljanke njihovih monopolskih prava na kupovinu nekih sirovina. Ruski trgovci i brodovi su tako mogli da kupuju svilu, pirinač, kafu i maslinovo ulje bilo gde u Osmanskom carstvu izuzev u Carigradu. Čak im je bilo dozvoljeno da izvoze i žito kroz Moreuze – ako nije poticalo iz osmanskih zemalja. Uz to oni više nisu podlegali plaćanju tranzitnih dažbina. Štaviše, carine koje je trebalo da plaćaju na robu koju uvoze i na robu koju izvoze iz Carstva smanjene su na 3% *ad valorem*, a bili su oslobođeni plaćanja vanrednih uvoznih i izvoznih taksi i akciza. Slična prava 1784. godine su data Austriji, 1799. Ujedinjenom Kraljevstvu, 1802. Francuskoj te 1806. godine Pruskoj.¹⁴⁷

Zatvaranje Crnog mora za brodovlje neosmanskog sveta predstavljalo je ogromno preimućstvo za rast trgovine grčkih trgovaca. Otvaranje Dunava, Bosfora i Dardanela za brodovlje Rusije predstavljalo je čak i veće preimućstvo za grčku trgovinu i brodsko prevozništvo. Kao ni Ugarska, ni Rusija nije imala snažnu trgovačku klasu i na Crnom moru je praktično bila bez trgovačke mornarice. Među prvim trgovačkim brodovima koji su zavijorili rusku zastavu da bi dovezli vino iz egejske oblasti u ruske crnomorske luke, da bi izvezli žito iz Očakova i Odese u Sredozemlje, bili su grčki brodovi sa grčkim članovima posada.¹⁴⁸

Proganjanje pravoslavne crkve za vreme Marije-Terezije oteralo je na hiljade ugarskih Srba u južnu Rusiju. Posle grčke pobune na Peloponezu u vreme rusko-turskog rata od 1768–1774. Grci i pravoslavni Albanci slično su potražili pribežište u Rusiji. Potemkinova i Katarinina odluka da ponovo nasele Ukrajinu, i da u Taganrogu, Sevastopolju, Hersonu, Nikolajevu, Očakovu i Odesi stvore moderne trgovačke ili ratne luke, privukla je i druge Grke i habzburške Srbe, i kao trgovce i kao stalne naseljenike.¹⁴⁹ Da bi privukla neke od preduzimljivijih elemenata iz jugoistočne Evrope i istočnog Sredozemlja, ruska vlada je poštedela strane naseljenike neprijatne obaveze davanja konačišta

Sl. 38. Pogled na Carigrad iz Pere i Galate, XVIII vek.

Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris): Gr.Fol. Ge.DD.894 (98): Tačan *Vorstellung der Orientalisch-Kayserlichen Haupt-und Residenz-Stadt Constantinopel samt ihrer Gegend*, delo carskog i kraljevskog geografa u Nirnbergu Johana Baptista Homana. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

ruskoj vojsci i dala im je pravo da biraju svoje vlastite lokalne magistrate. Otuda su grčki mornari, grčki trgovci, grčki “sitni prodavci” kao i grčke taverne i kafane postali običan prizor u tim novim ruskim lukama. Odesa, koja je osnovana 1794. godine, brzo se pretvorila u veliki žitni trg.¹⁵⁰ Ugarski Srbin Sava Tekelija, koji je 1811. g. posetio tu luku – koja će ubrzo postati rodno mesto Filiki Heterije, začete od strane grčkih trgovaca – napisao je u svojoj autobiografiji:

Za čudo mi je bilo da po sokaci i po kafanama najviše sam čuo srbski govoriti, onda i burgermajster je bio Petrovič Srbin iz Novoga Sada, i tu mnogo drugi’ bilo. Posle srbskog jezika, talijanski se čuo poviše, pa grčki, pa ruski, pa turski. I Čivuta ima mnogo.¹⁵¹

U Makedoniji, u egejskoj oblasti, u Hercegovini, Šumadiji, Ugarskoj, Trstu i Rijeci, kao i u crnomorskim lukama Rusije i u rumunskim kneževinama, balkanski trgovci su posedovali zajedničko osećanje nesputanosti i spremnosti da se sele od mesta do mesta, kao što se pastir kreće sa svojim stadima. Budući često sinovi ili unuci pastira, svinjara i odmetnika, oni su težili za bogatstvom zelenijih pašnjaka, hrastovih šuma i stočnih pazara, bogatstvom prerađivača

145 *Ibid.*, 114–17; BN, MSS, FF 10772: izveštaj Le Mera, str. 87–89, i beleška o Dubrovniku datirana u junu 1757, str. 122; Félix-Beaujour, *Tableau du commerce*, II, 256; Villari, *Republic of Ragusa*, 328, 338.

146 Young, *Corps de droit ottoman*, III, 65–68; Beer, “Die österreichische Handelspolitik”, 82–87; G. I. Brătianu, “Les observations de M. de Peyssonnel en 1777 sur l’exécution du traité de Koutchouk-Kaïnardji”, *Revue historique du Sud-Est Européen*, VI (1929) 347–48.

- 147 Anthoine, *Essai historique*, 156–57; Young, *Corps de droit ottoman*, III, 68.
- 148 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 173–74, 260.
- 149 Pallas, *Travels*, II, 130–31; Schwartzner, *Statistik*, III, 316.
- 150 Pallas, *Travels*, I, 484–85; Hertzberg, *Geschichte Griechenlands*, III, 369.
- 151 K. N. Kostić, “Građa za istoriju srpske trgovine i industrije”, str. 167 bel. 47. U Odesi se broj stanovnika od 1799. do 1804. g. povećao sa 5.000 na 15.000 ljudi. J[oshua] J[epson] Oddy, *European Commerce, Shewing New Secure Channels of Trade with the Continent of Europe* (London, 1805) 169–70.
- 152 Popović, *O Cincarima*, 16–28; Urquhart, *Turkey and Its Resources*, 57.
- 153 Fournier, “Handel und Verkehr in Ungarn”, 384–85, 404–16. V. i komentar u bel. 119.

dobara kako na selima tako i u gradovima, bogatstvom potrošača i isporučilača robe u lukama te bogatstvom zemaljskih i morskih karavana. Oni su retko bili uzgajivači a često prevoznici žita. Budući da su obavljali zadatke koje su fiziokrati smatrali neekonomskim (mada veoma važnim), oni su bili, sa strogo racionalnog stanovišta, a-ekonomski ljudi pre nego što su počeli da predstavljaju balkanskog ekonomskog čoveka *par excellence*.

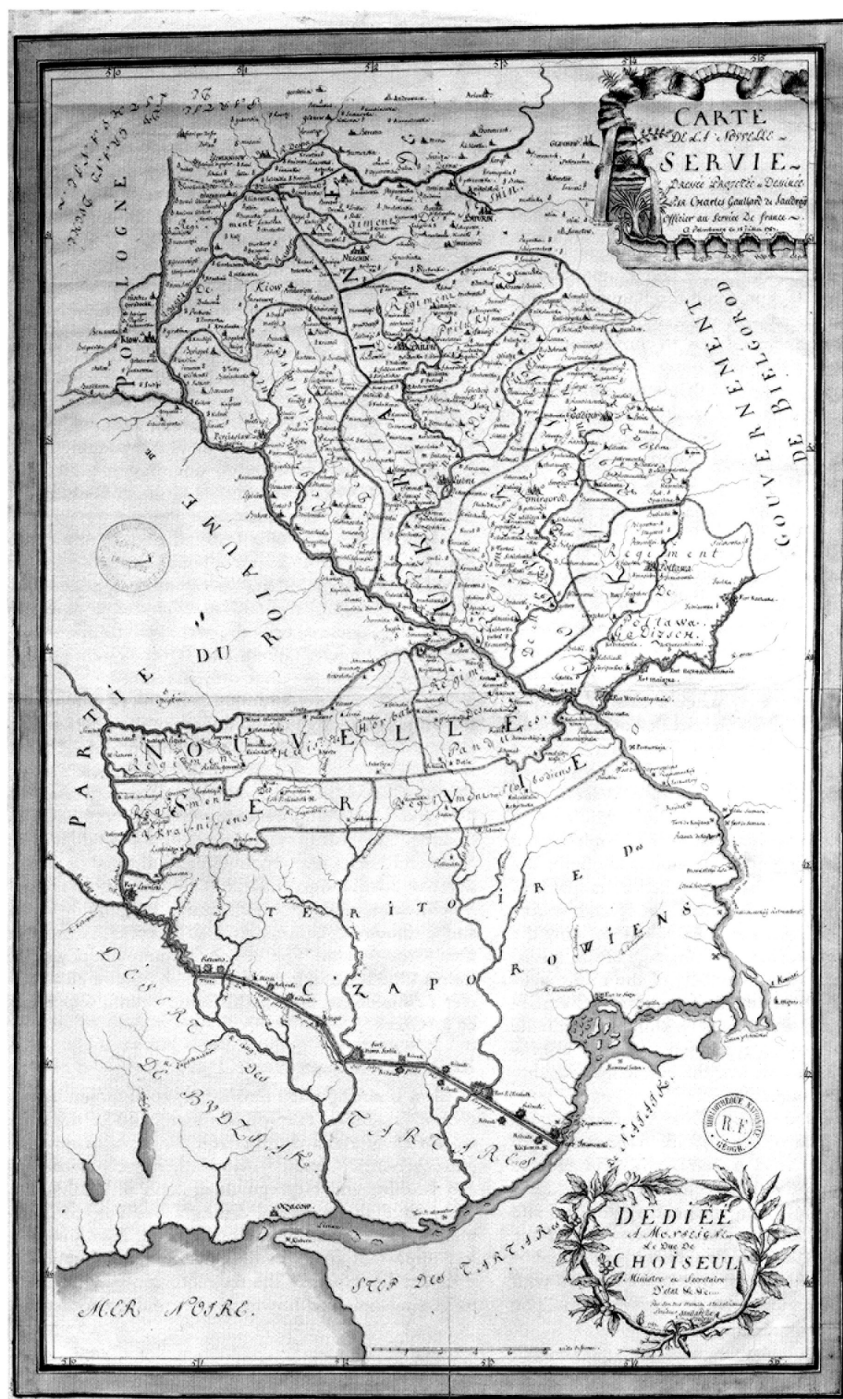
Biti putujući prodavac znači biti “Grk”

Zvanični dokumenti retko prave jasnu razliku između grčkih i vlaških ili grčkih i pravoslavnih albanskih trgovaca. To razlikovanje, štaviše, možda uopšte i nije bitno. Epir i jugozapadna Makedonija, jezgro zavičaja Vlaha i pravoslavnih Albanaca bili su isto tako i zavičaj Grka. Tu geografsku bliskost dopunjavale su verska i kulturna srodnost. Jer, za razliku od Srba, Vlasi i pravoslavni Albanci nisu imali tradiciju crkvene samostalnosti. Najzad, u središnjim, južnim i istočnim balkanskim krajevima grčki nije bio samo jezik kulture, nego i jezik posebne kulture poslovanja. Otuda su muški članovi bogatijih vlaških i pravoslavnih albanskih porodica lako asimilirani u helensku zajednicu; žene su obično ostajale monolingvalne, čuvajući na taj način etničku individualnost dveju etničkih grupa.¹⁵²

Ne samo Vlahe i pravoslavne Albance, nego i sve pravoslavne trgovce sa Balkana, često su u Nemačkoj, Austriji i Ugarskoj nazivali “Grcima”. Posle jednog zvaničnog inspekcijskog obilaska Ugarske 1755. g., na primer, inspektori su obavestili austrijsku Generalnu trgovinsku direkciju da je trgovina Sentandreje u peštanskom “komitatu” u rukama Grka, koji trguju s Turskom i redovno odlaze na lajpciške sajmove. Najpoznatiji među tim trgovcima, prema izveštaju inspektora, bili su *Sagarovitz*, *Lobanovsky*, *Jano Popoviz*, *Ava Kumoviz*, braća *Szenkoviz* i braća *Prambovan*. Izgleda, međutim, da su sva ova imena slovenska, jevrejska ili jermenska, a Popoviz (Popović), Kumoviz (Kumović) i Szenkoviz (Senjković?) verovatno su srpska. Prema istom izveštaju glavni trgovci Samoš-Ujvara, naime *Martin Versac*, *Christoph Nowack*, *Jacob Placent*, *Martin Lucacz*, *Nicola Christoph*, *Jacob Hankovicz* i *Sarokan Laslo* bili su Grci i Jermeni.¹⁵³ *Jacob Placent* i *Sarokan Laslo* možda jesu bili Jermeni, ali *Versac* (Vršac), *Nowack* (Novak), *Lucacz* (Lukač) i *Hankovicz* verovatno su bili Sloveni i moguće Srbi. U svakom slučaju, njihova imena ne ukazuju na helensko poreklo, a Grci se ponekad jesu krili pod ruskim ali retko kad pod drugim slovenskim imenima.

Baron First, predvodnik pruske trgovinske misije u Austriji u razdoblju od 1753. do 1755, izvestio je u svojim “Lettres sur Vienne” da “*les négociants les*

Sl. 39. Nova Srbija: ruska vojnička kolonija južno od Kraljevine Poljske, šezdesete godine XVIII veka. Dekretom od 4. decembra 1762, i jednim dodatnim aktom iz 1763. g., Katarina II je dozvolila da se u Rusiju useljavaju svi evropski seljaci izuzev Jevreja. Jedna od posledica tih akata bilo je osnivanje nemačke kolonije na Volgi. Drugi rezultat bilo je osnivanje vojničke kolonije pravoslavnih Srba iz Austrije, u to vreme žrtava progona na verskoj osnovi. Pomenuti akti bili su deo opšte politike Rusije usmerene na to da se nasele njene vrlo slabo naseljene teritorije. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Ge.DD.2987B (3075): Carte de la Nouvelle Serbie dressée, projetée et dessinée par Charles Gaillard de Saudraï, officier au service de France, à Pétersbourg, 15 juillet 1767, dédiée à Msgr. le duc de Choiseul, Ministre et Secrétaire d'Etat. Reprodukovano zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

- 154 Fournier, "Handel und Verkehr", 341 bel.
- 155 K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine i industrije", 180–81; Popović, *O Cincarima*, 111; Mehlan, "Grundlinien", 732.
- 156 HNSA, StA. Türkei V/27: "Conscription deren allhier in Wien sich befindenden Türken und türkischen Unterthanen", pisano 7. februara 1767.
- 157 [Saverio Scrofani], *Voyage en Grèce de Xavier Scrofani, Sicilien, fait en 1794 et 1795*, preveo s italijanskog J. F. C. Blanvillain, 3 toma (Paris i Strasbourg: Treuttel et Wurtz, an IX/1801), III, 101.
- 158 Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Cahiers d'histoire mondiale / Journal of World History / Cuadernos de historia mundial*, 1 (1953) 105.

plus considérables [à la Hongrie] sont les Raitzes ou ceux de la religion grecque."¹⁵⁴ Raci, ili Srbi, bili su još uvek glavni trgovci Ugarske. Grci i grčki Vlasi prevazišli su ih po značaju tek posle 1750.

Međutim, celo stoleće posle 1750. godine grčki je bio glavni jezik trgovine na Balkanu, pa su balkanski trgovci, bez obzira kog su etničkog porekla, obično govorili grčki a često uzimali i grčka imena. Često od grčke narodnosti, "Grci" su ponekad bili "Grci" i samo u smislu da nisu "Latini". U Ugarskoj, Hrvatskoj, te po selima Srema i Bačke, izraz "Grk" nije imao usko etničko značenje jer su Grci, makedonski Vlasi, makedonski Sloveni, Vlasi, Bugari, Srbi i pravoslavni Albanci – svi bili "Grci", to jest "grčke" vere. Verska konotacija čak se povukla pred ekonomskom: "Grk" je iznad svega bio putujući prodavac ili trgovac, a u tom smislu čak je i Jevrejin mogao biti "Grk".¹⁵⁵

Religija i trgovina

Islam nije po svojoj suštini protivan trgovačkom i ekonomskom delovanju. Muslimani trgovci iz prvih vekova arapske dominacije bili su veoma uspešni preduzetnici. Osmanski muslimani, naime Albanci i bosanski i hercegovački Sloveni muslimanske vere, takođe su imali istaknutu ulogu u trgovini. Turci su, s druge strane, imali manje važnu ulogu u međunarodnoj trgovini, naročito od druge polovine XVI veka. Suprotno uobičajenom mišljenju, međutim, oni ponekad jesu odlazili u Evropu, posebno do Beča ali i čak do Liona.¹⁵⁶

Godine 1794, nakon što je posetio Peloponez, Sicilijanac Saverio Skrofani primetio je, međutim, da Turci smatraju da je status trgovca "*aussi vil que celui d'un agriculteur*".¹⁵⁷ Ali zašto bi status trgovca bio manje vredan poštovanja od statusa dućandžije ili zanatlije? Zaista, status carskog trgovca nije bio manje vredan poštovanja, pa su mnogi Turci bili carski, odnosno trgovci koji su održavali veze s udaljenim domaćim tržištima. Za razliku od domaćih trgovaca, međutim, trgovci u stranim zemljama bili su stalno izloženi pritiscima i lošim uticajima tuđinskih kultura i civilizacija. S druge strane, organizovane političke i verske grupe dominantne religije težile su da svedu strane uticaje na najmanju meru.¹⁵⁸ Ne mogući da sasvim zatvore vrata Carstva za privlačnosti Zapada, one su dopustile Jevrejima, Grcima, Jermenima, Južnim Slovenima i zapadnoevropskim trgovcima da ovladaju spoljnom trgovinom Carstva. Pozicije izvršne vlasti u vojnom aparatu i političkoj strukturi ostale su, s druge strane, rezervisane za muslimane i Turke.

Grčko pravoslavlje imalo je u Osmanskom carstvu povoljniji položaj nego rimsko katoličanstvo zato što je napravilo kompromis sa državom i u političkim se pitanjima podredilo volji države. Katoličanstvo je bilo u nepovoljnijem

položaju i zato što je bilo politički nezavisno i zato što su glavni neprijatelji Osmanskog carstva dugo bile katoličke sile Španija i Venecija kao i delimično katoličko Rimsko-Nemačko carstvo (pod vođstvom Habzburgovaca).

Godine 1557, na zalaganje vezira Mehmeda Sokolija (Sokolovića), po rođenju Srbina iz zapadnih krajeva, Sulejman Veličanstveni je obnovio Srpsku patrijaršiju, koja je bila prestala da postoji posle osmanskog osvojenja Srbije 1459. Mogući razlog obnove možda je bila želja da se dobije podrška srpskog sveštenstva protiv sve većeg odmetništva među Srbima. U toku austrijsko-turskog rata od 1592–1606. g., međutim, i više i niže sveštenstvo Srbije podsticalo je narod na bunu. Osmanska vlada posle toga je često bila nepoverljiva prema Srpskoj crkvi.

Od kraja XVII veka, Srpska crkva na koju se gledalo s podozrenjem više nije mogla da se uspešno odupire uplitanjima Carigradske patrijaršije. Pobuna i bekstvo srpskog patrijarha u Ugarsku 1690. g. navela je Turke da odobre postavljenje jednog Grka za pečkog patrijarha. U sledećih pola veka, na patrijaršijski presto postavljeni su kako Srbi tako i Grci. U međuvremenu, srpska patrijaršija je osiromašila. Zbog odlaska desetina hiljada Srba iz Stare Srbije – među njima i najbogatijih elemenata – Srpska crkva ostala je bez prihoda koje je ranije imala. Okupacija Stare Srbije od strane muslimanskih albanskih stočara, kradljivaca stoke i pljačkaških neredovnih jedinica udaljila je druge Srbe od mirnodopskih privrednih aktivnosti. Stanovništvo Stare Srbije tako je postalo manje srpsko, a srpska patrijaršija je postala mnogo siromašnija. Godine 1737. još jedan srpski patrijarh je pobeo u Vojvodinu. U isto vreme, bečki dvor je skovao plan da izuzme nove mitropolije, beogradsku i sremsko-karlovačku, iz jurisdikcije patrijarha u Peći. Sultan je stoga 1766. godine rado pristao na molbe carigradskog patrijarha i fanariota da ukine srpsku patrijaršiju.¹⁵⁹

Porast bogatstva među Grcima doveo je do porasta moći Carigradske patrijaršije, a porast moći crkve olakšavao je Grcima da postižu bogatstvo i vrše politički uticaj. U stvari, krajem XVII veka Carigradska patrijaršija je potpala pod uticaj fanariota, ili bogatih carigradskih laičkih pripadnika crkve, bar u stvarima upravljanja građanskim i fiskalnim poslovima. Zahvaljujući tome što su upravljali instrumentima kredita, fanariotski bankari i poslovni ljudi počeli su odlučivati ne samo o izboru episkopa nego i osmanskih valija i kadija. Pošto je predstavljao političko pitanje, monopol nije bio stvar o kojoj je Pravoslavna crkva pod osmanskom vlašću bila spremna da iskaže zvanično mišljenje. “Laicizacija” Patrijaršije učinila je da je crkva postala srazmerno neosetljiva za pitanja kamate i akumulacije kapitala.¹⁶⁰ Pored toga, grčki trgovci su često filantropski preusmeravali deo svog bogatstva u izgradnju, održavanje i obnovu crkava. Bogatstvo koje su pri tom zadržavali, bez obzira kako ga stekli, činilo se da dobija blagoslov crkve.

159 Hadrovics, *Le Peuple serbe et son Eglise*, passim.

160 Papadopoulos, *Studies and Documents*, 44, 49–60, 139–49; Ranke, *History of Servia*, 30–31.

- 161 Popović, *O Cincarima*, 69–71.
- 162 M. Kostić, *Dositej Obradović*, 210–11.
- 163 Beer, “Die österreichische Handelspolitik”, str. 153 bel. 84.
- 164 Scrofani, *Voyage*, III, 101.

Neblagonakloni posmatrači verskih običaja Grka i grčkih Vlaha ponekad ukazuju da pobožnost grčkih trgovaca deluje formalistički. Međutim, dovoditi u pitanje njihovu pobožnost značilo bi pogrešno postaviti problem. Grčki pravoslavni trgovci nisu morali da stvaraju dva različita kodeksa moralnog ponašanja, jedan za oblast religije a drugi za oblast poslovanja. Za grčkog trgovca u XVII i XVIII veku religija je bila sekularna – ovosvetska – pa je i vođenje poslova predstavljalo stvar religije. Religija, vođenje poslova, vasseljenska zajednica i nacija bili su jedno, integrisana nediferencirana celina. Pijetizam, sekularizam i etnička solidarnost nisu se ni dopunjavali ni protivrečili jedno drugom; bili su to nerazdvojni elementi jednog jedinstvenog pogleda na svet.

Otuda je tršćanska grčka trgovačka kolonija dobro opisala svoju parohiju kao “telo zakonoe nacionalno-graždanskoe i domoupravitelno-ekonomičesno brastvo”.¹⁶¹ I Srbi su bili etnocentrični u svojim verskim običajima. Međutim, s obzirom na slabljenje autoriteta njihove crkve, oni nisu bili toliko uspešni u formulisanju ideologije o crkvenoj zajednici ili parohiji kao “ekonomičesnom brastvu” – ili bar u delotvornom institucionalizovanju te ideologije. Tako su holistički udružen etnocentrizam, sekularizam i pijetizam novogrčkog, makedonskovlašskog i fanariotskog pravoslavlja možda doprineli da su grčki i grčkovlaški trgovci bili žustriji u trgovini i akumuliranju kapitala nego njihovi pravoslavni srpski ortaci i takmaci.

U svom univerzalnijem vidu, pravoslavna “etika” doprinosila je usponu trgovačke klase na još jedan način. Ogroman broj “posnih” dana u pravoslavnom kalendaru primoravao je vernike da iz religioznih razloga budu štedljivi i tako akumuliraju bogatstvo za buduća ulaganja, kada vreme bude povoljno, kao u toku većeg dela XVIII veka.

Disperzija kapitala i prinuda: balkanska poslovna praksa i evropska ekonomija–svet

Austrijski Ratni savet primetio je 1699. godine da su Srbi “od prirode rođeni i nastrojeni” za trgovinu.¹⁶² Nemački trgovci ne mogu da se takmiče s Racima, prema navodima jedne žalbe, zato što “der Reize”, nateran nuždom i strogim pravilima posta i navikom “*begnügt[e] sich mit Knoblauch, schlechten Fischen und rohem Speck*”¹⁶³ – zadovoljava se belim lukom, bajatom ribom i sirovom slaninom ili još prostijom hranom. Pišući u istom duhu, Skrofani zaključuje svoje razmatranje nove trgovine grčkih i albanskih trgovaca na Peloponezu opaskom da nijedna nacija nije ravna Grcima po škrtosti, štedljivosti, lukavstvu i marljivosti.¹⁶⁴ Džoša Džepson Odi, član Ruske i Turske ili Levantske kompanije, primetio je da je celokupna suvozemna i pomorska trgovina iz-

među Rusije i Balkana ili egejske oblasti u rukama Grka zbog “izuzetne vrednoće, štedljivosti i ličnog staranja o svojim poslovima kakve ne pokazuje nijedan stranac. Njihova marljivost i lično staranje o poslovima nikad ne posustaju i ne prestaju, pa čak ni u vreme kad Carigrad zarazi kuga, koja svakog stranca natera da pobjegne na selo.”¹⁶⁵

Nije slučajnost, međutim, to što su najbogatiji grčki trgovci bili često Grci u Beču, Trstu ili Amsterdamu, a kasnije u Aleksandriji i u Marselju – gradovima van Osmanskog carstva. Jer ni ličnost ni svojina nisu bili bezbedni u Turskoj, pa su tako i ličnost i svojina poput “zdravog novca” često bežali u područja veće bezbednosti.¹⁶⁶

[Prema tome, pozajmljujući jednu veoma važnu ideju od Čarlsa Tilija (Charles Tilly) moglo bi se naglasiti da u Osmanskom carstvu nije mogla biti postignuta ravnoteža između akumulacije i koncentracije kapitala. A posledica toga bila je da je cilj osmanske političke stabilnosti bio ugrožen a izgledi za osmanski privredni rast praktično onemogućeni sve do sredine XIX veka. Ravnoteža između akumulacije i koncentracije kapitala u Turskoj se nije mogla ostvariti delom i zbog toga što ravnoteža nije napravljena između akumulacije i koncentracije sredstava prinude. U XVIII veku sredstva prinude bila su mnogobrojna: centralna vlada i njen vojno-upravni aparat, *ajani*, bahati namесnici pokrajina, zemljoposednici i *age*, *janičari*, *krđžalije*, *armatoli* i *klefti*, autonomna srpska vojna organizacija te i druge grupe. Ali interesi nosilaca prinude su se sudarali. Osim toga nosioci prinude bili su toliko raspršeni da je bilo teško moguće da ijedna grupa postigne uspeh veći od lokalnog. Karakter sredstava prinude odgovarao je u stvari karakteru osmanskog trgovačkog kapitala. I ovaj drugi, takođe je bio veliki i povećavao se. I on je bio raspršen na velikom prostoru, a njegov znatan deo bio je eksternalizovan, skrenut ka drugim državama i ka geografski perifernoj ekonomiji svetskog tržišta.¹⁶⁷ Dijaspore kapitala pratila je dijaspora trgovaca.]

Raspršenost kapitala predstavljala je prepreku kako za postizanje privrednog rasta tako i za uspešnu afirmaciju političke vlasti. U isto vreme, u postojećim okolnostima, raspršenost kapitala predstavljala je preimućstvo za pojedince. Tako je, prema rečima dr Henri Holanda s kraja Napoleonove ere, po nekoliko članova grčkih trgovačkih porodica koje su se iselile – “bilo iz nužde, zato što poseduju imovinu u zemlji, ili zato što je to i jednoj i drugoj strani odgovaralo s trgovačke tačke gledišta,” – “uvek ostavljano u Turskoj”. A posledica toga je bila da su “daleko veći deo spoljne trgovine Turske, u razmeni dobara, [vodile] grčke [trgovačke] kuće koje [su imale] rezidente u zemlji i filijale u raznim gradovima Evrope, uzajamno se pomažući, proširujući svoje poslovanje mnogo raznovrsnije nego što bi se to moglo samo u Turskoj.”¹⁶⁸

165 Oddy, *European Commerce*, 179.

166 Za opaske jednog bogatog grčkog trgovca u Amsterdamu o nesigurnosti u Osmanskom carstvu, v. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Rinehart & Company, 1958), str. 145 [= *Balkan posle 1453. godine*, prev. Veselin Kostić (Beograd: Equilibrium, 2005), str. 139–40].

167 Charles Tilly, “States, Coercion, and Capital”, preliminarne verzija u rukopisu, jul 1988, I poglavlje, str. 7–10.

168 Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc., during the Years 1812 and 1813* (London, 1815) 148–49. Pristupačnija dela u kojima se ovaj citat može naći su: Stavrianos, *Balkan Federation*, str. 30, i David S. Landes, *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958), str. 26.

- 169 Popović, *O Cincarima*, 136; HNSA, StA. Türkei V/26: "Votum des Freyherrn von Borie", 10. januar 1766.
- 170 Pallas, *Travels*, II, 54.
- 171 HNSA, StA. Türkei I/230: izveštaj na italijanskom jeziku o uvoznoj i izvoznoj trgovini Austrije sa Levantom, nedatiran i nepotpisan, oko 1800–1806. Vidi i Mehlan, "Mittel- und Westeuropa", 90; Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik", 270–71.
- 172 BN, MSS, FF 10772: izveštaj francuskog konzula u Dubrovniku Le Mera, 1758–1764, str. 84. [Odlomak je ovde naveden u prevodu Zdravka Šundrice – André Alexandre le Maire, "O Dubrovniku i Dubrovčanima 1766", *Dubrovnik*, 1972, str. 45–46. – Prim. prev.]

Upadljiv uspeh balkanskih trgovaca i kao pojedinaca i kao trgovačke dijaspore delimično se može pripisati čvrstom jedinstvu koje je često vladalo među njima. Njihove poslovne delatnosti često su bile porodični poslovi, sa jednim članom porodice na Balkanu, drugim u Austriji, Italiji ili Nizozemskoj, a s trećim u Rusiji, Egiptu ili Francuskoj. Vođenje poslovne delatnosti kao porodičnog posla dozvoljavalo im je da ekonomičnije koriste radnu snagu i izbegavaju skupe posrednike ili zastupnike, čemu su evropski trgovci morali pribegavati. One ortake ili saradnike koji nisu bili iz iste biološke porodice zajedno su držali verske i etničke sponе, zajedničko mesto porekla, pripadnost istom plemenu i pobratimstvo. Osim toga, balkanski trgovci u inostranstvu obično su se organizovali u kompanije ili trgovačke esnafa sa "konzulom" ili "rihterom" na čelu, koji je izgladivao nesuglasice i zalagao se za unapređenje poslovanja celog "esnafa".¹⁶⁹

Grčki trgovci u stranim zemljama ponekad su sticali svoje bogatstvo i naplaćujući "proizvoljne i prekomerno visoke cene" te eskontujući obveznice i turski srebrni novac po "preterano visokoj stopi".¹⁷⁰ Tako jedan anonimni pisac oštro kritikuje Grke koji su kontrolisali dunavsku rečnu trgovinu između Vidina i Oršave u Napoleonovo vreme: "Svakoga dana Grci, a posebno vidinski, zajedno sa pašom [Pazvanogluom], zavode... pravi monopol na plovidbu oskudno nakrcanih lađa i često sumnjive robe, povećavajući njihove terete kako žele, pretovarujući brodove..."

U vršenju svojih funkcija zakupnika poreza, taksa i carina oni su ometali trgovinu konkurentskih ili stranih trgovaca menjajući njihove tovarе, otvarajući i prisvajajući deo bala koje su im bile poverene, te iznuđujući proizvoljne dažbine ili carine. Pomoću takvih postupaka, čestih i u Beogradu i Svištovu, vidinski prevoznici postali su, "in breve tempo, *miglionari*".¹⁷¹

Izvori ovih mišljenja nisu prijateljski, pa tu činjenicu treba imati na umu. Međutim viđenja su odviše saglasna da bi se zanemarila. Mišljenje jednog francuskog konzula o trgovini i trgovcima Dubrovnika moglo bi se korisno primeniti, i to bez iskrivljavanja činjenica, na Grke i druge balkanske trgovce isto koliko i na Dubrovčane:

Mehanizam [njihove] trgovine nije složen, ali je njeno obavljanje mučno. Potrebni su fini i okretni ljudi da bi uspjeli prevariti Turke i ne upasti u stupicu u koju bi se drugi dali uhvatiti. Ljudi tvrde da ovo zanimanje, jer je rafinirano i do krajnosti složeno, donekle škodi poštenju, i da jedan potpuno čestiti čovjek koji bi u trgovini tražio sreću ne bi nikada mogao postati veliki trgovac. Ako je tako, onda su Dubrovčani najfiniji majstori u ovom poslu. Oni krče sebi put s malo novca i mnogo aktivnosti. U svim njihovim djelima rukovodi ih laž i nevjera. Većina stranaca s kojima imaju veze vani, i oni koji dolaze u Dubrovnik, često su to nemilo osjetili. Samo ih napuljski trgovci nadmašuju u prijevarama.¹⁷²

Metodi njihove trgovine zasnivali su se više na lukavstvu nego na znanju. Balkanski trgovci odneli su pobeđu u XVIII veku poglavito u trgovini s prevozom robe i to prvenstveno u područjima koja su bila nedavno otvorena za kolonizaciju ili u kulturno srazmerno bliskoj a ekonomski zaostaljoj balkanskoj unutrašnjosti. Kada su susedna vrlo retko naseljena područja kolonizovana, kada su se u njima razvile domaće trgovačke klase, kada su strani trgovci bolje upoznali geografiju, privredu i navike narodâ balkanske unutrašnjosti, kada su strani trgovci počeli učiti jezike balkanskih naroda, kada je vrednost austrijskog izvoza na Balkan počela da se približava vrednosti austrijskog uvoza, poslovna pozicija balkanskog trgovca bila je ozbiljno pogoršana.

Austrijski trgovci u XVIII veku bili su skoro uvek trgovci na malo. Oni Austrijanci koji su gajili ambiciju da se uključe u međunarodnu trgovinu bili su često neznalice ili rasipnici, i ponašali su se "kao kavaljeri". Oni nisu imali dugu poslovnu tradiciju, retko koji od njih je znao neki balkanski jezik, a poslovanje u spoljnoj trgovini nisu mogli naučiti u školi pošto u Austriji nije bilo trgovačkih škola pre 1750. Kako grčki trgovci dugo nisu hteli da otkriju svoje poslovne tajne, austrijski trgovci morali su učiti iz ličnog iskustva. Oni to iskustvo, međutim, nisu mogli steći bez osnivanja kontoara ili skladišta robe na Balkanu, a to su pak morali da odlažu sve do 1770. g. kada je austrijski izvoz postao dovoljno veliki da ga opravda.¹⁷³

Kao predstavnici bolje balansiranoг odnosa između koncentracije kapitala i koncentracije sredstava prinude, neke austrijske firme s većim kapitalom, a u nekim slučajevima i s potporom vlade, uspele su posle 1770. g. da pridobiju grčke i makedonskovlaške trgovce za saradnju. Tako je zakupnik prava na snabdevanje Lombardije duvanom, grof Ridiger Štarembeg g. 1776. ušao u partnerstvo s Emanuilom Rizosom, Grkom iz Soluna. Rizosova preduzimljivost i poslovna okretnost grčkih faktora* u Serezu, Larisi i drugim obližnjim mestima osigurali su uspeh Štarembegovom preduzeću, koje je Lombardiju snabdevalo makedonskim duvanom a Austriju velikim količinama makedonskog i tesalskog pamuka i svile.¹⁷⁴

Godine 1777, austrijska vlada je stvorila *Orientalische Friesische Handlung-Compagnie*, ovlastivši je da trguje u Bosni, Srbiji, Makedoniji, Bugarskoj, Vlaškoj i Moldaviji. Kompanija je pri osnivanju stavljena pod isključivu upravu barona fon Friza, Danila Žefarovića i Nikolaosa Patsatsija (poznatog i kao Konstantin Moska). Međutim, nije prošlo mnogo vremena a grčkim ili grčkovlaškim trgovcima Urusciu Koatzi (Wrussio Coacza) i Atanasiju Hadži Georgiju je dopušteno da kupe deonice firme i postanu upravnici kompanije. Firma je, zapravo, nameravala da osnuje svoja skladišta robe u Zemunu ili u Pančevu, u Ruščuku ili u Galcu, te u Kilija Novi ili Ismailu (u Besarabiji). Pre nego što je to učinila, međutim, ona je morala da se oslanja na usluge grčkog

173 Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik", 264–65.

* Trgovačkih zastupnika. (Prim. ur.)

174 Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, 182–84.

175 HNSA, StA. Türkei V/26: pismo Hallmayra upućeno Di Gameri, carskom vicekonzulu u Solunu, od 3. novembra 1777; *ibid.*, pisma vlaškom knezu Ipsilantiju od 6. januara 1778. i 29. marta 1779; *ibid.*, sporazum od 1. jula 1777. kojim je osnovana *Orientalische Friesische Handlungs-Compagnie*, i nedatirane instrukcije za "griechische Handelsleute" Wrussia Koatzu i Atanasija Hadži Georgija. Žefarović je 1782. g. dobio plemićku titulu kao nagradu zbog toga što je od 1755. g. doveo u Austriju oko petsto "imućnih" "turskih i grčkih porodica", doprinevši na taj način razvoju austrijske trgovine i industrije. Cf. Popović, *O Cincarima*, 100. Izvesni Hadschi Patzazi, rođen u Voskopolju oko 1721, ušao je u Austriju kao mlad trgovac, oko 1738. g., i stalno se nastanio u Beču 1751. Godine 1766. živeo je na Flajšmarktu, u bečkoj četvrti grčkih trgovaca, i bio je u ortakluku s Atanasom Kanatom i Aleksijem

- Georgijem Gokoom. Svake godine je uvezio za oko 50.000 forinti vune i pamuka i planirao je da se zadrži u Beču dok ne dođe njegov brat čije se ime ne navodi. Taj brat možda je bio Nicolaos Patsatsi. Cf. Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften*, str. 9–10.
- 176 Gandev, "Trgovskata obmena", 16; Félix-Beaujour, *Tableau du commerce*, II, 163–65.
- 177 Popović, *O Cincarima*, 99–103.
- 178 Gelber, "Contribution à l'histoire des Juifs espagnols à Vienne", 127.
- 179 Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen* (Zürich: Gebr. Leemann & Co., 1920) 141–47.
- 180 G. Zane, "Die österreichischen und deutschen Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern 1774–1874", *Weltwirtschaftliches Archiv*, II. *Chronik und Archivalien*, XXVI (1927) 46.
- ili grčkovlašskog agenta isporučio u Zemun, koji je prosleđivao za Beč pamuk što ga je Koatza slao iz Sereza. U međuvremenu direktor kompanije Hadži Georgije putovao je u Vlašku s pismima austrijske vlade u kojima se od kneza Ipsilantija tražilo da ne ograničava kompaniju u nabavkama vune i apelovalo na njega da izda naredbu lokalnim magistratima da pomognu trgovinu kompanije.¹⁷⁵
- Saradnja grčkih i makedonskovlaških trgovaca sa austrijskim poslovnim preduzećima omogućila je nekolicini austrijskih trgovaca da se probiju na balkansko tržište. Štaviše, austro-grčka trgovačka kooperacija i austrijsko-turski trgovinski sporazum iz 1784. g. omogućili su da značajno poraste austrijski izvoz na Balkan. Tako je odnos, u novčanim vrednostima, između austrijskog izvoza u Makedoniju i Tesaliju i uvoza iz tih oblasti porastao od 1: 16 u 1770. na 1:3 u 1795. godini.¹⁷⁶
- U početku korisna za balkanske trgovce, trgovačka saradnja sa austrijskim poslovnim kućama s vremenom je podrila prvenstvo osmanskih trgovaca u trgovini u podunavskom basenu. U toku druge polovine XVIII veka na njih je vršen jak pritisak da postanu habzburški državljani. Do 1800. godine veliki broj – ako ne i većina – ranije osmanskih trgovaca rezidenata u raznim habzburškim pokrajinama izjavio je političku lojalnost Habzburškoj monarhiji.¹⁷⁷ U isto vreme u Ugarskoj su Nemci i Mađari počeli praviti ozbiljnu trgovačku konkurenciju Srbima i Grcima pa su koristili svoju političku moć da unište ekonomsku moć srpskih i grčkih trgovaca. Ali najteža konkurencija je dolazila od Jevreja, koji su 1796. g. dobili pravo da postanu austrijski državljani.¹⁷⁸
- U razdoblju od 1765. do 1800. godine, na lajpciške sajmove je godišnje odlazilo samo 5 ili 6 osmanskih Jevreja nasuprot prosečno 135 hrišćanskih balkanskih trgovaca. Između 1800. i 1818, međutim, broj osmanskih Jevreja na lajpciškim sajmovima porastao je do godišnjeg proseka od 20 dok se broj balkanskih hrišćanskih trgovaca srozao do godišnjeg proseka od 45. Između 1819. i 1839, kada je na lajpciške sajmove prosečno odlazilo 65 osmanskih hrišćana, prosečan broj godišnje odlazećih jevrejskih trgovaca iz Turske popeo se na 31. Tako je odnos osmanskih Jevreja i osmanskih hrišćana na lajpciškim sajmovima pre 1800. bio 1:25 a posle 1800. godine 1:2.¹⁷⁹ Štaviše za vreme Napoleonovih ratova austrijski Jevreji počeli su potiskivati grčke trgovce i u rumunskim kneževinama.¹⁸⁰ Kontinentalna međunarodna trgovina grčkih trgovaca tako je počela da se sužava pre rata za grčku nezavisnost.
- Tokom nekoliko decenija posle 1790. godine suvozemnoj trgovini su nanosili štetu učestali balkanski krdžalijski ratovi i pljačkaški napadi feudalnih velikaša – disperzija sredstava prinude. Balkanski trgovci u suvozemnoj trgovini uskoro su počeli trpeti štetu i zbog sužavanja nemačkog tržišta za osmanski

pamuk usled uvođenja jeftinijeg američkog pamuka i mašinski proizvedenog engleskog ili nemačkog pamučnog konca. Međutim, dejstvo tih posledica je odložilo to što je Francuskoj i Evropi bio potreban osmanski pamuk kako bi funkcionisao Napoleonov kontinentalni sistem. Na drugoj strani, grčki trgovac u sredozemnoj trgovini uspevaio je da i dalje posluje sa uspehom, delimično i zato što je preuzeo u svoje ruke znatan deo francuske sredozemne trgovine.

Proizvodi svoje sredine, balkanski trgovci u suvozemnoj trgovini igrali su svoju ulogu s blistavim uspehom sve dotle dok su supstrukture evropske i balkanske privrede ostajale u osnovi nepromenjene. Devetnaesti vek je, međutim, bio dinamična revolucionarna epoha. Prisiljeni da se povlače pod pritiskom ekonomskih promena i usled prepreka koje su stvarali građanski neredi, grčki trgovci u suvozemnoj trgovini bili su i žrtve političke revolucije. Na primer, u srpskim ratovima za nacionalno oslobođenje i kasnijem vlaškom ustanku pod vođstvom Tudora Vladimireskua duboko je posađeno seme antigrčkog raspoloženja. Osim toga, posle 1815. godine Grci su morali da se nadmeću i s novim nacionalnim trgovačkim klasama u Austriji i Ugarskoj, kao i sa Jevrejima. Najzad, rat koji su Grci povelili za nezavisnost uverio je Turke da moraju da, makar privremeno, liše Grke njihovog posebno povlašćenog statusa u Carstvu. Sticaj okolnosti i nacionalizam u rađanju omogućili su Grcima da stvore grčku nacionalnu državu u Atici, Moreji (Peloponez) i egejskoj oblasti; oni su omogućili i Srbima da s mukom ostvare poluautonomnu nacionalnu državu u šumama i divljini Šumadije. Ali snaga nacionalizma je i naškodila grčkoj poslovnoj delatnosti u centralnoj Evropi te prouzrokovala pretvaranje srazmerno snažne srpske trgovačke i zanatlijske klase u Ugarskoj u podređenu i ugnjetenu srednju klasu.

Transport, isporučivanje robe, bankarstvo: od Katranice i Moskopolja do Beča

Potražnja balkanskih naroda za evropskim dobrima bila je manja od potražnje Zapada za balkanskim dobrima. Stalna žalba Austrije bila je da grčki i drugi balkanski trgovci unose "loš" novac ili uopšte ne unose novac, a izvoze "dobar" novac.¹⁸¹ S obzirom na to da je na Balkanu pre 1770. godine bila niska potražnja za austrijskom robom, kao i da je austrijska vlada želela da stvori klasu domaćih trgovaca uvoznika i izvoznika, balkanski trgovci u Austriji i Ugarskoj imali su sledeće mogućnosti: 1) da svoje dobiti ulažu u lokalnu i regionalnu trgovinu te u trgovinu Beča, Trsta, Rijeke i Lajpciga; 2) da ih koriste za uvoz dobara u Austriju iz Hamburga, Londona, Marselja, Aleksandrije i dru-

181 Popović, *O Cincarima*, 105–7; Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik", 252.

182 O dobrotvorstvu grčkih, srpskih i makedonskih trgovaca, v. u M. Kostić, "Srpsko trgovačko naselje u Trstu", 183–84; Gervinus, *Insurrection et régénération*, 104; K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine i industrije", 164–65; Vakalopoulos, *Oi dytikomakedones apodemoi*, 14; Firmin Didot, *Notes d'un voyage*, 139, 381–82; G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours* (Paris, 1881), 53; Ljuben Lape, *prir., Domašni izvori za makedonskata istorija*, I. *Nakazanie na Gjurčin Kokale* (Skopje: Naučen institut za nacionalna istorija na makedonskiot narod, 1951) 3–18.

183 Popović, *O Cincarima*, str. 47 beleška, 107, 136, 449; K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine i industrije", 172–73, 177.

184 Herzfeld, "Zur Orienthandelspolitik", 245, 293; Tomadakis, "Les communautés helléniques", 459. Poređenje kapitala grčkih i domaćih austrijskih trgovaca u Beču napravila je Marijana Hercfeld. Od 134 osmanska trgovca prisutna u Beču g. 1768, trinaestorica su bili "Turci" ili muslimani, osamnaestorica su bili Jevreji, 21 Jermeni, a 82 (od tih su petoro bili zanatlije a ne trgovci) bili su Grci, Vlasi, makedonski Sloveni i Srbi. Još 134 osmanska trgovca koja su poslovala u Beču bili su odsutni iz Beča 1768, ali se očekivalo da će se u bližoj budućnosti vratiti. Cf. HNSA, StA. Türkei V/27: "Conscription deren allhier in Wien sich befindenden Türken und türkischen Unterthanen", 7. februar 1776; Enepekides, *Griechische Handelsgesellschaften*, str. vi, 42.

gih evropskih i sredozemnih luka; 3) da ih uprkos austrijskim ograničenjima šalju svojim porodicama; 4) da ih preusmeravaju u dobrotvorstvo;¹⁸² i 5) da postanu zajmodavci i bankari.

Vrlo veliki deo trgovaca iz zone trgovine koju omeđuju reke Dunav, Tisa, Moriš, Sava i Kupa počeo je svoje trgovačke karijere kiridžijanjem. Čuvarnije i preduzimljivije kiridžije postajale su isporučioći robe, a isporučioći koji su napravili imetak počeli su uvoziti i izvoziti za svoj vlastiti račun. Najzad, većina isporučilaca robe i trgovaca uvoznika-izvoznika, uključivala se, bar povremeno, u zajmodavstvo. Nekolicina zajmodavaca postali su bankari sa više nego samo lokalnim ugledom.

Važne *étapes* u procesu stvaranja kapitala predstavljali su Beograd i Zemun, gde su se dodirivale političke granice i susticali mnogobrojni zemaljski i rečni putevi pa je jedan prevoznik morao robu predavati drugome. To su mesta gde su kiridžije, poput članova trgovačke porodice Solar iz makedonskog kiridžijskog sela Katranice, postajali bogati trgovački poverenici (komisionari) ili isporučioći robe (spediteri). I Petar Ičko, Grko-Vlah iz Katranice koji je znao grčki, srpski, turski kao i nekoliko drugih evropskih jezika, stekao je svoje bogatstvo u Beogradu i Zemunu. Godine 1794. komisionar u Zemunu, Ičko je 1795. postao nadzornik tržnica (*bazrdan-baša*) kod beogradskog paše, a kasnije i "konsul grčkih trgovaca" u Beogradu. Posle pašinog ubistva 1801, Ičko je sa svojim bratom i mnogim drugim beogradskim trgovcima prebegao u Zemun. Kasnije je stupio u diplomatsku službu pobunjeničkog proizvođača zaštite Karađorđa.¹⁸³

Isporučioći robe i trgovci koji su stekli imetak u Beogradu, Sarajevu, Zemunu, Vidinu ili Slavonskom Brodu (mestu prelaza reke), ponekad su produžavali za Beč. Broj osmanskih trgovaca rezidenata u Beču tako je od 50 ili 60 u 1760. porastao na 134 u 1768. te na nekoliko puta više od toga u 1783. godini, ili za više od pet a možda i deset puta za četvrt veka. Uopšte uzev, ovi trgovci bili su bogatiji od njihovih sunarodnika u varošima Ugarske. Njihov ukupan kapital 1763. g. je, prema nekim procenama, dostizao dva miliona forinti, što je približno ekvivalentno ukupnoj vrednosti tekućeg godišnjeg austrijskog uvoza iz Makedonije i Tesalije i osmini ukupnog kapitala "najuglednijih" domaćih i naturalizovanih austrijskih trgovaca u Beču.¹⁸⁴

Istorija porodice Darvar iz makedonskovlašskog kiridžijskog sela Klisura ilustruje ulogu Zemuna u stvaranju kapitala i Beča u apsorbovanju trgovačkog kapitala u bankarsko preduzetništvo te skretanju kapitala od njegovog nesigurnog saveza s osmanskim silom prinude ka čvršćem savezu s habzburškom moći prinude i sa svetskim tržištem. Na primer, jedan član porodice Darvar otišao je oko 1750 – otprilike u isto vreme kad i porodica Solar iz Katranice – u Zemun. Nakon što je zgrnula malo bogatstvo u Zemunu, kuća Darvara pre-

Sl. 40. Pogled iz Zemuna ka Beogradu. Gravira Jakoba Alta.

mestila je, u sedamdesetim godinama XVIII veka, svoje poslovno sedište u Beč. Godine 1790. Marko Darvar otvorio je u Beču banku, čiji je procenjeni kapital, u 1800. godini, premašivao milion forinti.¹⁸⁵

Trgovačka porodica Sina iz Moskopolja naselila se oko 1750. g. u Sarajevu, odatle je otišla u Slavonski Brod i naposletku se smestila u austrijskoj prestonici. Simeon Georgije Sina (1753–1822) rodio se u Sarajevu. Nakon što je s roditeljima prešao u Beč, on je u austrijskoj prestonici zasnovao banku evropskog ugleda i postao najznačajniji uvoznik osmanskog pamuka i vune u toku britanske blokade Napoleonove Francuske i Evrope. Tri godine pre smrti on je dobio plemićku titulu. Njegov sin, baron Georgije Simeon Sina, nasledio je poslove porodične banke i stekao kontrolu nad velikim delom uvozne i izvozne trgovine vunom, pamukom i duvanom u Austriji i Ugarskoj.¹⁸⁶

Tako je verovatno opadanje ukupnog broja grčkih trgovaca u srednjoj Evropi posle 1800 – nestajanje grčko-vlaške trgovačke dijaspore – i posledica razvoja velikih poslovnih firmi i koncentracije kapitala u rukama krupnih finansijera. Nekoliko novih finansijera u Austriji bilo je poreklom sa Balkana. Međutim, poput porodice Sina oni su razvili kosmopolitske interese i donekle su se denacionalizovali, prvo time što su usvojili nov stil života – stil *noblesse de robe* – a najzad i egzogamnim brakovima, to jest, time što su se ženili izvan etničke i verske zajednice kojima je pripadala njihova prvobitna porodica.

185 Popović, *O Cincarima*, 124–25, 347.

186 *Ibid.*, 149–56.

187 Stoianovich, “L’Economie balkanique”, 199–200, 297.

188 Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, 391–92.

189 AN, AE, B^{III} 415: kopija izveštaja koga je vojvodi Rišeljeu predstavio vicekonzul Marescheau (?), 13. novembar 1820, pod naslovom “Réflexions sur la situation politique et commerciale de la France dans les états du Grand Seigneur”.

190 Raicevich, *Osservazioni*, 127–28.

191 Fournier, “Handel und Verkehr in Ungarn”, 408; Marczali, *Hungary*, 73–74; Schwartner, *Statistik*, I, 364–68.

Zajmodavstvo i “commerce de circulation” – izazov seljačkim vrednostima

Prvi grčki bankari nisu se međutim pojavili u Beču, nego u Carigradu, gde su posle 1700. g. fanariotski Grci ugrožavali monopol Jevreja i Jermena u banкарstvu.¹⁸⁷ U poslednjim decenijama XVIII veka, grčki bankari delovali su u skoro svim većim varošima i lukama Turske. Godine 1795, osmanski bankari – Grci, kao i Jevreji i Jermeni – upotrebili su svoj uticaj da izdejtstvuju ferman kojim je ozakonjeno uzimanje kamate, čin koji je dotad u praksi tolerisan ali na koji je islamsko pravo gledalo s neodobravanjem ili ga osuđivalo. Naređujući da svi dužnici koji odbijaju da ispune obaveze prema kreditorima budu zatvoreni, taj ferman je u nastavku tvrdio da je ono što je dobro za državu i zakonito i poželjno. Carstvu su potrebne usluge koje pružaju zajmodavci, izjavljivalo se, jer oni usmeravaju novčana sredstva ka poreznicima, zakupnicima državnih prihoda i drugim državnim predstavnicima. Ako zajmodavci ne dobijaju kamatu, oni ne mogu pružati te usluge. Kamata je stoga zakonita, i treba da se plati, isto kao i glavnica.¹⁸⁸ Tako je osmanska država pod uticajem sekularno orijentisanih Jevreja, Grka i Jermena napravila korak u pravcu jačanja krhkog saveza između prinude i akumulacije i koncentracije kapitala na koji je potrošački i često ksenofobični živalj gradova uvek gledao s podozrenjem. Do vremena Napoleona, Grci su čak počeli davati novac na zajam i muslimanskim zemljoposjednicima uz hipoteku na njihovu imovinu. Ako, kao što se ponekad događalo, zaduženi zemljoposjednik ne bi otplatio zajam s visokom kamatnom stopom, davalac kredita nije pokušavao da uzme založenu imovinu; to bi navuklo neprijateljstvo vladajuće religije, jer sekularizam nije bio prodro dublje od površine. Umesto toga on je dobijao monopolsko pravo na zemljoposjednikove buduće viškove proizvoda po cenama nižim od tekućih tržišnih cena.¹⁸⁹ [Ova činjenica možda objašnjava savez iz računa između zemljoposjedničkih interesa i gradskog populizma do koga je došlo za “kiridžalijskih vremena” – podudarnih sa francuskim revolucionarnim i Napoleonovim ratovima i srpskim ratom za nezavisnost.]

Da bi dobili zajmove za nužne troškove, vlaški i moldavski seljaci često su bili primorani da prodaju svoje letine i pre nego što bi ih poželi. Kako bi zadovoljili tu hitnu potražnju, grčki i vlaški trgovci iz Makedonije i Epira znali su, naročito posle 1750, da idu sa svojim torbama s novcem od sela do sela, procenjuju kolika će biti letina svakog siromašnog rumunskog seljaka, određuju joj nisku vrednost te zajme novac svakom ko hoće da ga uzme u zamenu za pravo na budući prinost određenog useva.¹⁹⁰ Grčki trgovci služili su kao zajmodavci i u Ugarskoj, Transilvaniji i Hrvatskoj-Slavoniji.¹⁹¹

Srpski trgovci slično su se uključivali u zajmodavstvo, ali su imali manje novca na raspolaganju od grčkih i makedonskovlaških trgovaca. Osim toga narodski moralni kodeks nije im dao da se ponose delatnostima zajmodavca. Jer Srbin koji bi postao zajmodavac u očima je svojih seljačkih sunarodnika bio "Grk", podlac, tuđinac. S druge strane, Grci su i ozbiljno i u šali Slovene nazivali *kondrokephalai* – tupoglavci ili prostaci.¹⁹²

Po mišljenju jednog srpskog istoričara i etnografa makedonskovlašskog porekla, Grci i makedonski Vlasi iz XVIII i XIX veka bili su "narod dobrotvora" *par excellence*. Ali u očima njihovih slovenskih suseda njihovo dobrotvorstvo je bilo plod njihovog "računskog shvatanja vere", koje ih je navodilo da veruju da će svoja grešna i sramna dela iskupiti dobrotvorstvom.

U Ugarskoj i na severnom Balkanu Grci i makedonski Vlasi činili su vrlo malobrojnu manjinu. Stoga su se, slično drugim manjinama oni očajnički trudili da sačuvaju svoj kulturni identitet i autonomiju. Iz nužde ekstrovertni u vođenju svojih poslova, oni su u društvenom životu po izboru bili introvertni. Možda iz straha od dehelenizacije, a i zato što su smatrali da im Sloveni nisu društveno i intelektualno ravni, oni su ih retko pozivali u svoje domove. U poslovanju su bili lukavi i oštroumni; u upravljanju svojim kućanskim poslovima ostavljali su nedvosmislen utisak tvrdica – moglo bi se reći, ekonomskih ljudi usred populacije koja je obično bila kritična, pa čak i neprijateljski raspoložena, prema *homo economicusu*.¹⁹³

U nekim selima Hrvatske i severne Bosne dolazak, u drugoj polovini XVIII veka, Grka i makedonskih Vlaha ubrzao je proces društvenog raslojavanja. Pre nego što su oni došli religija je ta sela delila na dva zasebna geografska područja: "hrišćansko" selo (selo pravoslavnih seljaka) i "latinsko" selo (selo katoličkih seljaka). Novi grčki i vlaški doseljenici stvorili su treće seosko središte, *varoš* ili *varošicu*.¹⁹⁴ To se dogodilo, i to možda u većoj razmeri, i u nekim gradovima balkanske unutrašnjosti, kao što je Monastir (Bitolj, Bitola), gde su vlaške zanatlije i trgovci obrazovali *Vlašku čaršiju*.¹⁹⁵ Nicanje seoskih *varošica* i vlaških *čaršija* nije dovelo do deorijentalizacije balkanskog grada i sela ali jeste pospešilo fizičku, društvenu i duhovnu pokretljivost. Ono je stvorilo neke empatijske uslove koji su pogodovali tome da se tradicijom orijentisana zajednica preobrazi u društvo u tranziciji.

Srpski trgovci često su bili kritični prema njihovim grčkim i grčkovlaškim konkurentima, srpski i rumunski seljaci nisu prikrivali svoje neprijateljstvo. Jer ne samo što su porodice grčkih i grčkovlaških trgovaca bile kulturno i etnički različite od svojih domaćina, nego su i dovodile u pitanje i same vrednosti i ugrožavale socio-ekonomske osnove društava domaćina. Grčka revolucija u 1821. g. nije prerasla u balkanski ustanak protiv osmanske vlasti prvenstveno zato što srpski, vlaški i drugi negrčki trgovci i seljaci nisu imali poverenja, što su zavideli, ili mrzeli, i grčke *nouveaux riches* i fanariotski patricijat.¹⁹⁶

192 Za izvrsno razmatranje činilaca koji su delili i ujedinjavali balkanske narode, v. L. S. Stavrianos: "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century", *Journal of Modern History*, XXIX (1957) 335–48.

193 Popović, *O Cincarima*, 65–81, 270.

194 Milenko S. Filipović, "O 'varošicama' u selima", *Glasnik Srpskog geografskog društva*, XXIX, 1 (1949) 37; Popović, *O Cincarima*, 37.

195 Vakalopoulos, *Oi dytikomakedones apodemoi*, 26.

196 R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity* (Cambridge: University Press, 1934) 196–98; Vuk Stefanović Karadžić, *Pisma* (Beograd: Prosveta, 1947) 73; Stavrianos, *Balkan Federation*, 13–14, 26; Vuk Karadžić, "Praviteljstvujuščij Sovjet Serbskij za vremena Kara-Đorđijeva ili Otimanje ondašnjih velikaša oko vlasti", u: *Vuk Karadžić (uz izbor iz Vukovih istorijskih spisa)*, prir. Ilija Kecmanović (Zagreb: Prosvjeta, 1951) 75–78; K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine i

industrije", 178; Todor Stefanović Vilovski, "Stari Beograd: postanak i razvitak srpske varoši i kulturne i društvene prilike u njemu (1820–1856)", *Srpski književni glasnik*, XXVI (1911) 46–52, 305–8.

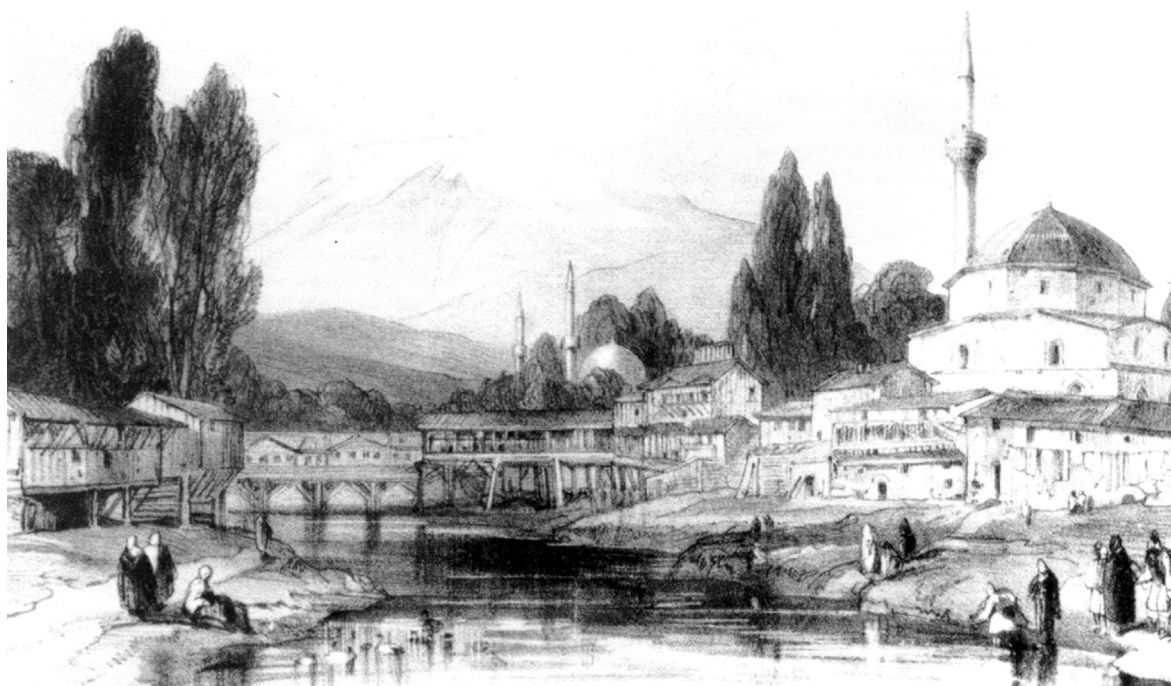
197 AN, AE, B^{III} 233: Félix de Beaujour, "Résumé de l'Inspection générale du Levant", 1818; Svoronos, *Le commerce de Salonique*, 360–61.

Grci i makedonski Vlasi dali su Južnim Slovenima i Moldavcima i Vlasima jezgro gradske srednje klase vične metodima poslovanja u privredno nerazvijenim područjima. Grčki trgovci u Sredozemlju, koji su stalno bili u dodiru i s razvijenim i nerazvijenim područjima istočnog Sredozemlja i s privredno dobro razvijenim područjima Zapada, stekli su nove poslovne navike i nove napore na poslovanje usled te dvojne prirode svojih poslovnih veza. Oni su u većoj meri nego njihovi parnjaci u Ugarskoj, ako ne i u Austriji, odustali od principa *commerce d'échange* u korist principa trgovačkog obrta ili *commerce de circulation*. Na primer, grčki trgovci u Marselju do kraja Napoleonovih ratova su stekli naviku da kupuju francusku robu na kredit i brzo je rasprodaju. S novcem koji su dobijali za tu robu kupovali su pšenicu i davali zajmove na levantiskim tržištima novca gde su kamatne stope bile trostruko više nego na Zapadu. Pošto bi prodali svoje žito u Italiji ili u Marselju, oni su isplaćivali svoje dugove, uzimali nove kredite, pa bi pohitali da ponove isti niz operacija.¹⁹⁷

U razdoblju od Požarevačkog mira do Bečkog kongresa grčki poslovni čovek prošao je nekoliko stupnjeva: prevoznik, trgovački poverenik ili isporučilac robe, samostalni trgovac, zajmodavac, i naposljetku bankar i *parfait négociant*. *Parfait négociant* nije delovao na osnovu principa da je cilj poslovne delatnosti dobra dobit na svakoj transakciji; to bi moglo osujetiti poslovanje uopšte. Naprotiv, cilj poslovne delatnosti jeste da se dobre dobiti neprestano ostvaruju na taj način što se nikad ne dopušta zastoј u procesima razmene i što se znalački kombinuju operacije prevoznika, trgovca i zajmodavca ili bankara. Grčki poslovni čovek obično je preskakao stupanj angažovanja u manufakturnoj delatnosti, zato što u Osmanskom carstvu nije bilo odgovarajućeg unutrašnjeg tržišta.

Privremeni savez protiv "populističke" i "feudalne" reakcije

Grčki i srpski trgovci novčano su pomagali osnivanje škola i širenje knjiga na svojim nacionalnim jezicima među svojim sunarodnicima. Bili su i prijemčivi za ideje Prosvetećenosti. Međutim, njihovi stavovi u odnosu na ideju nacionalne nezavisnosti bili su ambivalentni. Jedna – i to možda najveća – grupa trgovaca prvobitno nije ni razmišljala o političkoj nezavisnosti. Druga grupa je bila za političku nezavisnost samo ako ona ne povlači društvenu revoluciju, ili ako samo povlači prenos bogatstva s jedne male grupe na drugu, to jest sa povlašćenih Turaka i muslimana na njih same. Treća grupa, broјčano mala ali dijalektički važna, želela je nacionalnu nezavisnost i po cenu socijalne revolucije.

Sl. 41. Monastir (Bitolj, Bitola) 1848. godine. Izvor: Lear, *Journals of a Landscape Painter*.

Teritorijalno smanjivanje Carstva i opadanje kupovne moći osmanskih gradova predstavljali su pretnju bogatstvu muslimanskih zemljoposjednika i upravnih činovnika. Da bi otklonili tu pretnju, oni su još doslednije sledili svoju taktiku eksproprijacije seljaka. U prvo vreme oni su puštali domaće trgovce da deluju kao posrednici ili kompradori* u skretanju ekspropriisanih seljačkih proizvoda ka međunarodnom tržištu. Međutim, pred kraj XVIII veka njihova pohlepa otela se kontroli. Predstavljajući se kao protivnici inflacije, neke glavešine, prvi među njima vidinski Pazvanoglu, podbunile su stanovnike gradova Bugarske i Bosne protiv inflatorne politike centralne vlade,¹⁹⁸ koja je omogućavala novim – seoskim i polugradskim – trgovcima i neturskim kompradorima da žive u blagostanju usred bede zanatlijske klase.

Okupivši nezadovoljne feudalne gospodare, povlašćene ali ugrožene muslimanske trgovce čiji je prostorni fokus bio više gradski ili carski nego internacionalni, oportunističke majstore zanatlije i obeshrabrene zanatlijske kalfe, kao i divlji i ugnjeteni ali naoružani *Lumpenproletariat*, savez muslimanskih zemljoposjednika, muslimanskih gradskih uglednika i muslimanske seoske i gradske sirotinje zapretio je da uklešti moravski put, glavnu arteriju balkanske trgovine i glavnu vojnu saobraćajnicu, između zapadnobugarskih janičara i bosanskih janičara i feudalne gospode. Pošto joj je sada bio ugrožen i sam

- * *Comprador* (špan.) – kupac, nabavljač, poslovni posrednik. (Prim. ur.)
- 198 Olivier, *Voyage dans l'Empire othoman*, I, 204.
- 199 Takvo je, u svakom slučaju, viđenje Vuka Karadžića, koji je pisao: "... jer smo u početku bune na dahije [1804] vidjeli da su buni najradiji bili oni koji ništa nijesu imali, a koji su iole šta imali, oni su se (i u samom onom prevelikom zulumu) iz petnih žila trudili da bi bunu smeli i utišali..." Cf. *Pisma*, str. 181–2.
- 200 K. N. Kostić, "Građa za istoriju srpske trgovine", 168–70.
- 201 Janković, *O političkim strankama*, 35; Karadžić, "Pravitelstvujuščij Sovjet Serbskij", 70–74.
- 202 A. Dascalakis, *Rhigas Velestinlis: La Révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique*, doctorat es lettres (Paris, 1937) 153–64.
- 203 *Ibid.*, 132–33.
- 204 C. W. Crawley, "John Capodistrias and the Greeks before 1821", *Cambridge Historical Journal*, XIII (1957) 179.

opstanak, tek zametnuta srbijanska seoska srednja klasa borbi vičnih svinjarskih trgovaca, napola trgovaca a napola ratnika, pozvala je seljake da se odupru, obećavajući da će ih predvoditi i braniti, sa centralnom vlasti ili bez nje, protiv feudalne reakcije. Nekolicina srbijanskih trgovaca i bogatih posednika pokušala je da uguši pobunu u začetku;¹⁹⁹ Turci, međutim, nisu bili dovoljno spremni na ustupke, a srpski seljak je bio rešen da se odupre pokušaju da ga liše još većeg dela njegove proizvodnje.

Srbijanski svinjarski i stočni trgovci bili su među najistaknutijim političkim i vojnim predvodnicima ustanka iz 1804.²⁰⁰ Ali oni su nameravali da izbegnu socijalnu revoluciju. Bogati stočni trgovac Mladen Milovanović, na primer, složio se 1803. g. s Karađorđem da se mora dići na ustanak protiv *dahija* ili janičarskih glavešina. On je, iako je imao zapovedna pisma ("buruntije") beogradskog paše i raznih aga ili lokalnih vojnih zapovednika-zemljoposjednika, morao da po pet, šest ili više puta plati nezakonite dažbine pre nego što bi sa svojim svinjama i govedima stigao do austrijske granice. To on nije mogao da podnese, pa se pridružio Karađorđu. On međutim nije želeo da se prepreke trgovini i monopoli uklone i ukinu kao cilj sam po sebi, nego samo da se ti monopoli prenesu s njihovih trenutnih imalaca na njega i njegove ortake i prijatelje. Mnogi manje bogati beogradski trgovci kasnije su uvideli da ugnjetavanje od strane novih srpskih kondotijera nije skoro ništa blaže od janičarskog.²⁰¹

Od osamnaestorice Grka koji su devedesetih godina XVIII veka u Beču bili optuženi zbog pripadništva revolucionarnom klubu Rige Velestinca od Fere, koji je skovao zaveru da Osmansko carstvo pretvori u nekakvu pseudojacobinsku balkansku republiku, samo trećina su bili trgovci. Drugim rečima, samo je malenkost od jednog procenta ukupnog broja grčkih trgovaca u habzburškim zemljama održavala bliske veze s revolucionarnom zaverom.²⁰² Štaviše, ustaničke planove i snove toga kluba austrijskim vlastima je otkrio jedan grčki trgovac, Demetrios Ekonomos iz Trsta.²⁰³

Tajno revolucionarno društvo koje je osnovano 1814. g. u Odesi s ciljem da podstiče širenje grčke kulture i pomaže stvaranje grčke nacionalne države ili neovizantijske hrišćanske imperije, *Philike Hetairia* je u 1819. g. imala 452 upisana člana. Članstvo se prema zanimanjima ovako delilo: 153 trgovca i brodska prevoznika, 60 uglednika, 36 ratnika, 24 sveštenika, 23 činovnika ili sekretara, 22 učitelja i studenta, 10 lekara, 4 advokata, 16 osoba mešovitih zanimanja i 104 osobe neutvrđenog zanimanja. Od članova čija su zanimanja poznata, 44 odsto su bili trgovci ili brodski prevoznici a 41 odsto bili su pripadnici činovništva i onoga što će se kasnije nazivati inteligencija.²⁰⁴

Članstvo u Filiki Heteriji ostalo je malobrojno sve dotle dok njeno vođstvo nije postalo konzervativno, to jest do 1819. godine. Pre nego što se ona deradikalizovala, član društva bio je samo jedan na nekoliko stotina grčkih trgova-

Sl. 42. Osman Pazvanoglu,
vidinski paša.

205 Stavrianos, *The Balkans since 1453*, str. 145 [= *Balkan posle 1453*, str. 140].

206 Crawley, "John Capodistrias", 179.

ca. Grčki trgovac Joanis Prigos (Pringos), koji se obogatio u Amsterdamu, žalio se da "Turčin" (sultan) ne shvata da "bogatstvo njegovih podanika predstavlja bogatstvo njegovog kraljevstva". Prigos je tako priželjkivao nezavisnu grčku hrišćansku državu koja će poštovati princip svojine.²⁰⁵ Ali vodeći trgovac sa Hidre i kasniji politički vođa, Georgios Kunduriotis, nije hteo da se pridruži Heteriji sve dok nije dobio pismeno uveravanje da je duh koji je usmerava konzervativni Kapodistrija.²⁰⁶

Reći više o ovom predmetu značilo bi prekoračiti prirodne granice ove studije. Ako smo se ovoj materiji uopšte približili, učinili smo to zato da bismo ukazali da je potrebno kritičkom i uporednom analizom obuhvatiti celokupno razdoblje između 1770. i 1830. g., kao i da je poželjno srpski i grčki rat za nacionalno oslobođenje posmatrati kao delove jedne veće celine, kao beočuge u lancu revolucija i tinjajućih pobuna koje su zapalile Evropu, Severnu Ameriku i Latinsku Ameriku u poluvekovnom ili dužem razdoblju posle 1775. godine. Sudbine balkanskih srednjih klasa bile su prepletene sa usponima i padovima srednjih klasa na Zapadu od samog trenutka kada su one nastale; međutim, ni u jedno ranije vreme odnosi između Balkana i Zapada nisu bili tako intenzivni i ekstenzivni kao u vreme Prosvete i Francuske revolucije.

Sl. 43. Đorđe Petrović, zvanі *Crni* (poetski *Čarni*) Đorđe ili Karađorđe, vođa rata za nezavisnost 1804–1813. Ovde je prikazan pre nego što je naredio svojim borcima da iseku perćine (uobičajena frizura na osmanskom Balkanu kod dobrog dela hrišćanskih seljaka) da im ne bi smetali u borbi. Izvor: Bibliothèque Nationale (Paris), Cartes et Plans, Ge.DD.1500 (42), portret je preuzet iz *Atlasa* (tom I, sv. 3, str. 307) Conrada Malte-Bruna [Malthe-Bruun], *Annales des voyages, de la géographie et de l'histoire*, 24 toma (Paris, 1808–1815). Reprodukovanо zahvaljujući ljubaznosti Nacionalne biblioteke u Parizu.

Rekapitulacija

U ovom ogledu mi smo usredsredili pažnju na nekoliko pitanja: činioce koji su doprinosili usponu balkanskih trgovaca i širenju njihove trgovine, etničko i regionalno poreklo i područja delovanja tih trgovaca, te evoluciju od “torbarenja” i prevoznštva do bankarskog stupnja poslovne delatnosti. Čak smo razmotrili, mada daleko od toga da smo to učinili iscrpno, i ulogu suparničkih nacionalizama i etniciteta u sužavanju kontinentalne trgovine grčkih i srpskih trgovaca posle 1800. ili 1815. g.; ulogu balkanskih trgovaca, naročito Grka, kao pokretača preobražaja tradicijom orijentisane zajednice u društvo u tranziciji; ambivalentan stav balkanskih trgovaca s obzirom na društvenu pa i nacionalnu revoluciju uprkos tome (ili zbog toga?) što su prihvatili vrednosti Prosvetćenosti; te odnos između akumulacije i koncentracije moći prinude (ili proizvodnje zaštite i nasilja) i akumulacije i koncentracije kapitala.

- Glavni činioci u razvoju balkanske pravoslavne trgovačke klase bili su ovi:
1. delimično usvajanje principa slobode trgovine u srednjovekovnim kraljevstvima Srbiji i Bosni u XIV veku, i kasnije, do prvih decenija XVI veka, nastojanje Osmanskog carstva da od Istanbula/Carigrada načini središte svetske trgovine;
  2. urbana obnova i izgradnja gradova u XVI veku;
  3. pretvaranje Crnog mora u *mare clausum*, otvoreno samo za osmansko brodovlje, 1592–1774;
  4. ostvarivanje izvoznih viškova zahvaljujući razvoju prvo stočarske privrede koja proizvodi vunu, a zatim i zemljoradničkih izvoznih useva, naročito pamuka i žita, usled koga su porasle i kmetske obaveze seljaka (1600–1800);
  5. jevrejsko iseljavanje iz Turske u zapadnu i centralnu Evropu, 1660–1800;
  6. porast broja gradova a smanjivanje turskog stanovništva u mnogim gradovima, što je kao posledicu imalo da se u tim zajednicama naseljavao sve veći broj neturaka, 1660–1800;
  7. opadanje gradskih manufaktura u Osmanskom carstvu i odustajanje od industrijskog protekcionizma upravo u vreme kad su zapadno- i centralnoevropske države podsticale razvoj industrije;
  8. kolonizacija zemalja koje nisu imale trgovačku ili srednju klasu: Ugarske, između 1690. i 1800, i južne Rusije, Krima i Ukrajine, između 1750. i 1815;
  9. metodi poslovanja balkanskih pravoslavnih trgovaca: štedljivost, istrajnost, lukavstvo, to što su sami delovali kao posrednici a izbegavali usluge drugih posrednika, vođenje poslovne delatnosti kao porodičnog posla, te to što su primali savete i prihvatili arbitražu od strane “konzula” ili sudija iz redova njihove etničke ili verske zajednice;
  10. razvoj sekularnog morala među Grcima koji je bio u skladu sa pravoslavnim pijetizmom a ne od njega odvojen ili neprijateljski nastrojen;
  11. ponovno otvaranje Crnog mora za neosmansko brodovlje posle 1774. a naročito posle 1783; [i
  12. ambivalentni savez balkanskog kompradorskog kapitala i s više država ili proizvođača zaštite – osmanskom, habzburškom, ruskom – i s perifernom privredom svetskog tržišta, usled čega znatna akumulacija kapitala nije imala ishod u koncentraciji kapitala (izuzev na egejskim ostrvima, gde su hioski i izmirski grčki trgovci obezbedili kapital za stvaranje nove grčke trgovačke mornarice s posadom i zapovedništvom od grčkih i pravoslavnih albanskih mornara i kapetana), nego u njegovoj disperziji (dijaspore kapitala koja je odražavala ljudsku etničko-versku disperziju trgovaca)].

U toku većeg dela petstogodišnjeg razdoblja kojim se ova studija bavi, glavni balkanski trgovci pravoslavne vere bili su Grci, nešto Jermena, te Srbi, prvi u istočnim pokrajinama i u Italiji i zapadnoj Evropi, a poslednji u jadranskoj i ugarskoj trgovini. Trgovina grčkih trgovaca sa Zapadom prekinuta je na kraju XVI veka i nije se nastavila na istom nivou sve do Požarevačkog mira, koji je Balkanu doneo gotovo stoleće relativnog međunarodnog mira, koji su narušavali samo lokalizovani ratni sukobi. Trgovina grčkih trgovaca u samom Osmanskom carstvu, u podunavskim kneževinama, te u crnomorskoj oblasti rasla je između 1500. i 1815. Pravoslavni srpski trgovci bili su aktivni već u XVI veku, ali je njihova trgovina dobila značajnije razmere posle opadanja kontinentalne trgovine Dubrovnika i seobe mnogih bogatih Srba iz Stare Srbije i Makedonije u Ugarsku i Vojvodinu. U razdoblju između 1718. i 1750. ili 1760. godine, Srbi su preuzeli u svoje ruke veliki deo trgovine na malo u Ugarskoj i deo spoljne trgovine između Turske i panonskog basena koja se odvijala suvozemnim putem. Bugarski trgovci počeli su se uključivati u međunarodnu trgovinu posle 1750, ali nisu postigli istaknutu ulogu pre Jedrenskog mira (1829).

Makedonskovlaški trgovci poslovali su sa Italijom i uključivali su se u trgovinu s udaljenim krajevima carstva pre kraja XVII a možda već i u XVI veku. Međutim oni se nisu posebno isticali do Požarevačkog mira. Posle 1740. godine, mnogi od njih su, zajedno s mnogim Grcima, postali isporučioци robe u Ruščuku, Svištovu, Vidinu, Pančevu, Beogradu, Zemunu, Slavonskom Brodu, Sisku i Karlovcu, trgovačkim gradovima koji su se svi nalazili pored nove dunavsko-savske granice između habzburške i osmanske carevine; svi na značajnim tačkama približavanja puteva trgovine i granica carstava gde su trgovci morali da zastanu da bi platili carinu i predali svoju robu drugim prevozniciма. Posle 1750. godine, grčki i makedonskovlaški trgovci konstituisali su se kao trgovačka dijaspora u Ugarskoj i Austriji, gde su odmah počeli oštro konkurisati Srbima.

Posle osmanskog osvojenja Balkana sve balkanske etničke grupe pravoslavne vere osim Srba izložene su helenizaciji, mada je proces helenizacije značajne razmere dostigao tek u XVII i XVIII veku, kada je grčki postao glavni balkanski jezik trgovine i kulture. Postajući "Grk" čovek je sticao viši društveni status. Tako su se bogataši ponosili što ih nazivaju "Grcima", a pravoslavni albanski, vlaški, makedonskoslovenski i bugarski trgovci XVIII veka su se tako obično sami predstavljali. I klasno svesni slovenski seljaci koristili su naziv "Grk" za većinu trgovaca, posebno ako su ih smatrali lopuzama. Ne treba smetnuti s uma, međutim, da deo balkanske trgovačke klase nije bio neprosvećen.

Jednu od glavnih novina helenizatorskog XVIII stoleća predstavljala je pojava dve ranije nevažne trgovačke grupe: trgovaca sa Hidre, Specisa i nekoliko

drugih malih egejskih ostrva, s Peloponeza i iz primorske Albanije; te trgovaca iz Makedonije, Tesalije i Epira. U prvoj grupi bili su Grci i Albanci, drugi podeljeni po veri na dve podgrupe: muslimanske albanske pomorce i brodovlasnike s Peloponeza i s albanske obale, te pravoslavne albanske pomorce, trgovce i brodovlasnike sa manjih egejskih ostrva. Trgovci iz Makedonije, Tesalije i Epira bili su pretežno Vlasi, mada je među njima bilo i Grka i makedonskih Slovena. Ali muški članovi bogatih vlaških, makedonskoslovenskih i pravoslavnih albanskih porodica do 1800. godine su bili potpuno ili delimično helenizovani. Francuzi, Nemci, Mađari i Rusi kojima su oni nosili svoju robu nazivali su ih "Grcima".

Helenizacija gornjih društvenih slojeva negrčkih balkanskih pravoslavnih naroda omogućila je da nastane jedna, srazmerno ujedinjena, unutarbalkanska trgovačka klasa, koja je bila grčkog, vlaškog, makedonskoslovenskog i bugarskog etničkog porekla, ali se sama nazivala "grčkom" i kao takva bila poznata i drugima. Jedina značajna grupa balkanskih pravoslavnih trgovaca koja je delimično ili u celosti odbijala da je identifikuju kao "Grke" bili su Srbi. Pa i oni su bili počeli trpeti helenizaciju pre nego što je, najpre 1804, a potom 1821, došlo do obrta, kada je usled stvaranja posebnih balkanskih država započeo proces dehelenizacije.

Po osnovu geografskog porekla i područja delovanja, i "grčki" i srpski trgovci delili su se na dve grupe. Jedna grupa bila je poreklom s morske obale ili sa ostrva i specijalizovala se za pomorsku trgovinu. Druga grupa bila je kontinentalnog porekla i specijalizovala se za suvozemnu trgovinu. Ali i jedna i druga grupa trgovaca započeli su svoje karijere kao prevoznici, a neki pripadnici obeju grupa u početku su bili gusari, razbojnici ili jataci tih pustolova. Pa i fanariotski Grci, koji su pretvoreni u neku vrstu *noblesse de robe*, isprva su bili putujući prodavci uprkos činjenice da je nekolicina njih mogla da izvede svoje poreklo od vizantijske aristokratije. Mnoge trgovačke porodice bile su prvobitno siromašne, ali siromašne ili bogate, one su bile "slobodne" i ubrzo su postale imaoci posebnih povlastica i pravâ na zaštitu ruske, osmanske ili habzburške države, ili pak drugih, ne nužno politički suverenih, "preduzeća za proizvodnju zaštite".

Balkanski trgovci prošli su sledeće stupnjeve profesionalne afilijacije: 1) kiridžije, putujući prodavci "torbari" vili mornari, s razbojništvom ili gusarstvom kao uzgrednom granom; 2) trgovački poverenici ili isporučioци robe, sa zajmodavstvom kao uzgrednom granom; 3) samostalni trgovci; 4) bankari, s politikom i političkom upravom kao sporednom granom; i 5) državnici, s poslovnom delatnošću kao sporednom granom. Krajem XVII veka skoro svi balkanski pravoslavni trgovci spadali su u prve dve kategorije; na kraju XVIII veka, bilo ih je mnogo u trećoj i četvrtoj pa čak i u petoj kategoriji.

Funkcije grčkih trgovaca u mediteranskoj i svetskoj trgovini nastavile su da jačaju posle 1800. godine, ali je uloga Grka, Vlaha i Srba u kontinentalnoj trgovini ostala manje-više postojana ili je opala. To opadanje može se pripisati širenju razbojništva, nastupu industrijske revolucije u zapadnoj i centralnoj Evropi, koncentraciji balkanske trgovine u rukama manjeg broja i ponekad bogatijih balkanskih trgovaca, te suparništvu novih nacionalno svesnih buržoazija. Grčka trgovina stagnirala je ili se suzila samo na kontinentalnom frontu, dok se u samom Osmanskom carstvu, nakon privremenog pomračenja za vreme rata za grčku nezavisnost, oporavila a na Mediteranu napredovala. S druge strane, srpska trgovina je opala na svim frontovima. Posle srpskih ratova za nacionalno oslobođenje, Turci su poistovetili ime "Srbin" sa samim činom pobune i više nisu išli naruku srpskoj trgovini. U isto vreme, Austrija i Ugarska su štitile mađarske, nemačke i jevrejske trgovce, podsticale germanizaciju i mađarizaciju srpske srednje klase, i, kada u tome nisu uspele, uskraćivale su mnogim Srbima mogućnost da se bave trgovinom, dobiju mesta u državnoj upravi i bave se slobodnim profesijama.

Nezadovoljni zbog lične i političke nesigurnosti u Turskoj, grčki i srpski trgovci privremeno su zbili redove sa seljaštvom i dali vođstvo srpskom (1804–1815) i grčkom (1821–1829) ratu za nacionalno oslobođenje. Međutim, u celini gledano, i grčki i srpski trgovci bili su samo za ograničen stepen društvenih promena. Oni su želeli da prenesu svojину sa Turaka i muslimana na sebe, i da, osim toga, postojeću svojину postave na sigurnu osnovu. U stvari, oni su težili tome da onemoguće da se svojina izgubi i stekne drugačije do po zakonima koji su u interesu njihove klase. Trgovačka klasa bila je socijalno revolucionarna u jednom drugom pogledu: naposljetku je kod mnogih seljaka pobudila želju da oponašaju neke vidove životnog stila trgovačke klase.

Interakcija i međusobno prožimanje između Balkana i Zapada posredstvom domaćih balkanskih trgovaca odvijali su se na visokom nivou između 1718. i 1815, a naročito posle 1740. godine. Posle 1815, domaći trgovci su ulogu glavnih nosilaca ideja prepustili piscima i drugim predstavnicima "inteligencije" i činovništva. Smanjio se čak i njihov značaj kao prenosnika dobara u međunarodnoj suvozemnoj trgovini.

Još uvek je velikim delom nenapisana i srazmerno malo poznata očaravajuća povest o balkanskom trgovcu kao skupljaču i širitelju ideja. [Da bi se ispripledala kako treba, ta povest morala bi da ima osnovu u istorijskoj antropologiji, shvaćenoj kao antropologija trgovačkih dijaspora. Ovaj ogleđ o osvajačkom putu balkanskog pravoslavnog trgovca može predstavljati koristan temeljac za istorijsku antropologiju te vrste.]

Pakrac - Drž učiteljska škola

Село

Српска учитељска препарандија (мушка) у Пакрацу отворена 1871.г.

(Никола Латковић)

Споменица државне мјешовите њучке школе у Дијелки

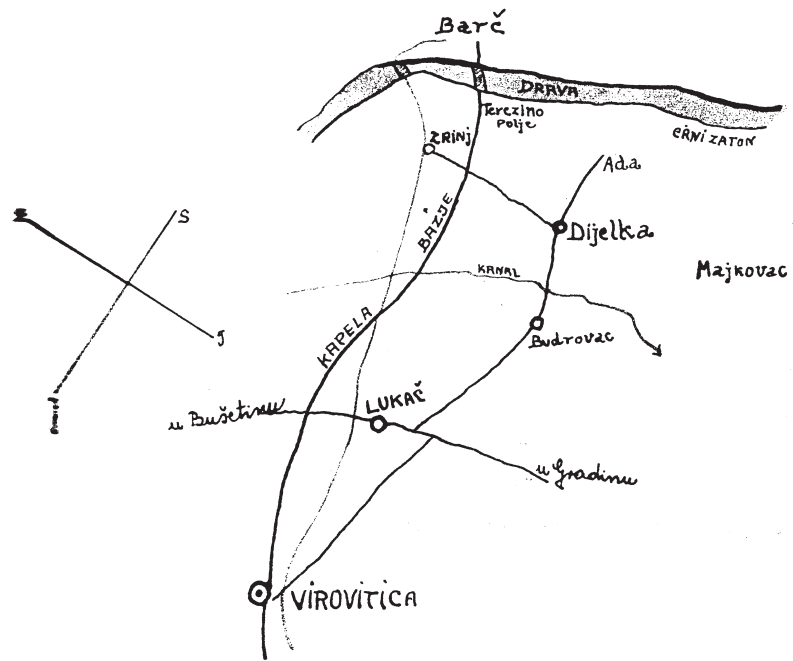
Село

Са досељеним Дијелчанима Никола Латковић (Карловац 1901 – Сухопоље 1961) је почео сарађивати још док је радио као учитељ у сусједном старосједилачком хрватском селу Будровцу. Помагао је у оснивању соколске чете и аматерске позоришне дружине. Учитељевао је у селу од 1936-1945. године и ова је Споменица, углавном његово дјело, из које нудимо шири избор, данас јединствено свједочанство судбине једног “добровољачког” села. О контексту ове приче више видјети у; Лука Штековић: “Изгон Срба из вировитичког краја 1941. године”, у “Љетопис СКД “Просвјета” 1997.”

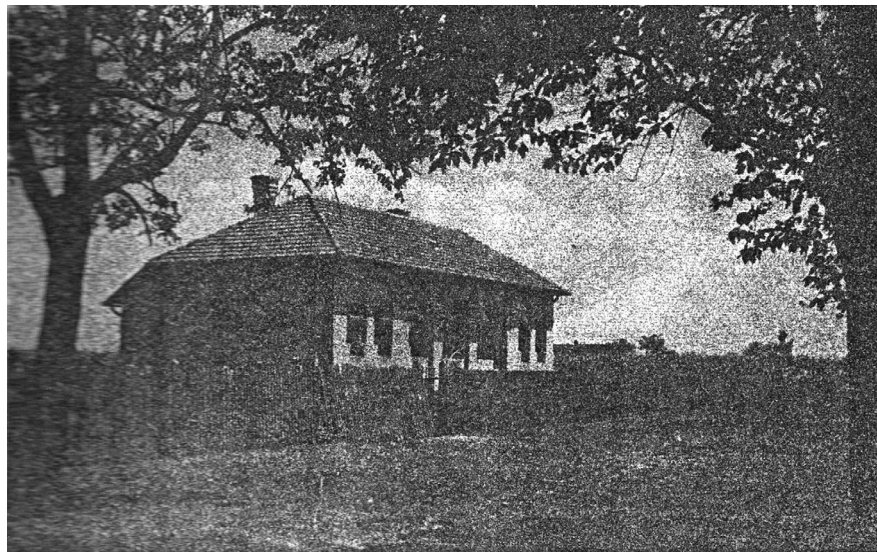
На жалост, уреднику је на располагању била само лоша фотокопија оригиналног документа. Одатле лоша квалитета пренесених фотографија.

Земљописни положај Дијелке

Карта

Просвјетни дом у Дијелки
Саграђен 1934. г.
Снимљен 1936. г.

Положај Дијелке

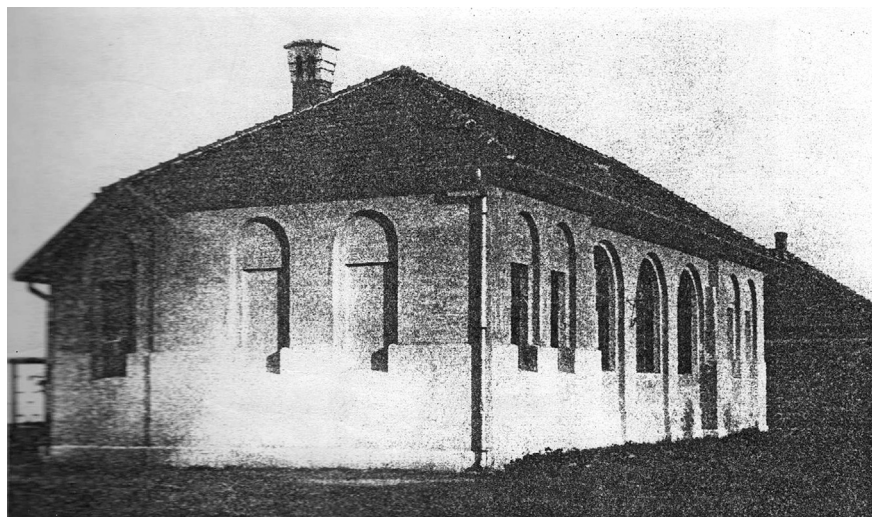
Насеље се налази 3 км јужно од Драве, а исто тако 3 км десно од цесте Вировитица – Барч. До опћине у Лукачу – опћинским путем преко Будровца и Дугог Села – има 8,5 км до села Будровца самог 2,5 км од крижа у сред насеља. На Дијелку се према сјеверу 1 км путем према Драви налази насеље Ада – на рудини Велико Поље. Тачно у правцу југа 2 км према Вировитици налази се на жупанијском каналу насеље Рит пуста. На запад на жељезничку станицу у Зрињу има 4,5 км, а исто толико према истоку налази се насеље Мајковац.

Из Дијелке има у Вировитицу (преко Рита и Базја) више од 14 км, а преко Новог Терез. Поља има 16 км.

Насеље је положено у правцу југоисток-сјеверозапад уз опћински пут – бивши властелински пут грофова Јанковић.

Висина над морем је 109 метара.

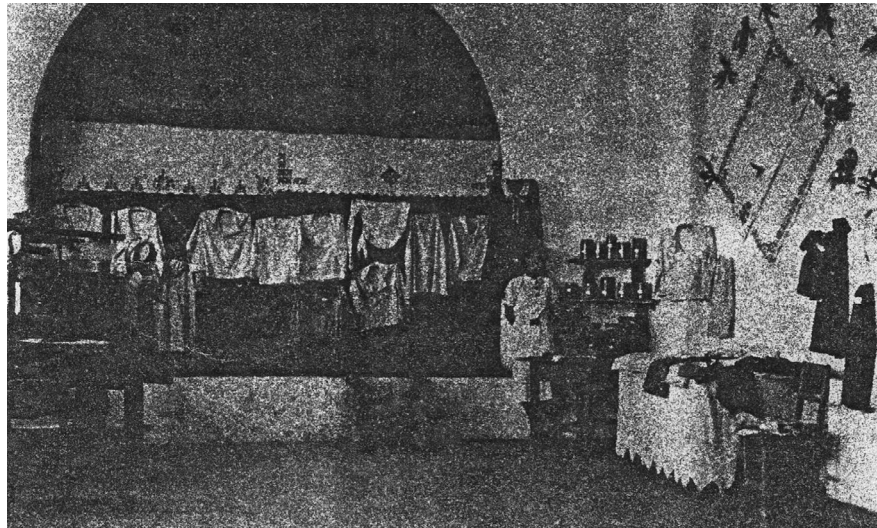
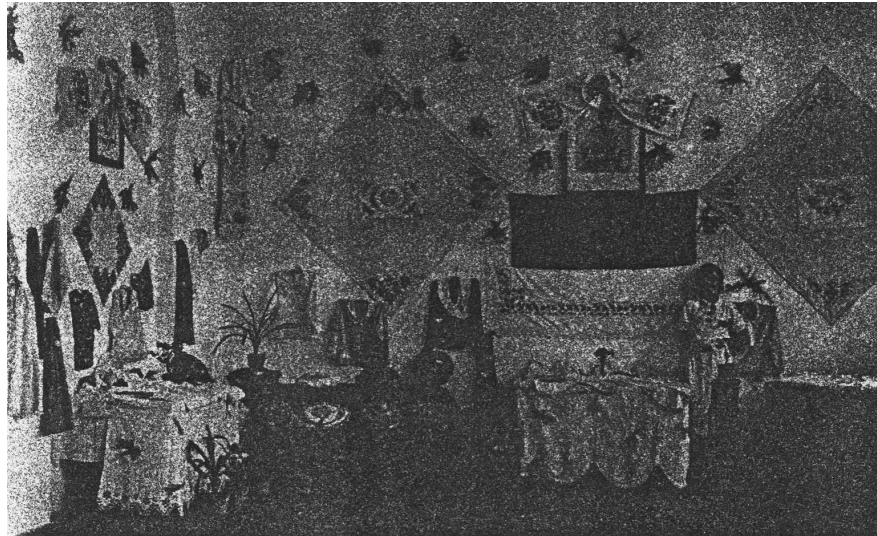
Село

Прочеље Дома 1937. г.

Домаћински течај у Дијелки од 1. V – 1. VIII 1936.

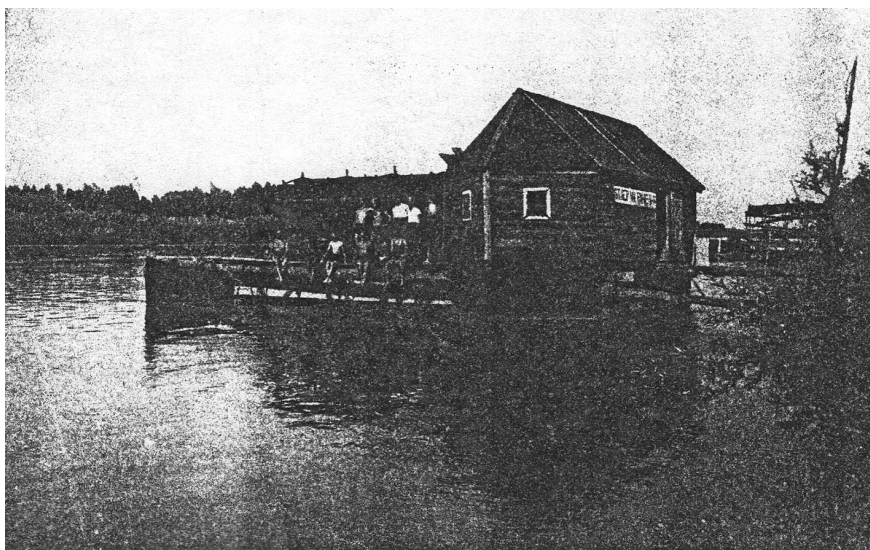
Први домаћински тромјесечни течај у Дијелки био је одржан од 1. свибња до 1. коловоза 1936. г. у Дому. Водиле су га двије учитељице дом. школе и то: Десанка Милисављевић и Катица Шиматовић. Течај су завршиле 22 дјевојке из мјеста и околице. У наставној основи било је осим кухања и шивања предавано и из хигијене и повртљарство у чем су судјеловали кот. лијечник Др. Алекс. Штеинфел и кот. агроном Ив. Курјаковић. Завршном

испиту 3. VIII 1936. био је присутан и г. бан. надсавјет. Оберхофер из Загреба (на слици у средини до учитељице Милисављевић лијево, десно је опћ. начел. Стј. Хорват) На слици која је том пригодном снимљена виде се и неки родитељи ученица, те кот. начелник Цемовић (Црногорац између г. Оберхофера и учитељице Шиматовић).

По одржаном испиту приређен је присутним гостима свечани објед – којег су спремиле саме ученице према одредби госп. Оберхофера.

Воденица – млин на
Драви у Терез. Пољу
(фото 1936.)

Село

Босански бегови у Вировитици

Дилетантска група бивше сокол. чете у Дијелки од преко 30 особа имала је врло лијеп успјех у свом раду, па је тако дне 2. IV 1934. на ускрсни по-недјељак давала у Вировитици драмски приказ из босанског живота *Босански бегови* – састављен од редатеља учит. Латковића, по причаним истинским догађајима из Босанске Крајине.

Да је и костимирање у том приказивању било успјело, доносимо овдје фотографију Марије Латковић, учитељице у улози Фатиме. Жалим што немам сачуване скупне слике, да би се исти успјех видио и код осталих особа. Прилажем и пригодни оглас, који је био штампан за ту згуду. Иста је група приказала у год. 1935. до 1941. и ове казал. комаде: Хасанагиницу од Нушића, Хаци Лоју, Кнез Иво од Семберије, Лажа и паралажа (од Петровића), затим Ах моје срце и Буха, те још других мањих приказа. Представе су се давале зими, најчешће о прослави Св. Саве, Божића, Нове Године и Поклада. Дјечја дилетант. група дала је Сњегуљицу Шпољар) и Пустолов и враг – драматизација Шеноине пјесме, те пригодне комаде.

Први учитељи у Дијелки

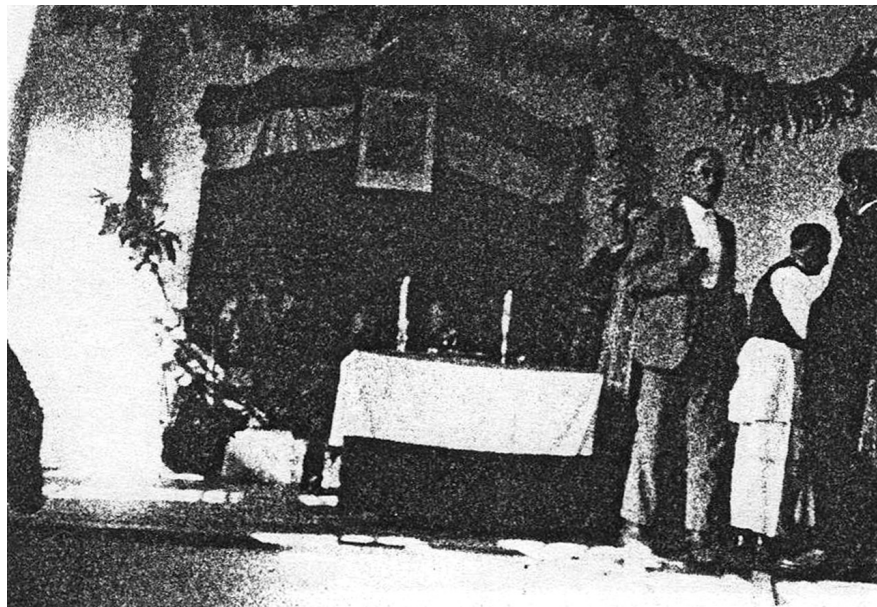

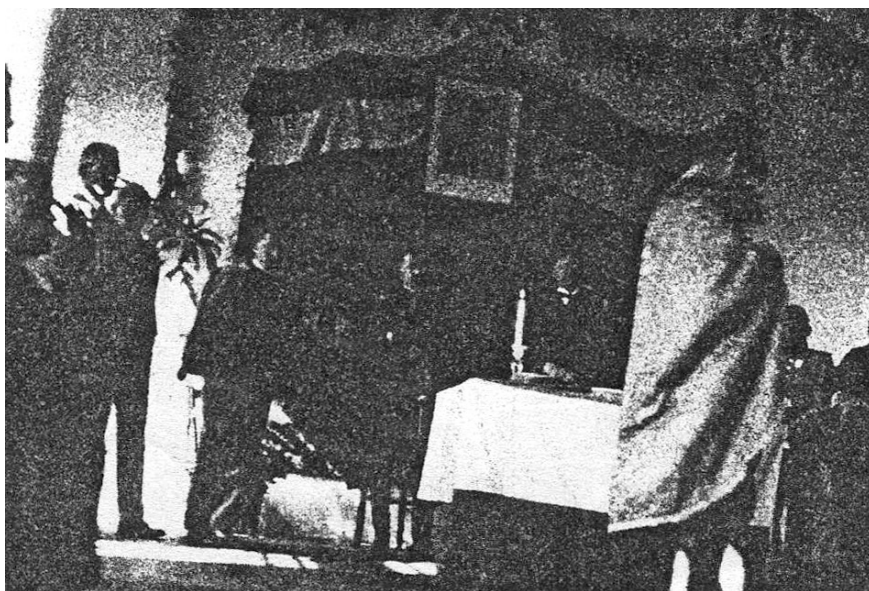
Латковић Марија, учитељица у Дијелки, од 01. XI 1936. до 10. X '45.г.

Латковић Никола, први учитељ у Дијелки, 23. X 1936. до 10. X 1945.г.

Отворење Дома 13. IX. 1936.г.

Село

Иако је Дом већ 27. VII 1934. био под кровом ипак се свечаном отворењу могло приступити тек онда, кад је био довршен сасвим, а то је било 13. IX 1936. Исти дан посјетили су село краљев изасланик (види се на слици у средини у часничкој униформи), њему је десно жупски старјешина др Мићо Вукобратовић из Бјеловара, а лијево др Мусић, градски сенатор из Вировитице као заступник државне управне власти, десно од жуп. старј. стоји старј. сок. друштва Вировитица Фрањо Пушић, за вријеме док парох Илија Косијер врши благослов Дома на позорници. На горњој слици старјешина иза Дијелке Стојан Срдић, држи пригодни говор.

Набава звона

Олтар парохијске цркве у Дијелки био је уређен на позорници Просвјет. дома. Парох је сваке друге недјеље долазио из Вировитице. Прва православна служба Божја одржана је на православно велики четвртак 1940., на дан спомена утемељења св. Тајне – Отајства.

Парохија се није могла тако из Вировитице администрирати, а будући да се дотадашњи пок. парох г. Илија Косијер није хтио из Зриња преселити у Дијелку, он је био премјештен негдје у околицу Пожеге, а у Дијелку је дошао као парох г. Евстратије Петковић – који је тако постао први стални парох у Дијелки, а четврти парох ове парохије. Први свештеници ове па-

рохије становали су у Зрињу и то: 1.) Славко Јузбашић, 2.) Славко Зјалић и 3.) Илија Косијер. – Г. Петковић је наступио 1. XII. 1940., а примопредаја парохије обављена је 2. XII. 1940. између г. проте Емила Мариновића и новог пароха г. Петковића.

Сталним боравком свештеника у парохији осјетио се мањак звона. О Божићу 1940. повели су житељи акцију за набаву звона, које је и набављено (од ст. Квирин и Лебиш из Загреба), тешко 152 кг (без јарма!), те 2. III. 1941. након благослова дигнуто на провизорни дрвени торањ 9 м висок. Свечаност је била врло лијепа, кум био Хрват из Будровца Јанко Ковачевић, трговац, који је први повукао за уже. Тад се огласило звоно својим милозвучним гласом, а прангије запуцале. На звону је лик цара Лазара с посветом: “Св. срп. мученику цару Лазару – насељеници добровољци Дијелке и Рита.” Са провиз. звоником набављено звона стајала је 12.000.- дин. што су скупили Дијелчани и Рићани. – Бат и јарам имају посебно 53.- кг. – дакле свега 205 кг.

Соколска чета у Дијелки

Повијест овога насеља била би страховито мањкава, кад би се прешутио живот такве организације, каква је била Сокол. чета. Тим више, што данас – нема више ни папирића из архива, тако богатог – као што је био тај сокол. чете Дијелка. Рат је уништио све. Као учитељ мјеста и главни покретач тог рада најбоље знадем те податке, па ћу покушати забиљежити најважније.

Сокол – био је физкултурна организација омладине, коју су својим радом помагали старији чланови. Настао је последице увођења гимнастике у школе и друштва у другој половини прошлог стољећа. Г. 1861. основао је Турђ у Прагу прво соколско друштво. Циљ је осим физкултуре био и национално освјешћивање народа, које је било ионако живо у то доба. Дух оснивача dr Miroslava Turša и Jindricha Fügovera – брзо је захватио све родољубе у Чешкој, затим у Словенији, Хрватској, напосокон и у Србији. По стварању Југославије – ради неспособности тадањих руководилаца трпио је цио друштвени живот. Након оног познатог атентата на Стјепана Радића и другове у београдској Народној скупштини (Парламенту) пријетио је раскид државне заједнице (1928. г.). Тадашњи краљ Александар подржан становитом кликом мислио је томе доскочити на тај начин – ако успостави властиту диктатуру 6. I 1929. то и учини. У тежњи да унифицира и стиша олују у народним слојевима – укине он дотадашњи хрватски, српски, словенски сокол (и крижаре!) те поједине идеално надахнуте вође

предоби (преваром?) да поведу јединствену такову организацију Соко краљевине Југославије. Пропагандом успјело се јавности сервирати нужност такове националне физкултурне организације.

У таквим приликама ницале су те организације цијелом земљом. Чак и Нијемци у Лукачу основали су Соколску чету. Тада је настала срамота – што Срби-добровољци-националисти немају такове чете. И роди се и међу њима жеља, да је оснују. То би на Видовдан – прву славу села Дијелка – 1931. г. (28. VI). На пашњаку посред села би приређена свечаност. Краћи јавни наступ (са простим вјежбама и заставицама, вјенчићима, а послје тога избор прве управе соколске чете и пријем у чланство. Као делегат бр. мат. друштва из Вировитице судјеловали су брат Роко Павоковић и Звонимир Плевник. Бр. Плевник је извршио формалност оснотка чете док су чланови постројени у врсти стајали пред њим. Да, то је био Видовдан 1931. (по подне). – Вјежбалиште окићено заставама и вијенцима.

Иза тога почело се јаким темпом рада. Сва младеж села ступила у редове чете као вјежбачи, а скоро сви старији (осим пар изнимака!) као чланови подупирачи. Вјежбало се редовито у школи у Будровцу (гдје сам тада био учитељ), а састанци се држали у Будровцу и Дијелки. Рад се развијао, братство се јачало. Од слета до слета вјежбачи и остало чланство показивало је све, све више свијести. На натјецањима успјеси све бољи.

Тада се осјетило – да мањка Дом.

И зими 1934. (јануара 9.) пригодом одржавања редов. год. скупштине ставио сам приједлог за градњу друштвеног, народног, просвјетног дома у Дијелки. Као први дао сам свој прилог 10.000 ком. цигле – уз увјет да село даде подвоз бесплатно. Тако се организирано и осигурало 60.000 цигли – која се имала пећи у Дијелки. Чуо то др Лаза Поповић, лијечник свеучил. професор – рентгенолог из Загреба (умро 5. V. 1945. у Београду) – па помоћу примариуса болнице у Вировитици – организирао поход прве студ. радне чете у Дијелку, да зида Дом.

Грађевни материјал био је на градилишту, те 1. VII 1934. Студ. радна чета је дошла у Терезино Поље – одакле је сваки дан камионом долазила на рад. Рад је напредовао врло лијепо. Студенти су радили измјенично у двије партије по пола дана, носили циглу, воду, морт, цемент, други грађ. материјал, копали темеље. У првој декади јула обављена је посвета темељ. камена у који је у бакреној посуди спремљена повеља о градњи дома на пергаменту.

Дне 30. јула 1934. била је слава – какву Дијелка никад није прије ни послје доживјела. Обављена је прослава завршетка градње Дома и посвета друш. барјака сок. чете. Красан српањски дан. Све у заставама, село и вјежбалиште. На улазима у село славолуци. Прангије. Дувачка (лимена)

глазба. Соколи свих сусједних чета Брезово Поље, Мајковац, Градина Нова, Нови Градац, Лукач, Базје, Зрињ, Терезино Поље, друштва Вировитице и жупе Бјеловар. Барјак је израдила по мотивима будровачке старе сукнене сурке сестра Латковић Марија, учитељица.

Послије посвете барјака по правосл. свештенику Славку Зјалићу, говори изасланика друштва, жупе и бр. старешине Срдиха Стојана – који је остао старјешина чете од почетка 28. VI 1931. до њена расула 1941. г.

Да – барјак је био поклон бр. жуп. старјешине дра Винтера из Бјеловара, који је као члан вијећник (АВНОЈ-а) ЗАВНОХ-а погинуо од злочиначке руке на путу на засједање у Бихаћ или Јајце. Тај др Франко Винтер – био је већ онда прави напредни револуционарни дух – који је у Москви видио идола – коме се треба клањати. –

По благослову барјака – одржана је врло успјела јавна вјежба чете уз братско гостовање сусједних чета из матичног друштва Вировитица. Тај дан Дијелка је приредила опросну вечеру студентима Прве Студ. радне чете. Било је весеља до касне ноћи.

Сокол. чета је приређивала те јавне вјежбе сваке године љети на вјежбалишту, а зими приредбе културног значаја, поготово откад је Дом 1936. г. био свечано отворен. Да ли је гдје или не Сок. чета извршила своју дужност, али наша јест – у сваком погледу.

У фискултурном погледу: Вјежбачи дјеца и омладина наступали сваке године на натјечањима окруж. и жупским, слетовима окружним и жупским и свуда се истицали међу првима. Мислим, да је то било 1936. кад су чланови постигли прво мјесто чланова жупе Бјеловар. Осим просте вјежбе гајили су још вјежбе са справама, лакоатлетику, посебно одбојку и бацање кугле. Сваке недјеље вјежбалиште је зујало од рада и игре. То је безувјетно имало и повољно дјеловало на здравствени, физички развој чланова.

У културном погледу: Сви припадници чете сами су судјеловали у културном стварању и орг. приредаба – које су једна од друге била све успјелија. Дом је последије отворења (и благослова нараштајске заставе 13. IX 1936.) показао се све више премаленим да прими гледаоце који желе да присуствују свечаностима. – Ни једна чета није могла дати такве приредбе, преко 30 чланова чинило је особље – приређиваче. Те су приредбе биле постале насушна потреба овога народа – што је најбоља гаранција – да су успјеле.

У националном погледу: Чланови су одгајани у братском духу славенских народа. Осим тога судјеловањем на слетовима у Загребу 1934., Сарајеву, Љубљани, Београду, Суботици, Прагу и Софији – учвршћивали су своју свијест славенске брат. солидарности. (4 члана били у Прагу 1938., а и 2 у Софији 1939. г.)

У социјалном погледу: Помагали су се сиромашнији чланови, а једнакост свију истицана је сваком приликом.

У господарском погледу: Чланови су били упућивани у бољу обраду тла, рентабилније господарење, прављење бетонских ђубришта, набави воћака, градњи кућа и т. д. –

У просвјетном погледу: Чланови су посјећивали предавања која сам сâм организовао, али и разне течајеве у Вировитици и Бјеловару.

Међу видније чланове спадали су: покојни брат Саво Лукач, Перо Пепић, Чедо Ракић, Срдић Милан, Стево Јеличић, Перо Грбић, касније Иванчевић Ђорђе, који данас сви (и Стево Дејановић) заузимају видан положај у Н. О. П. То су чанови вјежбачи. Од нараштаја (омладине) истицали су се Дробац Богдан, Стево Керкез, Милан Поповић, Предојевић Богдан и толики други – који су многи и часници Н. О. В. сада Ј. А. – или су бар на руководећим мјестима у стварању данашњег новог живота.

Тако је соколска чета у десетгодишњем животу села – дала свој прилог напретку села и славно извршила своју мисију.

Још један доказ:

Наша омладина полазећи на конгрес у Загреб – понијела је као свој дар омладини Совјетског Савеза – своје најмилије – свој бив. амблем – своју дивну нараштајску заставу – као своме најмилијему госту! (По ријечима – саме омладине!)

Соколи су били све и свуда на првим мјестима, код свих могућих градњи и раз. акција у селу. У крилу сокол. чете родила се и задруга – друга корисна установа овога села. Тај свој напредак дужно је село и старијој браћи руководиоцима чете: браћи Стојану Срдић, Ракић Ради, Давиду Лукачу, Ђури Зецу, Родић Мили, Стојсављевићу ст. Лази, Јови Јеличићу, Дробац Љубану, Иванчевићу Ристи, Јакову Ђумићу и другима.

Господарска задруга

Основана је по сада већ пок. Глушица Гојку, Мили Бубуњу, Жигић Николи ст., Жигић Новаку, Стојсављевић Лази ст., Ступару Ради – у 1936. години у прољеће. У јесен 1936. већ је имала своју продавачку радњу, први магазинер био Раде Ступар. Основна главница попела се на 10.000. – Дин – приступом Рићана и скоро свих Дијелчана у задругу. За набавку робе било тешко – није било стоваришта у којем већем сједишту одакле би се роба преузимала. Задруга се звала: Срп. земљор. набављ.-продавачка задруга у Дијелки – а имала је већ друге године око 100 чланова са по 100. – динара чланског удјела. –

Задружна свијест била је доста јака, као доказ: двије трговачке радње у Дијелки и Риту морале су се затворити – јер их је чланство набавком робе у својој задрузи – тихо ликвидирало. Ови трговци дигли су страховиту галаму против књиговође задруге, али је свјесно чланство – преко свега без реагирања прошло.

Посао се развијао све боље толико, да се већ било помишљало на изградњу властитог задружног дома – што је рат омео.

Имовина – добитак се није дијелио – него прилагао главници – тако да је задруга пред рат располагала имовином од 30. – 40.000. – Дин. Радња је била пуна робе. У јесен 1940. године набавило се преко 800 лит. петролеја, 500 кг (коцке – шећера) пар мтц кристала и друге ситне робе. Први предсједник задруге био је вриједни члан Миле Бубањ, касније Лазо Стојсављевић ст., а магацинери: Ступар Раде, Дрљача Перо, Предојевић Богдан, Жигић Пејо. Радило се савјесно.

Год. 1941. (7. IV) провалили су Нијемци у задругу, неки сељани разносили робу, затим вратили кад се прилике средиле. Међутим – кад се осјетило – да ће Срби бити евакуирани – сви су почели носити на вересију – тако да је задруга 27. VI 1941. дан евакуације дочекала с малим капиталом.

Оно што је иза сељана – кад су били евакуирани преостало, надошли усташе су ликвидирали ноћу – колима су робу одвозили и продавали виворитичким и другим трговцима. –

Тако је нестало онога – што су јадни људи кроз 5 година трудом и мучком стекли. Нешто преосталог инвентара – спашено је на тај начин, што је била основана по евакуацији Срба, а по доласку Загораца – нова задруга – која је то сачувала и предала, сада опет новооснованој задрузи Срба, који се ове године повратише. – Тако ипак нова задруга ниче и ствара се на старим темељима – који остадоше из пустошења што га учинише усташе – у свом заносу и на кривим претпоставкама основаној побједи. –

Повијест села прије 1921. г.

Дијелка је насеље новијег датума. Као права пустара – изгледа највјеројатније – да је настала тек послје регулације ријеке Драве – кад су тим биле осушене подравске баруштине.

Томе у прилог говоре ове чињенице:

До саме регулације Драве у прошлом стољећу, Драва је у овом дијелу Подравине чинила велике мочваре – које чине крај неподесним за земљорадњу. – Отуда овдашња многа имена: Прибина, Рит-пуста, Канижа, моч-

вара и тресет код Будровца. Стари Будровчани веле, да је Драва поплавливала све низове до Будровца и долазила пред саме будровачке куће. Терен Дијелка био је у то доба – обрасао шумом. Тек послије регулације Драве, грофови су – чије је то земљиште било – дали се на крчење шуме, која се простирала од Канала до обала Драве. Старији људи веле, да памте то крчење шуме, а који посао да су обавили Личани. Дакле на искрченом земљишту – створена је нова пустара – звана Vöges (Вереш) – што значи хрватски црвена. Да је то точно потврђује и име рудине Јасемине – источно од Дијелке – дакле предиио, гдје је била јасенова шума.

Како се у народу удомаћило име Дијелка, не може се данас знати, јер у црквеној матици у Лукачу и на свим земљоп. картама Дијелка је уписана као Vöges, а тако се то име водило и управној служби старе Аустрије. Стварањем Југославије 1918. г. увело се за ту пустару хрватско име Дијелка, које су прихватили и нови насељеници пустаре Срби добровољци из И. свјет. рата. Колико је само мјесто старо – могло би се пронаћи једино у старим описима грофова Јанковић Јосипа (и предака) у чије власништво спадала је Дијелка. – Породица тих грофова Јанковића посједовала је скоро сав котар вировитички и слатински и дио Папука. Они су се однородили од хрв. народа чију су земљу и радну снагу експлоатисали – и постали Мацари – те су послије 1918. г. и настанили се стално у Мацарској, одакле су са осталим ревизионистима поткапали темеље Југославије. –

Иначе у повијести је овај крај судбински везан за Вировитицу – чије оснивање датира у 1234. г. У њој су имали своје сједиште (двор) великаши који су је посједовали, а који су тада имали у својим рукама сву судску и управну власт. Од 1317. године ти су великаши ковали свој властити новац, који су имали право израде од Мартиња до Нове Године – сваке године – а звао се: баналос, гроссос, веронценсес, верценсес. Отуда и данас многи старосједиоци кажу: Веровтица.

Марија Терезија у 18. стољећу основала је насеље Терезино Поље (Terезinfdld) на самој обали Драве на прелазу цесте преко Драве у Барч на Мац. страни.

Да је овај крај страдао много и од Турака свједочи и то што је Вировитица била у рукама Турака од 1538. – 1686. г., као и то што су сва старосједилачка насеља – потомци досељених Буњеваца – који су у ове крајеве дошли истодобно са Бачким Буњевцима. На тај су начин напучена села: Будровац, Базје, Дуго Село, Турановац, Бушетина, Рушани, Брезовица и Градина. То свједоче и презимена тих мјештана: Ковачевић, Живковић, Блажевић, Петровић, Товаровић, Брдарић, Шантић и др., а која чине већину презимена ових насеља. У предаји старосједилаца спомиње се и капела св. Барбаре, која је постојала на Рит-пусти – а која је уништена од Турака. –

Значи да су ти крајеви већ тада били пусти. У управном погледу овај крај припадао је бановини Славонији, жупанији вировитичкој.

Пустара Дијелка

На сред села, гдје је данас смјештена сеоска кућа, стан учитеља и школа – стајале су велике господарске и стамбене зграде пустаре. Величина посједа била је око 1.300 кј. (катастр. јутара). Пред пустаром уз пут постављен је по управитељу грофовог имања Josipu Nöttigu камени спомен-криж, који још и данас стоји. Јаблани засађени уз пут – давали су главни биљег овом пејсажу. Тих јабланова нестало је доселењем добровољаца, који су их употребили за гориво – кад им се власт није побринула за шуму.

Исти овај Nöttig – био је уједно закупник гроф. имања Дијелка (Vöresa) – док је сам гроф можда једанпут у неколико година погледао своје имање.

О животу на пустари Дијелка, знали су највише причати њени бивши службеници још живи стари Стјепан Варговић и сада му већ покој. браћа Мишко и Блаж Варговић из Будровца. Штефан има данас већ 80 година, био је главни надгледник над радницима пустаре у Ади, а његов сусјед такођер сада већ покојни Густа Петровић (Јозин отац) био је надгледник у Дијелки, гдје је служио око 25-30 година.

Закупника су на пустари звали господин. Замјеник његов звао се шпан, док је све господарство водио “газда”; који је становао на пустари, док је закупник становао у Терез. Пољу, гдје је имао и писарну. Задњи газда на пустари био је Хорват, а закупник Nöttig, чији син живи данас преко у Барчу.

Сви службеници пустаре, који су у њој становали и радили, чинили су “дружину”, а то су иза газде били: магазинер, држао кључеве магазина,

“оберкочијаш”, одређивао посао са коњима и воловима, кочијаш И. или парадни кочијаш – само за господина, бируш I. (обербируш) волар, уједно ударао у лемеш – објешен о дрво на пустари и њим позивао на посао љети у 2^х, зими у 4^х своје пустараше.

ковач, који је радио само за пустару,

биволаши, радници само у стаји пустаре,

ђалегаша, помагачи биволаша (као неки њихови шегрти) иначе су били пјешачки радници. –

гуљаши: бринули само за рогато благо, зато гуљашнице су зване стаје за то благо.

биркаши: овчари, чувари оваца
чикоши: чувари ждребади
свињари, остали кочијаши и т.д.

Сва је ова дружина живјела на пустари по “конвенцији” т.ј. по погодби са закупником, зато су их звали: “коменцијаши” – искривљено дакако. Предрадник т. ј. надгледник над радницима и пољар (Густав Петровић) нису морали становати у пустари.

На Дијелка – Vöges – пусти од свих службеника био је по један, само су била два ђалогаша – (који су косили траву за марву, сјецкали сламу, носили настор и репу), затим 12 бируша и 8 кочијаша, т. ј. свега око 40 обитељи ове дружине.

“Коменције” – тј. конвенције – погодбе су се правиле и склапали уговори о Јосипову (19.III). Тко је хтио прећи на другу пустару – могао је тражити и отићи са пустаре само недјељом.

Љети је живот на пустари почимао још прије сунца на глас ударца о лемеш, а радило се до заласка сунца. За доручак је ујутро било пола сата, у подне за објед један сати, те за малу ужину између 4 и 5^{*} по подне по пола сата – времена. Конвенцијаши су склапали погодбу на годину дана. Плаћа у нарави била је:

стан (састојећи се од собе и кухиње, гдје су кухале заједно по двије домаћице),

башћа, 2 хв. дрва, ливаде 1 кј., кукуруза 1 ј., за кромпир 800 чхв.; 12 мтц. пшенице, затим у готовом 32 форинта, паша за благо и свиње, колико је могао држати, а благо пасло је заједнички. – Сав алат, оруђе добио је конвенцијаш на пустари из магацина (виле не!). Закупник му је поорао, плаћао свињара и чордаша. Све даће за земљу – плаћао је такођер сам закупник. (За свињче за клање – бринуо се сам конвенцијаш.) Цијела је дружина конвенцијаша обрађивала сву земљу пустаре – само нешто јефтине је од надничара. Зато преко љета, кад је у сезони жетве и бербе била премала радна снага дружине, узимали су се у помоћ радници мјесечари, за које је властелин – односно закупник морао основати своју кухињу или “мензу” како би ми то рекли. Кухињу је опскрбљивао сам закупник и давао: маст, грах, брашно, купус и лук. Плаћа тим мјесечарима била је око 20 форинти за мјесец. У ове мјесечаре долазили су у групама сиромашнији сељаци из Подравине (звани “Пицокани” – јер веле пилићима – пицеки!) и из Лике.

Надничари су се регрутирали из оближњих села, Будровца, затим по потреби и Дуго Село. –

Пустара Дијелка имала је отприлике: 21 пар теглеће стоке и то: 8 пари коња, 1 пар бивола, 12 пари волова, т.ј. сваки бируш имао је на бризи 2 па-

ра волова, кочијаш пар коња и биволаш пар бивола. Гуљаш се бринуо за: 40-50 ком. крава и јуница,

чикош се бринуо за: 20-30 ком. ждребади и

биркаш се бринуо за: 250-300 ком. оваца,

свињар за 30-40 ком. свиња. –

Дружина је имала своју живад посебно. Закупника су звали према мац. = арендаш.

Национални биљег – како свих – тако и ове пустаре у Дијелки – био је мацарски, о чем говоре сви називи од закупника до кочијаша. Дапаче још и више: Службени језик дружине и службеника био је једино мацарски. Хрватски се говорило у односу само са надничарима, али се сматрао као “нижи” језик. На главни мацар. национал. празник “Стјепана краља” 20. VIII. – сваке године сва је пустара имала свој највећи празник, кад је закупник набавио и свираче – а кад су се и његови синови снизрили и заплесали са кћерима службеника. Цики и весељу није било краја, а звуци “чардаша” губили би се у даљини љетне ноћи.

Арендаши се за просвјетну нису бринули, док није сама мац. влада измислила “Јулијанске” школе – које су овде биле у Терезином Пољу, Жлебинама и Новом Градцу. Ту би дјеца добивала бадаве књиге, одијело и обућу – дакако и подуку. Службени језик био мацарски. На тај начин је од многог и многог хрват. сина и кћери постао ватрени Мацар, а зато након првих успјеха мац. влада оснивала је такове школе диљем славонске Подравине – свуда гдје је било тих пустара. Ту жалосну чињеницу потврђују још и данас многе обитељи с хрват. именом, а говоре само мацарски и осјећају се Мацарима, као на пр.: Ферјанић, Ороз, Врачић, – Словаци: Борда, Бенда и т. д. данашњи житељи Новог Градца и Терезиног Поља. – Тако и многи наши старосједиоци Хрвати, кад се хоће показати важнима започињу мацарски, кад се припију – говоре само о старој слави на мацарском – иако тријезни, наши људи виде у тој прошлости – само једну жалосну периоду наше повијести.

Мјесечари су спавали у чардацима. Иначе су обитељи дружине становале у собици, која је имала дрвени под. Плаће надничара за садњу кукуруза биле су:

1 круну слабији (млађи) радници, јачи су имали 6 “сексера” или 60 крајцера (крајцар 2 филира). О жетви је косац и везач имао 1 форинт и 2 сексера (сексер је 20 филира), купљач и појасар око 8 сексера. (Форинт је имао 10 сексера.) (Круна је имала 5 сексера, грош је вриједио пола сексера или 5 крајцера. За крајцер – купио си кутију жигица.)

У цркву су ишли у Барч. Служба Божја била је у селу – само пригодом постављања Споменкрижа 1904. г.

Називи рудина око пустаре Vöres;

Бетлен – на гуљашници код бунара пред школ. земљом уз пут лијево према Мајковцу – испред пашњака.

Ендек – крај између канала и села до куће Пејновића и Жигића Раде.

Јасенине – код Пољанке

Пролупина – јама према Ади

Рибине – код ађанског пашњака. –

Гушће – предио земље Андрије Хрњака према Базју.

Рањаш – крај са пустаром преко насипа “бента” код Мајковца (“између бента и Драве”)

Лединка – на заокрету пута за Жлебине – сада су тамо само рушевине кућа Паве Ковача

“Шаранпов” је мјесто пред кућом Даке Лукача, гдје је стајала “бркља” (“Шрампе”) – ради забране пролаза приватницима. Наиме – путевима који су водили преко властелинских имања, није био дозвољен пролаз колима приватника – кметова. Ова вага – бркља дизала се само пред колима посједника – арендаша грофова имања. –

Ипак однос између тих закупника и конвенцијаша није био баш тако сјајан. “Коменцијаша” су подкрадали кад су само могли – иако је за случај да се нетко ухвати – пријетило му да ће бити избачен на ледину, јер га се тужило суду и отказао уговор. Највише је крала млађарија овце и храну због облачења. –

Ни иначе морал није био на особитој висини. Није била ријеткост – ванбрачно дијете – а младеж се највише узимала на “вјеру” – т.ј. без вјенчања – па је младић често отпратио “жену” с дјететом од себе и касније узео другу. Незаконитих бракова било је највише.

Жито се крало на тај начин, да би се сложило више њих (младића) узело плахте, поставило под камару и удри са прутом по класју, да испане жито. Могло се тако оклатити по неколико метара са велике спахинске камаре. Новац добивен за жито често су младићи и запили. –

Друштвеног живота тај свијет није скоро имао. Ријетки сватови (кад их се до половице морало понапијати) било је све.

Грофа би звали милостиви господин, а сви су из далека морали се угибати са пута, кад су примјетили да четири бијелца возе сјајну кочију. Кад би кога ословио – сматрало се то за велику милост и доброту “милостивог господина” а тко је дошао у прилику да му одговара масно је лагао, почам од арендаша – спахије – до посљедњег кочијаша, јер се сватко бојао да ће бити избачен на улицу – или ледину како су они рекли. Лагало се – као свагдје – гдје власт почива на ауторитету, самовлади, диктатури – а не правој народној вољи – демократији! Зато су приходи тих спахилука ре-

довно подбацивали, били пасивни – а гдје је народна снага немило експлоатисана морао је доћи томе крај, какав је дошао 1918. год.

Концем првог свјет. рата 1918. г. – кад је она народна снага, која је стољећима тињала у народу нагло букнула, многе су овакове пустаре постале плијеном маса. Овдје се то није догодило – али ипак нестало је грофова, напустили су земљу отету рукама народним, нестало је закупника – спахија, који су одиграли улогу ага и бегова. Пустаре су пропадале, много тога се развукло, док држ. власт није донијела закон о аграрној реформи – о диоби велепосједа. – Ипак живот пропадања пустара продуљио се до 1921. г. кад су почели стизати први колонисти – којима је била земља подијељена. Тако је било и овде на Дијелки. – Многи “коменцијаши” прешли су у Мацарску – да наставе живот – исти живот на мацар. велепосједима – јер тамо није дошло до аграр. реформе. Многи су остали на нашој страни чекајући, да ће нова власт разумјети и њихове жеље. –

У том превирању дошла је тако 1921. г. кад је у Дијелку дошао први колониста Ђурика Поповић, а за њим се заредали остали колонисти – да преузму додијељене им парцеле. За почетак издали су они ту земљу у напола – сусједним сељацима, па се почели стално насељавати истом 1922. г. и касније. –

Живот насеља после 1921. г.

Почетак живота нових колониста био је заиста тежак. Настанили су се у оним великим зградама пустаре, коју су раздијелили даскама – да не сметају толико један другоме. Без дрва, без кревета, тако у маси, почели су побољевати – поготово дјеца – која су силна и помрла. Нови колонисти били су сви из планина, па се нису могли овдје уз слабу исхрану никако аклиматизирати.

Колонисти су дошли из котара: Босанска Крупа, Босански Петровац, Бихаћ из Босне, те котара Кореница из Лике. Углавном су ти нови колонисти били добровољци са Солунског фронта, који су добили по 8 кј. земље и поткућницу, а мањи дио чине тзв. аутоколонисти, насељеници – који су већином Личани.

Попис колониста по кућ. бројевима:

1. Клашња Милан син † Стевана, касније отселио од оца
2. Ерор Ђуро, од Крстиње са Кордуна
3. Јеличић Јово и Стево, синови пок. Марка, добровољца
4. Кукољ Миле

5. Срдић Стојан
6. Совиљ Перо
7. Карабуха Тодор
8. Јовановић Илија
9. Грбић Перо
10. Дакић Стеван
11. Ерцег Милан
12. Ерцег Перо
13. Дејановић Милан
14. Дробац Милица
15. Дробац Љубан
16. Поповић Стеван
17. Поповић Ђуро
18. Стојсављевић Т. Лазо
19. Дробац Стеван
20. Керкез Миле
21. Зец В. Петар
22. Михајлица Јово
23. Борић Остоја
24. Борић Никола, Јово, брат Остојин, није никад населио
25. Танковић Миле
26. Предојевић Дамјан
27. Татић † Раде
28. Зец О. Петар
29. Ранић Миле
30. Тинтор Јово
31. Зец О. Стојан
32. Ђеран Никола
33. Тинтор Раде
34. Грмуша Лазо
35. Грмуша Јово
36. Сердар Јово
37. Грмуша Ђуро
38. Грмуша Милица
39. Танкосић Божо
40. Ковачевић Вујо
41. Мунижаба Ђорђе, није колонизирао
42. Стојсављевић Смиља
43. Ђумић Никола, није колонизирао
44. Грбић Симо

45. Ступар Раде
46. Шљивар Лука
47. Шљивар Миле
48. Ковачевић Цвијо
49. Морача Милан
50. Татић Миле
51. Клашња Стеван
52. Клашња Илија
53. Грбић Лука
54. Кнежевић Владе
55. Жигић Давид
56. Жигић Ј. Никола
57. Трнинић Вид
58. Дрљача Петар
59. Жигић Раде
60. Пејновић Бранка
61. Ковач Розика – са пустаре
62. Мирић Дане
63. Бубањ Миле
64. Жигић Д. Никола
65. Жигић Стево, мл.
66. Медић Душан
67. Мирић Будимир
68. Жигић Новак
69. Врањеш Мирко
70. Кантар Раде
71. Глумац Миладин
72. Бубуљ Бане
73. Чулибрк Живко
74. Тинтор Ђуро
75. Грубор Марко
76. Иванчевић Ђорђе
77. Иванчевић Ристе
78. Кењало Милан
79. Пјевић Милош
80. Михајловић Илија
81. Ђумић Јаков
82. Гаћеша Ђуро
83. Стојсављевић Мићо
84. Поповић Јован

85. Пепић Вучен
86. Ђеран Петар
87. Поповић Раде
88. Шипка Милош
89. Зец В. Ђуро
90. Глушица Гојко
91. Сеоска кућа
92. Школска поткућ.
93. Учитељски стан
94. Соколски дом
95. Парохијски дом
96. Никић Илија
97. Никић Миле
98. Кантар Милан
99. Родић Милан
100. Бурсаћ Миле
101. Ракић Раде
102. Радаковић Тодор
103. Радаковић Миле
104. Грбић уд. Сава
105. Стојсављевић В. Лазо
106. Керкез Драгоја
107. Лукач Миле
108. Лукач Давид
109. Морача Стево. –

Куће су си колонисти почели градити 1924. па на даље – углавном из материјала спахинских зграда. Куће су већином још неожбукане – већином зидане, иначе остале на поцјеку “ригловане” или од шепера. Најсолидније су куће изграђене сељана: Јеличић Јове, Танкосић Миле, Жигић Раде и Жигић Николе ст. На бетонским темељима са изолацијом, са више одјељења и великим трокрилним прозорима. –

Господарске зграде су грађене од врло лошег материјала и јако су слабе. Док су људи некако изградили куће – наступила је тешка господарска депресија – почела 1928. са врхунцем 1931. године. Свака грађевна дјелатност је тада престала, да оживи – престанком те кризе. Баш куће спом. Јеличића, Танкосића и обију Жигића грађене су последице те кризе из новог материјала, па се и ту види господарска снага сељана.

Село је ушорена облика – куће смјештене окомито према путу – већином – осим новијих – са поткућницама од 1200 чхв величине. Стаје су прислоњене већином позади куће на једну стреху.

Бунари су грађени: од цигле – врло плитки – 3-4 м највише. Вода доста лоша – особито у прољеће код топљења снијега – кад се у бунарима сред села дигне толико – да се мијеша са каљужом из канала и дворишта. –

Нужника (захода) има у селу врло мало. Оно што јест, већином је нехигијенски изграђено. Год. 1935. изграђено је у селу 10 бетонских узорних хигијенских нужника – али ни један скоро није у употреби – јер су саграђени на таквом мјесту – (грађено без рачуна) да их се посједници боје употребити због мириса.

Бетонских ђубришта има у селу тек два: код Срдић Стојана и Ристе Иванчевића. –

Силоса су три: код Јеличић Јове, Даке Лукача и Срдић Стојана – но и та су слабо у упораби, јер им вода провалила унутра – а нису довољно покривена. –

Врлине и мане колониста:

Колонисти су Срби, православне вјере. Зато до 1941. г. држали су најљубоморније своје изворне народне обичаје – од којих су: Крсна слава и подушја (кармине) најтипичније. –

Крсна слава (крсно име):

Свака обитељ – слави, части име заштитника неког свеца – и та се слава преноси с кољена на кољено – не може се мијењати. Сељаци већином држе да је то спомен на онај дан, кад су њихови пређи покрстили се и прешли на кршћанство. Новија истраживања су доказала, да је чашћење крсног имена, крсне славе, више култ покојника, него прелаза на кршћанство. То одаје паљење свијеће, благосљ. (крсна) вода и тамјан. – Како било – тај дан се овде више части, тако рећи но сам Божић – поготово код Босанаца – по три дана. У предвечерје дана гости славе т. з. “навечерје” – наравно јелом и пићем. На сам дан славе – главни је ручак или објед о подне. Гости долазе на честитање читав дан – но прави су узваници само у подне код стола. Трећи дан испрати се слава – углавном остацима славе, отпремају гости из даљине и т. д.

Крсни колач – ломи домаћин са свештеником ако тај дође у кућу, иначе остаје цио на столу. Свијећа се запали пред јело о подне на сам дан славе. Домаћин најприје позове госте да оперу руке, дотле се приправи дуги стол, домаћица донесе тамјан окади кућу, стол и госте, а к томе многи го-

сти руком привуку мирисни дим к себи, побожно се крсти и клања. Свијећа гори. Затим се сви стојећи прекрсте и у себи помоле Богу. Кад је готова молитва, домаћин узима (плоску) чутуру или боцу с ракијом и напије у част свеца којег слави, затим пружа госту насупрот, овај госту на трећу, затим овај на четврту страну стола (четири стране свијета), а сада напију редом сви остали гости. Кад су се обредали – домаћица понуди госте да сједну и сада нема пушења докле гори славска свијећа и не заврши ручак (објед) а то буде око 3^х по подне. Наравно разговори се крећу у најфинијој форми. Било би срамота опити се. –

Код нас у селу има највише кршњака који славе: Св. Ђурђа, Св. Никола, па Св. Јована, један слави Св. Алимпија “Столпника” (Предојевић), а пар Св. Бартола (грчки Бартоломеј, народ је искренуо у “вратоломије”) Св. Арханђела (21. XI) такођер многи славе.

Како је слава Св. Николе прије падала у Божићњем посту – то се у Босни јела само посна јела, али овде се то заборавило, па се једе месо. Посебно јело на слави јесте: “пиктија” хладетина од живади, са специјалитетом, црном кавом. Послије јела домаћин вином гаси свијећу – па су гости мало слободнији. Весело се причају дани славе, цитирају пјесме косов. циклуса и пјева нар. пјесме уз гусле – нар. пјевача.

Село

Подушје

Дијелчана – Срба – много је поумирало поготово одмах послвије доселења првих година – дуго се нису могли аклиматизирати. Кад би умро – који одраслији човјек или жена – положили би га на најједноставнији одар и спремили за покоп. Лијес – или како су то Дијелчани рекли “шкриња” био је врло једноставан – израдили би га дома сами. На спровод је ишло све што је могло. Дјеца и одрасли. Ту се видио ред и дисциплинованост. Сватко је имао своје мјесто у спроводу као што је то у градовима. Посебних нарикача није било. Ну зато типично што су донијели собом из Босне – остадоше – подушја или даће. Занимљиво је то у толико, што потребну храну и пиће за госте није спремао сам домаћин – него сваки посјетилац подушја или даће донио је сам собом. То је била баш заправо ствар сваке домаћице – која је са својим мужем присуствовала подушју. Она је спремила све потребно, скухала, спекла, сложила у кошару и донијела у кућу покојника.

За случај – да је било зимско доба, кад се не може сједити вани – а сви посјетиоци не би стали у кући покојника, онда се раздијеле у сусједне куће. Љети се сједи у дворишту и служи за постављеним столовима.

Домаћин послужи чорбом од кокоши или паприкашем, те пићем вином и ракијом и колачима. Вино или ракија се пије уз изреку да се чаша подигне за покој душе покојника. На стол се потом постави и остало печење, вино, ракија, крух и колачи – што су донијели судјелујући у жалости куће и даћи.

То зато, да се домаћин сам превише не уништи господарски, а и из поштовања према покојнику. То је особита дужност родбине, пријатеља и знанаца, те ближих сусједа. Како овдашњи колонисти нису баш родбине своје овде имали – увели су ту у обичај – да је велик дио села у том старом жалосном обичају судјеловао. Кад су већ добили овде и пароха – без њега ни то није смјело бити.

Кад је умро који виђенији од мјештана – судјеловало би у спроводу и подушју и по више десетака, па стотину и више особа. За илустрацију спомињем случај – код укопа пок. Саве Лукача – сина Давида из кбр. 108. Пок. Саво умро је у својој 24. или 25. год. живота – вољен од мјештана и околице. Оставио је иза себе кћерку ни год. дана стару именом Даницу, младу удовицу супругу Илинку и тужне родитеље. Умро је 10. V. 1937. од сушице. Његову укопу сакупило се 404 особе, а сигурно је преко 200 особа било на подушју – више него у сватовима – кад се покојни женио – неколико година пред тиме. Све је село и околне колоније судјеловало у том жалосном обичају, тим више, јер је покојник био члан соколске чете и као врстан вјежбач и добра душа познат омладини и старијима. Пало је за њим више суза – него да је умро какав пучки трибун или народ. великан. Све је жалило тог младог брата – човјека, што у напону своје снаге, пада сломљен од страшне сушице – којој је тражио лијека и у Босни код Петровца – горском гнијезду својих дједова – али ништа не помаже. –

Сватови

Приправа за сватове је споразуму и погодба родитеља младенаца. Рјеђи је случај, да момак сам нађе брачног друга. Ако је то случај, онда је и сам доведе у своју кућу – без сватова – са неколико својих пријатеља. Тако се ријеше обе куће великих трошкова – па зато се то догађа обично код сиромашнијих. Ако то није учињено са знањем родитеља дјевојке – онда младожења мора преко посредника испросити помирбу. Кад је то постигао – онда једне уговорене недјеље са својом младом, родитељима и са пар најближих рођака иде на помирбу у тазбину. Таст – кога младожења назива сада “старац” – и пуница – дочекају их што љепше и боље могу, подворе и обично се тада и договоре – кад ће бити црквено вјенчање. Тако ето мла-

дићи из сиромашњих кућа – имају више прилике, да се жене из љубави – него они богатији.

Код имућнијих – родитељи младожење најприје преко посредника, а касније и сами изравно испросе дјевојку за сина. Истина да се они са сином у највише случајева договоре коју ће дјевојку за њега испросити, али има, на жалост, доста случајева, гдје родитељи без приволе сина испросе дјевојку а тек онда и њега наговарају на женидбу – поготово се то догађа ако је син млађи дечко. Обично он пристаје, јер је још млад и не зна што је то љубав, па онда такав брак остане везан само сполном потребом – ријетко да се развије узајамна права љубав. Касније дођу и дјеца – па се брачни другови трпе због “свијета” и дјеце.

Послије просидбе уговори се дан сватова.

Сватови се обично одржавају зими, када то послови више дозвољавају – ријетки су сватови љети. Сватови обично трају 3 дана. Први дан увече саберу се сватови (само мушкарци!) у кући младожење. Ту се купе редом узваници: стари сват, кум, дјевер, барјактар, дјеверуша – једина жена која иде са сватовима у кућу младенке, свирачи и остали сватови. Након вечере и пића крену сватови у кућу дјевојке. Ту их дочека њена родбина са шалама – док напакон не изведу младенку, коју преузима дјевер и дјеверуша – те јој чине друштво до краја сватова. За стол сједа дјевер са младенком, дјеверуша до ње, затим кум, па стари сват – па сви остали сватови редом. Стари сват је онај – који заповиједа у сватовима и кога сви слушају. Јело за јелом се реда и даје пиће, док се покупе и справе плоске (чутуре) и боце што су их собом донијели сватови – па ће их вратити напуњене код повратка к младожењи тек сутрадан.

Јело, пиће, плес – измјењују се цијелу ноћ. Ујутро младенка, дјеверуша и њена својта ките сватове, барјак, кола и коње, ако се ишло колима. Отац младожење и отац младе погоде се за намјештај и рубенину, што је вози млада у своју нову кућу к младожењи. Понекад се плати омашна свота па тек онда смију се ствари носити на кола. Потом се све спреми на одлазак за вјенчање. Млада се опрости са својим другима и мајком и полази потпуно неокићена са сватовима у цркву, а потом у кућу младожење. Ако је могуће – сваки сват има преко рамена пребачен пешкир, лијеп везени пешкир, док младожења носи по два пешкира унакрст и трећи о појасу свезан. У кући младожење дочекају сватове жене сватова са кошарама дарова – те се чим су сватови сјели за столове износе дарови, понајприје оца, затим ближе родбине, па свих сватова редом. Обично буде постављен извикивач, који гласно објављује тко што дарује. Кад је готово даривање сватова – онда се пређе на даривање којим млада дарује све своје нове укућане – почам од оца, па све до најмлађег члана обитељи нашег младо-

жење и свих сватова редом. Даровање се састоји из поклона у робним предметима: столњака, плахта (веле чаршава), зимских биљаца од вуне: покривача за кола и коње, врећа, дебелих вунених чарапа за сваког члана куће, зобница за коње, бисага за сијање, нових кошуља за свог брачног друга, свекра, по којег дјевера – ако има, мараму за главу заови и свекрви, можда јетрви, па чак и који пар гаћа за мушкаће свог новог дома и т. д.

Сватови добивају мање дарове, обично кошуљу и марамицу (цепну), а за њихове жене жен. чарапе или марама за главу или обоје заједно. Ближи рођаци: стриц, ујак и тетак као и стари сват, кум и дјевер – који су узети из те својте добивају нешто више дарова.

Иако овде народ не држи овце (због вуне) ипак набави такову робу још у својим старим крајевима Босни и Лици од своје својте у замјену за жито – којег тамо нема доста. Кошуље, марама зимске велике вунене, марама за на главу, цеп. марамице – набаве у трговини, нешто и дома шивају. Још нису уведени дарови као у градовима, да само сватови дарују младу даровима из дућана, а она њих ничим, јер би то била срамота за младу. -

Послије дијељења дарова, које у већим сватовима може потрајати и више сати – а код којег дијељења и од стране сватова и од извикивача падну врло zgodне шале на рачун младе, младожење, њихових родитеља, својте и свих осталих сватова, пређе се на сватовски ручак. Ту се по старом обичају сада једу сватовшћине – т. ј. оно јело, које су спремиле домаћице сватова и дале као дар домаћину и младенцима.

Доста дуго постојао је тај лош обичај. Знало се догодити, да се на једном сватовском столу нађе у једанпут и више од 10 ком. печених одојака – прасади – на ражњу, које јање, па онда више шунки, а да се о мору колача и не говори. Сваки сват начинао је своје из своје кошаре или на ражњу. Док су били сви тријезни догодило се, да се таково дивно јело полило са пићем, а кад су понеки потегнули мало више полило се тога вином страховито много, па кад је било мало топлије вријеме – мухе би онда добиле главни дио. Тако би пропало тога страховито много.

Да се то не догоди више, учитељ је на позив у сватове у којима је често – не само као гост, него и као сват судјеловао – поготово кад су дорасли за женидбу његови бивши ђаци – поставио као увјет да ће доћи у сватове, ако се прихвати његов предлог: Сви се дарови могу по старом обичају приказати – а онда се вратити у комору (избу) гдје ће вјешт човјек сјећи одојак по одојак и носити на стол толико колико сватови могу да поједу, а остало остаје читаво недирнуто и чисто за сутрадан, кад ће се опет месо редом са ражњева сјећи и служити. Зашто да по свему пада прашина од плеса и зашто га изложити мухама и полијевању вина?

Борба је била тешка. Стари не хтједоше да прекину са стољетним традиционалним обичајима. Морале се одржавати читаве конференције сватова, узваница и водити права парламент. борба. То је ипак успјело постићи кад се женио брат Стево Дејановић Милин од честитог старине Ракић Раде. Сви увидјеше, да је предложено било добро и ако је и ту било гунђања и приговарања – поготово сутрадан на попирку – како се зове трећи дан сватова – кад су видјели, да су подворени и почашћени са лијепо поређаним и чистим печењем – колико је тко хтио. – Да се не протумачи криво, није се гунђало – трећи на попирку, него још први дан – дан прије – кад нису видјели она брда печења – како су уобичајили раније гледати. Ипак се тако лед пробио и код сљедећих неколико сватова увео тај нови обичај. Како ће данас опет по повратку из избјеглиштва бити не знам.

Тај други дан сватова већ по подне има доста шале, а увече поготово – кад се саберу дечки из села и околице у курјаке – вукове. Тада они стоје пред кућом или у дворишту домаћина, пјевају, шале се међусобно и са сватовима, а поготово са оцем младожење, кога дрпају – толико да му подеру сву кошуљу. Он већ и обуче какву стару слабу кошуљу да лакше драпље – само да буде шале још више, поготово ако је сам шљив и весео због среће што жени сина. Прави ће отац-домаћин још те вукове за здраву шалу погостити јелом и пићем: У неким сватовима су свирачи попели се на хамбар (на кров хамбара), тамо смјестили и свирали на захтјев кућедомаћина, који има право све захтијевати, али и све платити откупнином, вином, ракијом и готовим новцем. Домаћин то чини с весељем, јер се за тај дан добро приправи. Тако и сватови гледају доћи на свој рачун. И они гледају прилику да ухвате домаћина, свежу га и вјешају за ноге о греду или трам у кући, соби, кухињи или ходнику – према времену и приликама. Домаћин се и ту мора откупити којим буретом ракије и вина. Дакако да се и тада реда шала за шалом, јер ако је тобоже та откупнина, коју им он нуди, а коју по њему одређени његов помоћник или замјеник мора на лице мјеста вјешања доносити и положити – премалена, сватови пријете озбиљнијим вјешањем што и покушавају, а ако то слабо помаже хватају и домаћицу... као да ће и њу тобоже уз домаћина вјешати. Шала сврши тим, што замјеник домаћина положи довољну откупнину. Онда се опет бурад носи натраг у смочницу и тобоже пије откупнина – но не дуље од 9-10-11 сати увече. Тада је свима шале доста – сви су уморни од плеса и шале, сити јела и пића. Треба се наспавати – да се за трећи дан т. ј. за попирак буде што чилији и свјежији.

Тада кум и дјевер сведу младенце т. ј. одведу их на прво заједничко спавање, који догађај курјаци поправе тулењем и сваком лупом, вином и

дерачином. Зато дјевер и кум имаду задатак, да то свођење обаве, што је могуће тајније или крадомице да то курјаци и не виде. То постизавају триковима. Домаћин забави курјаке, а дјевер и кум украду се макар и појединачно у брач. ложницу младенаца. Ипак се то макар и касније примијети и игре и шале на рачун младенаца не престају лако. Догоди се да од скакања и завијања тих курјака пукне и које стакло на прозору собице младенаца – али се томе не придаје нека трагична важност. Па данас је дан весеља – тко да се због такве ситнице љути.

Сјећам се таквог једног свадбеног дана у кући старине Ракића – кад је женио сина Чеду. Већ потпуно без кошуље ходао је између сватова и узваница, те курјака, сав од среће викао је: “Дјецо моја – радите све што може бити на весеље вама, сватовима и младенцима – само ми немојте кућу рушити!” Никакво чудо, да се ујутро весели отац устао и пред вратима сина младожење нашао натрпано толико ствари, да је њих неколико морало разносити, да му син може изаћи напоље. Ту је био плуг, дрљача (брана) и читаво брдо господар. алата. Газда Раде Ракић поноси се сигурно још и данас – на сватове свога сина али и тадашњим сватовима и курјацима остали су ти сватови у лијепој успомени, јер су се сви у весељу и здравој шали наужили плеса, јела и пића.

Попирак, трећи дан сватова – саберу се сватови доста рано, да новим шалама – без простоте зачину то весеље. Дјевер (неки кажу и ђевер!) се брине тај дан за шалу, јер је он своју улогу довршио синоћ свођењем. Сада и он има доста времена. Приређују шаљива бријања, умивања, чешљања и друге досјетке. Понешто се и плаћа, но плати заправо највише онај – на чији се рачун смију – јер нетко буде по лицу нагарављен, а да то и не зна. Неки од сватова облаче се опет у стара женска одијела, а мушкарац у женском – опет буде смијешан. Тако трају шале до послје подне, кад се сватови почну разлазити својим домовима.

Тако овдашњи досељеници Срби славе та два најзначајнија датума људског живота: женидбу и смрт. Само рођење прослави се у ужем кругу обитељи у друштву са кумовима. Крсни кумови су обично вјенчани кумови и то кумови свој дјечи једног брачног пара, а тај кум је онда дошао у родбинство, истина не крвно сродство – него т. звано духовно па је по старим црквено православ. прописима брак међу кумовима немогућ кроз више кољена. Кумство је свето и кумови се не могу и не смију свадити – док су у обитељским славама први узваници. Причају, да су још у старом крају знали кумство везати поново новим кумством – па се тако кумство одржало кроз неколико генерација. Кум је увијек први у свакој прилици у жалости и весељу, па и у раду ако се гради кућа и у пољу, ако су близу да је дан другом могу помоћи.

Код женидбе ваља споменути, да се много пази на здравље и живот родитеља удаваче, јер се унапред цијени њена способност за рађање дјете. Наиме, Српкиње, жене добровољаца нису знале, нити знаду – нити би крај својих мужева смјеле знати за присилни побачај и умјетно стварање неплодности. Неплодна жена која по којој несрећи, по својој природној конструкцији није могла имати дијете – врло је несретна, жалосна, па и за постављена жена од мужа па његове родбине и све својте.

Муж, који би знао за случај, да му се жена бави спречавањем оплодње – односно трудноће – једноставно би је отјерао из куће, а потом нашао си жену макар с њом живио невјенчано, само да створи чврсту нову породицу.

Тако би исто младожења и његови родитељи истјерали из куће младенку, ако би се било како установило, да је она живјела с киме у сполном сношају прије сватова, т. ј. удаје. Младенка мора доћи у кућу свог брач. друга нетакнута, али и у свем другом брза, окретна и паметна. Она мора свекра, када одакле уморан дође изути и ноге опрати. Томе се дјевојке уче већ у родитељ. кући. Али младенка мора знати и шутјети, не одговорити на сваку – мада јој све и не било баш право.

До мушке части и поноса држи се много. Па чак и до поноса у дјете. Ако се толико држи до части жене, мора се дакле и до мушкарца. Сјећам се једног гнушања према једном младићу, што је као сполно дозрео пред дечкићима на пашњаку скидао си гаће, сполно се надраживао, такав трчао по пашњаку и напосио присилним растерећењем – свршио своју раздраженост. Истина тај није ни послјије, као ожењен човјек имао онај углед који би имао – да није свој образ тим дјелом окрњио.

Сполни живот

Сав се иживљава само у браку. Суздржавање од сполног уживања врло је строго, како за жену, тако и за мушкарца, ожењен, неожењен, удата или неудата, свеједно. Да се спријече зла што из тако строгих норми произлазе – доста рано удаје се женска и жени мушка младеж. Тако се младеж одаје нормалном сполном животу. – Ријетки су случајеви сношаја ван брака – ако има то су спорадични и краткотрајни – да као појава не долазе у обзир – бар не као мана, зараза, која подкапа темеље обитељи – као здраве јединице људске заједнице.

Дјевојке ноћу не полазе плесове нити прела без родитељског или бар братског надзора или пратње. Зато у Дијелки вечерње приредбе нису успјевале, а кад јесу – то на нарочиту молбу учитеља или пароха – роди-

тељи су довели своје кћери, које нису смјеле изаћи из дворане ван без брата или матере.

Такав високи морал био је узроком, да Дијелка није познавала ванбрачне дјеце, тог извора сваке биједи и невоље, али зато није било ни усид-желица, јер честита дјевојка лако нађе свог брачног друга.

Прела су зато имала значај једне обитељске разоноде. Мушка младеж ишла је слободно свуда, али се морала владати пристојно и забављати се играма достојним честите младежи. Појавила се једна или двије карташке скупине које је сваки честит младић исмијавао и избјегавао. На тим прелима састале би се дјевојке на чијање перја – ту би дошли дечки и било је доста здраве и ведре шале и забаве, па послије свршена посла и плеса. Жене и дјевојке би се знале састати па болесној жени оплести сву кудељу или повјесмо. Недужна пјесма весела момачка чула се са свих страна.

Пушење:

Већи дио предратне младежи није пушио. Скоро сви старији били су страствени пушачи. Могоао је многи бити без којечега у кући, али без духана није био. Но, духан се дома није садио. Женске поготово нису смјеле пушити, то би била највећа срамота да је која затечена да гдје пуши.

Црна кава и ракија:

То је већ рак-рана овог народа. Скоро у свих 100 домова морало је увијек бити бар праве каве ако не већ ракије. Била је женска болест, да поготово старије жене морају сваки дан ујутро пити црну каву и ако је још к томе могуће и мало чоканче ракије. Уз каву мора бити и шећер. Препоручио сам, да кухају јечмену каву, као нешкодљиву – али је не моглоше прихватити, јер веле да смрди. Било је кућа, које круха нису имале, али још ујутро на постељи морали су домаћин и домаћица бити послужени са црном кавом и ракијом. Обући се није имала у што – пола прса јој гледало напоље, а рукама је морала држати предњи дио сукње – да јој трбух не испадне напоље. Било је и других таквих “кафеџија”, али оне су већ имале читаво друштво пријатељица и кума, које су једна другу лијечиле у “потреби”. – И у највећим пословима, било је за такове доста времена, да се нађу на “чашици разговора”.

Ред и чистоћа у кући:

Мора се искрено признати, да је заиста било врло уредних жена и домаћица, али се исто тако мора признати, да је било свакаквих као и свагдје другдје. Да је поготово почетак иза до селења био тежак не треба посебно спомињати. Највећи дио домаћица неписмен, дошао из оних планинских села Босне и Лике, гдје је газдинство сасвим на другим основама постављено, није се могао снаћи у новим приликама, у новој средини са сасвим другим животним условима. Поготово тешко је било стићи на висину живота сусједних села – старосједилачка села, гдје је живот текао стољећима под далеко повољнијим условима.

Зато је моја супруга и ја сваком згодом што учинила за побољшање хиџенских услова нашега села. Употребили смо зато највише прилика на крсним славама и сватовима, а супруга је уприличила и госте само за жене. Тада је само о томе било говора. Жене су училе, врло радо училе. Биле су захвалне ученице, јер се то опајало од славе до славе, од сватова до сватова. Сваки пут неки напредак.

Да би успјех био што сигурнији, уприличен је у Дијелки и домаћински тромјесечни течај – који је држан љети 1936. како је напред споменуто.

Ред и чистоћа су видно унапредовали у читавом селу. Гријех би учињено, да не споменем овде као узор домаћицу Лукач Савка, жену Даке Лукача (Давида) кбр. 108.

Она је увијек и љети и зими, за лијепа и кишна времена, на послу у пољу и кући – била чиста и уредна за узор! Кућа увијек у реду, двориште, кухиња – тако да човјек то мора признати. Она је имала ормар уређен и у њему све сложено – као у најбоље грађанске – господске куће. – Видио сам је гдје држи руковети конопље у ступи, а ту се бар доста праши – прашина јој пада по печи на глави – бијелој као снијег.-

Вјерски живот:

Ово није – побожан народ – као што је то у Срба уопће ријеткост. Међутим, ипак је до цркве и вјерских благодана држао врло много. У цркву се унаточ томе није много ишло – највише о Божићу, Новој Години, Богојављењу, Св. Сави, Ускрсу и зборовима – црквеним годовима. Да није народ дубље проживљавао свој вјерски живот мислим, да је један од највећих разлога тај што православна црква, баш тим што је имала национални карактер, па онда предуге обреде које народ није могао добро познавати и у њима душом судјеловати. Народ иако је имао свећенство – ви-

дио је, да није оне високе наобразбе, видио је да је свећенство било мало, које није било обузето осјећајем прикупљања маса око цркве, па је у ствари радо се ишло у цркву онда – кад је била у питању национална част, за вријеме прогона, према већ оној традиционалној изреци: “Србин у цркву не иде, али му дирни у њу – убит ће те!” К томе иако се мора признати љепота и тајновитост источног обреда, који има православна црква – ми католици који смо имали прилике проћутити православље – осјећамо, да том дијелу Крестове цркве нешто мањка, што ми осјећамо као неку празнину – којој не можемо наћи одговарајући израз.

Да овај народ није према цркви био на скроз равнодушан види се то из оне десетгодишње борбе о своје црквено средиште – сједиште парохије – што ћу укратко изнијети у том предмету. Народ је желио цркву, али није било право свећеника, који би био право оцијенио народне потребе, па се у том питању зашло стрампутнице, а кад се једном сиђе с правога пута – тешко је изаћи из прашуме сумњи и извести рјешење праведно и корисно за народ.

Због споменуте празнине – народ православни и нема оно вјерско иживљавање – што га могу имати католици. Ради тога је такав народ извргнут опасности празновјерја, нечим што му испуња и задовољава другу страну душе. Не слажем се с онима, који тврде, да је православље домовина безвјераца, јер и безвјерци вјерују, да у ништа не вјерују, вјерују у своје позвање, да на том начелу препороче свијет. Ја не познам према томе безвјераца, него дапаче најжешће фанатике – вјернике – проповједнике новог морала без кршћанског Бога – основаном на стварним основама, на сазнању стварног свијета, а не на нечем наднаравном што човјек и слаби његов ум не могу схватити. И то је дакле вјера – само другог смјера!

Ето због помањкања вјер. иживљавања народ Дијелке, задржао је још многе обичаје из поганских времена, али многи од њих нису писцу ових редака познати с разлога што их народ у тајности најљубоморније чувао: Има понеки случајно запажени као на пр.: Кад онда мртваца износе из куће, онда лијесом трипут ударе о вањски праг куће и трипут залупе са вратима – да се не би покојник кући враћао. Затим бацање угљевља – заправо жеравице на воду – да се открију узроци неке болести и т. д.

Крај свих празновјерица било је и добрих обичаја, који су у вези с прославом благодана. Тако о Божићу – пригодом резања чеснице божићног колача, бит ће веле сретан онај у чијем је дијелу ковни новац. Било би добро, кад би свака кућа могла имати бар једног члана обитељи сретног једне године, другог члана опет друге године и тако би ипак сви чланови били по коју годину у животу сретни и ако знамо да су по читаве обитељи у дугом низу година несретне.

Но крај тог празновјер. божићњег обичаја лијеп је био божићни обичај “Мирбожање”. Наиме, кад се тко о божићу (на први дан Божића) с киме првипут сретне – онда се пољубе уз израз честитања; први: “Христос се роди!”, а други прихвати: “У истину се роди” “Мир божји” и пољубе се у уста. Многи тако можда и завађени, измире се и остају добри пријатељи.

Знадем случај – гдје је у кући очух са пасторком. (Михајловић – Глушица) живио подијељен и дакако у диоби се завадили. Први Божић – ето “мирбожања” – које их са сузама у оку измирило – да су си послије добри остали.

Иако није дакле вјерски живот био тако дубок, честитост овог народа била је узорна.

Крађе су биле непознате. Један једини био је међу њима клептоман – т. ј. са урођеним осјећајем потребе за крађу. Крао је живад и то од времена на вријеме – па опет престао да ненадано понови. Сви су у селу одахнули кад се чуло, да је оболио, јер су знали, да ће бити сада сигурни, а под старије дане често је боловао, имао је отечене ноге кô ступове. Неки шаљивције знали су рећи, да су му ноге баш зато болесне, јер су га пречесто одвеле у крађу.

Иначе је живад (гуске) спавала на путу кроз све љето – нитко није ничије дирао.

Држало се до задане ријечи и до дате вјере, као што веле “у Турака”. Поштен образ – вриједио је злата.

Псовача било – оних правих – тешких псовача – тек неколико у селу.

Убистава, једно у 20 година! И то у оном младеначком неубројивом стању – прије навршене 18. г. живота! На језику су били многи и те како јаки, али у стварности обратно.

Ватра – подметнути пожар – један и пар случајева – гдје су дјеца из луде игре запалила камару сламе – али свуда је била локализирана – тако да није изгорела ни једна кућа кроз све те године.

Парничење – није било у крви тих људи. Познато тек пар случајева у све те године. Није се на суду знало за имена Дијелчана!

Инат – је ту ипак био код куће – као што је историјски код Срба утврђено. За инат је тога доста зла направљено – али ништа што би имало важност – да се забиљежи у споменици, осим можда међуселског ината: Повео се говор само о могућности изградње цесте из села на цесту у Тер. Поље – већ због ината у Ади се започне кука и мотика изградње цесте из Аде – преко Слатинке на цесту у Терезином Пољу. Тако је било и у питању сједишта парохије и основне школе. Због ината смјештена је школа у Ади на крају села према Дијелки, због ината у Мајковцу су имали звоник (са звоном) на једном крају села, а цркву сазидали на другом крају.

Лијеност – познато пар случајева типичних лијенчина – због наслијеђене лијености – код мушкараца – док је у жена избијало више незнање него права лијеност.

Пијанство:

Није познато као народна мана у тежем облику. Истина, пило се врло радо и то доста се пило, али је у селу познато тек неколико људи који би се чешће опијали. Пило се о слави, Божићу, крстицима, сватовима, али ноторних пијаница – који би сиромашили због тога није било. Просјечно – мора се рећи истини за вољу – било је више људи у селу, који можда нису никада темељито пијани били. – То с разлогом, што су се људи чували те срамоте, јер била је срамота опити се. У сватовима се дакако пило више но о славама – гдје није смјело да влада неко дивље весеље – него само пристојно весеље.

Срећа је за село – била и та да гостионе у селу до прољећа 1941. г. није било, а тада се пило из очаја више – него из жеђи за вином. – Гостиону је држао Душан Зеџ Ђурин – добро.

Моба:

Стари лијепи славенски обичај, моба, још се био до рата одржао у селу. Кад је неког стигла тешка болест – онда би се сложило село и изорало и посијало му усјев на какви мањи благодан или обични радни дан. Кукурузину би му пожели недјељом, дјетелину и сијено му свозили недјељом. Сјећам се таквог случаја, кад је био болестан Трнинић Вид. Тада је њему село на мобу све радило. Кад се ради на мобу, онда се у тој кући не једе, јер тко би нахранио толике раднике.

Кад би сиромашу несретним случајем пала (угинула) крава, онда би уредили сабирну акцију у готову новцу и уручили дотичном готовину, да набави другу краву или евент. коњче.

Родољубље:

Био је дубок народни осјећај – не баш на шовинистичкој бази основан. Види се то из тога, што су уз своју национал. српску заставу у скоро свим сватовима напријед истицали југославенску државну. Кад су крајем вељаче 1941. г. ишли по црквено звоно на жељ. станицу у Лукач – носили су и хрватску заставу са највећим весељем. Цијенили су осјећај села кроз која су пролазили; затим кум звону Хрват Јанко Ковачевић – све говори, да отров

шовинизма није био усађен житељима села Дијелка, као неким другим сусједним селима и хрватским и српским.

У свакој згоди осјетило се дубоко суосјећање са осталим нашим братским славенским народима – а да се и не говори дијељење живота и судбине са српским народом. Били су добри Срби, добри Славени и Југославени. Да је било могуће и по која изнимка – не би било чудо – јер то је природни закон.

То суосјећање и са другим славен. народима – испољило се живо код пропасти братске Чехословачке државе 15. III. 1939., па поново 1. IX. 1939. пригодом напада њемачког Reicha на братску Пољску – кад се сваком мјештану читала већ на лицу права истинска дубока бол – због несреће слав. браће. Врхунац боли постигнут је пригодом напада Reicha на СССР 22. VI. 1941. г. иако их је забринутост за властито голи живот страховито тиштала, што се приближавала властита калварија.

Сваки међународни трзај – одразио се и на њиховој души – па како не би онда и домаћи. Код погибије краља Александра 9. X. 1934. г. и сахране 18. X. 1934. у Београду судјеловала је делегација од преко 20 људи – не жалећи га као диктатора – него предосјећајући пропаст земље.

Оне земље чији су ковачи и они били. Та зар су они били бадава Југославенски легионари – добровољци? Зар у њиховом срцу није остао ни траг оне силе, која их је првог империјалистичког рата сабрала са свих страна свијета, кроз сибирску студен и пјешчани жар Африке са вјером у срећу и боље дане Домовине? Зар би смјео угаснити онај пламен њихових душа, који их је довео на солунске разбоје и на свето тло Домовине? Не! И по стопут не!

Тај пламен на коме су изгорили многи лични интереси (остављене богате зараде у Америци), а који је помогао изградити прву Југославију – неугасив је! Морао је задрхтати кад је видио, како се удара у врхове држав. управе, која му је била идол, која му била све! Народ је предосјећао патње, кроз које ће проћи, јер је знао да су на реду велики повијесни догађаји, да у тима народ највише пати.

Није то родољубно срце овога народа затајило ни 10. IV. 1941. кад је видјело распад свога дјела, пропаст макар и “тамнице” своје јер није вичан живјети под окриљем туђега неба. Није тај народ плакао над судбином краљева – ни Александра ни Петра – него над својом судбином, пред мукама и патњама властитима из којих мука и патњи није могао назријети скоро ускрснуће. Ма колико га снажила вјера, што је струјала полако у жиле народне из оног кобног косовског пораза ипак је предосјећао кроз пламен, глад, стрељања, пребијања, прогоне и умирања, којему се ишло у

сусрет. Осјетио је у себи грч земље, осјетио у себи врисак крви, а ту се хладан не остаје! Ако се пригибала глава, да прими ударац, али се грчила пеница, да зада ударац! То је она снага – која је родила нову Југославију – родољубље.

Спорт:

Као Енглезу “Футбал” – ногомет, Швеђану “sky” тако је нашем човјеку – бацање камена с рамена. Тај спорт су овдашњи насељеници донијели собом из Босне. Тамо је то народни спорт – који није ни овдје угаснуо. Недјељом и благданима била је то најмилија забава старијих и млађих.

По оснутку сокол. орг. замијењено је то са бацањем кугле – који се спорт није напустио све до одласка одавде.

Овдашња омладина зато је лако пригрлила сокол. орг. – у којој је спортски иживљавала. Биле су приређиване и међуселске утакмице о слави Видовдана у вишеструким такм. гранама или вишебојевима: трчању на 100 м., штафет. трчање, бацање кугле, скок у даљ и вис и т. д.

Међутим све игре засјенила је одбојка. Кад се она једанпут настанила на вјежбалишту није сишла с програма нити једне недјеље. Сваке недјеље и благдана измјењивале су се момчади и забављале по читав дан.

Други спорт није се могао планирати, док би био ногомет можда и успио – али родитељи ни ја као водитељ спорта – нисмо ту сурову игру никако дозвољавали. –

Народна ношња:

Заправо је и није било више, јер су сукње и све остале хаљине биле израђене из творничког материјала. Женске носиле су дакле шарено. Једино на глави носиле су старије жене повезаче, пече од бијелог платна – везене бијелим везом. Мушкарци су такођер напустили народ. ношњу својих крајева једино се могао наћи још по који заостали сукнени капут. –

Од женског ручног рада сачувале су се торбе, тканице и ручне торбице – што заправо такођер није овде ни израђивано већ готово донијето овамо из старог краја Босне или Лике. Тако су исто донашали оданле и шаренице “тепихе” – ћилиме, пригодом удаје кћери или женидбе сина. Буде ли било могућности због времена унијет ћемо у споменицу неколико значајних мотива и бојадисати их према оригиналу. То ћемо исто учинити и са мотивима са преслице и писаница који се одликују нарочитом љепотом. –

У новије вријеме почело се везењем на домаћем платну – шареним везивом. Тако су израђивани пешкири за кићење, покривачи за кревет, стол, марамце и јастучићи. Било је врло укуских радова. Неки везови представљали су читаве слике. Тако је Анђа Дује Никић била израдила Св. Ђурђа на коњу у врло лијепој израдби.

Друге везле на стану ткањем – особито пешкире (ручнике) за свечане згоде у лијепој стилизацији: пауне, зечеве, цвијеће и геометриј. орнаменту. У том раду истакла се наша уч. Радојка Стојсављевић Лазе мл.

Многи комад данас више не постоји – јер је пропао у рату у несретним приликама које су задесиле село од 1941. г. даље. Многа је дјевојка имала у том ручном раду читаво своје богатство, а сада је стицајем тих прилика остала без свега.

Осим везивом, бавио се народ овог села и дивним ткањем, узоркованим ткањем у 4 нити у стилу “градла” и “шкатуљица”, који је материјал служио за столњаке и прекриваче за кревете, као веома укусна роба. То је платно било рађено од бијелог памука, ширине 70-80 цм. На такве покриваче за кревете и столњаке, који су остали сасвим бијели – стављале се унаоколо ресе или “шпице” са ресама, да љепше пада – које су женске саме дома израђивале.

Село

Здравље народа:

Према томе како су ови људи дошли из горских предјела Лике и Босне – стање здравља доста је задовољавајуће. Аклиматизација и није била тако тешка. Има додуше појава болести које у старом крају нису биле познате – али није то заузело неки катастрофални карактер. Додуше много је народа првих година помрло, али је то било и услјед тешких животних услова под којима су се наједном горани нашли. Заједничко становање, слаба исхрана дјеловало је убитачно на дошљаке.

Касније се к томе придружила маларија, а било је и много случајева “тропске маларије”. Ова болест знала је проузрочити и онеспособити читаве обитељи љети за рад. Најгоре је то било зато – што и тако није било довољно радне снаге. озбиљним старањем маларија је попустила толико, да се задњих година једва и знало за који случај. –

Код дјецe се појавило растење гуше због помањкања јода у води. Због тога овде се неко вријеме продавала само јодирана сол, а и давали препарати јода за смањење гуше. Тако ни гуша није више претстављала опасност, коју она има у неким низинским крајевима. –

Туберкулоза се није тако угнијездила, како се било за бојати. Умрло је свега неколико особа од ње и то млађих, које као да су биле склоне јој из наслѣдства. Да се зараза није размахала бит ће ипак и у хигиј. образова-ности сељана.

Највеће народно зло била је дифтерија и друге дјечје болести, које су знале похарати за заразе највећи дио новорођенчади. Дјеца су слабо била храњена и као таква неотпорна против зараза.

Био је један случај “схизофреније” изгледа као посљедица наслѣдног сифилиса. Тако је био и један случај лудила (већ је исти преко 10. г. у лудници у Пакрацу) и више случајева шкрофула, оболења – такођер посљедице наслѣдног сифил. који је у босанској крајини “код куће”.

Трахом – није захватио коријена иако су дјеца у почетку ишла у школу заједно са дјецом старосједилаца у Будровцу, гдје трахома има доста. Жене болују у силно много случајева од спуштене “матернице” због неправилног владања послјије порођаја и што је увјетовано тешким радом мајки убрзо послјије бабиња. То је установљено по здравственој мисији – коју је у Терез. Поље 1934. г. послао медицински факултет свеучилишта у Загребу под водством дра Лазе Поповића – а која је овде радила више мјесеци. –

Других болести није било, па ни “бијеле куге”, која је толико уобичајена у старим хрв. селима.

Пљувачнице су биле уведене тек у пар кућа.

Плесови:

Као стари народни плес донешена су разна народна кола као “глуванац”, “дјевојачко коло” и др., која се кола плешу без пратње гласбе. Млађи нараштај попримио је врло брзо плесове овог краја, као што су “сиротица”, “пљаскача”, “пољка”, “мост” и дрмеш. Касније су попримљена и нека србијанска кола, те градски плесови доста искварени.

Најоригиналнији су овдашњи плесови: “сиротица” и “мост”, који се плешу у парове уз гласбу у врло лијепим фигурама. Особито “мост” сличи на отмјене фигуре кадриле, старог француског салонског плеса.

Врло су омиљела разна дјевојачка кола – која се плешу уз пјесму дјевојачку.

“Глуванац” је старински народни плес, назван тако по томе, што се не плеше на гласбу или пјевање, него се ритам подржава бројањем корака. Бројање води највјештији плесач доста гласно. Тај плес је настао у доба турске диктатуре, кад се народ криомице састајао на зборове и на њима се

без глазбе забављао. Било би зато баш штета, да се тај плес не сачува будућим нараштајима као тужни остатак успомене на турску силу у Босни.

Личности заслужне за село:

Др Лаза Поповић
Др Мијо Колибаш,
Живота Милановић и
Др Franko Winter. –

Ова четворица у бури послерат. живота достојни су синови свога народа, јер су свој живот посветили народу.

Др Лаза Поповић, дични син Срем. Карловаца – који је радом својим у култур. дизању народа још испред Првог импер. рата уписао своје име у повијести Срп. сокола Срем. Карловаца, Фрушке горе, Босне-Херцеговине и послје тог рата интересирајући се једини од високе интел. за живот солунских добровољаца. – Иначе као лијечник по звању посветио се рентгенологији и водио дуго година тај институт на загребач. свеучилишту. Умро 5. V. 1945. у Београду.

Његовом помоћу, а заузимањем др Мије Колибаша (умро у сијечњу 1945. као жртва свога позива од тифуса ког је добио као примариус болнице у Вировитици, коју је водио око 20 година) саграђен је у селу Дом, који служи за школу и културне сврхе уопће.

Наше село без тог дома не би значило ништа, а по њему је све. Можда би и без њих био подигнут какав скромни кутић, али никако не овакав диван дом. – То знаду цијенити само они, који су се под још преосталим дудовима на голом пашњаку састајали и сновали бољу будућност своје селу. Њихов глас разумило је племенито срце ових двају лијечника, који су све учинили, да се подигне дом без жртава села. Овај дом – заправо је споменик ове двојице племенитих људи, који су у оно доба схватили сву тежину народног живота.

Трећи – који је свој живот узидео у темеље народне слободе, а који је заслужан за брзи напредак села је брат др Franko Winter, бивши адвокат из Бјеловара – иначе родом из Карловца. Он је као бивши старјешина сок. жупе Бјеловар дао поклоном красног барјака нашој сок. чети потребни елан, да је могла извршити своју фискултурну мисију. Иначе његов борбени напредни дух осјећао се у нашој чети и онда када се он био повукао из сок. редова – задржавши везе са њеним функционерима. Др Franko Winter, пао је на путу за Бихаћ или Јајце на засједање АВНОЈ-а од руке окупатора. Др Колибаш исцрпљен од напора у раду као војни лијечник, не-

отпоран пада као жртва звања о. г. Цијела Вировитица дигла се и дала дужну почаст том дичном сину Подравине, пригодом његова преноса у родно му Вирје!

Да – нека је вјечна хвала тој славној браћи: др Лази, дру Мији и др Франку! Нека им је част, хвала и слава! Нека остану мојим Дијелчанима незаборављени, као узор људи, славни мужеви и дични синови ове нам миле Домовине!

Вјечна Вам хвала браћо!

Слава Вам јунаци!

Много заслужан за село је и споменути Живота Милановић – дугогодишњи управник Савеза аграр. заједница у Осијеку, народни посланик у парламенту у Београду. Он је својим несебичним радом помогао да дође до изградње учитељског стана у Дијелки. Исходио је лијепу помоћ код надлеж. министарстава за ту градњу, као и за градњу парохиј. дома у селу. –

Живота Милановић – преживио је рат у заробљеништву у Њемачкој и сада по повратку у домовину живи стар и повучен у Београду или Нишу. – Родом је из Ужица у Србији. –

Нека и ови редови признања и захвалности буду нашем добротвору у спомен умјесто лијепе слике, коју нам је прије рата за нашу читаоницу поклонио – а која је пропала и нестала.

Има и других захвалности вриједних људи – који су били пријатељи нашег села и наших људи и који су се веселили сваком нашем напретку – како појединца тако и села. Не смијемо заборавити овдје:

Фрању Пушића и

др Мићу Вукобратовића.

Пушић је био управитељ тт. Прометно д.д. у Вировитици и старјешина сок. друштва у Вировитици. Од усташ. власти прогоњен – али слабог здравља умре за вријеме рата. Био је велики пријатељ села и људи.

Др Мића Вукобратовић, судица судбеног стола у Бјеловару, послије Wintera старјешина жупе. И он као и Пушић – врло радо долази на приредбе наше чете у Дијелки (били на задњој јавној вјежби 10. IX. 1939.). Убијен је заједно са оцем пензион. учитељем по усташама. – Нека је трајан спомен и вјечна част, хвала и слава и овим нашим добрим пријатељима! Слава им!

Стање житеља у селу на дан 1. XI 1939.

Стање житеља	м	ж	Све:
писмених	280	254	534
неписмених	30	114	144
само чита	2	1	3
само потпис	4	–	4
нијеме – заост.	5	–	5
Свега:	321	369	690
у занату	5	1	6
на раду	3	–	3
у лудници	1	–	1
Укупно:	330	370	700

Преглед по обитељима

Село	Домаћин			Домаћин			
	м	ж	све	м	ж	све	
Иванчевић Ристе	3	3	6	Јовановић Илија	3	4	7
Грубор Марко	1	2	3	Дакић Стево	5	3	8
Грмуша Ђуро	4	5	9	Ерцег Милан	3	4	7
Танкосић Божо	3	4	7	Ерцег Перо	1	1	2
Сердар Јово	3	4	7	Дејановић Миле	3	4	7
Грмуша Јово	2	5	7	Грбић уд. Сава	7	8	15
Жигић Ј. Никола	4	3	7	Керкез Миле	5	1	6
Трнинић Вид	3	2	5	Жигић Д. Никола	5	4	9
Дрљача Петар	4	3	7	Жигић Илије Стево	2	2	4
Жигић Раде	4	3	7	Жигић Новак	6	3	9
Пејновић Дара	1	5	6	Бубањ Миле	5	3	8
Жигић Гецо	4	3	7	Мирић Дане	4	4	8
Кнежевић Владе	3	4	7	Стојсављевић Смиља	8	6	14
Љубић Лука	2	5	7	Ђеран Петар	4	2	6
Клашња Драгиња	1	3	4	Глумац Миладин	6	4	10
Клашња Мика	2	3	5	Бубуљ Пане	4	7	11
Мирић Буде	7	7	14	Врањеш Мирко	4	4	8
Никић Дуја	3	3	6	Пјевић Милош	6	5	11
Свега:	54	67	121	Свега:	81	69	150

Домаћин	м	ж	све	Домаћин	м	ж	све
Михајловић Илија	4	1	5	Кантар Милан	5	5	10
Тинтор Јово	3	3	6	Шљивар Миле	5	3	8
Керкез Драгоја	6	3	9	Шљивар Лука	2	5	7
Стојсављевић В.	4	2	6	Ступар Раде	2	5	7
Лазо							
Татић Миле	7	8	15	Ковачевић Цвијо	1	4	5
Зец Остоје Петар	1	3	4	Морача Милан	3	4	7
Поповић Јово	6	5	11	Поповић Раде	3	5	8
Пепић Вучен	5	5	10	Танкосић Миле	4	5	9
Морача Стево	2	5	7	Предојевић Дамјан	5	5	10
Лукач Давид	1	3	4	Совиљ Перо	3	3	6
Лукач Миле	1	3	4	Карабука Тодор	6	5	11
Срдић Стојан	3	4	7	Гаћеша Ђуро	4	6	10
Кукољ Миле	2	2	4	Ђумић Јаков	4	5	9
Клашња Милан	4	3	7	Борић Остоја	2	3	5
Ерор Ђуро	2	1	3	Зец В. Петар	2	3	5
Јеличић Јово	3	5	8	Зец В. Ђуро	6	6	12
Рекић Андрија	1	2	3	Глушица Гојко	3	3	6
Стојсављевић Т.	3	4	7	Шипка Милош	1	5	6
Лазо							
Никић Милан	4	4	8	Ковачевић Вујо	3	8	11
Грмуша Милан	1	5	6	Радаковић Миле	2	5	7
Радаковић Тодор	2	1	3	Рунић Миле	2	5	7
Родић Миле	3	4	7	Ракић Раде	3	2	5
Бурсаћ Миле	1	4	5	Кењало Милан	3	3	6
Чулибрк Живко	3	3	6	Медић Душан	4	4	8
Михајлица Јовета	4	3	7	Зец О. Стојан	4	4	8
Дробац Стеван	5	3	8	Тинтор Раде	4	1	5
Ђеран Никола	2	3	5	Грмуша Лазо	1	2	3
Поповић Ђуро	3	5	8	Поповић Стеван	2	1	3
Дробац Љубан	2	2	4	Дробац уд. Милица	1	3	4
Тинтор Ђуро	2	3	5	Кантар Раде	3	4	7
Ковач Розика	1	3	4	Грбић Душан	1	2	3
Латковић Никола	1	4	5		–	–	–
Свега:	92	109	201	Свега:	94	124	218

Неписмени на дан 1. XI 1939.

Село	Неписмени на дан 1. XI 1939.			Неписмени на дан 1. XI 1939.		
	Р.бр.	Име и презиме	м ж	Р.бр.	Име и презиме	м ж
	1	Зеџ Јека	/		Пренос:	7 31
	2	Глумаџ Анђа	/	39	Грбић Сава	/
	3	Клашња Мика	/	40	Грбић Драгиња	/
	4	Клашња Драгиња	/	1	Јовановић Радојка	/
	5	Бубуљ Ђуја	/	2	Дакић Смиља	/
	6	Грбић Лука	/	3	Дакић Мирко	/
	7	Морача Сава	/	4	Дакић Стеван	/
	8	Пјевић Милош	/	5	Мирић Ђуја	/
	9	Пјевић Ђуја	/	6	Мирић Даница	/
	10	Пјевић Савка	/	7	Мирић Стана	/
	1	Михајловић Илија	/	8	Жигић Даринка	/
	2	Михајловић Милка	/	9	Жигић Гедеон	/
	3	Тинтор Јово	/	50	Жигић Јула	/
	4	Ђеран Никола	/	1	Трнинић Стана	/
	5	Керкез Ђуја	/	2	Никић Ђуја	/
	6	Дакић Сава	/	3	Никић Јека	/
	7	Стојсављевић Смиља	/	4	Сердар Анђа	/
	8	Стојсављевић Милка	/	5	Сердар Стана	/
	9	Стојсављевић Мика	/	6	Грмуша Милица	/
	20	Бубањ Божица	/	7	Иванчевић Смиља	/
	1	Пејновић Дара	/	8	Иванчевић Милка	/
	2	Пејновић Стана	/	9	Стојсављевић Милка	/
	3	Мирић Аница	/	60	Новаковић Милија	/
	4	Мирић Стоја	/	1	Ракић Горда	/
	5	Врањеш Ђуја	/	2	Чулибрк Милка	/
	6	Врањеш Стана	/	3	Морача Милка	/
	7	Кнежевић Боја	/	4	Морача Стево	/
	8	Медић Дева	/	5	Зеџ Јелка	/
	9	Грбић Ђуја	/	6	Рунић Милица	/
	30	Ерор Ђуро	/	7	Ступар Анка	/
	1	Невајдић Софија	/	8	Ступар Драгиња	/
	2	Жигић Ана	/	9	Родић Дева	/
	3	Жигић Јека	/	70	Кењало Ђуја	/
	4	Жигић Милка	/	1	Кењало Десанка	/
	5	Жигић Пера	/	2	Поповић Јованка	/
	6	Жигић Стево	/	3	Зеџ Јованка	/
	7	Дрљача Душанка	/	4	Михајлица Ђуја	/
	8	Керкез Драгиња	/	5	Стана Думић ст.	/
		Све:	7 31		Све:	12 63

Р.бр.	Име и презиме	м	ж	Р.бр.	Име и презиме	м	Ж
	вПренос:	12	63		Пренос:	24	88
76	Шипка Вукосава		/	113	Грубор Марко	/	
7	Грмуша Лазо	/		4	Кантар Мика		/
8	Тинтор Стана		/	5	Ерцег Милан	/	
9	Танкосић Божо	/		6	Ерцег Даница		/
80	Зец Милка ст.		/	7	Кантар Раде	/	
1	Зец Милка мл.		/	8	Кантар Драгиња		/
2	Лукач Ана ст.		/	9	Дробац Милица		/
3	Лукач Ана мл.		/	120	Дејановић Милка		/
4	Борић Стана		/	1	Дејановић Миле	/	
5	Никшић Марија		/	2	Ерцег Петра		/
6	Тинтор Јања		/	3	Бурсаћ Стоја		/
7	Михајлица Јово	/		4	Поповић Милка		/
8	Михајлица Анђа		/	5	Поповић Јован	/	
9	Тнакосић Мила	/		6	Поповић Илија	/	
90	Танкосић Милка		/	7	Клашња Смиља		/
1	Танкосић Јања		/	8	Јеличић Марта		/
2	Предојевић Дамјан	/		9	Јеличић Савка		/
3	Предојевић Милка.		/	130	Стојсављевић Ђуја		/
4	Совиљ Перо	/		1	Ерор Јека		/
5	Совиљ Косара		/	2	Срдић Мара		/
6	Карабука Вида		/	3	Кукољ Сава		/
7	Гаћеша Ђуро	/		4	Кукољ Стоја		/
8	Гашеша Јованка		/	5	Грмуша Милева		/
9	Гаћеша Милка		/	6	Тинтор Стана		/
100	Пепић Вида		/	7	Ђеран Павка		/
1	Пепић Вучен	/		8	Ђеран Мара		/
2	Поповић Милица		/	9	Ђеран Петар	/	
3	Ковачевић Вујо	/		140	Ковачевић Дева		/
4	Ковачевић Мика		/	1	Грмуша Ђуја		/
5	Сердар Јово	/		2	Татић Миле	/	
6	Ковачевић Цвијо	/		3	Татић Мара		/
7	Ковачевић Милка		/	4	Татић Сава		/
8	Грмуша Стана		/		Укупно:	32	112
9	Шљивар Јека		/		Ниједи:		
					Глумац Стево	/	
110	Шљивар Лука	/			Карабуха Чедо	/	
1	Шљивар Мара		/		Дракулић Душан	/	
2	Грубор Мика		/		Татић Марко	/	
	Све	24	88		Татић Душан	/	

Само потписати су знали:

Зеџ Петар

Жигић Новак

Жигић Никола

Дракулић Душан

Само читају: Бубуљ Пане, Грбић Виџо и Смиља Дробаџ. – Дакле 20,86 неписмених! То је много.

Ако се погледа листа неписмених, онда се опажа, да скоро све старије жене су неписмене – заправо домаћице, а отприлике трећина мушкараца домаћина. То је зато што у Босни и Лици у њиховом дјетињству није било школе.

Упада у очи и велик број нијемих. И то је сигурно последица сифилиса – можда у десетој генерацији. Велика је то несрећа за обитељи, а и за ове јадне индивидуе – који су свакоме на терет. Требало би заиста уредити домове за ове биједнике.

Споменкриж:

Године 1904. – овдашњи управитељ пустаре Josip Nóthig и супруга му Марија подигоше лијеп споменкриж усред села успут пред бив. пустар. зградама. Тада је код посвете крижа коју је обавио жупник из Лукача била отслужена св. миса. – Криж је ограђен жељезном оградом.

Овај криж и данас стоји на свом мјесту иако је исти Nóthig последије доласка Срба православаца на свемогуће начине хтио га пренијети као тобоже своје власништво у Барч – гдје му и данас синови живе. Дапаче дошли су са свим дозволама већ и с колима по њ, али га добровољци нису дали.

То је једини споменик из времена пустаре – грофова – свега је другог нестало. Зато је лијеп гест добровољаца – што га не дадоше одвести и за похвалити. Нека казује дјечи њиховој прошлост села.

Сточарство:

Узгој стоке у селу је веома тежак. Како ливада нема, то се стока прехрањује у главном кукурузовином, пљевом, бучама, репом, сјечком зобене сламе. Дјетелина врло слабо успијева улијед пољских мишева и иначе ради краткотрајности. Вриједи и успије тек једну годину. Ипак сељаци много сију инкарнатку ради тога што у прољеће рано долази, па дође баш кад је највише потребна за прехрану коња у прољетној сјетви. Велики дио пот-

реба у сијену – покривају сељаци купњом у старим селима, гдје сијена има доста, ако баш и не најбоље квалитете. Дакле сточарство овдје отпада као главна грана занимања насељеника. Мало има кућа, које држе по двије краве, а има их доста кућа које ни коња немају, већ сав посао коњима морају скупо плаћати.

Свињогојство и перадарство најбоље стоје јер је ово житарски крај. Домаћице нешто изваде из перади, коју држе довољно. Добри господари највише су се помогли узгојем свиња на дебело – баш у прољеће или почетком лета. Већ је село било на гласу због тог узгоја – да су се и старосједиоци од њих томе учили. Расплодом свиња нису се бавили само сиромашнији и неспособни господари – иначе већина. –

Добро су се помогли понеки узгојем ждребади, јер сваки бољи господар држао је расплодне кобиле, које су му дале двоструку корист.

Нити коњи, па ни свиње ни живад, није било неке чисте расе – све је то још било мијешано. – Од кокоши држала се највише домаћа кокош, док је само пар дворишта било са чистим расама, орпингтон и плимутроп. Гуска и патка домаћа. Држана је и пура – но мање. Гуске је држала свака кућа, некоје су имале више од 20-40 ком.

Од свиња – држана је највише мангулица, а касније већ и “фајферица” црна. Успијевале су врло добро обе врсте. –

Коњ је био највише мијешан. Било је и малих “босанаца”, посавских, а и белгијанаца. Претежно је владао посавац, јер је бржи за вожњу. Од пастуха – три су држана у селу; један је био чистокрвни бијели липицанер (власник Јеличић Јово), а два белгијанца (власници Совиљ Перо и Жигич Раде). Њихови крижанци држали су се врло лијепо.

Краве су по пасмини биле највише сименталке, затим пинегавке, а било је и оних малих босанских буша – које се још нису затрле. Расплод бикови држани су једино сименталци, али зачудо “100% чисте сименталке краве нису стекле ону љубав у селу, коју имаду у остал. свијету. (Можда због слабије исхране – јер оне траже заиста обилну и добру храну!)

Цијепљење блага против заразних сточ. болести обављало се доста добро, редовито свако прољеће. Метиљавост је била доста чест гост – међу кравама – но спашавало се увијек протусредствима. Најпознатији “дистол” препарат. –

Кокошја колера знала је начинити у више наврата управо катастрофалну штету, али ипак нитко се није дао упутити у цијепљење живади против те пошасте.

Свиње су цијепљене доста редовито, но штета је била велика у томе, што то никад нису сви узгајачи чинили.

Вртљарство:

Било је врло слабо, што се види из оног извјештаја Домаћинске школе 1936. г. Нешто је кривица заиста и у незнању, али је понешто кривица у томе, што је код колонизације остављена премалена поткућница од $\frac{3}{4}$ кј., а многе су и мање. Главни дио ове поткућнице запремају зграде, двориште, па мало остаје за врт. Тамо гдје га има слабо је ограђен, па онда и није чудо, што је вртљарство слабије развијено. Цвијеће се управо биједно мало сади, а и то оне сорте, које не траже никакву његу, но зато је и љепоте никакве. Ружа осим у школ. врту уопће у селу и није било.

Од поврћа сади се понешто лука црвеног и бијелог, мркве и салате, те посебно купус у главном за киселење за зиму. Сади се у главном лички купус који има ситне тврде главице. Грах се сади само у кукурузу. Рајчица и паприка мало се саде.

Воћарство:

Наведено за повртљар. вриједи и за воћарство иако је у ту грану господарства уложено далеко више труда и воље. Но ту је рађено погрешно, па је силни новац и уложен труд у највише случајева пропао. Разлог једноставан: панонски зимски хладни вјетрови смрзавају све млађе и незаклоњено воће. Други разлог су зечеви, који унаточ доброг заматања воћака, због високог снијега дошли су до грана и раскопали завој и уништили воћке зими 41/42., кад се је студен 24. I 1942. спустила на -26°C . – а иначе је била зима врло дуга. – Тако је пропао диван млади воћњак код школе у шк. врту (преко 100 воћака) а и у читавом селу. Зечеви су скакали преко плотова у дворишта и пред вратима кућа су уништили воћке. Оглодали су и вишње, које никад нису ни дирали. Тада су воћњаци заиста катастроф. уништени, а услијед рата нису могли бити онако обновљени како би то требало па дакако ни школски.

Шљива није за ову низину, једино “рингловке”, зато их је улудо уопће садити. Трешња је такођер врло кратког вијека, а можда би се дуље држала цијељена на домаћој дивљаки. Ораси такођер смрзавају се пречесто – па су им стабла, као и у трешње понајвише болесна.

Овдје би успијевале крушке понајбоље, јер сам једне године почам од жетве могао добити разне сорте крушака све до идућег прољећа. И јабуке добро успијевају у старим селима – знак да би морале и код нас – али би прије требало их заштитити од вјетрова садњом обичног дрвећа у облику зашт. појаса око села. Утврђено је да се нису смрзла она стабла засађена

у дворишту или у каквом другом заклону. Снеж је 1942. г. био висок 1 м па је кора на површини служила зечевима као цеста. Тада су лако прескочили сваки плот, а како лова није било већ 3 год. размножили се – да су били права пошаст за воћњаке.

Дакле – ако се хоће воћарство код школе или у селу обновити, најприје треба испод башће засадити отпорно дрвеће проти зими (акацију, јошић или канадску тополу), подићи високе ограде, па онда на дивљакама цијепити племенке из Базја, Будровца или којег другог воћарског мјеста у близини. Готове саднице добивене из расадника никако – због посебног поднебља мјеста не одговарају. (Кад је већ ријеч о томе, не би написао све, ако посебно не препоручим и вишњу – као заиста отпорну воћку за ово мјесто.) Не препоручам јесенско касно окапање воћњака – јер се те воћке лакше смрзну – ако се окопа, треба гнојем покрити. – “Директор” – ноја – почео је све више хватати коријен у селу, но ипак не у застрашујућем облику, јер је срећа у томе, да га ови људи баш као вино не уживају. Ристе Иванчевић је од њега пекао ракију – као мање шкодљиву – од вина...

Пчеларство:

Врло је слабо било у селу развијено као грана привреде. Тек неколико домаћина држало је пчеле у обичним плетарама, а модерних кошница са помичним сањем, било је врло мало. У томе дошао рат, који је и то започело уништио. Оно што није уништила зима, то су докрајчили Власовци.

Индустријско биље:

Није се баш особито гајило. Лан и конопља само за домаћу употребу. Лан мање, јер јесен. скоро увијек страда од зиме, а ни прољетни не успијева добро.

Шећерну репу узгајали су сељаци одмах по доселењу овамо, али због слабог успеха и та је грана привреде сасвим напуштена. Цикорија уопће није ни покушана садити, а такођер ни соја, која би добро успијевала. (У Будровцу сам био ја посијао једне год. 2 кј. па је дала врло лијеп природ). Сунчаница такођер би добро успијевала јер сам то сам пробао. Хмељ је такођер у овим крајевима напуштен наскоро послје Првог импер. рата. Није било рентабилно, па је морало пропасти. –

Духан се некад (у аустриј. доба) гајио у Лукачу и Шпиш. Буковици, бивши Швабе обогатили су њиме, али је та култура напуштена због пасивних крајева, гдје успијевају боље квалитете. Лупина, као зелено гнојиво није у Дијелки опробана, али у Лукачу је дала изврсне резултате. –

Ливадарство:

Није уопће гајено – поготово не умјетне ливаде. Међутим баш то било би овде најпотребније, кад се на том крмиву оскудијева. Природ сијена био би већи. За доказ навађам:

За вријеме овог прошлог рата добио сам од Аграр. уреда нешто неупоравиве мочваре у куту сеоског пашњака. Канализирао сам тај дио, дубоко преорао у јесен, а у прољеће уредио умјетну ливаду сијањем одговарајуће травне смјесе сјемена. Успјех је био задивљујући, три кошње! А да нисам ту земљу тако култивирао – резао би и даље у њој коров – крај дивног кукуруза или узорне банкут – пшенице! Зар то не би била срамота и неопростиви гријех?

Тако би се могле уредити све низаве у пољу и уопће ниска тла ораница, какви некултивирани кутеви, па би се тиме знатно смањила потражња за сијеном.

За крмиво једино се овдје сијала грахорица. То је истина добро, али да је само једну кошњу. Уљана репица се не сије овдје ни као индустријска биљка, нити за рано прољет. крмиво, а ипак и она би добро у прољеће послужила, кад сијена нестане. Њена рођакиња права репица још је одличнија за крмиво – а и она је овде непозната.

Пострни усјеви поготово бијела репа, просо, хељда, па и кукуруз за силажу – овде су непознати. Бив. Загорци – имали су баш од ове бијеле репе и хељде, па и проса велике користи. Истина да ова бијела репа не може се такмичити ни са обичном кравском репом, а још мање са шећерном у прехрану стоке, али кад нема једне, добра је друга, само да је има, када овде влада толика оскудица на крмиву. Просо је опет као зрно ванредна храна за младину, а слама за стоку. – Срдић Стојан покушао је узгој суданске траве – зашто напустио не знам.

Кунићарство:

Није се особито гајило, поготово не на рентабилној бази. Држала се обична домаћа врст кунића за домаћу потребу. На рентабилнији начин хтио је

кунићарство искористити Срдић Стојан узгојем ангорског бијелог кунића – дугом длаком – али рат му је и тај лијеп започет посао уништио. –

Кад сам већ споменуо неке успјехе у господарству, онда не могу макар и сада да не споменем успјех у пчеларству Саве Дејановића и успјех у воћарству Стојсављевић Јове. Дејановић је једини узгој пчела поставио на праву базу, имао је већ лијеп број кошева, али и њему је рат све уништио. У воћарству постигао је највећи успјех у селу Јово Стојсављевић као самоук у цијепљењу. Цијепио је велик број воћака себи и другима. Једини је он осјетио ону дубоку љубав за воћку, која је потребна, да се дође до правог успјеха. Требало би ту његову љубав честито искористити. – У воћарству се истакао и Сердар Јово, који је успио уредити скоро најљепши воћњак у селу.

Учење заната:

Велики проблем силне мушке дјецe у селу може се ријешити само на тај и једино исправан начин, да се дјеца дају на изучавање корисних савремених заната. Баш пред рат започело се у том погледу радити преко “Привредника”, било је добрих успјеха. Било их је у науку 5 омладинаца, од тога 3 већ свршила. Управо у прољеће 1941. требало је опет отићи других 5, али је наш унутрашњи каос и то пореметио. Добро је, што је овај народ исправно схватио и тај проблем, па ће то олакшати живот онима, који морају код куће остати. – Први који је отишао у свијет је Јово Живковић, добро се снашао.

Стројеви у селу:

Било их је мало. Индустријских постројења није било никаквих, као ни вршаћих стројева. Од пољопривредних стројева било је: 5 сијачица за пшеницу, кукуруз, великих творничке израде и више малих дворедних за кукуруз ковачке израде. Сјецкара за сијено било 5, док репаре творничке израде ниједна, а неколико ковачке израде. Рунице су биле 4. Шиваћих стројева било 6 ком. – Косилица, грабилица уопће није било.

Плугова огртача било око 36 ком., који су били способни и за окапање. Обичних плугова било је тек око 66 са отприлике толико брана (дрљача). Ови бројеви не морају бити апсолутно точни, јер је то нађено после протеравања Срба. – Могло је нешто нестати, а неки су господари своје плугове и закопали, док су неки дали на сачување у друга села. –

Занатлија, обртника – такођер није било у селу. Једино је постојао сеоски ковач, који је био погођен по селу и имао посебни положај, и однос према селу – сељанима. Имао је за то посебну плаћу “поковицу” – и то 2-4 лит. зрна по јутру од сваке куће, а он је за то био дужан поковати мотике, српове и друге ситнице без друге награде, док му се за веће послове посебно плаћало у новцу. Први сеоски ковач био је “Симсијан” стари Јалжабетић, касније колонизиран у Риту, затим Рекић Андрија из Дабчевице, задњи Кењало Ђорђе из Босне. Они су имали стан и ковачницу (а алат свој властити) у сеоској кући, те комадић земље за башчу и нешто оранице. –

Да – било је у селу по неколико тесара, зидара, који су заправо самостално радили куће и све господар. зграде. Много су помогли код подизања свих јавних зграда у селу. –

То су били:

Срдић Стојан, Лукач Давид, Родић Миле, Зеџ Ђуро, Иванчевић Ристе, Живко Чулибрк и Дрљача Перо. Неки су од њих били само зидари, неки само опет тесари, а понеки једно и друго.

Дрљача Перо је уз то био и самоук у метал. струци, па је знао израдити минијатурне босанске ножиће од 0,5 – 0,8 цм, 1 цм. – Од косе правео си је сам пилнице за месинг и мекано жељезо. Са тако припростим алатом, стварао је управо задивљујуће послове. Штета – што се није посветио тој струци – и изучио браварију – као мајстор. –

Трговаца у селу такођер није било. За све потребе опскрбљивали се у почетку код трговца Јозе Радунића у Риту – који је такођер као добровољац (родом из Каштел- Стари код Сплита) био у Риту колонизиран. За текстил опскрбљивали су се насељеници у Вировитици код: Рупчић и Адолф Бинг највише. – Радунић је имао и гостионицу, па му је посао цвао све до оснутка задруге у Дијелки.

Малу трговину мјешовите робе отворио је у власт. кући у Дијелки колониста Милан Морача. Добро му је ишло, али га је задруга већ у почетку загушила. Исти Морача се касније бавио и зидаријом те израдом бетона надгробних споменика – као самоук и доста укусно.

Пилићари:

Исти споменути Милан Морача, а касније и Ђуро Тинтор бавили су се пилићарењем т.ј. накупом живади за велетрговце живади у Вировитици, који је посао у Вировит. котару особито цвао. Те су послове у Вировитици водили Руси – избјеглице бив. царски официри. И Тинтор је био колониста на пар кј. земље, као и Морача, па су се морали нечим занимати, да

прехране обитељи. Већ рано ујутро чуло би се кроз село у посебној мелодији извикивање: пилићи, пилићи, јаја, кокоши, лови, ло – о – о – ви! Домаћице би их чуле, истрчале на улицу, питале за цијене, враћале се по своју робу, одвагнули на ручној ваги, купац исплатио и посао готов. Накупац је имао кола грађена на пера, да се живад не стуче. Живад се возила у “гајбама”. Ова трговина била је посебна – осебујна слика свих ових подравских села.

Мљекар:

Био је Клашња Милан – колониста – такођер на пар јутара земље. Он је ваљда близу 10 год. био накупљач млијека у Дијелки са мљекаром у Вировитици. Сваки дан су његове канте звониле рано ујутро селом – да би накупио – коју стотину лит. млијека. Зими није мљекарио – нешто због непролазног пута, а нешто и због помањкања млијека.

Да се види господарско стање Дијелке, навађам бројно стање стоке у селу на дан пописа 17. колхоза 1941. г. Према том попису било је:

Коња	140 – ком. (од тога 2 из Аде)
пастуха	6 – ком. (3 расплодна)
ждребад	35 – ком.
крава	110 – ком.
јуница	16 – ком.
телади	18 – ком.
свиња	170 – ком.
прашчића	176 – ком.

Број стоке је прилично точан и у доба прије евакуације – док број свиња сигурно није јер су војници клали себи за прехрану.

Кола је било 77, а саоница 33 ком.

Живади: кокоши 652 ком.

гуске 473 ком.

патке 301 ком.

пуре 27 ком. или свега: 1.453 ком.

И ово бројно стање живади узето је из пописа од 17. VIII 1941. дакле по стању од 2 и по мј. по одласку Срба одавле – па све може дати точну слику стања у мирно доба, кад је живади било бар још једанпут толико. Особито се установило да нема живади сред села, јер је ту била војска.

Умјетно гнојиво:

Није у селу много употребљавано, боље рећи скоро нимало. Људи су сматрали, да оно ђубра, што постигну стварањем стоке довољно покрива потребе њихове земље, то је једно, а друго нешто и због помањкања новца. –

Овчарством:

Није се у селу бавио нитко, иако су то све људи, који воле то благо и због меса и због вуне. Мислим, да је главни баш разлог – помањкање пашњака јер краве не воле пасти гдје има много оваца. –

Опскрба огрјевом:

То је посебно жалосно поглавље овог мјеста. Шуме нигдје близу ни за лијек. Држ. власт врло је много бриге посвећивала – бар на око за наше колонисте – али никад није ријешила питање шуме – које се вјечно повлачило по свим конферен. од Дијелке до Београда. То је велики гријех оне старе бирократ. владавине. –

Људи су се опскрбљивали дрвом из билогорских шума из даљине од 25-30 км (и опет натраг толико!) Дрва се возила љети и зими – чим се могло од поља. Полази се у 2^х ноћу, па долази око 5-8 и 9^х сати увече! Како је то зими! Зато је народ због оскудице дрва много патио, а патио је и онај тко је ишао тако далеко у шуму. Зато није чудо што је нестало дрвореда јаблана са читавог подручја уз спахинске путеве, одмах иза доселења – кад још нису имали спреге. –

Дијелка – Принципово:

Око 1930. г. покренута је акција, да се сва имена колонија национализирају. Тако су се сложиле колоније Ада и Дијелка, да си узму име Ада – Гаврилово, Дијелка – Принципово по Гаврилу Принципу, атентатору на Фердинанда Хабсбурга 28. VI. 1914. године у Сарајеву. Спис о тој промјени повлачио се неколико година док напоскон није стигло рјешење да се та промјена имена мјеста не дозвољава. Већ су биле израђене и постављене натписне плоче на улазима у села, као и плоче за кола са новим именима.

Те плоче на улазу у села дуго су остале – као спомен што се то хтјело учинити, а у администрацији котара и опћине морало се узети поново стара имена тих колонија, јер су их у журби и ту били већ удомаћили. Тако је Ада остала Ада, а Дијелка – Дијелка.

Ловци:

Дијелка их није имала, а чини се да није било ни криволоваца, јер од никога за њих нисам чуо. Дијелка је спадала у Будровачко ловачко подручје – које су још из времена властелинства имали управитељи њихових пуштина. – Између ратова закупник тог ловишта био је Лујо Stern, посједник из пуста Жлебина – бив. властел. управитељ имања у Жлебину. Данас више не постоји та обитељ – уништена је као жидовска негдје у њемач. логорима. Они су у лов поготово у сезони позивали у госте разне угледне личности, а тада би Будровчани (јер је Јоцо Петровић ловопазитељ био Будровчан) служили као гоничи. Ухватило се од 40-120 зечева, 20-60 фазана, 40-80 патака, нешто трчки, рјеђе која гуска. Обично се тај лов уприличио недјељом. Судјеловало је 15-20 гонича. Истом по Споразуму 1939. било је изгледа да би сељаци могли добити то ловиште, али рат је и то омео.

Сеоска заједница:

Била је посебна установа, која је имала задатак, да се брине за заједничку имовину села, а то су сеоски пашњаци (Дијелка имала 3 пашњака, један у Риту и 2 у Дијелки), сеоска кућа, сеоски путеви, па онда расплодњаци углавном бикови и нерасти. Због тога, што је село било велико требало је увијек по два бика. Бикове је обично држало само село, а сву бригу и његу имао је тада сеоски пастир. Он их је тимарио и припуштао. Зато је тада село, т. ј. земљ. односно сеоска заједница имала и своје “биковске” ливаде, а морала се бринути и за сеоске пастире “чордаше”, она је с њима сваке године правила пред Ђурђево погодбу и уговор. – Пастир је имао стан у сеоској кући.

Бикови су набављани са расплодних станица или на посебним биковским сајмовима “вашарима” уз скоро редовну дотацију саме државе, ради сигурнијег одржавања расе. Обично се бик држао три године, а онда се продао и набавио други. Ако је бик био предан у село некоме на прехрану – онда је након 3 год. држања бик остао његово власништво, а село је опет по броју крава распорезало нови принос за набаву младог бика. –

Нерастови су обично давани у приватну прехрану, па би дотичном господару и остали. Заједница је имала дужност, да надзире његу тих расплодњака, па их је могла предати у његу и издржавање коме другом, ако тадашњи узгајач није се држао услова погодбе.

Селску “биковску” ливаду заједнички су косили и спремили, – а зобање су сабирали по кућама ако би зајед. земља у природу подбацила. Пашњаци су морали бити свако прољеће дрљани и разбацана кртина. Путеве су дрљали и ваљали.

Сеоски пастир је чувао краве од почетка излаза крава на пашу, па до снијега. Обично су краве пуштане на пашу око 10. травња, а према прољећу и касније – но најкасније на Ђурђево. За то чување добио је плаћу од 15 л. пшенице и 10 л. кукуруза, по глави, а од села добио је стан у сеоској кући, башчу и комад земље за крумбир. Та је плаћа некад и варирала мало утолико – ако се погоди за више пшенице, добије мање кукуруза или се дода 1.- Дин., 2.- Дин. по глави у готовом новцу или му се даде један крух, по комаду стоке, а зрна нешто мање и т. д. у мањим селима та је погодба нешто скупља, јер је блага мање.

Стара сеоска кућа у Дијелки била је у једном од остатака спахинских зграда и тек 1939. или 1940. потпуно је срушена и саграђена данашња сеоска кућа имовином села.

Сеоски пастир у Дијелки био је скоро свих 20 год. Марић Паве са синовима, родом из села Будровца. Он је био службеник још на пустари, па је пригодном расформирања пустаре по доласку Срба остао и даље на колонији у сеоској служби. Напокон није се имао ни куда вратити на дједовину или очевину у Будровац, кад је тамо није више ни имао, а на оно 4 ј. аграрне земље, што је код provedбе аграрне реформе добио, са поткућницом без куће није му се ни исплатило вратити, са 4 дјеце. –

Нова сеоска кућа подигнута је на пашњаку крај школске земље уз коју се још налази пола јут. сеоске земље за пастира. Кућа има три одјељења (2 собе и кухињу), простор за ковачницу, сушу и сеоску стају. Под кућом према пашњаку је башча у којој је још спахински бунар – бив. пустаре. Сваке је године давао воду за локомобиле Лује Sterna, који је са 2 строја такођер кроз скоро 20 г. вршио у селу.

Политика и село:

Дијелчани нису били политичари, нису волили политичаре, нити су били политички изграђени. Било је код њих једно чувство изнад других, а то је родољубље у којем су иживљавали све своје аспирације. Све остале бриге

за заједницу препуштали су другима, јер су тврдили, да све те политичаре не воде алтруистички мотиви него више лични, себични. Било је доста истине у томе, па није чудо, да политичаре и нису трпили. До диктатуре краља Александра ипак је и међу њима било страначки одређених људи, једни су били радикали, мањи дио демократи Светозара Прибићевића, а изгледа најмање је било земљорадника. Ишли су у Вировитицу на састанке, али кортежи политичари ипак нису били. Загрижени политичари, да би се због тога свађали – није било.

Од диктатуре даље, у изборима 1931., 1935. и 1938. – гласали су већином за владине листе Пере Живковића, Богољуба Јефтића и Стојадиновића Милана, јер су ти политичари успјели увијек наћи неки велики разлог да апелују на родољубље, а то је била Ахилова пета Дијелчана и они би онда одмах попустили. –

Нису ни сви Дијелчани били политички “свеци”. Било је и њих, који су за полит. обећање добивали посебну (т. ј. земљу, 8 кј.), а сјећам се једног, сада је већ покојни, који је рекао, да би он за 10.- Дин. гласао онамо тко му их плати. Било је у оно доба те трговине доста, па није чудо, да је и у Дијелки нашло се које зрно кукоља. Иначе је Дијелчанима дојадило толико то полит. навлачење, да су се неки спремали, да поставе на улазима у село натпис: “Политичарима улаз у село забрањен!” Тек млађи људи постали су напреднији, но ту су своју љубав за напретком платили одмах у почетку затвором од пар дана. У то се доба није смјело напредно мислити. То је било 1938. или 1939. г., а затворени су били: Ђорђе Иванчевић, Гојко Глушица и Миле Кукољ из Дијелке, те Саво Мандић из Аде. –

Рад на народном просвјетивању:

Док је била Соколска чета активнија, сав рад на народном просвјетивању апсолвирала је Соколска чета. Пред врстама – у строју држани су кратки наговори, поучни и актуелни, а за све чланство држана су посебна предавања. Наговори су држани пред све 4 категорије, колико је чета имала, т. ј. мушку и жен. дјецу, мушки нараштај те чланове. Постојећа дилетантска група давала је већ врло добре и тешке позор. комаде са успјехом – како је напред истакнуто.

Осим тога држана су посебна предавања и ван сокол. организације у школи у Будровцу док је Дијелка тамо спадала, а касније и у самој Дијелци. Обрађиване су савремене теме од којих се сјећам још ових: Сполне болести,

Континенти – обрађени редом,
 Уређење Свемира,
 Абесинија,
 Енглески импер. и колониј. царство,
 Чехословачка
 Тесла Никола – и њег. изуми;

Сушица, зар. болести; Задругарство и задр. покрет, те силна предавања пригодном разних приредби: Сокол. јавних вјежби, Видовданских и Светосавских прослава, задружних састанака, али и свих важнијих полит. свјетских догађаја. – Предавања за жене из домаћинства, хигијене и народ. здравља држала је учитељица Марија Латковић, а остала учитељ Латковић Никола. То су само важније теме – којих се сјећамо.

Село у II империјалистичком рату:

Село

6. IV 1941. Напад Њемачке на Југославију, то је почетак рата за нас. То је дан када је почела Калварија, крижни пут свега нашега народа у Југославији: Хрвата, Срба и Словенаца, да га доведе на руб гроба – и преко њега до новог Ускрснућа! То је дан – кад је почела тећи крв праведна, кад су почела горјети наша огњишта, рушити се наши домови, који ће бити замијењени шумом – симболом спаса!

7. IV 1941. у понедељак увече затутњи земља, засвијетли небо, потре-су се домови. Нијемци се већ спремају за прелаз Драве из Барча. То долази тако изненада – да југ. војска није успјела дићи мост (кобни мост) у Терез. Пољу на Драви за Барч, јер су њем. војници успјели се превести на нашу страну и пререзати кабел – којим се имала пустити струја – у експлозив који би био требао дићи мост. У том часу – кад се небо засвијетлило већ првим ракетама – дежурни југ. часник дотрчао је из биртије Мане Ховалда (сада у Америци) да дигне мост. Окрене полугом – точком – али све је остало на свом мјесту. Спознао је положај, па се устријелио сам, и у том часу већ су њем. војници били на нашој страни, разоружали стражу, а у школи друге војнике затекли у гаћама и заробили их – (одвели касније у Reich) били су многи домаћи међу њима. Нијемци су по том слободно улазили и на ову отворену капију у Југославију. –

Дијелчани – чувши ову пуцњаву и видјевши сјај ракете – бојали су се тешких борби – па се спреме на бјежање. Бјежало је све, што је ноге имало, осим пар старијих људи, што су имали ратног искуства. Да се мало више мислило – не би бјежали, јер би се били морали досјетити, да у нашем крају осим спом. страже у Тер. Пољу – војске и није било – а онда не може доћи до борбе, јер за борбу треба двије војске. –

Бадава ето дакле расипан је силни народни државни новац – кад су сада утврде остале празне. Од 1939. г. био је наине грађен уз обалу Драве и у унутрашњост у систему линија низ бетонских утврда “фортица” “бункера”, копани јарци за пропаст тенкова, прекопани постојећи канали и ископани силни нови. Од јесени 1939. стално је било полумобилно стање југ. војске, а војска је морала радити те утврде. Сада ето те утврде остале су неискориштене – остале су празне. – Није било никога тко би бранио држ. границу. Војске није било – јер је тек дан прије т. ј. 6. ИВ путем радио проглашена опћа мобилизација.

Други, т. ј. жељезнички мост на Драви је дигнут у зрак, те жељ. станица у Зрињу. Земља се потресла, стакла на прозорима једва издржала. Свијет помислио да долази крај свијета. Тко је што могао зграбити на брзину с тим је бјежао. Низале су се колоне кола, жена и дјеце, босих јер ципеле остадоше у силном блату и каљужи од снијега што је још по дану падао. Нитко се не боји прехладе, све бјежи. Иду прве поворке патника на Жлебине, Рушане, Градину, Пчелић и Борову. Други иду на Будровац, Дуго Село, Бачевац, Сухопоље и даље, само даље од смрти. –

Бјегунци се озиру на траг, а то небо још титра од ракета, још се чује пуцањ. Нека остаје све, само кад се носи жива глава! Но што иду даље, слабије се чује пуцањ. Све мање свјетла.

Нијемци успјели направити мостобран без жртава такорећи, па сада мало чекају да виде реакцију с наше стране. Али одавде се шути. Па шути. Прећу и тенковима, а тек 8. IV ујутро дођоше у село. Ту су се гостили. Сва дворишта пуна живади – само им лете главе. Око кућа пуше се кухиње. Износе ван сваку жељез. пећ гдје наћу и фригају јаја. Страдала је многа квочка, јер су је заклали мислећи да је добра за јело, а разбили су многа јаја са насада с намјером, да их спеку. То су учинили – градски људи, који нису никад видјели квочке на насаду. – Убили нису никог, а чија кућа била закључана, провалили су врата, узели што им је одговарало, па отишли даље. Шунке су отишле с њима, ракија, укухано воће, добра одјећа, боље рубље, пиштољи, једаћи прибор. Затим су прослиједили даље, кад су већ видјели да обране нигдје нема.

Избјеглице су се почеле за пар дана опет враћати својим домовима, почевши живот у највећем страху, с питањем, шта ће бити сутра. Неки су се вратили тек иза осам дана избивања.

У то доба је већ у Вировитици успостављена нова власт. Радио “Велебит” јавља да ће бити успостављена Хрватска као самостална држава, под усташком владом дра А. Павелића у Загребу. Вировитички урар Шандор Лангер, бив. предсјед. Хрват. сељачке странке за котар Вировитицу, дочекао је Нијемце код Брезика и увео их у Вировитицу. Привремену

власт преузели су у Вировитици спом. Шандор Лангер, др Бадовинац Милан, адвокат; Миховил Петрачић, школ. надзорник и др Живко Вукасовић, шеф кот. суда, до именовања котар. предстојника, а затим је већ на 10. IV 1941. г. путем радија објављена у 4^h30' вијест и проглас да се оснива Држава Хрватска под водством вође усташа из емиграције др Анте Павелића. Тај проглас читао је на радиу стари пензионирани аустријски официр Кватерник, који је проглашен за маршала, заповједника будуће хрв. војске.

Било је доста суза. Био је велики четвртак. Тај дан био сам у Огулину, гдје сам требао ступити у југ. војску. Тамо сам проживио тај дан. Једни су плакали од радости, јер су вјеровали, да је дошао дан хрватске славе, коју хрв. народ није доживио од 1102. г. То су били они, који су без размишљања прихватили лијепе и заносне ријечи: “Слобода” или они, који су усташки мислили, сањали о хрв. држ. самосталности!

Други су плакали, јер су имали пред собом јасну слику наше будућности. Те није могла завести ни прва искра узбуђења. Имали су пред собом слику окупиране Хрватске, која мора слушати диктат окупатора.

Видио сам тај дан у Огулину како се толико одушевљено вјешају хрв. заставе, манифестанте како у одушевљењу скидају војничке натписе и знакове са бив. југ. војарне, како се пењу на зидове сокол. дома и проваливши унутра како бацају напоље архиву сок. друштва. Маса би демолирала дом и запалила га да није било мјес. жупника, који је стао пред масу и спријечио то дјело. Звона ркт. цркве, мада тај дан не смију звонити, звонила су у славу тог повијесног дана. Већ навече видио сам први страх и неприлике бив. југ. официра. Неки се нису покорили првом позиву “Народне заштите”, да се разоружају и скину часничке знакове. Никаквих сигурних вијести о стању југ. војске. Моралоше се ипак покорити, јер се видио очити расап. Тај су дан Нијемци већ били у Загребу, гдје се формирала нова влада Хрватске.

Многи су лаковјерни повјеровали у први час у срећу Независне Хрватске Државе, у њен опстанак. Мислили су многи, да им је доста било од 1. XII 1918. г. те неслоге са Србима у Југославији и вјеровали су, да је ово можда онај час, кад ће престати те свађе, јер ћемо имати сваки за себе властиту државу, да се неће мијешати један другом у његове послове. Ну скоро стварност, доказала, да ствар ипак другачије стоји.

Први ударац у мозак био је дан 18. V 1941. кад је Павелић у Риму потписао протокол о десигнацији принца од Сполетта за краља Хрватске и о одступању Далмације, Истре и скоро свег оточја Италији, тобожњој Савезници. Италијани, ти вјековни, тисућљетни непријатељи наши, улазе у Хрватску, запосједају т. з. другу зону до Огулина, а долазе у Карловац,

држе жељезницу Карловац-Љубљана, хоће све до Купе. У Карловцу као у погранич. мјесту на жељ. станици вије се италијанска краљевска застава!

Иза тога слиједи испади “неодговорних” елемената на Жидове и Србе, које депортирају затим у логоре, тамо стрељају. Настаде бјежање и паника на све стране. Хапсе и затварају људе који су југославенски оријентирани. Проналази се израз “Хрват по рођењу” за оне који су мало смрдили на југославенство. Нијемци пребацују у Хрватску све непоћудне. Словенце, да их се из Словеније ријеше. Хрвати добивају право да за сваког примљеног Словенца могу избацити из Хрватске у Србију по два Србина.

Још 6. IV ујутро рано Београд се потресао од првих таласа њем. бомби које бацише бомбардери. Град је страшно разорен. Краљ Петар II. утекао је са дијелом владе и нашао се са златом у Енглеској. 17. IV капитулирала је југ. војска. Та већ 10. IV њем. чете ушле су у Солун из Бугарске! Затим одмах продуљују у Грчку даље.

Већ у травњу излази уредба, да се земља коју је бив. југ. влада у Београду дала српским добровољцима подржављује. На сам православни Ускрс 20. IV оглашена је та уредба у новинама. Кад су је сељани Дијелке видјели у новинама остали су констернирани. Знали су да се нешто за њих спрема. Затим се почеле проносити вијести да ће бити сви пресељени у Србију. Неки су мислили да ће бити стрељани.

Присилна евакуација Срба из Дијелке 27. VI 1941. г.

Тај дан био сам позван на котар, па то страшно јутро нисам проживио код куће. Али већ неколико дана раније настала је у селу и околици паника. У тој паничној страви све је било кô без главе. Већ осам дана не ради се земља, нитко нема воље. Само се чека што ће бити. Прочуло се, да ће бити евакуирани. А да ли ће живи остати? То нитко није знао.

Веле: Камиони са војском дођоше у село ујутро. Село за час опкољено војском. Свуда зјапе цијеви митраљеза. Сваком страном улице и села обилазе усташе и заповиједају укућанима да се спреме на пут. Неки усташе дозвољавају, да се понесе најнужније, неки опет не. Пола сата касније већ тјерају у кола која су морали упрећи. Нетко си узео круха и рубља, постељину, новац и благданска одијела, а понеки баш ништа, ни чаше, да се воде напије на путу. Неки плачу, неки нијемо гледају. Сврстани су у поворку и пут Будровца. Ту се на час заустављају. Неки од Будровчана дају им крух, па и месо за пут. Будровчанима и залогај некима запео у грлу. Продуљују даље, па у Лукач на жељ. станицу, да их ту стрпају у вагоне и прослиједе даље.

На повратку из Вировитице спуштао сам се из Дугог Села и ту стигао Мату Марића (из Будровца), а у том часу опазисмо дугу поворку кола и људи како се баш успиње к селу. Даље нисам више могао! Ипак помислио сам: Хоћу ли већ када видјети кога од ових стотина људи, жена и дјеце? Што ће све претрпјети, ако и остану живи? Па куда с њима? Дошли смо полако на будровачки пашњак. Ту смо срели дугу колону Мајковчана. Једни вичу “Збогом”, други плачу. Открећем главу. Долазимо у село. Ту запрепаштење. Неописива жалост. Да говори се најфантастичније ствари.

Идем даље. На каналу перу неке жене и веле, да нису ништа јеле од страха. Долазим у село. Страховито пусто. Ту свиње у крумпиру, тамо краве у житу, онамо коњи у дјетелини. У овом дворишту кукуруз расипан, којег је газдарица бацила, по посљедњи пут, да јој живад не гладује. У оном тамо псето с ланца лаје, од жеге жедно тражи воде од господара кога нема. Врата свуда скоро отворена. Прозори исто отворени, а нигдје душе да видиш. Вјетар витла кроз један прозор застор на улицу. Као уклето село. Страх ми улази у кости.

Истрчи нека жена као сабласт преда ме и нешто пита. Не одговарам, идем само даље, као да би хтио утећи из овог уклетог села.

Долазим пред своју кућу, а мало даље усташа пуца на провалнике, који се провлаче кроз решетку прозора у задруж. дућан. Претрнуо сам. У кући све утучено. Не једе се. Не пристаје.

Поподне благо долази с паше. Иде и тули, као да плаче за господарица. Све ми ноге дрхћу и сузе саме стижу једна другу низ образе.

Усташе размјестиле по селу страже на све стране, те одредиле отприлике по једног чувара на 4-5 кућа. То су људи из сусједних села. Кретање ноћу забрањено. Сабласна ноћ. Неће сан на очи. У ноћи чујем кола, како шкрипе под тешким теретом. А тко и како може та кола провући кроз те усташке страже? Само усташе! Тако су редом најприје ноћу, а послије и дању одвозили оно што је преостало самим добровољцима. Они су сами кад су осјетили да би им се могло догодити иселење развозили у околицу своје ствари: робу, стројеве, намјештај и благо одводили, те предавали повјерљивим људима и пријатељима на прехрану. Оно што је њима преостало – то сада развајају усташе. И то почам од кукуруза, пшенице, брашна, масти, блазина, шив. стројева до плахта и пешкира. Робу из задруге такођер. Робу и намирнице, заправо све осим зрна вукли су ноћу, а то су тобоже у дану предавали “држави”. Новац су себи спремали у цеп.

То је тако прилично дуго трајало, заправо до доласка нових колониста Загораца 4. VII. 1941. Тада је дошла комисија из Осијека, која је увађала Загорце у посјед, а пред њом се није могло дјело “спашавања” наставити.

Тако је остало. Неки су од Загораца затекли на тавану свог предчасника само по који кг кукуруза или врећу пшен. брашна, а у соби празне кревете, јер су веле Срби све собом одвукли. Нешто око 300 плахта, неколико блазина, јастука, врећа, те масти, пшен. и кукуруз. брашна смјестили су у кућицу бив. кол. Глушице Гојка и то су сада највеликодушније дијелили новим насељеницима.

Одмах по иселењу Срба усташко заповједништво било је смјештено у кући Ђуре Зеца, а други трећи дан се преселило у школу. Главни заповједник био је Ивица Правица, помоћник Фрањо Ферковић, оба из Осијека. Да би лакше изводили што хоће, тероризирали су нас двије обитељи, које су иза евакуације преостале као хрватске и то обитељ сеоског учитеља и обитељ сеоског пастира. Пијани долазили су к нама и пријетили стријељањем лупајући кундаком о под. Мене су свукли до гола да претраже имам ли тетовиран четнички жиг.

Кућа им је увијек морала бити на располагању и ноћу. Послали су два детектива из Глав. уст. стана из Загреба, са задатком да ми сједе у кући, пребацају кућу, да их храним скоро два мјесеца, а они да у околици и самој Дијелки њушкају. Испитивали су дјецу по сусједним селима и у Будровцу и наговорили будровачке дечкиће, наше бивше ђаке да нас тужакају на усташки логор; затим нам пријетили тим тужбама. А све само зато, да ћутимо о свему злу што овде направише. Спасило нас је једино то, што нас је у душу познавао тадашњи школ. кот. надзорник, који је иначе водио главну ријеч у усташ. логору котара Вировитица, то је био г. Петрачић Миховил. Он је хтио и мислио честито радити, пун идеализма, он уопће тада није био ни усташа, али су израбили баш његове способности и ласкајући му увукли га касније и у сам усташки покрет. Он је и то схватио најидеалније. Касније је постао најокорелији усташа и као такав у вељачи 1943. ухваћен од партизана и стрељан.

Спасио је многе Србе и учитеље били Срби или Хрвати, неке је особно (Пеју Плачковића са обитељи извукао из конц. логора у Бјеловару. Но његов се идеализам морао скршити у лудо вријеме и прилике.

Ови спом. детективи Глав. усташ. стана имали су задатак да пронађу комунисте и колаборационисте са Србима. Мушкарац је хтио и гробове (свјеже) прекопати, јер су неки Срби тамо закопали своје ствари. Тешком муком доказао сам, да су то уистину прави гробови и тако га одвратио од наума. То је био Владо Навијалић и Олга Старчевић, бар су имали такове исправе, не Олга него Луца Старчевић. Ми смо их се чували, као смрти. Тако смо се и ту спасили од подметнутог пожара.

Са колодвора у Лукачу вратили су усташе Вују Ковачевића са женом и дјецом, његовог брата са обитељи и обитељ Милана Мораче, јер је Вујина

жена била Хрватица. Други дан су усташе хтјеле јој одвести мужа у логор, а њу и дјецу оставити, али је она (Катица рођ. Цулаг) одлучила куда јој муж, туда и она са дјецом. Тако 1. VII 1941. поново вратише све три обитељи под стражом у Лукач и одавде даље у прогонство, да окушају горки крушац изагнанника и бескућника. Тако је колонија Дијелка изгубила своје прве господаре.

Долазак Загораца

4. VII 1941.г.

Ни тај дан нисам био код куће. У Вировитици ме упозорили, да добивам нове насељенике. Било је точно. Кад сам око 2^h поподне стигао у село на пашњаку су сједили нови господари. Шефови уреда за колонизацију дијелили су им нове домове. Неке су као голу сиротињу наговорили да иду у Славонију, неке су присилили, јер су их се у старом крају једноставно хтјели ријешити. Ријетки су они, који би нешто имали, да би се били дали навести слатким обећањима.

Попис нових колониста:

Кућ.			Особа			Кућ.			Особа		
бр.	Име и презиме	м	ж	све	бр.	Име и презиме	м	ж	свих		
1	Думбовић Стјепан	3	3	6	18	Хуљак Јанко	4	6	10		
2	Кесак Фрањо	3	4	7	19	Белановић Ђуро	4	3	7		
3	Бертић Болто	5	4	9	20	Пожгај Јанко	3	3	6		
4	Ершек Мирко	4	3	7	22	Куцљак Стјеп. мл.	3	5	8		
5	Пажур Валент	4	3	7	23	Куцљак Стјеп. ст.	6	2	8		
6	Видовић Јанко	3	4	7	25	Хладика Фрањо	4	5	9		
7	Сметичко Стјепан	1	2	3	26	Јагатић Фрањо	5	1	6		
8	Стужић уд. Слава	1	6	7	27	Лусавец Винко	3	3	6		
9	Трефиљ Славко	3	1	4	28	Лусавец Игнац	1	4	5		
10	Врбек Алоис	2	2	4	29	Светец Стјепан	4	3	7		
11	Стужић Вид	3	4	7	30	Дегач Мирко	2	2	4		
12	Хабан Драгутин	3	5	8	31	Дериш Габријел	4	3	7		
13	Хуљек Стјепан	2	6	8	32	Базмењак уд. Ана	2	4	6		
15	Крпелник Ловро	2	2	4	33	Љубек Стјепан	1	4	5		
16	Рихтарић Алоис	3	2	5	34	Пољак Мирко	4	4	8		
17	Новосел Валент	3	2	5	35	Павор Драго	2	5	7		
	Све	45	53	98		Све	52	57	109		

Кућ.				Особа				Кућ.				Особа			
бр.	Име и презиме	м	ж	све	бр.	Име и презиме	м	ж	свих	бр.	Име и презиме	м	ж	свих	
	Пренос:	97	110	207		Пренос:	93	212	405						
36	Познић Фрањо	2	4	6	78	Мојчец Мирко	2	3	5						
37	Похижек Фрањо	2	5	7	79	Крањчец Алоис	4	2	6						
38	Посарић Станко	3	2	5	80	Пишковић Грга	1	4	5						
40	Цулаг Јелка	/	2	2	81	Горички Стјепан	3	2	5						
42	Скозрит Јанко	4	5	9	82	Ткалец Лацко	7	3	10						
44	Пилек Јура	2	2	4	83	Глумпак Славко	3	2	5						
45	Бертић Павле	2	3	5	84	Пилек Јанко	4	6	10						
46	Мајцук Мартин	2	3	5	85	Коларић Јанко	5	5	10						
47	Црнековић Јалжа	4	2	6	87	Павлек Антун	3	3	6						
48	Црнековић Мато	2	2	4	88	Бобек Јанко	2	4	6						
49	Шкрлец Милан	3	2	5	89	Ораић Јанко	2	5	7						
51	Дуж Иван	3	2	5	90	Поточки Мирко	3	2	5						
52	Баћан Мијо	3	1	4	91	Марић Паве-Фрањо	3	3	6						
53	Хорват Томо	2	2	4	92	Поткућница за школу /	/	/	/						
54	Кључар Петар	2	1	3	93	Учит.стан:Латковић	1	4	5						
55	Петричек Мато	4	1	5	94	Дом	/	/	/						
56	Павлак Иван	1	3	4	95	Парохијски дом	/	/	/						
57	Малековић Иван	3	4	7	96	Мразовић Томо	5	5	10						
58	Прекрат Вилим	1	4	5	97	Посарић Стј. млађи	4	2	6						
59	Буцифал Иван	4	6	10	98	Посарић Стј. старији	2	2	4						
60	Раткајац Валент	2	6	8	99	Хуљак уд. Дора	1	4	5						
61	Ковач Розика	1	3	4	100	Озимец Винко	6	4	10						
62	Шањег Шимун	3	2	5	101	Јуринец Јура	5	2	7						
63	Бенковић Аугуст	1	2	3	102	Руклић Стјепан	1	2	3						
64	Буцифал Игнац	2	6	8	103	Вукман Томо	5	3	8						
65	Хршак Рудолф	1	2	3	104	Крушељ Ловро	3	3	6						
66	Цврља Мирко	5	2	7	105	Мализани Блаж	5	3	8						
67	Самболек Мирко	4	3	7	106	Микац-Вукман Стјеп.	1	1	2						
68	Подобњак Андро	2	3	5	107	Поточки Марко	4	2	6						
69	Павлак Лујо	2	1	3	108	Ленартић Андро	9	5	9						
70	Станић Винко	3	1	4	109	Ленартић Милан	3	3	6						
71	Бертић Валент	3	4	7	14	ненасељено / стаја	/	/	/						
72	Гредељ Мато	2	1	3	39	ненасељено	/	/	/						
73	Безак Стјепан	2	3	5	21	Задруга	/	/	/						
74	Мезар Јосип	5	2	7	75	ненасељено / стаја	/	/	/						
76	Хађар Ђуро	6	1	7	86	ненасељено	/	/	/						
77	Франц Славко	3	4	7	24	41, 43 и 50	/	/	/						
						неизграђено									
	Све	193	212	405	/	Укупно:	285	301	586						

Ако се одбије 17 чл. обитељи старосједилаца: Латковић 5, Марић 5, Цулаг 2 и Ковач 4, то остаје да је новонасељеника Загораца дошло 569 особа из котара Златар и Св. Иван Зелина.

Неке од ових обитељи вратиле су се натраг у Загорје, најприје Коларић Јанка, па је у ту кућу дошла обитељ браће Ферек, још 1941. г. Нешто касније 1942. отишао је Посарић Стјепан мл., а у његову кућу дошла обитељ Вукић Славка, који је касније отворио млин у задружној кући. Такођер је напустио колонију Микац-Вукман Стјепан, а ту се населио Нико (Никола) и Перо Милановић из Херцеговине. Нешто касније 1943. и 1944. отселила је обитељ Крпелник Ловро, а настанио се Газдек Мијо, затим Стјепан Руклић, а настанио се Мартиновић Иван из Херцеговине. Осим тога дошло је у јесен 1942. г. више херцеговачких обитељи колониста само на привремену смјештај, а то су:

Иванковић Звонимир – код Прекрата, отселио 1943.

Јукић Перо, код Куцљака Стј. мл.

Башић Фрањо, код Пожгај Јанка

Баножич Иван, код Стјепана Горичког

Шушак Цвитан, код Ораић Јанка и

Пезер Мате, код Буцифал Игнаца.

Ове су обитељи склоњене овамо из Грубишнопољског котара, гдје су се развиле борбе између НОВ (Партизана) и усташа, а гдје су биле 1941. колонизирани. У Дијелки су остале до лета 1945. год.

Попис неписмених 1942.

Р. бр.	Име и презиме	м	ж	Р. бр.	Име и презиме	м	ж
1	Хабан Драго, 1910.	/		7	Мартиновић Јања, 1904.		/
2	Оршек Ана, 1904.		/	8	Лусавец Винко, 1894.	/	
3	Врбек Алоис, 1911.	/		9	Пољак Мирко, 1903.	/	
4	Хладик Тереза, 1902.		/	10	Лусавец Игнац, 1913.	/	
5	Јукић Анђа, 1915.		/	1	Лусавец Слава, 1911.		/
6	Башић Клара, 1903.		/	2	Светец Јосип, 1914.	/	

Р. бр.	Име и презиме	м	ж	Р. бр.	Име и презиме	м	ж
13	Дегач Мирко, 1909,			52	Франц Зора, 1905.		/
4	Микановић Перо, 1912. /			3	Дуж Магда, 1907.		/
5	Микановић Јана, 1912.	/		4	Мајцух Софија, 1938.		/
6	Микановић Ружа, 1917.	/		5	Глумпак Славко, 1938.	/	
7	Базмењак Ана, 1897.	/		6	Глумпак Мара, 1910.		/
8	Павор Евица, 1905.	/		7	Пиљак Амалија, 1904.		/
9	Павор Љуба, 1908.	/		8	Шкрлец Марија, 1908.		/
20	Павор Розика, 1914.	/		9	Мразовић Лојза, 1901.		/
1	Пажур Тереза, 1914.	/		60	Црнековић Ката, 1899.		/
2	Шушак Цвитан, 1909. /			1	Иванковић Ружа, 1928.		/
3	Шушак Ката, 1910.	/		2	Иванковић Иванка, 1925.		/
4	Баћан Милка, 1895.	/		3	Иванковић Ката, 1911.		/
5	Пишковић Грга, 1907. /			4	Иванковић Звонимир, 1894./		/
6	Безак Стјепан, 1905. /			5	Новосел Бара, 1913.		/
7	Бертић Викторија, 1905.	/		6	Стужић Елизабета, 1894.		/
8	Јагатић Фрањо, 1903. /			7	Ленартић Милан, 1897. /		/
9	Ткалец Мара, 1905.	/		8	Ленартић Цецилија, 1895.		/
30	Хађар Ђуро, 1907. /			9	Кенак Фрањо, 1914. /		/
1	Хађар Бара, 1905.	/		70	Кенак Драга, 1909.		/
2	Пилек Ката, 1909.	/		1	Кенак Цецилија, 1912.		/
3	Црнековић Јажа, 1893.	/		2	Озимец Марија 1898.		/
4	Црнековић Штефица, 1925. /			3	Озимец Бара, 1924.		/
5	Горички Стјепан, 1907. /			4	Озимец Винко, 1926. /		/
6	Поточки Мирко, 1901. /			5	Трефил Мара, 1905.		/
7	Поточки Антонија, 1901. /		/	6	Вукман Кристина, 1895.		/
8	Мајчец Мирко, 1908. /			7	Вукман Јосип, 1917. /		/
9	Раткајац Анка	/		8	Вукман Иван, 1925. /		/
40	Раткајац Анка	/		9	Петричек Перо, 1895. /		/
1	Вдовић Марица, 1906.	/		80	Петричек Злата, 1903.		/
2	Вукић Јана, 1898.	/		1	Маријановић Роза, 1916.		/
3	Пезар Анка, 1921.	/		2	Буцифал Ана, 1900.		/
4	Бобек Јанко, 1899. /			3	Буцифал Злата, 1927.		/
5	Месар Мара, 1902.	/		4	Малековић Слава, 1923.		/
6	Месар Жожа, 1902. /			5	Берковић Слава, 1895. /		/
7	Ферек Терезија, 1903.	/		6	Пленковић Аугуст, 1899. /		/
8	Ферек Милка, 1904.	/		7	Хуљак Габријела, 1910.		/
9	Ферек Љуба, 1912.	/		8	Мализани Јага, 1905. /		/
50	Гредељ Мато, 1914. /			9	Ораић Јана, 1907. /		/
51	Франц Матеа, 1897. /		/	90	Крањчец Штефица, 1906. /		/

Глувонијема је: Хорват Зора, р. 1927.
 Инвалид: Мајенк Стјепан, р. 1932.
 Само читају: Пиљек Амалија, Пољак Амалија, Похижек Магда,
 Лусавец Амалија
 Неписмени у војсци: Белановић Ђуро, Белановић Јосип, Базмењак
 Мирко.

Као избјеглица дошао је у Дијелку 1943. г. Маријановић Лазо са обитељи из Херцеговине. Остао је у Дијелки до лета 1945. год.

Ни једна земља у овом рату, као Југославија, јер је она била подијелена између: Нијемаца, Италијана, Маџара, Бугара. Сама Хрватска била је у рукама тројице крвних непријатеља нашег народа. У овом крају уз Драву показали се Маџари. Узели Међимурје, Барању, а сваки час залијетали се и у Славонију преко Драве.

Први пут су дошли у травњу 1941., запосјели Терезино Поље, а стројницама опколили села Дијелку, Аду, Зрињ, да бране мостобран.

Други пут су дошли љети 1944. заузели опет Терезино Поље, све село опкопали бојним јарцима и сваку ноћ отварали праву бубњарску ватру да не би партизани с овог краја на њих навалили.

Међутим, 9. коловоза 1944. дошли су Маџари у Ново Тер. Поље похапсили 11 особа. Похулек Валента, жену и троје дјеце, Блажа Цулага, Бертић Катица рођ. Марекловић, син Удовичића Ивана и још тројицу других особа. Држали су им говоре, посједали их уз канал поред њих поставили стројнице, као да ће их стрељати, а хрватски (друго рекли маџар.) рекли: Ако који од Вас утече, може, ми ћемо зато похапсити све чланове ваших обитељи и стрељати их." Ту игру поновили су пар пута, одвели их у Барч, затим вратили преко жељез. моста опет овамо на нашу страну, посјели их у ред под плетену жицу. Неки Рус – Галицијан, што је смјештао стројницу, рече у свом језику: "Тко може – нека бјежи." У том часу њих 4 млађих особа баци се на жицу која је с њих тргала одијело и месо, а стројница заштекће и под жицом остаде седам хрватских трупа: Похулек Валент, Похулек Марија и њихов син, Бертић Катица, Цулаг Блаж, Удовичића син и још једна особа. Оне 4 преживјеле особе трчале су без даха кроз кукурузна поља до у Базје.

Маџ. војска залијетала се и у друга села: у Катинку и Зрињ – скоро сваки дан, у Дијелку само једанпут тражити партизане. Међутим, међу оним стрељанима био је и један усташа син Удовичићев. Тко сада има вјеру у те Маџаре. Катинчани и Терез. Поље, па Зрињ – морају сви иселити испред тог терора. Дођу стројницама ноћу пред кућу и с њом шишају по стрехи,

крову. Ујутро оду. Нити ми у Дијелки не можемо спавати по цијеле ноћи од галаме у селу од избјеглица, од те бубњар. ватре, јер се чинило, ето на сад ће у село. Много је црепова на крововима од метака разбиито и у Дијелки.

Из тога наравно настао је дипломат. спор. Једна мјешовита комисија дошла да испита ствар. Пронашло се тијело Похулек Марије – одрезане уши, нос, прса, а трбух распаран. Дакле звјерство!

Неколико дана касније дошла је у наша села наша војска, мац. војска морала се повући на сам мост, а нешто касније и сасвим у Маџарску јер Црвена Армија, била је већ тада на Карпатима.

Кад су оно дошли у Дијелку затрпали се ти Маџари грањем због камуфлаже пред англоамер. авионима, натакли ножеве на пушку, па у сваку кућу редом, све претражили, очима као разбојници, тако да су улили страх и трепет у свакога. Тако ето имали смо срећу да упознамо и ту војску. Резултат: Седам невиних жртава! Слава им!

О животу Загораца у Дијелки

Био је јако тежак њихов живот овдје. Г. 1941. дошли без свега. Морало се у колективу радити. Сви су послови тако обављени, јер се диоба земље није могла брзо уредити. Многи су радили гладни као на робији, јер су за скупе новце плаћали усташама коју килу масти или кукурузног брашна, новца нема. Толико су многи измршавили, да је то забрињавало. Тада се морало привршити пшеницу и подијелити свакој кући толико брашна, да се може довршити жетва и вршидба. Тако је ето крваво започео живот ових људи.

А зима – није била много боља. Но жетва је била слаба, остављено само 150 кг жита по особи, тј. нешто преко 85 вагона, а више од вагона за ушур вршидбе, док је једва преко 10 вагона уродило. Кукуруз исто је подбацио, многи је остао само један пута копан. Крумпир је био исто слаб. Дакле, људске хране било је мало. Сточне још мање. Сама Дијелка дала је према сакупљеним подацима преко 750.000.- Дин. за крму блага, а скоро толико за људску храну, а то је за прву годину превише, ако се хтјело ове људе осамосталити. Живади многи нису имали, многи ни свињче за клање, па је било тешко започети, ако се има у виду, да ти људи нису могли имати један непресушни извор новца, јер су од кућа били то све већином сиромашни људи.

Зло се још повећало и тим, што је ту било људи, који никад нису ни радили земљу, већ се бавили ситним обртом или били радници у угљеноко-

пима. Многе жене научене чекати на плаћу мужа, нити су преле, нити тка-
ле, нису имале гдје, а ни зашто купити индустријску робу, па је с време-
ном настала права голотиња. Велики дио остао је врло лоше обучен. Дје-
ца поготово.

Задругарство у Загораца:

Одмах 20. VII. 1941. г. основана је задруга, именована Хрватска господар-
ска задруга у Дијелки са 66 чланова, али већ концем 1941. г. задруга бро-
ји 98 чланова са опскрбом 606 душа. Концем 1942. г. задруга броји већ
106 дома задругара са 672 члана обитељи.

Задруга је уписана у задружни регистар: Судбени стол, као тргов. суд у
Осијеку: Задр. III. бр. 500-1, свеска III. уложак 500, стр. 259 од 4. 10. 1941.
г. а пословање је започело 15. X. 1941. г.

Предсједник је Јуринец Јурај, подпредсједник је Франц Славко, а чла-
нови управ. одбора: Дуж Иван, Павлек Антун, Бертић Валент, замјеници:
Љубек Стјепан, Руклић Стјепан, Посарић Станко, Похижек Фрањо и Кру-
шељ Ловро.

Надзорни одбор је: Познић Фрањо, Подкупец Валент, Хршак Рудолф,
Ткалец Лацко, Прехрат Вилко, замјеници: Хладика Фрањо, Павлак Иван,
Хубан Драго, Шањуг Шимун и Хађар Ђуро.

Пословођа је: Латковић Никола, рав. учитељ.

Складиштар: Павлек Антон.

Обранички суд: Скозрит Јанко и Буцифал Иван.

Задруги је била додијељена кућа бр. 21, бив. колонисте Пере Зеца, че-
стица 637/16, површине 460 чхв, стр. 67, грунт. уложак 137, гдје је радња
и отворена.

У тој кући 1. травња 1942. отворен је млин браће Вукића Славка и То-
ме на два камена, који је ту радио до 1944. г., кад су власници преселили
у Будровац, а млин продали у Тер. Поље.

Задруга је радила све теже, јер је рат у сваком погледу ометао њен пра-
вилан рад. Робе је било све мање, што је рат дуље трајао. Ипак изнијет ћу,
што је задруга потрошила у 1942. год.

У 1942. г. потрошено:

кваса	100 кг
шећера	1.250 кг
уље	26 кг
петролеј	480 кг
пекмез	50 кг
сол	4.010 кг
коломаз	50 кг
шибице	8.600 кг
плавила	10 кг
кристалсоде	310 кг
оцтене киселине	130 кг
сапун	23 кг
замјеника кафе	128 кг
цикорија	50 кг
лужни камен	50 кг
рогача	76 кг
мака	40 кг
карбида	50 кг
кекса	20 кг
маст за ципеле	50 кг

духана и цигарета потрошено је за 129.830.- Кн.

Цијене робе у 1942. г.

Село	Предмет			Предмет		
	мјера	Кн.		мјера	Кн.	
	сол	кг.	10.-	сапун	кг.	47.-
	метла	ком	38.-	сухе шљиве	кг.	35.-
	кристалсода	кг.	6.-	лимун	ком	3.-
	креп папир, рола	–	8.-	духан, лулаш	кг.	500.-
	петролеј	кг.	25.-	духан, савски	кг.	700.-
	шећер кристал	кг.	33.-	бич	ком	6,50
	шећер коцка	кг.	35.-	уље – кошч. јули 1942.	кг.	41.-
	шибице	#	1,50	чавли	кг.	32.-
	омот. папир	ар	4.-	боја за бојадис.	#	2.-
	цеп. батерија	ком	8.-	рогачи	кг.	45.-
	квас	кг.	80.-	бонбони	кг.	107.-
	виле – тророге	ком	35.-	каменчић	ком	– 0,50
	Franck – цикорија	кг.	27.-	горка сол	кг.	15.-
	сода бикарбона	кг.	18.-	смокве	кг.	90.-
	оцтена кисел.	кг.	89.-	вазелин	кг.	83,50
	коломаз	–	40.-	мак	кг.	60.-
	лаштило за ципеле	#	6.-	грожђице	кг.	67,50
	Алга – Ага, капљ.	ком	40.-	тинта	л	36.-
	канцел. папир	ар.	75.-	уље кошћ. 29.XII.1942.	кг.	65.-
	папирић, књижица	–	1,50	оловка	ком	3.-
	плочица	ком	12.-	Franck цик. 10.XII.1942.	кг.	31,75
	свилени папир, лага	–	24.-	зидна боја	–	5.-

Годишњи промет био је 727.319,50 Дин, а само робе набављено је и предано у магазин у вриједности од 294.213,25 Дин.

Пословање је слиједећих година услијед помањкања робе било све слабије, док није коначно 5. VIII. 1944. сасвим престало.

Дијелка - Тавилић село:

Као и у доба добровољаца, тако је и сада по доласку Загораца 1941. г. одређено да се имена колонија национализирају према новом правцу политике. На захтјев власти је предложено више имена: Златаревац, Томиславац, Зрињевац и Тавилићево. Загорци су били скоро сви за Златаревац,

што би било означивало њихову везу са доселењем из котара Златар, одакле је било 62 обитељи.

Власт је одредила да се Дијелка прозове Тавилић село, по хрв. кат. свећенику блаж. Николи Тавилићу, који је у Босни за вријеме народних владара проповиједао против богумила, а умро је мученичком смрћу у св. Земљи, као фрањевац чувар гроба Крстова 14. XI 1391.г. Био је родом из Шибеника, а 1941. славила се 550 годиш. муч. смрти. Много се ради о томе, да буде проглашен свецем.

Рјешење о новом имену стигло је почетком листопада 1942. спис о том изгорио са опћ. архивима у Лукачу.

Тако је Дијелка, од Vóres, пуста постала најприје хрватска Дијелка па да буде од ње Принципово, затим поново Дијелка, опет Тавилић село и 1945. г. по стварању нове Југославије по трећи пут постаје Дијелка.

Народ сам заправо се увијек и служио само именом Дијелка и то у самом мјесту, као и у околици, па је и право да јој и остане народно име, јер режимска имена трају само дотле, док постоје режими, а народ је вјечан.

Дакле, Дијелка остаје напакон опет Дијелка!

Римокатоличка жупа у Дијелки:

Загорци су доста вјери привржени. Зато чим су дошли, почели се огледавати за црквом, које у близини није било. У Лукач до жупе Св. Луке гдје су као католици припадали имали су 8 км, а највећи дио године пут непролазан.

Звоно које су овдје иза православаца нашли, дало им је мисао, да би могли и они имати овдје своју цркв. опћину. Најприје се договоре и 27. VII 1941. г. буде одслужена прва служба божја након пуних 37 година, а друга од постанка Дијелке. Исоходе од надлежних римокат. цркв. власти, а се даље служи богослужје сваке друге недјеље. У прољеће 1942. замоле, да се у Дијелки отвори капеланија жупе лукачке, али црквене и држ. власти нису се тим задовољиле већ одреде, да се има отворити самостална жупа.

У липњу буде у Дијелки одржана јавна доприносбена расправа у присутности изасланика бискупије загребачке, министарства просвјете и жупника из Градине и Лукача те свих села, која би имала сачињавати нову жупу. Бискупију, односно надбискупију заступао је пуномоћник влч. Bün-ger J. декан из Подравске Слатине, жупан Лукач, тад. управитељ жупе Стјепан Јанковић, жупу Градина жупник Карл Лукач, а свако село имало је осим кнеза и још по којег делегата. На самој расправи установило се да

су за оснивање нове жупе у Дијелки села: Ада, Рит-пуста, Мајковац, Катинка и Дијелка, док се Будровац, Црни Затон и Терезино Поље изјавили против, а Жлебине увјетно, ако се не оснује жупа у Рушанима, док Зрињ није био нити заступан. Ипак је и држ. и цркв. власт донијела одлуку, да се у Дијелки отвори нова жупа коју ће сачињавати споменута села.

Мајковац и Жлебине издвајају се из жупе Градина, а остала села из жупе Лукач. Тако је одређено, да нова жупа у Дијелки има почети функционирати 4. X 1942. (прве недјеље листопада – Маријина мјесеца), а службено свечано отворење жупе и увађање у дужност првог њеног жупника обавило се 11. X 1942. г.

Први жупник Иван Купчић, дошао је 3. X и тиме је жупа почела 4. X радити. Жупа је посвећена Блаж. Дјев. Марији са глав. годом на Вел. Госпу (15. VIII), те малим годовима Срце Исусово (недјеља иза Тијеловске октаве) и 14. XI посвећен Бл. Николи Тавелићу, када је одређено клечање у жупи.

Подигнут је помични олтар Срца Исусова на позорници Дома у Дијелки. Позорница је тиме претворена у светиште и од тада није на њој било какве грађ. приредбе. Олтар је израдила гг. Јос. Хакенберг у Вировитици, а рухо и црк. суђе је набављено у Загребу – све на добровољној бази. Дворана и позорница су посебно бојадисане па се добио дојам врло лијепе простране цркве. Дворана је и даље употребљавана за школу, као и у доба срп. правосл. жупе (парохије).

Велеч. Иван Купчић, рођ. 1898. у Рушама код Марибора, избачен је био по окупатору из рођене земље и прогнан у Хрватску, куда је дошао у јуну 1941. Из Загреба послан је одмах за духов. пом. у Лукач, и као такав постављен за упр. жупе у Дијелки. Ту је жупниковао до јуна 1945. год. кад су се повратили прогнани Срби из Србије у Дијелку, а Загорци разишли куд који. Тиме и ркт. жупа у Дијелки заправо формално је и престала постојати. Сав црквени инвентар превежен је у Лукач и спремљен у лијевој капелици ркт. жупе.

За вријеме постојања те жупе религиј. живот био је врло интензиван. Сваке недјеље и благодана служене су двије службе божје. Рана за школ. омладину и старце, а полданица за млађи свијет, сваки пут – проповијед. Иначе је често служена служба Божја у капелици у Терезином Пољу, која је посвећена св. Крижу, а неколико пута годишње у капелици Мајке Божје у Будровцу. Год. 1943. у студеном благословљен је новопостављени камени криж на раскршћу према Жлебинама у Мајковцу. Те исте године служена је једна служба божја и код крижа (и звоника) у Жлебинама.

Црквено пјевање врло је лијепо узгајано за сва доба црквене године и код дјецe и одраслих. Дјецa су пјевала тиху и пјевану св. мису за све мисе

и вечернице. Дјеца су имала и посебне сатове на Велики Петак и на дан клечања. Велик је култ дан Крижном путу, св. Круници, а држани су први петки и суботе у мјесецу. У мј. свибњу била је дјечја св. миса сваки дан.

Посебно поглавље чини кићење олтара. Ту је увијек било свјежег цвијећа од раног прољећа до касне јесени, до Божића. Увијек промјене у боји цвијећа и положају ваза, којих је било преко двадесет, а потребе додало се и море чаша разна облика. Што није био у селу, донијело се из Будровца и Терезиног Поља, па и Лукача. Она хладноћа у почетку и равнодушност, претворила се тако у занимање, касније у симпатије па љубав и пожртвованост у цијелој жупи за своју цркву. Тако је народ све више долазио на цркв. обреде, јер није знао, када ће бити црква љепше уређена и укусније окићена, да ли о Божићу, на Велики Петак или који други благодан, Сви Свете или недјеља. Не зна се да ли је љепше био удешен Божји гроб или Јаслице. Вјечна је штета, да то није било фотографирано, да би се видјело што зна и умије рука свећеника који живи и ради за своју цркву, а како се и у врло скромним приликама даде учинити привлачиво мјесто за вјернике.

То је резултат хармоничног живљења жупљана и њиховога жупника, који их је и у најтежим часовима у опасности по властити живот служио. То је могла само племенита душа свећеника, народног човјека, Ивана Купчића, који је са својим стадом проживљавао све најлепше и најтеже часове у овој новој жупи. Толико утјеха ријетко би тко дао својој субраћи као што је то он дао. Зато и данас, када та жупа више не постоји, и када тај марни човјек поново се налази у својој некад силом напуштеној жупи – мисли свих жупљана и жеље пуне захвалности упрте су к њему. Нека му дуг живот пун задовољства буде плаћа за све добро, које је учинио Хрватима и Хрватској!

Задња служба Божја је служена у Дијелки 1. липња 1945. дан после Тигелова. Ту је био тежак растанак жупника и жупљана од својега светишћа, да нигдар више се не скупе сви заједно, на таквом једном мјесту. Исти дан све је превезено у Лукач и тамо стоји као спомен на пролазност свијета.

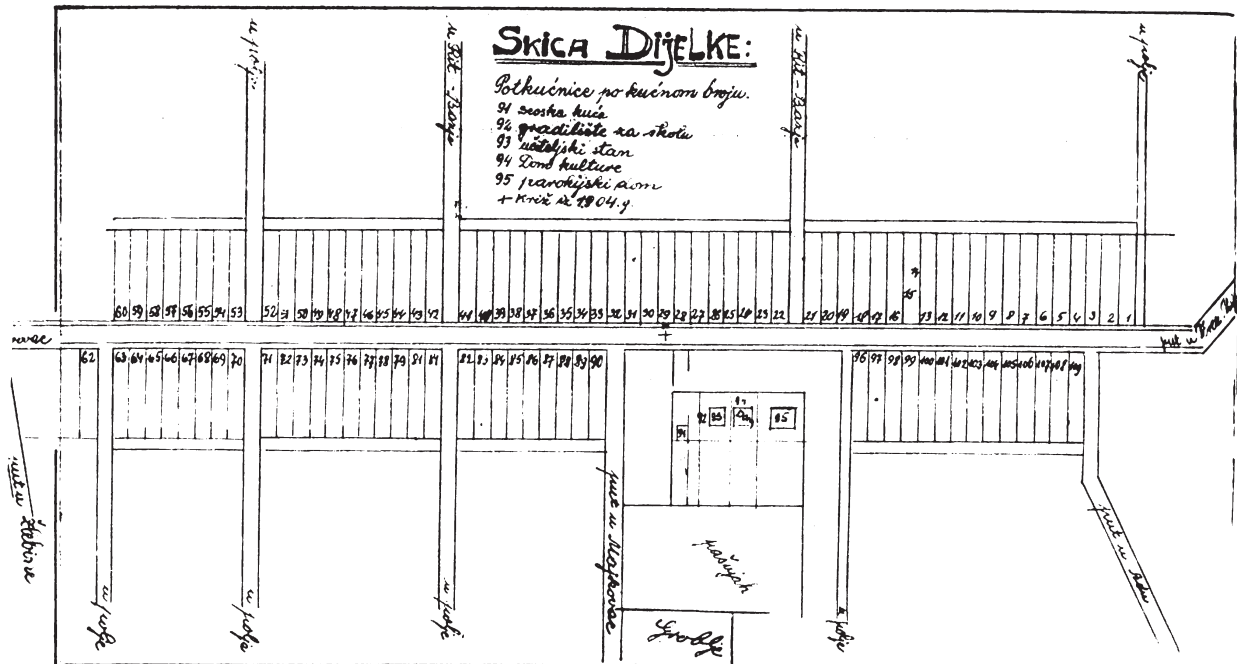

Жупа Дијелка имала је ова села:

Дијелка	98 дом	605 душа
Будровац	91 дом	350 душа
Мајковац	94 дом	503 душа
Терез. Поље	130 дом	700 душа
Црни Затон	14 дом	75 душа
Рит	24 дома	114 душа
Ада	68 дом	447 душа
Зрињ	52 дом	260 душа
Жлебина	50 дом	320 душа
Катинка	31 дом	127 душа

или 642 дома са 3.501 особа, код отворења жупе. Касније је број житеља порастао, јер је код отворења жупе било још празних домова, Зрињ 2, Терезино Поље 3, Ади 14 и Мајковцу 1, што је касније попуњено. Документи жупе су у жупи Лукач.

Село

Загорци - Дијелчани жртве рата:

1	Павлак Иван	Прехладио на стражи, † 1942.г.
2	Белановић Јожа	Мобилизиран пао у војсци
3	Јуринец-Шпорчић Пепа	4. I. 1944. убили усташе
4	Поточки Макс	Исти дан – исто.
5	Хорват Зора	1945. убила граната из Барча
6	Лусавец Штеф	Исто
7	Хуљек Стјепан	Рањен – умро у болници
8	Дегач Мирко	Присилно мобил. као цивил пао код Питомаче 1945.
9	Горички Стјепан	Пао у НОВ. у Загорју 1945.
10	Вукман Штефица	Умрла у болници 1945.
11	Банужића Ивана син	Убијен од усташа у Дуг. Селу
12	Руклић Стјепан	Пао у Босни 1942.
13	Кључар Иван	Умро у Оломуцу од тифуса
14	Буцифал Фрањо Иванов	Непознат пао у војсци
15	Буцифал Штеф Игнаца	Исто
16	Ершек Мирко (Имбра)	Исто
17	Раткајец Валент	Исто
18	Бартића Болте син	Исто

Нестали:

1	Габрек (Габријел) Дериш	у НОВ. 1945.
2	Похижек Фрањо	Непознато
3	Крањчец Штеф	– " –
4	Црнековић Валент	– " –
5	Озимец Винко	– " –
6	Кесак Фрањо	– " –
7	Мајеук Мартин	– " –
8	Јуринец Данијел	– " –

Рањени:

1	Месар Јожа	у НОВ осакаћена рука
2	Пишковић Амалија	Граната из Барча однесла ноге
3	Пиљек Ката	Граната тешко ранила у ноге.

Бранко Ђупурдија

Колске њесме Срба из Дрежнице у јужнословенском фолклорном контексту

Село

САЖЕТАК: Предмет рада је играчко, колско и плесно, наслеђе српског становништва Дрежнице, на тремеђи Горског котара, Лике и Хрватског приморја. Први циљ рада је да идентификује народна кола и парне плесове који су играни до краја педесетих и почетка шездесетих година XX века. Други циљ рада је да укаже на порекло народних кола и песме које се уз њих певају. Показало се да песма, која се некад јавља у више варијанти и са више припева, што је једна од одлика усмене књижевности, прати већину народних кола. Трећи циљ рада је да укаже на шире регионалне, историјске и друштвене узроке који су довели до тога да се поменута кола и песме које их прате стекну на простору Дрежнице. Показало се да играчко наслеђе Дрежнице сједињује у себи поједина кола и песме динарске, моравске, панонске и алпске плесне зоне. Они су доспевали у Дрежницу у различитим историјским и друштвеним приликама, почевши од XVII века до краја Другог светског рата, и означавају део њене културне историје, као делић укупне јужнословенске и југословенске културне историје.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: колске песме, Срби из Дрежнице, упоредно-историјски приступ, значењски приступ, јужнословенски фолклорни контекст.

I Увод

Коло, у значењу “игре у кружном ланцу”, је познато на свим континентима. Оно је општеевропско и општесловенско културно добро и најраширенија и најпознатија игра свих Јужних Словена. Реч “коло” познају сви словенски језици. Она је, међу Јужним Словенима, у употреби код Срба, Црногораца, Хрвата, Муслимана и Словенаца, а реч “оро” или “хоро”, која је грчког порекла, код Македонаца, Бугара, Срба и Црногораца. На територији Србије и Црне Горе се ова два термина мешају. Реч “танац” у значењу плес, плесање, игра, играње, је, такође, позната свим словенским језицима. Овај термин нема тако широко значење као коло (оро, хоро). Танац или танец код Македонаца и Бугара већином означава само један облик кола, отворено коло, а у западним крајевима, код Хрвата, то је или синоним за игру односно плес, па и коло уопште, или, у новије време, за игру која се изводи у паровима или другачијим формацијама а не у колу. Исто тако, једна динарска игра обредног порекла, која се игра као отворено коло, има назив *џанац* (*сџан џанац*). Коло уз песму познато је у свим јужнословенским и другим словенским и балканским земљама. Оно је код Јужних Словена све до половине XIX века било најважнији играчки начин изражавања, да би од седамдесетих година истог столећа, читаво наредно столеће нагло узмицао пред колом уз пратњу инструмената, што је директно утицало на технику и стил играња. (Младеновић, 1973: 2, 4, 12, 15–17, 62, 69, 151, 181, 185). Очигледно је да се за “игре у кружном ланцу” користи више израза. У раду ћемо за њих користити израз “коло”, а за игре у пару, “парни плес” или “плес”, имајући при томе у виду да неки аутори употребљавају израз “плес” да би означили “коло”.

С. Сремац је, приступајући 1976. године истраживању плесне традиције на подручју општине Врбовско, у местима: Северин на Купи, Луковдол, Врбовско, Јаблан и Српске Моравице, пошао од сазнања да Горски котар никад није био предмет интересовања фолклориста и да, уколико се изузме збирка народних прича Рудолфа Строхала, не постоји ни једно објављено дело у коме би на систематски начин биле забележене или истражене фолклорне традиције овог подручја. Он је на подручју општине Врбовско истраживао плесове: *ајн цвај драј*, *бећараи*, *џолка*, *хрвацко*, *иџрај коло у двадесет и два*, *кукуњешће*, *крушке*, *јабуке*, *џрожђе*, *леја Анца коло води*, *обершџајериш*, *сељанчица*, *сирођа*, *сремско коло*, *валицер*, *ужичко коло*, *врањанка* и *жикино коло*. Истражујући ове плесове он је закључио да већина није више у употреби, али да вероватно живе у памћењу старијих људи из овог краја. (Sremac, 1984: 329, 332).

Слична је ситуација, десетак година касније, била и са колима и парним плесовима из Дрежнице. Они нису упражњавани око три деценије, али је у народу постојала жива свест о њима. Истраживања дрежничког фолклора смо вршили упоредо, у Дрежници и другим местима у која се становништво Дрежнице преселило после Другог светског рата.¹ Истраживања у Бајмоку су започета у фебруару 1985. године, када је забележено пет ојкана и поједине строфе *кукуњешћа* и *сељанчице*.² У два маха су имала групни карактер, када су вођени разговори са две групе људи. Она су обављена 28. маја 1995. године³ и 6. септембра 2000. године⁴ у просторијама КПД “Јединство-Егуseg”. Током свих осталих година, а посебно током 2000. и 2012. године, истраживања су вршена у породицама појединаца.⁵ У Дрежници су истраживања вршена од 21. до 24. јула 1989. године,⁶ од 27. до 29. јула 1990.⁷ и од 1. до 4. августа 2012. године.⁸ У исто време вршена су и истраживања појединаца и породица у Суботици и у Београду, који су пореклом из Дрежнице, и појединаца из Дунабогдања у Мађарској, родом из Дрежнице, приликом њихових долазака у Бајмоку.⁹ Уз ову малу хронику истраживања треба имати у виду две ствари. Прво, кола и песме су снимани у време када више нису били у активној употреби, дакле, ван свог изворног амбијента, на путу да одумру или да буду оживљени. Показивали су их, без претходне припеме, људи који их нису играли и певали око три деценије. Они су због тога у песми, и посебно игри, били спорији. Некада су показивани фрагменти кола, а некада кола у целини. Дешавало се да су поједине кораке кола, које више нико није знао, показивали људи у дубокој старости и са шљаком (штапом) у руци. Најстарији саговорник рођен је 1906. године, а најмлађи око 1980. године. Друго, познавање кола се овде налази у функцији бољег познавања песама. Није, за одређену песму, довољно рећи да је певана уз коло, а о том колу не рећи ништа, како то понекад зна бити у литератури која се бави народним песмама. Боље је уз песму дати и овлашан опис кола, него да песма буде без њега. Било би добро да у неко догледно време на основу снимљеног материјала буду урађени и етнокорееолошки и етномузиколошки записи.¹⁰

II Могући путеви преношења фолклора

Српско становништво које је од почетка XVII до почетка XVIII века насељавало Дрежницу донело је са собом и одређене песме и кола.¹¹ После тога, и у зависности од географских и општих историјских и друштвених прилика, стекли су се услови да у Дрежницу буду донета са стране и друга кола. У разматрању могућих утицаја на њен фолклор треба имати у виду

- 1 Крајем 1945. и почетком 1946. године у Бајмоку је насељено 300 породица са око 1.700 људи. (Ђупурдија, 2010: 241, 243). У Београду, по мушкој и женској линији, има најмање 518 породица које су после Првог и посебно после Другог светског рата насељене из Дрежнице или из других места у којима су Дрежничани живели. (Телефонски именик Удружења Дрежничана и Јасенчана у Београду, 2005: 5–27).
- 2 Саговорница из Бајмока: Маравић Десанка девојачки Ивошевић, из Благаја у Кракару. (Сф. Ђупурдија, 1984: 5–6).
- 3 Саговорници: Радуловић Ђуро-Арбез, Вукелић Евица, Ивошевић Дарка, Радуловић Наранца, Маравић Михајло и Десанка, Боца Никола и Милосава, Племић Милена, Ђупурдија Милија, Маравић Милица и Маравић Никола-Нико Пражић.
- 4 Саговорници: Маравић Раде, Радуловић Наранца, Ивошевић Дарка, Таталовић Велимир, Маравић Михајло и Десанка, Боца Никола и Милосава, Вукелић Душан-Рекица и Смиља, Ђупурдија Милија, Маравић

- Милица, Вукелић
Евица, Косановић
Слободан, Маравић
Никола-Нико Пражић,
Ивошевић Д. Бранко и
Радуловић
Милан-Кобац.
- 5 Саговорници:
Ивошевић Евица,
Ивошевић Н. Бранко-
Чука, Боца Никола
(млађи), Ђајић Милица,
Косановић М. Марта,
Радуловић Наранца,
Томић Илија-Скендер и
Косановић Слободан.
- 6 Саговорници: Томић
Ненад и Марија и
Томић Але из Томића,
Маравић Лазо и Марија
и Вукелић Јово и
Марија из Пражића и
Маравић Милан,
Љубица и Софија из
Маравић Драге,
Таталовић Жељко из
Зјалића и Маравић
Недељка-Неђа из
Николића. У
истраживањима у селу
Томићи учествовао је и
четворочлани сеоски
оркестар чији су чланови
свирали прим, там-
буру, бердо и
хармонику.
- 7 Саговорници: Маравић
Милан и Маравић Бош-
ко из Маравић Драге,
Зрнић Ђуро-Ђурица и
Совија из Зрнића,
Вукелић Јово из
Пражића, Радојчић Пе-
ро из Булића, Маравић
Недељка-Неђа из
Николића, Трбовић
Милутин и Недељка-
Неђа из Којића у
Кракару.
- неке значајне чињенице из живота њеног становништва. Прво, војне јединице Карловачке крајине, и Огулинске регименте којој су припадали Дрежничани, су, на страни Аустрије, учествовале у многим ратовима широм европског континента, међу којима су и Тридесетогодишњи рат (1618–1648), рат у Холандији и Француској (1672–1678), велики рат са Турцима (1683–1699), рат у Прованси 1746, ратови у Италији и Мађарској 1848–1849. и ратови у Италији 1859. и 1866. године.¹² Друго, Дрежничани су били на гласу као дрвосече, киријаши и мајстори за рад са дрветом: дугари, тесари, цимермани и шкривани. Киријом су се бавили још у доба Војне крајине. Тим и другим пословима су се бавили и за време Аустроугарске Монархије, одлазећи у Босну, Мађарску и САД (Cf. Maravić, 1982: 12, 36), у периоду између два светска рата, као житељи Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца односно Краљевине Југославије и њене Савске бановине (Cf. Димић, 1997 II: 16, 18), радећи широм земље и у Француској, Белгији, Немачкој, Мађарској, Аустрији и Италији (Kosanović i Zrnić, 1982: 620–622), и после Другог светског рата у Федеративној Народној Републици Југославији, све до око краја педесетих и почетка шездесетих година XX века, када су неки од њих нашли стална запослења, а касније стекли право на пензију.¹³ Треће, 139 војно способних мушкараца родом из Дрежнице обрели су се као добровољци у српској војсци у Првом светском рату. (Косановић, 2008: 16–29). Они који су преживели рат, вратили су се у Дрежницу, а неки су потом добили колонизацију у Славонији, Банату, Бачкој, Београду, Ваљеву, Косову и Метохији и Јужној Србији. (Cf. Tomić Војапов, 1982: 623). Четврто, у Дрежници је, у периоду између два светска рата, постојало пет основних школа. Прва је основана школа у центру Дрежнице 1832–1833, а затим школе у Кракару 1912, Брезном 1927. и Николићима и Томићима 1929. године. Први учитељи су долазили са стране, а временом су стасали и учитељи из Дрежнице. (Maravić, 1982: 38–39). И, најзад, пето, у периоду од 1900. до 1941. године, из Дрежнице су, по завршетку основне школе, на изучавање заната преко друштва “Привредник”, отишла 124 дечака. (Maravić, 1982: 40). У исто време, 1938. године, Дрежница је имала скоро 60 села и заселака и 5800 становника, од чега 155 појединаца са завршеним занатом. (Ivošević i Sobolevski, 1982: 50; Maravić, 1982: 12–13). Многи од поменутих појединаца, који су долазили у Дрежницу, било да је реч о њеним житељима који су се враћали кући, из рата, са посла и са школовања, било да је реч о учитељима и другим људима који су у њу долазили са стране, могли су бити преносиоци фолклорног блага из ближег или даљег окружења.

- 8 Саговорници: Радојчић Перо и Нада из Булића, Радуловић Бранко, Бранка и Душко из Лукића, Таталовић Жељко и Бошко из Зјалића и руководиоци фолклора КУДД “Ђурђевдан” из Дрежнице, Мутавски Спасе и Томић Андрија-Јанко из Ријеке.
- 9 Саговорници: из Суботице - Брозовић Марко; из Београда - Ивошевић Милева-Левка, Пиља Нада, Таталовић Ранко; из Дунабогдања у Мађарској - Трбовић Гојко-Ђошан.
- 10 О. Младеновић је 1968. године, када је фолклор који је предмет истраживања, и јужнословенски фолкор уопште, био изворнији него данас, а сећања на њега свежија и једноставнија за бележења, и ослањајући се на искуства Вука Караџића, указала на начин бележења колских песама. “У сваком случају, текстови орских песама треба да буду интегрални, са припевом свакако, и са извесним кореографским објашњењем и мелодијом по могућности, чак и када збирка има чисто литерарну сврху, јер таква допуна ствара утисак амбијента у коме орска песма живи (...) Ако то из било којих разлога није могућно, упућивање на одговарајуће кореографско-музичке записе у збиркама народних игара биће од користи читаоцу”. (Младеновић, 1968: 172).
- 11 Хабзбуршка монархија је ради одбране од Турака створила Војну крајину. Њено стварање је започето насељавањем Срба у околину Жумберка, у Унутрашњој Аустрији, 1530. године, а на потоњи развој је пресудно утицало насељавање Срба у опустошене пограничне крајеве краљевина Хрватске и Славоније концем XVI и у XVII столећу. Српско становништво је у периоду од 1600. до 1705. године у десетак наврата насељавало огулинско-гомирску област. Оно је основало 29 насеља, међу којима је и Дрежница. (Дабић, 2000: 74–86). Војна крајина је развојачена 8. августа 1873. године, а 15. јула 1881. године припојена је Цивилној Хрватској, као делу Аустроугарске монархије. (Cf. Valentić, 1984: 380, 383–384). Аустроугарска монархија је настала на основу аустроугарске нагодбе склопљене 1867. године. Суштина нагодбе се састојала у томе што је Хабзбуршка монархија подељена на две самосталне и међусобно равноправне државе, Аустрију и Угарску. Тако је, до тада јединствена, Аустројска царевина претворена у Аустроугарску двојну монархију. Наредне, 1868. године, склопљена је угарско-хрватска нагодба. Ове нагодбе су остале на снази све до слома Аустроугарске монархије 1918. године. (Крестић, 1969: 228–230, 390). Више о Хабзбуршкој монархији, Аустрији и Аустроугарској видети у: Тејлор, 2001.
- 12 Детаљан преглед ових ратних похода видети у: Maravić, 1982: 33–35; Kussan, 2010: 48–121.
- 13 У свести становника Дрежнице остали су упамћени одласци на рад у Теслић, на Папук, Јастребац и друга места и крајеве. Саговорници из Бајмока: Томић Илија-Скендер, Ивошевић Евица и Ђупурдија Дмитар; из Београда: Ивошевић Милева-Левка (29. јануар 1993. и 28. фебруар 1995).
- 14 Тако је, на пример, у Понорцу, у коме је живело десетак породица са презименом Ивошевић, Ђурђова слављена по три дана. Играло се и певало на њиви Раде Ивошевића-Раце Вагера, поред Крижопића, уз хармонику која је за ту прилику била донета из суседног села, Мусулинског Потока. Раца Вагер је после Другог светског рата колонизиран у Бајмок. (Саговорници из Бајмока: Ивошевић Евица, Ђупурдија Љубица, 2001).
- 15 Зна се да је дочек Нове године био организован 1930. године, вероватно у школи у центру Дрежнице. Том приликом је свирао тамбурашки оркестар састављен од учитеља и службеника. (Томић, 1982: 535).
- 16 Саговорници из Дрежнице: Томић Ненад из Томића (1989), Вукелић Јово из Пражића (1990), Трбовић Милутин и Недељка-Неђа из Којића у Кракару (1990); из Бајмока: Ивошевић Евица (2001) и Радуловић Наранца (2015).

III Место и прилике за игру

Кола су најчешће играна о црквеним празницима, славама, на прелима, свадбама и другим пригодним приликама. Играло се и певало у свим дрежничким селима, најчешће на средини села, на гувну, код школа, код пиране у Јагетићима, код цркве или у Дому културе у центру Дрежнице, у гостионама, на ливадама или њивама, при одласку на копање или при повратку са њега, а у току зиме у кућама у којима је било више девојака и које су имале веће собе. Момци су одлазили на прела и у друга села, док су девојке остајале у својим селима. У Кракару се играло код школе, на ливади Мајер, у селу Косановићи код Крижопића, а у Благају у кући Косе Лацине и другим местима. Највише се играло и певало на други дан Божића, о Богојављењу, Светом Сави, који је слављен као школска слава, и црквеном году, Малој Госпојини (21. септембар) и кућним славама: Св. Игњатији Богоносцу (2. јануар), Св. Јовану Крститељу (20. јануар), Св. Георгију (Св. Ђурађу, Ђурђови, 6. мај) и Св. Николи (19. децембар). Оне су слављене и по више дана.¹⁴ Најважнији празник је био Божић и Мали божић. Нова година је слављена спорадично, углавном су је славили они који су послом и са стране дошли у Дрежницу.¹⁵ На црквени год, Малу Госпојину, је, осим људи из Дрежнице, у госте долазило српско становништво из суседних места, Јасенка, Горњег брињског краја, Гомирја и других места. Том су приликом Дрежничани, Јасенчани, Брињаци и Гомирци играли свако своје коло, док се играчи на крају не помешају. (Ђупурдија, 2001: 473). Дрежничани би ишли у узвратне посете, на годове: у Јасенак за Видовдан (28. јун), на Гомирје за Ивањдан (7. јул) и Велику Госпојину (28. август) и у Брињ за Преображење (19. август). После Другог светског рата, а то је било време када црква није радила, људи су одлазили на збор у Дом културе, у коме је неко од локалних представника власти држао говор, после чега је био организован плес. Као што видимо, сва је Дрежница била подијум за коло, песму и плес. Тако је то трајало док нису расформиране сељачке радне задруге, 1953. године, и једно краће време после тога, и док припадници млађе генерације нису почели да напуштају Дрежницу, одлазећи на школовање или у потрази за запослењем широм Југославије.¹⁶

IV Музички инструменти

Познато је да ратови утичу на промене у животу људи, народа и држава. Упоредо са њима мења се и фолклор. Тако су се после Првог светског рата у Дрежници, у најширим слојевима становништва, постепено почеле

губити старе народне песме, ношња и музички инструменти. Ипак, неки древни инструменти су одолевали зубу времена. У то време у Дрежници је било неколико свирача у дипле и четири гуслара, који су певали на народним зборовима, прелима и у сватовима. Свирале и двојнице су се ретко могле чути. Оне су, као сувенир, више чуване за успомену. Тамбурица “дангубица” је била у већој употреби, могла се чути у сваком селу. (Томић, 1982: 538–539). Исту или сличну популарност имале су и музике или цитре (усна хармоника), за које се, кад су дупле, када се на њих може свирати на обе стране, користи израз “фајерице”.¹⁷ Већина кола је играна уз пратњу тамбурице или усне хармонике. У овом периоду појавила се и хармоника, која, истина, није била често заступљена. После Другог светског рата, на зборовима који су одржавани у Дому културе, у центру Дрежнице, уз тамбуру и хармонику су играни кукуњешће, полка, валцер, свинг и друго.¹⁸

Учитељи и школе су, подржани општим друштвеним приликама, створили услове за оснивање певачких друштава и музичких дружина (зборовна, оркестара). Прво аматерско певачко друштво основао је око 1890. године Раде Томић, први учитељ пореклом из Дрежнице, који га је и најдуже водио. Удружење је постојало до 1941. године. Чланови хора су обучавани уз пратњу гласовира (клавира). Хор је имао, како кад, између 5 и 20 чланова. Певао је на школским приредбама, у цркви и другим приликама. Прве музичке течајеве одржавао је после Првог светског рата учитељ Ловицки, руски избеглица, који је неколико година радио у школи у Кракару. Он је касније наставио овај посао за хонорар са малим бројем деце и момака и девојака из имућнијих породица. Неки од његових ученика су учествовали у оснивању првог тамбурашког оркестра крајем 1929. године. Оснивање оркестра је везано за појаву нових школа и појачани рад учитеља. Основан је у селу Томићи, на предлог учитеља Раде Томића. Први чланови су били Томићи који су од раније имали извесно музичко образовање: Ненад, Милан, Јосица, Гојко и Илија. Касније су им се прикључили поједини ђаци, омладинци, зидар Иван Брозовић, који се доселио из Брибира, учитељи из других дрежничких школа и стручни радници и службеници привремено запослени у Дрежници. Породица учитеља Раде је оркестру поклонила већи део инструмената, поп Никола Трбовић је поклонио виолину, а остале инструменте је, сакупивши добровољне прилоге, купила омладина Томића. (Ср. Томић, 1982: 536–537). Оркестар је имао и: тамбурицу-бисерницу (дангубицу), руски прим (фаркаш), прву и другу бугарију, бердо (бегеш, контрабас) и музике (цитре, усна хармоника). (Ђупурдија, 2001: 471–472). Наступао је два пута недељно, на игранкама и забавама, а са драмском секцијом дрежничких школа, основаном 1930. године, на свим приредбама. (Томић, 1982: 537–

17 Саговорник из Маравић Драге: Маравић Милан, свирач на тамбурици и усној хармоници, 27–29. јул 1990. године.

18 Саговорници из Дрежнице: Вукелић Јово из Пражића и Трбовић Недељка-Неђа из Којића, 27–29. јул 1990. године.

19 Саговорник из Суботице: Брозовић Марко, родом из села Томићи у Дрежници, чији је отац Иван свирао прим у поменутом оркестру.

538). Представници нове, хрватске власти, жандари, домобрани и усташе, су крајем јуна 1941. године запленили и однели гусле и све музичке инструменте села Томићи. (Ђупурдија, 2001: 472). Није познато како, али оркестар се убрзо опоравио и наступао током рата. Све време рата, када су то прилике дозвољавале, одржаване су приредбе и културно-забавни програми. Обележавани су 1. мај – Празник рада, 7. новембар – Дан октобарске револуције, 8. март – Међународни дан жена, и народни празници, везани за цркву, када се није радило. У два наврата су у приредбама учествовали и музички оркестри. Тако је 31. децембра 1941. године у згради основне школе у ослобођеној Дрежници, када су на програму биле партизанске песме и рецитације, свирао и тамбурашки оркестар из Томића на челу са Ненадом Томићем, а на приредби одржаној на Св. Саву, 27. јануара 1943. године, у цркви у Дрежници, учествовала је и “limena glazba iz Ravne Gore”. (Metikoš, 1982: 553–554, 558). После Другог светског рата тамбурашки оркестар је наставио са радом. Наступао је у гостионама у Дрежници и околним селима. (Cf. Ђупурдија, 2001: 472). Осим поменутих музичких инструмената, у Дрежници су биле познате још две врсте тамбурица, брач и кутеревка. У музичком оркестру села Томићи брач је био један од саставних делова.¹⁹

Указивање на појаву и употребу музичких инструмената у колу је битно само по себи, али и зато што утичу на промену начина играња. Поменуто је већ да су поједини истраживачи приметили да је у последњих сто година, односно од седамдесетих година XIX века, коло уз певање у свим јужнословенским земљама нагло узмицало пред колом уз пратњу инструмената, што је утицало на технику и стил играња. “Док се уз певање обично игра споро, једноставно, јер је песма важнија од игре, инструментална пратња изазива живљу игру, украшавање корака”. (Младеновић, 1973: 159, 185).

V Идентификација народних кола и плесова

Српско становништво Дрежнице у периоду између два светска рата и петнаестак година после тога, док није замро постојећи фолклорни код, познаје више врста народних кола и плесова. Сва кола се условно могу поделити у две групе. У једној групи, у којој има 15 кола, су она која су код њих оставила значајнији траг и чијег начина играња се релативно добро сећају. То су: *коло (обично коло, шетано коло са повратком)*, *коло (крижано коло, ланчано коло, варијанта шетаног кола са повратком)*, *коло (брже коло, обично брже коло)*, *коло (са праћикањем, забацивањем десне ноге)*, *џаун*,

коло итра на двадесет и два, сељанчица, кукуњешће, крушке, јабуке, трожђе, ајд на лево, кад се Циџо зажели, грмеш, шарабан, козарачко коло и ойшај дири.²⁰ У другу групу спадају две игре које су оставиле слабији траг у свести Дрежничана, остало је упамћено да су некада игране, али се о начину њиховог играња не зна готово ништа, познат је тек по неки стих, као траг бивше игре. Ту спадају: *срмица* и *врањанка*, док је за *милицу*, која је била “ћерка едина у мајке” речено “пјевало се само, није се играло”. По свему судећи, реч је о познатој песми *Милица једна у мајке*. (Ђурић, 2008: 96). Иза *срмице*, и *врањанке*, која се играла у пару, су остали стихови:

Ал је лепо у овоме Срему,
ја би радо живила у њему.²¹

*

Врањанке, Врањанке,
голе, босе, Циганке,
играју, плесају,
ципеле немају.²²

Од плесова Дрежничани познају: *бећарац*, *џолку*, *гамен џолку*, *грмеш* (*Три корака сим*), *валцер*, *шанџо* и *свинџ*, који се појавио пред Други светски рат или у току њега. Према С. Сремцу, *бећарац* је, као паровни плес, осим у Горском котару, познат и у Лици и на Кордуну. “Kako i sam naziv plesa govori, izvodi se na melodiju slavonskog bečarca, koja nije doživjela druge promjene, osim ubrzanja tempa i naglašenijeg ritmiziranja, a uz ples također se pjevaju 'bečarci'. Vjerojatno se pojavio negdje poslije prvoga svjetskog rata i čini se da je upravo Gorski kotar njegovo ishodište”. (Sremac, 1984: 330). За *џолку*, која је осим у Словенији, позната у скоро свим крајевима Хрватске, каже да је једна од најомиљенијих игара у Горском котару, о чему говори и чињеница да је у време његових истраживања била обавезно присутна на забавама које су имале плесни карактер. Према њему, и *валцер* је, као и *џолка*, веома популаран у Горском котару. О томе на свој начин говори и чињеница да је у последњих стотинак година одолео свим променама плесног репертоара на овом подручју и да је потиснуо *мазурку* која се овде плесала на сличан начин. И у време његових истраживања *валцер* је заузимао значајно место на плесном репертоару. (Sremac, 1984: 332).

20 Српско становништво које је из Горњег брињаког краја долазило у Дрежницу на год и друге празнике играло је своје брињско коло у двоје и у четворо. (Саговорници из Зрнића: Зрнић Ђуро-Ђурица и Совија, 27-29. јула 1990. године).

21 Саговорница из Бајмока: Ивошевић Евица, 8. јун 2001. године.

22 Саговорник из Дрежнице: Таталовић Жељко из Зјалића, 21. јул 1989. године.

23 То су песме: А, мој драги, црне очи, Ђери Бибо, матерна ружо, Низ планине ветар дува, Старино моја планино и Преко Дрине ја одлазим. Уз ово коло су се вероватно певале и песме: Мајка Мару преко воде звала, Зажелио јунак чашу рујна вина, Ладовина, ој моје злато спава, Ја се кунем и преклињем, Чува мала на ливоди стотину оваца, Ја посади јаворе, Мој невене шестопере, Омладино земље ове и друге. (Ђупурдија, 2014: 341).

VI Народна кола и народне песме

Најједноставније дрежничко коло народ назива *коло*, а на тражење додатних објашњења и *обично коло*, *коло брез музике* и *коло насуво*. То је шетано коло са повратком, игра се три корака у леву страну и један назад. Али, ово коло, поготово када је спорије, игра се и са пет односно шест корака, при чему се, након прва три корака, у четвртом кораку десна нога враћа мало назад, у петом јој се привуче лева нога, а шести корак као да је пређутан или невидљив, он је продужен боравак играча на десној ноzi, на којој се налази тежина тела. Понекад се игра и тако што се у четвртом кораку десна нога благо привуче левој, у петом кораку се десна врати мало назад, а у шестом јој се прикључи лева нога. Руке играча у колу су спуштене и спојене. У њему се певају ојкани и неке дуже песме лаганијег ритма.²³ Позив на песму и коло је: “Оћемо ли заиграти”, “Оћемо ли коло”, “Ајдемо де у коло”, “Оћемо ли ојкана” и “Ајдемо де ојкана”. Када су у овом колу руке играча укрштене испред њих, онда се назива *крижано коло* и, понекад, *ланчано коло*. У том случају почиње са позивом: “Ајмо крижано” или “Ајмо ланчано”.

О. Младеновић указује да је игра уз песму позната, или је раније била позната, у свим јужнословенским и другим словенским и балканским земљама. У Јужних Словена је све до половине XIX века била најважнији играчки начин изражавања, који је у разним историјским периодима имао и друге функције, од магијских до забавних. Проучавање кореографске, песничке и мелодијске структуре кола која су већином спора, каква се под разним називима јављају у Босни и Херцеговини (*колање*), Македонији, на Косову, Метохији (*лако коло: лесношо, рамно*), Црној Гори (*зејско коло*), и Бугарској (*йравошо*), “показује да примат припада *шекшу*, који се саопштава на одређени кореографско-мелодијски начин” односно да “игра прати песму”. Ауторка је своја искуства у разматрању кола уз певање сажела на следећи начин: “Све ове појаве показују велику надмоћност вокалне пратње над инструменталном, као и над играњем без икакве музичке пратње. То се може закључити за све јужнословенске земље све до пред крај XIX века, када у јачој мери вокална пратња игара уступа пред инструменталном. Значајна је чињеница да највећи број кола уз певање припада једноставним играчким типовима и да се, судећи не само по томе, него и по односу играча према компонентама игре, кореографска компонента јавља као кинетички пратилац песме, у којој, опет, превагу има садржина над мелодијом”. (Младеновић, 1973: 151, 153, 157).

У Дрежници постоје свега два кола која не прати песма. За оба се

користи само термин *коло*. Једно је *коло* кога саговорници, на тражење потпунијих података о њему, називају и *брже коло*, *обично брже коло*. Команде за њега су “напред” и “доста” или “устави”. Из шетаног кола се прелази на њега на команду “окрени”. Оно је, у ствари, бржа и наглашенија варијанта шетаног кола са повратком. Игра се, почињући левом ногом у леву страну, четири већа корака у лево, па десном и левом ногом један мањи корак назад. Руке играча су спуштене и спојене. Коло је затворено, као и већина других кола у Дрежници. Друго је *коло* са праћикањем. Један од играча, Гојко Трбовић-Ђошан је својевремено за њега користио позив: “Ајмо се праћикати”.²⁴ У овом колу се играчи крећу левом ногом у леву страну, држећи руке спуштене и спојене. Оно почиње на команду: “Едан, два, трећи куд ко зна”, при чему се после трећег корака левом ногом у четвртном кораку бацају десна нога у десну страну, пети корак је дочек на леву ногу а шести пребацивање тежине тела на десну ногу, како би лева нога била слободна за нови почетак. Коло се зауставља на команду: “доста” или “устави”. Имајући у виду да је трећи корак у игри био слободнији, претпостављамо да се исказ што га је дала једна од саговорница односи на ово коло. Она је кораке у колу описала на следећи начин: “Едан, два, три, па оп, скочи, ко више. То је било то ћикање”.²⁵ Претпостављамо да је у питању једна могућа женска варијанта трећег корака овог кола. Осим тога, ако се корак у колу могао разликовати, можда се и позив у коло могао разликовати у зависности од припадности роду. Једна жена, Цвјета из Чорта, у којима живе припадници презимена Маравић, својевремено је код цркве у Дрежници позивала своју децу у коло, говорећи: “Ајмо на ћиз”.²⁶ Могуће је да је то био женски позив за ово коло.

На основу описа поменутих немих кола које је дао један од најстаријих саговорника може се претпоставити да се неко од њих играло и са поскакивањем. На то упућују следеће речи: “Брже коло. Скочи, скочи, па опет” и “Форт около, скочи, скочи, па опет, брзо коло”.²⁷ Ово поскакивање, или како би се у Дрежници рекло “ћикање”, подсећа, макар и формално, на коло које се у суседној Лици зове *ћикац* или *личко коло*. У Дрежници, међутим, овај назив није познат. На питање о *ћикцу* увек смо добијали исти одговор: “Оп ћикац, наш је Лапац / и у њему Швабо”. И то је било све. Али, у суштини посматрано, дрежничко коло са повратком и дрежничко *брже коло* и *коло* са праћикањем, посматрани заједно, представљају пандан *личком колу*. То се види из начина на који поједини истраживачи описују *личко коло*. “Ličko se kolo sastoji od dva dijela, i to lagane šetnje, kolanja, uz pjesmu, i brzeg skakanog dijela, koji se izvodi uz zapovijedi kolovođe a bez muzičke pratnje”. (Ivančan, 1981: 88). Најбољу потврду да су поменута три *кола* из Дрежнице, или три различита дела једног *кола*, које можемо

- 24 Саговорник из Дунабогдања: Трбовић Гојко-Ђошан, Бајмок 1989. године.
- 25 Саговорница из Бајмока: Ивошевић Евица, 7. и 8. јун 2001. године.
- 26 Саговорница из Бајмока: Ивошевић Евица, 7. и 8. јун 2001. године. О “ћизу” или “ћизи” се мало зна. Једном приликом је, уз напомену да је реч о именици женског рода, речено да је то “пека игра”. (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1884: 140, код речи “čiza”). Други пут је речено да је ћиза у Србији дечија игра у којој сваки учесник “у једно коло” величине погаче стави један или два ораха. Сваки играч редом, са договорене раздајине, својим орахом гађа гомилицу ораха у колу, са намером да истера орах из кола. Сваком учеснику припадне онолико ораха колико је истерао из кола. Та игра се зове ћиза. (Милићевић, 1894: 240).
- 27 Саговорник из Дрежнице: Томић Ненад, Томићи 21. јул 1989. године.

28 Саговорник из Дрежнице: Вукелић Јово, Пражићи 21–24. јул 1989. године.

29 И. Иванчан је, ослањајући се на резултате истраживања које су добили Јован Цвијић и Милован Гаваци (Gavazzi), на подручју Југославије установио шест плесних зона: алпску, панонску, јадранску, динарску, моравску и вардарску. (Cf. Ivančan, 1964–65: 17–19).

назвати *дрезничко коло*, пандан *личком колу*, види се из начина на који је један од саговорника 1989. године уз шетано коло са повратком певао песму *А, мој грађи, црне очи* и на команду “окрени” прешао у *брже коло*, а по свему судећи, из шетаног кола са повратком се прелазило и у *брже коло* са праћикањем.²⁸

Поменуто нема кола треба посматрати као саставни део динарске плесне зоне, којој Дрежница органски припада.²⁹ Према И. Иванчану динарска плесна зона, која је у географском и привредном погледу углавном горштакчи крај у коме превладава сточарска култура, задржала је у себи “elemente опорог plesanja”. У једној могућој историјско-вертикалној подели плесова “bi šetana kola, takozvano kolanje uz pjesmu, sigurno uz nijema kola iz dinarskih krajeva, bila na početku ljestvice starosti”. Другим речима, готово је сигурно да је ово подручје најстаријих плесних традиција. “Može se pretpostaviti da se tu javljaju starobalkanski plesovi, plesovi iz njegove predslavenske ere”. (Ivančan, 1964–65: 25, 32). При оцени привредне основе динарског планинског система треба имати у виду да поједини његови делови, као што је Дрежница, познају и земљорадњу, о чему сведочи низ архаичних аграрномагијских обичаја који се изводе у току године, поготово на Божић и Мали божић. О. Младеновић има унеколико прецизније мишљење о немим колима. Она указује да у Јужних Словена немо играње спада у играчку праксу становништва динарског подручја, док се у других Словена изгубило. Одликује га “елементарна снага, спонтаност и плаховитост, које на изврстан начин укроћује ритам”. Познаје га становништво северне Албаније, Црне Горе, Херцеговине, Босне, средње Далмације и Лике, док у другим јужнословенским крајевима има само остатака немог играња. “Извесне аналогije говоре да је немо играње могло бити познато на Балканском полуострву и пре доласка Словена, првенствено у крајевима где и данас постоји.” Тек ће се после студиозних истраживања знати да ли се ради о симбиози староседелачке и словенске играчке традиције. (Младеновић, 1973: 146, 149).

Сва остала кола у Дрежници, осим немих, прати песма. Има 11 таквих кола. Песме које их прате су типског карактера, што значи да су углавном или искључиво певане уз одређена кола, понекад уз пратњу тамбурице или усне хармонике. Уобичајен позив за коло и песму је “Ајмо *јауна*”, “Оћемо ли *кукуњешће*”, “Ајдемо де *сељанцицу*” и слично.

А. Паун

Паун је древно бираће коло, познато у Црној Гори, Србији, Босни и Херцеговини и Хрватској. Осим српског познаје га и хрватско, муслиманско и буњевачко становништво. Најразвијеније је у Динарској плесној зони, посебно у Херцеговини. У Дрежници је *џаун*, кога понекад називају и *џавун*, мешовито, затворено, бираће и мимичко коло лаганог ритма, у коме играчи држе руке низ тело и спојене. Одрасли га играју три корака у лево и један назад, а деца стално по један корак у леву страну. У оба случаја, један играч, “паун”, се налази у средини кола, носећи велики “ручник” (пешкир) око врата. Он слуша песму коју певају његови саиграчи и понаша се у складу са њом. При крају песме одабере девојку која му је најдража, ставља јој пешкир око врата, привлачи је к себи и пољуби је у образ. Она са пешкиром остаје у средини кола, а он се хвата у коло. Игра се наставља тако да сви учесници у колу буду у улози “пауна”. Ово коло је служило, између осталог, за зближавање момака и девојака и изражавање међусобних симпатија. Играно је на прелима, у сватовима и у другим, сличним приликама. Можда “ручник”, кога су у Дрежници носили сватовски часници, чува сећање на *џауна* као сватовско коло, а можда, с обзиром да једино играчи у Рисну користе “убрусац” у овој игри, и на стари завичај српског становништва које је 1600. године почело насељавати Гомирје а потом и Дрежницу. Уз коло је певана песма:

Паун пасе, трава расте,
пауне мој, пауне мој.
Пауна нам глава боли,
пауне мој, пауне мој.
Паун лети да полети,
пауне мој, пауне мој.
На чије ћеш дворе пасти,
пауне мој, пауне мој?
Бирај, бирај, пауне,
когај теби драго
(кога имаш радо).
Ако нећеш никога,
ти излази из кола.
(ти се бери из кола).
Бирај, пребирај,
у немило не дирај.

- 30 Излагање о пауну у Дрежници преузето је из једног обимнијег рада о народном колу паун. (Ћупурдија, 2015: 530–532). Песма о пауну из Дрежнице забележена је од Маравић Милице и Боца Николе, у Бајмоку 6. септембра 2000. године.
- 31 Плес са јастуком, *polstertanz* је, осим у Аустрији, познат и у Словачкој и Енглеској, где је игран већ у XVI веку. (Wolfram, 1951: 169–170). Први помен јастучића међу граничарима, који је игран уз гајде (песма није поменута), потиче из јуна 1799. године. Граничари из Срема и Баната, који су се као припадници аустријске војске борили против француске војске, играли су јастучић код Цириха у Швајцарској у предању између борби. Они су, иначе, у часовима одмора играли оно што су као младићи понели из завичаја. Ове податке је сакупио и објавио Станислав Шумарски, граничар родом из Мартинаца у Срему, у *Грађи за њовјесницу србску, у Србском лешојису*, у Будиму 1843–1847. (Младеновић, 1964: 205–207, 209). Лука Илић Орновчанин је јастучак или вањкушак, који је почињао са *Игра кола* у

двадесет и два, забележио 1842. године у Славонији. (Oriončanin, 1842: 71–74). Ф. Кухач је, 1880. године, уз опис кола из Славоније приложио ноте и веома лепу и развијену мушку и женску варијанту песме са припевима. (Кућаћ, 1880: 195–197). Пет година касније, описао је *Бирање њобрашима или њосесџрима*, дечију игру из Славоније, која се развила под утицајем *јасџучка* одраслих. (Кућаћ, 1885: 26–27). Ловретић и Јурић су крајем XIX века забележили да је *вањукушац* у Отоку био сватовско коло. (Lovretić i Jurić, 1899: 103). Т. Ђорђевић је почетком XX века забележио у Алексинцу колску песму *Игра кола на двадесет и два* (Ђорђевић, 1907: 53), а В. Р. Ђорђевић је нешто касније приредио ноте за њу. (Ђорђевић, 1933: 23). И. Иванчан је 1955. године у подравском селу Молве забележио једну дужу варијанту ове песме, од осам строфа. (Ivančan, 1963: 66–68). О песми и колу истог имена у Србији и Црној Гори, видети у: Ђурић и Јанковић, 1991: 27–28; Јанковић и Јанковић, 1934: 71; Ђоџ, 1987: 99. У Словенији је најчешћи назив за ову игру *њовшџерџани*, у Белој крајини *иџрај коло*, а у Прекомурју, *вајнкшиџани*, који се

Сад се види, сад се зна,
ко се коме допада.
(ко је кога одабра)
(кога паун рад има).³⁰

Б. Коло игра на двадесет и два

Према С. Сремцу *иџрај коло у двадесет и два* је познато у скоро свим деловима Хрватске и у многим другим деловима Југославије. Под тим називом или под називом *њушџерџани*, *кушленџани* и *кушин-коло* и сличнима, плеше се на подручју општине Врбовско и у другим деловима Горског котара. Назив *иџрај коло у двадесет и два* потиче од првог стиха песме уз коју се ово бираће коло игра, а остали називи потичу или од аустријског назива (*poušter tanc*, *pušt-tanc*) или су добили име по реквизиту који се употребљава у овом колу (*polstertanz* је плес са јастуком, отуда и *кушин-коло*). “Plesači se u zatvorenom kolu drže za dolje ispružene ruke i uz pjevanje šetnim korakom kreću u lijevu stranu. U sredini kola nalazi se jedan muškarac ili ženska s jastukom u rukama i bira sebi partnera. S izabranim partnerom odlazi se u sredinu kola, postavi jastuk na pod (ili neki drugi rekvizit, marama napr.), klekne i poljubi. Par zatim ustane i nekoliko puta se okreće polkinim korakom. U kolu zatim ostaje izabrani i bira dalje sebi partnera. Ples završava kada se svi sudionici izredaju u biranju”. (Sremac, 1984: 331).³¹

Игра кола на двадесет и два је веома слично колу *џаун*. С обзиром да оба спадају у групу бираћих кола, не чуди што се поједини њихови елементи преплићу. Тако И. Иванчан указује да је у Ричицама у Лици *џаун* био омиљено коло на свадби и да су га учесници сватова играли уз песму *Игра кола на двадесет и два* и уз песму *Паун џасе, џрава расџе*. У Перушићу као *џауна* играју познато коло *Игра кола у двадесет и два*, за кога Перушићани кажу да је то *сџари џаун*. У Прозору код Оточца уз сватовско коло *џаун* играчи певају *Коло иџра на двадесет и два*. (Ivančan, 1981: 26–27, 145, 173). На обронцима Билогоре, у кајкавском селу Јакуповац, при повратку сватова из цркве, са венчања, при уласку младенаца у девојачку кућу, свирач започиње песму *Иџрај коло у двадесет и два*. (Ivančan i Lovrenčević, 1969: 19–20).

У Дрежници су, у периоду између два светска рата и касније, певане уз коло две варијанте песме *Коло иџра на двадесет и два*, прилагођене мушком и женском учешћу у колу. И у овом колу, као у *џауну*, једна особа се налази у средини, а остали певају. Када особа која се налази у средини кола одабере себи партнера, коло крене брже, настављајући са песмом.

Учесници на крају, шалећи се, певају “Љуби, љуби, остали ти зуби”, што значи да играч, који одабира партнера за игру, одабрану особу треба тако пољубити да јој на лицу остану трагови зуба. После тога одабрана особа остаје у центру кола а игра се понавља. Неки учесници ово коло, због пољупца у њему, називају *љубиколо*. Уз коло је певана следећа песма:

Коло игра на двадесет и два,
у том колу љепи момак игра,
а тај момак медна уста има,
да ме оће да пољуби шњима,
волила би него дукатима.

Ако нећеш никога,
ти се бери из кола.

Сад се види, сад се зна,
ко се коме допада.

Љуби, љуби, остали ти зуби.³²

Друга песма гласи:

Коло игра на двадесет и два,
у том колу лепа Мара³³ игра,
а та Мара лепа уста има,
да ме оће да пољуби с њима,
волео би нег цареву благо.

Љуби Маро, кога теби драго,
ако нећеш никога,
ти излази из кола.

Сад се види сад се зна
ко се коме допада.³⁴

У Дрежници је *ѡаун*, као што смо видели, био самостално и развијено коло. Нема података о преплитању *ѡауна* и *коло иѡра на двадесет и два*. Ипак, то не значи да се *коло иѡра на двадесет и два* не игра по истом играчком обрасцу по коме се игра и *ѡаун*. За очекивати је да се и оно игра, као и *ѡаун*, као шетано коло са повратком, јер други играчки обрасци за шетана кола у Дрежници не постоје. И, што је најбитније, *ѡаун* и *јасѡучић*, уз које се пева *Иѡра коло на двадесет и два*, су слични, јер су бираћа кола, али се разликују јер у *ѡауну* у Дрежници пар који се налази у средини не игра и не употребљава јастук. Осим тога, може бити да је Дрежница једно од најзападнијих уточишта *ѡауна* на јужнословенском етничком простору. Томе у прилог иде чињеница што С. Сремац, истражујући фолклорно наслеђе на подручју општине Врбовско, *ѡауна* и не помиње, али говори о

понегде плеше уз песму Марко скаче. (Ramovš, 1971: 56). М. Терсеглав је указао на 16 варијанти песме *Играј коло, играј коло* на јужнословенском односно југословенском културном простору. (Terseglav, 1996: 76–77, 203).

32 Саговорник из Бајмока: Ивошевић Н. Бранко-Чука, 29. август 1992. и 20. август 1993. године.

33 Име девојке се по потреби мења, у зависности од имена девојке која се налази у средини кола.

34 Саговорница из Београда: Ивошевић Милева-Левка 22. јануар 1993. године.

коло *иџра на двадесет и два*. (Sremac, 1984: 330–331). Иста је ситуација и међу Србима у Белој крајини. (Terseglav, 1996: 76–77, 203). На основу свега произилази да је у Дрежници *коло иџра на двадесет и два* играно, као и *џаун*, као шетано коло са повратком, док је текст песме могао настати касније. Ситуација је слична као и у неким крајевима суседне Лике, где се за *иџра коло на двадесет и два* каже да је стари *џаун*. Другим речима, у Дрежници је, као и неким местима Лике, уз *џауна*, осим песме *Паун џасе*, *џрава расџе*, певана и песма *Коло иџра на двадесет и два*. При настанку песме треба имати у виду утицаје из севернијих југословенских крајева односно из панонске плесне зоне и оних европских држава у којима је ово коло било познато.

В. Кукуњешће

Прве вести о овом колу потичу из Србије, из првих деценија XIX века. По селима су се, уз песму или музику дудука или гајди, коју је изводио сам народ, “играла наша кола (или ора)”, која су се играла и по варошима, уз музику ђеманета, зурли, кларинета, бубњева и даира, коју су изводили Цигани. “Сеоска кола су имала народна имена и била су врло примитивна; варошка су имала имена српска (четворка, Лепа Маца), или грчка (Кокон Мариола), или грчка па србизирана (Коконица), или грчка па, преношена од влашких Цигана, румунизирана (Коконеште), и извођена су са много више укуса и елеганције”. (Ђорђевић, 1922: 178–179). У Кнежевини Србији је, 1876. године и раније, ово коло имало више назива. Тако је у појединим местима у Крагујевачком и Крушевачком округу играно као *кокоњица*, у Крајинском округу као *кокоњица*, у Пожаревачком округу *кокоњица* и *кокоњица Иван ван*, у Шабачком округу *кукуњица* и у Зајечару, који је припадао Црноречком округу, као *кокоњешће*. У Крушевачком и Крајинском округу је било познато и неколико десетина година раније. (Милићевић, 2005: 302, 514, 767, 821, 930, 1012, 1084–1085). У Ужичком крају и југозападној Србији се *кукуњеш*, може пратити од друге половине XIX века (Васић, 1990: 30; Васић, 2007: 98). Осим поменутих, постојали су и други називи: *арайско кокоњешће*, *ваљевско кокоњешће*, *коњичко кокоњешће*, *ново кокоњешће*, *сврлишко кокоњешће*, *ујско кокоњешће* и *шумско кокоњешће*. (Зечевић, 1983: 136–137, 141, 144, 147, 149, 151).

Поједини истраживачи су, у више наврата, указали на процес ширења *кукуњешћа* и других игара. Тако О. Младеновић истиче: “После ратова за ослобођење 1876–1878, 1912. и 1918. у великим таласима распрострле су се игре из Шумадије на разне стране, особито у тек ослобођене крајеве:

јужни део Србије и Македонију, док је струјање игара из Србије и Војводине у Босну, Херцеговину, Боку Которску и читаву Далмацију било интензивно током друге половине XIX века, јер је улазило у програм политичке борбе Јужних Словена против Аустроугарске монархије. Ове игре, углавном градске, уносе живост у домаћи репертоар, као и извесне промене супротстављањем турском или неком другом раније већ прихваћеном стилу играња. (...). Неке српске игре освојиле су велику територију после Првог светског рата. *Врањанка* (брза) стигла је тада до Лике, Истре, Боке Которске. Исти такав продор учиниле су *сељанчица*, *Жикино коло*, *кокоњешће*, и то у све крајеве Југославије, неке су прешле и у Бугарску". (Младеновић, 1973: 55). Овај општи процес потврдила су и нека појединачна истраживања. Тако Ј. Допуђа указује да се крајем XIX и почетком XX века *кукуњешће*, уз *сремицу*, *србијанку*, *зајечарку* и још нека кола, ширило из Србије у Босну и Херцеговину (Дорџа, 1971: 76–78), док се на простор Купрешког Поља, уз *шарабан*, *сремицу* и друге игре, преносило и из Славоније и других крајева. (Дорџа, 1953: 175). У том таласу је *кукуњешће* вероватно доспело и у Горски котар, где је, осим на подручју општине Врбовско, играно још у неким местима. (Cf. Sremac, 1984: 331). У периоду између два светска рата *кокоњешће* се играло "у већини југословенских крајева". (Јанковић и Јанковић, 1934: 64), а у неким крајевима, као на сабору код манастира Грачанице на Косову, где је доспело из севернијих српских крајева, било је омиљено коло. (Јанковић и Јанковић, 1937: 36). У то време *кукуњешће* је у Дрежничком крају било једно од најомиљенијих кола. Играно је као живо, "прекинуто", мешовито коло, које се креће у леву страну, док се играчи држе за руке спуштене низ тело. Иако се креће у леву страну, оно "увје иде више у десно, мање се враћа".³⁵ Играчи у колу обично "узму једну строфу и онда њу гоне".³⁶ Понекад коло, које се игра три корака лево, три у месту, три десно, три у месту итд, почиње са припевом: "Опа, опа, пољубила попа".³⁷ Коло прате поједини стихови песме:

Кукуњешће

Ја би радо да ја знам
кукуњешће да играм.

Кукуњешће није лако
окрени се сад овако

35 Саговорник из Дрежнице: Томић Ненад, Томићи 21. јул 1989. године. Истражујући народне игре у југозападној Србији О. Васић истиче да је кукуњеш у кореолошком погледу *коло у штри* или *коло у шест* корака и да се за основни кореолошки образац ове игре најпре везала мелодија игре моравац а затим још око 40 мелодија. Основни образац игре се, с доласком нових мелодија, обогатио поцупкивањем, једва видљивим преплитањем ногу и другим детаљима, које су уносили даровити играчи. Према народном схватању, то су посебне игре. "Истина је да има велики број различитих мелодија и назива, а у суштини – за само једну игру, један играчки образац који је успео да се прилагоди својој промењеној и обогатој музичкој пратњи. На велики број варијанти ове игре утицале су музичка пратња и отвореност ужичког округа ка Шумадији и Поморављу, одакле је долазио и преносио се китњаст начин играња кола у три". (Васић, 2007: 56).

36 Саговорница из Бајмока: Радуловић Наранца, 6. септембар 2000. године.

- 37 Тако је ово коло започео Милан Радуловић-Кобац, у Бајмоку 6. септембра 2000. године.
- 38 За прву, трећу, пету, седму, осму и девету строфу, саговорница Маравић Десанка; за другу строфу Вукелић Смиља; и за четврту строфу Радуловић Наранца, све из Бајмока, 6. септембар 2000. године; за шесту строфу Томић Марија из Томића, 21. јул 1989. године. Понекад се у песми уместо речи "свирче" употребљава реч "Циго". (Саговорник из Бајмока: Боца Никола, 6. септембар 2000. године).
- 39 Први од ова три припева забележен је од Радуловић Милана-Копца у Бајмоку 6. септембра 2000, други од Томић Марије у Томићима 21. јула 1989. и трећи од Зрнић Ђуре-Ђурице из Зрнића 27–29. јула 1990. године.

Кукуњешће то је лако
ево ви`ш овако.

Кукуњешће то је лако
играти га може свако.

Алај волем, алај знам
кукуњешће да играм.

Дођи драги, сад ја знам
кукуњешће да играм.

Кукуњешће куку да
свирај свирче бадава.

Свирај, свирче, немој стати
свака ће ти цура дати,
нека динар, нека два
да не свираш бадава.

Свирај, свирче, само чешће
играћемо кукуњешће.³⁸

Кукуњешће
Припеви:

Опа, опа,
пољубила попа.

*

Оп ћићи, опанчићи,
на два реда каишчићи.

*

Оп Циго, опа ја,
како Циго, нако ја.³⁹

*

Г. Крушке, јабуке, грожђе

Према истраживањима С. Сремца, коло *крушке, јабуке, грожђе* познато је, осим на подручју општине Врбовско, и у другим крајевима Горског котара. Он претпоставља да је у Горски котар доспело “iz sjevernih ravničarskih krajeva, gdje su mnogi Gorani odlazili na sezonski rad”. Под овим називом коло је познато и у Лици, Банији и на Кордуну, а у сисачком и бродском Посављу под називом *хоџа цуџа скочи и зайлеш*. (Sremac, 1984: 331). Сестре Јанковић указују да се ово коло, као *зайлеш*, игра у већини крајева Југославије. (Јанковић и Јанковић, 1934: 86). Раније смо видели да су и многи Дрежничани у време Војне крајине па све до педесетих или шездесетих година XX века одлазили на сезонски рад у земљи и иностранству. Сасвим је могуће да су на једном од тих путовања научили и ово коло. Неки извори упућују да је ово коло било познато српским ускоцима који су 1530. године и касније насељавали Белу крајину. (Dražemurić i Terseglav, 1987: 210). “U Beloj krajini ima nekoliko plesova, koji su uskočkog porijekla. Takav ples bez ikakve glazbene pratnje u Predgradu nazivaju *na trumf*, a u srpskom selu Bojanci *mutasto kolo*. U plesove uskočkog sloja spada također po čitavoj Beloj krajini proširen ples *Hruške, jabuke, slive*”. (Ramovš, 1971: 56). Ово коло је у народу познато под именом *хоџа хоџа*. (Dražemurić i Terseglav, 1987: 238). Уз коло *леџа Анка коло води и сироџа сам ја*, спада у три најпознатија кола у Белој крајини. (Terseglav, 1996: 77).

Крушке, јабуке, грожђе је у Дрежници брже затворено, мешовито коло у коме се играчи крећу у леву страну и држе руке низ тело и спојене. Игра се, у складу са песмом, три корака лево, три десно. Сваки први корак, који означава почетак строфе, се игра тако што се левом ногом нагласи почетак игре, а десна се, пресавијена у колену, подигне вишље, што делује као поскок (“унда се заскочи”). Припев се обично пева после прве строфе или на крају песме. Судаћи по разуђености стихова рекло би се да је ово коло било веома популарно и да у том погледу стоји одмах уз *џауна* и *кукуњешће*.⁴⁰

Постоје три начина на који се ова колска песма пева. Ипак, учесници кола, као по правилу, певају једну или две “китице” и онда њих “гоне”. У првој варијанти песма се пева на следећи начин: “Крушке, јабуке, грожђе, / мене воли Ђорђе, / мене воли Ђорђе, / мене воли Ђорђе...”. Тако се, ако до тога дође, певају и остале строфе, с тим што се у свакој строфи мења име оног који је у њој опеван. У другој варијанти се пева: “Крушке, јабуке, грожђе, / мене воли Ђорђе, / а ја Ђорђа нећу, / за другим умрећу...” На овај начин се певају и друге строфе, с тим што се, као и у претходном случају, име опеваног лица мења у свакој строфи. У овом случају је незадовољство понуђеним партнером само поменуто (негација). Трећи начин певања је

40 Подаци о овом колу су сакупљани 24-27. јула 1989. у Дрежници: у Маравић Драги од Маравић Милана и Љубице; у Пражићима од Маравић Јове, Маравић Лазе и Марије; 27-29. јула 1990. у Зрнићима од Зрнић Ђуре-Ђурице; 28. маја 1995. и 6. септембра 2000. у Бајмоку од две групе саговорника чија су имена раније наведена; 2001. у Бајмоку од Радуловић Миле-Милина.

41 Саговорник из
Дрежнице: Маравић
Јово, Пражићи 21–24.
јул 1989. године.

најцеловитији. У њему се на крају сваке строфе, уз одбацивање понуђеног партнера, појављује жеља за другим партнером, на чије име је одмах указано, па певање девојке добија призив зановетања. Песма гласи:

Крушке, јабуке, грожђе
мене воли Ђорђе
а ја Ђорђа нећу
за Ивом умрећу

Крушке, јабуке, шљиве
мене воли Иве
а ја Иву нећу
за Луном умрећу

Крушке, јабуке, дуње
мене воли Луне
а ја Луну нећу
за Јосом умрећу

Крушке, јабуке, просо
мене воли Јосо
а ја Јосу нећу
за Прњом умрећу

Крушке, јабуке, трње
мене воли Прње
а ја Прњу нећу
за лолом умрећу

Крушке, јабуке, ораси
стара лоло моја си
стара лоло моја си
стара лоло моја си.⁴¹

Крушке, јабуке, грожђе
Припеви

Опа, опа, опа
цура воли попа

цура воли попа
само да не копа

*

Опа, опа, опа
цура воли попа
а ја попа нећу
за другим умрећу

*

Опа, опа, опа
пољубила попа
пољубила попа
пољубила попа.

*

Опа, опа, опа
лијепа девојка
лијепа девојка
лијепа девојка.⁴²

- 42 Први од три припева је забележен од Маравић Љубице из Маравић Драге, а преостала три од Маравић Јове из Пражића у Дрежници, 21–24. јула 1989. године.

Д. Сељанчица

Према сестрама Јанковић, *сељанчица* је у периоду између два светска рата играна у већини југословенских крајева. Играна је два корака десно и два корака лево са привлачењима, што се још једном понови, затим мали кораци с привлачењем али без преношења тежине тела, десно лево, десно лево и четири корака десно и лево са привлачењима. (Јанковић и Јанковић, 1934: 60–61). С. Сремац томе додаје да је *сељанчица* “ples gradskog izvora iz Srbije, odakle se raširila u mnoge jugoslavenske krajeve”, да су њеном ширењу у великој мери допринели учитељи и да је радо прихваћена код деце. Претпоставља да се у горанске крајеве проширила после Првог светског рата. (Srećac, 1984: 332). Поуздано се зна да је ову игру у Дрежницу донела Нада Лончар (1895), која је после Првог светског рата радила у Дрежници као учитељица. Ненад Томић, добар познавалац песама и кола у Дрежници, каже да је *сељанчица*, у време када се појавила, била “модерно коло”. Постоји извесна подељеност међу некедашњим учесницима овог кола, кад је у питању начин играња. Неки најстарији учесници, рођени почетком XX века, који су ово коло играли непосредно после Првог светског рата, почињали су коло у десну страну, као што се игра у Србији. Они су играли: четири корака у десно, четири корака у лево, четири корака у десно, четири корака у лево, четири корака у месту, осам бржих корака у десно и осам

- 43 Саговорник из Дрежнице: Томић Ненад, Томићи 21. јул 1989. године.
- 44 Подаци о овом колу су сакупљени у Дрежници од Томић Ненада из Томића, Маравић Лазе из Пражића и Маравић Милана и Љубице из Маравић Драге, 21. јула 1989. године, Ивошевић Н. Бранка-Чуке у Бајмоку, 29. августа 1992. године, и групе саговорника 28. маја 1995. и 6. септембра 2000. године.
- 45 Саговорница из Бајмока: Ђупурдија Милија, Бајмок 28. јуна 1995. године.

бржих корака у лево, што одговара првој строфи песме.⁴³ Млађе генерације Дрежничана, рођене око 1925. године, које су ово коло играле пред Други светски рат и непосредно после тога, почињале су коло у леву страну. Неки од саговорника су указивали да се играчи у бржем делу кола крећу већим корацима, док се у повратку крећу мањим корацима, како би се коло кретало напред, а неки су указивали да је бржи део кола игран у парном окрету на једну па на другу страну. Дрежничани у Бајмоку су ово коло играли: осам корака у леву, осам корака у десну страну, четири пута по два бржа корака у месту и два бржа парна окрета у десну па у леву страну. Најмлађе генерације у овом истраживачком низу, деца рођена у Дрежници око 1980. године, ако не и оне рођене пре, већ су училе *сељанчицу* из музичких кајданки, у првим разредима основне школе. На основу чињенице што су забележене само две строфе песме види се да коло није ухватило неког посебног маха.⁴⁴ Коло прати песма:

Сељанчице малена,
ко ти косу чешља?
Сељанчице малена,
ко ти косу чешља?
Некад тата, некад мама,
некад тата, некад мама,
некад и ја сама,
некад тата, некад мама,
некад и ја сама.

Сељанчице малена,
ко ти кућу чува?
Сељанчице малена,
ко ти кућу чува?
Некад тата, некад мама,
некад тата, некад мама,
некад и ја сама,
некад тата, некад мама,
некад и ја сама.⁴⁵

Ђ. Ајд на лево

Ф. Кухач 1880. године наводи да се коло *џараћинка* игра у Срему уз песму: *Хајд на лево браца Сћево* и четрнаест других песама. Игра се четири корака у десно, два у коло, два из кола итд. (Кућаџ, 1880: 320–322). Према Ловретићу и Јурићу у Отоку је крајем XIX века коло *ајд на лево*, *ајд на десно* играно три корака у лево, три корака у десну страну а онда су играчи три, четири пута цупкали у месту, па опет изнова тако. (Lovretić i Jurić, 1899: 101–102). На почетку XX века Т. Ђорђевић је у Алексинцу забележио колску песму: *Ајд на лево, браца Сћево* (Ђорђевић, 1907: 52), а четврт века касније В. Р. Ђорђевић је за коло *Ајд` на лево (Параћинка)* написао ноте. (Ђорђевић, 1933: 24). Сестре Јанковић 1934. године истичу да је коло *ајд` на лево (левка, џараћинка или осамџушка)* познато у Параћину, Левчу, Темнићу и широј околини. (Јанковић и Јанковић, 1934: 41–43). И. Иванчан 1950. године, истражујући у Хаџановцима, указује, поред осталог, да се оно плеше у већем делу Славоније, да је одатле пренето и у остале крајеве Хрватске и да је у Лици једно од најраширенијих кола. Коло прати развијена песма, која има три строфе, од којих прва почиње са: “Хајд на лево брате Стево...”. (Ivančan, 1964: 58–61). М. А. Васиљевић 1952. године, истражујући у Мартинцима у Срему, наводи да је *хајд` на лево Браца Сћево* свадбена игра. (Васиљевић, 2009: 134). Двадесет година касније, М. Илијин је устврдила да *ајд на лево браца Сћево*, као и *сељанчица, зайлеш, девојачко коло и дуње ранке*, спада у кола која су опште позната у скоро свим југословенским крајевима. (Илијин, 1971: 69). Најновија истраживања, која је О. Васић провела у југозападној Србији, су показала да у свођењу младенаца, осим *џауна*, значајну улогу има и *шарено коло* или *ајд` на лево браће Сћево*. (Васић, 2007: 33–37).⁴⁶

У Дрежници је *ајд на лево, браће Сћево* играно као затворено мешовито коло у коме су се играчи држали за руке спуштене низ тело. Ако је судити према ономе што је 6. септембра 2000. године показано у Бајмоку, постојала су два начина играња. Према једнима, играло се осам корака у лево, осам у десно и бржи парни окрет на десну и лево страну (Маравић Милица), а према другима, четири корака лево, четири десно, четири лево, четири десно и бржи парни окрет у десну и у лево страну. (Боца Никола). Коло прати песма:

Ајд` на лево, брате Стево,
ајд` на десно, секо Јело,
нит на лево, нит на десно,
већ на оно исто мјесто,

46 О шареном ору и шареном колу, које се у Србији некада играло на крају свадбеног весеља, видети: Јанковић и Јанковић, 1949: 273 (Ниш и цела Србија); Јанковић и Јанковић, 1964: 65–67, 138 (Рабас, Бранковина – Ваљево и Ужице). О шареном колу и *ајд` на лево браће Сћево* у некадашњем Титовоужичком региону видети: Васић, 1990: 32.

- 47 Саговорници из
Бајмока: Боца Никола и
Маравић Михајло, 6.
септембар 2000.
године. Понекад се у
песми чује и “ајд на
лево” и “нит на уно
исто мјесто”, што су
знакови
прилагођавања
(и-јекавизације) песме.

ајде кући, питај маме,
`оће ли те дати заме.⁴⁷

Тешко је рећи када је и како ово коло доспело у Дрежницу. Вероватно је тамо доспело, као и у Лику, из Славоније. Упоредно истраживање је показало да се начин играња и песма разликују од краја до краја. Што се тиче саме песме, она је, као и у већини крајева, кратка и, према крајевима у којима су забележене развијеније варијанте, које је Ф. Кухач забележио у Срему и И. Иванчан у Хабјановцима, делује сведено. Све би то могли бити знакови да ово коло није у Дрежници дуго играно и није имало шансу да стекне неку већу популарност.

Е. Кад се Циго зажели

Према О. Васић, *небеско коло – кад се Циго зажели печених колача*, уз *шумаџоваи*, *ој девојко тарава* и *чачанку*, спада у кола која су касно настала, у периоду између два светска рата, када су успостављене тешње везе између села и града и када су средишна и западна Србија постале повезаније трговачким, саобраћајним и другим везама, што је допринело стварању игара са мање специфичности а више општости. Ова кола су настала под утицајем игара моравске зоне и под утицајем града. (Васић, 2007: 145–146). У Дрежници су пред Други светски рат биле познате две варијанте песме *кад се Циго зажели*. Једну од њих (прву) су учесници у колу певали играјући као и у једној варијанти *сељанчице*: осам корака у лево, осам у десну страну, четири пута по два бржа корака у месту и бржи парни окрет на десну и лево страну. Уз исту, прву варијанту песме су играли и: два корака лево, два десно, што се још једном понови, па један избачај левом па десном ногом у месту, што се још једном понови, па, брже цупкање у месту, које почиње са “А Циганке варошанке...”, итд. Песме гласе:

Кад се Циго зажели
печени кромпира
он пошаље Циганку

да по селу свира.

Грми, сева
време се мења
а Циганке варошанке
још из села нема.

Кад се Циго зажели
печени колача
он пошаље Циганку
да по селу врача.

Грми, сева
време се мења
а Циганке варошанке
још из села нема.⁴⁸

*

Кад се Циго зажели
печенога меса
он пошаље Циганку
да по селу плеса
плеса, плеса,
док добије меса.

Кад се Циго зажели
печени кромпира
он пошаље Циганку
да по селу свира
свира, свира,
док добије кромпира.

Кад се Циго зажели
печени колача
он пошаље Циганку
да по селу врача
врача, врача,
док добије колача.⁴⁹

48 Прва и трећа строфа забележене су од Маравић Бошка из Маравић Драге у Дрежници, који ју је свирао и на хармоници, уз пратњу на тамбурици Маравић Милана, који је то прокоментарисао на следећи начин: "Ти гони, ја ћу за тобом", 27–29. јул 1990; а друга и четврта строфа од Вукелић Душана-Рекице у Бајмоку, 6. септембра 2000; песма је после забележена и од Маравић Николе-Нике Пражића у Бајмоку, 6. септембра 2000. године.

49 Саговорник из Бајмока: Боца Никола, разговор вођен у току 2001. године. У току 1960. и 1961. године су забележене две варијанте ове песме у местима Вас / Костел и Стара Липа у Белој крајини. (Cf. Terseglav, 1966: 206).

Ж. Дрмеш

Према С. Сремцу писани извори сведоче да се *дрмеш* под овим називом појављује тридесетих година XX века. Сматра да велика популарност и распрострањеност *дрмеша* и многи облици у којима се јавља вероватно сведоче да је сам плес старији од назива који носи. На истом подручју на коме се јавља *дрмеш* играо се у другој половини XIX века плес сличних

- 50 Детаљан опис *дрмеша*, типичног представника паровног плеса, учинио је И. Иванчан 1955. у селу Молве у Подравини. (Ivančan, 1963: 89–95).
- 51 Саговорници из Дрежнице: Маравић Лазо из Пражића, 21. јул 1989, Зрнић Ђуро-Ђурица и Совија из Зрнића, 27. јул 1990. године.
- 52 Саговорница: Ивошевић Милева-Левка из Београда, 22. јануар 1993. године. Једна од саговорница рођена у Понорцу (1917) је поменула да су у Бајмоку, по досељењу, поједине млађе девојке играле *момчилово коло* или *момачко коло* у троје, које се игра тако што се играчи крећу напред, назад. (Саговорница из Бајмока: Ивошевић Евица, 8. јуна 2001. године). Могуће је да се у овом случају ради о некој другој игри, преузетој по досељењу у Бајмок, вероватно о буњевачком момачком колу, које се плеше у тројкама. (О плесовима у тројкама видети Ivančan i Lovrenčević, 1969: 144; о *момачком колу* у Суботици видети Јанковић и Јанковић, 1949: 129–149).

кореографских особина али под називом *хрватски шанац*. Упоредном анализом је показао многе сличности између ова два плеса, али и сличност коју они имају са мађарским *чаргашиом*. На основу више извора је закључио да је *дрмеш* игран на подручју целе северозападне Хрватске од словеначке границе на западу и Псуња и Папука на истоку, односно између Драве на северу и Купе и Саве на југу, у рубним подручјима Кордуна и Баније према поменутим рекама и на југ од Карловца све до Лике и појединих делова Истре и Славоније. У већини крајева Хрватске плеше се у паровима, тројкама, четворкама, две линије мушких и женских плесача и мањим колима, док у Славонији није самосталан плес већ фигура у *славонском колу*, или се, понегде, сам начин играња у колу назива дрмеш. (Srećac, 1983: 57–58, 65, 69–70).⁵⁰

Искази појединих саговорника упућују на могућност да се *дрмеш* у неким дрежничким селима играо као и у већини крајева Хрватске, где се играо у двојкама, тројкама и четворкама. У Дрежници је то плес, који се уз песму *Три корака сим* играо у паровима: са једне стране се налази мушко и женско или две жене а наспрам њих се налази други пар. Они се, пратећи речи песме, крећу једни према другима, док се не сусретну, и назад.⁵¹ Осим тога, једна од саговорница је поменула плес који се играо у троје. У њему учествује мушкарац и две девојке или жене које се налазе са његове леве и десне стране. Они се уз песму крећу три корака напред, три корака назад. Овај плес је упражњаван и неко време након колонизације у Бајмок, у мају 1946. и 1947. године, пред Тишином кафаном и на другим местима. Игра се, као и у претходном случају, уз песму:

Три корака сим,
три корака там,
окрени се душо моја,
ја те рад имам.⁵²

Поједини усмени извори сведоче да је у Дрежници *дрмеш* био познат и као коло. Видели смо да је С. Сремац указао на његово славонско порекло. Уз то, И. Иванчан и Ловренчевић су, описујући *дрмеш* као паровни плес у српским и хрватским селима на падинама Билогоре, указали да је игран и у четворкама “ра i у већим kolima” и да је игра била праћена песмама, двостиховима у десетерцу, или четворостиховима у осмерцу. (Ivančan i Lovrenčević, 1969: 2, 154–157). За *дрмеш* у Дрежници су поједине саговорнице рекле да је брже затворено коло уз које се певало или свирало на “цитре”. Играло се “два корака у лево па се избаци лева па десна нога испред па се крене”. Коло су пратиле кратке песме у десетерцу. Сачуване су две такве

песме. Судећи према садржају једне од њих, могле су бити певане после Првог светског рата и касније.

Чујеш, чујеш, чујеш, секо, обуци се лепо,
оћу, оћу, оћу, брале, купи ми сандале.⁵³

*

Србија је државица мала,
ал је све `дно Шваби додијала,
није мала, трипут ратовала.⁵⁴

3. Тарабан

Према И. Иванчану, *шарабан*, који се играо уз десетерачки двостих, припада партизанским плесовима који су имали локални значај, јер су били познати само у северном делу Хрватске, на простору који се пружа између Саве и Драве. То коло је поједностављени облик *славонској кола*, које је изгубило “fine titraје” и раширило се под називом *шарабан*. Тај назив је пре Другог светског рата имао само локални значај. После Ослобођења у Подравини су на своје старо сватовско коло додали текст *шарабана*, а мелодија и начин играња су остали исти као у *свашовском колу*. Тако је дошло до мешања старих и нових текстова. Али, ово коло се све више повлачи пред старијим колима, а сва она заједно пред градским паровним плесовима, мада се још може срести на неким званичним прославама. (Ivančan, 1960: 284). Исти аутор је десетак година касније, сажимајући искуства проучавања *шарабана* проведена 1953. године у селима на обронцима Билогоре, који се као отворено коло плеше или уз двостих или уз тамбуру, приметио да би *шарабан* могао бити дегенерисани *дрмеш* у коме се, уместо сложенијег дрмања прешло на једноставније ударање ногама о тло. Томе у прилог иде и чињеница да се *шарабан* игра искључиво на мелодију *дрмеша*. (Ivančan, 1969: 83-84). Могуће је да је *шарабан* доспео у Дрежнички крај у Другом светском рату, који је погодовао његовом ширењу. Али, у Дрежничком крају је то била спорадична појава. Тамо *шарабан*, као уосталом ни славонски или билогорски *дрмеш*, није могао ухватити маха јер је шетано коло суверено владало двостихом у десетерцу. На траг *шарабана* указује само песма:

Алај волем играт тарабана,
десну дигнем, лева иде сама.⁵⁵

53 Саговорница из Београда: Ивошевић Милева-Левка, 29. јануар 1993. године. Ова изворна песма има још четири стиха: “Да ид`, да ид`, да идемо да се сликујемо / и на, и на, и на слици да се рукујемо. / Чујеш, чујеш, чујеш мала, доста си варала. / Обе, обе, обећала па ми ниси дала!” (http://sr.wikisource.org/wiki/Чујеш,_секо, приступљено 24. маја 2015). Под овим именом, *Чујеш, Секо*, постоји још једна кратка песма, од три строфе, која почиње са стиховима: “Чујеш, чујеш, чујеш, Секо, / намести се лепо!...” (Ђурић, 2006: 124).

54 Саговорница из Београда: Ивошевић Милева-Левка, 28. фебруар 1995. године.

55 Саговорница из Дрежнице: Маравић Љубица из Маравић Драге, 21. јул 1989. године.

56 Према О. Младеновић, затворено *козарачко коло*, у коме играчи држе укрштене руке испред себе, је старије од отвореног кола. “По новијем начину, *козарачко коло* се игра као отворено, са коловођом на левом крају; он или неко други, отпева мелострофу, па је понове једногласно или двогласно сви играчи у колу”. (Младеновић, 1973: 177–179).

И. Козарачко коло

У историји југословенских игара није познато да је нека игра, за релативно кратко време, као што је период ослободилачког рата и обнова земље, “доживела тако изненадну ренесансу”, раширила се по целој Југославији и тако постала опште југословенска, као што је то *козарачко коло*. Она је, пре него што је постала партизанска игра, под именом *коло*, *сељачко коло*, *илеџено коло*, вековима била позната у свом завичају, на планини Козари и у Поткозарју. Као предводница партизанских игара, славила је борбу као што су то радиле гусле у ранијим ратовима. “Ако су наше старе гусле вековима деловале као потстрекивач маса, стављајући их увек само у положај пасивних слушалаца, `*Козара`* је имала то преимућство што је покретом, речју и мелодијом активирала све око себе, те су мисао и речи потицале од самих учесника. Кроз борбу и ослобођење, кроз обнову и изградњу, хиљаде и хиљаде, све нових и нових десетераца, надовезивале су се на оне почетне, увек у складу са акутним догађајима и тако осигурали широки домет `*Козаре`*”. (Илијин, 1960: 203–204).

У Дрежници се *козарачко коло* игра као шетано коло без задршке или повратка. То је отворено, мешовито коло или, како би народ рекао “прекинуто коло”, у коме се играчи крећу увек по један корак у леву страну, држећи руке укрштене испред себе, “крижано”, или спуштене руке поред себе, док коловођа држи леву руку иза леђа, савијену у лакту.⁵⁶ Забележили смо га у два наврата. Оба пута 2000. године у Бајмоку. Песму и коло је водио Велимир Таталовић родом са Зечева Брда у Дрежници. У првом случају је сам певао једног ојкана, као да игра у колу, а у другом случају је водио групу играча у *козарачком колу*, али са спуштеним рукама. Тешко је рећи да ли је оно било познато у Дрежници и пре појаве *козарачког кола* или је дошло са њим. Имајући у виду многе подударности у фолклору западне Босне и Дрежничког краја могуће је да је постојало и раније. Уз коло се пева следећа песма:

Шири коло, јој шири коло,
козарачка лоло.
Шири веће, јој шири веће,
боље се окреће.
Ој Козаро, јој ој Козаро,
шири своје гране.
И покривај, јој и покривај,
младе партизане.

Колико је, јој колико је,
на Козари листа.
Још је више, јој још је више,
млади комуниста.⁵⁷

57 Песму и коло је водио
Таталовић Велимир, 6.
септембра 2000.
године у Бајмоку.

Ј. Опшај дири

Опшај дири је настао у Покупљу, за време Народноослободилачке борбе, па га зато називају и “партизански дрмеш” (Младеновић, 1960: 186) и “Покупски дрмеш”. (Илијин, 1960: 204). Према И. Иванчану, *хопшајдири* је настао укрштањем закупске *ћикалице* и славонског кола *дошло писмо из Босне*. Коло се игра уз пратњу седмерачког двостиха, а прихватило је и сличне двостихове скоро свих таквих кола у западном делу Југославије, па и из удаљенијих крајева. (Ivančan, 1960: 284). Познато је на Банији и Поуњу, где се изводи уз песму: “Zeleni se živica, / Lijero rjeva Ivica...” (Ivančan, 1986: 43, 67-68, 107–108), у Далмацији, у реону планине Мосор, где се игра уз песму “Oj narode, narode, / evo tebi slobode...”, а један од рефрена гласи: “Oj Mosore, Mosore, / izašli smo na more..” (Koturović i Marinković, 1973: 78–79), у Босни и Херцеговини, где га зову и *Мосорско коло* (Допуђа, 1960: 262), у Србији (Илијин, 1960: 204) и широм Југославије. (Допуђа, 1980: 63). Најчешће се игра уз песму: “Ој, народе, народе, / Ево теби слободе” или: “Зелени се јоргован, / Мој је драги партизан”. (Младеновић, 1960: 186).

У Дрежничком крају је *опшај дири* затворено, мешовито коло, у коме најчешће учествују четири или шест играча, пола момака, пола девојака, наизменично ухваћених у коло. Момци држе “руке укрижене иза леђа” девојака, а девојке држе руке на раменима момака. Десна нога играча је истурена према центру кола, а лева се налази позади. Коло почиње спорије, крећући се у леву страну, најпре десном ногом, којом се праве мањи кораци, па левом ногом, којом се праве већи кораци, и певајући “Иде нога за ногом...” (стихови се не понављају), а убрзава се кад почне “Опшај дири дири ди”. После “дом, дом, дом” се коло још више убрзава, а по нахођењу играча се додају неки од нових припева. На крају се коло тако убрза да “ноге цура пршу по зраку”. У *опшај дири* “упада” и: “Стигло писмо из Босне / да се шишке не носе / опшај дири, дири ди...” и “Алај водем орати / на волови рогати / још да ми је цура бела / волове да тера / опшај дири дири ди...”.

58 Саговорник из Бајмока: Боца Никола, 6. септембар 2000. године и 23. јул 2001. године. Ово коло, и коло *кад се Циџо зажели*, су после Другог светског рата играла деца у школи у Бајмоку, на школским одморима. (Саговорница из Бајмока: Ђајић Милица, 2. септембар 2001. и 1. фебруар 2015. године).

59 Прва два припева забележена су од Ђајић Милице (2. септембар 2000. године), трећи и четврти од Таталовић Велимира (2. септембар 2000. године) и пети од Радуловић Наранце (2012. године).

Иде нога за ногом
кано риба за водом
кано риба љускавица
ође нема кукавица
опшај дири, дири, ди
опшај дара, дара, да,
дира дара, дом, дом, дом.⁵⁸

Опшај дири:
Припеви

Опшај дири, дири, ди,
скојевци су најбољи.

*

Опшај дири, дири ди,
мој је драги најбољи.

*

Опшај дири, дири ди,
Дрежничани најбољи.

*

Опшај дири, дири де,
Дрежничанке најљепше.

*

Опшај дири, дири ди,
најбољи смо скупа сви.⁵⁹

*

Партизанска кола су последња која су прихваћена у Дрежничком крају. Она су, уз друга кола и плесове, била у употреби петнаестак година после Другог светског рата, када се гасио постојећи фолклорни код, чему је доста допринело укидање сељачких радних задруга и одлазак омладине у градове, ради школовања и запослења. У неким другим крајевима Горског котара, као што су Српске Моравице, постале су популарне игре које су доспеле из Србије, *ужичко коло*, *врањанка* и *жикино коло*. (Cf. Sremac, 1984: 332).

IV Регионални приступ: утицаји плесних зона

Из претходних излагања се види да се на подручју Дрежнице стекло више кола и парних плесова. Они су на ово подручје пристизали током разних историјских периода и из разних крајева. Нека од кола су саставни део динарске плесне зоне, којој Дрежница органски припада. Ту спадају два нема кола (*брже коло* и *коло са праћикањем*), шетано коло са повратком (*џаун, коло иџра на двадесет и два*) и шетано коло без повратка (*козарачко коло*). У том контексту треба сагледавати и песме које се певају уз шетана кола. Уз њих се у Дрежници певају две песме: *Паун џасе, џрава расте* и *Коло иџра на двадесет и два*. Сакупљање и објављивање песама о пауну има у нас традицију дугу два века, почев од 1815. године, када је В. Карацић објавио једну кратку сватовску песму из Бачке о пауну и пауници који иду на венчање (Карацић Стефановић, 1965: 179), а прву песму о колу *џаун*, под насловом *Паун и коло*, која почиње са стихом “Паун пасе, трава расте”, и пева се по варошима у Србији и Босни, објавио је 1841. године. (Карацић Стефановић, 1841: 183–184). Имајући у виду да песме о пауну опевају љубав и склапање брака између момака и девојака, што је древни мотив важан за опстанак људи и заједнице, за очекивати је да *џаун* из Дрежнице води порекло из старе постојбине овог становништва, Црне Горе и Херцеговине, односно да га је оно донело са собом. (Сф. Ђупурдија, 2015: 531). С. Зечевић, имајући у виду да су на динарском простору, где је *џаун* омиљена игра, пре Срба живели Илири, отвара могућност да је он примљен од њих. (Зечевић, 1983: 104). Један од показатеља старости песме *Иџра коло у двадесет и два* је и чињеница да је у Славонији била позната 1842. године, у време трајања Војне крајине. (Сф. Oriovčanin, 1842: 71–74). Нема података о старости ове песме у Дрежници. Могуће је да је настала касније, под утицајем панонске плесне зоне. Најмлађа у овом низу песама је *Шири коло, козарачка лоло*, која је, са истоименим колом, доспела у Дрежницу у току Другог светског рата. Поменута кола и песме налазе се у функцији остваривања неких древних људских потреба: за игром и забавом, љубављу и обновом људи и заједнице, и борбом за слободу. Ови мотиви су појачани неким колима и песмама које су у Дрежницу стигле из других плесних зона.

У другу групу спадају кола која су у Дрежницу доспела из Србије, односно из моравске плесне зоне. Највише маха је ухватило *кукуњешће*. Две чињенице указују да је у Дрежницу могло доспети пре Првог светског рата, а можда и раније: појачан прилив игара из Србије и Војводине у Босну, Херцеговину, Боку Которску и Далмацију током друге половине

XIX века, као део програма политичке борбе Јужних Словена против Аустроугарске монархије (Младеновић, 1973: 55) и популарност коју ужива у Дрежници, што је довело до разубојности песама које га прате. *Сељанчица* је у Дрежницу доспела после Првог светског рата и није ухватила таквог маха као *кукуњешће*. Иако је, изгледа, коло *кад се Цицо зажели* доспело у Дрежницу када и *сељанчица*, ако не и нешто касније, оно је, судећи по разубојности песме, оставило јачег трага у народу. Из ове плесне зоне потичу и *милица* и *врањанка*, али њихова појава у Дрежници има спорадичан карактер.

У трећој групи се налазе кола која су у Дрежницу доспела из панонске плесне зоне. Међу њима је најпопуларније коло *крушке, јабуке, трожђе*. С. Сремац сасвим оправдано претпоставља да је ово коло доспело на подручје Горског котара из северних, равничарских крајева, у које су многи Горани одлазили за сезонским пословима. (Srećac, 1984: 331). У којој мери је ово коло било популарно у Дрежници најбоље сведоче три варијанте песме и више припева који се уз њега певају. По томе се може претпоставити да је оно, као и *кукуњешће*, доспело у ове крајеве пре Првог светског рата, ако не и раније. Томе у прилог иде и чињеница што га неки истраживачи сврставају у плесове ускочког слоја у Белој крајини. (Ratovš, 1971: 56). Из панонске плесне зоне у Дрежницу су доспела и кола: *ајд на лево, браће Сшево*, које није ухватило таквог маха као *крушке, јабуке, трожђе*, и (славонски или билогорски) *грмеш, шарабан* и *сремица*, који се у народу једва и спомињу. Као што смо поменули, могуће је да је и песма *Коло итра на двадесет и два* доспела из ове плесне зоне.

У четвртој групи се налазе кола која су у Дрежницу доспела из алпске плесне зоне и области које се налазе под њеним утицајем. Према И. Иванчану, алпска плесна зона у југословенским крајевима захвата “*сјелу Sloveniju, a od hrvatskih krajeva rubno područje prema njoj, u prvom redu Istru, zatim Prigorje i Hrvatsko zagorje, a djelomično i Međimurje, Podravinu, Moslavinu, Turropolje, Posavinu, Pounje, Baniju i Pokuplje*”. (Ivančan, 1964-65: 18). На основу тога може да се каже да коло *ојшај гури*, које се играло у Дрежници у току Другог светског рата и после тога, а које је настало укрштањем *иокуиске ђикалице* и славонског кола *дошло писмо из Босне* (Ivančan, 1960: 284), садржи и утицаје из алпске плесне зоне. А чињеница да су уз ово коло у Дрежници настали нови стихови сведочи да је коло послужило као медијатор за њихов настанак. За алпску плесну зону су карактеристични и парни плесови и интензивно окретање парова. “*Te se vrtnje u parovima nisu samo prenosile u svom cjelovitom obliku, nego je i sama sklonost prema okretanju utjecala na neke krajeve koji se nalaze na granici alpske zone*”. (Ivančan, 1964–65: 20–21). Та склоност према парном

плесу осећа се у три дрежничка кола, од којих су два, *сељанчица* и *кад се Циџо зажели*, доспела из моравске плесне зоне, а једно, *ајд на лево*, из панонске плесне зоне. Склоност ка парном окрету у *сељанчици* сведочи о утицају алпске плесне зоне на начин играња у Дрежници. Исти је случај и са колом *ајд на лево*, тим пре што је у Дрежницу доспело из Славоније, где у њему нема парног окрета. (Ivančan, 1964: 58-61). Нешто је другачија ситуација са колом *ајд на лево* у југозападној Србији, кога на свадби играју брачни парови, који га у другом делу развијају у парове. (Васић, 2007: 144; Зечевић, 1983: 38).

Напокон, као што смо видели, извесног, слабашног утицаја на Дрежницу, оставиле су и неке игре из њеног непосредног окружења. Таква игра је (парни или плесни) *дрмеш*, који се играо на целом подручју северозападне Хрватске, у паровима, тројкама, четворкама, двама линијама мушких и женских плесача и мањим колима. Под овим именом се појавио тридесетих година XX века, што значи да је у Дрежницу доспео нешто касније. (Cf. Srećac, 1983: 57–58, 65, 69–70).

Све ово сведочи да су се на простору Дрежнице стицали културни утицаји са разних страна. Њено играчко и певачко наслеђе саткани су од кола и песама динарске плесне зоне, којој и сама припада, али и од оних који су долазили из моравске, панонске и алпске плесне зоне. Тако је Дрежница постала стециште и знак различитих плесних утицаја. Једино се у њој не осете утицаји јадранске и вардарске плесне зоне. Од јадранске плесне зоне је дели планина Велика Капела, у чијем се срцу налази. То је, изгледа, био снажан бедем за продор плесних утицаја са те стране, мада су постојале обостране економске везе између Дрежнице и Хрватског приморја. Вардарска плесна зона, иако је у међуратном периоду припадала Јужној Србији, најудаљенија је и најзаклонитија у односу на Дрежницу, што је вероватно био разлог због кога плесни утицаји нису доспевали и са те стране.

Током времена и дуге употребе, и независно од тога одакле су доспела у Дрежницу, кола су послужила као медијатор настанка песама. Уз нека од њих је настало више варијанти песама и припева. У *џауну* се варијантност може осетити само у назнакама, које показују да је песма некада била много богатија. (Ђупурдија, 2015: 532). Уз *коло иџра на двадесет и два* се певају две варијанте песме, мушка и женска. *Кукуњшиће* је пре серија двостихова у осмерцу коју прате три припева, него јединствена песма. *Крушке, јабуке, трожђе* има три варијанте песме и четири припева, а *кад се Циџо зажели* две варијанте песме. *Дрмеш*, који се игра на два начина, као плес и коло, прате две различите песме, а коло *ошшај дери*, осим песме, прати и пет припева. Ако је варијантност ознака усмене књижевности,

онда су поменуте песме и припеви добра потврда за то. Овде се заиста потврђује, како би рекла Нада Милошевић-Ђорђевић, да је варијантност “suštinska osobenost usmene umetnosti reči”. (Pešić i Milošević-Đorđević, 1984: 263, код речи “varijanta”).

V Историјски приступ: друштвена значења кола и песама

Нема кола и шетано коло са повратком, *џаун* и *коло иџра на двадесет и два*, које је на неки начин алтернатива *џауну*, припадају најстаријем играчком слоју у Дрежници. По свему судећи она су играна у време када је Дрежница припадала Војној крајини. У том погледу су веома индикативна мишљења неких ранијих истраживача. Тако О. Младеновић истиче да је становништво динарске струје из земље матице повукло и неке карактеристичне игре, од којих су се неке сачувале у месту пресељења и након сто и двесто година. У том смислу је интересантна и карактеристична распрострањеност кола *џаун* и кола *сиџан џанац*. (Младеновић, 1973: 183). О овоме на свој начин сведоче и неки словеначки аутори који се баве Србима у Белој крајини. Тако један од њих пише: “Do danes so ohranili nemi ples, ki je bil verjetno nekdaaj razširjen in naveden tudi v predelih, od koder so se srbski begunci selili v Belo krajino”. (Terseglav, 1996: 75). Овај став подржавају и други аутори. (Ramovš, 1971: 56). Другим речима, српско становништво је, насељавајући Жумберк и Белу крајину у XVI и огулинско-гомирску област у XVII веку, донело са собом и нема и шетана кола, а са овом сеобом је у Дрежницу доспео и *џаун*, као вид шетаног кола.

Кукуњешће припада нешто млађем, ако не истом слоју. У прилог томе говоре четири чињенице: да је у Србији познато већ првих деценија XIX века (Ђорђевић, 1922: 178–179), да се у последњој четвртини истог века и после Првог светског рата ширило из Србије и у Босну и Херцеговину, Лику, Истру и друге крајеве (Младеновић, 1973: 55), да је у периоду између два светска рата играно у већини крајева Југославије (Јанковић и Јанковић, 1934: 64) и да је у Дрежници било веома утемељено, са више песама и припева. Исте старости је и коло *крушке, јабуке, њрожђе*. У прилог томе сведоче три чињенице: да га поједини аутори везују за ускочки слој становништва у Белој крајини (Ramovš, 1971: 56), да је у периоду између два светска рата играно у многим крајевима Југославије (Јанковић и Јанковић, 1934: 86) и да је у Дрежници било веома утемељено, са више песама и припева. За овакву развијеност и популарност кола у народу, какву показују *кукуњешће* и *крушке, јабуке, њрожђе*, потребан је дужи

временски период. На основу свега смо склони да закључимо да су играна у Дрежници већ крајем XIX или почетком XX века, када је припадала Аустроугарској монархији, ако не и раније, за време Војне крајине. Може бити да је у том периоду играно и коло *ајд на лево, браше Шшево* које је тада увелико играно у Срему (Кућац 1880, 320–322) и Отоку (Lovretić i Jurić, 1899: 101–102), док је у Алексинцу била позната колска песма под тим називом. (Ђорђевић, 1907: 52).

Сва остала кола појавила су се у периоду од краја Првог светског рата до краја Другог светског рата. У том прималачком али и стваралачком периоду, који је трајао око четврт века, становништво Дрежнице је обликовало значајан део свог играчког наслеђа. Тај период се условно може поделити на два дела. Први од њих је мирнодопски, период између два светска рата, када је Дрежница припадала Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца односно Краљевини Југославији и Савској бановини у њој. Иако је у том периоду Дрежницу напустило око 2000 људи, што као солунски добровољци, што из економских и других разлога (Tomić Bojanov, 1982: 623), уочи рата 1941. године, имала је око 6000 људи (Ivošević i Sobolevski, 1982: 49). У том периоду у Дрежницу су доспела кола: *сељанчица, кад се Циџо зажели* и *грмеш*. Ондашње југословенско друштво и држава били су оквир за одржавање постојећег фолклора у Дрежници и пријем и прераду различитих облика фолклора, који су у њу доспевали из других крајева земље, тако да се фолклор у Дрежници може посматрати и као знак тих процеса. У том погледу најбољи пример су кола *сељанчица* и *ајд на лево*, која, доспевши из моравске и панонске плесне зоне у Дрежницу, под утицајем алпске плесне зоне, почињу добијати парни окрет.

У другом од поменутих периода Дрежница је припадала Независној Држави Хрватској, квислиншкој творевини чије је стварање допринело да се становништво Дрежнице дигне на устанак. У том периоду у Дрежници су приспела партизанска кола: *ојшај дири, козарачко коло* и *шарабан*. Они су знаци свеопштег отпора кога је становништво Дрежнице, са оружјем у руци и организовањем друштвеног, културног и просветног живота у ратним приликама, пружило у борби против Независне Државе Хрватске и фашизма уопште. (Cf. Metikoš, 1982: 547–564).

VI Закључак

На основу досадашњих излагања се види да се на подручју Дрежнице стекло 17 кола и 7 парних плесова. Најстаријем играчком слоју припадају нема кола и шетано коло са повратком. Она су донета сеобом у XVII веку

и упражњавана су у време када је Дрежница припадала Војној крајини. На шетано коло са повратком игра се *џаун* и *коло иџра на двадесет и два*, које је нека врста алтернативе *џауну* (или стари *џаун*). Мада је песма *Иџра коло* у *двадесет и два* била позната у Славонији у време трајања Војне крајине (1842), нема потврде о њеној старости у Дрежници. Може бити да је настала касније, под утицајем панонске плесне зоне. Другом играчком слоју припадају кола: *кукуњешће* и *крушке, јабуке, џрожђе*. Она су играна у време када је Дрежница припадала Аустроугарској монархији, ако не и раније, за време Војне крајине. Могуће је да том слоју припада и коло *ајд на лево, браше Сшево*. Трећем играчком слоју припадају кола: *сељанчица, кад се Циџо зажели и дрмеш*. Она су у Дрежницу доспела у периоду између два светска рата, када је припадала Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца односно Краљевини Југославији. Четвртом играчком слоју припадају кола: *ојшај гири, козарачко коло* и *џарабан*. Она су, као партизанска кола, у Дрежницу доспела у току Другог светског рата, у време када је припадала Независној Држави Хрватској. На основу изнетих чињеница се види да је у Дрежници у периоду између два светска рата постојао веома жив и развијен фолклор, који се у њој стицао деценијама и столећима. Живот овог фолклора је умногоме поремећен са избијањем Другог светског рата, који је, са друге стране, донео нова кола и песме. Песма прати сва народна кола, осим два нема кола. Многе колске песме имају две или више варијанти и више припева, што потврђује њихову припадност усменој књижевности. Од старијих кола највећу популарност су уживала нема кола, шетано коло са повратком, *џаун*, *коло иџра на двадесет и два*, *кукуњешће* и *крушке, јабуке, џрожђе*, а од млађих кола, *козарачко коло* и *ојшај гири*. Показало се да играчко наслеђе Дрежнице сједињује у себи поједина кола и песме динарске, моравске, панонске и алпске плесне зоне. Они су, као што смо видели, доспевали у Дрежницу у различитим историјским и друштвеним приликама и означавају део њене културне историје, као делић укупне јужнословенске и југословенске културне историје.

Усмени извори: казивачи, певачи, играчи, свирачи

Из Дрежнице: Томић Ненад и Марија и Томић Але из Томића, Маравић Лазо и Марија и Вукелић Јово и Марија из Пражића, Маравић Милан, Љубица и Софија и Маравић Бошко из Маравић Драге, Таталовић Жељко и Бошко из Зјалића, Маравић Недељка-Неђа из Николића, Трбовић

Милутин и Недељка-Неђа из Којића у Кракару, Зрнић Ђуро-Ђурица и Сивија из Зрнића, Радојчић Перо и Нада из Булића, Радуловић Бранко, Бранка и Душко из Лукића и Мутавски Спасе и Томић Андрија-Јанко из Ријеке. Из Бајмока: Радуловић Ђуро-Арбез (Радловићи), Вукелић Евица девојачки Вукелић (Јагетићи), Ивошевић Дарка девојачки Косановић (Косановићи), Радуловић Наранца девојачки Томић (Томићи), Маравић Михајло (Пражићи) и Десанка девојачки Ивошевић (Благај), Боца Никола (Брезно) и Милосава девојачки Таталовић (Брезно), Племић Милена девојачки Ивошевић (Благај), Ђупурдија Милија девојачки Радуловић (Локва), Маравић Милица девојачки Вукелић (Јагетићи), Маравић Никола-Нико Пражић (Пражићи), Маравић Раде (Селиште), Таталовић Велимир (Зечево Брдо), Вукелић Душан-Рекица (Јагетићи) и Смиља девојачки Томић (Томићи), Косановић Слободан (Косановићи) и М. Марта девојачки Косановић (Косановићи), Ивошевић Д. Бранко (Благај), Радуловић Милан-Кобац (Брезно), Ивошевић Евица девојачки Ивошевић (Понорац), Ивошевић Н. Бранко-Чука (Благај), Томић Илија-Скендер (Томићи), Ђупурдија Дмитар (Ђупићи) и Љубица девојачки Ивошевић (Благај), Ђајић Милица девојачки Радуловић (Брезно) и Боца Никола (млађи, Брезно). Из других места: из Суботице – Брозовић Марко (Томићи); из Београда – Ивошевић Милева-Левка девојачки Косановић (Косановићи), Пиља Нада девојачки Ђупурдија (Ђупићи), Таталовић Ранко (Доњи Јојићи); и из Дунабогдања у Мађарској – Трбовић Гојко-Ђошан (Ђошани).

Електронски извори

http://sr.wikisource.org/wiki/Чујеш,_секо,
приступљено 24. маја 2015. године.

Објављени извори

Телефонски именик Удружења Дрежничана и
Јасенчана у Београду. (2005). Београд:
Удружења Дрежничана и Јасенчана.

Литература

Valentić, Mirko. (1984). Borba hrvatskih
političkih krugova za razvojačenje Vojne
krajine i njezino sjedinjenje s Hrvatskom. U
Predrag Vranicki (ured.). *Vojna krajina*.
Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 353–384.

Васић Оливера. (1990). *Народне игре и забаве у
шишковожичком крају*. Београд: Посебна
издања Етнографског института САНУ, књ.
30, св. 3.

----- (2004). *Трагови:
етнокоореологија*. Београд: Арт график.

----- (2007). *Народне игре
југозападне Србије*, књига 1. Београд: Арт
График.

Васиљевић, А. Миодраг. (2009). *Народне њесме
из Војводине*. Приредио Драгослав Девећ.
Нови Сад: Матица српска и Завод за културу
Војводине.

Wolfram, Richard. (1951). *Die Volkstänze in
Österreich und verwandte Tänze in Europa*.
Salzburg: Otto Müller Verlag.

Дабић, С. Војин. (2000). *Војна Крајина:
Карловачки генералаи (1530–1746)*. Београд:
Свети архијерејски синод Српске
православне цркве.

Димић, Љубодраг. (1997). *Културна политика у
Краљевини Југославији 1918–1941 II: школа и
црква*. Београд: Стубови културе.

Doruđa, Jelena. (1953). Narodne igre Kupreškog
Polja. *Bilten Instituta za proučavanje folkloru i
Sarajevu* (2), 161–200.

----- (1971). Bosna i Hercegovina. U
Ivančan, Ivan. *Folklor i scena: priručnik za
rukovodioce folklornih skupina*. Zagreb:
Prosvjetni sabor Hrvatske, 72–79.

----- (1980). Преглед главних типова
народних игара у Босни и Херцеговини.
*Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine
u Sarajevu*, Etnologija, Nova serija, Sveska
XXXIV/1979, 43–72.

Dražemurič, Marinka i Terseglav Marko. (1987).
Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. U
Angelos Baš (ured.). *Zbornik Inštituta za
slovensko narodopisje: Traditiones* (16),
205–245.

Ђорђевић, Р. Тих.(омир). (1907). Српске
народне игре. У Тих.(омир) Р. Ђорђевић
(уред). *Српске народне игре*. Београд: Српска
краљевска академија, Српски етнографски
зборник, књига IX, 1–81.

----- (1922). *Из Србије
Кнеза Милоша: културне прилике од 1815 до
1839 године*. Београд: Издавачка књижара
Геце Кона.

Ђорђевић Р. Владимир. (1931). *Српске народне
мелодије (Предрајна Србија)*. Београд.

----- (1933). *Српске игре за
виолину*. Београд.

Ђурић, Томислав. (2006). *Српска њесмарица*.
Темишвар: Савез Срба у Румунији.

----- (2008). *Српска њесмарица*,
(друга књига). Темишвар: Савез Срба у
Румунији.

Ђурић, Богданка и Јанковић Радомир. (1991).
Српске народне игре. Београд: Просвета,
одељење Просвета копродукција.

- Зечевић, Слободан. (1983). *Српске народне ијре: ѿрекло и развој*. Београд: “Вук Караџић”, Етнографски музеј.
- Ivančan, Ivan. (1960). Partizanski ples u Hrvatskoj. У Душан Недељковић (уред.). *Зборник радова*, књ. LXVIII, *Етнографски институт*, књ. 3. Београд: Српска академија наука, 281–286.
- (1963). *Narodni plesovi Hrvatske 2*. Zagreb.
- (1964). *Narodni plesovi Hrvatske 1* (Drugo izdanje). Zagreb: Savez muzičkih društava Hrvatske.
- (1964-65). Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji. *Narodna umjetnost: Godišnjak instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu*, књига 3, 17–38.
- (1969). *Narodni plesovi Hrvatske 3*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske.
- (1971). *Folklor i scena: priručnik za rukovodioce folklorних skupina*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske.
- (1981). *Narodni plesovi i igre u Lici*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske.
- (1986). *Narodni plesni obiçaji Vanije i Pounja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Ivančan, Ivan i Lovrençević Zvonimir. (1969). *Narodni plesovi Hrvatske 3: Bilogora*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske.
- Ivošević, Lako i Sobolevski Mihael. (1982). Drežnica između dva svjetska rata. У Ђуро Затецало (уред.). *Partizanska Drežnica*. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, 49–67.
- Илијин, Милица. (1960). Партизанске игре у Србији. У Душан Недељковић (уред.). *Зборник радова*, књ. LXVIII, *Етнографски институт*, књ. 3. Београд: Српска академија наука, 203–230.
- Илијин, Милица. (1971). Plesovi Vojvodine. У Ivančan, Ivan. *Folklor i scena: priručnik za rukovodioce folklorних skupina*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, 67–70.
- Јанковић, С. Љубица и Јанковић С. Даница. (1934). *Народне ијре*, књига I. Београд: Штампарија Драг. Грегорића.
- (1937). *Народне ијре*, књига II. Београд: Просвета.
- (1949). *Народне ијре*, књига V. Београд: Просвета.
- (1952). *Народне ијре*, књига VII. Београд: Просвета.
- (1957). *Прилој ироучавању осћаишака орских обредних ијара у Јуіославији*. Београд: Српска академија наука, Посебна издања, књига CCLXXI, Етнографски институт, књига 8.
- (1964). *Народне ијре*, књига VIII. Београд: Просвета.
- Караџић Стефановић, Вук. (1965). *Мала ипросіонародна славено-сербска ијеснарица (1814): Народна србска ијеснарица (1815)*. Сабрана дела Вука Караџића, 1, прир. Владан Недић. Београд: Просвета.
- (1841). *Српске народне ијесме, књиа ирва, у којој су различне женске ијесме*. Беч: у штампарији Јерменског манастира.
- Косановић, Лазар. (2008). Добровољци из Горског котара у српској војсци у Првом светском рату. *Годишњак Машице дрежничке: часопис за науку, културу, књижевност и уметност* (2), 9–49.
- Kosanović, M. Milan i Zrnić Mirko. (1982). Odlazak Drežničana na rad u SAD i zemlje

- Evrope (1895–1939). U Đuro Zatezalo (ured.). *Partizanska Drežnica*. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, 601–622.
- Koturović, Branka i Marinković Aleksandar. (1973). *Narodne igre Jugoslavije 1: za nastavu u osnovnim i srednjim školama*. Beograd: Interplas.
- Крестић, Василије. (1969). *Хрватско-угарска нагодба 1868. године*. Београд: Посебна издања САНУ, књ. CDXXVIII, Одељење друштвених наука, књ. 65.
- Kussan, Paul. 2010. *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Kuhač Š. Fr.(anjo). (1880). *Južno-slovenske narodne popievke*, III knjiga. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta.
- (1885). *Pjevanka. Sto dječjih popievaka za jedno grlo s napjevi, tekstom i metodičkim uvodom za pučke škole i zabavišta*. Zagreb: Naklada Hrv. pedagog.-knjiž. sбора.
- (1941). *Južno-slovenske narodne popievke*, V knjiga. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zbornik Jugoslavenskih pučkih porjevaka, II. knjiga.
- Lovretić, Josip i Jurić Bartol. (1899). *Igra (Kolo)*. U Ant.(un) Radić (ured.). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Zagreb: Jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti, svezak IV, 93–110.
- Maravić, Manojlo. (1982). *Iz prošlosti Drežnice do 1918. godine*. U Đuro Zatezalo (ured.). *Partizanska Drežnica*. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, 11–48.
- Metikoš, Draginja. (1982). *Kulturno-prosvjetna delatnost u Drežnici tokom NOR-a*. U Đuro Zatezalo (ured.). *Partizanska Drežnica*. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, 547–564.
- Милићевић, Ђ. М.(илан). (1894). *Животи Срба сељака*. Београд: Српска краљевска академија, Српски етнографски зборник, књига прва.
- (2005). *Кнежевина Србија*. Београд: Book & Marso. (Фототипско издање из 1876. године.
- Младеновић, Оливера. (1960). *Партизанске и друге народне игре у Ослободилачком рату и Револуцији*. У Душан Недељковић (уред.). *Зборник радова*, књ. LXVIII, *Етнографски институт*, књ. 3. Београд: Српска академија наука, 169–201.
- (1964). *Један историјски извор за проучавање наших народних игара 18. века. Раг војвођанских музеја (12–13)*, 204–210.
- (1968). *Орске песме и њихово место у систематизацији српскохрватских народних песама. Народно стваралаштво / Folklor (год. VII св. 26–27)*, 165–172.
- (1973). *Коло у Јужних Словена*. Београд: Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности, књига 14.
- Oriovčanin, Luka. (1842). *Nešto o narodnih zabavah u Slavonii*. U *Kolo. Članci za literaturu, umetnost i narodni život*, knjiga II. Zagreb: D(ragutin) Rakovac, St.(anko) Vraz i L.(judevit) Vukotinović, 71–74.
- Петровић Ж. Петар. (1948). *Животи и обичаји народни у Грузи*. Београд: Српска академија наука, Српски етнографски зборник, књига LVIII, друго одељење, књига 26.
- Pešić, Radmila i Milošević-Đorđević Nada. (1984). *Narodna književnost*. Beograd: "Vuk Karadžić".
- Ramovš, Mirko. (1971). *Plesovi alpske zone: Slovenija*. U Ivančan, Ivan. *Folklor i scena: priručnik za rukovodioce folklornih skupina*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, 53–59.

- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* (1884).
Obradili: Đ. Daničić, M. Valavac, P. Budmani.
Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i
umjetnosti, svezak 5, 1 drugoga dijela,
četa-dali.
- Sremac, Stjepan. (1983). O hrvatskom tancu,
drmešu, čardašu i porijeklu drmeša. *Narodna
umjetnost*. Zagreb: Zavod za istraživanje
folkloru Instituta za filologiju i folkloristiku,
knj. 20, 57–74.
- (1984). Narodni plesovi na
području Općine Vrbovsko. U Blagota Draškić
(ured.). *Općina Vrbovsko: njena prošlost, njena
sadašnjost*. Zagreb: Skupština općine Vrbovsko
i Školska knjiga, 329–332.
- Тејлор, Ален Џон Персвил. (2001). *Хабзбуршка
монархија 1809–1918.: историја Аустријске
царевине и Аустроугарске*. Београд: Clio.
- Terseglav, Marko. (1996). *Uskoška pesemska
dediščina Bele krajine*. Ljubljana:
Znanstvenoraziskovalni center SAZU (Zbirka
ZRC, 11).
- Томić Bojanov, Nikola. (1982). Migracija naroda
Drežnice u vremenu od 1920–1941. i njegovo
učešće u NOR-u. U Đuro Zatezalo (ured.).
Partizanska Drežnica. Karlovac: Historijski
arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, 623–654.
- Бупурдија, Бранко. (1984). Три народне песме
Срба из Горског Котара. Београд: *Расковник:
часопис за књижевност и културу*, година XI,
број 42, 5–6.
- (2001). Ненад Томић,
гуслар из Дрежнице. У Јасна Бјеладиновић -
Јергић (уред.). *Зборник Етнографског музеја
у Београду 1901–2001*. Београд: Етнографски
музеј, 471–487.
- (2010). *Породица колониста
у Бајмоку 1945–1948*. Београд: Српски
генеалогски центар.
- (2014). Варијанте и значења
народне песме *А, мој грађи, црне очи*. У Соња
Маринковић, Санда Додик, Ана Петров
(уред.). *Традиција као инспирација:
темајски зборник / Научни скуп Владо
Милошевић: етномузиколог, композитор и
педагог*. Бања Лука: Академија умјетности:
Академија наука и умјетности Републике
Српске: Музиколошко друштво Републике
Српске, 332–348.
- (2015). Народно коло *џаун*
у српској, хрватској, муслиманској и
буњевачкој традицији. *Годишњак Друштва
чланова Мајнице српске у Републици Српској*
(бр. 4–5 / 2014–2015), 529–552.
- Šoć, Vladimir. (1987). *Starocrnogorske narodne
igre*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor
Hrvatske.

Branko Ćupurdija

Kolo Songs of Serbs from Drežnica in the South Slavic Folklore Context

Summary

The object of the paper is dance, kolo and dance, heritage of Serbian population from Drežnica, on the junction of three borders between Gorski kotar, Lička and Croatian coast. The first aim of the paper is to identify folk dances and pair dances which were played until the end of the 1950s and the beginning of the 1960s. The second aim of the paper is to indicate the origin of folk kolo dances and the songs sung with them. It turned out that songs, which can be sung in several variables and with several different choruses, which is one of the oral literature features, follow most folk dances. The third aim of the paper is to indicate wider regional, historical, and social causes which brought about the acceptance of the above mentioned kolo dances and songs following them on the territory of Drežnica. As it turned out, the dance heritage of Drežnica encompasses within itself certain kolo dances and songs from the Dinaric, Moravian, Pannonian, and Alps dancing regions. They occurred in Drežnica in various historical and social circumstances, starting from XVII century until the end of World War II and they signify part of its cultural history, as a small bit of the entire South Slavic and Yugoslav cultural history.

Key words: kolo songs, Serbs from Drežnica, a comparative historical approach, a semantic approach, South Slavic folklore context.

Translated by Jelena Bojović

Лазар Адамовић

Моје путовање у Америку

Село

1 909. године мој отац хоће да иде у Америку по други пут и да поведе и мене. Био сам у 17. години. Радо пристанем и кренемо на пут с више Бобоћана концем октобра 1909. г.

У Бечу смо се сабирали. Боравили смо у хотелу код жељезничке станице. Од знатижеље изађем на улицу и упутим се у правцу царског двора. Са мном је био један Мађар из Мохова. Он се распитао за пут и нашли смо двор. То је била велика четворокутна зграда на три спрата са три капије кроз које се улазило у двориште. Уђемо кроз једну капију и видимо на првом месту кип коњаника из 1848. године који је представљао Фрању Јосипа када је имао 18 година. У дворишту је било пуно народа. Шетајући даље видимо где жандари потискују народ у страну правећи пролаз од северне капије према јужној. У тој гужви изгубим се од друга. Одједном видим да из северне капије излази фијакер са два коња, парадним кочијашем и два господина на седалима. По слици сам одмах знао да је то цар са ваљда ађутантом. Полако касајући одоше на јужну капију. Народ се клања а мушкарци скидају шешире. Један жандар ми скине шешир с главе и рече ми нешто што нисам разумео али ми је било јасно да сам погрешно што нисам скинуо шешир и поклонио се. После тога изађем и ја на јужну капију и упутим се ка хотелу али приметим да сам залутао. Чујем само немачки језик па немам кога да питам. У томе видим да ме један улан (војник) посматра а затим рече: “Ланцмане, одакле си?”. Видио је да имам на ногама папуче. Кажем му да сам из Боботе а он рече да је Тењац. Онда ми је објаснио пут до хотела. Кренуо сам али сам опет залутао. Срећом

Лазар Адамовић је рођен 1893. године у селу Бобота које се налази у источној Славонији између Осијека и Вуковара. У родном селу је завршио четворогодишњу основну школу према аустроугарском програму за српску дјецу. Пошто је његова породица посједовала само неколико јутара обрадиве земље, отац је отишао на привремени рад у САД и послије краћег времена се вратио у Боботу са зарађеним доларима. Охрабрен тим успјехом отац се одлучио на још један одлазак у Америку. Приликом другог путовања 1909. године повео је са собом сина Лазара како би њих двојица у што краћем времену зарадили што више новца. То своје прво путовање у свијет Лазар је описао шест деценија касније по сјећању концизним стилем.

Након повратка из Америке Лазар се 1912. године оженио Олгом Врањешевевић из Трпиње с којом је 1913. године добио сина. Олга је радила као самостална кројачица а он као земљорадник на њиховом малом имању.

Породична идила није дуго трајала јер је већ 1914. године услједила мобилизација у аустроугарску војску, затим одлазак на руски фронт и заробљеништво у Царској Русији које је трајало до 1921. године. Лазаров опис тих ратних година завршава се доласком у Марибор, гдје су повратници из револуционарне Русије дочека-

ни с великим неповјерењем и држани једно вријеме у карантину. Лазар је том приликом морао предати свој дневник команданту прихватног логора који је обећао да ће га послати на кућну адресу али обећање није испунио. У истој групи вратио се у Боботу Петар Марић који је скоро свих седам заробљеничких година провео у друштву са Лазаром. Њих двојица су се до краја живота у слободном времену састајали и евоцирали успомене на седам руских година.

Сусрети са другим народима и земљама обогатили су Лазара животним искуством. Промјеном средине и дугогодишњом војном службом он је стицао нова и нова знања и спознао вриједност образовања. Након повратка у родно село сâм се додуше поново посветио земљорадњи али је свога сина послао у град да похађа гимназију. Син је послије школовања постао опћински службеник.

За вријеме Другог свјетског рата Лазар је провео шест мјесеци у логору за таоце који се налазио у Земуну. У истој смјени и истом логору била је и супруга Олга коју Лазар спомиње у својем запису под надимком Мила. Купљење талаца услједило је послије капитулације Италије и одласка веће групе младих људи из Боботе у НОБ. Након завршетка рата Лазар се 1945. године налазио у делегацији која је представљала Боботу на скупу посвећеном подјели

Срема. Према његовом причању, делегација је отпутовала на скуп у увјерењу да ће се тамо утврђивати гранична линија између новооснованих република Хрватске и Србије. Организатори скупа су међутим саопштили да је граница већ утврђена у Београду на највишем нивоу и да се од учесника скупа очекује једино да формално прихвате границу.

Олга је умрла 1952. године од болести срца, а Лазар је живио до 1978. године у својој кући у Боботи, Вукајлова улица 5. Оставио је иза себе троје унучади којима је посветио своја сјећања у више примјерака. Записи су сачињени између 1967. и 1975. године а разликују се само у детаљима.

чујем два господина да говоре нашим језиком. Замолим их и они ме упуте и нађем хотел.

Сутра отпутујемо за Парис возом и ту ћемо остати два дана. Сутрадан изађем из хотела да купим саламе и бонбона за пут. Станем пред једну месницу и видим дебеле саламе од 50 цм дужине како висе. Насред радње стоји пас велик као теле и нитко више. Ухватим за кваку и чујем да унутра звони звонце. Појави се месар и нешто пита што нисам разумео него сам само показао на саламе. Он скине једну, изваже је и рече нешто. Ја му дам две круне. Он узне новац и да ми кусур. Одем у хотел и покажем нашим саламу. Они пробају и кажу да је добра али им је чудно да је тако јефтина. Јово Јарминац тражи да га одведем до те радње. Кад смо стигли до радње он ми укаже на нацртану коњску главу коју ја први пут нисам приметно. Значи то је коњска месница и зато је салама тако јефтина. Јово није хтео да купи саламу овде него је купио у другој месници 1 килограм који је коштао као моја три.

Поподне кренем на лево од хотела и видим неки трг на коме народ улази под земљу. Приђем ближе и видим широке степенице. Разумео сам да оне воде доле у циркус. Сиђем и на левој страни купим улазницу на каси. Кроз велика двокрилна врата уђем у циркус. Десно од улаза стоји огроман слон који пружи сурлу према мени. Ја се тргнем и одскочим на леву страну али наиђем на сурлу другог слона. Ја застадох. Видим да неки на улазу дају слону у сурлу две-три коцке шећера. Ја то нисам знао и преплашио сам се а неки су се смејали. Дође нека жена и одведе ме на моје место. Гледао сам разне животиње: медведе, тигрове, слонове, мајмуне и друге.

Сутрадан смо стигли у Навг и укрцали се на лађу за Њујорк. Пловидба је трајала 14 дана. После лекарског прегледа у Њујорку отпутовали смо за Астабул (Ohio) и одсели у хотелу за раднике (бурт). Два дана касније почели смо с радом на зарушавању једног комада мора. У јануару је тај рад био готов па смо прешли у Чикаго. Тамо смо радили само 14 дана а затим смо отишли у Sant Luis где смо радили до јуна. После дођемо у Портланд (Индиана) на градњу нове пруге. Ја сам радио на бетонирању мостова. Зачудио сам се да је тамо употребљаван беоцински цемент. У јулу дође нека машина с неким бубњем који меша шодер и цемент. Дође бас (газда) и рече ТУМОРО НО ВОРК (Сутра не радиш). Од нас 60 остави само 12 који смо са машином урадили за један дан више него јуче са 60 људи. Тај рад је био готов. Онда пређемо у Сантиана (Индиана) на оправку старе жељезничке пруге. Нас 12 радника живели смо у вагону, имали смо свог куvara и пролазили смо јефтино. Били смо задовољни. Ја и један младић Румун радили смо на подизању шина и прагова а остали су подбијали камен или шодер.

Једног дана била је јака запара па смо обадва били мокри од зноја. Дошао је облак и донео кишу од које смо покисли. Кад смо дошли кући осетио сам да ми није добро. Ујутро одем лекару који ми даде 1 литру шпиритуса и рече ДРИНК ЛАЈК ХЕЛ. Попио сам једну чашу, затим још две, мада ме је кувар Стево одвраћао јер му се тај алкохол учинио превише јаким и опасним по живот. После три дана сам пошао на рад. Имали смо наш воз који нас је возио на рад: локомотива један затворени вагон са клупама једна платформа са алатом. Ја сам хтео да седнем на платформу где сам увек седео али бас ме види и рече: "Луј, остани још данас и одмарај се, твоју плату ћеш добити целу". Они одоше а ја се вратим. Таман сам сео да доручкујем, чујем како две жене прођоше поред вагона и једна од њих рече ТРЕН РЕК. ФАЈФ СЛАВИШ МЕН БРОКЕН (судар воза, пет славенских људи погинуло). Одмах јурнем на станицу и видим како наш воз долази изломљен а тих пет мртвих леже на платформи. Из вагона излазе остали контузовани. Погинула су она петорица која су јутрос кренула на платформи: два Бобоћанина, један Боровац и два Румуна. Јутрос чим су кренули, на шестом километру, иза окуке, налетео је на њих теретни воз великом брзином. Пошто је наш воз био лакши био је одбачен, људи су падали на шине и на алат а вагон одбачен уназад погазио је свих пет људи. И ја бих сигурно био мртав јер сам јутрос седео до њих. Спасео ме је бас.

После оздрављења контузованих настављен је рад и у месецу августу био је завршен. Имали смо уштеђеног новца. Отац купи кућу у Акрону а мене пошаље назад у Боботу јер се бојао да бих могао на тим радовима негде погинути. Дошао сам кући са пет долара у џепу.

22. новембар 1975.

Лазар Адамовић

За Мицу

Опис мојих доживљаја од 1914. до 1921. године

У 75. години живота решио сам да ставим на папир моје доживљаје од 1914-1921. године мислећи да ће моју унучад можда занимати дедина прошлост.

1914. године био сам регрутован а почетком августа сам ступио у аустријску војску и после вежбе од два месеца послан сам у Карпате на фронт против руске царске војске. Пошто ту није било јаким борби наш батаљон од хиљаду људи Сремаца укључен је у 3. Босанску регименту која је тако јако изгинула у борби против Руса да јој је остало једва хиљаду људи. Нас хиљаду Сремаца и још хиљаду Бачвана попунили смо регименту и она је најхитније натоварена на возове и пребачена преко Пеште на руско-пољски фронт где смо одмах ступили у борбу и већ четвртог дана (21. новембра) били заробљени од стране Руса.

Руси су гонили нас пет хиљада заробљеника пешке усиљеним маршом дан и ноћ у унутрашњост Русије дванаест дана са најмањим одмором и слабом храном. У Иванграду натоваре нас по 45-50 људи у вагоне. дају нам свакоме по 18 копејака уместо хране и упуте нас према Сибиру. Сутра у путу добијемо још 22 копејке па тако наставимо пут. Путем смо добијали слабу храну и уз то јако нередовно. тако да сам био принуђен просити како бих остао на животу. У Пензи сам на жељезничкој станици просио милостињу од пролазника. Један виши официр и један цивил. добро обучени, (кад су чули од мене да сам Србин и православац) запиташе ме: "Како се зове твој краљ?". Ја одговорих: "Франц Јосиф" а они рекоше: "Њет, твој краљ је Петар Карађорђевић!". Почео сам да муцам: "Да, да, да ..." али ми ништа не дадоше. Да сам одмах казао "Краљ Петар!" можда бих нешто и добио. На неким станицама воз стоји по неколико сати па сам могао и у куће залазити. Тако је у граду Самара воз стајао више сати чекајући слободан пролаз преко Волге за Урал. Зађем по кућама да добијем макар комад хљеба. Одмах питају "Какве си вјере?" Ја им кажем али они захтевају да прочитам Оченаш или Вјерују. Кад прочитам онда добијем нешто. У Самари је промет био јако велики. Хладноћа је била већ и до – 30 гр. Стојим пред станицом и дрхћем. Дођу саонице са три добра коња и униформисаним кочијашем из којих изађе некакав књаз и зовне ме да понесем кофере. Одмах притрчим, узмем два кофера и понесем у вагон. Он ми даде пола рубља. Захвалим се и одмах одем месару и пекару, купим један хљеб од шест фунти, пола фунте сланине, дувана, цигарета и шибице и одмах сам био најбогатији у вагону.

19. децембра стигнемо у град Омск, престоницу Сибира. Ту нас построје у чете по тристо људи и сместе у логор где смо добили добру храну али су нас пети дан натоварили у вагоне и развозили по селима, у сваку кућу по два човека. Газда је био дужан дати нам стан и храну а ми смо добијали од државе 6 рубаља и 90 копејки месечно од чега смо плаћали газди 6 рубаља а остало је остајало нама за дуван и сапун. (Ја сам доспео у село Љубинско).

Још док сам био у Омску изашао сам мало на улицу кад наиђе један добро одевени младић који је био мало више црн и запита ме “Џанес ту роме?”. Ја сам добро разумео шта он пита па сам му одговорио “Разумем што ме питате али ја нисам циган”. Он извади новчаник и даде ми пола рубаља рекавши да је примаш музикант у кафани. Захвалим му и одмах купим цигарете јер је храна била доста добра.

У селу Љубинско мало смо се најели, одморили и излечили од ушију али после три месеца укинуше нам плату јер је вицекраљ Сибира био неки генерал Шмит који је био оптужен да је немачки шпијун и обешен у Омску, 40 км од нашег села, па нама укинуше плату. Били смо принуђени да се хранимо како знамо тј. да радимо по селу и тако се издржавамо. Већ је дошао конач априла 1915. г. и снег се почео топити.

Мој газда се звао Коста а имао је салаш удаљен од села 30 км где је живео са женом и шесторо деце. Имао је доста земље, десет коња и већи број друге стоке. У селу је имао кућу у којој је живела његова мати, снаха и брат од 19 година који је саоницама одржавао везу са салашем. Газда Коста је долазио са салаша у село великим празницима ради одласка у цркву или ради важних послова. Тако је дошао уочи Божића са троје деце од 16-19 година да походи цркву. У селу је сазнао да је цена пшеница јако скочила а он је имао неовршене пшенице на више места: код куће у селу један велики стог стар три године, једну камару ближе салашу и једну на салашу. Решио је да што брже оврши пшеницу па је звао мене да ја и његов брат превеземо ону камару која је била ближе салашу кући и да је овршемо. Пристао сам под условом да ме одене у њихову одећу и обућу јер је мраз био око -30 гр. Коста се са децом вратио на салаш а његов брат и ја смо други дан са десетак саоница и исто толико коња отишли по камару. Кренули смо из села око три сата ујутро, стигли до камаре око девет сати, натовалили жито на саонице у којима је био упрегнут по један коњ. Утовар је био готов око два сата поподне. Били смо добро гладни али нисмо могли јести јер су хљеб и сланина били смрзнути, мада тога дана није било више од -12 гр. Брат је управљао првим коњем а ја последњим и тако смо стигли кући ноћу. Сутрадан смо очистили снег код старе камаре, сипали воду по чистој земљи. направили гумно од леда и после два дана довукли машину коју коњи окрећу и која само дели сламу од зрна и плевe. После тога смо три

дана само вејали. тако да смо 24. јануара били готови с вршидбом а плаћени смо по 40 копејки на дан.

Поред села тече река Иртиш која је замрзнута од октобра до маја. Цело село гони стоку на реку да поји а за кућне потребе народ доноси воду на обравницама или у бурећу на саоницама. Наша кућа је имала иза гумна бунар дубок и до четири метра а утврђен брвнима да се не одрања. И он је био замрзнут а лед је био дебео око 50 цм. Млада (иако је била бременита већ на завршетку) је морала сваки дан ићи по воду на реку. Из сажалења према њој кажем баби да ћу избацити лед из бунара па ће јој бити лакше и ближе доносити воду са бунара. Баба одобри. Узем љестве, сикиру и лом-лопату и спустим се у бунар. Лед је био дебео око 50 цм. Бунар је толико широк да сам могао пробити рупу а да лед остане сав у бунару. На ћерам извадим један кабо воде и понесем у кућу, нато ми је баба дала 20 коп., одем у дућан и купим цигарете.

5. маја те 1915. године дође Коста са салаша и зове мене да идем код њега на салаш да чувам стоку. Снег је готово отопљен па стока може ићи на пашу. Платиће ми десет рубаља на месец. Ја прихватим понуду и одем одмах сутра на Ђурђевдан на салаш. Имао је 47 оваца, све црне, и 45 говеда, које сам заједно гоним на пашу сваки дан. Овце су се јагњиле а крава је било за мужу 12 комада које су давале дневно 100 литара млека. Газдина жена и кћи од 19 година сваки дан су музле краве, пресовале млеко и правиле масло које су продавали у Омску на пијаци удаљеној 40 км.

Настане месец јуни, врши се жито које стоји у стоговима две-три године. Дође и Петровски пост, сви у кући посте, само пастир не мора постити ради среће у стоци па сам сваки дан имао у торби сланине и масла.

Имао сам једног младог бика који је био болестан већ дуже време. Једнога дана остане негде у шуми, ишли смо га тражити али га нисмо нашли. Сутрадан нађем га али су од њега остали само кости и рогови јер су га вуци појели. Газда хоће да га платим и то десет рубаља али нисам пристао. Имао сам да служим још пет дана и онда ћу добити још десет рубаља. Тај дан су наишли Татари трговци стоком и давали ми за два вола 30 рубаља. Ја сам тражио 35 рубаља. Казали су да ће доћи за два дана. Увече кажем Кости да добијам за волове 22 рубаља и питам га да ли их смем продати. Он ми одобри и ја продам волове за 32 рубаља од којих 22 предам Кости. Још два дана сам чувао стоку а онда сам се поздравио са газдом и отишао али ми није дао плату него ју је задржао за крепалог бика.

Вратим се у село, нађем моје другове, њих 84 на броју, све Срби. Ми смо још у јануару (1915) послали молбу Руском цару да нас пошаље у Србију као добровољце у помоћ српској војсци. Молбу смо упутили на име Милице Николајевне, супруге Николаја Николајевича Романова, која је била кћи

Краља Николе Црногорскога, надајући се да ће молба бити уважена. У међувремену дође нека наредба да пређемо у село Богословку које се налази на другој страни од Омска на удаљености 40 км од града јер је тамо због мањка радне снаге жетва пшеница закаснила. Ми са једним спроводником стигнемо у исто село и нагодимо се са сељацима по десет рубаља на месец уз радни дан од 18 сати. До конца септембра смо завршили посао.

Уочи октобра стигне наредба да се концентришемо у Омск ради поласка за Србију. Ту нас се накупило око три хиљаде разних Славена, Срба је било око 80%, остало су били Чеси, Словаци, Хрвати, међутим германофили који су били на команди у руској војсци уместо да нас упуте на југ Русије и даље у Србију, одвезу нас до града Тјумена и тамо искрцају изговарајући се да треба да нас се више накупи.

Ми смо чамили у том логору чак до месеца маја 1916. год. значи шест месеци. Из логора сам се јавио оцу у Америку и он ми пошаље пет долара које никада нисам примио јер су стигли у мају а ја сам прије тога већ отишао у Одесу.

Како је српска војска напустила Србију, српски официри су у априлу 1916. год. дошли у Одесу и организовали 1. Српску добровољачку дивизију. Ја сам доспео у 4. пук 1. бригаде, 3. чета, где сам вежбао и спремао се за борбу. (Сва одећа на нама била је руска, само су шајкаче биле србијанске. Виши официри су били србијански а нижи из наших редова.)

Концем августа 1916. г. објави Румунија рат Бугарској. Наша дивизија се одмах укрца на лађе на Дунаву и плови кроз Румунију. Искрцали смо се у Чорна Вода и одмах ступили у борбу с Бугарима у Добруци.

Борбе у Добруци су трајале до новембра. У тим борбама сам одликован Георгијевским Крстом и произведен у чин поднаредника. У новембру Румунија је окупирана од Немаца па смо били принуђени повући се из Румуније назад у Русију, али ја сам у то време већ био у Русији на лечењу јер сам био рањен у главу. Лечен сам у болници у граду Тираспољу у Украјини. (После лечења враћен сам у своју јединицу.)

Зиму 1916/17. провео је мој пук у граду Вознесенску и околини. по два до три човека по кућама. Храна нам је била јако лоша а официри су поступали с нама нечовечно али трпило се. Почетком фебруара дошла нам је у посету кнегиња Јелена, кћи краља Петра. Ми смо стајали у строју при температури од – 20 гр., воз је био закаснио, ми прозебли почели смо гунђати па чак и гласно викати неке социјалне пароле. У томе дође воз, кнегиња нас је поздравила али официри нису били са нама задовољни. Од тога доба почела је мржња између нас и њих а после је мржња постала још већа кад је избила прва револуција.

Раздор је био све већи и почело је дезертирање нарочито оних који нису били Срби. У мају прими команду над свим добровољачким јединицама генерал Михајло Живковић. У међувремену је наш Добровољачки корпус добио дозволу од Керенскога да може изаћи из Русије за Солун пошто је тамо требао бити отворен нови фронт. Живковић није хтео да иде на Солун са тако деморалисаном војском па је наредио да сваки поједини добровољац даде изјаву хоће ли остати у Корпусу и ићи на Солун или ће остати у Русији. (Када је дошао ред на мене и ја сам иступио). Тако је у месецу јулу (1917) од 15 хиљада људи њих 7500 иступило из Корпуса и ставило се Русима на располагање.

Ја сам са једном групом од хиљаду људи отправљен у (заробљенички) логор Дарницу (код Кијева). Ту смо се постројили и чекали команданта логора који је био генерал. Када је видео да међу нама има кавалера, тј, оних који су одликовани руским Георгијевским Крстом, рекао је да не може примити под своју команду руске кавалере, него “ако хоћете идите на фронт у Руској револуционарној армији, не морате ићи с оружјем у прве редове него будите у позадини и помажите руску војску”. Ми пристанемо и од нас се формира 110. Инжињерна рабоћа дружина и одмах нас пошаљу на југозападни фронт против Аустро-Немаца.

По војном закону сваки Георгијевски Кавалер имао је ренту од 3 рубља и 50 копејки на месец па сам и ја као такав примао исту ренту све до Револуције. Нестало Цара, нестало ренте!

Наша Дружина је помагала руској војсци све до конца фебруара (1918) када је руска војска бегала с фронта. Једни су отишли кућама, други се прикључили Лењину, тј. Октобарској револуцији, трећи белим генералима а ми смо се разбежали по целој Русији.

Немачка војска је, видећи празне руске линије, продирала возовима у Русију. Пошто се ми нисмо смели предати немачкој војсци, ми смо такође возовима бегали у унутрашњост Русије, односно у правцу Сибира. У Ростову на Дону задржали смо се неколико дана радећи на пруги. Немачка војска је продирала све дубље у Русију. Ја одем код Енглеског Конзула и запитам га да ли бих ја са још четири друга могао некако избећи из Русије у Персију или Афганистан или у Енглеску али он каже да он са Енглеском нема везе већ три месеца, да му није пријатеља Окружног начелника он би просто гладовао, већ нам саветује да одемо до Окружног начелника и објаснимо му да смо српски војници који су заостали иза српске војске која је отишла преко Владивостока за Солун па би вам он могао дати упутство и помоћ у храни, јер би Немци могли бити овде за два-три дана. Ми одмах одемо до Окружног начелника који је имао ранг генерала. Мене самога пусте пред њега. Кажем му да смо нас пет војника случајно заостали иза

српске војске, да немамо средстава да наставимо пут за нашом војском. Он одмах нареди да нам се сваком изда по пар веша, одело и 14 рубаља за пут до Чељабинска.

Ту у Ростову на обали Азовскога мора постоје продавнице са печеном рибом и крофнама тако да мирише цела околина. а све печено на уљу. Ми одмах купимо по једног печеног шарана од 2-3 кг и цео хлеб и хватамо воз бежећи за Сибир.

За пет дана стигнемо преко Царицина у Чељабинск где покушамо преварити и тога Окружног начелника али без успеха. Ту се моја група поделила: Марић, Ратковић и Миловановић хоће у Омск а ја и Бабовић хоћемо у Тјумен где смо били у логору.

Ја и Милан Бабовић стигнемо за два-три дана у Екатеринбург али нисмо знали да је тамо већ била бољшевичка власт. Узео сам чајник и изашао из вагона по кипућу воду за чај кад видим постројен један вод бољшевика, и то сами гимназијалци. Био сам заборавио да имам Георгијевски Крст на прсима. Један бољшевик притрча мени и рече: “Ево још једнога Георгијевског Кавалера!”, отрже ми крст са груди и оде. Нисам смео ништа да кажем него се вратим у вагон. Један руски официр је видео мој случај па је рекао: “Да си протестирао они би те убили, ту су пре три дана побили сву цареву породицу, ено тамо видите ону жуту зграду”.

У томе је воз полазио за Тјумен а тамо је већ била црвена власт. Одмах кренем у заробљенички логор који је био удаљен од града 1-2 км. Тамо сам стигао преко пашњака и нашао једну дописницу која ми је стигла из Америке. Јављају ми да су ми послали пет долара али новац је већ био враћен јер ме нису нашли. Мој цеп је био на измаку и морао сам се негде запослити да не гладујем.

Ту у логору постоји стражара са чуварима логора којих је било само четири човека и то Срби: неки Милан Шепер, полуписмен човек с три војника док је заробљеника било 3-4 хиљаде људи, већином Румуна. Они су имали кухињу али Је храна била јако лоша, тек таква да се не умре од глади.

У томе дође командант града, види мене у стражари и запита: “Тко си ти и шта радиш овде?” Ја му кажем. Он на то рече: “Пошто си подофицир и добро говориш руски постављам те за команданта стражаре. Ако можеш накупи још више људи и чувај тај логор да се заробљеници не разилазе. Добићете одмах кујну и пушке.” За два дана накупио сам још 15 људи, тако да сам логор довео у ред а храну смо имали осредњу. Дође командант града, похвали мој рад, обећа ми плату и позове ме са мојим људима да ступим у Црвену гарду. Ја му кажем да ми Срби никако нисмо ради мешати се у руске послове, да хоћемо помагати колико можемо али само без крви јер ја не могу убити рускога човека. На томе је и остало.

Концем септембра те 1918. год. једно предвече у први мрак видимо да један велики вод пешака долази према нама. Када су дошли на 200 корака развијају се у стрелце. Видим да имају пушке али не могу разабрати да ли су Црвени или Бели. Кад су дошли на 100 корака вичу: “Један од страже напред али без оружја!” Јако сам се уплашио али ишао сам. Кад сам стигао на пет корака један из средине рече: – Тко си ти? – Ја сам командир страже!

Колико имате пушака и људи? – Људи имам 20 а пушака 8 и то старе берданке и свега 40 ком муниције. Опет онај рече: “Ми смо Белогардејци, узели смо власт у граду и хоћемо да видимо кога све има у логору. Ако нађемо у логору Црвених, ти ћеш бити први убијен а и сви твоји људи!” Прегледали су сав логор али ништа сумњиво нису нашли. Један њихов пуковник ме похвали и позове да сарађујемо са њима. Ја сам захвалио на позиву и одговорио исто као и Црвенима. Он ми је пружио руку и рекао: “Ви Срби ако се одржите тако као што кажеш сачуваћете главе”. Отишли су а онда смо добили бољу храну а и плату.

Убрзо затим долазило је све више разбежалих Срба у мој логор. У новембру месецу имао сам већ двесто људи. Пређемо у град и сместимо се у велику кућу трговине Смирнови а преко улице у кућу барона Калмакова сместимо магацин хране. одела. кухињу и трпезарију.

У исто време дисиденти Прве српске добровољачке дивизије оснују у граду Чељабинску Југословенски пук састављен од Срба, Хрвата и Словенаца. Дочују за нас и да смо без официра па нам пошаљу два потпоручника Словенца: Братина и Перко. Ми се нисмо противили. Престројили смо се. Ја добијем управу над магацинима и кухињом а моји другови чету и водове и прозовемо се “Српски одред за чување града”. Сваки војник добије одећу, обућу, веш, постељину, кревет и савремено оружје. Једина задаћа је била давање страже по градским установама. Поштовање су нам указивали особито богатији грађани (Тјумена). Позивани смо на разне забаве по кућама богаташа а ја сам већином ишао са официрима на забаве јер су они слабо говорили руски пошто су доспели у Русију тек 1917. године.

У граду Тоболску, удаљеном 240 км северно од нас, налазиле су се три казнионе, свака на два спрата а у сваку је могло стати 600-800 кажњеника. У једну од тих казниона затворили су 600 Красногардејаца које су били заробили. Међу њима је био и један мађарски мајор са 200 Мађара. Од беле војске у граду је било само 18 Чеха који су пазили на ред. Мајор је то приметио и почео дизати устанак. Чеси су са бедема бацали на њих бомбе али унутра нису смели ући јер је било тајног оружја у Мађара. Власти су позвале нас у помоћ телеграмом. Градови су имали путну везу једино рекама и саоницама. Ја и један наредник смо били против слања те помоћи.

Ипак сам баш нарочито ја био заједно са потпоручником Перком одређен да са осамдесет људи хитно путујемо у помоћ Чесима у Тобољск. Сваки добијемо одмах тулуп (опаклија с рукавима), суву храну и одмах исто вече у седам сати кренемо са 41 саоницом реком у правцу Тобољска. Путовали смо 12-15 км на сат. Мраз није био јачи од -25 гр. На сваких 40 км мењали смо возила, т.ј. дочекају нас друге запрете и у свакој три добра коња и после 15 минута кретали смо даље. Ујутро око девет сати стигли смо у село Покровско где смо имали два сата одмора ради топлога чаја и хране и то по кућама по два човека. Ја и Перко уђемо у најбољу кућу на спрат, ја замолим домаћицу да нам спреми самовар и то одмах. Домаћица од 35 година запита знамо ли ми чија је то кућа. Ја кажем да не знам. “То је кућа мога оца Глигорија Распућина, сигурно сте чули за њега.” – Јесмо чули али да се Ви не шалите? Она каже: “Док самовар не ускипи, ходите са мном да се уверите!”. Сиђемо у сутерен и видимо као малу капелу с олтаром и неко старо Евангелије. Вратимо се горе, обавимо ручак и наставимо пут. На циљ смо стигли увече око седам сати али су Чеси већ угушили побуну. Ми смо добили просторије с креветима и добру храну. Концем јануара 1919. год. Чеси су отишли (из Тобољска) а ми смо пазили на ред у граду. Руске власти су мобилисале нешто мало младића од 19 година али подофицира нису имали (због пропаганде) такоа да смо ја и неки моји другови морали сваки трећи дан водити један вод руских војника на чување казниона.

Почетком априла те 1919. године позове нас наша команда у Тјумен, одакле смо морали сви отпутовати у састав пука у Чељабинск. Почетком маја лед са реке почео се топити, тако да смо концем маја лађом отпутовали у Чељабинск. У јулу месецу приближавала се Црвена армија Уралу. Наш пук добије наредбу да дочека Бољшевице и ступи у борбу с њима испред Чељабинска. Изашли смо ван града али смо побегли. Сели смо на возове и путовали три-четири дана до града Краснојарска где смо се искрцали и настанили у некој гимназијској згради и чували град. Краснојарск се налази на Транс-сибирској жељезници. Видимо да Чешка легија одлази возовима и то журно у правцу Владивостока а од пролазника чујемо да Црвена армија напредује у Сибир.

Имали смо у пуку 40 официра са једним капетаном на челу. Они су имали одвојену кујну и знатно боље снабдевање од нас. Ми смо протестирали и у свађи убије један потпоручник једног наредника а онда смо ми подофицири хтели да убијемо потпоручника али су га били добро сакрили.

Једнога дана као и обично био сам командир пуковске страже. Неки коњаници су били нешто скривили и командант позове њих четворицу на рапорт који је одржан у канцеларији јер је већ била почела зима. Командант (Павковић) је једнога ошамарио али један од њих, неки Хртковић Петар из

Хртковаца, хитро тргне пиштољ и опали на команданта и још тргне сабљу и разреже чељуст команданту који одмах умре. Ја утрчим у канцеларију и видим кроз прозор како коњаници беже а капетан лежи мртав. Ађутант ми нареди да узем осам људи и да што брже идем у потеру за коњаницима. Док сам сакупио људе и пошао за њима прошло је већ двадесетак минута. Кад смо стигли у коњичку касарну они су већ били побегли. Ја и моји људи нисмо знали где да их тражимо а нисмо били ни ради да идемо за њима јер они су се одметнули. Вратим се и јавим ађутанту да су побегли. Пошто смо били у саставу 3. Чешке дивизије, они одмах пошаљу једног мајора који одмах преузме команду пука. У децембру добијемо и ми једну локомотиву са 40 вагона, натоваримо се у намери да путујемо за Владивосток. Око средине јануара 1920. год. полако кренемо.

Ешалони Чешке легије заузели су сву пругу на линији за Владивосток, тако да је наш ешалон био једна врста заштитнице. Снег је био дебео и до 70 цм, хладноћа до -40 гр. Путовати даље не можемо јер смо за десет дана прешли само 12 км од града. За нама је још ишао један воз Пољака. Црвена армија је стигла већ под сам град. Ми смо некако дали на знање официрима да се ни по коју цену нећемо борити. Колчакова армија је побеђена у граду а Црвена армија је већ стигла на два километра иза пољског воза. Наши официри су се скупили у вагон-ресторан и послали дежурнога по мене. Одмах сам отишао а знао сам унапред шта хоће од мене. Командант ми рече: “Не можемо даље, видиш и сам, па је нужно да одеш Црвеној војсци и предаш пук без борбе. Услови какви буду, прихвати.” Питам га зашто баш ја? — Зато што ти најбоље говориш руски. Узем још два човека, скинемо с копорана и шињела нараменице и брже кренемо да Црвени не би стигли до нас односно до Пољака. За пола сата смо стигли до пољске страже. Могло је бити отприлике један сат поподне. Пољски официр упита: “Куда братци?” Рекох: “Здаватсја без борби”. Када смо прошли пољски воз већ се види локомотива Црвене војске и три војника који седе на њој. За пола сата стигнемо до њих. Стража нас заустави и пита тко смо и куда идемо. Ја кажем :”Парламентарци Југословенског пука”. Један од њих рече: “Ми вас већ чекамо, хајдемо код комесара!”. Пођемо до вагона, видимо да је то штаб. Војник нас пријави и чујем где један женски глас рече: “Нека први уђе али претреси га!”. Чим је изашао ја дигнем руке, он ме прегледа и пусти унутра. Вагон је велик, простран, десно велики сто а за њим седе четири човека који прегледају неке мапе. Лево се налази такође један сто а испред њега стоји једна женска у кожном капуту с опасачем на коме висе велики револвер, мала ситна жена око 25 година, нема у њој ваљда ни 40 кила. Поздравим их војнички. Она упита тко сам и шта хоћу. Кажем да сам послан од Југословенског пука да предам пук без борбе. Она рече: “Па

разуме се. даље не можете” а онда упита какве сам нације и професије. Кажем да сам Србин и радник. Онда је рекла да одем и јавим официрима да одмах изнесу све оружје из вагона и да сви седимо у вагонима и чекамо. “Ако нађемо у вас скривенога оружја или само један метак, одмах ће бити стрељан цео вагон. И не верујем да си радник али то ћемо још видети. Ја сам учитељица и ево већ три године ратујем само да вас приведем разуму па да створимо велику руску сосцијалистичку државу. Сада одлази и пожури!”

Код последњег вагона већ ме је чекала већа група људи знатижељних да чују шта је решено. Ја сам објаснио и они су без питања официра одмах износили оружје и слагали га пред вагон у гомиле. Официрима сам изјавио исто па су и они одмах износили своје оружје и били спремни на предају. Још до ноћи стигла је Црвена армија која је с нама поступала другарски.

Исте ноћи воз је враћен на станицу Краснојарск. Официри су одвојени од нас и од нас је по нашој жељи формирана Прва енисејска рабoча бригада са четири чете, у свакој по 250 људи. Пошто смо имали код себе већу количину хране, њу су нам одузели а нас су оставили у вагонима где смо се спремали за рад.

Након завршетка борби са Колчаковштином у граду и околини остало је око три хиљаде мртвих коња а такође и већи број побијених и од тифуса умрлих људи. Било је јако нужно да се они што брже закопају бојећи се од епидемије пошто је до отапања снега остало само још највише три месеца. Ми Југословени примили смо се да ћемо закопати коње а Пољаци мртве људе. Одмах смо добили алат и динамит пошто је земља била смрзнута и преко један метар. Копали смо јаме дуге 100 а широке 12 м. Околњи сељаци су коњима довозили мртве коње до јама а ми смо им резали главе и ноге и слагали у јаме. Рад је трајао непрекидно до почетка маја и онда је био завршен.

После завршетка радова око града искрцани смо из вагона и пребачени у баракe 80 км од града где смо резали дрва за градске и жељезничке потребе. Ту су услови рада били јако тешки, храна јако лоша а рад јако тежак па сам се разболео. Кад сам отпремљен у град у болницу лекари су установили јако запаљење плућа. До моје постеље лежао је један апотекар цивил који ме замоли да плујем у његову чашу а он ће у моју чашу па ако ја имам туберкулозу биће спасен и он, неће морати ићи на тешке радове. После 20 дана посматрања њега прогласе здравим а код мене лекарска комисија установи јаку малокрвност и изда уверење да не могу радити ни тешке послове ни пешачити. Тај документ чувам и данас – то је било јула 1920. г.

По доласку у Бригаду постављен сам у виши чин као складиштар и снабдевач кухиње. Ту сам остао до демобилизације Црвене армије када сам у лето 1921. год. враћен у домовину.

Цело време у Русији водио сам дневник али ми га је у Марибору одузео командант логора и није ми га никада вратио.

Ово пишем по сећању од пре 55 година. За све наведено јамчим да је истинито.

У Боботи 5. XII. 1967. г.

Лазар Адамовић

Напомена:

Допуне у (.....) пренете су из ауторовог рукописа од 19. јула 1975. г.

Опис мојих доживљаја у Земунском логору 1943 – 1944. године

Почетком новембра 1943. године опколи немачка војска Боботу, покупи 82 мушкарца и отприлике исто толико жена разне доби и отпреми их у Земунски логор који се налазио на Сајмишту. Тамо смо стигли 3. новембра. Жене су смештене у павиљону број 2 а ми у павиљону број 3. Мислим да је у павиљону 3 било отприлике две хиљаде људи. У средини павиљона била је једна просторија са 40 каблова у којима је вршена нужда.

Наступила је зима а у логору није било хране и гријања, тако да су логораши умирали од глади и хладноће. У бољем положају су били они који су добијали пакете с храном од куће. Ја сам добио концем децембра две вреће у којима је било пет хљебова, сланине, кобасица и погачица. Десетак дана раније дотерали су из Босне дванаест партизана с комесаром који се звао Лазо Љубојевић а био је по занимању кројач. Најстарији партизан имао је 26 година а остали су били школска деца. Сажалио сам се на ту децу и одвојио један и по хљеб јер сам у том тренутку имао више хране него што сам могао појести, затим сам накупио од осталих логораша још хљеба, тако да се на крају накупило приближно осам кила хљеба које сам однео малим партизанима. Они су лежали преко од нас. Њихов комесар Лазо примио је хљеб и захваљивао се кроз сузе. Дао је сваком дечаку по парче да би хљеб трајао макар два-три дана.

Пола хљеба сам дао нашем Пери јер он није добио пакет од куће. Од хране је зависио живот. Тко је имао хране морао ју је носити у врећи на леђима да би је сачувао од крађе.

По истеку хране логораши су падали и умирали. Ја сам у фебруару 1944. два пута пао у несвест али на срећу нисам умро. Сећам се да је један Беолинац учествовао у истовару купуса и прокриумчарио једну главицу коју смо појели пресну.

У логору је било неколико Хрвата из Иванкова који су доспели овамо јер су критиковали усташки режим. Када смо добили од куће храну, један од њих дође до мене и замоли ме да му дам мало хљеба а он ће мени за узврат опрати веш. Како ми је то говорио кроз сузе. Ја сам му кроз сузе одговорио: “Ево ти комад хљеба а веш ћу опрати сам”. Он ме је загрио и рекао: “Брате, мило ми је да још има људи на земљи!”.

Још док сам био у павиљону број 3 дотераше у јануару некога Драшковића, власника млина из Михољца, као и неког власника циглане из Ђакова, оба Хрвата, јер су нешто скривили режиму. Помоћник команданта логора је био неки Бечлија с којим је Драшковић имао контакта и од њега сазнавао вести о развоју на Источном фронту и о одступању

Немаца. Драшковић је чуо да сам боравио у Русији седам година па је хтео да му опишем где се налазе поједини градови и где се воде борбе. Ја сам му нацртао на песку та места, тако да смо се спријатељили. Драшковић је био разведен. Његова бивша жена је живела у Земуну и кад је чула да је он у логору послала му је пакет с једним белим хљебом од седам килограма и сланином и шунком. Он је лежао на горњем лежају а ја на доњем преко од њега. Одрезао је велик комад хљеба, мало сланине и шунке и дао мени. Захвалио сам му али нисам примио, рекао сам да је боље да задржи све за себе јер ће му требати. Он је рекао: “Ако нећеш узети, престаје наша веза!”. Онда сам узео.

Информације је прибављао такође један професор из Чортановаца који је имао везе у Земуну. Њему су познаници у пролазу покрај логора бацали преко оgrade грудве блата у којима је био папирић. Тако смо били обавештени о догађајима на фронту.

У марту 1944. завладао је тифус па су Немци одлучили да отприлике сто људи отпусте кућама. И ја сам био међу њима. Пребацили су нас у чешки павиљон који је био преуређен у карантин. Међутим, тамо смо добили тифус. Који су били јачи, а таких је било 10-12, послани су кућама а остали су морали остати. Тих дана умро је Владо Милићев а његов рођени брат Тошо је отишао кући. Тошу сам замолио да поздрави моју фамилију а унука Милана пољуби уместо мене. Поздравили смо се као да се више никада нећемо видети.

10. априла и ја сам добио тифус. Пет дана нисам могао ништа јести, тако да ми је остало хљеба у резерви. Дошли су санитарци да ме воде у болницу из које се још нико није вратио. Код себе сам имао мали јорган, јастук и крпару. Санитарци све то потрпају у моје две вреће. Капа ми је била прије тога изгорела у пари па сам негде нашао неки клопави шешир који ми је био на глави. Кад су ме санитараци ухватили испод руке да ме воде у болницу, Срето Генцијаш викну: “Лазо, дај ми тај шешир, свеједно теби неће требати!”. Истовремено рече Милош Дулда: “Лазо, дај тај лебац да га поједем, видиш сам да теби неће требати”. Међутим, санитарци ме брзо одведоше у жељи да хљеб остане њима. Онда ми је било јасно да сам отписан.

Санитраци су ме одвели у купатило, скинули ме и ставили под туш а одело су однели у пару. После сам изашао из купатила у салу и ту видео отприлике 40 нагих болесника од којих се неки више нису померали. Видим једнога који чучи и другога који лежи на леђима. Обојицу сам препознао. Онај који је чучао био је мој брат од стрица Перо а онај лежећи је био Перо Регељац. Док сам се с братом Пером грлио и љубио, Перо Регељац је издахнуо. У том су дошли санитарци, обукли ме и понели ме

али видим да мог хљеба нема а истовремено је мој брат Перо престао да дише.

У болници ме спустише на један кревет. Видим недалеко од мене доктора који у једном углу прегледа болеснике. Полако се довучем до њега и замолим га да ме прегледа. Он рече: “Скини кошуљу!”. Нисам имао снаге да је скинем па је то учинио санитарца. Доктор ме је прегледао и рекао да је срце здраво и да ће ми дати једну инјекцију а после тога шта ми Бог да. Лекар је био Хрват из Семељаца који је превио неке партизане па је бачен у логор. Инјекцију добијем у леву руку. Одмах добијем неку радост, моћ, полет, мислим да ћу оздравити јер сам негде читао да болесник са здравим срцем може преживети тифус. Минут касније некако навучем кошуљу и одем на своје место. Предвече донесу ми неку чорбу с кромпиром. Појео сам пола чорбе а од хљеба нисам могао појести ни залогоја. Ујутро осетим да ми је лакше. Попијем чај, поједем хљеб. Сазнам да је прошле ноћи умро Лазо Станићев. У том чујем какао неко виче: “Дједа Лазо, ево ти пакет!”. Примим пакет који је био умотан у новине. У њему је било тврдог хљеба и мало сланине. Питам: “Тко је то донео?”. Кажу: “Једна жена, мала, брката”. Одмах сам знао да је то комшиница Евица Близанова. Она је наменила пакет своје стрицу Лази а кад је чула да је стриц ноћас умро, поклонила је пакет мени. Није било пуно али ми је добро дошло.

Онда је дошао ручак. Појео сам све. Навече, кад је већ пао мрак, дође Лазар политкомесар и рече: “Чика Лазо, чуо сама да си у болници па сам ти донео пола векне хљеба и пола пакета маргарина. Ја сада радим у магацину па сам то прокријумчарио за тебе јер не могу заборавити твоју доброту.” Захвалио сам му. Сада сам имао хране за неколико дана уз ову храну коју сам добијао у болници па сам дошао мало себи и још јаче веровао да ћу доћи кући.

По оздрављењу пребаце ме опет у павиљон број 3. У међувремену жене су пуштене кући. Ја сам Милу видио али она није познала мене.

Енглези су 18. априла бомбардовали Београд. Хтели су да сруше мост на Сави а погодили су наш логор. После шест бомби оборе наш павиљон. Дрвена конструкција падне и убије неколико логораша. Ја се извучем напоље и легнем у прву рупу од бомбе. Десетак метара од улаза лежи пет логораша а три пирамиде на улазу у логор високе су и до двадесет метара. Викнем оној петорици да иду одатле јер би пирамиде могле пасти на њих. У томе дотрчи у моју јаму Бранко Даљац и кука да је жедан. Ја му дам да лизне мало шећера који је био замотан у мојој марамници а ова није била прана пуна два месеца. Он је лизнуо шећер два пута а ја једном и марамница је била празна али нам је ипак било мало лакше. Погледамо од Београда долази много авиона, налете и опет бацају бомбе на логор. Једна бомба

падне на пирамиде и све три падоше и убише оних пет несретника. Авиони су одлетели даље на Земун. Тад су дошли Немци и натерали све оне који су имали снаге да купе мртве и рањене. Њих су свлачили голе и одвозили некуда.

После бомбардовања претерали су нас у павиљон 4. Навече у први мрак командант логора направи збор свих преосталих било нас је још око петсто људи. У том павиљону било је између осталог пет Шваба из Попинаца који су били назарени па нису хтели да приме пушке и чувају страже од партизана. Неки Кисић из Сарајева, који је био цивилни командант логора, реферисао је да је од бомбардовања убијено 240 а рањено 700 људи. Командант упита једног дебелог Швабу тко је крив за ово страдање. Швабо је као назарен одговорио: “Божија воља!”. Командант поскочи и рече: “Каква Божија воља, сад ћеш добити педесет батина за твоју Божију вољу!”. Одмах су двојица ударили шваби педесет батина и кад је пао у несвест прскали су га водом.

Кад смо добили вољно вратили смо се у павиљон који није био срушен. До мене је лежао један Швабо који је био комшија од оног тученог. Од њега сам сазнао пуно о њима. За себе је рекао да има пет синова, тројица у партизанима а двојица у немачкој војсци. Тучени има једног сина који је у немачкој војсци капетан. Он сутра долази на допуст и сигурно ће доћи овамо у логор да види оца. Сутрадан видимо команданта логора како долази с једним немачким официром а успут се свађају. Тучени Швабо изађе, грли се са официром и оба двојица одлазе.

Сутрадан, 23. априла, позову отприлике нас педесет. Кисић нас одведе и преда среском начелнику Земунa. Тиме смо постали слободни али су се земунски чиновници разбежали од бомбардовања па није имао тко да нам изда уверења. Дали су нам их сутрадан заједно с новцем који су нам били одузели при доласку у логор. Разишли смо се по гостионама и после шест месеци сео сам први пут на столицу и за сто, појео мали гулаш и попио два деци вина. Било је близу вече, киша је помало падала а нисмо имали где преноћити. Сремци који су били ближе Земуну разишли су се по граду, док је нас дванаест Бобоћана остало на улици. Наишао је један грађанин и кад је чуо тко смо и одакле смо стави нам једну собу на располагање. Ту смо преноћили а ујутро опет у среско начелство где су нам рекли да дођемо навече. Ја са још тројицом одем у једну македонску кухињу где смо појели по порцију белог пасуља. Затим купим килу белог хлеба. После осам сати навече добијемо уверења али у девет сати почиње полицијски сат. Замолимо оног грађанина да нам дозволи да опет преноћимо код њега и он нас је радо примио. Ујутро у пет сати кренемо на жељезничку станицу али пошто је она била разрушена морали смо ићи на станицу Земун Поље.

Навече стигнемо у Винковце. Кишица је помало падала па смо замолили гостионичара на крају града да нам даде преноћиште. Рекао је да нам не сме дати без одобрења полиције али може примити наш пртљаг на чување. Онда смо кренули у Нуштар и стигли у први мрак тамо. Питали смо неколико кућа за конак али нитко нас није примио у кућу. Упутили смо се у Пачетин и стигли око 10 навече. Млађи су отишли даље за Боботу а нас четири старија човека смо преноћили у Пачетину код родбине. Ја сам код сестре Живке добио вечеру и после шест месеци мекан кревет. Легао сам у једанаест сати навече и нисам се будио до девет сати сутрадан. После доручка сестрин муж Кузман одвезе нас четворицу до Боботе, није смео даље. У Клаићевом сокаку смо се разишли. Весо и Обрад одоше кроз баште, ја и Вукашин сокаком. Он сврати код сестре а ја наставим сокаком, али никога нема на улици. При крају сокака стоји Вељина жена и када сам се приближио на десетак метара она оде у авлију. Кад сам прошао цркву и ушао у наш сокак, Тончина кћи гледа кроз прозор и чујем како каже: “Мама, види какво чудо иде сокаком!” Дођох кући, изљубих децу, пресвучем се и легнем на отоман. Народ поче долазити као да се десило неко чудо. Ујак Гекула дође и рече: “Лазо мој, ти некако дође а мој Лазо неће никада доћи!” И тако наставих одмарање. То је било дана 26. априла 1944. године.

3. новембра 1943. отерано је у логор из Боботе 82 човека а 26. априла 1944. враћено је само 40 људи. Ја сам отишао са 110 кг а вратио се са 52 кг.

У Боботи 31. јула 1975.

Напомена

Аутор је причао унуку да је у логору затекао једног хрватског партизана који је цело време лежао. Кад су се упознали младић му је причао да су му чувари логора ударцима разбили дебело месо. Аутор је очигледно заборавио да стави на папир тај детаљ.

Поздрав из Карловца.

Поздрав из Карловца.

ЗЕНИТ

Српска учитељска препарандија (женска) у Карловцу отворена 1875. г.

Српска учит. препарандија.

Српска учит. препарандија.

Ирина Суботић

Прејед заоставшине Љубомира Мицића¹

Зенит

У седамдесетшестој години угасио се живот Љубомира Мицића од запаљења плућа, али и од исцрпљености, неисхрањености, па и наталоженог осећања губитништва због трајних, неуспелих битака: “Човек који је дао толики допринос нашој култури, који је с толико вере гледао визионарски у други, бољи свет, умро је 14. јуна 1971. године, оставши до краја живота несхваћен, потцењен и заборављен од свих, завршивши свој несрећни живот на једном гвозденом кревету у ходнику дома старца у Качареву”.² Његов београдски једнособни стан на последњем спрату у улици Проте Матеје број 18 остао је препун нагомиланих ствари. У њему је било мало намештаја: полице, столице, ормани, два кревета ... Постељу своје супруге Анушке Мицић није распремао вероватно од њене смрти 1962: прекривао ју је сувим цвећем и чувао као реликвију. На поду су биле наслагане гомиле новина и часописа: могло се разазнати да се ради о *Политици*, *НИН*-у и другим дневним и недељним гласилима, али Мицић је током мојих редовних посета четвртом од лета 1967. до зиме 1969. године из таквих гомила извлачио и своје “библиографске свеске”, како их је називао, као и поједине бројеве *Зенића*. Поклањао ми их је с посветом или записима.³ Биле су ту нагомилане и бројне књиге, фасцикле, кутије, велике затворене коверте – све прикривено деценијским наслагама прашине. Мицић је повремено неке записе или публикације вадио и испод кревета. Изнад једног сточића стајала је велелепна скулпто-слика Александра Архипенка (Alexandre Archipenko) која је заузимала готово пола зида. На зидовима је било неколико већих сли-

1 Ради се о једној од копија списка коју сам сачувала као свој, ауторски примерак. Остали примерци се налазе у Општини Врачар, Народном музеју, Народној библиотеци Србије и свакако у судским архивама. Приложени спискови су прекуцани на рачунару с минималним исправкама очевидних словних грешака и у потпуности одговарају оригиналном документу.

2 Миломир Њежић, “Зенитизам Љубомира Мицића”, *Уметност*, Београд, бр. 34, април-јуни 1973, 58.

3 Неколико писама које ми је Мицић упућивао и више бројева *Зенића* које ми је покљонио чувају се у Музеју савремене уметности у Београду: као кустос у Одељењу за документацију тог Музеја прикупљала сам податке и документе за предстојећу изложбу о уметности треће деценије XX века. О томе сам објавила текст: “Сећања на сусрете са Љубомиром Мицићем”, *Књижевност*, Београд, св. 7/8, јули/август 1981, 1483-1487.

- 4 Слика је убрзо откупљена и од добијених пара њих двојица су касније Мицићу подигли споменик на Новом гробљу.
- 5 Председника Урошевића сам упозорила да је важно све сачувати, јер су се и међу старим папирима могли наћи драгоцени документи. Општина је Народном музеју одмах дала на чување – до окончања судског поступка – скулптурну слику *Две жене А. Архипенка, Анушкин портрет В. Гецана и неколико слика Бранка Ве Пољанског. Зоран Маркуш је приредио изложбу слика Бранка Ве Пољанског у Галерији "Јован Поповић" у Опову октобра 1974. године и објавио у каталогу изложбе студију о његовој уметности.*

ка: данас култна Борба дана и ноћи Јована Бијелића, тада позната само из једне давнашње црно-беле, нејасне репродукције у часопису *Зенић* из 1921; затамњени дендистички женски портрет (за који тада нисам знала да је Анушкин, рад Вилка Гецана); неколико тамних, готово мистичних ведута неког града (касније ће се установити да су то париске слике Мицићевог брата Бранка Ве Пољанског из периода његовог панреализма). Било је по зидовима и много мањих уметничких радова и старих фотографија у скромним рамовима из којих сам само могла да наслутим да је Мицић некада био окружен авангардним делима разних аутора.

Мицић је радо причао тихим, спуштеним гласом о ономе што га је тада занимало и о чему је писао у протестним писмима и на машини куцаним брошурама, упућеним одговорнима на бројне адресе: о лошим радио емисијама (телевизију, разуме се, није гледао), о прљавштину по граду, о сукобима са станарима његове зграде и њиховим провокацијама, о искорењавању ћирилице, о разним судским процесима кроз које је пролазио готово целог живота... Али није волео да му постављам питања: или их је избегавао или је одговарао на свој, енигматичан начин, као кад је изјавио да нема брата. Још мање сам се усуђивала да га питам о делима којима је био окружен, јер је испољавао исконску преплашеност да ће неко "нешто" дознати и да ће он сносити тешке последице. Да је мукотрпан живот остао на њега дубоке последице, могло се одмах уочити по његовом држању, понашању, неповерењу, па и страховима.

Пред сам крај његовог живота историчар уметности Миломир Њежић га је са својим другом Бранком Скробоњом обилазио: они су бринули о његовој исхрани, на разне начине му били на услузи, одвезли га у болницу а потом и сахранили о свом трошку. Бијелићеву слику Борба дана и ноћи однели су у Музеј савремене уметности.⁴ Непосредно по Мицићевој смрти Општина Врачар – која је располагала станом – испразнила је све што је у њему затечено. Захваљујући личном ангажовању тадашњег председника Општине Бранислава Урошевића,⁵ сачувана је свака ситница, сем малобројног, старог и скромног намештаја, кухињских потрепштина, изношене одеће и осушеног цвећа са Анушкиног кревета.

Током десетогодишњег ишчекивања да се окончају званична трагања за могућим наследницима и донесу сва одговарајућа административно-судска решења, у име Народног музеја, где сам тада радила, упорно сам се интересовала за судбину Мицићеве оставштине. Најзад, у пролеће 1980. добила сам одговор да су сви поступци окончани, да наследници нису нађени упркос покушајима на разним местима, укључујући и Банију одакле су Мицићи били пореклом. Било је потребно сачинити спискове сачуваних предмета.

Готово пет месеци – од априла до августа 1980 – са Верицом Шеремет, референтом за библиотеку и документацију Општине Врачар, прегледала сам и пребројавала ствар по ствар, књигу по књигу, документ по документ ... У некомфорним подрумима општинске управне зграде на Каленићевој пијаци вадиле смо из дванаест металних сандука драгоцене рукописе, часописе и уметничка дела на папиру заједно са талозима прашине и паучине, угинулим бубама, мишевима, ноћним лептирима и разним нечистоћама, покушавајући да што боље разврстамо и што брже окончамо велики посао. Међутим, разврставање није могло детаљно и најпрецизније да се обави јер смо сандуке морали да отварамо један по један а њихов садржај се често понављао. Први део спискова заоставштине је закључен редним бројем 1232, а онда смо накнадно трагале за још једним (тринаестим!) сандуком. Његов садржај уз Мицићеве и друге књиге, разне светске и југословенске часописе, међу којима је било низ примерака *Зеница*, *Дага-Лок*, фасцикле са разном документацијом, рукописима, бележницама и сл., нашле смо одвојено у челичној каси једне од канцеларија. Списак је дефинитивно закључен бројем 1772, при чему број није значајан и 1772 предмета, јер су многе фасцикле (на пример, једанаест фасцикли са судском документацијом), кутије и коверти садржале бројне документе, рачуне, штампане материјале, белешке, агенде, календаре, исечке из новина, фотографије или писма које нисмо могле детаљно да прегледамо и појединачно попишемо, највише због тога што нико није очекивао да ће рад бити тако дуготрајан и сложен. Из администрације Општине су нас поспешивали да што пре окончамо посао, али то није било могуће брзо извести, јер сам списак сама куцала на старој, расклиматаној, обичној – чак не ни електричној писаћој машини, на танким папирима Б формата. То је на изванредан начин и оправдање што све није могло да буде детаљно описано, што поједина уметничка дела нису била тада идентификована (на пример, цртежи Бранка Ве Пољанског) и што су се појављивале извесне словне грешке које се нису могле исправити.

Задатак је био да се на списковима одмах предложи подела предмета између Народног музеја и Народне библиотеке Србије. Имајући у виду да је Мицић пре свега био књижевник и песник и да је у његовој заоставштини био велики број рукописа, књига, часописа и других публикација које Народно музеј није могао да прими, било је логично да књижевна оставштина буде похрањена у Народној библиотеци Србије. Али пошто је и она имала тешкоћа са смештајем, а поседовала бројне дупликате и трипликате, сугерисано је да се дела опште литературе предложи за Библиотеку “Петар Кочић”. Тако су на основу одлуке Извршног савета и Скупштине општине Врачар уметнички предмети, литература из историје уметности у најширем смислу, писма, фотографије и документација о

6 На основу Решења Већа удруженог рада и Већа месних заједница Скупштине општине Врачар бр. 06-485/80-VII од 30. X 1980, потом на основу Решења Секретаријата за привреду и финансије општине Врачар у Београду, број 63-1/80-II од 24. XI 1980. Решење о заоставштини је у Народно музеју заведено под бројем 363/6 од 28. XI 1980. Следиле су процедуре пријема: целокупан материјал сам припремила за Комисију за откуп и експертизе Народног музеја, одржану 3. VI 1982.

7 Народно музеј и Институт за књижевност и уметност приредили су током фебруара и марта 1983. године у Београду, а априла исте године у Загребу изложбу под називом *Зенић и авангарда двадесетих година* (аутори Ирина Суботић и Вида Голубовић) са каталогом у којем су обрађена сва дела из Мицићеве заоставштине; била је изложена и бројна документарна грађа из Народне библиотеке. Изложба је касније у различитим концепцијама и под различитим називима била приказана у неколико европских земаља. Институт за

књижевност и уметност је заједно са Народном библиотеком Србије из Београда и Српским културним друштвом "Просвјета" из Загреба објавио 2008. године репринт свих бројева *Зенића* праћен опсежном монографијом о часопису под насловом *Зенић 1921-1926* (ауторке Видосава Голубовић и Ирина Суботић).

Мицићу и другим уметницима били предати Народном музеју, а Народној библиотеци књиге и разне публикације на српском и другим језицима, везане за литературу, историју, филозофију, науку, религију, политику, како југословенску тако и светску, затим енциклопедије, речници, лексикони, мапе и сл. Зенитистичка издања и сачувани бројеви часописа *Зенић* подељени су између ове две установе, с тим што је већи број предложен за Народну библиотеку, имајући у виду потенцијалне бројније кориснике.

Од тренутка када је заоставштина ушла у Народну библиотеку и Народни музеј,⁶ започета је уобичајена обрада која је подразумевала инвентарисање и смештај. Свака установа је имала свој принцип рада: у Народном музеју су се дела класификовала према врсти материјала због различитих начина и услова адекватног чувања, као и према подели на национално и инострано порекло уметника. Тако је целокупна Мицићева – уосталом као и свака друга заоставштина – подељена по посебним збиркама: Инострана уметност, Југословенско сликарство XX века, Цртеж и графика југословенских аутора XX века, Цртеж и графика страних аутора, Архива, Документација, Библиотека. Другим речима није постојала могућност увида у целину заоставштине.⁷

Иако су до сада многи историчари и теоретичари уметности и књижевности вршили – како у Народној библиотеци тако и у Народном музеју – истраживања везана за стваралаштво и заоставштину Љубомира Мицића, за *Зенић* и зенитизам уопште, чини се да је остало још много неиспитаних извора и веза и да је зато врло корисно објавити оригиналне спискове као документе од изузетног значаја. Сматрам да они дају свеобухватну и истовремено врло разуђену слику о Мицићевом скромном начину живота, али и о његовим непресахлим интересовањима за различите области цивилизације, посебно за историју, филозофију и науку у најширем смислу, за светску, стару и модерну, исто колико и за југословенску књижевност, за феномене савремености и проблеме са којима се суочавала југословенска држава... Наслови бројних књига показују да је посебно занимање показивао, разуме се, за модерну уметност, и истовремено за прошлост и судбину Срба, за средњовековне споменике, Конкордат, јеврејско питање и масонерију.

Свака од ових тема би, по свој прилици, могла да буде протумачена у оквиру социоисторијског и културолошког контекста, као и из његовог личног угла и из његових животних искустава. Из сачуваних докумената се може пратити широки круг његових познаника из готово свих европских земаља, затим сарадника и малобројних поклоника који су му писали или поклањали књиге и друге публикације. Могу се уочити интересовања за свет уметности која нису престајала ни последњих година његовог

живота: обилазио је изложбе и чувао каталоге не само из времена своје активне авангардистичке делатности већ и из позних година када је био искључен из јавности и када се готово није знало да ли је уопште жив. Исто тако, постоје наговештаји да је у позним годинама учио енглески и италијански (речник је из 1961. године), а и обнављао своје знање француског језика. Бројни документи, писма и фотографије такође могу да употпуне слику о његовом приватном животу мада је заоставштина много више сведочанство о његовом јавном (не)присуству. Мали број сачуваних личних предмета сведочи о његовој крајњој скромности. И више од тога: о сиромаштву у којем је живео⁸ – чувајући при том испод кревета огромно богатство у виду уметничких дела најрепрезентативнијих стваралаца двадесетих година XX века, као што су Марк Шагал (Marc Chagall), Василије Кандински (Vassili Kandinsky), Лазар Ел Лисицки (Lazar El Lissitzky), Роберт Делоне (Robert Delaunay), Ласло Мохол-Нађ (László Moholy-Nagy), Албер Глез (Albert Gleizes), Серж Шаршун (Serge Charchoune) ... Или дела Јосипа Сајсла (Seissel) алиас Јосифа Јо Клека, Аугуста и Теје (Thea) Чернигој, Вилка Гецана, Винка Форетића, Јована Бијелића, Михаила С. Петрова, Вјере Билер (Biller), којима се обогаћује слика историјске авангарде на тлу Југославије.

Објављивањем ових спискова желели бисмо да подстакнемо даље и целовитије истраживање о Мицићу као интелектуалцу који је, чини се, још увек виђен или само кроз националну односно националистички обојену призму, или једнодимензионално као занесени авангардиста – анархиста одушевљен болшевизмом. Као и свака слојевита личност – и Љубомир Мицић је у себи сажео много различитих, наизглед инкомпатибилних особности које су биле резултат његове изузетне интелигенције, филозофског образовања, уметничке сензибилности, визионарности и велике моћи препознавања суштинских одлика свога времена. Али, истовремено можемо говорити о Мицићу као одразу једног посебног, преломног тренутка европске и југословенске културе када је одиста почињао двадесети век. Након пошаста коју је за собом оставио Први светски рат, сламајући вредности којима се Европа дичила и које је гајила од времена просветитељства, рађао се Нови човек у којег је Мицић веровао: човек с балканских висова који ће оплеменити, ојачати и препородити стару, уморну Европу. Као метафора тог човека може да послужи ова богата и никада целовито приказана и изучена заоставштина: она свакако даје много материјала за подстицај младим генерацијама стручњака да, захваљујући актуелним интердисциплинарним методама студија културе, приступе додатним истраживањима која наше генерације нису оствариле.

- 8 Сачувани су исечци из новина у којима Мицић оглашава продају неких личних предмета, рукавица, на пример.

СПИСАК ДЕЛА ЗАОСТАВШТИНЕ

(КЊИГЕ, ЧАСОПИСИ, ФОТОГРАФИЈЕ, ПРЕПИСКА И ДР.) ПОК. ЉУБОМИРА МИЦИЋА

I Књиге – домаћа издања

бр.	Аутор	Назив дела	Год.	ПРИМЕДБА издања
1.	Стојан Новаковић	ЗАКОНИК СТЕФАНА ДУШАНА	1898.	Народна библиотека
2.	Јован Јовановић	ЈУЖНА СРБИЈА	1941.	Народна библиотека
3.	Јаша Томић	НЕСАВРЕМЕНА И САВРЕМЕНА ИСТОРИЈА	1910.	Народна библиотека
4.	Илд. Богданов	НЕПРИЈАТЕЉ ЈУГОСЛОВЕНСТВА	1927.	Народна библиотека
5.	Слободан Јовановић	СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ	1920.	Народна библиотека
6.	Милонко Вукићевић	ЗНАМЕНИТИ СРБИ МУСЛИМАНИ	1906.	Народна библиотека
7.	Ј. Стаљин	О ОСНОВАМА ЛЕЊИНИЗМА	1945.	Народна библиотека
8.	К. Маркс Ф. Енгелс	КОМУНИСТИЧКИ МАНИФЕСТ	1945.	Народна библиотека
9.	Ј. Стаљин	О ДИЈАЛЕКТИЧКОМ И ИСТОРИЈСКОМ МАТЕРИЈАЛИЗМУ	1945.	(2 примерка – уписано руком) Народна библиотека
10.	Станислав Винавер	ГОДИНЕ ПОНИЖЕЊА И БОРБЕ	1945.	Народна библиотека
11.	Милан Банић	АГОНИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ	1941.	(2 примерка – уписано руком) Народна библиотека
12.	М. Нешковић	ШЕЋЕРНА БОЛЕСТ	1938.	Народна библиотека
13.	Душан Поповић	СРБИЈА И БЕОГРАД	1950.	Народна библиотека
14.	–	ДОКУМЕНТИ О ПРОТИВНАРОДНОМ РАДУ И ЗЛОЧИНИМА ЈЕДНОГ ДИЈЕЛА КАТОЛ. КЛЕРА	1946.	(2 примерка) Народна библиотека
15.	–	ЧЕТВРТИ ПЛЕНУМ ЦКПЈ	1951.	Народна библиотека
16.	Јован Скерлић	ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ШТАМПЕ	1911.	Народна библиотека
17.	Велибор Глигорић	ЛИЦА И МАСКЕ	1927.	Народна библиотека
18.	Алекса Ивић	ИСТОРИЈА СРБА У ВОЈВОДИНИ	1929.	Народна библиотека
19.	Милош Црњански	КЊИГА О НЕМАЧКОЈ	1931.	Народна библиотека
20.	Јован Јовановић	БОРБА ЗА НАРОДНО УЈЕДИЊЕЊЕ	1938.	Народна библиотека
21.	Ж. Милосављевић	СРПСКО-ХРВАТСКИ СПОР ЗА III ДЕО	1939.	(2 примерка) Народна библиотека

22.	Ж. Милосављевић	СРПСКО-ХРВАТСКИ СПОР И НЕИМАРИ ЈУГОСЛАВИЈЕ	1938.	Народна библиотека
23.	Алекса Ивић	ИЗ ДОБА КАРАЂОРЂА И СИНА МУ КНЕЗА АЛЕКСАНДРА	1926.	Народна библиотека
24.	Милутин Степановић	СРБИ И БУГАРИ	1913.	Народна библиотека
25.	Илић Јејо	ДУНАВСКА УЛИЦА	1932.	Народна библиотека
26.	Стојан Новаковић	СРБИ И ТУРЦИ	1933.	Народна библиотека
27.	Венијамин Калаји	ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА	1882.	Народна библиотека
28.	Франко Поточњак	ИЗ ЕМИГРАЦИЈЕ	1919.	Народна библиотека
29.	–	НАРОДНЕ ПЕСМЕ	1938.	Народна библиотека
30.	Душан Николајевић	КРАЉ МИЛАН И ТИМОЧКА БУНА	1927.	Народна библиотека
31.	Епископ Николај	ВИДОВДАНСКИ ГОВОР	1939.	Народна библиотека
32.	–	КРАЈИНА	с.д.	Народна библиотека
33.	Карло Сфорца	НИКОЛА ПАШИЋ	1937.	Народна библиотека
34.	Душан Радић	ЖИВИ НАКОВАЊ	1937.	Народна библиотека
35.	Вико Баун	ЉУДИ У ХОТЕЛУ	1947.	Народна библиотека
36.	Станислав Винавер	ГОЧ ГОРИ	1927.	Народна библиотека
37.	Сава Косановић	ШТА СЕ МОГЛО ВИДЕТИ ИЗ ЕМИГРАЦИЈЕ	1945.	Народна библиотека
38.	–	СВЕТСКИ КОНГРЕС ЗА ЗАШТИТУ ДЕЦЕ	1954.	Народна библиотека
39.	Псуњински	У ИМЕ ХРИСТА	1944.	Народна библиотека
40.	–	ХОРСКЕ ПЕСМЕ	1957.	Народна библиотека
41.	Божа Јовановић	У СЛУЖБИ СВОМЕ НАРОДУ	1941.	Народна библиотека
42.	–	ПРОГРАМ И ПРАВИЛА СРП. РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ	1940.	Народна библиотека
43.	Марија Роца	КУЛТ ЊЕГОША И ЦРНЕ ГОРЕ У ДАЛМАЦИЈИ	1963.	Народна библиотека
44.	–	ШУМАДИЈА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ	1932.	Народна библиотека
45.	Едгар По	ЦРНА МАЧКА	с.д.	Народна библиотека
46.	Крешимир Ковачић	ПАР НАС С ПАРНАСА	1922.	Народна библиотека
47.	П. Талетов	ДЕМОКРАТИЗАМ	1928.	Народна библиотека
48.	А. Чехов	ПОЗНО ЦВЕЋЕ	1921.	Народна библиотека
49.	Јаша Продановић	УСТАВНИ РАЗВИТАК И УСТАВНЕ БОРБЕ У СРБИЈИ	1936.	Народна библиотека
50.	Михајло Петровић	КАКО ЈЕ ПОСТАО БЕОГРАД	1931.	Народни музеј
51.	Никола Гогољ	МРТВЕ ДУШЕ	1921.	Народна библиотека
52.	Псуњински	ХРВАТИ У СВЕТЛОСТИ ИСТОРИЈСКЕ ИСТИНЕ	1944.	Народна библиотека
53.	Др. Ђоко Слијепчевић	НАЗАРЕНИ У СРБИЈИ до 1914. године	1943.	Народна библиотека
54.	Ђорђе Сп. Радојичић	СТАРИ СРПСКИ КЊИЖЕВНИЦИ, расправе и чланци	1942.	(2 примерка) Народна библиотека
55.	Радослав Перовић	ВЕСТИ О СРБИМА У РУМУНСКИМ ЛЕТОПИСИМА	1941.	Народна библиотека
56.	–	ПИСМА ЦК КПЈ И ПИСМА ЦК СКП (б)	1948.	Народна библиотека
57.	Стенографске белешке и документа са суђења	ИЗДАЈНИК И РАТНИ ЗЛОЧИНАЦ Дража Михајловић	1946.	Народна библиотека
58.	Група аутора	БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ПОД АУСТРО-УГАРСКОМ	1938.	Народна библиотека
59.	Др. Лујо Бакотић	СРБИ У ДАЛМАЦИЈИ од пада Млетачке Републике до уједињења	1938.	Народна библиотека

60.	Димитрије Поповић	БОРБА ЗА НАРОДНО УЈЕДИЊЕЊЕ 1908-1914.	1936.	Народна библиотека
61.	Милутин Бојић	КРАЉЕВА ЈЕСЕН	1918.	Народна библиотека
62.	А. А. Жданов	РЕЧ У ДИСКУСИЈИ О КЊИЗИ Г. Ф. АЛЕКСАНДРОВА “ИСТОРИЈА ЗАПАДНОЕВРОПСКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ”	1947.	Народна библиотека
63.	Јаков Игњатовић	МИЛАН НАРАНЦИЋ	1942.	Народна библиотека
64.	Дим. Кириловић	ОПИС АРАДСКЕ ЕПАРХИЈЕ У СТИХОВИМА	1955.	Народна библиотека
65.	Фердо Шишић	J. J. STROSSMAYER	1933.	Народна библиотека
66.	Никола Стојановић	ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДБОР	1927.	Народна библиотека
67.	Јован Цвијић	БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО И ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЗЕМЉЕ	1931.	Народна библиотека
68.	Мих. Гавриловић	МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ И ВУК СТЕФ. КАРАЦИЋ	1908.	Народна библиотека
69.	Јован Ердељановић	БРОЈ СРБА И ХРВАТА	1911.	Народна библиотека
70.	–	О БАЛКАНУ	1930.	Народна библиотека
71.	Александар Белић	ВУК КАРАЦИЋ	1933.	Народна библиотека
72.	–	ТОПЛИЧКА СПОМЕНИЦА	1934.	Народна библиотека
73.	Исидора Секулић	ПЕТАР КОЧИЋ	1935.	Народна библиотека
74.	–	АГОНИЈА БЕОГРАДА	1931.	Народна библиотека
75.	Душан Обрадовић	СРБИЈА И АУСТРИЈСКИ СЛОВЕНИ У СВ. РАТУ	с.д.	Народна библиотека
76.	Стево Марковић	СЕОБЕ СРБА	с.д.	Народна библиотека
77.	Коста Тодоров	СТАМБОЛИСКИ	1937.	Народна библиотека
78.	Драгиша Живковић	ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ	1969.	Народна библиотека
79.	Божидар Ковачевић	ПРВИ УСТАНАК	1940.	Народна библиотека
80.	–	ЕНГЛЕСКА ПРОТИВУ СРПСКОГ НАРОДА	1942.	Народна библиотека
81.	Драгиша Живковић	КЊИЖЕВНИ ПЕРИОДИ И КЊИЖЕВНИ ПРАВЦИ	1970.	Народна библиотека
82.	Милосав Васиљевић	ДИРИГОВАНА ПРИВРЕДА	1943.	Народна библиотека
83.	Вељко Влаховић	ПЛАНОВИ АМЕРИЧКИХ ИМПЕРИЈАЛИСТА ЗА СВЕТСКИМ ГОСПОДСТВОМ И ОБНОВОМ ФАШИЗМА	1948.	Народна библиотека
84.	–	ВЕЛИКИ ГОВОР ВОЂЕ РАЈХА	1941.	Народна библиотека
85.	Ладислав Жинбрек	РАЗГОВОРИ О КЊИЖЕВНОСТИ	1936.	Народна библиотека
86.	–	НАШИ У ЗАРОБЉЕНИШТВУ	с.д.	Народна библиотека
87.	Анатол Франс	НА ПРАГУ НОВОГ ДОБА	1946.	Народна библиотека
88.	Арсо Јовановић	ПРЕГЛЕД НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ	1946.	Народна библиотека
89.	В. Колбановски	О КОМУНИСТИЧКОМ МОРАЛУ	1946.	Народна библиотека
90.	–	ГОДИШЊА АДРЕСА ПРЕДСЕДНИКА РУЗВЕЛТА	1945.	(2 примерка) Народна библиотека
91.	Бранко Чубриловић	ЗАПИСИ ИЗ ТУЏИНЕ	1946.	Народна библиотека
92.	–	ИСТОРИЈА СВЕСАВЕЗНЕ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ	1945.	Народна библиотека
93.	Васо Глушац	ИСТИНА О БОГУМИЛИМА	1945.	Народна библиотека
94.	Лав Матијас	ГЕНИЈЕ И ЛУДИЛО У РУСИЈИ	с.д.	Народна библиотека
95.	Ристо Ратковић	НЕВИД БОГ	1933.	Народна библиотека
96.	Ч. Оман	КРАТКА ИСТОРИЈА ЕНГЛЕСКЕ	1920.	Народна библиотека

97. –	ОМЛАДИНСКИ АЛМАНАХ	1942.	Народна библиотека
98. М. Плисецкиј	ПОРЕКЛО ЧОВЕКА	1954.	Народна библиотека
99. –	СУЂЕЊЕ ЧЛАНОВИМА ПОЛИТИЧКОГ И ВОЈНОГ РУКОВОДСТВА ОРГАНИЗАЦИЈЕ ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА	1945.	Народна библиотека
100. –	ЦРНЦИ У АМЕРИЦИ	с.д.	Народна библиотека
101. Л. Рожи и П. Депик	ФРАНЦУСКА ИСТОРИЈА	1919.	Народна библиотека
102. Јов. Мишковић	КОСОВСКА БИТКА	1890.	Народна библиотека
103. Миле Павловић	СТЕВАН СРЕМАЦ	–	Народна библиотека
104. М. Ђурчин	ПЕСМЕ	1906.	Народна библиотека
105. Радоје Домановић	КРАЉЕВИЋ МАРКО ПО ДРУГИ ПУТ МЕЂУ СРБИМА	1901.	Народна библиотека
106. Јован Скерлић	ИСТОРИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	1921.	Народна библиотека
107. Милан Петровић	СКАМЕЊЕНЕ СУЗЕ	1962.	Народна библиотека
108. Мирко Деановић и Анте Петравић	АНТОЛОГИЈА САВРЕМЕНЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ. ЛИРИКЕ	1922.	Народна библиотека
109. Ст. Живадиновић	БЕТОВЕН	1937.	Народна библиотека
110. Драгољуб Павловић	ИВАН ГУНДУЛИЋ. ОДАБРАНЕ СТРАНЕ	–	Народна библиотека
111. Сима Симић	ТУЋИНСКЕ КОМБИНАЦИЈЕ ОКО НДХ	1958.	Народна библиотека
112. Јагош Јовановић	СТВАРАЊЕ ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВЕ	1948.	Народна библиотека
113. Чедомил. Митриновић	НАШИ МУСЛИМАНИ	1926.	Народна библиотека
114. Јован Туцаковић	НАШЕ ЛЕКОВИТО БИЉЕ	–	Народна библиотека
115. Исак Нахмијас	АНТОЛОГИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АНТИЛИРИКЕ	1939.	Народна библиотека
116. Сима Симић	ПРЕКРШТАВАЊЕ СРБА ЗА ВРЕМЕ ИИ СВЕТСКОГ РАТА	1958.	Народна библиотека
117. Сима Симић	ВАТИКАН ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ	1958.	Народна библиотека
118. Вук Врховац	ШЕЋЕРНА БОЛЕСТ И ЊЕЗИНО ЛЕЧЕЊЕ	1949.	Народна библиотека
119. С. Станојевић	ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА	1926.	Народна библиотека
120. Светолик Гребенац	КРОЗ ИСТОРИЈУ СРБА	1938.	Народна библиотека
121. –	СРПСКА НАРОДНА ЧИТАНКА	с.д.	Народна библиотека
122. Миливој Алимпић	РАД ПРВЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ БРИГАДЕ У ПРОБОЈУ СОЛУНСКОГ ФРОНТА	1923.	Народна библиотека
123. Војислав Марковић	ФРАГМЕНТИ ЈЕДНОГ КРАТКОГ ЖИВОТА	1933.	Народна библиотека
124. –	КРВ СЛОВЕНСТВА	1924.	Народна библиотека
125. Петар Максимовић	ЦРВЕНИ ПЛАМЕНИ	1928.	Народна библиотека
126. Ненад Дивљан	У СЕНЦИ ДУШЕ	1932.	Народна библиотека
127. Сима Пандуровић	ДАНИ И НОЋИ	1912.	Народна библиотека
128. Драгиша Лапчевић	ОКУПАЦИЈА	с.д.	Народна библиотека
129. Војислав Илић Млађи	ЈЕСЕНСКИ ЦВЕТОВИ	1923.	Народна библиотека
130. –	НИКОЛА ПАШИЋ У НОВОЈ ЕВРОПИ	1926.	Народна библиотека
131. Oskar Tartaglia	ВЕЛЕИЗДАЈНИК	1928.	Народна библиотека
132. Јов. Хаџи Васиљевић	СРПСКА ВОЈСКА У ЕВРОПСКОМ РАТУ	1919.	Народна библиотека
133. К. Јиречек	ИСТОРИЈА СРБА	1923.	Народна библиотека

134. Бож. Кнежевић	МИСЛИ	1914.	Народна библиотека
135. Миленко Вукићевић	КРАЉ ПЕТАР ОД РОЂЕЊА ДО СМРТИ	1922.	Народна библиотека
136. Петар Коњовић	ЖЕНИДБА МИЛОШЕВА	1941.	Народна библиотека
137. Милан Будимир	LITTERAE LATINAE	1957.	Народна библиотека
138. –	УСТАВ СССР	1945.	Народна библиотека
139. Владимир Назор	ГОВОРИ И ЧЛАНЦИ	1946.	Народна библиотека
140. Вилијам Бевериц	ПУНА ЗАПОСЛЕНОСТ У СЛОБОДНОМ ДРУШТВУ	1944.	Народна библиотека
141. –	САОПШТЕЊА Бр. 66-93 О ЗЛОЧИНИМА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА	1946.	Народна библиотека
142. –	КРАЈИНА	с.д.	Народна библиотека
143. –	ХИТЛЕР О ИСТОЧНОМ РАТИШТУ	1941.	Народна библиотека
144. Ђ. Поповић	О ЦИНЦАРИМА	с.д.	Народна библиотека
145. –	КРИВИЧНИ ЗАКОНИК	1951.	Народна библиотека
146. Васиљ Поповић	ЕВРОПА И СРПСКО ПИТАЊЕ	1940.	Народна библиотека
147. Милан Марковић	ЦАЈЛАЈСОВА МЕТОДА	1939.	Народна библиотека
148. Ж. Романовић	ПОЧЕЦИ СЛОВЕНСКЕ ИСТОРИЈЕ	с.д.	Народна библиотека
149. Славко Бокшан	НИКОЛА ТЕСЛА	1930.	Народна библиотека
150. Никола Ђоновић	РАД И КАРАКТЕР ЦРНОГОРАЦА	1935.	Народна библиотека
151. Вук Врчевић	НАРОДНЕ БАСНЕ	1909.	Народна библиотека
152. Платон	ФЕДОН ИЛИ О ДУШИ	1937.	Народна библиотека
153. Душан Стојановић	МИЛТОН И ЊЕГОШ	1940.	Народна библиотека
154. Пантелија Срећковић	ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА Књ. II	1888.	Народна библиотека
155. Ленард	СТАРИ СРБИ И СРПСКА ПРАОТАЦБИНА	1927.	Народна библиотека
156. –	СПОМЕНИЦЕ ЉУБОМИРА ДАВИДОВИЋА	с.д.	Народна библиотека
157. Тихомир Ђорђевић	НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ Књ. II, VII, VIII, I, III, IV, V, VI	1930 -1933.	Народна библиотека (Осам књига)
158. Светозар Матић	ПРИМЕРИ СРЕДЊЕ(ВЕКОВНЕ?) КЊИЖЕВНОСТИ	1930.	Народна библиотека
159. Милан Недић	СРПСКА ВОЈСКА И СОЛУНСКА ОФАНЗИВА	1932.	Народна библиотека
160. Руђер Бошковић	ДНЕВНИК СА ПУТА ИЗ ЦАРИГРАДА У ПОЉСКУ	1937.	Народна библиотека
161. Ст. Станојевић	ИЗ НАШЕ ПРОШЛОСТИ	1934.	Народна библиотека
162. Васа Чубриловић	ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК И БОСАНСКИ СРБИ	1939.	Народна библиотека
163. М. Пешић	САВРЕМЕНИ ПИСЦИ	1940.	Народна библиотека
164. Шапчанин Милорад	САБРАНА ДЕЛА књ. I	–	Народна библиотека
165. Миљивоје Башић	ИЗ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	1926.	Народна библиотека
166. Миљивоје Башић	СТАРЕ СРПСКЕ БИОГРАФИЈЕ	1930.	Народна библиотека
167. –	УСТАВ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	1931.	Народна библиотека
168. –	УСТАВ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	1921.	Народна библиотека
169. –	ПОСТАНАК АМЕРИЧКОГ УСТАВА	с.д.	Народна библиотека
170. Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић	ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА	1894.	Народна библиотека

171. Сима Лукин Лазић	КРАТКА ПОВЈЕСНИЦА СРБА	1894.	Народна библиотека
172. Милан Марјановић	СТЈЕПАН РАДИЋ	1937.	Народна библиотека
173. Васа Стајић	СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ	1938.	Народна библиотека
174. Васа Богданов	УСТАНАК СРБА У ВОЈВОДИНИ И МАЂАРСКА РЕВОЛУЦИЈА	1929.	Народна библиотека
175. Милан Ђорђевић	СРБИЈА И ЈУГОСЛОВЕНИ	1922.	Народна библиотека
176. Јоза Ивакић	СЕЛО У ХРВАТскоЈ КЊИЖЕВНОСТИ	1914.	Народна библиотека
177. Векослав Вучар	КОД ЛУЖИЧКИХ СРБА	1930.	Народна библиотека
178. Тих. Ђорђевић	ИЗ СРБИЈЕ КНЕЗА МИЛОША	1922.	Народна библиотека
179. Чед. Ђурђевић	СВЕСЛОВЕНСКИ ИЛИ СВЕСЛАВЕНСКИ	1940.	Народна библиотека
180. Владимир Ђоровић	УЈЕДИЊЕЊЕ	1928.	Народна библиотека
181. Константин Тречек	ИСТОРИЈА СРБА I-III	1922.	Народни музеј
182. —	ЈУБИЛАРНИ ЗБОРНИК ЖИВОТА И РАДА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	1929.	Народна библиотека
183. —	ИЗВОД ИЗ ГРАМАТИКЕ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА	1931.	Народна библиотека
184. Гргуљ Јакшић	БОРБА ЗА СЛОБОДУ СРБИЈЕ	1937.	Народна библиотека
185. Влад. Белић	РАТОВИ СРПскоГ НАРОДА У XIX И XX ВЕКУ	1937.	Народна библиотека
186. Руђард Киплинг	ГОЛИШАН	1924.	Народна библиотека
187. С. Станојевић	УБИСТВО АУСТРИСКОГ ПРЕСТОЛОНАСЛЕДНИКА ФЕРДИНАНДА	1923.	Народна библиотека
188. —	ЗА КРАЉА И ОТАЏБИНУ	с.д.	Народна библиотека
189. Јован Радонић	ЂОРЂЕ БРАНКОВИЋ	1929.	Народна библиотека
190. —	АЛМАНАХ ХРВАТских И СРПских ПЕСНИКА И ПРИПОВЕДАЧА	1910.	Народна библиотека
191. —	САОПШТЕЊЕ О ЗЛОЧИНИМА АУСТРИЈЕ И АУСТРИЈАНАЦА ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ЊЕНИХ НАРОДА	1947.	Народна библиотека
192. —	ДОКУМЕНТИ О ИЗДАЈСТВУ ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА	1945.	Народна библиотека
193. Стојан Новаковић	ДВАДЕСЕТ ГОДИНА УСТАВНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ	1912.	Народна библиотека
194. С. Пандуровић	АНТОЛОГИЈА НОВИЈЕ ЛИРИКЕ	1926.	Народна библиотека
195. Светислав Шумаревић	СЕРБСКИА НОВИНИ	1941.	Народна библиотека
196. Коста Христић	ЗАПИСИ СТАРОГА БЕОГРАЂАНИНА	1923. ?	Народна библиотека
197. М. Николић	СРБИ – ХРВАТИ	1935.	Народна библиотека
198. С. Коваљов	ИНТЕЛИГЕНЦИЈА У СОВЈЕТскоЈ ДРЖАВИ	1947.	Народна библиотека
199. Стојан Протић	УОЧИ УСТАВОТВОРНЕ СКУПШТИНЕ	1920.	Народна библиотека
200. Никола Томазео и Људевит Вуличевић	ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА	с.д.	Народна библиотека
201. —	СРПско-ХРВАТски АЛМАНАХ ЗА ГОД. 1911.	1911.	Народна библиотека
202. Димитрије Кириловић	СРПски НАРОДНИ САБОРИ	1938.	Народна библиотека
203. Божидар Ковачевић	ЗАКОН РЕДА У ИСТОРИЈИ	1921.	Народна библиотека
204. —	ЧАСОСЛОВ	с.д.	Народна библиотека

205.	Иван Стојановић	ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ	1900.	Народна библиотека
206.	Вас. Ћерић	О СРПСКОМ ИМЕНУ	1914.	Народна библиотека
207.	Светозар Прибићевић	ДИКТАТУРА КРАЉА АЛЕКСАНДРА	1952.	Народна библиотека
208.	Мих. Гавриловић	МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ	1912.	Народна библиотека
209.	Мирослав Томић	БИО САМ ЗАРОБЉЕНИК У ОФЛАГ XIII Б	с.д.	Народна библиотека
210.	Пантелија Срећковић	ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА	1884.	Народна библиотека
211.	–	ИЗБОРИ У СЈЕДИЊЕНИМ ДРЖАВАМА	с.д.	Народна библиотека
212.	Божидар Марковић	НАЧЕЛА ДЕМОКРАТИЈЕ	1937.	Народна библиотека
213.	Јаша Томић	СЕОБА У СРБИЈУ	1914.	Народна библиотека
214.	Ђ. Даничић и Вук Караџић	СВЕТО ПИСМО	1903.	Народна библиотека
215.	Јован Ћоновић	УСТАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1905-10	1939.	Народна библиотека
216.	–	ШТА ЈЕ ХРВАТСКИ САБОР	1940.	Народна библиотека
217.	Милан Максимовић	СРБИЈА ЗА ВРЕМЕ НАМЕСНИШТВА	1872.	Народна библиотека
218.	Димитрије Стефановић – превод	ДЕЛА АПОСТОЛСКА	1930.	Народна библиотека
219.	Лаза Марковић	ЈУГОСЛОВЕНСКА ДРЖАВА И ХРВАТСКО ПИТАЊЕ	1935.	Народна библиотека
220.	П.П. Његош	ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ	1870.	Народна библиотека
221.	Исидора Секулић	КРОНИКА ПАЛАНАЧКОГ ГРОБЉА	1940.	Народна библиотека
222.	L. Pfeffer	ИСТРАГА У САРАЈЕВСКОМ АТЕНТАТУ	1938.	Народна библиотека
223.	Перо Вулић	МУЧЕНИЧКА СМРТ	с.д.	Народна библиотека
224.	Дрино Савчић – народни гуслар	НИКОЛА ПАШИЋ	с.д.	Народна библиотека
225.	Томислав Кокорић	НАРОДНО ЈЕДИНСТВО СРБА, ХРВАТА, СЛОВЕНАЦА И БУГАРА	1937.	Народна библиотека
226.	Перо Слијепчевић	НАШИ ДОБРОВОЉЦИ У СВЕТСКОМ РАТУ	1925.	Народна библиотека
227.	Мићун Павићевић	ЦРНОГОРЦИ У ПРИЧАМА И АНЕГДОТАМА	1928.	Народна библиотека
228.	Лав Толстој	КОЗАЦИ	1905.	Народна библиотека
229.	–	ПЕСМЕ ФИЛИПА ВИШЊИЋА	1935.	Народна библиотека
230.	–	ТРГОВИНСКА ПРЕПИСКА О ВАЛУТНОМ ПИТАЊУ	1925.	Народна библиотека
231.	Петар Петровић Његош	МАЊА ДЕЛА – КЊИГА II	1927.	Народна библиотека
232.	Л. Ленард	СРПСТВО У ПОЕЗИЈИ ЛУЖИЧКИХ СРБА	1931.	Народна библиотека
233.	Сима Лукин Лазић	СРБИ У ДАВНИНИ Књига I	1894.	(2 примерка) Народна библиотека
234.	Владимир Бабић	НАШИ ПИСЦИ	с.д.	Народна библиотека
235.	–	БАЛКАН И БАЛКАНЦИ	1938.	Народна библиотека
236.	–	КАКО САМ БРАНИО ПРИНЦИПА И ДРУГОВЕ 1914.	1937.	Народна библиотека
237.	Богамир Богић	НАРОДНА ДЕМОКРАТИЈА И ХРВАТСКО ПИТАЊЕ	1936.	Народна библиотека
238.	–	АФЕРЕ ДР. МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА	1940.	Народна библиотека
239.	Вук Стефановић Караџић	НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ЗАГОНЕТКЕ	1933.	Народна библиотека

240. М. Милићевић – превод	ЕДНЕ ДУШЕ	1862.	Народна библиотека
241. Анри Барби	СРБИ ПОД ЈЕДРЕНОМ	1913.	Народна библиотека
242. Хајне	ИДЕЈЕ	1930.	Народна библиотека
243. С. Станојевић	ИСТОРИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	1909.	Народна библиотека
244. Ј. Томић	ЈУГОСЛАВИЈА У ЕМИГРАЦИЈИ	1921.	Народна библиотека
245. Димитрије Гвоздановић	УНУК КРАЉЕВИЋА МАРКА	1922.	Народна библиотека
246. Ј. Миодраговић	ТРАГИЧНИ ДАНИ БЕОГРАДА	1915.	Народна библиотека
247. Богдан Поповић	АНТОЛОГИЈА НОВИЈЕ СРПСКЕ ЛИРИКЕ	1919.	Народна библиотека
248. С. Сремац	КОНСТАНТИ БОДИН-НЕМАЊА	1909.	Народна библиотека
249. –	УСТАВ ЗА КРАЉЕВИНУ СРБИЈУ	1903.	Народна библиотека
250. Р. Пророковић	БУНА 1874. и УСТАНАК У ХЕРЦЕГОВИНИ 1875.	1902.	Народна библиотека
251. Божидар Ђермановић -Ђера	НЕУЛЕПШАНЕ ИСТИНЕ, I књига	1940.	Народна библиотека
252. Светислав Шумаревић	ЧИТАЛИШТЕ	1938.	Народна библиотека
253. Милан Рајић	НАШЕ ВРЕМЕ И НАШИ ЉУДИ	1931.	Народна библиотека
254. Антун Барац	КЊИГА ЕСЕЈА	1924.	Народна библиотека
255. Иван Невистић	ЛИРИКА НА БЕСПУЋУ	1927.	Народна библиотека
256. Раде Драинац	ОСВРТИ	1938.	Народна библиотека
257. –	ЗАКОН О ДРЖАВНОЈ КОНТРОЛИ	1949.	Народна библиотека
258. –	УСТАВ ФНРЈ	1946.	Народна библиотека
259. С. Милутиновић	ИСТОРИЈА СРБИЈА ОД 1813-1815. ГОДИНЕ	1888.	Народна библиотека
260. Драгутин Костић	УМЕСТО ЛУДИЛА	1928.	Народна библиотека
261. –	ИТАЛИЈАНСКА ЗЕЛЕНА КЊИГА - ДИПЛОМАТСКА ПРЕПИСКА	1915.	Народна библиотека
262. Димитрије Поповић	ДИПЛОМАТСКЕ УСПОМЕНЕ ИЗ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ	1927.	Народна библиотека
263. Никола Јорга	ИСТОРИЈА РУМУНА	1934.	Народна библиотека
264. М. Бојић	ПЕСМЕ	1914.	Народна библиотека
265. Д. Ј. Филиповић	СРБЉАК	1922.	Народна библиотека
266. Милан Прибичевић	НАШ НАЈВЕЋИ ЈУНАК	1913.	Народна библиотека
267. Алекса Ивић	О СРПСКОМ И ХРВАТСКОМ ИМЕНУ	1922.	Народна библиотека
268. Стеван Жакула	СОКОЛСКА БУНА НА БЕЧКЕ ДАХИЈЕ	1936.	Народна библиотека
269. Лазар Марковић	ЈУГОСЛОВЕНСКА ДРЖАВА И ХРВАТСКО ПИТАЊЕ	1935.	Народна библиотека
270. Тихомир Ђорђевић	ИЗ СРБИЈЕ КНЕЗА МИЛОША	1924.	Народна библиотека
271. Андра Гавриловић	ИСТОРИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	1910.	Народна библиотека
272. Митар Влаховић	ЛУЖИЧКИ СРБИ И ЊИХОВА ДОМОВИНА	1930.	Народна библиотека
273. Владислав Савић	БУГАРСКА	1935.	Народна библиотека
274. –	О РАТУ, други део	1910.	Народна библиотека
275. С. К.	ИЗ ВЛАДАВИНЕ ОБРЕНОВИЋА	1910.	Народна библиотека
276. М. Жеђин	ВИРОВИ	1935.	Народна библиотека
277. –	СПИСИ СВЕТОГА САВЕ И СТЕВАНА ПРВОВЕНЧАНОГ	1939.	Народна библиотека

278.	Др. Гргур Јакшић	СРБИЈА ОД 1813-1858. ГОДИНЕ	1937.	Народна библиотека
279.	–	ЈУГОСЛАВИЈА У ФРАНЦУСКОЈ	1934.	Народна библиотека
280.	Бранимир Малеш	О ЉУДСКИМ РАСАМА	1936.	Народна библиотека
281.	Сава Витас	ПРАВИЛА ЗА ЧИТАЊЕ ДЕВАНАРАРИ ПИСМЕНА	1919.	Народна библиотека
282.	Бранко Ђукић	ЧЕТВРТИ ЈАХАЧ АПОКАЛИПСЕ	1932.	Народна библиотека
283.	Јосип Лакатош	МЕЂУ "ВЕЛЕИЗДАЈНИЦИМА"	1910.	Народна библиотека
284.	–	СОКОЛСКИ ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКИ ПРОЦЕС 1915-1916.	1927.	Народна библиотека
285.	Перо Слијепчевић	НАПОР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ЗА ОСЛОБАЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ	1929.	Народна библиотека
286.	Душан Николајевић	КРАЉ МИЛАН И ТИМОЧКА БУНА	1927.	Народна библиотека
287.	–	СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ	1918.	Народна библиотека
288.	–	СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ, ЈУНАЦИ	1918.	Народна библиотека
289.	Balkanicus	СРБИ И БУГАРИ У БАЛКАНСКОМ РАТУ	1913.	Народна библиотека
290.	Андра Гавриловић	ДЕСПОТОВА ВЛАСТЕЛА	1927.	Народна библиотека
291.	С. Кобасица	СТЈЕПАН РАДИЋ	1924.	Народна библиотека
292.	Светолик Гребенац	ВРХОВНА УПРАВА И ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ У КАРАЂОРЂЕВОЈ СРБИЈИ	1940.	Народна библиотека
293.	Божидар Пурић	ЉУБАВНЕ СВЕЧАНОСТИ	1920.	Народна библиотека
294.	Милош Црњански	СВЕТИ САВА	1934.	Народна библиотека
295.	Драгиша Васић	ДЕВЕТСТО ТРЕЋА, МАЈСКИ ПРЕВРАТ	1925.	Народна библиотека
296.	–	СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ, КОСОВО	1919.	Народна библиотека
297.	Живојин Ристић	ИЗБОРНИ ЗАКОНИ СРБИЈЕ	1935.	Народна библиотека
298.	–	СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ, МАРКО	1919.	Народна библиотека
299.	Слободан Јовановић	ГЛЕДСТОН	1938.	Народна библиотека
300.	Владимир Белић	ПУТНИК	1938.	Народна библиотека
301.	Љубомир Недић	САБРАНА ДЕЛА	с.д.	Народна библиотека
302.	Милорад Шапчанин	САБРАНА ДЕЛА, Друга књига	с.д.	Народна библиотека
303.	М. Пешић	ПУШКИН	1937.	Народна библиотека
304.	–	НИКОЛА ПАШИЋ, Живот и рад.	с.д.	Народна библиотека
305.	Јарослав Мали – превод	САВРЕМЕНЕ СЛОВАЧКЕ ПРИПОВЕДКЕ	1937.	Народна библиотека
306.	–	КАКО САМ СВОЈ ВЕК ПРОВЕО – Успомене Д-ра Мих ПОЛИТА ДЕСАНЧИЋА	1925.	Народна библиотека
307.	Дис	УТОПЉЕНЕ ДУШЕ	1911.	Библиотека Петар Кочић
308.	П. П. Његош	ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ, ЛУЧА МИКРОКОЗМА, Шћепан Мали	1926.	Библиотека Петар Кочић
309.	Јаков Игњатовић	ВЕЧИТИ МЛАДОЖЕЊА	1942.	Библиотека Петар Кочић
310.	–	СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ – неисторијски циклус	1941.	Библиотека Петар Кочић
311.	Милош Црњански	СЕОБЕ	1929.	Библиотека Петар Кочић
312.	Тургењев	УОЧИ НОВИХ ДАНА	1935.	Библиотека Петар Кочић
313.	Тургењев	ПРОЛЕЋНЕ ВОДЕ	1935.	Библиотека Петар Кочић
314.	Тургењев	НОВИНА	1936.	Библиотека Петар Кочић

315. Тургењев	КЊИЖЕВНЕ И ЖИВОТНЕ УСПОМЕНЕ	1935. Библиотека Петар Кочић
316. Тургењев	ПРВА ЉУБАВ	1936. Библиотека Петар Кочић
317. Тургењев	ОЦЕВИ И ДЕЦА	1936. Библиотека Петар Кочић
318. Тургењев	ЛОВЧЕВИ ЗАПИСИ I и II	1936. Библиотека Петар Кочић
319. Лазар Костић	ПЕСМЕ	1940. Библиотека Петар Кочић
320. Стеван Сремац	ПРИПОВЕТКЕ, Књига друга	1932. Библиотека Петар Кочић
321. Драгиша Васић	ПРИПОВЕТКЕ	1929. Библиотека Петар Кочић
322. Душан Радић	СЕЛО	1937. Библиотека Петар Кочић
323. –	ЖИВОТИ КРАЉЕВА И АРХИЕПИСКОПА СРПСКИХ	1935. Библиотека Петар Кочић
324. Љубомир Ненадовић	ПИСМА ИЗ ИТАЛИЈЕ	1907. Библиотека Петар Кочић
325. Љубомир Ненадовић	ПИСМА ИЗ НЕМАЧКЕ	1922. Библиотека Петар Кочић
326. –	МЕМОАРИ ПРОТЕ МАТЕЈЕ НЕНАДОВИЋА	1893. Библиотека Петар Кочић
327. –	АНТОЛОГИЈА ДУБРОВАЧКЕ ЛИРИКЕ	1894. Библиотека Петар Кочић
328. –	ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА I	1892. Библиотека Петар Кочић
329. –	ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА ДИМИТРИЈА ОБРАДОВИЧА II	1893. Библиотека Петар Кочић
330. Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић	ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА, Свеска прва	1893. Библиотека Петар Кочић
331. –	ЖИТИЈЕ ГЕРАСИМА ЗЕЛИЋА, Свеска прва	1897. (2 примерка) Библиотека Петар Кочић
332. –	ЖИТИЈЕ ГЕРАСИМА ЗЕЛИЋА, Свеска друга	1898. Библиотека Петар Кочић
333. –	ЖИТИЈЕ ГЕРАСИМА ЗЕЛИЋА, Свеска трећа	1900. Библиотека Петар Кочић
334. Стеван Сремац	ПРИПОВЕТКЕ, Књига четврта	1935. Библиотека Петар Кочић
335. Имбро Ткалац	УСПОМЕНЕ, Књига друга	1926. Библиотека Петар Кочић
336. Доментијан	ЖИВОТИ СВ. САВЕ И СВ. СИМЕОНА	1938. Библиотека Петар Кочић
337. –	СЛОВЕНАЧКА	1927. Библиотека Петар Кочић
338. Шарл Дил	ВИЗАНТИЈСКЕ СЛИКЕ	1927. Библиотека Петар Кочић
339. Милутин Гарашанин	ДОЛОЛИЦЕ	1939. Библиотека Петар Кочић
340. Пера Тодоровић	ДНЕВНИК ЈЕДНОГ ДОБРОВОЉЦА	1938. Библиотека Петар Кочић
341. Јован Ристић	ИСТОРИЈСКИ СПИСИ	1940. Библиотека Петар Кочић
342. –	ДОМАЋА ПИСМА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА	1899. Библиотека Петар Кочић
343. –	ЛИРСКЕ ПЕСМЕ СИМЕ МИЛУТИНОВИЋА	1899. Библиотека Петар Кочић
344. Милутин Лазаревић	НАШИ РАТОВИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ, Књига друга	1929. Библиотека Петар Кочић
345. Јанко Веселиновић	ХАЈДУК СТАНКО	1913. Библиотека Петар Кочић
346. Шарл Дил	ВИЗАНТИЈСКЕ СЛИКЕ, Друга књига	1929. Библиотека Петар Кочић
347. Љубомир Ненадовић	О ЦРНОГОРЦИМА	1929. Библиотека Петар Кочић
348. Владимир Ћоровић	БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	1925. Библиотека Петар Кочић
349. Милутин Бојић	ПЕСМЕ И ДРАМЕ	1927. Библиотека Петар Кочић
350. Евгеније Спекторски	ДРЖАВА И ЊЕН ЖИВОТ	1933. Библиотека Петар Кочић
351. Милутин Лазаревић	НАШИ РАТОВИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ,	с.д. Библиотека Петар Кочић

	Књига прва		
352.	Имбро Ткалац	УСПОМЕНЕ	1925. Библиотека Петар Кочић
353.	ЈоакимВујић	ПУТЕШЕСТВИЈЕ ПО СРБИЈИ, Прва књига	1901. Библиотека Петар Кочић
354.	Јоаким Вјић	ПУТЕШЕСТВИЈЕ ПО СРБИЈИ, Књига друга	1902. Библиотека Петар Кочић
355.	–	СТАРЕ СРПСКЕ БИОГРАФИЈЕ XV и XVII Века	1936. Библиотека Петар Кочић
356.	Слободан Јовановић	ИЗ НАШЕ ИСТОРИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТИ	1931. Библиотека Петар Кочић
357.	Миливоје Башић	СТАРЕ СРПСКЕ БИОГРАФИЈЕ	1924. Библиотека Петар Кочић
	– превод		
358.	Владислав Петковић-Дис	ПЕСМЕ	1939. Библиотека Петар Кочић
359.	Вук Караџић	ЦРНА ГОРА И БОКА КОТОРСКА	1922. Библиотека Петар Кочић
360.	Светозар Марковић	ИЗАБРАНИ СПИСИ	1937. Библиотека Петар Кочић
361.	Стојан Новаковић	ВАСКРС ДРЖАВЕ СРПСКЕ	1904. Библиотека Петар Кочић
362.	Михајло Гавриловић	ИЗ НОВЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ	1926. Библиотека Петар Кочић
363.	–	ВУКОВА КЊИГА II	1934. Библиотека Петар Кочић
364.	Сретен Поповић	ПУТОВАЊЕ ПО НОВОЈ СРБИЈИ	1950. Библиотека Петар Кочић
365.	Александар Соловјев	О ПОСТАНКУ СРПскоГ ГРБА	1929. –
366.	Душан М. Јевтић	СУДСКА ПСИХИЈАТРИЈА	1951. –
367.	–	ЗАКОН О ШТАМПИ од 6. августа 1925.	1926. –
368.	–	ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА У ДРЖАВИ	1925. –
369.	–	ЗАКОН О ШТАМПИ од 1925.	1938. –
370.	Александар Соловјев	ПОСТАНАК И ЗНАЧАЈ ДУШАНОВА ЗАКОНИКА	1931. –
371.	Александар Соловјев	ДУШАНОВ ЗАКОНИК	1929. –
372.	Тит Ливије	РИМСКА ИСТОРИЈА, књиге XXI и XXII	1924. –
373.	Александар Соловјев	ОДАБРАНИ СПОМЕНИЦИ СРПскоГ ПРАВА	1926. –
374.	Јеврем Герасимовић	СТАРО СРПско ПРАВО	1925. –
375.	Теодор Тарановски	ИСТОРИЈА СРПскоГ ПРАВА У НЕМАНИЋКОЈ ДРЖАВИ I	1931. –
376.	Теодор Тарановски	ИСТОРИЈА СРПскоГ ПРАВА У НЕМАНИЋКОЈ ДРЖАВИ II	1931. –
377.	Теодор Тарановски	ИСТОРИЈА СРПскоГ ПРАВА У НЕМАНИЋКОЈ ДРЖАВИ III и IV	1935. –
378.	Теодор Тарановски	УВОД У ИСТОРИЈУ СЛОВЕНСКИХ ПРАВА	1933. –
379.	Љубомир Дурковић	ЊЕГОШЕВА ЦРКВА НА ЛОВЊЕНУ ПОД ЗАШТИТОМ ЗАКОНА	1970. –
	– Јакшић		
380.	П. Новицкиј	СОВЈЕТСКО ПОЗОРИШТЕ	1946. –
381.	–	НАРОДНИ ПОКРЕТ СЛОБОДЕ	1939. –
382.	–	ПРОГРАМ НАРОДНОГ ПОКРЕТА СЛОБОДЕ	1939. –
383.	–	ЈУГОСЛОВЕНСКЕ РАДИКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	1940. –
384.	–	ПРАВОСЛАВНИ МОЛИТВЕНИК	1935. –
385.	–	КО ПОТКОПАВА ЧОВЕЧАНСТВО ПРОТОКОЛИ СКУПОВА СИОНСКИХ МУДРАЦА	1934. –

	386. —	ЈЕВРЕЈСКА ЗАВЕРА	1941. —
	387. Јаша Томић	ЈЕВРЕЈСКО ПИТАЊЕ	с.д. —
	388. —	МАСОНЕРИЈА У ФРАНЦУСКОЈ И ЕНГЛЕСКОЈ	с.д. —
	389. —	ЈАДРАНСКЕ СТУДИЈЕ	1930. —
	390. М. С. Петровић	БЕОГРАД ПРЕ 100 ГОДИНА	1930. Народни музеј
	391. Марија Илић Агапова	ИЛУСТРОВАНА ИСТОРИЈА БЕОГРАДА	1933. Народни музеј
	392. Шарл Дил	ИСТОРИЈА ВИЗАНТИЈСКОГ ЦАРСТВА	1933. Народни музеј
	393. Душан Поповић	БЕОГРАД ПРЕ ДВЕСТА ГОДИНА	1935. Народни музеј
	394. Богољуб Крејчик	ЈУЖНА СРБИЈА	1937. Народни музеј
	395. —	ЦРКВА СВ. ЋОРЂА НА ОПЛЕНЦУ	1935. Народни музеј
	396. —	МАНАСТИР КРУПА 1917-1967	1968. Народни музеј
	397. Захарија Орфелин	ЗРЦАЛО НАУКЕ	1952. Народни музеј
	398. Василије Марковић	ПРАВОСЛАВНО МОНАШТВО И МАНАСТИРИ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ	1920. Народни музеј
	399. Д. Кириловић	КОЈЕ ЈЕ СЛИКЕ ПОКЛОНИО ЈОЦА ВУЈИЋ ИЗ СЕНТЕ БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ	1955. Народни музеј
	400. —	ШЕСТ ГОДИНА РАДА АКАДЕМИЈЕ СЕДАМ УМЕТНОСТИ	1939. Народни музеј
	401. Л. Ленард	СТАРИ СРБИ И СРПСКА ПРАОТАЦБИНА	1927. Народна библиотека
	402. —	НЕДЕЉНЕ ИЛУСТРАЦИЈЕ	с.д. Народна библиотека
	403. Михаило Илић	ПРЕД КОНКОРДАТОМ	1937. Народна библиотека
	404. Срета Милошевић	ЈЕДАН ПРОБЛЕМ О ОСНОВИ КОМПЕТЕНЦИЈЕ И ОДНОСИ ДРЖАВЕ И ЦРКВЕ У ВЕЗИ СА КОНКОРДАТОМ	1937. Народна библиотека
	405. Мирко Глоинарић	МАСОНЕРИЈА У ХРВАТСКОЈ	1941. Народна библиотека
	406. Бошко Токин	ТЕРАЗИЈЕ (са белешкама аутора)	1932. Народна библиотека
	407. Зоран Константиновић	ЕКСПРЕСИОНИЗАМ (са белешкама Мицића)	1967. Народна библиотека
	408. Маријан Микац	ДОЖИВЉАЈИ МОРИЦА ШВАРЦА У ХИТЛЕРОВОЈ НЕМАЧКОЈ (са посветом аутора)	1937. Народна библиотека
	409. Маријан Микац	ПОД ТЕРЕТОМ ЛЕНГЕРА	1926. Народна библиотека
	410. Љубомир Мицић	СПАС ДУШЕ	1920. Народна библиотека
	411. Љубомир Мицић	СПАС ДУШЕ	1920. Народни музеј
	412. Љубомир Мицић	РИТМИ МОЈИХ СЛУТЊА	1919. Народни музеј
	413. Љубомир Мицић	РИТМИ МОЈИХ СЛУТЊА	1919. Народна библиотека
	414. Љубомир Мицић	РИТМИ МОЈИХ СЛУТЊА	1919. Народна библиотека
	415. Гојко Суботић	ЦРКВА СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У ПЕЋИ	1964. Народни музеј
	416. Гојко Суботић	ЖИЧА	1960. Народни музеј
	417. Вељко Петровић	ШУМАДИЈА И ВОЈВОДИНА	1930. Народни музеј
	418. —	СПОМЕНИЦА МАНАСТИРА САВИНЕ	1930. Народни музеј
	419. —	АЛБУМ ЦРКАВА И МАНАСТИРА	1935. Народни музеј
	420. Живко Петровић	НЕКИ ПРЕИСТОРИЈСКИ ЦРТЕЖИ	1934. Народни музеј
	421. Бошко Стрика	ДАЛМАТИНСКИ МАНАСТИРИ	1930. Народни музеј

422.	Влад. Петковић	СТАРИ СРПСКИ СПОМЕНИЦИ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ	1924.	Народни музеј
423.	—	ВИДОВДАН	1919.	Народни музеј
424.	Станоје Станојевић	НАШИ ВЛАДАРИ	1927.	Народни музеј
425.	Жарко Татић	ТРАГОМ ВЕЛИКЕ ПРОШЛОСТИ	1929.	Народни музеј
426.	Коста Страјнић	ЈОСИП ПЛЕЧНИК	1920.	Народни музеј
427.	Влад. Петковић	МАНАСТИР СТУДЕНИЦА	1924.	Народни музеј
428.	А. Ујевић	РОСАНДИЋ	1920.	Народни музеј
429.	С. Станојевић, Л. Мирковић,			
430.	Ђ. Бошковић	МАНАСТИР МАНАСИЈА	1928.	Народни музеј
431.	В. Стевановић	СРПСКЕ НАРОДНЕ ШАРЕ	с.д.	Народни музеј
432.	Бошко Стрика	ФРУШКОГОРСКИ МАНАСТИРИ	1927.	Народни музеј
433.	Коста Страјнић	ИВАН МЕШТРОВИЋ	1919.	Народни музеј
434.	Оскар Гериг	БОМБЕ НА ЕВРОПСКУ КУЛТУРУ	с.д.	Народни музеј
435.	С. Станојевић	СВЕТИ САВА (цртежи А. Дерока)	1935.	Народни музеј
436.	Коста Страјнић	СРПСКЕ ЗАДУЖБИНЕ	1919.	Народни музеј
437.	Милоје Васић	АРХИТЕКТУРА И СКУЛПТУРА У ДАЛМАЦИЈИ	1922.	Народни музеј
438.	—	САВРЕМЕНА УМЕТНОСТ У САД	1956.	Народни музеј
439.	—	ВОЂА КРОЗ БЕОГРАД	1942.	Народна библиотека
440.	Радован Зоговић	ПРИМЈЕР КАКО НЕ ТРЕБА ПРАВИТИ “ПРИМЈЕРЕ КЊИЖЕВНОСТИ”	1947.	Народна библиотека
441.	—	УПУТСТВО ЗА СТАНОВНИШТВО РАДИ ЗАШТИТЕ ОД НАПАДА ИЗ ВАЗДУХА	с.д.	Народна библиотека
442.	—	ВАРДАР КАЛЕНДАР	1940.	Народна библиотека
443.	—	КАЛЕНДАР АБИСИНАЦ	1937.	Народна библиотека
444.	—	КАЛЕНДАР СРБОБРАН	1941.	Народна библиотека
445.	—	КАЛЕНДАР ПРОСВЕТА	1941.	Народна библиотека
446.	—	НОВА СРБАДИЈА	1941.	Народна библиотека
447.	—	КАЛЕНДАР ПРОСВЕТА	1936.	Народна библиотека
448.	—	ВАРДАР КАЛЕНДАР	1940.	Народна библиотека
449.	—	ВЕЛИКИ КАЛЕНДАР “КЊИЖЕВНОГ ЈУГА”	1919.	Народна библиотека
450.	—	ВАРДАР КАЛЕНДАР	1937.	Народна библиотека
451.	—	ГОДИШЊАК МАТИЦЕ СРПСКЕ	1937.	Народна библиотека
452.	—	БЕОГРАД У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ	1927.	Народни музеј
453.	—	СРПСКИ НАРОДНИ КАЛЕНДАР	1942.	Народна библиотека

II Часописи – домаћа издања

Зенит

454. –	ТРЕЋИ ПРОГРАМ, Пролеће	1969.	Народна библиотека
455. –	ЖИВОТ, бр. 1 – 2	1967.	Народна библиотека
456. –	ПРОСВЕТНА ДОКУМЕНТАЦИЈА бр. 4	1959.	Народна библиотека
457. –	ПРИЛОЗИ ЗА КЈИФ, књ – III	1923.	Народна библиотека
458. –	ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ, јун	1956.	Народна библиотека
459. –	ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ, фебруар	1952.	Народна библиотека
460. –	МАТИЦА СРПСКА, календар	1960.	Народна библиотека
461. –	ГОДИШЊАК МАТИЦЕ СРПСКЕ	1938.	Народна библиотека
462. –	МАГАЗИН СЈЕВЕРНЕ ДАЛМАЦИЈЕ	1934.	Народна библиотека
463. –	САВРЕМЕНА ШКОЛА, бр. 1–2	1959.	Народна библиотека
464. –	САВРЕМЕНА ШКОЛА, бр. 5-6	1959.	Народна библиотека
465. –	СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, бр. 319 1. мај	1914.	Народна библиотека
466. –	СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, бр. 3, 1. фебруар	1932.	Народна библиотека
467. –	СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, бр. 1, 1. мај	1922.	Народна библиотека
468. –	СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, бр. 1, 1. септембар	1921.	Народна библиотека
469. –	СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, бр. 4, 16. фебруар	1937.	Народна библиотека
470. –	КЊИЖЕВНИ ЈУГ бр. 8 (песма Љ. Мицића)	1919.	Народна библиотека
471. –	КЊИЖЕВНИ ЈУГ бр. 11-12 (песма Љ. Мицића)	1919.	(2 примерка) Народна библиотека
472. –	КЊИЖЕВНИ ЈУГ бр. 14-15 (2-3) (песма Љ. Мицића)	1919.	(2 примерка) Народна библиотека
473. –	ВАЉЦИ, јуни	1933.	Народна библиотека
474.	ВАЉЦИ, јули	1933.	Народна библиотека
475. –	ВАЉЦИ, август, септембар	1933.	Народна библиотека
476. –	ВАЉЦИ, октобар, децембар	1933.	Народна библиотека
477. –	КРИТИКА, бр. 8-9	1922.	Народна библиотека
478. –	КРИТИКА, бр. 6	1922.	Народна библиотека
479. –	КРИТИКА, бр. 1	1922.	Народна библиотека
480. –	КРИТИКА, (11-12, АЛПХА)	1921.	Народна библиотека
481. –	КЊИЖЕВНА КРИТИКА, бр. 1	1923.	Народна библиотека
482. –	БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ, бр. 10	1938.	Народна библиотека
483. –	БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ, бр. 4	1938.	Народна библиотека
484. –	КИНОФОН - РЕВИЈА ЗА ФИЛМСКУ КУЛТУРУ, бр. 2	1922.	Народни музеј
485. –	КИНОФОН - РЕВИЈА ЗА ФИЛМСКУ КУЛТУРУ, бр. 2	1922.	Народна библиотека
486. –	КИНОФОН - РЕВИЈА ЗА ФИЛМСКУ КУЛТУРУ, бр. 3	1922.	Народна библиотека
487. –	XX ВЕК, бр. 3	1938.	Народна библиотека

488. —	XX ВЕК, бр. 4	1938. Народна библиотека
489. —	УЧИТЕЉ, бр. 1	1939. Народна библиотека
490. —	УЧИТЕЉ, бр. 4	1932. Народна библиотека
491. —	УЧИТЕЉ, бр. 10	1931. Народна библиотека
492. —	УЧИТЕЉ, бр. 9	1931. Народна библиотека
493. —	УЧИТЕЉ, бр. 8	1931. Народна библиотека
494. —	УЧИТЕЉ, бр. 7	1931. Народна библиотека
495. —	УЧИТЕЉ, бр. 6	1931. Народна библиотека
496. —	УЧИТЕЉ, бр. 5	1931. Народна библиотека
497. —	УЧИТЕЉ, бр. 1	1930. Народна библиотека
498. —	УЧИТЕЉ, бр. 2	1930. Народна библиотека
499. —	УЧИТЕЉ, бр. 3	1930. Народна библиотека
500. —	УЧИТЕЉ, бр. 4	1930. Народна библиотека
501. —	УЧИТЕЉ, бр. 1	1933. Народна библиотека
502. —	УЧИТЕЉ, бр. 4	1929. Народна библиотека
503. —	УЧИТЕЉ, бр. 3	1929. Народна библиотека
504. —	УЧИТЕЉ, бр.2	1929. Народна библиотека
505. —	УЧИТЕЉ, бр. 1	1929. Народна библиотека
506. —	НАРОДНА СТАРИНА	1934. Народни музеј
507. —	ТРИДЕСЕТ ДАНА, новембар, децембар	1949. Народна библиотека
508. —	ВОЈВОЂАНСКИ ЗБОРНИК	1938. Народна библиотека
509. —	ВРЊАЧКА БАЊА И ЊЕНА ОКОЛИНА	1936. Народна библиотека
510. —	ВРЊАЧКА БАЊА И ЊЕНИ ПРИЈАТЕЉИ	1934. Народна библиотека
511. —	МИСаО, 16. мај	1922. Народна библиотека
512. —	ЈУГОСЛАВИЈА, јуни	1914. Народна библиотека
513. —	ЉУБЉАНСКИ ЗВОН, бр. 1	1921. Народна библиотека
514. —	ГРИЧ, св. 1	1920. Народна библиотека
515. —	НОС, св. 8	1920. Народна библиотека
516. —	КОМУНИСТ, бр.2	1947. Народна библиотека
517. —	САВРЕМЕНИК, бр. 12 (о М. Петрову)	1970. Народни музеј
518. —	КУЛА СТРАЖАРА, бр. 205	1970. Народна библиотека
519. —	ЈУГОСЛОВЕНСКА АДВОКАТУРА, бр. 1	1954. Народна библиотека
520. —	СИГНАЛ, бр. 18	1943. Народна библиотека
521. —	ХРВАТСКО ПРИМОРЈЕ (2. албум)	1921. Народна библиотека
522. —	ПЛИТВИЧКА ЈЕЗЕРА (1. албум)	1921. Народна библиотека
523. —	ПОДЗЕМНЕ СИЛЕ	1940. Народна библиотека
524. (мање публикације)	ПРОЈЕКАТ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КОНКОРДАТА и важећи конкордати	1937. Народна библиотека
525. —	О КОНКОРДАТУ	1937. Народна библиотека
526. —	ПРАВОСЛАВЉЕ И КОНКОРДАТ	1937? Народна библиотека

527. —	КРВАВА ПРАВОСЛАВНА ЛИТИЈА У БЕОГРАДУ	1937. Народна библиотека
528. Љ. Мицић, И. Голл, Б. Токин	МАНИФЕСТ ЗЕНИТИЗМА	1921. (30 примерака) 27 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
529. Иђан Голл	ПАРИС БРЕННТ	1921. (7 примерака) 2 = Народни музеј 5 = Народна библиотека
530. Д. Пољански, Љ. Мицић	ОТВОРЕНО ПИСМО РАБИНДРАНАТ ТАГОРИ	1926. Народна библиотека
531. (Часописи)	ЗЕНИТ, бр. 1	1921. (11 примерака) 9 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
532. —	ЗЕНИТ, бр. 2	1921. (2 примерка) 1 = Народни музеј 1 = Народна библиотека
533. —	ЗЕНИТ, бр. 3	1921. (11 примерака) 9 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
534. —	ЗЕНИТ, бр. 5	1921. (2 примерка) 1 = Народни музеј 1 = Народна библиотека
535. —	ЗЕНИТ, бр. 6	1921. (12 примерака) 9 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
536. —	ЗЕНИТ, бр. 7	1921. (8 примерака) 6 = народна библиотека 2 = Народни музеј
537. —	ЗЕНИТ, бр. 8	1921. (12 примерака) 3 = Народни музеј 9 = народна библиотека
538. —	ЗЕНИТ, бр. 9	1921. (5 примерака) 3 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
539. —	ЗЕНИТ, бр. 13	1922. (22 примерка) 4 = Народни музеј 18 = Народна библиотека
540. —	ЗЕНИТ, бр. 14	1922. (9 примерака) 6 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
541. —	ЗЕНИТ, бр. 15	1922. (18 примерака) 4 = Народни музеј 14 = Народна библиотека

542. —	ЗЕНИТ, бр. 16	1922. (4 примерка) 2 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
543. —	ЗЕНИТ, (ванредно издање, уз бр. 16)	1922. (9 примерака) 3 = Народни музеј 6 = Народна библиотека
544. —	ЗЕНИТ, бр. 17-18	1922. (7 примерака) 4 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
545. —	ЗЕНИТ, бр. 19-20	1922. (9 примерака) 4 = Народни музеј 5 = Народна библиотека
546. —	ЗЕНИТ, бр. 21	1923. (25 примерака) 20 = Народна библиотека 5 = Народни музеј
547. —	ЗЕНИТ, бр. 38	1925. Народна библиотека
548. —	ЗЕНИТ, бр. 43	1926. Народна библиотека
549. —	ЗЕНИТ, бр. 1-10	1922. Народни музеј
550. —	ЗЕНИТ, бр. 1 (са писмом краљеве канцеларије)	1921. Народна библиотека
551. —	СВЕТОКРЕТ, бр. 1	1921. Народна библиотека

III Речници и граматике, уџбеници

Зенит

552. Ј. Чолић	ЛАТИНСКО- СРПСКОХРВАТСКИ РЕЧНИК	1936. –
553. Илија Петровић	ЕНГЛЕСКО- СРПСКИ РЕЧНИК	1951. –
554. Ј. Стевовић	ФРАНЦУСКО- СРПСКИ РЕЧНИК	1947. –
555. Н. Сјеран	ИТАЛИЈАНСКО- СРПСКОХРВАТСКИ РЕЧНИК	1961. –
556. М. Стевовић	СРПСКО-ФРАНЦУСКИ РЕЧНИК	1930. –
557. М. Анђелковић	РУСКО-СРПСКИ РЕЧНИК	1903. –
558. Н. Петровић	ФРАНЦУСКО-СРПСКИ РЕЧНИК	1898. –
559. -	FRENCH-ENGLISH ENGLISH-FRENCH	1955. –
560. -	LA CONVERSATION USUELLE	с.д. –
561. -	DICTIONNAIRE D'ARGOT	с.д. –
562. -	LILIPUT VORTERBUCH ITAL-DEUTCH	с.д. –
563. Ј. Стевовић	СРПСКО-ФРАНЦУСКИ РЕЧНИК	– –
564. -	NOVY KAPESNI SLOVNIK SRBOCHARVATSKY	1913. –
565. В. Klein	FRANZOSITSH-DEUTCH	с.д. –
566. А. Sardou	NOUVEAU DICTIONNAIRE DES SYNONYMES FRANCAIS	1926. –
567. А. Dauzat	DICTIONNAIRE ETYMOLOGIQUE	1938. –
568. -	L'ART DE COWUGUER	с.д. –
569. L. Восquet	LE VOCABULAIRE SENSORIEL	1924. –
570. Д. Суботић	ЕНГЛЕСКА ГРАМАТИКА	1920. –
571. Р. Кошутић	ГРАМАТИКА РУСКОГ ЈЕЗИКА II	1914. –
572. Е. Лавал, С Петровић	LECTURES LITTERAIRES	1929. –
573. L. Восquet	LA COMPOSITION FRANÇAISE	1924. –
574. L. Dumas	LE LIVRE UNIQUE DE FRANÇAIS	1928. –
575. Д. Мародић, Р. Димитријевић	ФРАНЦУСКИ КРОЗ РАЗГОВОР	1962. –
576. Петровић	ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИКА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА	1908. –
577. Петровић	ГРАМАТИКА ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА	1920. –
578. Петровић	ГРАМАТИКА РУСКОГ ЈЕЗИКА	1913. –
579. Рад. Кошутић	РУСКИ ПРИМЕРИ I. Текстови	1926. –
580. Рад. Кошутић	РУСКИ ПРИМЕРИ II. Напомене	1926. –
581. Рад. Кошутић	РУСКИ ПРИМЕРИ III. Речник	1926. –
582. Н. Вулић	ЛАТИНСКА СИНТАКСА СА ПРИМЕРИМА	1930. –
583. В. С. Караџић	СРПСКИ Р ЈЕЧНИК	1898. –

IV Књиге – инострана издања

584.	L. Mitsitch	RIEN SANS AMOUR	с.д.	(2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
585.	L. Mitsitch	HARDI! A LA BARBARIE	1928.	(5 примерака) 4 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
586.	L. Mitsitch	ETRE OU NE PAS ETRE	1933.	(2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
587.	L. Mitsitch	ZENITON	1930	Народна библиотека
588.	L. Mitsitch	LES CHEVALIERS DE MONTPARNASSE	1932.	Народна библиотека
589.	L. Mitsitch	BARBAROGENIE LE DECIVILISATEUR	1938.	Народна библиотека
590.	L. Mitsitch	APRES SARAJEVO EKSPEDITION PUNITIVE	1933.	Народна библиотека

V Часописи и друге публикације на страним језицима – ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ

591.	Brossard	LANDES	с.д.	Народни музеј
592.	–	MUSEE PRINCE PAUL	1939.	Народни музеј
593.	–	LA PEINTURE FRANÇAISE	1939.	Народни музеј
594.	М. Кашанин	L'ART YOUGOSLAVE	1939.	Народни музеј
595.	C. Glaser	MUNCH	1918.	Народни музеј
596.	В. Петковић	LA PEINTURE SERBE DU MOYEN AGE	1930.	Народни музеј
597.	–	EXPOSITION IVAN MEŠTROVIĆ	1935.	Народни музеј
598.	G. Duthuit	BYZANCE – L' ART DU XII S.	1926.	Народни музеј
599.	–	EXPOSITION DES ARTISTES YOUGOSLAVES	1919.	Народни музеј
600.	М. Кашанин	200 JAHRE SERBISCHER MALKUNST	1942.	Народни музеј
601.	–	LES ISMES	1925.	Народни музеј
602.	–	SOUTH SLAV MONUMENTS	1918.	Народни музеј
603.	Н. Gheon	Ноел! НОЕЛ	с.д.	Народни музеј
604.	Н. Kehrер	GOYA	с.д.	Народни музеј
605.	E. Bredt	SITTLICHE ODER UNSITTLICHE KUNST?	1917.	Народни музеј
606.	–	DAS KUNSTVLATT бр. 7	1920.	Народни музеј
607.	–	DER STURM, децембар	1924.	Народни музеј

608. А. Mayer	FRANCISCO GOYA	с.д.	Народни музеј
609. —	ARCHIPENKO-ALBUM	1921.	Народни музеј
610. З. Маркуш	L'EXPOSITION DE PEINTURE ET DE GRAVURE	1970.	Народни музеј
611. А. Кубин	EIN TOTENTANZ	1918.	Народни музеј
612. —	ФРОНТА	1927.	Народни музеј
613. —	LA VIE DES LETTRES ET DES ARTS бр. XX	с.д.	Народна библиотека
614. —	BAUHAUS BUCHER, бр. 1	1925.	Народни музеј
615. —	BAUHAUS BUCHER, бр. 3	1923.	Народни музеј
616. —	BAUHAUS BUCHER, бр. 7	1925.	Народни музеј
617. Ф. Карпфен	DAS EGON SCHIELE BUCH	1921.	Народни музеј
618. С. Einstein	AFRIKANISCHE PLASTIK	с.д.	Народни музеј
619. F. Worm	REMBRANDT	1914.	Народни музеј
620. —	NEUE GRAPHIK	1920.	Народни музеј
621. —	BAUHAUS BUCHER, бр. 10	с.д.	Народни музеј
622. —	MONT ATHOS	1954.	Народни музеј
623. Ф. Бургрер	EINFUHRUNG IN DIE MODERNE KUNST	1917.	Народни музеј
624. У. Розенберг	HANDBUCH DER KUNSTGESCHICHTE	1908.	Народни музеј
625. —	MICHELANGELO MAPPE	с.д.	(30 репродукција) Народни музеј
626. —	ЗЛАТОРОГ књ. 3	с.д.	Народна библиотека
627. —	ЗЛАТОРОГ, књ. 1	с.д.	Народна библиотека
628. —	MAGYAR IRAS	1925.	Народни музеј
629. —	BOUWKUNDE, бр. 4	1923.	Народни музеј
630. —	THE NEXT CALL, бр. 9	с.д.	Народни музеј
631. —	МУБА	1928.	Народни музеј
632. —	7 ARTS, бр. 20	1925.	Народни музеј
633. —	7 ARTS, бр. 22	1925.	Народни музеј
634. —	ИНТЕГРАЛ, бр. 8	1928. ?	Народни музеј
635. —	DE STIJL, бр. 12	1925.	(2 примерка) Народни музеј
636. —	25, Anno IX, бр. 2	с.д.	Народни музеј
637. —	БЛОК, бр. 6-7	1924.	Народни музеј
638. Љ. Мицић	АРХИПЕНКО	1923.	Народни музеј
639. —	НАЧАЛНАЉА ШКОЛА, бр. 7	1948.	Народна библиотека
640. —	МУБА, бр. 1	1928.	Народна библиотека
641. L. Lissitzky — В. Мајаковски	Длиа голоса	1923.	Народни музеј
642. Љ. Мицић	AVION SANS APPAREIL	1925.	(2 примерка) 1 = Народни музеј 1 = Народна библиотека

643. I. Goll	DER NEUE ORPHEUS, (са рукописом I. Goll)	1918.	Народна библиотека
644. –	V CONGRES DE L' ASSOCIATION INTERNATIONALE DE LITTERATURE COMPAREE	1967.	Народна библиотека
645. –	TRANSITION, бр. 6	1927.	Народна библиотека
646. Гео Милев	SEPTEMVRIJ	1924.	Народна библиотека
647. –	SYNTHESES, бр. 236-237 (текст З. Маркуша)	1966.	Народни музеј

VI Књиге и друге публикације – инострана издања и страни језици

648. –	THE AMERICAN INTERNATIONAL ENCYCLOPAEDIA, I-XVI	1954.	(16 књига) Народна библиотека
649. –	KIRCHENLEXIFON, I, IV, V, VIII	1886.	(4 књиге) Народна библиотека
650. –	THE CRIMES OF THE FASCIST OCCUPANTS AND THEIR COLLABORATORS AGAINST JEWS IN JUGOSLAVIA	1957.	Народна библиотека
651. Ralph W. Emerson	COLLECTED WORKS	с.д.	Народна библиотека
652. Léon de Poncins	S.D.N.SUPER-ETAT MAÇONNIQUE	1936.	Народна библиотека
653. A. Werth	FRANCE 1940-1955	1956.	Народна библиотека
654. Voltaire	HISTOIRE DE CHARLES XII	с.д.	Народна библиотека
655. V. Kuhne	CEUX DONT ON IGNORE LE MARTYRE	1917.	Народна библиотека
656. E. Picard	LE DROIT PUR	1908.	Народна библиотека
657. B. De Saint-Pierre	PAUL ET VIRGINIE	с.д.	Народна библиотека
658. M. Genevoix	RABOLIOT	1925.	Народна библиотека
659. Stendhal	MEMOIRES SUR NAPOLEON	с.д.	Народна библиотека
660. F. Porche	VERLAINE TEL QU' IL FUT	1933.	Народна библиотека
661. H. Debraye	AUTOUR DE LA YOUGOSLAVIE	1931.	Народна библиотека
662. J. Pelissier	DIX MOIS DE GUERRE DANS LES BALKANS	1914.	Народна библиотека
663. Arthur-Levy	NAPOLEON INTIME	с.д.	Народна библиотека
664. L. Thomson	LA RETRAITE DE SERBIE	1916.	Народна библиотека
665. I. Sandy	SAUVAGERIES	1924.	Народна библиотека
666. J. N. Faure-Biguet	LE ROI ALEXANDRE	1936.	Народна библиотека
667. –	ASSISI	с.д.	Народни музеј
668. Voltaire	POESIES CHOISIES	с.д.	Народна библиотека
669. Voltaire	HISTOIRE	с.д.	Народна библиотека
670. G. Devas	NOUVELLE SERBIE	1918.	Народна библиотека
671. Fénelon	LES AVENTURES DE TELEMAQUE	с.д.	Народна библиотека
672. J. Bainville	HISTOIRE DE FRANCE	1933.	Народна библиотека

673. J. Rictus	SOLILOQUES DU PAUVRE	1925. Народна библиотека
674. J. Almira – G. Stoyan	LE DECLIC DE SARAJEVO	1927. Народна библиотека
675. –	CONTES ET LEGENDES DE FRANCE	1957. Народна библиотека
676. J. Legras	L' AME RUSSE	1934. Народна библиотека
677. Madame de Thèbes	L' ENIGME DE LA MAIN	с.д. Народна библиотека
678. Alain	SOUVENIRS DE GUERRE	1937. Народна библиотека
679. S. Evtimoff	LA YOUGOSLAVIE TELLE QU' ELLE EST	1928. Народна библиотека
680. S. Bloch	LA REPUBLIQUE ROMAINE	1919. Народна библиотека
681. Ch. Diehl	BYZANCE	1930. Народна библиотека
682. F. Divoire	STRATEGIE LITTERAIRE	1924. Народна библиотека
683. A. Therive	CHANTIERS D' EUROPE	1933. Народна библиотека
684. M. Genevoix	RROU (?)	1931. Народна библиотека
685. –	GUIDES THIOLIER	с.д. Народна библиотека
686. Rousseau	LES REVERIES	с.д. Народна библиотека
687. M. Komroff	APOCRYPHA	1936. Народна библиотека
688. B. Shaw	DRAMATISCHE WERKE	1919. Народна библиотека
689. J. Romains	PROBLEMES EUROPEENS	1933. Народна библиотека
690. E. Dubois	CROISADES	1868. Народна библиотека
691. A. Strindberg	NACHDAMASKUS	1917. Народна библиотека
692. Zurcher et Marholle	L' ENERGIE MORALE	1882. Народна библиотека
693. Voltaire	THEATRE CHOISI	с.д. Народна библиотека
694. Foster Rhea Dulles	LE CHEMIN DE TEHERAN	1944. Народна библиотека
695. Voltaire	PHILOSOPHIE	с.д. Народна библиотека
696. H. Schmidt	PHILOSOPHISCHES WORTERBUCH	1919. Народна библиотека
697. S. Leger	LES ANCIENNES CIVILISATIONS SLAVES	19121. Народна библиотека
698. Voltaire	ROMANS CHOISIS	с.д. Народна библиотека
699. V. Berard	LA SERBIE	1915. Народна библиотека
700. A. Gide	LA PORTE ETROITE	с.д. Народна библиотека
701. M. Dunan	L' AUTOMNE SERBE	1933. Народна библиотека
702. H. Barbusse	STALINE	1935. Народна библиотека
703. N. Dontchev	ESQUISSE D UN TABLEAU DE LA NOUVELLE LITTERATURE BULGARE	1935. Народна библиотека
704. A. Therive	ANNA	1936. Народна библиотека
705. C. Eylan	ALEXANDRE I	1935. Народна библиотека
706. M. Ibrovac	LA POESIE YOUGOSLAVE CONTEMPORAINE	1937. Народна библиотека
707. L. Marković	LA QUESTION CROATE	1937. Народна библиотека
708. –	PARIS	с.д. Народна библиотека
709. J. Crepioux-Jamin	GRAPHOLOGIE	с.д. Народна библиотека
710. K. Bercovici	ALEXANDRE LE GRAND	1931. Народна библиотека
711. –	ANTHOLOGIE DE LA NOUVELLE POESIE FRANÇAISE	1924. Народна библиотека

712. E. Laskine	LES SOCIALISTES DU KAISER - LA FIN D' UN MENSONGE	1915.	Народна библиотека
713. E. Gauthier	BOLDOFLORINE	с.д.	Народна библиотека
714. G. Duhamel	SCENES DE LA VIE FUTURE	с.д.	Народна библиотека
715. La Fontaine	FABLES	1912.	Народна библиотека
716. G. Glitet	HEINRICH HEINES	с.д.	Народна библиотека
717. E. Gril, P. Descaves, S. Corbiore	NOUVELLES POUR LA VEILLEE	1941.	Народна библиотека
718. A. Mousset	LE ROYAUME SERBE CROATE SLOVENE	1926.	Народна библиотека
719. –	DAS KINDER FAGEN UND FRAGEN	с.д.	Народна библиотека
720. –	GUIDE INDICATEUR DES RUES DE PARIS	с.д.	Народна библиотека
721. F. Dolivet	HISTOIRE DU GENRE HUMAIN	1910.	Народна библиотека
722. Platon	LA REPUBLIQUE	с.д.	Народна библиотека
723. A. Maurois	TOURGUENIEV	1934.	Народна библиотека
724. H. Barby	L' EPOPEE SERBE	1916.	Народна библиотека
725. P. Jaquin	L' EFFORT YOUGOSLAVE	1932.	Народна библиотека
726. Ch. Lévêque	LES HARMONIES	1884.	Народна библиотека
727. G. Depping	MERVEILLES DE LA FORCE	1886.	Народна библиотека
728. M. Leger	LA SAVE, LE DANUBE ET LE BALKAN	1889.	Народна библиотека
729. P. Veder	L' ENTREMISE	с.д.	Народна библиотека
730. P. Larousse	PERMUTATIONS	с.д.	Народна библиотека
731. Racine	THEATRE	с.д.	Народна библиотека
732. A. Strindberg	JAHRESFESTSPIELE	1917.	Народна библиотека
733. A. Strindberg	DIE ENTWICKLUNG EINER SEELE	1917.	Народна библиотека
734. H. Heines	FAMILICHE BERTE	с.д.	Народна библиотека
735. Le Tasse	JERUSALEM DELIVREE	с.д.	Народна библиотека
736. Montesquieu	LETTRES PERSANES	с.д.	Народна библиотека
737. G. Chevallier	CLOCHEMERLE	1937.	Народна библиотека
738. E. Gril	LA MARQUISE DE BRINVILLIERS	1933.	Народна библиотека
739. –	NOUS DESARMONS	1932.	Народна библиотека
740. J. Gunther & Bernard Quint	DAYS TO REMEMBER	1956.	Народна библиотека
741. –	OUR AMERICA	с.д.	Народна библиотека
742. L. Hearn	LOTOS	1919.	Народна библиотека
743. (J. A. Mercier) N. Zoupanitch	AVE ILLYRIA	1919.	Народна библиотека
744. A. Popovici	LA QUESTION ROUMAINE	1918.	Народна библиотека
745. J. Chopin	LE COMLOT DE SARAJEVO	1918.	Народна библиотека
746. –	CHANTS POPULAIRES DES SERBES	с.д.	Народна библиотека
747. V. Duruy	HISTOIRE DU MOYEN AGE	1897.	Народна библиотека
748. A. Le Pileur	CORPS HUMAIN	1883.	Народна библиотека

749. A. Strindberg	MARCHENSPIELE EIN TRAUMSPIEL	1917.	Народна библиотека
750. Stendhal	DE L' AMOUR	с.д.	Народна библиотека
751. A. Soares	VUES SUR L' EUROPE	1939.	Народна библиотека
752. H. Massis	JUGEMENTS	1923.	Народна библиотека
753. L. Le Sidaner	LE COEUR HUMAIN	1938.	Народна библиотека
754. G. Kaiser	GAS	1920.	Народна библиотека
755. B. Demetrović	THESES (Etude Des Franges.....)	1936.	Народна библиотека
756. G. Desparbes	LA GUERRE EN SABOTS	1931.	Народна библиотека
757. I. Suk	LESYA ULICE	1920.	Народна библиотека
758. M. Lermontoff	DER DEMON	1921.	Народна библиотека
759. Ch. Dreyss	CRHONOLOGIE UNIVERSELLE	1958.	Народна библиотека
760. G. Kulka	DER STIEFBRUDER	1920.	Народна библиотека
761. L. Seaman	FROM VIENNA TO VERSAILLES	1956.	Народна библиотека
762. Longfellow	THE POEMS	с.д.	Народна библиотека
763. J. Green	JOURNAL	1951.	Народна библиотека
764. A. Powell	A QUESTION OF UPBRINGING	1962.	Народна библиотека
765. J.Furnas	COMMENT VIT L' AMERIQUE	1945.	Народна библиотека
766. Tacite	MOEURS DES GERMAINS	с.д.	Народна библиотека
767. I. Goll	LES CINQ CONTINENTS	1922.	Народна библиотека
768. H. Truman	YEARS OF TRIAL AND HOPE	1956.	Народна библиотека
769. R. W. Emerson	ESSAYS	с.д.	Народна библиотека
770. Chateaubriand	MEMOIRES D' OUTRETOMBE	с.д.	Народна библиотека
771. R. Roland	DAS LEBEN MICHELANGELOS	1920.	Народна библиотека
772. W. Shakespeare	COLLECTED WORKS	с.д.	Народна библиотека
773. H. Truman	YEAR OF DECISIONS	1955.	Народна библиотека
774. Général Baron de Marbort	MEMOIRES	1909.	Народна библиотека
775. L. Treich	ESPRIT DE VOLTAIRE	1927.	Народна библиотека
776. Stendhal	L? ABBESSE DE CASTRO	с.д.	Народна библиотека
777. Colette	PARIS DE MA FENETRE	1944.	Народна библиотека
778. La Fontaine	CONTES ET NOUVELLES	с.д.	Народна библиотека
779. L. Mabile	SAUVEZ VOTRE FOIE	1934.	Народна библиотека
780. Racine	THEATRE	1936.	Народна библиотека
781. H. De France	POURQUOI EXISTONS-NOUS	1965.	Народна библиотека
782. Dr. Faivre	MANUEL DE SANTE	с.д.	Народна библиотека
783. Descartes	DISCOURS DE LA METHODE	с.д.	Народна библиотека
784. Ch. Seignobos	HISTOIRE ANCIENNE	1919.	Народна библиотека
785. J. Qolf	ROMISCHE GESCHICHTE	1932.	Народна библиотека
786. Ch. Seignobos	MOYEN AGE	1909.	Народна библиотека
787. F. Villon	OEUUVRES COMPLETES	с.д.	Народна библиотека
788. A. Maurois	LA VIE DE DISRAELY	1927.	Народна библиотека

789. D. Bellet	LE MEPRIS DES LOIS	1918.	Народна библиотека
790. F. Urbain-Dubois	CUISINE FAMILIALE	1926.	Народна библиотека
791. –	LA SAINTE BIBLE	1918.	Народна библиотека
792. E. Gril	ULUSSE CHEZ LES JIVAROS	1948.	Народна библиотека
793. Nevins-Commager	PETITE HISTOIRE DES ETATS-UNIS	1942.	Народна библиотека
794. F. Kauffmann	DEUTCHE ANTHOLOGIE	1893.	Народна библиотека
795. Tolstoj	ANA KARENINE, I и II	с.д.	(2 књиге) Народна библиотека
796. E. Renan	VIE DE JESUS	с.д.	Народна библиотека
797. –	PARIS (слике у боји)	с.д.	Народна библиотека
798. E. Stettinius	LEND-LEASE	1944.	Народна библиотека
799. C. Van Doren	BEWAMIN FRANKLIN	1938.	Народна библиотека
800. Saint-Simon	LA COUR DE LOUIS XIV	с.д.	Народна библиотека
801. P. Portner	LITERATURA REVOLUTIONA 1910-1925	1961.	Народна библиотека
802. La Varende	INDULGENCE PREMIERE	1951.	Народна библиотека
803. (A. Rubin) Manona	DER SCHOPFER	1920.	Народна библиотека
804. –	NOUVEAU PETIT LAROUSSE ILLUSTRÉ	1929.	Народна библиотека
805. B. Jaffe	SAVANTS AMERICAINS	1944.	Народна библиотека
806. W. Shakespeare	COLLECTED WORKS	с.д.	Народна библиотека
807. F. Nietzsche	ALSO SPRACH ZARATHUSTRA	1922.	Народна библиотека
808. L. Majdner	IM RADCHEN DAS STERNEMEER	с.д.	Народна библиотека
809. –	KOSSOVO DAY	с.д.	Народна библиотека
810. –	(Програм представе у COMEDIE FRANÇAISE)	1932.	Народна библиотека
811. J. Romain	LES HOMMES DE BONNE VOLONTE		
	LES AMOURS ENFANTINES	1932.	Народна библиотека
812. Am Bonde	PRECIS DE DROIT CONSTITUTIONNEL	1930.	Народна библиотека
813. A. Eliasberg	RUSSISCHE KUNST	1915.	Народни музеј
814. P. Loti	PECHEUR D' ISLANDE	с.д.	Народна библиотека
815. Stendhal	LE ROUGE ET LE NOR, tome 1-2	1930.	(2 књиге) Народна библиотека
816. Stendhal	LA CHARTREUSE DE PARME	с.д.	Народна библиотека
817. G. Boccaccio	DAS DECAMERON	с.д.	Народна библиотека
818. M. Cervantes	HISTOIRE DE DON QUICHOTTE, II и I	с.д.	(2 књиге) Народна библиотека
819. F. Dostojevski	POLITISCHE SCHRITTEN	1907.	Народна библиотека
820. –	HOMERS ODISSEE	1911.	Народна библиотека
821. F. Dolivet	HISTOIRE DU GENRE HUMAIN	1910.	Народна библиотека
822. A. Breton	MANIFESTE DU SURREALISME	1924.	Народна библиотека
823. J. Romain	RECHERCHE D' UNE EGLISE	1934.	Народна библиотека
824. A. De Lamartine	MEDITATIONS POETIQUES	с.д.	Народна библиотека

825. L. Marcovitch	LA POLITIQUE EXTERIEURE DE LA YOUGOSLAVIE	1935. Народна библиотека
826. R. King	LA TRAGEDIE CANADIENNE	с.д. Народна библиотека
827. Voltaire	DICTIONNAIRE PHILOSOPHIQUE	с.д. Народна библиотека
828. E. Denis	GRANDE SERBIE	1915. Народна библиотека
829. G. Flaubert	L' EDUCATION SENTIMENTALE	с.д. Народна библиотека
830. J. Romain	LE 6 OCTOBRE	1932. Народна библиотека
831. J. Romain	PROVINCE	1934. Народна библиотека
832. J. Romain	MONTEE DES PERILS	1935. Народна библиотека
833. J. Romain	EROS DE PARIS	1932. Народна библиотека
834. Amy Allen	VOULEZ-VOUS MAIGRIR	с.д. Народна библиотека
835. Swift	VOYAGES DE GULLIVER	1864. Народна библиотека
836. B. Pascal	PENSEES	1924. Народна библиотека
837. Homère	L' ODYSSEE	с.д. Народна библиотека
838. Boghitchevitch	LE COLONEL DRAGOUTINE DIMITRIEVITCH APIS	1928. Народна библиотека
839. H. Barbusse	JESUS	1927. Народна библиотека
840. H. Joly	L' IMAGINATION	1885. Народна библиотека
841. B. Shaw	STUCKE FÜR PURITANER	1919. Народна библиотека
842. B. Shaw	UNERQUICKLICHE STUCKE	1919. Народна библиотека
843. –	LA CHANSON DE ROLAND	с.д. Народна библиотека
844. F. Marinetti	IL TAMBURO DI FUOCO, са посветом аутора	1922. Народна библиотека
845. P. Brunet	LE REVE	1924. Народна библиотека
846. A. Mironneau	CHOIX DE LECTURES	1929. Народна библиотека
847. H. de Balzac	LES CHOUANS	с.д. Народна библиотека
848. B. D'Aurevilly	LES DIABOLIQUES	с.д. Народна библиотека
849. Montesquieu	DE L' ESPRIT DES LOIS, I и II	с.д. Народна библиотека
850. M. Masson	LE DEVOUEMENT	1883. Народна библиотека
851. E. Poe (Baudelaire)	NOUVELLES HISTOIRES EXTRAORDINAIRES	с.д. Народна библиотека
852. A. De Vigny	SERVITUDE ET GRANDEUR MILITAIRES	1929. Народна библиотека
853. H. De Balzac	LA PEAU DE CHAGRIN	с.д. Народна библиотека
854. V. Hugo	HERNANI - MARION DELORME	1931. Народна библиотека
855. H. Ryner	CHERE PUCELLE DE FRANCE	с.д. Народна библиотека
856. G. D. Esparbes	PRINTEMPS	с.д. Народна библиотека
857. Napoléon Bonaparte	VIRILITES	с.д. Народна библиотека
858. Ф. Достојевски	RODION RASKOLNIKOFF, I и II	с.д. (2 књиге) Народна библиотека
859. –	ODES A PARIS (са песмом Љ. Мицића)	с.д. (9 књига) 8 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
860. G. Endore	KING OF PARIS	1956. Народна библиотека
861. L. Marcovitch	LE DESARMEMENT ET LA POLITIQUE DE BELGRADE	1932. Народна библиотека

862. G. Marcel	LES HOMMES CONTRE L' HUMAIN	1951.	Народна библиотека
863. J. Hennessu	NI A DROITE, NI A GAUCHE, EN AVANT	1935.	Народна библиотека
864. Fénelon	LES AVENTURES DE TELEMAQUE (уписано руком - I, II)	с.д.	(2 књиге) Народна библиотека
865. —	LES COLONIES FRANÇAISES (фотографије)	с.д.	Народна библиотека
866. —	ANNUAIRE INTERNATIONAL DE LA TRADUCTION	1934.	Народна библиотека
867. —	ANNUAIRE GENERAL DES LETTRES	1931.	Народна библиотека
868. J. Romains	LES HUMBLES	с.д.	Народна библиотека
869. J. Romains	CIME DE QUINETTE	с.д.	Народна библиотека
870. J. Romains	LES SUPERBES	с.д.	Народна библиотека
871. Peckel - Popenberg	ROKOKO	1913.	Народна библиотека
872. M. Barres	L' ENNEMI DES LOIS	с.д.	Народна библиотека
873. F. Le Dantec	SCIENCE ET CONSCIENCE	1920.	Народна библиотека
874. J. Romains	LES POUVOIRS	с.д.	Народна библиотека
875. M. Premsele	HANS A SEIZE ANS...	1937.	Народна библиотека
876. B. Shaw	ERQUILICHE STUCKE	1919.	Народна библиотека
877. B. Shaw	KOMODIEN DES GLAUBENS	1919.	Народна библиотека
878. H. Heine	FAMILICHE WERKE, III, IV, V, VI, VII	с.д.	(5 књига) Народна библиотека
879. —	L' ART D' AIMER	с.д.	Народна библиотека
880. L. Martin-Chagny	ANGLETERRE - SUZERAINE DE LA FRANCE	1896.	Народна библиотека

VII Часописи и друге мање публикације на страним језицима и страна издања

881. —	LES ECRITS NOUVEAUX, бр. 8-9	1921.	Народна библиотека
882. —	YUGOSLAVIA FACES THE FUTURE	1947.	Народна библиотека
883. —	VOIX EUROPEENNES, no. 8	1939.	Народна библиотека
884. —	ZLATOROG, no. 1, 5-6, 8-9	1927-8.	(3 свеске) Народна библиотека
885. —	MERCURE DE FRANCE, no. 675	1926.	Народна библиотека
886. —	SYNTHESES (текст Зорана Маркуша), бр. 298	1971.	Народни музеј
887. —	MODERNIE REVUE, no. 6	1919.	Народна библиотека
888. H. Pieron	FICHE ABREGEE	с.д.	Народна библиотека
889. —	ALMANAH VEZNI, I	1923.	Народна библиотека
890. —	ATHENA, no. 5	1927.	Народна библиотека
891. —	KING PETER OF SERBIA AS SOLDIER	с.д.	Народна библиотека
892. —	OLD SERBIAN CHURCHES	с.д.	Народна библиотека

893.	H. Pieron	FICHE COLLECTIVE D' INTELLIGENCE	с.д.	(5 свезака) Народна библиотека
894.	—	VESTNIK VISŠEY ŠKOLI, no. 6, 7, 10, 12	1948.	(4 свеске) Народна библиотека
895.	—	NAČLANAYA ŠKOLA, no. 1,2,3,4,5,6,8,9,11,12	1948.	(10 свезака) Народна библиотека
896.	—	NAČLANAYA ŠKOLA, no. 1,2,3,4,5,6,7,8,9,12	1949.	(10 свезака) Народна библиотека
897.	—	LES BONNES SOIREES. no. 31	1931.	Народна библиотека
898.	—	BOOKS	1935.	Народна библиотека
899.	—	JUGOSLOVENSKA ADVOKATURA/ BUREAU YOUGOSLAVE, no.3	1959.	Народна библиотека
900.	—	LA VOCE DELL' AMERICA (на француском, енглеском, италијанском)	1951-2.	(8 свезака) Народна библиотека
901.	—	BULLETIN DE L' INSTITUT NATIONAL D' ORIENTATION PROFESSIONNELLE	1933-9.	(36 свезака) Народна библиотека
902.	—	MEET SOME AMERICANS	с.д.	Народна библиотека
903.	N. Ouzounovitcx	LA YOUGOSLAVIE	1934.	Народна библиотека
904.	—	BRIONI, an. VIII	1939.	Народна библиотека
905.	—	ILLUSTRATION DE L' ORIENT – YOUGOSLAVIE	1937.	Народна библиотека
906.	—	VICTIMES DU POUVOIR бр. 3	1932.	Народна библиотека
907.	—	POLICE MAGAZINE бр. 204	1934.	Народна библиотека
908.	—	MIROIR DU MONDE бр. 242	1934.	Народна библиотека
909.	—	D' ARTAGNAN бр. 289	1932.	Народна библиотека
910.	—	L' EUROPE NOUVELLE бр. 556	1928.	Народна библиотека
911.	—	YOUGOSLAVIE бр. 7	1936.	Народна библиотека
912.	F. Hölderlin	DIOTIMA	с.д.	Народна библиотека
913.	—	35 брошура и књига са библиографијама	—	Народна библиотека

VIII Атласи, географске карте, планови

914.	—	Атласи, географске карте, планови – 18 комада	—	Народна библиотека
------	---	---	---	--------------------

IX Каталогизација изложби и мање публикације из историје уметности

915. —	Мештровић	с.д.	Народни музеј
916. —	Survage	1927.	Народни музеј
917. —	ЗЕМЉА	1931.	Народни музеј
918. —	Изложба Италијанског портрета кроз векове (проспект)	1938.	(2 примерка) Народни музеј
919. —	Дугоњић	1971.	Народни музеј
920. —	Изложба савремених Париских мајстора	1926.	Народни музеј
921. —	Изложба савремених Паришких мајстора сликара	1927.	Народни музеј
922. Polianski	MANIFESTE DU PANREALISME	1930.	(7 комада) 5 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
923. —	Ausstellung Der Sturm	1921.	Народни музеј
924. —	Бранко Ве Полиански	с.д.	(3 примерка) 2 = Народни музеј 1 = Народна библиотека
925. —	Exposition des Artistes Yougoslaves	1932.	Народни музеј
926. —	Picasso	1927.	(4 примерка) 2 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
927. —	Изложба немачке књиге у Музеју кнеза Павла	1939.	Народни музеј
928. —	Виставка Револуционарног искуства Запада	1926.	Народни музеј
929. —	Der Sturm (проспект)	1924.	Народни музеј
930. —	Илустрована лист (изложба савремених париских сликара)	1926.	Народни музеј
931. —	У. П. (примањена уметност)	с.д.	Народни музеј
932. —	Wohnungs Kultur (примењена уметност)	с.д.	Народни музеј
933. —	Exposition Poyanski (плакат)	1930.	(6 примерака) 4 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
934. —	Бранко Ве Полиански (плакат)	с.д.	(5 примерака) 2 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
935. —	1 Exposition	с.д.	Народни музеј
936. —	Каталог изложбе	1956.	Народни музеј
937. —	Peintres et Sculpteurs de L'Ecole de Paris	с.д.	Народни музеј
938. —	5 позивница (S. Charchoune и Russolo)	1927.	Народни музеј

Х Додатак: часописи и зенитистичке публикации бр. 972

	941. —	РАДИО ЗАГРЕБ бр. 6	1940.	Народна библиотека
	942. —	ГЛАСНИК СКЗ бр. 47	1937.	Народна библиотека
	943. —	ВОЈИНЕ ПЕСМЕ	1916.	Народна библиотека
	944. —	ОДЛОМАК ИЗ ДЈЕЛА ЗЛАТНА КЊИГА НАРОДА ХРВАТСКОГА	с.д.	Народна библиотека
	945. —	БИЛТЕН бр. 56	1940.	Народна библиотека
	946. —	НАРОДНА ОДБРАНА, бр. 25-27	1939.	Народна библиотека
	947. —	НАШЕ ДОБА бр. 5,6,7	1935.	Народна библиотека
	948. —	ДАНАС бр. 1	1945.	Народна библиотека
	949. —	ГЛОБУС бр. 32	1960.	Народна библиотека
	950. —	ТКО СЕ ПРОТИВИ ПРАВИЛНОМ РЕШЕЊУ ХРВАТСКОГ ПИТАЊА И ЗАШТО	с.д.	Народна библиотека
	951. —	СИГНАЛ бр. 10,12,15,16	1941-42 (4 свеске)	Народна библиотека
Зенит	952. —	ДОМ И СВИЈЕТ, бр. 14	1920.	Народна библиотека
	953. Б. Нешковић	О ОРГАНИЗАЦИОНИМ ФОРМАМА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ФРОНТА	1944.	Народна библиотека
	954. Т. Берк	ЕНГЛЕЗИ И ЊИХОВА ЗЕМЉА	с.д.	Народна библиотека
	955. —	ПРЕДАВАЊЕ РАБИНДРАНАТА ТАГОРЕ	1926.	Народна библиотека
	956. Д. Кириловић	ВОЈВОЂАНИ УЧИТЕЉИ У СРБИЈИ 1836 ГОДИНЕ I "Азбучник плашчански" Лукијана Мушицког	1953.	Народна библиотека
	957. Љ. Мицић	КОЛА ЗА СПАСАВАЊЕ	1922.	(2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
	958. —	МЕТАФИЗИКА НИЧЕГА	1926.	(2 примерка) 1 = Народни музеј 1 = Народна библиотека
	959. Љ. Мицић	АНТИЕВРОПА	1926.	(5 примерака) 3 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
	960. —	ЗЕНИТ бр. 12 (непотпун)	1922.	Народна библиотека

XI Рукописи, преписке, блокови, исечци из новина, лични предмети, цртежи и др.

964. –	315 картони са претплатницима	–	Народни музеј
965. –	15 повезаних мањих блокова (цртежи Анушке Мицић)	–	Народни музеј
966. –	Пропагандни и празни листови са заглављем (две фасцикле)	–	1 = Народни музеј 1 = Народна библиотека
967. –	36 мањих блокова – бележница и календара	–	Народна библиотека
968. –	17 фасцикли са исечцима из новина	–	Народна библиотека
969. –	19 туристичких проспеката	–	Народна библиотека
970. –	једна кутија (о Конкордату)	–	Народна библиотека
971. –	38 фасцикли са рукописима и различитим белешкама	–	Народна библиотека
972. –	23 повезаних рукописа	–	Народна библиотека
973. –	11 повезаних рукопица (дупликати)	–	Народни музеј
974. –	4 коверте са породичним и др. фотографијама и репродукцијама	–	Народни музеј
975. –	2 албума са фотографијама	–	Народни музеј
976. –	једна коверта са адресама	–	Народни музеј
977. –	једна кутија са негативима	–	Народни музеј
978. –	једна кутија са документима	–	Народни музеј
979. Непознати уметник	Камени рељеф	–	Народни музеј
980. Б. Пољански	2 блока са цртежима	–	Народни музеј
981. Б. Пољански	147 цртежа и скица	–	Народни музеј
982. А. Ч.			
983. (руком уписано – Аугуст Чернигој)	једна слика / уље на платну	–	Народни музеј
984. S. Charchoupe	једна слика / уље на платну	–	Народни музеј
985. Непознати уметник (руком прецртано и уписано - S. Charchoupe)	једна слика / уље на платну	–	Народни музеј
986. –	једна палета	–	Народни музеј
987. –	једна метална табла ВИЛА ЗЕНИТ	–	Народни музеј
988. –	једна метална табла СРБИЈАНСТВО	–	Народни музеј
989. –	једна стаклена табла ЗЕНИТ (поломљена)	–	Народни музеј
990. –	један дрвени лењир	–	Народни музеј
991. –	73 клишеа	–	Народни музеј
992. –	23 печата	–	Народни музеј
993. –	4 прибора за гравирање	–	Народни музеј
994. –	6 прибора за писање	–	Народни музеј
995. –	једне наочаре	–	Народни музеј

996. —	једна метална значка	—	Народни музеј
997. —	једна плакета краља Александра	—	Народни музеј
998. —	један рељеф краља Петра	—	Народни музеј
999. —	један компас	—	Народни музеј
1000. Marc Chagall	Аутопортрет	1926.	Народни музеј
1001. V. Kandinsky	Графика	1923.	Народни музеј
1002. V. Kandinsky	Графика	1923.	Народни музеј
1003. Hannes Meyer	Линогравура CO-OP III	1925.	Народни музеј
1004. Josef Peeters	Линогравура	1923.	Народни музеј
1005. Josef Peeters	Линогравура	1920.	Народни музеј
1006. Josef Peeters	Линогравура	1923.	Народни музеј
1007. H. Grunhoff	Колаж	с.д.	Народни музеј
1008. H. Grunhoff	Колаж	с.д.	Народни музеј
1009. L. Moholy-Nagy	Графика	с.д.	Народни музеј
1010. L. Moholy-Nagy	Цртеж	с.д.	Народни музеј
1011. L. Moholy-Nagy	Цртеж	с.д.	Народни музеј
1012. L. Moholy-Nagy	Цртеж	с.д.	Народни музеј
1013. L. Tihanyi	Цртеж-Портрет Ендре Адља	1918.	Народни музеј
1014. L. Tihanyi	Графика-Портрет Т. Тзаре	1924.	Народни музеј
1015. L. Tihanyi	Графика-Портрет I.Golla	1924.	Народни музеј
1016. Sonia Delaunay	Цртеж (отисак)	1920.	Народни музеј
1017. Sonia Delaunay	Цртеж (отисак)	1922-23.	Народни музеј
1018. Robert Delaunay	Ајфелова кула, цртеж	1910.	Народни музеј
1019. Albert Gleizes	Oiseaux, цртеж	с.д.	Народни музеј
1020. Albert Gleizes	Цртеж	1922.	Народни музеј
1021. L. El Lissitzky	Цртеж	с.д.	Народни музеј
1022. L. El Lissitzky	Цртеж	1921.	Народни музеј
1023. L. El Lissitzky	Графика	с.д.	Народни музеј
1024. L. El Lissitzky	Графика	с.д.	Народни музеј
1025. H. Behrens Hangelar	11 графика	1923.	Народни музеј
1037. L. Kozincova (?)	Цртеж	1925.	Народни музеј
1038. A. C. Willink	Цртеж (темпера) "Nachts halb drei"	1922.	Народни музеј
1039. A. C. Willink	Колаж	с.д.	Народни музеј
1040. С. Е. (Степанчич Едуард)	Колаж	1927.	Народни музеј
1041. С. Е. (Степанчич Едуард)	Колаж	1927.	Народни музеј
1042. нечитак потпис	Колаж	1925.	Народни музеј
1043. Јован Бијелић	Цртеж-портрет Б.В.Пољанског	с.д.	Народни музеј
1044. Михаило С Петров	Колаж-Плакат за Зенитову изложбу	1924.	Народни музеј
1045. Михаило С Петров	Цртеж	с.д.	Народни музеј
1046. Михаило С Петров	Цртеж-Портрет Б. В. Пољанског	1924.	Народни музеј

1047. Михаило С Петров (?)	Цртеж-Портрет Љ. Мицића (?)	с.д.	Народни музеј
1048. Vjera Biller	6 графика	с.д.	Народни музеј
1054. Vjera Biller	Цртеж у боји ЗЕНИТ	с.д.	Народни музеј
1055. Vjera Biller	Цртеж у боји ПЕТ ГОДИНА ЗЕНИТА	1926.	Народни музеј
1056. Josip Seissel (Jo Klek)	–		
1057. Љ. Мицић	Колаж	с.д.	Народни музеј
1058. Јосип Сеиссел (Јо Клек)	8 цртежа и колажа	–	Народни музеј
1066. Винко Форетић	Цртеж-портрет	с.д.	Народни музеј
1067. Винко Форетић	Цртеж-портрет	с.д.	Народни музеј
1068. А. Ч. (Аугуст Чернигој)	Цртеж у боји	с.д.	Народни музеј
1069. А. Ч. (Аугуст Чернигој)	Колаж	с.д.	Народни музеј
1070. Thea Černigoj	Колаж	с.д.	Народни музеј
1071. Thea Černigoj	Колаж	с.д.	Народни музеј
1072. Бранко Ве Пољански	102 већа и мања цртежа, скица, акварела	–	Народни музеј
1175. Бранко Ве Пољански (?)	Портрет мушкарца, уље на платну	с.д.	Народни музеј
1176. неиндетификовани аутори	8 цртежа, колажа, скица	–	Народни музеј
1184. неидентификован аутор	Мушки портрет са гитаром, уље на платну	–	Народни музеј
1185. неидентификован аутор (вероватно Пољански)	Мртва природа, уље на платну 10 плаката ЗЕНИТИСТИЧКА ВЕЧЕРЊА	– 1923.	Народни музеј (8 примерака) Народни и музеј (2 примерка) Народна библиотека
1186. Јо Клек	ПОМОЗИТЕ СТУДЕНТИМА (плакат)	с.д.	Народни музеј

(Напомена: готово сва дела су у веома лошем стању због влаге у којој су се дуже времена налазила)

1190. –	Преписка: укупно 15 великих коверата и 2 коверте средње величине; од тога један средњи коверат са празним писмима (ЗЕНИТ и ликовни уметници)	–	14+1 Народна библиотека 1+1 Народни музеј
1191. –	Грамофонске плоче – 4 комада	–	–
1192. –	1 пепељара од плавог стакла овичена металом	–	–
1193. –	3 дрвене табакере	–	–
1194. –	1 свирала	–	–
1195. –	1 округла дрвена кутијица	–	–
1196. –	1 округла полушупља кутија са јастучетом	–	–
1197. –	1 муштика	–	–
1198. –	1 украсни предмет (од пластике?)	–	–
1199. –	10 новчаница од по 100 српских динара издатих 1941. год.	–	–

1200. –	1 метална табакера	–	–
1201. –	тробојка везана у машну уоквирена црним дрвеним оквиром	–	–

август 1980. године

за Народни музеј

Ирина Суботић, виши кустос

за СО Врачар

Верица Шеремет, референт за библиотеку и документацију

НАКНАДНО ПРОНАЂЕН САНДУК

Зенит

1207. Daniel Henry	DER WEG ZUM KUBISMIS	1929.	Народни музеј
1208. –	DAS KUNSTBALTT, uheft. 7	1920.	Народни музеј
1209. –	KINOFON, бр. 1,5,4,3,2,,7,9,1,3	1921,	(9 примерака)
		1922/3.	Народна библиотека
1210. –	ЗЕНИТИЗАМ (свеска)	с.д.	Народни музеј
1211. –	ЗЕНИТИСТИЧКА ВЕЧЕРЊА I (3 плаката)	1923.	1 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1212. –	ЗЕНИТИСТИЧКА ВЕЧЕРЊА V (6 плаката)	1923.	3 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
1213. Louis Lozowick	Une Eglise Russe, цртеж	с.д.	Народни музеј
1214. Louis Lozowick	Zeichnung (цртеж)	с.д.	Народни музеј
1215. –	1 коверат, велики, с писмима	–	(Народни музеј?)
1216. –	10 завежљаја с писмима	–	(Народни музеј?)
1226. –	67 војних мапа	–	Народна библиотека
1293. –	13 памфлета – плаката	–	Народна библиотека
1306. Бранко Ве Пољански	ТУМБЕ	1926.	(5 примерака) 3 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
1312. Љубомир Мицић	АНТИЕВРОПА	1926.	(13 примерака) 2 = Народни музеј 11 = Народна библиотека
1325. Љубомир Мицић	ИСТОЧНИ ГРЕХ	1920.	II издање (83 примерака) 80 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
1408. –	САВРЕМЕНИК, бр. 2	1914.	Народна библиотека

1409.–	САВРЕМЕНИК, бр. 71	1917.	Народна библиотека
1410.–	САВРЕМЕНИК, бр.8	1917.	Народна библиотека
1411.–	САВРЕМЕНИК, бр.11	1918.	(2 примерка) Народна библиотека
1412.–	САВРЕМЕНИК, бр.12	1918.	Народна библиотека
1413.–	САВРЕМЕНИК, бр.10	1918.	Народна библиотека
1414.–	САВРЕМЕНИК, бр.2	1919.	Народна библиотека
1415.–	САВРЕМЕНИК, бр.6	1919.	Народна библиотека
1416.–	САВРЕМЕНИК, бр.10	1919.	(2 примерка) Народна библиотека
1417.–	САВРЕМЕНИК, бр.11/12	1919.	Народна библиотека
1418.–	САВРЕМЕНИК, бр.3	1920.	Народна библиотека
1419.–	САВРЕМЕНИК, бр.4	1920.	Народна библиотека
1420.–	САВРЕМЕНИК, бр.6	1920.	Народна библиотека
1421.–	САВРЕМЕНИК, бр.3	1919.	Народна библиотека
1422.–	ИЗЛОЖБА, бр. 1,2,3,4-6	1918.	Народна библиотека
1428.–	НОВА ЕВРОПА, бр. 12	1920.	(2 примерка) 1 = Народни музеј 1 = Народна библиотека
1429.–	НОВА ЕВРОПА бр. 1	1920.	Народна библиотека
1430.–	НОВА ЕВРОПА бр. 2,6	1922.	Народна библиотека
1432.–	НОВА ЕВРОПА бр. 12,13,14 (2 примерка бр. 14)	1921.	Народна библиотека
1436.–	КЊИЖЕВНИ ЈУГ, бр. 2,3,4,5,6,7,8-9	1918,	Народна библиотека
1444.–	ВЕСНИК ОМЛАДИНАЦА, бр. 8,2, х бр. 9	1919.	
1448.–	НОВА СРБАДИЈА, бр. 7-9	1921.	Народна библиотека
		1941.	(2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1451.–	ВЕНАЦ, бр. 4,5,6	1913.	Народна библиотека
1454.–	ПРЕПОРОД, бр. 2,3,4	1920.	Народна библиотека
1457.–	НОВА СВЕТЛОСТ, бр. 3,6	1921.	Народна библиотека
1459.–	ХИПНОС, бр. 1,2	1922,	Народна библиотека
		1923.	
1461.–	ЈУГОСЛАВЕНСКА ЊИВА, бр. 28,31,34,35,37	1921.	Народна библиотека
1466.Бранко Ве Пољански	ПАНИКА ПОД СУНЦЕМ	1923.	(4 примерка) 3 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1467.Branko Ve Polianski	MANIFESTE DU PANREALISME	1930.	(24 примерка) 3 = Народни музеј 21 = Народна библиотека

1468. –	СВЕТОКРЕТ	1921. (48 примерака) 45 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
1519. Љубомир Мицић	КОЛА ЗА СПАСАВАЊЕ	1922. (5 примерака) 1 = Народни музеј 4 = Народна библиотека
1524. –	ЛУЧ, Загреб, бр. 7-8	1922. Народна библиотека
1525. –	ЛУЧ, Скопље, 1-2	1938. Народна библиотека
1526. –	ПЛАМК, септембар-октобар	1924. Народна библиотека
1527. –	SURREALISME, бр. 1	1924. Народна библиотека
1528. –	STURM, октобар 1927	1927. Народни музеј
1529. Paul Fechter	DER EXPRESSIONISMUS	1920. Народни музеј
1530. –	ЦРНО НА БЕЛО	1924. Народна библиотека
1531. –	L' EUROPE CENTRALE, бр. 38	1930. Народна библиотека
1532. –	ТАНК, бр. 1 1/2, 1/2 - 3 (4 x 1 1/2 -3)	– 3 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
1537. –	ВЕЧНОСТ, бр. 3	1926. Народна библиотека
1538. –	ЈАВНОСТ, бр. 1-2	1937. Народна библиотека
1539. –	СЛОБОДНА МИСАО, бр. 4	1910. Народна библиотека
1540. –	КРУГ, бр. 2	1938. Народна библиотека
1541. –	РЕВУЕ, 7. децембар	1922. Народна библиотека
1542. –	МЛАДА ЈУГОСЛАВИЈА, бр. 2	1923. Народна библиотека
1543. –	КЊИЖЕВНИ СЕВЕР, бр. 7,8,9	1927. Народна библиотека
1544. –	ЖИВОТ И РАД, бр. 17	1929. Народна библиотека
1545. Љубомир Мицић	АРХИПЕНКО – НОВА ПЛАСТИКА	1923. Народна библиотека
1546. Љубомир Мицић	АЕРОПЛАН БЕЗ МОТОРА	1918. Народна библиотека (1923.)
1547. –	РАНТНЕОН бр. 3	1929. Народна библиотека
1548. –	ЗЕНИТИСМУС (посебно издање-памфлет)	1922. (30 примерака) 25 = Народна библиотека 5 = Народни музеј
1578. –	ЗЕНИТ (посебно издање-новине)	1922. (50 примерака) 5 = Народни музеј 45 = Народна библиотека
1628. –	ДАДА ЈОК	1922. (11 примерака) 8 = Народна библиотека 3 = Народни музеј
1639. –	ЗЕНИТ, бр. 1	1921. (7 примерака) 3 = Народни музеј 4 = Народна библиотека

1645.–	ЗЕНИТ, бр.2	1921. (4 примерка) 2 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
1649.–	ЗЕНИТ, бр.3	1921. (4 примерака) 2 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1653.–	ЗЕНИТ, бр.4	1921. Народна библиотека
1654.–	ЗЕНИТ, бр.5	1921. (3 примерка) 2 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1657.–	ЗЕНИТ, бр.6	1921. (4 примерка) 2 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1660.–	ЗЕНИТ, бр.7	1921. (3 примерка) 2 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1663.–	ЗЕНИТ, бр.8	1921. (4 примерка) 2 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1667.–	ЗЕНИТ, бр.9	1921. (4 примерка) 2 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
1671.–	ЗЕНИТ, бр.10	1921. (3 примерка) 1 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1674.–	ЗЕНИТ, бр.11	1922. (2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1676.–	ЗЕНИТ, бр.13	1922. (3 примерка) 1 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1679.–	ЗЕНИТ, бр.14	1922. (2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1681.–	ЗЕНИТ, бр.15	1922. (3 примерка) 1 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1684.–	ЗЕНИТ, бр.16	1922. (8 примерака) 6 = Народна библиотека 2 = Народни музеј

1692.–	ЗЕНИТ, бр.17/18	1922. (4 примерка) 2 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1696.–	ЗЕНИТ, бр.19/20	1922. (4 примерка) 2 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
1700.–	ЗЕНИТ, бр.21	1923. (3 примерка) 1 = Народни музеј 2 = Народна библиотека
1703.–	ЗЕНИТ, бр.22	1923. Народни музеј
1704.–	ЗЕНИТ, бр.23	1923. (19 примерака) 3 = Народни музеј 16 = Народна библиотека
1723.Љ. Мицић – Б. Пољански	ОТВОРЕНО ПИСМО Р. ТАГОРИ	1926. (8 примерака) 6 = Народна библиотека 2 = Народни музеј
1731.–	ХРВАТСКА ПРОСВЈЕТА, бр. VII	1920. Народна библиотека
1732.–	ЈУЖНИ ПРЕГЛЕД, бр. 1	1935. Народна библиотека
1733.–	ВЕДРИНА, РЕВИЈА ДУХА И АКЦИЈЕ, март	1923. Народна библиотека
1734.–	БУДУЋНОСТ, бр. 11	1922. Народна библиотека
1735.–	ВАЉЦИ, бр. 1	1933. Народна библиотека
1736.–	СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК, бр. 6	1921. Народна библиотека
1737.–	ЈУГОСЛАВИЈА, бр. 1,2	1914. Народна библиотека
1738.–	СРПСКА ГРУДА,. 1,2,3-4	1940, Народна библиотека 1941.
1739.–	КРИТИКА, бр. 2	1921. (2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1741.–	КРИТИКА, бр. 4,2	1921, Народна библиотека 1922.
1742.Lj. Micić	BARBAROGENIE LE DECIVILISATEUR (у шифовима)	1938. (2 примерка) 1 = Народна библиотека 1 = Народни музеј
1744.–	ЗЕНИТ, бр.22	1923. (9 примерака) 2 = Народни музеј 7 = Народна библиотека
1753.–	ЗЕНИТ, бр.5	1921. Народни музеј
1754.–	ЗЕНИТ, бр.12	1922. (2 примерка) 1 = Народни музеј 1 = Народна библиотека

1756. –	ФАСЦИКЛЕ СА СУДСКОМ ПРЕПИСКОМ	–	(11 фасцикли) Народна библиотека
1767. –	ПРЕПИСКА СА ИЗДАВАЧИМА (1 фасцикла)	–	Народна библиотека
1768. Љ. Мицић	РУКОПИСИ	–	(5 фасцикли) Народна библиотека
1773. –	УСПОМЕНА СА I ЗАНАТСКЕ ИЗЛОЖБЕ У БЕОГРАДУ	1938.	Народни музеј
1774. –	Урамљено писмо	1954.	Народни музеј
1775. Љ. Мицић	Свеске, бележнице, рукописи	–	(8 примерака) Народна библиотека
1776. –	Печат, бр. 1-2 (1 текст: СРБИ ПРЕМА ХРВ.ПИТАЊУ)	1939.	Народна библиотека
1777. –	НАРОДНИ ОБАВЕШТАЈАЦ	1946.	Народна библиотека
1778. Владимир Поповић	ТРАДИЦИЈА КРСНЕ СЛАВЕ	1935.	Народна библиотека
1779. Брандон Вид	СИБИР или АТАМАН ГОДУНОВ	с.д.	Народна библиотека

Видосава Голубовић

Прејиска око Зенита и зениџизма

Бошко Токин, *Застава*, новосадски лист,
Михаило С. Петров, Бранко Ве Пољански

Зенит

Ова преписка тематски је директно или индиректно везана за часопис *Зениџ*, његовог уредника Љубомира Миџића и за зенитистички покрет. Иако тематски разуђена и настала као резултат писања више кореспондената, она дотиче питања *Зениџових* сарадника природу и карактер идеја и идеологије зенитизма на ширем плану, и то оном који превазилази чисто књижевне суштине. У том смислу, преписка нема одлучујући значај за сам часопис, колико за његов утицај на околну средину. Циљ објављивања преписке првенствено је у употпуњавању представе о функционисању уредништва, односу према сарадницима, издавању зенитистичких књига и финансијским питањима. Потом, више сазнајемо о политички груписаним читаоцима (“револуционари”), непознатим књижевнокритичким оценама часописа и издања, кризним стањима и изворима неспоразума међу сарадницима, без обзира на то што преписка Б. Токина, Мих. С. Петрова и Б. Пољанског потиче из њиховог постзениитистичког периода. Треба нагласити, да и поред значајне сарадње у програмском и стваралачком погледу, потпуни разлаз између Токина и Петрова са Миџићем није био судбоносан за *Зениџ*. Наместо Токина, у редакцију улази француско-немачки писац Иван Гол, што редакцији прибавља већи углед и међународни карактер, док Петрова замењује зенитиста Јо Клек, авангардни уметник широког и разноликог ликовног поступка.

Једино Токинова преписка није вођена са Миџићем, већ са издавачем и књижаром Св. Б. Цвијановићем. Са Токинове стране, разлаз са Миџићем

био је објективне, а не личне природе: сасвим измењено Мицићево понашање у негативном смислу, после појављивања групног *Манифеста зенићизма* Мицића, Гола и Токина. Тиме су, свакако, биле сужене његове сарадничке могућности и рад у часопису. Оне раније нису биле незнатне ни по вредности, ни по обиму. По оснивању Библиотеке *Зенић* било је планирано објављивање Токинове трагикомедије *Еурипидија*. Од свих сарадника *Зенића* у земљи, једино је Токин, уз Мицића и Гола наступио као аутор *Манифеста зенићизма*. Можда је, поред осталог, то учињено због тога што је Мицићев сарадник неговао однос привржености према часопису и покрету: заинтересовао је неке француске писце за *Зенић* (Ивана Гола, Марсела Соважа), истакао вредности филма као медија и његову улогу у стваралачком процесу – спајање песничког поступка са филмским, усклађивао сопствено стваралаштво са програмом и поетиком зенитизма. Будући да је и сам био свестан квалитета и вредности својих прилога, хтео је да их преточи у књигу, коју је намеравао да објави код издавача Цвијановића.

Преписка сликара Мих. С. Петрова са Мицићем, вођена у његовом постзенитистичком периоду, нема тако јасне обресе и уноси неке недоумице. Стиче се утисак да Мицић индиректно жели да обнови прекинуту сарадњу са Петровим, на шта овај уз изношење низа аргумената не пристаје. Мада преписка не допушта могућност да се допре до извора ранијих неспоразума, она ипак овлаш оцртава Мицићев уреднички профил: он је тврдоглав, склон је да вређа своје сараднике, и уопште, како се чини, комуникација са њим није нимало лака, ни једноставна. С тим у вези, Петров подсећа Мицића на “стари тон” којим му се обраћао. Као што је познато, Петров више није прилазио Мицићу, нити кругу зенитиста. Једино је на Мицићево инсистирање учествовао на *Зенићовој* изложби нове уметности априла 1924. године. Но, постоје и неке позитивне чињенице, које се не би смеле запоставити. Захваљујући управо Мицићу и *Зенићовој* галерији која се налазила у простору редакције часописа у Загребу, Петрову се указала ретка прилика да упозна најновију уметност тадашње Европе и Русије; радило се о делима: Архипенка, Делонеа, Глеза, Козинцове, Ларионова, Лисицког, Лозовика, Међеша, Мохољ-Нађа, Шаршуна, Тајгеа, Вилинка. Могућа претпоставка би била да је сусрет са делима ових уметника инспирисао Петрова да нацрта Мицићев немиметички, кубистичко-конструктивистички портрет, објављен у 25. броју *Зенића* фебруара 1924, у време интензивних припрема за *Зенићову* међународну изложбу нове уметности.

Писмо које се односи на редакцију новосадског листа *Засшава* преноси интересовање на сасвим другачији фактографски план. Посреди су

напредна и радикално оријентисана својства зенитизма, делатна у ширем обиму у друштвеној и политичкој сфери. Гласило које је заступало такву оријентацију и његови репрезентативни сарадници – Пољански, налазили су се не тако ретко у околностима, неповољним за њихов рад, стваралаштво и прилике у којима су живели. То је добрим делом дошло до изражаја у комуникацији између Мицића и редакције *Заставе*, где се практично радило о запошљавању Пољанског. Адресант улази у преписку ношен жељом да потражи и запосли неког доброг и искусног новинара. Но и поред поштовања и уважавања новинарских способности Мицићевог брата, њему, како се чини, није пружена могућност да постане сарадник *Заставе*, будући да би радикализам његовог зенитистичког става негативно деловао на њено конзервативно устројство.

Епистоларни корпус на линији Пољански – Мицић потиче из 1927. и 1928. године. Пољански је у то време у Београду, где објављује своју последњу песничку збирку *Црвени њеџао*, а његов брат, бивши уредник *Зеница*, живи са супругом Анушком у егзилу у Паризу. Током времена овај писац, песник, критичар, оснивач часописа (*Светокрешћ*, *Дага-јок*) напустиће земљу и настанити се у Паризу. Преписка има тематско-формалне особине карактеристичне за дијалог главних носилаца зенитистичког покрета: издање зенитистичке књиге песама, њен језик и стил, финансирање, штампање, дистрибуција, прихватање од стране критике и ширег круга београдских писаца и уметника, њено значење за покрет у целини. Занимљиво да је у преписци још увек веома жива и присутна свест о покрету, па отуда не чуди да је међу епистоларним сабеседницима исказано занимање о томе какав је однос према њему био у политичким и друштвеним срединама (ради се о Николи Котуру и тзв. “револуционарима”, које он помиње). У преписци се запажају сличности и разлике у мишљењима сабеседника о језику, стилу и стиху *Црвеној њеџи*, проширују знања о непознатим књижевнокритичким оценама о њему (Р. Драинац, В. Стојановић Зоровавељ, Т. Ујевић), описују тешкоће при његовој дистрибуцији код познатих београдских издавача и књижара. С друге стране, временски и просторно раздвојен од свога брата, Пољански има потребу да му путем писма саопшти неке појединости из свог личног живота. Већ исказом “моја последња књига у Србији” Пољански пружа увид у намеру да напусти земљу, где по многим показатељима веома тешко живи: тешкоће финансијске природе, неразјашњене интерне алузије, могући проблеми који би искрсли у вези са пасошем и визом. У једном од нивоа преписке очитује се склоност Пољанског према путовањима. Он намерава да посети Праг, Берлин, Брисел, и тамо се сретне са бившим сарадницима *Зеница*: К. Тајгеом, Ф. Р. Беренсом. Из преписке потом

сазнајемо да је боравио у Дармштату и Хајделбергу. Но, изнад преписке у целини лебди неизмерна његова жеља да успостави чешће и чвршће везе са братом, било епистоларним путем, било непосредним сусретима.

Бошко Токин – Светиславу Б. Цвијановићу

10/VIII <?>

Драги г. Цвијановићу

ја сам вас већ више пута тражио. Ради се о једној мојој књизи (ево и мене) есеја и студија које бих волео издати. (А да ли ви волете исто тако?). Наслов би био: *У атмосфери чуда*¹ сакупио би неке студије из *Пројреса*,² неке из *Зенића*³ а и неке нове. Свега 11 или 12 ствари неких 90–100 страна можда 110 штампаних. Ја бих најрађе вама да дам. Некако познајемо се боље и више волем код вас него код Кона а поготово Шварца.⁴ Волео бих са вама да разговарам о томе ту скоро – јер мислим кроз месец дана два најдаље у Немачку, а богами ако се споразумемо, и ви примите књигу тај новац дошао би ми као нека врста спасења.

Пре него што се нађемо (кад сте ви у вашој радњи обично реците вашим да ми кажу) ја сам хтео да вас у неколико овим писмом припремим.

У колико нису штампани рукописи у толико су откуцани на машини –

Са *Мицићем* свршио сам. Изашао сам из Зенита.⁵ Тај човек и сувише претера. Постаје немогућ. Од манифеста⁶ на овамо разбеснио се па лети, лебди и не види никога. Нек му је алал ...⁷

До скорог виђења, и надам се [спро]⁸ споразума

поздрав вама

Токин

Dubrovačka 12

Zemun

<Писмо писано руком, ћирилицом. Налази се у фонду Архива Српске академије наука и уметности; води се под бројем 11046/5.>

- 1 Назив књиге *У атмосфери чуда*, коју Б. Токин намерава да објави код издавача и књижара Св. Б. Цвијановића, преузет је из Токиновог текста штампаног у часопису *Зенић*, бр. 3, 1921. Он упућује на аналогију са теоретичарима "миракулизма", припадницима послератне теорије филма у Француској. У том тексту о чуду и чудесима Токин је тврдио да он представља само скицу за једну већу студију.
- 2 *Пројрес*, независан политички дневник, излазио у Београду током 1920. године. Његов власник је био Сима Пандуровић, а међу уредницима се налазио Драгиша Васић. Токин је припадао групи модерних српских писаца, окупљених око *Пројреса*. Он се у *Пројресу* бави филмом, појавама американизма, француске модерне, мађарског активизма, рецензира нове књиге и изложбе. Са С. Винавером настоји да програмски афирмише националну варијанту експресионизма.
- 3 Сарадња Токина у *Зенићу* обележена је многим видовима књижевног и уметничког искуства, стеченог боравцима у Француској и Италији, удруженог са тењом да се приклони Мицићевом часопису и

покрету (“Сунце и геније. Човек-сунце”, *Зенић*, бр. 6, 1921, *Манифест зенићизма*, 1921).

- 4 Токин мисли на издаваче и књижаре Г. Кона и Шварца.
- 5 Аутор писма износи разлоге који су га навели да прекине сарадњу са *Зенићом* и Мицићем. Јако зближење са Мицићем дошло је до изражаја у бројевима 2, 3, 4; у њима Токин, штавише фигурира као члан редакције из Београда и у Загребу. После тога, он је све до раскида (бр. 9, 1921) окренут у потпуности зенитизму, нарочито у програмском погледу. У доба сарадње са зенитистичком групом најављено је издање Токинове трагикомедије *Еурипија*.
- 6 *Манифест зенићизма*, аутора Љ. Мицића, И. Гола и Б. Токина, писан током јуна месеца и штампан као засебно издање (Загреб, 1921) утицао је на то да *Зенић* од алманаха групе писаца прерасте у форум покрета. Токинов манифест види зенитизам у формули синтезизма праваца и континената, при чему нагласак ставља на футуристичку естетизацију динамизма и на надреализам, ослоњен на традицију Г. Аполинера.

Застава, новосадски лист

Нови Сад, 27.X.[19]23

Драги госп[одине] Мицићу!

У ствари намештења Вашег брата⁹ код редакције овдашње “Заставе”¹⁰ могу Вам за сада ово јавити.

“Застава” треба нужно једног новинара, који би радио од 5 – 9^h после подне. Плаћа је 1500 динара.

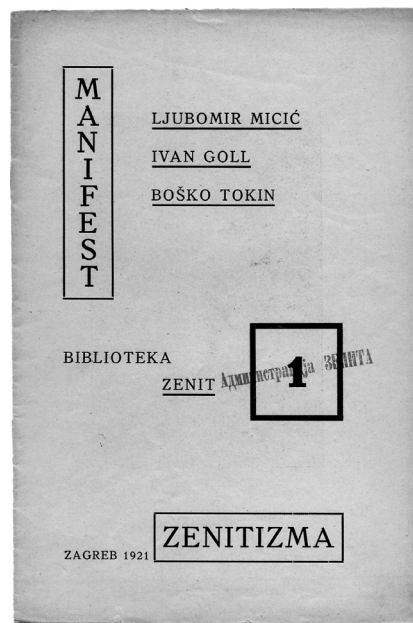
Када сам им рекао, да имам једнога вредног човјека за редакцију, били су га одмах акцептирала, но чим сам им рекао име *Мицић*, одмах су се поколебали бојећи се, да им не би Ваш брат зенитизирао њихову конзервативну “Заставу”.

Ствар још није дефинитивно ријешена, па ћу Вас за који дан о резултату обавјестити.

Поздравља Вас

Татић

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

Љ. Мицић, И. Гол, Б. Токин. *Манифест зенићизма*, 1921.

Славко Воркапић. *Порџрет* Бошка Токина. У: *Манифест зенићизма*, 1921.

Михаило С. Петров – Љубомиру Мицићу

Београд 26–X–[19]23.

Уважени Господине,

Ваше писмо, а поготову тон Вашег писма, које ми је данас донела пошта – више је него чудан. Опростите што ћу Вам одговорити на одгојан и небарабски начин на оно што би сваки сем мене схватио као непристојност са Ваше стране. Опростите! А ја сам Вам на све то опростио јер Вас добро разумем и јер ми је – признаћу – жао да је до тога морало доћи.

Пре свега, за гласове о којима говорите рећи ћу одмах да су нетачни. Али није наша (Ваша и моја) кривица да људи овде многе ствари погрешно тумаче. Једино из тога схватања могле су извесне особе представити *ненејријашељско* расположење које сам ако се не варам негде у друштву манифестовао према уреднику, заправо *јрема човеку* Љубомиру Мицићу, – на начин који би као да сам рад и нарочито жељан обновити некадање везе са истим.¹ Не, моје и сликарске и уопште уметничке (речи!) амбиције не *иду* више за тим да ме стока чита и гледа као борца. Можда једино имам супротна осећања кад ме који догађај наљути (Спасите Путеве!). Онда сам у револту толико далеко (знате му форму, најалост) да бих чак и узео реч према нитковима.

Дакле, као што видите, ја сам се помирио са тим да је око мене све сами хуља, аналфabet и свакакви аморални тип – и ћутим. Зато ми је жао да сте помоћу разних вести били у могућности да продужите свој стари тон према мени. Уосталом – потребно је староме знанцу рећи коју јачу и тежу, зар не. Него оставимо то! Да се ми кадгод сретнемо у истом листу треба много обостраних жртава, а Ваша тврдоглавост (не желим да вређам јер за то нећу да имам разлога!) и мој понос све то тешко подносе.

Међутим, што се тиче мојих *ненепријатељских* расположења према Вама, они леже на чудној основи т.ј. према Вама као човеку (кад не вређате), и потпо<мо>гнути су јако, врло јако положајем у који Вас [...] ¹² средина ставља. Дубоко сам уверен да Ви тај положај ни као писац а још мање човек, не заслужујете и манифестујући при свакој дебати о Вама такво расположење (Ви: с планом!) могли су некоји схватити у мени погрешно оно, што сваки човек – Човек – мора на мој начин и једино тако третирати.

7 Токин покушава да предочи своје утиске о измењеном ставу и понашању Мицића после објављивања *Манифеста зениџизма*.

8 Прецртана реч.

9 Мисли на Бранка Ве Пољанског.

10 *Застава* Светозара Милетића, била је орган Српске народне слободоумне странке, да би је касније преузела Радикална странка. Покренута је у Пешти 1866, а од 1867. место њеног излажења је Нови Сад, где се јавља све до 1929. године. Прекид у излажењу имала је за време Првог светског рата (1915–1918); обновљена је 1919.

11 Мисли на своју сарадњу са Мицићем у часопису *Зениџ*. Петров је обележио прву развојну фазу зениџизма (1921) радикалним *линорезима*, *надахнутим*, поред осталог, *експресионизмом*, али испуњеним и *утицајима* *кубизма* и *футуристичким* захтевом за динамиком форме. Својим *песничким* прилозима тежио ка *синкретичким* везама између поезије и *ликовне уметности*.

12 Нејасна реч.

13 Петров покушава да објасни Мицићу шта за њега у тадашњем тренутку значи помињани израз “чудна основа”.

Могу да завршим. Као што видите – ствари за које сте имали материјала да ми пишете оно писмо стоје сасвим супротно. А да су стајале другаче – верујем скоро да бих имао куражи бити непосредан.

Пошћује Вас
Мих СПетров

P.S. Оно “чудна основа”¹³ односи се на наше данашње држање и није ништа нарочито.

П.

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

Зенић, бр. 25, 1924.

Каталог Прве Зенићове међународне изложбе, Зенић, бр. 25, 1924.

Пожега 22–I–[19] 24.

Поштовани Господине,
Опростите што сам нажалост из тоталног непознавања бонтона прећутао са писменим одговором на Ваше прво писмо, одн. позив на учешће при интернац. изложби.¹⁴ Велим *йисменим одговором* јер сам усмено изјавио *ї*. Ве Пољанском да ми је нажалост било немогуће одазвати се позиву из простих разлога: *одавна већ не моју да изађем из оквира сликања за йарцийела!*

Захвалан сам Вам на пажњи и молим Вас да примите уверење да ме је Ваш позив да учествујем крај неколицине европљана необично почаствовао. Велим неколицине *евроїљана* и мислим на оне које сам имао прилике видети некад у Галерији *Зениї* у Загребу¹⁵ а приликом оне *комбиноване моје йосеїе* истој. Иначе – ма да излажем са свима могућим и свашта – будите уверени да ми, кад бих имао штогод за *їакову изложбу* – друштво оних сликара југословенских којима сте такође послали позив (P.S. у позиву мени!) било далеко више испод части него ли друштво оних са којима у последње време вешам своја – платна.

Рекао сам!

Иначе Вас молим да ми учините две доброте:

срдачно йоздравиїе Ве Пољанскої коме не пишем на “Трибуну”¹⁶ јер још нисам писао Гаври кога би то наљутило јер га молим;

и йошалиїе ми Каїшалої изложбе кад буде ойворена.

Надам се да ми нећете одбити и молим Вас да крај свега мишљења примите уверење мога поштовања,

Мих С. Петров

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

14 Иако је био раскинуо са *Зенишом*, М. Петров добија позив да учествује на Међународној изложби нове уметности коју Мицић припрема.

15 У двоброју 17/18, 1922. *Зениш* обавештава да је у његовој редакцији отворена међународна Галерија нове уметности са делима ликовних уметника, на којима су заступљени футуризам, кубизам, експресионизам, орнаментални кубизам, супрематизам, конструктивизам, неокласицизам. У њој међу уметницима налазимо, поред осталих, Архипенка, Делонеа, Форетића, Глеза, Козинцове, Лилицког, Ларионова, Лозовика, Међеша, Мохољ-Нађа, Шаршуна, Тајгеа, Вилинка.

Михаило С. Петров. *Зениш*, линорез. У: *Зениш*, бр. 13, 1922.

16 *Трибуна*, независан политички дневник. Излазио у Београду од 1910. до 1915. и од 1919. до 1924. године. Лист је у политици спроводио радикални програм.

17 *Зениш* бр. 25 је изашао фебруара 1924. после паузе од осам месеци због пресељења редакције из Загреба у Београд. Број представља каталог Прве *Зенишове* међународне изложбе нове уметности. Одржаће се априла исте године. У средини корица броја репродукован је портрет у цртежу Љубомира Мицића у кубо-конструктивистичкој стилизацији, рад Мих. С. Петрова. Карактеристичан је по томе што је у њему напуштена миметичност лика. Мицићев лик је формиран распоређивањем плоха у простору и са деформацијама.

18 У каталогу су назначена имена уметника, затим називи земаља које они заступају, као и каталошки бројеви сто и једног дела предвиђеног за излагање. Уз имена уметника забележени су само бројеви експоната, али не и називи њихових дела, уз објашњење да би они могли утицати на пријем код публике. Слика означена бројем 101 везана је за Мих. С. Петрова.

Пожега, 11–II–<19>24.

Поштовани Г. Мицићу,

Интересантна је ствар да сам прво ја био неразумљив, а сада опет Ви чините исто! Но ако ме Ви нисте онда разумели, и то у незнатним ситницама – ја Вас добро разумем.

Толико и – basta!

Био сам већ заборавио да сам некад, у Загребу, покушао да начиним Ваш портрет. Ако сам се кадгод тога и сетио – увек ми се чинило да је он уништен. Међутим у 25 бр. *Зенита*,¹⁷ кога јуче примих, изненадило ме кад сам наишао на своје име. Чудно. Можда још и са једно ХМ! – како би то Ви у сличној прилици рекли. Још ме више чуди нека слика бр. 101. везана за моје (?) име.¹⁸ Мислим да је ипак требало (узимам Ваше обичаје!) да ме претходно о овим стварима обавестите. Свакако Вас молим да ми јавите што под<р>обније о целој ствари као и о томе која је и каква та слика – ако је моја. Надао сам се да ће за овом пошиљком доћи и какво писмо као објашњење – но ево прође и данашња пошта а писма нема!

Број ми се свиђа – нарочито нека места из Вашег *Нека се не заборави*.¹⁹ Има у томе много и много истине! А Кандински ме пријатно обрадовао.²⁰ Ипак колос! Имате ли га у боји?

Очекујем разјашненије и осветленије оних неразумљивих места. Иначе Вас лично разумем!

Поздрав – Петров.

P.S. Нека се г. Пољански ипак јави и пошаље оно што је обећао. Потребно ми је необично – писао сам Вам већ. А надам се да у обећању није као они Московци.²¹ Зашто? – но јер је он Пољански, а мене бар не би требало да заборавља!

М СПетров.

P.S. Молим Вас – будите добри па ме известите шта стаје штампани табак (без хартије) у штампарији која штампа *Зениш*. Потребно би било за оvd. *Културну Лићу* (јака установа иначе међу овим шкембарима!), која би хтела да изда у својој едицији некоја одржана предавања за народ.

МСП.

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

Бранко Ве Пољански – Љубомиру Мицићу

Уторак. 7. јуна <1>927

Драги Љубиша, Твоју сам карту примио пре два три дана. Ја се не односим према Твојим приговорима тако као што ти мислиш. Примедба о језику сасвим је умесна и предговор је писан веома алкаво, али мислим да у стиховима има тога мање а по где има и намерно представљених неправилности. Али о том по том. За сад ме највише интересује ток ствари код Тебе у Паризу и то вероватно знаш да би ме понеки опширнији извештај много интересовао. Ја додуше не пишем много и редовито, али би свакако желео да пошта између нас редовитије функционише.

Црвени је петао²² громогласно закукурао и литерарне кокице су сасвим збуњене. Изненађење је било тим веће што сам настојао да радим што је више могуће тајно. Донекле ми је то успело. И кад сам ономе гаду од књижара С. Б. Ц<вијановићу> донео један примерак да га питам колико ће узети и то за готове паре, био је напросто фрапиран. Читало му се на лицу; па зар још нису свршили ови страшни литерарни узурпатори. И пошто сам ја рекао да је то моја последња књига у Србији и понудио му 20 комада за готово са 30%, он је колебљиво пристао, тактичарски се нацерио, предану и рекао: донесите. Госп. Геца²³ је узео 20 за готово без коментара, само се жалио да му ниси захвалио са којом речи на Скерлићевој Књижевности. “Напредак” Г. Шварц узео је 10 за готово. И пошто сам ја књигу штампао на дуг, то сам одмах то дао штампарији. Коштала је 4000 дин. До данас сам отплатио 1400 дин. и добио у посед 200 примерака и 50 на кунстдруку.

Геније Рака²⁴ хипниста, читајући предамном, јер му нисам првих дана хтео дати књигу, искао је са речима: па ово је ненадмашна поезија. Подреалисти су констатовали, да је изненађење, и дуго су кували за разним столовима по разним бирцузима, како да се понесу према књизи, и на крају су решили, да то учине овако отприлике, као што је то Владан Зоровавељ својом калуђерском руком у “Новостима”²⁵ забележио. Да ово није дебакл зенитизма? Колико и у овоме има перфидности, није тешко осетити. Тин²⁶ је по чувењу наводно код “Москве”²⁷ напао пред великим друштвом Раку, да је чито да је он мене покрао, и да сам их овом књигом све тукао. Али то је све сасвим неважно, већ можда мало интересантно. Јасно је да су збуњени и да је деловало као бомба. “Нови Исток” треба да пређе у руке Николе Котура. Котур ми је саопштио да осећа једну велику кривицу, која је учињена Теби, мени и зенитизму уопште са стране “револуционара” и он има намеру да то поправи, али је сигуран да ће наићи на велики отпор, кога се, он каже, не боји. И. т. д.

- 19 *Нека се не заборави* – назив истоименог Мицићевог прилога у 25. броју *Зениџа*.
- 20 Мисли на репродукцију рада В. Кандинског, објављеног у истом броју Мицићевог часописа.
- 21 Московци – вероватно мисли на писце и уметнике који су се скоро свакодневно окупљали за “уметничким столом” у предњем делу београдске кафане Москва, прозваном Портартур. Ту су долазили: С. Винавер, Свет. Стефановић, М. Црњански, Т. Манојловић, С. Миличић, сликар Бранко Поповић.
- 22 *Црвени ђеџао*, књига зенитистичке поезије објављена у Београду као 12. свеска у едицији часописа *Зениџа*. За разлику од осталих песникових дела збирку одликује исповедни лиризам, идеја о томе да је поезија “једина истинска стварност у животу” (А. Петров) и да је још увек могућа вера у њену моћ. Владан Стојановић Зоровавељ налази у њој елементе ничеанизма, а њен лиризам сматра онтолошким. Пољански себе представља као песника анулиране семантике, у којој су речи лишене значења. Зоровавељ такође по-

- хвално говори о песничком осећању за нови ритам и неологизме.
- 23 Геца Кон, издавач и књижар.
- 24 Рака – Раде Драинац.
- 25 *Новосћи*, независни дневни лист, излазио у Београду од 1921. до 1929. године.
- 26 Тин – Тин Ујевић.
- 27 Мисли на кафану Москову, место где су се састајали писци и уметници.
- 28 Карел Тајге, ликовни критичар, теоретичар, графичар, песник, водећа личност међуратне чешке авангарде, која се најпре јавила под именом Девјетсил, а касније као Скупина надреалиста. Репродукције његових дрвореза у *Зениш*у (1921) и *Линолеум* (1922) засноване су на кубистичком разлагању форме и експресивној стилизацији. Галерија часописа *Зениш* је поседовала Тајгеове радове.
- 29 Франц Рихард Беренс, песник, драмски писац, писац сценарија за филмове, драматург, новинар. Сарађује у часопису *Der Sturm*, централном органу берлинског експресионизма све до 1925. године. Инсистирао на раду на

Ја морам одавде отићи до 19 августа, јер ми до тада траје виза на пасошу, коју сам тешко добио. Биће ми веома тешко. Ићи ћу преко Прага и Берлина и вероватно Брисела. Молим Те да ми пошаљеш ако имаш Тајгеову²⁸ адресу и још коју прашку интересантнију од прашких адресаната. Мислим и тамо покушати на 3 – 5 дана. Бржем одласку ме спречава књига и финансије, које су у дерутном стању. Онда Те молим коју актуелну интересантнију адресу из Берлина. Да ли је Беренс²⁹ жив?

Јесте ли гледали Линдберга.³⁰ Јесте ли осетили колективну драму и елементе новог позоришта? Срамно!

Ја би већ био давно можда у Паризу да обавезе, које треба да извршим нису мале и велике. Дакле све у свему, молим Те да ми више пишеш; Јесте ли нашли нови стан? Треба ли Ти којих десетак примерака “Црвеног Петла”? Како се осећа Анушка?³¹ Да ли јој се допада нова отаџбина Париз? Шта је са Голмом?³² Поздрави много Шаршуна!³³ Са Тзаром³⁴ се више ниси виђао. За сада не могу да се сетим има ли још што за Тебе интересантно.

Много те поздрављам са Анушком

Бранко

<Писмо писано руком, ћирилицом. На крају писма је политички обојен цртеж Пољанског, у којем је представа петла приказана у комично-карикатуралном споју са Државом Срба, Хрвата и Словенаца.>

Бранко Ве Пољански

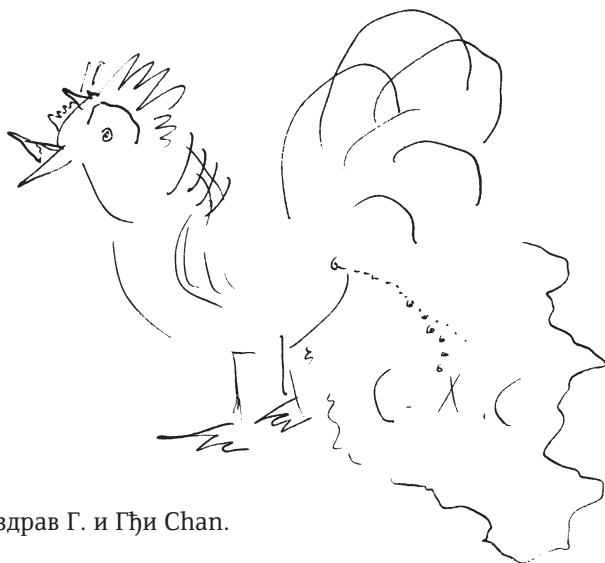

Бранко Ве Пољански. *Црвени петлао*, 1927.

Paris 31. III 1928

Драги Љубиша, Данас сам дошао возом у 3^h и тражио сам Вас код куће, али Вас није било. То ми даје још више разлога да размишљам што Вас нема већ неколико дана. Од великог мајстора још немам одговора. Свакако не би било рђаво да ми се јавиш.

Поздравља Те са Анушком
Бранко

P.S. Поздрав Г. и Гђи Chan.

<Дописна карта писана руком ћирилицом, осим адреса које су на латиници. Испод поздрава, Пољански је нацртао један цртеж.>

<Адреса>

M^e

Lioubomir Mitsitch

homme de lettre

“Zenit”

Meudon (S. et. O.)

Rue des Jardies 14

<Адреса пошиљаоца>

Branko Polianski

Avenue du Maine 64

песничкој речи и на споју експресионистичког емоционалног учинка са футуристичком естетиком рата. Беренс наступа поезијом у *Зенишу* крајем 1921, у време када коуредник Мицићевог часописа постаје И. Гол; она се ту јавља до 1924. Беренс је написао песму-портрет, посвећен “зенистичкој жени” Нини – Нај.

30 Чарлс Линдберг, амерички авијатичар. На моноплану 20–21. маја 1927. први прелетео Атлантски океан на релацији Њујорк – Париз.

31 Мисли на Мицићеву супругу Анушку.

32 Иван Гол, агилни сарадник и једно време коуредник *Зениша*. Зенизму се приклолио у програмском погледу и у стваралачкој пракси. У том смислу, он је био активан до 1922. године. Интензивне контакте са Мицићем и његовом женом Анушком обновио је у Паризу. У те односе била је укључена и Голова супруга Клер Гол. Она је, као и њен муж била сарадница Мицићевог часописа.

33 Серж Шаршун, сликар. Са Мицићем се упознао у Берлину 1922. Дружење са њим обновио је у Паризу. *Зениш*

је у својој Галерији уметничких дела имао Шаршунове радове. Шаршун је излагао априла 1924. на Међународној изложби нове уметности, коју је организовао Мицићев часопис.

Darmstadt 9. VII. <19>28

Драги Љубиша и Анушка, ја сам сасвим у реду стигао на место. Јуче сам био у Хајделбергу, иначе, мојој драгој није никако добро и она је сасвим озбиљно болесна, и засада ништа више. Она Вас лепо поздравља и увек пита да ли је већ Твоја књига готова.

Много Вас поздравља Бранко

34 Мисли на Тристана Цару.

<Дописна карта писана руком ћирилицом, осим адреса које су на латиници.>

<Адреса>

M^e

Lioubomir Mitsitch

Meudon – Paris

14 Rue des Jardies

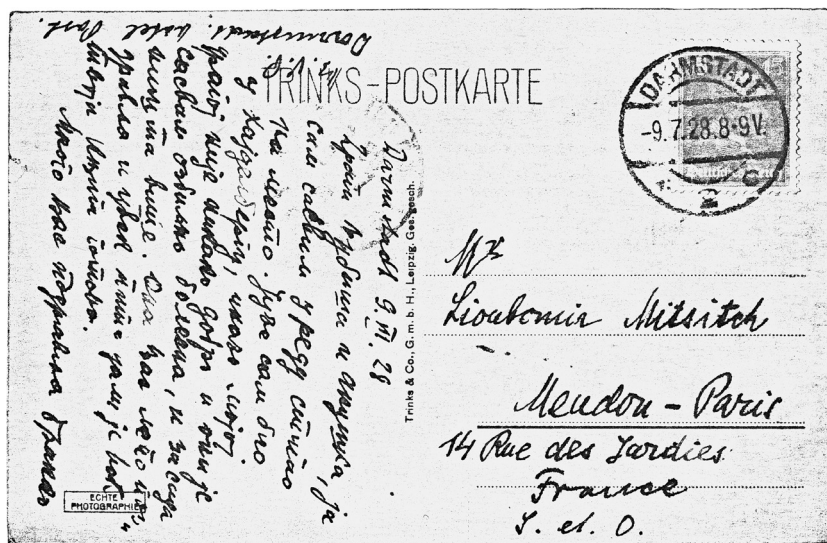
France

S. et. O.

<Адреса пошиљаоца написана на левој маргини>

<?> V. P.

Darmstadt. Hotel Post.

Дописница Бранка Ве Пољанског

Љубомир Мицић

О никоме ништа или моја аутобиографија

Зенит

Једино моје наследство јесте знање о своме рођењу, које и вама предајем. Рођен сам 1895. на земљи. Веле, земља је била некад сунце а ја сам убеђен: земља је сунчево копиле!

“Наша је застава данас небо
Моја је отаџбина одвајкада земља.”
(Барбарогеније)

У своме детињству волео сам кубуре и приче о хајдуцима, У мојој раној младости идеал ми је био да постанем атлета, најјачи човек на свету. Волео сам варош и вашар, волео сам спорт и сентименталну љубав. Волео сам филм, док је још безнадно лутао по свету у кратким панталонама и био презрен као дете “из нижих слојева друштва”. А све што је презрено буди у мени љубав. Један циркуски врач прорекао ми је велику будућност.

Са своја два гимназијска друга пошао сам 1914. у Србију, право на Косово. Успут нас је затекла прва вест о сарајевском атентату, исти дан увече, баш када смо кркали печену јагњетину са вином. Ми се не дадосмо сметати. Продужили смо путовања. Незаборавна је успомена на једног свештеника католичке цркве, који је пред својом црквом звао бога у помоћ, да потопа српски род и патетички саопштавао своје хришћанске жеље, како би атентатора Принципа требало испећи на ражњу. За неколико дана стигосмо пешице на српску границу, на обали реке Саве, с које смо враћени од полиције и праћени под јаком пратњом аустријске жан-

дармерије. Хтео сам да будем српски добровољац или комита у рату против Аустрије, романтичан и храбар. После тог тужног неуспеха, морао сам доцније да будем аустријски војник. За све време војниковања био сам или у затвору или у болници. А када сам се крио у грађанском оделу, певао сам по кафанама бећарске и бунтовне песме, предводио демонстрације и тукао се с аустријским полицајцима.

За чудо никада нисам волео поезију. Књижевност ме баш никако није занимала. Биће да је то њена кривица. Гимназијски часови књижевности били су ми најдосаднији, јер, никада ми није дата прилика да декламујем песму “Три хајдука”, коју ме је моја покојна мајка научила. Што нисам волео школу, биће да је то опет њена кривица. Волео сам све моје школске другове, али они мене нису никада волели. Ниједан! Волели су ме увек тужни и несрећни родитељи, а сем њих и лепе девојке ваљда зато што сам био леп као љубав или што су ми очи сјале као звезда. Дуго сам био бољећиви Вертер српскога порекла са Балкана. Тврдо верујем да су моји преци били хајдуци у некој планини балканској.

Веровао сам да ћу бити највећи глумац овога света. Незнам зашто, али мислио сам да ћу то моћи постићи само у Русији. Мој највећи глумачки покушај десио се – у Галицији, где сам био аустријски ратник 1916. године. Као “српска свиња” како ме је називао командант батаљона Словенац – као “руски шпион” и велеиздајник, како ме је крстио мој заповједник Хрват, требао сам да будем стрељан од једног мађарског официра. Али, ја сам правовремено “полудео”, да би се спасао. “Полудио сам” да спасем човека у себи и да спасем свој голи живот. На сто корака од руских ровова у жеку Брусиловљеве офанзиве, одглумио сам тада најдивнију хамлетовску игру свога лудила, на ужас целог ратног штаба – иако сам већ онда презирао Шекспира. И “у наступу лудила”, најозбиљније хтедох да угушим свога заповедника.

По свршетку ратног студија на фронту и многобројним ратним болницама а пре свршетка филозофског студија на загребачком универзитету, био сам званичан глумац и члан једног варошког позоришта. Био сам “љубавник”. Шипарице су уздисале за мојим стопама као Магдалене и ако нисам полазио на крст него само у мислима ковао неуспеле и непознате песме против рата и против Аустрије. По сећању срицао сам своје стихове, којима сам био ишарао даске у мојој ратној земуници. Али у позоришту издржао сам једва три месеца, пошто је “иза кулиса” било све прљаво и одвратно, доживотно одвратно. Још ни данас не могу да заборавим прљаву кошуљу једне глумице, која је на даскама била моја “богиња”. Побегло сам. И дуго сам бежао од себе. Тада се почео да меша у мој унутрашњи живот Достојевски и Стриндберг, али без успеха и без опас-

ности по мој доцнији књижевни рад. Било је то 1917. године, у први сумрак људождерске епохе човечанства, у прву зору руске револуције, чија ме крила носе, чије очи путују у сновима мојим као црвени семафори.

По свршетку рата 1918. године, ја сам сахрањивао Аустро-Угарску монархију. Својим рукама цепао сам розете и звезде аустријским генералима. Са пушком у руци бранио сам “ново стање и поредак”. Пред гомилама носио сам заставе “ослобођења”. Уједињење Јужних Словена збило се преко ноћи. Пред мојим очима национализам је ушао у свој медени месец. Био сам на тој свадби и дјевер, али ја никада нисам продавао свој патриотизам нити ми је бивши национализам постао професија. Као и свакој другој лажи, рекао сам: лаку ноћ и неповратно освануо сам у чистој зори зенитизма. Зато сам већ давно однео гаће на штапу.

Моје књиге штампане су овим редом: РИТМИ МОЈИХ СЛУТЊА (стихови 1919) – СПАС ДУШЕ (стихови 1920) – ИСТОЧНИ ГРЕХ (драмски мистериј за безбожне људе чисте савести 1920) – Али све је то била литература, она иста литература коју сам презирао и која је личила на прљаву кошуљу оне моје “богиње” из државног позоришта. Доцније, у време зенитистичког покрета, штампане су само две моје књиге: СТОТИНУ ВАМ БОГОВА (забрањено 1922) – КОЛА ЗА СПАСАВАЊЕ (после забране друго издање 1922) – АЕРОПЛАН БЕЗ МОТОРА (забрањено 1925). До овог часа, имам у рукопису још 11 књига које чаме у тамници мог писаћег астала, ЗЕНИТ једини међународни часопис нове уметности на Балкану, покренуо сам 1. фебруара 1921. Од тада, зенитизам је живи огањ прве духовне револуције на Балкану, са кога је као бомба бачен и у остали свет. У мојој рођеној земљи, зенитизам ме је лишио свакога добра. Због ЗЕНИТА и зенитизма отпуштен сам из државне службе 1922. Када сам вршио дужност средњошколског професора у Загребу. Због ЗЕНИТА и ЗЕНИТИЗМА и остали зенитисти су препуштени глади и самоубиству, јер нам се згадила свака политика и свачија културна лаж. Био сам затим трговачки помоћник у Београду 1924., да прехраним себе и свог највернијег друга – сарадника, своју жену. И ја, по злу чувен балкански “луђак” и песник шестог континента издат сам презиру јавног мишљења, руглу курвањске штампе и мржњи мојих савременика, у мозгу килавих. У мржњи на ЗЕНИТ и зенитистички покрет, патолошки су једнодушни сви Срби, Хрвати и Словенци, без разлике политичких странака и слободнозидарских лоза. Јер, уместо да сам продужио славу национализма и културне лажи, која би ме сигурно одвела на министарску столицу, ја сам рикнуо: ЗЕНИТИЗАМ – АНТИ-КУЛТУРА – АНТИЕВРОПА!

Мали ум мале буржоазије свети се најсвирепије. Већ неколико година ја сам нечији плаћеник. У Загребу “српски плаћеник”, а у Београду “плаће-

ник Лењинов”. Све то од онда, откада сам први написао манифест за помоћ гладнима у Русији. Рекла-казала, стонoge подвале и клевете, који су најљући непријатељи. Пошто се још није испунила жеља мојих непријатеља (пријатеља уопште немам) да постанем гиздави академик било које луднице – издат сам на милост и немилост београдској полицији уз прећутно одобравање целокупне књижевне и новинарске штампе, уз прећутно одушевљење свих тзв. интелектуалаца у овој земљи – без иједне изнимке, без иједног протеста. Баш данас стављен сам под суд – због моје забрањене антиевропске поеме

АЕРОПЛАН БЕЗ МОТОРА, ради “тешке повреде јавнога морала”. Блажени су моји земљаци. Они знају само за две ноте на скали нашега живота: зенитистички песници или су лудаци или злочинци. У простору те дивне музике, устрајно праћен њеним звуковима, ја поносно корачам у нови живот или прастару смрт.

Ја сам поратни песник и откривач шестог континента Балкана, Сем тога, ја сам антихришћанин и антиевропејац. Разуме се, ја о себи имам најповољније мишљење. Вређа ме напр. ако ми се каже да сам генијалан, просто зато, што данас није реткост бити генијалан. Своје производе израђујем и прерађујем по пет до шест пута. Кад читам своје поеме или манифесте, увек ми се чини да је то најбоље што је икада било написано. ЗЕНИТИСТИЧКА РЕВОЛУЦИЈА је моја једина религија али политику мрзим изнад свега. Умем варварски да вољем. Умем хришћански да мрзим. Дивље јашем на муњевитом пропелеру – револуције духа и барбарогенија!

Београд, 11. марта 1926.

(Из рукописне оставштине Љубомира Мицића)

ПРВИ ЂАЦИ И НАСТАВНИЦИ СРПСКЕ ШКОЛЕ У З

Култура

Први ђаци Српске народне школе у Загребу са
учитељем Димитријем Грујићем и учитељицом
Анастасијом Петковић, 1891.г

У ЗАГРЕБУ.

Бранко Чоловић

Један приватни инвентар у манастиру Драговићу из 1869. године

Култура

У задарском државном архиву, фонду Списа православне епархије у Задру 1762-1918.¹ чува се један свежањ папира формата А 4, заправо докуменат на којем је у десном углу оловком исписано манастир Драговић, а испод у изворнику пером Инвентар.² Већ то би био довољан разлог да се посегне у његов садржај, и доиста, потпунијим увидом у набројано види се да ипак није ријеч о манастирским имањима већ о оставштини једног драговићког калуђера, јеромонаха Лукијана Милковића. О њему као личности знамо само онолико колико је Бошко Стрика прикупио из неког манастирског летописа и у концентрираном издању објавио у својој књизи о далматинским манастирима.³ Под мирским именом Лука, потоњи калуђер Лукијан, рођен је 10. фебруара у Имотском 1824.⁴ У Задру је 1848. завршио Клирикалну школу које године децембра мјесеца је и рукоположен. Наредне 1849. сусрећемо га као ђакона у манастиру Крупи. Године 1853. постаје администратор парохије Дрниш, 1856. бива одређен за администратора кистањске парохије, уједно и за учитеља клирика приправљаних за чин монашески. Тек 1857. премјештен је за администратора Врличке парохије, на дужност коју је обављао све до смрти 2. фебруара 1869. године.⁵ Као трећепотписаног у својству администратора Врличког, сусрећемо га на првом издању књиге архимандрита Герасима Петрановића о манастиру Драговићу.⁶

На специфичан начин и овај инвентар ће допринијети употпуњавању слике о њему, али у исто вријеме, оцртати живот у манастиру, напосе и доба којем је припадао.

- 1 Државни архив у Задру (ДАЗД), HR-DAZD-341, св. 14.
- 2 Помало је чудно што попут остала два далматинска манастира Драговић није стекао инвентар чије стварање је 1832. наложио тадашњи епископ Јосиф Рајачић. в. Бранко Чоловић, Инвентар манастира Крке из 1831. године, Љетопис СКД Просвјета св. 15, Загреб 2010, 9. Засад се о разлозима изостанка може само спекулирати, мада није искључена могућност да напосто није сачуван међу архивалијама.
- 3 Бошко Стрика, Далматински манастири, Загреб 1930, 141.
- 4 Знамо то према сачуваним уџбеницима Клирикалне школе, в. Милан Радека, Прилози о споменицима културе код Срба у Далмацији, АЛМАНАХ Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 131.
- 5 Хрватски повијесни музеј, Музеј Срба у Хрватској, Оставштина Бошка Стрике, кут. 41 ц. Његова кратка биографија налази се под редним бројем 61. Према истом овом летопису у самом Драговићу било је пет

калуђера носилаца овога презимена, али различитог поријекла; неки су били из оближњих Кољана, а неки опет из Шибеника.

- 6 Герасим Петрановић, Повѣст о свешторождесѣвенском манастиру Драговићу, Задар 1859, 4.
- 7 Стрика, исто; Бранко Чоловић, Манастир Драговић, Загреб 2014, 76.

Инвентар

Свѣшторождесѣвенск. Герасимов. Лукијана Манастира оставштине његове обавезе и имања и свешторождесѣвенск. Герасим Петрановића и др.

Број	Име	Килограма	Фунтова	Либра	Оунца	Знаци
<i>1. Покупице</i>						
1.	Крестина Еванџелијум и друге књиге	2.	1		1	
2.	Канона и ризница	2.				
3.	Павлелија Еванџелијум, два Еванџелија и друге књиге	4.	1	1	2.	
4.	Канона и ризница	1.			1.	
5.	Свѣшторождесѣвенск	1.			1.	
6.	Канона дрвене прости	6.	2.	2	2.	
7.	и Канона брѣна	4.	4.			
8.	Канона Еванџелија са Еванџелијум Шкваницом	1.	1.			
9.	Канона са свѣшторождесѣвенск	1.	1.			
10.	Канона мана и Еванџелија	2.			2.	
11.	Канона за воду обавезе	3.			1.	2.
12.	Канона и Крестина и Канона	4.	1.	1.	1.	2.
13.	Канона и Крестина и Канона	4.	2.	1	1.	
14.	Канона и Канона	3.	4.	4.		
15.	и Крестина	3.			3.	
16.	Канона и Крестина	2.			2.	
17.	Канона дрвене	22.			11.	11.
18.	Канона мана 3.	16.	4.	5.	4.	
19.	Канона	4.	2	2.	3.	
20.	Канона мана 4.	14	2	2.	4.	
21.	Канона и Канона свѣшторождесѣвенск	12.			6	6.
22.	и Канона мана	3.			3.	2.
23.	и Канона	4.			4.	
24.	Канона дрвене	4.			2.	2.
25.	и Канона	1	1.			

Прва страница инвентара

Иако није класичан судски спис, смисао овог инвентара јесте да се на једном мјесту покаже укупност Лукијанове оставштине. Додатну важност спису даје чињеница да његове обавезе и имање у цијелости преузима манастир, кога својим потписом заступа ондашњи игуман Иларион Ђурица. Инвентари су зацијело били дио одавно постојеће праксе, да се по смрти неког монаха његово имање додјељује манастиру на трајно кориштење, односно располагање стварима и новчаним средствима. Штавише, иако то овај докуменат не наводи, зна се да је јеромонах Лукијан оставио замашних 4000 форинти за изградњу звоника на новој манастирској цркви.⁷ Инвентар је утолико значајнији што заправо нуди могућност анализе власништва сваког монаха, његове имовине потребне за свакодневни живот, као и онога што је он после смрти завјештао своје

постригу. Заправо, не знамо да ли је он баш све то својевољно намијенио манастиру или се то због изостанка других наследника само по себи подразумијевало. Очекивана смрт резултира да се сва његова покретна и непокретна добра попишу, а манастир преузме на себе бригу о наплати дуговања и преносу власништва. Притом су се, свакако, морали руководити типиком, баш као и обичајним и грађанским правом. Поријекло ових размјерно великих новчаних средстава и имања наведених у инвентару било је могуће због чињенице да се тада монаштво у одсуству мирског налазило у улози парохијског свештенства. Због тога су били у прилици стјецати и акумулирати материјална средства и по својој вољи, углавном у добротворне сврхе, донирати. По изјавама савременика у XVIII вијеку у далматинским манастирима није било класичног општежитељства, због чега се створило право на властита имања, односно осопштину.⁸ Наравно то не значи да се у манастирима живјело идиоритмијским животом, засигурно није, али су поред типика, економске и друштвене околности знале одређивати норме унутрашњег живота у манастирима. Сам митрополит Павле Ненадовић борио се против осопштине као изразито по цркву штетне појаве и напосљетку ју је на територији Карловачке митрополије потпуно укинуо. Далмација је све до 1797. била покрајина унутар граница Млетачке Републике, док су у вјерском погледу православни били подређени Филадельфијској архиепископији са сједиштем у Венецији.⁹

Надаље, садржај оставштине јеромонаха Лукијана Милковића омогућује спознају онога што је представљало уско приватни посјед од одјеће, предмета личног комодитета од покућства до пробраних предмета својеврсног грађанског луксуза од онога шта је представљало добра неопходна за остварење власникове уско манастирске и потом друштвене улоге. Међу ствари релативно високог стандарда могла би се убројити и уистину малобројна сребрнина, углавном једаћи прибор, керамика – фини тањира (пјати) и стакло – боцуни (боце, флаше) и чаше, са угравираним, претпостављамо, Лукијановим монограмом. Поред новчаних средстава дио вриједности посједа произлазио је и од имања затечених у амбару у Врлици, према попису било је ту 5 квартаи пшенице, 280 квартаи кукуруза, 8 квартаи ражи и 77 квартаи јечма. Надаље, ту је пописана и марва за коју су била задужена два домаћина. У Мије Винчића налазило се 32, а у Марка Јоића 26 глава, не знамо прецизно да ли говеда или оваца.

У инвентару се, такође, налази прегршт података од интереса за друштвену и приватну историју, економију, фолклористику, лингвистику, обичајно и грађанско право, а који на посебан начин освјетљава прастару идеју и праксу задужбинарства итекако присутну на овим просторима ширења православља. Готово сваки појам, појединачни податак изазива

8 Житије Герасима Зелића, Београд 1897, св. 1, 56.

9 Никодим Милаш, Православна Далмација, Нови Сад 1901, 221-505.

читавау силу асоцијација у стању је да произведе знатно реалнију слику о некадашњем животу, посебно зато што велика историја не мари превише за мале људе, још мање за њихове посједе. Штавише, несклони било каквом позитивизму не може се не примјетити да садржај оставштине Лукијана Милковића заправо оцртава његов колико монашки толико и људски лик. Не бисмо исувише много погријешили ако га, барем на основу материјалне оставштине, одредимо као штедљивог домаћина скромних животних потреба, времену примјереног интелектуалца, уважаваног у друштву као и својој монашкој средини. Да ли су његове позајмице и улагања биле плод алтруистичког приступа људима и једини начин да се не обезвреди приход стечен вишедеценијском парохијском службом, или је посреди био разрађен његовом чину и друштвеној улози примјерен систем зарађивања не може се са сигурношћу рећи. Или не само на основу његовог добро документираног случаја. Драговићки јеромонах је, очито, вишак властитих прихода давао у зајам, заправо вршио улогу својеврсне банке. Истина, и он сам је властити новац држао у банци, у различитим валутама, златницима и сребрњацима. Да ли га је давао уз интерес, што само по себи не би било ништа зазорно, или се позајмица враћала у утаначеним роковима и у позајмљеним износима, тешко је само из овог документа закључити. Између осталог и зато што немамо друге изворе, поготово не писане изјаве дужника које би противрјечиле овој тврдњи. Тек, позајмице у тзв. кандијалима, претпостављамо у тадашњим новчаним јединицама, листом дате његовим колегама по служби, попу Стојану Мирковићу види се интерес наплаћен на износ од 300 форинти, док код попова Марка Кулиша и Петра Стојисављевића камата, могуће и због величине износа, нема. Услед изостанка било каквих поузданих новчарских институција сами људи су нашли начин да дођу до одређених новчаних средстава било због улагања у своје послове ограничене искључиво на земљорадњу, сточарство или, нешто рјеђе на занате, било да су се њима враћали неки другдје стечени дугови. Поуздање зајмопримцима је зацијело могао давати часни монашки чин повјериоца као и стечен добар глас. Повјерење је било и још увијек јесте основ давања кредита сваке врсте.

Лукијан Милковић као дугогодишњи администратор, дакле и парох врличке парохије посједовао је и властите иконе. У инвентару специфициране су тек оне Богородице и Арханђела Михајла, које је вјероватно држао у властитој манастирској ћелији. Уз њих посебно су наведени епитрахил и крст без стопе, вјероватно напрсни, реквизити који су чинили видљивом и у сваком тренутку потврђивали његову улогу монаха и свештеника. Прилично је тајновита ставка Изображенија различити, свих 10, са стаклима (цаклима) и вјероватно рамовима, за које не знамо

што представљају, понајмање који су били свјетовног, а који сакралног карактера. Оно што импонује међу многим ставкама овога релативно опширног пописа, а чини значајан прилог културној атмосфери тога доба јесте његова солидна приватна библиотека која је бројала неколико стотина свезака. За њих 197 наведена је сасвим штура опаска книга мали и средни различити. Поред изричито по врсти наведених богослужбених књига – Библија, октоих, каноник, требник, имао је и другу литературу коју је, додатно, увезивао у кожне корице што се посебно наводи као књиге лијепо везане различите, чак 30 комада у добром стању. Њој се, по важности, придружује и власништво на потпуном колу Магазина, побројано их је 27, претпостављамо Српскодалматинског чији је вишегодишњи пренумерант био.¹⁰ Не искључује се могућност да је посједовао и Магазине Матице српске што је било једнако заступљено интелектуално, али и патриотско штиво одабраних свога времена.

Језик Инвентара и послуже две деценије од Вукове реформе српског језика и писма истрајава на старим правилима. У писаној форми употребљени су знаци и гласови које је он избацио из азбуке, тако да се учестало користи јат (ѣ), ја (я), шч (щ), от (ѡ), знаци за меке (ь) и тврде полугласове (ѣ). Поред тога, текст Инвентара данашњем читаоцу нуди читав низ језичких архаизама, преостатака из османског и млетачког периода националног живота, а од којих су многи до скорашњег времена били у свакодневној употреби. Скрећемо пажњу и на занимљив детаљ, наиме у једном дијелу текста презимена пописаних дужника умјесто словом ђ, као што је и примјењивано на највећем дијелу списка, имају завршетке са словом ч и меким полугласом. Од посебног су интереса уписане ставке које се односе на посљедње дане покојникове, трошкови љекара и лијекова који су највећи, мајстора који су израђивали покров и гробно мјесто, а посебно је поменута награда од 50 форинти Илији Милковићу, вјероватно његову сроднику, за старање о обољелом Лукијану.

Данас, иза капеле Св. Петке поред новог манастира Драговића стоји надгробна плоча Лукијана Милковића. То је по рубовима профилисани правокутни монолит са мотивима цвјетне чашке у угловима, разлистаним крстом и двјема изврнутим бакљама на централном дијелу површине и посебно фино клесаним украсним словима која дају основне податке о преминуломе. Овај репрезентативни надгробник, јасан подсјетник на његове заслуге, засигурно је пренесен са гробља потопљеног манастира и представља додатни чин захвалности данашње братије овоме монаху коме непознати летописац удјелује поштовање ријечима: Вјечна успомена била врлом човјеку и узорном монаху!

- 10 Као пренумерант појављује се на Србско далматинском магазину (СДМ) 1852/3, 134, у својству администратора Дрнишке парохије, на СДМ 1860, 239, већ је администратор Врлички, а предбројник је остао и у СДМ 1861, 255; СДМ 1862, 175, СДМ 1866, 191, до броја СДМ из 1867, 174. Занимљиво да на интернетској страни Епархије далматинске, <http://www.eparhija-dalmatinska.hr/>, скенирани број из 1867. на насловници има баш његов потпис као власника.

Надгробна плоча
јеромонаха Лукијана
Милковића, снимιο о.
Јован (Ковачевић), сабрат
манастира Драговића

Инвентаръ

Сверху вещиі поч. Геромонаха Лукіана Милковића пострижника ове Сѣ Обители и бившегъ Админ:
Парохіе верличке и убо:

Култура	Число	Покуство	Комада	доброъ	среднь	ерђавоъ
		1.	Кревета Еданъ – рашета и други јаворовъ	2	1	
	2.	Канапе ѿ рашета	2		2	
	3.	Тавулина еданъ ораовъ, два Елова и Едан буковъ	4	1	1	2
	4.	Кажо ѿ рашета	1		1	
	5.	Столь ѿ Еловине	1		1	
	6.	Катрига дрвени прости	6	2	2	2
	7.	Катрига ѿ сламе фини	4	4		
	8.	Креденца Елова са Едном Шкатуломъ	1	1		
	9.	Наѣве са заклопомъ	1	1		
	10.	Видро мало и Една бачвица	2		2	
	11.	Вучя за воду оковане	3		1	2
	12.	Сламница ѿ Кревета и Канапа	4	1	1	2
	13.	Страмаца ѿ Кревета и Канапа	4	2	1	1
	14.	Кушина ѿ Канапа	8	4	4	
	15.	Кушина ѿ Кревета	3		3	
	16.	Кавецала ѿ Кревета	2		2	
	17.	Кошулая у све	22		11	11
	18.	Ланцуна пари 8	16	4	8	4
	19.	Интитела	7	2	2	3
	20.	Гаѣа пари 7	14		7	7
	21.	Шудара ѿ врата бѣли	12		6	6
	22.	Шудара ѿ носа модри	5		3	2
	23.	Шудара ѿ носа бѣля	4			4
	24.	Тавая простих	4		2	2
	25.	Тавая фина	1	1		
	26.	Тавајола фина	4	3		1
	27.	Тавајола прости	10		5	5
	28.	Калаца пари пртени мали	5			5
	29.	Куверте бѣле ѿ памука	2			2
	30.	Колтрина за два прозора бли	4		2	2
	31.	Шугамана у све	14		7	7
	32.	Тавая една нова и 12 тавајола са именовъ	13	13		
	33.	Албина у све	7	1		6

34.	Куверта Индотія и Една шарена танка	2	1	1	
35.	Веленца Една са трѣскама и една бѣла	2	1	1	
36.	Суканца модра и Една са стрѣскама	3	1		2
37.	Билца куповна	2		1	1
38.	Табаръ	1		1	
39.	Каба – сукна	1		1	
40.	Врѣћа у све	6		4	2
41.	Боцуна фѣни са Именом	3	3		
42.	Боцуна прости	3	3		
43.	Чаша фѣни са именовъ великии и мали	24	24		
44.	Чаша ѿ мола	8	8		
45.	Чашица мали са стопомъ и безъ стопе	8	8		
46.	Чикара различити пари	12	10		2
47.	Цукорѣра различити	3	1	1	1
48.	Жлица ѿ Кафе Сребрени	6	6		
49.	Жлица ѿ Покфонта за Столъ	12		6	6
50.	Ножа ѿ Покфонта за Столъ	10		5	5
51.	Пинури ѿ Покфонта за Столъ	9		4	5
52.	Жлица ѿ Покфонта за Столъ велика	1		1	
53.	Пята фини за столъ	36	36		
54.	Пята фини велики за столъ	5	5		
55.	Пядина фини велики за столъ	2	2		
56.	Пята модрих	16	16		
57.	Пята модрих велики	3	3		
58.	Пядина модрих велики	2		2	
59.	Шкудела фина за шалшу	1	1		
60.	Бочице за улъ и Квасинъ двъ солнице и дерво	5	5		
61.	Млинаца ѿ Кафе мѣденъ ручни	1	1		
62.	Важа ѿ бѣле лате за Кафу и Цукаръ	2	2		
63.	Когума различити	5	2	3	
64.	Бушта ѿ Камилловке	1		1	
65.	Гвантѣра	2		1	1
66.	Лумета ѿ Мѣда	1		1	
67.	Чизама пари	3		1	2
68.	Бронзина	2		2	
69.	Кациола, Шупляча, Пашаброда, Една мала и (?)	5	1	2	2
70.	Граделе Едне, троѣго двое, Пержилица – кафе 1.	4		2	2
71.	Сикира	1		1	
72.	Икона Богородичина Една и Една С. Аранѣла	2		2	
73.	Изображенія различити са Свежама и Цаклима	10	4	6	
74.	Огледала	2	1	1	
75.	Бая ѿ седла	1		1	
76.	Кнѣига лѣпо везани различити	30	30		

77.	Магазина	27	7	10	10
78.	Кнѣига мали и Средѣи различити	193		93	100
79.	Библія на мало Коло	1		1	
80.	Октоикъ на мало Коло	1		1	
81.	Каноничакъ	1		1	
82.	Требника мала	2		1	1
83.	Крестъ везанъ просто безъ Стопе	1		1	
84.	Петрахиль	1		1	
85.	Кнѣижарица	1			1
86.	Баулъ и Скриня	2		1	1
87.	Часовникъ ѿ зида	1		1	
88.	Каина са дерветомъ Еднимъ	3		1	1
89.	Штапъ са оковомъ сребренимъ	1		1	
90.	Лумбрела	3		1	2
91.	Кабаница Цервена	1			1
92.	Шеширъ Еданъ, Капа мали 8	9		1	8
93.	Чекичъ и клѣшта	2		2	

Култура

Новаца**уготовости налазисе**

	фор.	нов.
у банкама и Бановицама	1380.	
у Злату Цекина Комада 8 чини	44.	
у Злату Еданъ Комадъ франака 5.	2.	50.
у Сребру то Естъ у фор: и Цванцикама	30.	
Сумма	1456.	50.

У Кандіалима налазисе

у Попа Стояна Марковића	300.	
Интересъ неплаченъ Кодъ истога	57.	10.
у Попа Марка Кулиша	63.	
у Попа Петра Стоисављвића	127.	
Сумма	547.	10.

У Конвенцијунима

	фор.	нов.
1. у Ђуре Маревића	43.	46.
2. у Јосифа Анића	10.	27.
3. у Анте Чилића	7.	94.
4. у Крстана Шкрбе	49.	2.
5. у Милића Стефана	6.	4.
6. у Бачковића Ђуре	16.	-
7. у Тодора Леласа	66.	46.
8. у Граовца Илије	34.	42.
9. у Беговића Николе	17.	-
10. у Новаковића Јована	6.	-
11. у Четника Марка Ивића	57.	6.
12. у Драгића Јована	24.	-
13. у Шкрбе Јована Чиче	17.	32.
14. у Татића Мартина и Ивана	68.	32.
15. у Бабића Илије	26.	-
16. у Петра Травице	63.	48.
17. у Милковића Јована	9.	93.
18. у Костура Глише	37.	56.
19. у Ђлоберка Марка	3.	33.
20. у Станића Николе	5.	40.
21. у Церномарковића Шпире	17.	6.
22. у Маријана Мије	8.	60.
23. у Вуковића Петра	7.	-
24. у Церномарковића Димитра	5.	60.
25. у Ђукића Миле	10.	42.
26. у Новоселца Тодора	13.	-
27. у Бароша Боже	1.	86.
28. у Ђукића Боже	16.	-
29. у Ђукића Луке	20.	76.
30. у Балића Миле	10.	31.
31. у Зеленовића Миле	6.	36.
32. у Вуковића Пилипа	10.	70.
33. у Вуковића Симе	7.	23.
34. у Баришића Јована	13.	-
35. у Баришића Илије	14.	-
36. у Баришића Савве	8.	-
37. у Ковачевића Стојана	87.	21.
38. у Рацића Анте	9.	75.

39. у Пилипа Јоића	44.	66.
40. у Алексе Јоића	5.	24.
41. у Петра Јоића	13.	79.
42. у Тодора Јоића	9.	20.
43. у Арамбашића Симе Шарца	7.	16.
44. у Пилипа Билића	11.	73.
45. у Петра Билића	7.	74.
46. у Тодора Баришића шафабана	22.	30.
47. у Церномарковића Стефана		4. -
48. у Вранџша Миле	7.	30.
49. у Кричковића Тодора	14.	84.
50. у Билића Јована	11.	14.
51. у Церномарковића Петра	31.	37.
52. у Четнка Миe	39.	5.
53. у Медића Петр	21.	87.
54. у Медића Дмитра	19.	16.
Сумма	1106.	35.

Култура

Новци**у Готовости што I донио поч.****у манастирѣ**

у Банкама и мѣду то Естъ новчичима 106.

Дугови у Либру налезећисе

1. Никола Iвeticъ	38.	30.
2. Балачъ Тодоръ	37.	
3. Криличъ Тома	3.	10.
4. Насрадинъ Петръ	3.	
5. Марияновичъ Никола врличъ	8.	96.
6. Бачковић Мио	3.	60.
7. Штаня Тодоря	23.	34.
8. о. Јаковъ Радуловићъ	14.	-
9. Павасовичъ Петръ	17.	-
10. Вуиновичъ Петръ	5.	

11.	Вуковичъ Стефанъ	7.	50.
12.	Шкрбо Пилипъ	4.	27.
13.	Вуковичъ Маркузъ	1.	
14.	Красичъ Никола	3.	42.
15.	Красичъ Лука	9.	8.
16.	Малковичъ Никола	3.	35.
17.	Шарацъ Симо Арамбашичъ	5.	32.
18.	Кричковичъ Јованъ	1.	
19.	Вуковичъ Петаръ	17.	32.
20.	Вуковичъ Никола	55.	
21.	Кричковичъ Никола	1.	13.
22.	Богавацъ Мио	10.	6.
23.	Шарацъ Петаръ	17.	40.
24.	Малевицъ Давидъ	3.	34.
25.	Ковачевичъ Шпиро	10.	
26.	Шкрбо Иліа	2.	84.
27.	Бунбеца Никола	30.	40.
28.	Биличъ Јованъ	8.	84.
29.	Паспаль Андриа	4.	50.
30.	Нъгушъ Божо	45.	91.
31.	Ђурђевицъ Тодор	1.	49.
32.	Зайчъ Марко	6.	47.
33.	Граовацъ Шпиро	3.	33.
34.	Вуковичъ Стефанъ	1.	
35.	Преочанинъ Тодоръ	9.	69.
36.	Арнаутъ Мио	19.	20.
37.	Рогач Пава	1.	57.
38.	Цвитковичъ Емилъ Паво	2.	
39.	Рацичъ Мио	1.	28.
40.	Баришичъ Станко	6.	80.
41.	Кричковичъ Іваница	1.	43.
42.	Преметица Божо	15.	28.
43.	Вученовицъ Никола	1.	63.
44.	Милошъ Крстанъ	2.	25.
45.	Зеленовицъ Кузманъ	10.	94.
46.	Јојичъ Марко п. Стипана	62.	34.
47.	Ковачевичъ Симо	28.	24.
48.	Мишина Лука	59.	15.
49.	Мишина Никола	35.	45.
50.	Рацичъ Мио	3.	66.

51. Рацичъ Тодоръ	21.	66.
52. Бъелберкъ Мићо	21.	34.
53. Арнаутъ Јованъ Берне	22.	94.
54. Рацичъ Петаръ	6.	43.
55. Рацичъ Дмитаръ	17.	66.
56. Вранъшъ Савва	26.	39.
57. Четникъ Петаръ	20.	
58. Преочанинъ Симо	8.	19.
59. Батакъ Бурђја	5.	16.
60. Травица Петаръ	82.	42.
61. Јојичъ Атанасіа	4.	17.
62. Мирчета Маріа	50.	
63. Кантаръ Јованъ	14.	
64. Преметица Каташа (?)	1	16.
Сумма	933	7

Култура

Колико жита находится

У Анбару у верлици као што се у либру налази.

Колико Марви имѣт

у Міе Винчића пок. Николе
у Марка Јоића

Кварта			
шен.	кок.	Ража	Ечма
5	2808	77	
глава			
32			
26			
<hr/>			
Сумма	58		

Коликое Потрошено

	фор.	нов.
1. За оно штое исти поч. желіо да му се у соби учини као што се види из овдѣ уложене ноте штое и зашто потрошио за 12. надница Марангуну	74. 8.	16.
	<hr/>	
	82.	16.

За погреб потрошено

За учинити капсу маистору	2.	50.
За учинити гроб	6.	
За свештенике који су били при погребу	30.	
За награду Илиі Милковићу за службу у вриеме болести поч.	50.	
Лѣкару верличком и лѣкарие	97.	50.
	<hr/>	
	186.	0

Примъчаніе

Будући да Приходъ кои е у Парохіи не изъ данъ и не покупѣн остао, кои е не извъстан колико ће се совокупити; то Естъ Биръ, Мертвине и двизад за кои ће се потанко и чисто рачунъ водити, што се буде Кога примати, у записникъ ставляти и съ временомъ тои Духовној власти у на предъ спровести.

у Манастиру Драговићу 24. марта 1869.

Иларіонъ Торбица
игуманъ

* На основу ауторовог пријеписа изворника унос текста урадила је Бранка Цамбас.

Борис Врга

Оліа Пелеш-Крниц

Curriculum vitae

Рођена је у Глини 24. I. 1861., у официрској крајишкој обитељи.¹ Отац јој Јово, био је не само командант мјеста, већ и поштоватељ културе и штићеник пјесника, посебице свога претпостављеног Ивана витеза Трнског с којим је био повезан пријатељством и кумством.² У обитељи са шестеро дјеце, сва су дјеца примјерено школована. Олга и њезине двије сестре завршиле су учитељску школу у Загребу, а тројица браће правни факултет. Од браће најпознатији је био прозаист Душан који је писао под псеудонимом Сретен Данчић и о којем је потписник ових редака на страницама “Љетописа” већ опширније извјештавао.³

Основну школу завршила је у Глини, а вишу дјевојачку и учитељску у Загребу гдје је положила и испит за обучавање на вишим грађанским школама. По завршетку учитељске школе, 1880. започела је просвјетну дјелатност у Славском Пољу, одакле је премјештена у Глину гдје се је 1886. удала и због тога, по тадашњем дискриминаторском закону била присиљена прекинути државну педагошку службу. Након раставе брака 1893. наступила је на вишу дјевојачку школу у Мостару, гдје је 1897. склопила други брак с “натпоручником Јосом Крницецем који бијаше католик и пређе у православље.”⁴ Одатле је премјештена на Трговачку школу у Ливно гдје је дјеловала до 1910. и гдје је 1902. упознала талентираног сликара Габријела Јуркића те га усмјерила на умјетнички пут⁵ пишући уосталом афирмативан чланак о овом значајном босанско-херцеговачком сликару.⁶

1 Њезино презиме писано је и као Керниц и Кернић. Да ли је њезин отац Јово био у каквом сродству с угледним трговцем Петром Пелешом, у чијој је кући у Глини 1846., његова супруга Даринка (Дара) по први пут на клавиру одсвирала и заједно са супругом Петром, Руњанином и два глинска трговца отпјевала хрватску химну “Лијепа наша домовино” нисам успио поуздано утврдити.

2 Службујући као управни официр у Глини, Трнски је запазио даровитог ученика Јову Пелеша и помогао му да заврши војне школе. Трнски је Јови био вјенчани кум и крсни кум свој дјечи те до краја живота пријатељ цијеле породице.

3 Борис Врга: Прозаист Душан Пелеш, Љетопис СКД “Просвјета”, XIII/2008., стр. 224.. Ђ 253.

4 Писмо Олге Пелеш уреднику новосадског часописа “Женски свет” Аркадију Варађанину, 29. ИИИ. 1910., Рукописно одељење Матице српске, бр. 15.641.

5 “Кад ми је било 16 година побјегао сам из техничке школе из Сарајева у Ливно.

Настанио сам се у
нашој дједовској кули,
како смо називали своју
кућу. Живио сам посве
сам. Бавио сам се неким
шарама, сликањем.
Упознао сам се с Јосом
Кернић и његовом
супругом Олгом,
професорима ливањске
Трговачке школе.
Госпођа Олга ме једном
замолила да јој
копирам Бџклинову
слику 'Оток мртвих'.
Радо сам то учинио, а
госпођа Олга и њезин
муж бијаху одушевљени
мојим радом. Моју
слику с божићним
мотивом 'Одлазак
вјерника на поноћку у
самостанску цркву
Горица', госпођа Олга
послала је баруну
Ивану Бенку,
предсједнику Земаљске
владе у Сарајеву с
молбом да се помогне
једном младом таленту.
Он ми је честитао и
послао један велики
дукат с опаском да ће
мислити на мене."
(опширније у тексту:
Фердо Влашић и Борис
Барун: Представљамо
вам Габријела Јуркића,
академског сликара
"Наша огњишта", 1972.,
бр. 9., стр. 3.)

- 6 Олга Пелеш Крниц: Г.
Јуркић, "Bosnische Post"
(Сарајево), 7. X. 1911.,
бр. 230., стр. 6.

Олга Пелеш-Крниц (1931.)

Олга Керниц Пелеш

Од 1912. до 1914. дјеловала је у Требињу, а потом до 1916. у Сарајеву, када се преселила у Загреб у којем се је бавила националним, социјалним, каритативним и књижевним радом. Овај кратак биографски приказ закључујемо чињеницом да је Олга Пелеш-Крниц умрла у Загребу 30. X. 1940. године.

Књижевни рад

Литерарним радом започела се је бавити врло рано, касних 1870–их (пјесма *Три жеље* датирана је 1879.), као учитељица у Славском Пољу, када је започела објављивати пјесме издавајући уједно дјечји литографиран лист *Срцолисти* који је финансирао њезин отац који је у то вријеме био срески начелник у Вргинмосту.

Пјесме је објављивала у *Српском забавнику* (1884., 1885.), *Бранковом колу* (1900.), *Домаћем оћнишћу* (1905., 1907–08.), *Просвети* (1918., 1920.), *Српском Косову* (1924., 1925., 1926.), *Новостима* (1928.), *Календару зајребачке Доброшворне задруге Српкиња* (1929.), *Православној хришћанској заједници* (1931., 1932.), *Женској мисли* (1935.) и другдје.

Осим тога писала је и приповијетке и пригодне чланке које је објављивала у *Женском свешћу* (1897., 1909–1914., 1931.), *Сарајевском лисћу* (1901., 1907., 1910.), *Нашем јединству* (1908.), *Вечерњем сарајевском лисћу* (1911.), *Bosniche Post* (1911.), *Neues Tagblatt* (1911.), *Јуџославенској жени* (1918–19.), *Народној заштити* (1919. – 21.), *Училишњем гласнику* (1919.), *Новостима* (1928., 1930., 1935.), *Новом времену* (1931.) и др.

Занимљиво је њезино сурадништво у “Српкињи”, књизи-споменици која је 1913. објављена као зборник књижевних радова жена које су се у то вријеме на српском говорном подручју бавиле литературом.⁷ У њој је објавила патетичну лирску новелу *Свешћој сјени Милице Српкиње*. Уз овај прилог тискана је њезина фотографија у грађанској одјећи и кратка биографска билешка о њезину животу и дјеловању: “Гђа Олга Кернић ради већ више година као новелисткиња за *Женски свешћ*, *Сарајевски лисћ*, *Српску жену* као и за неке немачке домаће листове, али до сада своје радове није у једну књигу прикупила. Ово је заузета, вредна госпођа, која је у служби и у животу много препатила, али је у читању и у душевном раду увек налазила утехе.”⁸

Ауторица ове notiце вјеројатно је уредница и главна актерица пројекта Јелица Беловић Бернациковска, која је за разлику од позитивних акцената у јавном дискурсу, у приватној преписци о Пелешовој износила сасвим опречне оцјене.⁹

7 Књига је објављена у Сарајеву у 2000 примјерака и посвећена је првој српској пјесникињи Милице Стојадиновић — Српкињи.

8 “Српкиња”, Сарајево, 1913., стр. 127.

9 Нпр. “Олга Керниц-Пелеш, врло слаба новелисткиња коју сам ја још у посљедњи час метнула на лијепо мјесто у књизи .... Та жена нит је поштена Српкиња нит је иначе честита, има два жива мужа.... нашу књигу ‘Српкиња’ свуда оцрњује, руглу извргава мада сам у њој све што знадох и о њој и више добра рекла него заслужује ... сарајевске Српкиње немају говорницу и зато им се она наметнула, али је овдје не поштивају, јер је жену шефа свог мужа ударила сунцобраном по глави. Зато је из државне службе отпуштена. Она зна говорити, а културе срца — нимало нема... а Ви бар не примајте у ‘Женски свет’ њене фразе опширно и кажите јој да Вам шаље само оно што је истина и што је збиља урађено, тј. ако вјерујете .... није заслужила да је примите у сураднице ‘Женског света’ (из писама Јелице Беловић-Бернациковске Аркадију Варађанину, 29. III. 1910., Рукописно

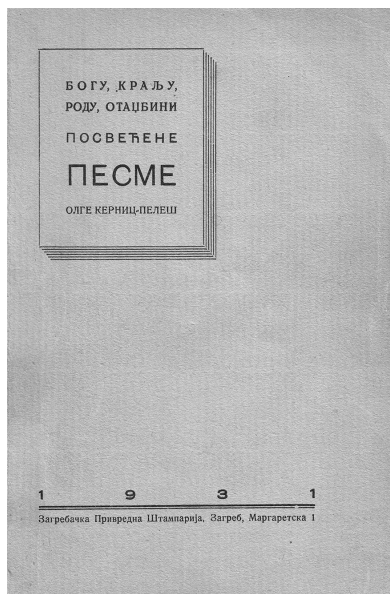
одељење Матице српске, Нови Сад). У свом тексту Дискурсне особине приватне преписке о књизи 'Српкиња', њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас /1909 — 1924.'", Центар за родне студије, Универзитет у Новом Саду, 2005., стр. 61., Гордана Стојаковић у овим негативним Беловићкиним опаскама о Пелешовој препознаје начин да се "преко приватне сфере осујети њезино ангажовање у јавној сфери, пре свега у листу 'Женски свет', а затим и у активистичком покрету. План је јасан. Желела је да приватни живот ове жене учини видљивим и да је елиминира из јавне сфере. То је мушки концепт који Јелица Беловић-Бернацкићовска прихвата и којим покушава да се окористи. У случају Олге Керниц(ћ) Пелеш додаје и сумњу у њену припадност српском народу, у намери да изазове жељени ефекат."

- 10 анимљивост ове књиге састоји се у томе да се у њој налази фотографија с двотрећинским приказом сједеће фигуре ауторике у грађанској одећи с књигом у руци. Мада иста може алудирати на списатељски статус

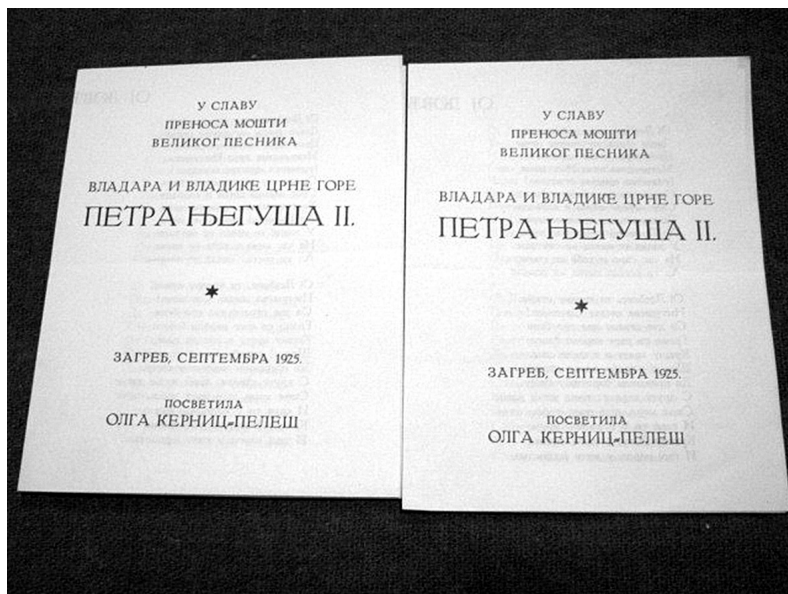
Готово цјелокупан пјеснички рад Олге Пелеш сакупљен је у њезиној поприлично опсежној поетској књизи "Боју, Краљу, Роду, Отаџбини посвећене пјесме" (218 страна) објављеној у Загребу 1931. године, која је, као што то сутерира наслов, подијељена у три циклуса: Вишњем Богу, Посвете краљевском дому Карађорђа те Роду и отаџбини.¹⁰ У ову књигу састављену од 120 насловљених поетских текстова, писану еквицом и тискању ћирилицом, уврштени су и њезини поетски памфлети Добро нам дошо (Загреб, 1920.) испјеван у славу посјете Александра Карађорђевића Загребу 1920., Збор народних вила (Загреб, 1924.), објављен у славу ослобођења и уједињења 29. октобра 1918., Ој, Ловћене (Загреб, 1925.), публициран и јавно читан на Ловћену 21. IX. 1925. у славу пријеноса мошти Петра Његоша ИИ. и Косовка дјевојка (Загреб, 1927.), "драматски приказ у верзовима". У Збору Народних вила, пјесникиња Мајки Југовића, која је у косовском боју изгубила девет синова и представља симбол материнства и патриотизма, доводи девет муза, "девет народних вила" (Клио, Ураниу, Полихимнију, Калиопу, Еутерпу, Мелпомену, Талију, Ерату и Терпсихору) "да чује мудре ријечи о томе којом ће струјом поћи нова душевна снага народа." Хотећи да кроз говор муза, на алегорички начин инаугурира становите симболичне садржаје који требају оплемени националну романтику и југославенску идеју стварања заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, она на неки начин антиципира косовски мит и истиче његову улогу у буђењу родољубља и националне свијести.

Слично Ивану Трнском, којем је посветила пјесму С гроба песника 'Кријесница', и сама је написала већи број пригодница и захвалница, нпр. епископу Мирону (Николићу), Доситеју Обрадовићу, Алекси Шантићу, добротвору и филантропу Шандору пл. Александру, управитељици "Прехране" посестрими Слави Теклић пл. Машег, Првом југославенском соколском слету у Љубљани 1922., Свеславенском слету у Београду 1930., Видовдану, Србији и др.

Пишући о њезином књижевном дјеловању, списатељица, друштвена и педагошка радница Милка Погачић у Предговору њезиној књизи Песме наводи "велики број одличних новела, које су се радо читале, али се данас (1931., оп. п.) – раштркане у различитим часописима, а никада не сабране, не познају што је штета барем за неке као: Покладна ноћ, Жута ружа, На обалама Неретве, Трећи дан Бајрама, Сапране љаге, Благословљене ране, На Видовдан, О Николдању, на Ђурђев дан, Тетка Сока, Њезина звијезда, Разочарана, Тешко окајао, Жртва обичаја, Божићни дар, Пожућело лишће, Ускрсна звона, Дијете сунца, пред иконом, Мала богомољка, Тужан повратак, На растанку, На Боспору, Сињска алка." Будући да је глав-

Насловница књиге *Песме* (Загреб, 1931.)

Пјесма *Еј, Ловћену*, тискана пригодом пријеноса мошти Петра Његуша II на Ловћену 1925. (као раритет продаје се на аукцијама по 350 еура)

нина ових наслова објављена на страницама женских или вјерских публикација, то их Библиографија расправа, чланака и књижевних текстова која третира раздобље од краја XVIII. стољећа до 1945. године, издана по загребачком Лексикографском заводу ФНРЈ у седам свезака у раздобљу од 1956. до 1963., не биљежи тако да је исте без велика труда, садржаног у помном листању сваке такве едиције, врло тешко пронаћи и провјерити њезину оцјену.¹¹

Обраћајући се Господу, аукторица пјева о снази вјере, “о тајној снази душе”, а препознајући у њему “врело љубави и правде” упућује му молбу да својом љубављу постане спас њезина рода: Боже свевисњи твог смртног бића./ Чуј топле молбе заносан глас,/ И моме роду дај среће и слоге/ Љубављу твојом буди му спас. Исте молбе упућује и Богомајци, оној која је као “мајка бога, вратила Христа у људски род”: Буди мајком дара и милости/ Своме роду, а и грешној мени/ Обасјај ме љубављу и прости/ Дај ми снаге, дај ми вере своје.

Анализирајући њезине пјесме објављене након издавања збирке *Песме*, објављене углавном у крагујевачкој “Православној хришћанској заједници” (*Вечерња молитва, Слава Теби Господе*, 1931., *Богородице мајко, Воскресе господ!*, *Смирења дај!*, *Кајем се, Господе!*, *Синови грома*, 1932.,

фотографиране особе, заправо се ради о поступку који је често кориштен у едицијама енглеских феминисткиња и у којем ваља одчитати визуалну поруку по којој су жене формалним образовањем достигле мушкарце те су као такве спремне преузети нову улогу у друштвеном животу.

¹¹ Мишљења сам како Погачићкину оцјену њезиних прозних радова треба прихватити с резервом, тим више што иста и о њеним пјесмама пише као о “лијепим и

заносним", при чему се њезин суд подоста разликује од онога који је о истима заузео потписник ових редова. Погачићка наводи да је "доста новела написала и на њемачком језику" те преводила на њемачки Косора, Трешћец-Бороту, Нушића, Кочића, Ризван-бег Капетановића, Боровића и др.

Дај снаге Господе!, 1934.) закључујемо како су исте углавном духовне провенијенције и како је православље утиснуло видан печат у ауторичину духовност и морал. Надахнута искреном вјером у Бога, она је у своју декларативну и вјернички исповједну поезију унијела особне религиозне осјећаје и доживљаје вјере у којој је изнашла смисао и образложење људске егзистенције. Успостава поетског контакта с Богом, резултирала је псалмичким призивањем Христа као откупитеља и спаситеља, Месије који у бићима буди препород и вјеру те их одводи у сретнији и праведнији свијет:

Прођите широм долином суза
Синови грома, одабрани апостоли Христа
И громким гласом небеснога царства
Будите замрлу веру у грудима људства
Да плане у жару Христове крви препорода чиста
Ко света искра његова божанскога бића
Које у души носи човек одабраник Бога
Долином суза, да стопама Христа
Дође трновим путем до среће вечнога жића.

Као што говоре наслови појединих пјесама важне побуде за њезино стваралаштво били су родољубни и национални осјећаји. Пјевајући свеславенству, аукторица велича југославенску идеју стварања заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, "братско јединство", народну слогу и "љубав браће троје." па можда и стога превладава дојам како је немали дио њезиних пјесама пригодно намијењен јавном извођењу. У том смислу индикативна је пјесма насловљена 6. септембру 1930., посвећена дану у којем је краљ Александар предао нове пуковнијске заставе југославенским пуковнијама: Свесни да жртва није узалудно дело / Већ братског јединства залог свет / Барјаци нови небу се дижу/ Заветном мишљу, још виде да стижу / Победом и чашћу претече старе / Широм и миром победоносно да с' вију.

Ни у пјесмама посвећенима југославенској идеји ни у онима у којим се обраћа Богу, пјесникиња не изриче неко своје аутентично властито искуство, већ само онај дио свога стваралачког бића којег испуњавају поједини поприлично опћенити ставови и чињенице, становита, назовимо је тако, извањска потицајност.. Став о имперсоналности њезине лирике на становити начин егземплифицира и пјесма Воскресе Бог! у којој, успоређујући их са осталима сличне мотивике, ипак проналазимо нешто више духовне инспирације и спиритуалне симболичке. Захваљујући томе, али и

њезиној појачаној изражајној и ритмичкој експресији, иста нам се намеће као становита теоцентрична обзнана и дојмљива парадигма оног настојања које смисао људске егзистенције изналази у истинској вјери и кршћанској крепости:

Море се сиње диже
 Вал се за валом ниже
 И бучи са дна свог:
 Воскресе Бог!
 Зора пламеном руди
 И жарко сунце буди
 И блисну жаром огња свог:
 Воскресе Бог!
 Олуј стрелама трже
 Лазурним небом брже
 Загрми тутњем грома свог:
 Воскресе Бог!
 А црна земља ћути и стење
 Одјек се чује о тврдо стење
 Није – није из гроба свог
 Воскресо Бог!
 Људство у мржњи огрезло
 И васкрснуће изчезло
 Да људство спасе јада тог:
 Мора се поново родити Бог!

За разлику од пјесама на којима њезино пјесничко искуство произлази из прагматизма друштвених и политичких околности, у којима превладавају патриотски осјећаји те програматско величање и идеализација вјере (У вери спас је, ко верује живо/ Расулу сваком безвјерје је криво или – Вера је искра света/ са божанског огњишта разнета) и династије Карађорђевића (Краља Петра I. ослободиоца, Регента Александра, Краљице Марије), особно ми се чине успјелије пјесме интимног карактера у којима полицаји за стварање произлазе изравно из непосредног живота и стварне јој интима. Окренута свом унутрашњем и чувственом свијету, пјесникиња је успјела, више искрено транспонирати неголи имагинативно поетизирати неколико мотива и придати својим пјесмама свјежија значења. Настојећи да својим стиховима захвати што шире подручје живота, она пјева о љубави (једини услов сретног жића), људској срећи и судбини (Судбина сама собом не влада/Води је вољом свевишње биће./Овдје је само долина

суза/ А иза смрти по заслуги свиће.), о оцу, мајци, женском свијету, српској жени, отаџбини, рођеној груди, свом сеоцету, роду (И моја је душа отаџбини и роду / Браћи по роду и крви / дала најлепши део/ Љубави и снаге венце плела /Неувела цвећа и мисли и снова), косовским божурима и др.

Када бисмо потражили типолошке ослонце њезиној поезији, подстицајне коријене могли бисмо пронаћи у будничарској традицији која се очитује у утилитарном величању идеје славенске узајамности, буђењу и оживљавању народне свијести као и у њезиној потенцираној афектацији и патосу: Лишће пада – али расте нада /Снаге својске – победничке војске / Морем крви – изнети ће први/ Оро бели – успех борбе цели.// Своме роду – донеће слободу/ да му сване – нови Ђурђевдане/ Да се браћа – сваки своме враћа/Да им сине – да се уједине.

Уз то што бисмо пажљивим читањем пронашли оне елементе који ову поезију повезују с просвјетитељством и романтизмом, евидентан ослонац њезиној поезији могли би изнаћи и у старијој хрватској и српској књижевној традицији те усменом народном и фолклорном пјесништву на које указују инкорпорирани ритмички, звучни и сликовни елементи народног језика као и стихови састављени од десет или осам слогова, а и неки други, углавном рјеђи метрички обрасци:

Месец бледи сребро сипље
Љубећ лишце руже сваке
Кроз облаке
Ветрић љуља зрачне вале
Ко звукове песме лаке
Кроз облаке
Рујна зора румен своју
Разапела као траке
Кроз облаке
А сунце се жарко смије
Запалило сјајне зраке
Позлатило све облаке.

Истини за вољу треба признати, како је немали дио њезиних пјесама својим контекстуалним устројством, једноставном и непосредном интонацијом, карактером доживљаја и пасторалношћу угођаја, ритмичком структуром и музиком ријечи близак дјечјим осјећајима и јувенилној спознаји свијета: нпр. Ој лахоре ситни ветре/Часак само стој/ Да понесеш завичају/ Топли целов мој.// Да му шапнеш љупко мило/ Како љубим цео крај/

Као шева своје гнездо/ Као славуљ гај./ Као роса нежно цвеће/Зелен гора сунца трак/ Као рујна зора небо/ Бледи месец ноћни мрак./ Љубим поља, чарне горе/Његве реке бучни slap/ У љубави за њим врије/Моје крвце свака кап./ У твом рају, завичају/ Детињства је спомен драг/ Па нек сунце среће греје/ Дома мога сваки праг!

Емотивну везаност ауторице за скромну љепоту завичајног крајолика доказује и прегршт других пјесама, нпр. Моје сеоце, Рођеној груди, Долазе ласте, Креснице и др. у којима се она враћа свијету једноставних ствари, доживљају природе и носталгичним сликама првотног живота. У њима је нешто евидентније “сликање ријечима”, при чему говор заснован на сликарском предочивању и питорескним сликама постаје темељ њезина исказа, но који у коначници не досеже ону разину имагинације која би била поетски дјелотворна: У горском пријатном крају/Сред шуме тананих јела/Природне дражи маленом рају/Поредале се редом/Кућица уз кућицу бела/Мог драгог српског села.

Приводећи крају осврт на поезију Олге Пелешове, у знатној мјери оптерећену идеолошком функционалношћу и политичким програмима, констатират ћемо како пјесникиња није успјела поетски валидно и естетски цјеловито транспонирати темељна питања људског живота и смрти као ни наративе личне среће, љубави и љепоте. Слиједом тога, чини нам се како сва њена очекивања, посвећена стварању бољег свијета и постизавању особне среће, не излазе изван оних поетских оквира који су посвећени афирмацији вјерскога и националног идентитета.

Национални и феминистичко-карикативни рад

Још од времена свога учитељевања, Пелешова се није задовољавала само педагошким радом. Обилазила је запуштене домове, подучавала хигијени, импровизирала дјечја забавишта, водила домаћинске течајеве, сакупљала добровољне прилоге, скрбила за болесне те додјелу бесплатне хране и одјеће сиромашнима. Њезин интерес за феминистичка питања можемо пратити још од 1908. г. када је постала утемељитељица “Женске удруге за промицање кућне текстилне индустрије” у Петрињи. Дјелујући у Сарајеву од 1911. заједно с Јеленом удатом Самарџија покренула је оснивање “Добротворне задруге Српкиња” која је оснивач “Српског Босанског Женског савеза” (1911.).

Доласком у Загреб 1916. интензивирала је своју активност у склопу разних феминистичких организација. На великом скупу жена одржаном 27. XI. 1921. у сали загребачког кина “Метропол”, посвећеном комуналним

- 12 “Женски покрет”, 1921., бр. 11./12., стр. 387.
- 13 Анон.: Сјајна Видовданска свечаност у Штимљу на Косову 1923., “Српско Косово”, Скопље, 1. IX. 1923., бр. 17., стр. 5-11.
- 14 На другом конгресу овога Савеза, 1920., из њега су се издвојиле делегаткиње оних удруга које су заступале феминистичку опцију или су се програмски залагале за већу равноправност жена (26 друштава).
- 15 Њезин национални рад и феминистички ангажман, на заједљив и иронијски је начин прокоментирао Мирослав Крлежа: “Зофка Кведер Јеловшек Деметровићева, Злата Ковачевић-Лопашевићева и Олга Пелеш-Крницева, три троимене пик даме нашег Уједињења год. 1918., три есхаезијске Равијојле: Словенка, Хрватица и Српкиња, те три даме дочекивале су Александра Карађорђевића годинама на загребачкој станици са својим протоколарним крањско-аграмерско-сремским bouquetima. Један од дворјаника причао ми је, да је А.К. бијесан што их увијек овдје поново сусреће, изјавио пред својим ађутантом, како то да овдје у Загребу нема никога осим ових

проблемима и функционирању града који је сазвао “Акциони одбор жена за потпуно изједначавање жена с мушкарцима у политичком животу” реплицирала је Марији Кумичић тврдећи како “град Загреб једнако воли све Српкиње, Словенке као и Хрватице које у њему живе.”¹² Њезину активност у разним феминистичким организацијама, доказује и објава књиге Мали кухар за наше село (Загреб, 1927.) и Најпрактичније домаће кухарице (Загреб, 1929.) у којима је писала о значају хране те вриједностима домаће и традиционалне руралне кухиње.

Занимљиво је да је прво споменуту књигу издало Друштво “Књегиње Љубице” из Загреба чији је Пододбор основала 1922. управо Олга Пелеш, поставши му уједно прва предсједница. Задаћа овога друштва била је културно-просвјетна и национална, одржавање домаћинских течајева, просвјетних вечери, духовних концерата, добротворних забава и слично. Сакупљање одјеће и обуће, књига за школе и прикупљање прилога за градњу црква тек су неке од каритативних дјелатности. Слиједом тога, Пододбор је већ 1922. приредио неколико социјално-просвјетних вечери на којима је сакупљао новац за Дом Милосрђа, проводио “Анкету женских удружења”, одржавао “Духовне концерте” у православној цркви у Загребу у корист зидања храма “Светитеља Саве” на Врачару и др. Одбор је знатним финансијским средствима припомогао изградњу цркве Св. Арканђела Михајла у Штимљу крај Призрена 1923., а на предаји ове цркве рашко-призренском владици говорила је Пелешова.¹³

Како је словила као врло ангажирана и подузетна особа, одржала је преко 120 јавних предавања широм бивше домовине. Већ из њихових наслова: Снага женских удружења, Права и дужности жене, Жена у економском питању, О домаћем васпитању, Живот муслиманске жене, Мајка у народној пјесми, Наш народ у љубави према дјечи, Вјера и жена, Снага религије и прво кршћанско доба, Социјални проблеми, Религија у социјалном проблему, Етика наше народне пјесме, Љепоте наше народне умјетности, О нашем народном везиву, О нашем народном јединству, јасно се разабире њихов феминистички дискурс с једне стране, и интерес за социјалне проблеме друштва и народно стваралаштво, поглавито народну поезију с друге.

Осим тога била је чланица управе “Народног женског савеза Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца” основаног у Београду 1919. који је у своје редове окупио преко двије стотине разних националних, просвјетних и хуманистичких друштава, а по свом централистичком устројству и по методама рада био присташа интегралног југославенства. Свој програм заснивао је на равноправности жена и мушкараца те борби за грађанска и политичка права жена (права на једнака звања, једнаке награде за рад,

једнаки одгој женске и мушке дјеце у школи, заштита мајчинства), а против алкохолизма, проституције и др.).¹⁴

Закључне ријечи

Будући да јој је литерарни опус остао без критичких оцјена и естетских судова, име Олге Пелеш–Крниц узалуд ћемо тражити на страницама књижевних прегледа, па чак и оних књижевних повјесничара који су третирали литерарну дјелатност Срба у Хрватској, нпр. Станко Кораћ и Душан Иванић. Не треба двојити како су њене, српством, интегралним југославенством и православљем надахнуте пјесме већ 1941., а потом и 1945. године те надаље, с наступом нових политичких идеја и другачијих друштвених хтијења, биле непожељне и потиснуте у анонимност и заборав. Но, споменута друштвено-политичка дезактуализација тек је један узрок њихове гетоизације и упокојења. Други разлог увјетован је карактером њене поезије, која гледана из перспективе данашњих читатеља, није постала естетски дјелотворна до оне мјере која би резултирала успоставом рецепцијских мостова између прошлости и садашњости. Тиме дакако, не желимо рећи, како њезине декларативне пјесме нису у одређено вријеме биле актуалне и значајне за поједину друштвену, вјерску или етничку скупину, већ само истаћи како исте, не толико својим еклектицизмом, колико над-литерарно-утилитарним наканама и реторичношћу традиционалне поетске фразе у коју су ријетко допирали субјективизам, декадентизам, неоромантизам и психолошки интимизам напосто нису резултирале оном поетском иманенцијом која би била dostatна да постану нешто више доли докуменат једнога времена и једног ауторског настојања. У том смислу нешто више наде полагамо у њезине прозне радове који нису били предмет овога осврта и које, разасуте по разним женским и вјерским публикацијама које су излазиле широм прве југослаvensке државе, тек треба пронаћи и проанализирати.

Сигурни смо да је њезин националан и каритативно-хуманитарни рад вриједан поштовања и ширег осврта и не дијелимо мишљење с онима који исти иронизирају и банализирају.¹⁵ Подаци до којих смо дошли дају нам право устврдити како се је често налазила у матици националног и социјалног дјеловања и да је њена јавна ријеч и дјеловање имало тежину и јавну валоризацију.¹⁶ Стога се не би изненадили, када би након помне анализе овога сегмента њезина дјеловања, дошли до закључка како је исти интригантнији и значајнији од литерарнога.

старих – и ту је краљ употребио једну посве некраљевску подофицирску вулгарну, пучку псовку.” (опширније, “Видик”, број 2/3, стр. 145.-158., Загреб, липањ-српањ 1972.).

- 16 Доказе томе можемо наћи и у књизи Nancy M. Wingfield и Marije Bucur: *Gender and War in Twentieth — Century Eastern Europe* (Bloomington, Indiana University Press, 2006.) посвећеној мало познатим аспектима двају свјетских ратова у Источној Европи, између осталог родним улогама и мјестом жена у српским говорима патње и ослобођења тијekom Првог свјетског рата. Слиједом тога, на стр. 159. и 160. цитирани су фрагменти из текстова Олге Пелеш-Крниц.

Дубравка БогUTOвац

Пројект Хрвајски
књижевно-културни
идентитет у транзицији
/ регионалном контексту
(Аспекти Хрвајско-
српској културној
дијалога)¹

Постављање хипотезе

П олазна тачка пројекта *Хрвајски књижевно-културни идентитет у транзицији / регионалном контексту (аспекти хрвајско-српској културној дијалога)*, који је започет иницијативом Катедре за српску и црногорску књижевност Одсека за јужнословенске језике и књижевности Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу 2013. године и подржан од стране Хрватске закладе за знаност као међународно релевантан зnanствено-истраживачки пројект, чињеница је да се након осамостаљења Републике Хрватске 1990. године у простору хрватске културе догодило много процеса који изискују зnanствени опис. Особито се много тога догодило у оном простору и искуству хрватског културног памћења које је навезано на хрватско-српске културне везе и односе, драматично угрожене ратним и поратним искуством, односно траумама које су темељито дефинирале нов однос према српској култури у цјелини. Распадом једног културног модела поступно се формирао нов начин културне размјене међу културним субјектима у Републици Хрватској и Републици Србији, али и међу културним субјектима у оквиру саме Републике Хрватске. У том смислу полази се од

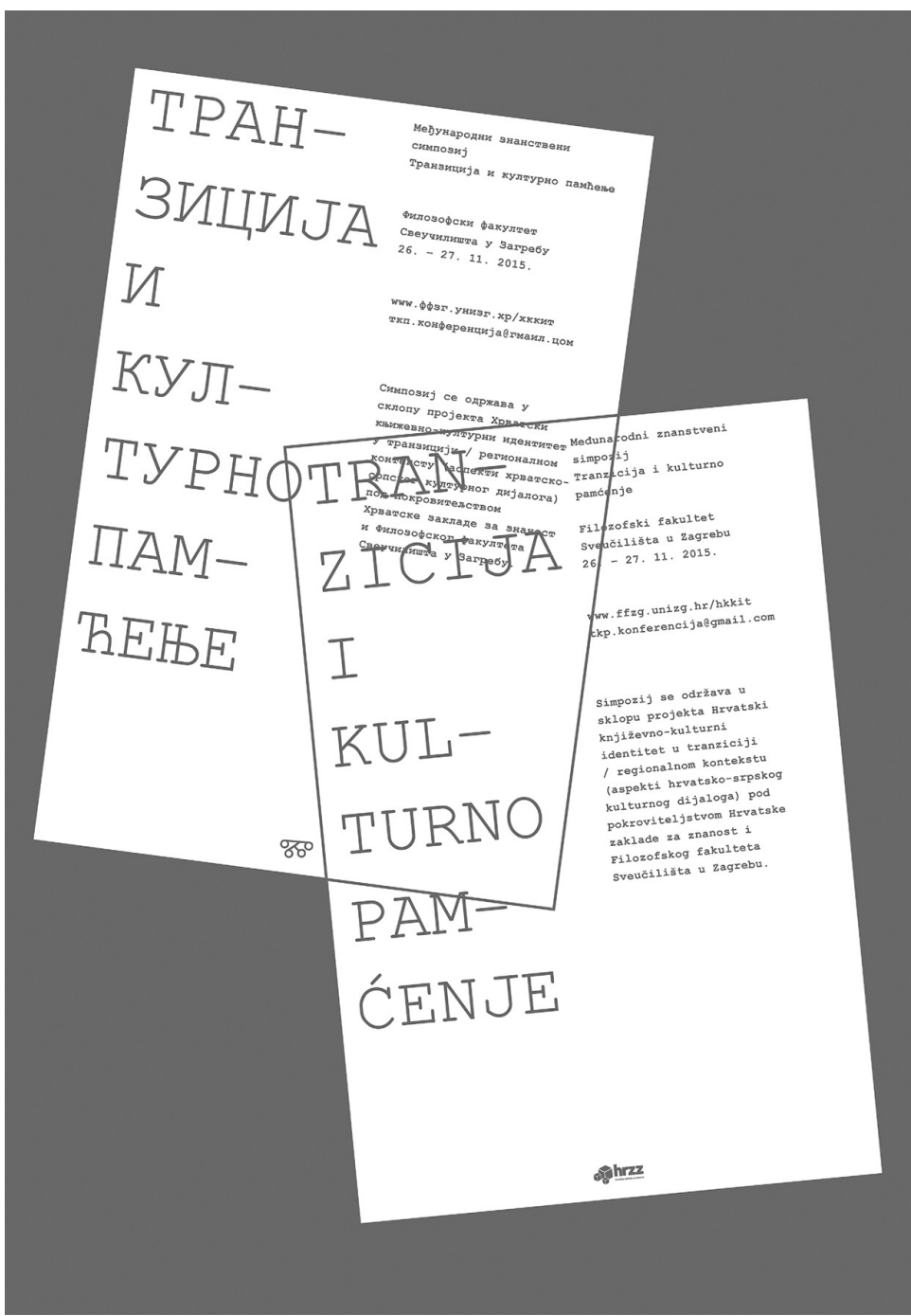
1 Ови материјали темеље се на раду који је финансирао Хрватска заклада за знаност под бројем О-4312-2012.

хипотезе да су процесима транзиције у Републици Хрватској, али и другим срединама остварени поступци који иду за тим да се властита култура сагледава у процесу трансформације и ресемантизирања властитога културног искуства и идентитета, бар у оном дијелу који се тиче односа према другоме и другима. У том се контексту артикулирају два битна садржаја: (а) однос према српској култури која се формира у Републици Србији и (б) однос према култури Срба у Хрватској, јер та два садржаја у хрватској култури и културној свијести и пракси нису исти, као што је и однос према српској култури у Босни и Херцеговини такођер посебан садржај за хрватско културно искуство, ма колико да се у појединим аспектима преклапало са садржајима првог и другог модела. У Републици Хрватској постоје различита стајалишта према тим трима садржајима, као и разнолика пракса представљања њихових производа. Ипак, темељни интерес пројекта је истраживање интеркултурне размјене међу културним субјектима у Републици Хрватској и Републици Србији.

Организација истраживачког тима

Водитељ пројекта, др сц. Душан Маринковић, редовити професор на Катедри за српску и црногорску књижевност Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, у својем се дугом истраживачком и знанственом раду континуирано бавио управо проблематиком мултикултуралности и феномена култура сродних језика и традиција, особито оне која се тиче хрватско-српских односа и веза у контексту јужнославенске културне проблематике. То је посебно уочљиво у посљедњем периоду његова рада, који је посветио проучавању аутора и појава формираних у контактаној зони плуралних културних традиција (нпр. Иво Андрић, Сава Мркаљ, Владан Десница и други). Његово вишедесетљетно проучавање српске књижевности и културе легитимира га као стручњака који у хрватској академској средини и хрватском друштвеном контексту може компетентно тумачити дјела и књижевне активности српских аутора.

Сваки, пак, од ангажираних сурадника по мјери својих специјалистичких бављења значајно подржава компетенцију пројекта: од плана књижевности (проф. др сц. Гојко Тешић, стручњак за јужнославенску авангарду те издавач и уредник серије знанствених и стручних књига хрватских аутора; проф. др сц. Душан Иванић, проучаватељ књижевног рада Срба у Хрватској), језика (проф. др сц. Дијана Црњак; проф. др сц. Милорад Пуповац), етнологије и етнографије (проф. др сц. Бранко Ђаковић), политологије и повијести (дипл. политолог Чедомир Вишњић).

Млади истраживачи ангажирани на пројекту већ су за вријеме студија показивали интерес за истраживање комплексних искустава уписаних у производе означене међукултурним премрежавањима. Њихова спознајна и истраживачка знатижеља открива се већ из њихове биографије и библиографије, односно њихова образовног курикулума. Сви су завршени студенти србистике с којима је водитељ пројекта успио интензивно радити и на изванстудијским задацима, докторанди који тек уписују докторски студиј, завршавају га писањем доктората (Богутовац, Шакић, Јанковић-Паус) или су пак стекли титулу доктора знаности у процесу трајања пројекта (Карлић).

Циљеви и очекивани исходи истраживања

Очекивани резултат пројекта првенствено је откривање свих издавачких институција и појединаца у Републици Хрватској који су реализирали презентацију културних добара српских аутора хрватској публици. На основи истраживачки утврђене грађе (институције, аутори, текстови) и проведене знанствене обраде очекује се мапирање генеративних праваца транзиције хрватске културе. Значај пројекта се огледа у претпостављеном препознавању важних садржаја и мотива у интеркултурној размјени (књижевни текстови, публицистички текстови, лингвистички текстови и њихова знанствена интерпретација, особито на тематском плану). Тиме ће се упутити на присутност другог у властитој културној пракси и усмјеравање себе на културни живот других.

Посебна пажња придаје се испитивању заједничких садржаја или садржаја који припадају свим судионицима у интеркултурној размјени у регији. Потенцијална корист од партнерства с господарском, локалном и знанственом заједницом могућа је у апликацији знанствених резултата у академској заједници и интензивирању културног дијалога, не само са српским културним заједницама у Републици Србији и Босни и Херцеговини, него и српским културним институцијама и центрима у Републици Хрватској (СКД “Просвјета” и бројни локални пододбори). Истраживачки и знанствени интерес пројекта огледа се и у потреби за повезивањем са заинтересираним знанственим и културним установама у Републици Хрватској те у Републици Србији и Босни и Херцеговини. Могућност трансфера знања оствариват ће се у знанственој размјени и едукацији нових знанствених кадрова.

Ријеч је о првом знанствено утемељеном пројекту који пропитује рецентну културну размјену између субјеката у Републици Хрватској и срп-

ских ауторских субјеката, будући да се досадашњи увиди у транзицијске процесе готово искључиво свде само на прешутну или скромну јавну рецепцију.

Будући да је циљ овога пројекта знанствена интерпретација рецентних процеса у хрватској култури (особито у подручју издаваштва и медијима начелно) с обзиром на презентацију српских аутора и њихових текстова, први је задатак утврђивање и конституирање корпуса текстова српских аутора објављених у Републици Хрватској од осамостаљења до данас. У склопу пројекта проводи се систематично и исцрпно испитивање међурегионалне и међудржавне сурадње коју иницирају културни субјекти у Републици Хрватској. У овоме контексту мора се нагласити да је у Републици Хрватској уочљиво подржавање аутора који своју пуну афирмацију нису досегли ни у српској култури. Осим тога, уочава се и ширење и умнажање жанровске дисперзираности објављених радова, односно обликовања разноврсне жанровске мапе производа српске културе у Републици Хрватској.

У раду на пројекту ангажирани су и млади стручњаци који ће тијekom његове реализације овладавати разноликим истраживачким техникама те усмјерити свој истраживачки и знанствени интерес на бројна културолошка питања. Управо се истраживање језичне проблематике чини изузетно значајном темом за анализу, јер ће се њиме утврдити реални језични обрасци на плану језичних пракси.

Методологија истраживања

Методe које се примјењују у истраживању класичне су методe утврђивања, провјеравања и легитимирања корпуса. За интерес пројекта такођер је важно утврдити и социокултурне мотивацијске склопове субјеката у међукултурној размјени, при чему и субјективни план појединаца игра изузетно важну улогу и има јасно мјесто у формирању имаголошке мапе хрватске рецентне културе, односно њезиних интереса. Начин организације културних манифестација и интерпретација њихова садржаја остала би неријетко само пука информација уколико се не би допрло до њихових релевантних судионика и њихових интерпретација. На примјер, честа гостовања српских писаца у Републици Хрватској представљају облик интеркултурне размјене у којој судјелују бројне хрватске културне, знанствене и издавачке организације, тако да треба испитати реалан садржај с једне, и мотивацијски склоп с друге стране. Аспект културног јавног чина у моделирању културне мапе неке друштвене заједнице такођер

је потребно учинити предметом и садржајем истраживања, па ће се у том правцу уз објективну интерпретацију садржаја промишљати и њезин теоријски аспект.

Утврђивање текстова, аутора и институција који су судјеловали у реализацији издавачких пројеката у периоду од 1990. до 2010. године кључни је задатак овога пројекта. У том процесу утврдит ће се и подтеме у оквиру којих ће радити изабрани истраживачи, а провест ће се и знанствени опис релевантних текстова, односно оних текстова који оптимално репрезентирају измјене глобалне културне парадигме у Републици Хрватској.

Таква анализа, која укључује вишеструко сложену проблематику, тражи озбиљно промишљање сурадника ангажираних у реализацији пројекта, као и оних који ће свој стручни и знанствени интерес видјети у томе да потпомогну разумијевање проблематике којом се пројект бави. У том је смислу од велике важности организирање међународног знанственог скупа у завршној години пројекта (2015), на којем ће се изложити резултати рада истраживача из регије, стручњака из различитих знанствених подручја. Резултати пројекта документираће се у књизи радова која ће настати као резултат овако проведеног истраживања.

Из овако постављених циљева и изабраних метода те окупљеног истраживачког тима који ће бити подржан стручњацима из бројних знанствених подручја, очекује се знанствени опис модела којим се проводи и којим се проводи међурегионална културна размјена у Републици Хрватској, с посебним интересом за српску културу с једне, те интерпретацију реално посредованих садржаја текстова с друге стране. Већ из садашњег увида може се претпоставити с великом дозом сигурности да ће се тијеком истраживања такођер утврдити оне културне институције које се све снажније афирмирају као центри профилирања мањинског (српског) културног и знанственог интереса, што представља реактуализацију културног памћења свих културних субјеката у Републици Хрватској.

Циљ пројекта *Хрватски књижевно-културни идентитет у транзицији / регионалном контексту* јест, дакле, утврђивање и конституирање корпуса текстова српских аутора објављених у Републици Хрватској од осамостаљења до данас, као и тумачење њихове рецепције и интерпретације. Распадом СФРЈ-а и формирањем нових држава развијају се супстанцијално другачији односи на плану њихова културног тржишта. Новонастали културни простори својом рецепцијом и исказаним издавачким интересима свједоче историјску трауму ратних и поратних процеса те одражавају поступно формирање новог културног идентитета.

Будући да су у Републици Хрватској покренуте бројне друштвене и индивидуалне иницијативе (особито након 2000. године) с циљем упозна-

вања хрватске културне збиље са српским ауторима, за хрватску читалачку публику се све интензивније објављују релевантна дјела српских аутора из Србије (књижевна, језикословна, публицистичка), што отвара потребу за интерпретацијом таквог типа сагледавања српског културног знака у Републици Хрватској. У том смислу од посебног је интереса провођење систематичног и исцрпног испитивања развоја међурегионалне и међудржавне сурадње, коју иницирају културни субјекти у Републици Хрватској, и у том свом настојању већ сада играју значајну улогу. Такав ангажман жели се знанствено документирати у књизи радова која ће произаћи као резултат оваковеденог истраживања. Прије објављивања зборника с међународном рецензијом организиран ће се међународни знанствени скуп на којему ће судјеловати стручњаци из различитих знанствених подручја.

Још један од циљева овога пројекта јест анализа корпуса текстова који се баве осмишљавањем, тумачењем и полемизирањем о новонасталој језичној ситуацији. Осим бављења том проблематиком на теоријском плану, посебна пажња ће се посветити питању на који се начин она рефлектира у пракси (издавачка језична политика, превођење/прилагођавање текстова, однос језика и тржишне политике у регији итд.).

Пројект је замишљен мултидисциплинарно, јер ће се уз претежно пропитивање самих посредованих текстова (књижевних, језичних и публицистичких) указивати и на бројне друге садржаје (посебно отварање хрватског културног простора за друге и другачије) Ћ у овом случају за најтрауматичнију културну везу, а то је веза са српском културом. У том смислу опис/тумачење културне грађе до сада активирани у развијању и потицању међурегионалне сурадње те подржавање културног дијалога битно доприноси управо тим циљевима Ћ отварању себе другима, прихваћању других као равноправних и пожељних суговорника.

Пројект је замишљен у три фазе: (1) утврђивање српских аутора, корпуса текстова и институција које су реализирале издавачке пројекте у периоду од 1990. до 2010. године; (2) утврђивање пројектних подтема у оквиру којих ће радити изабрани истраживачи; (3) завршавање писања текстова те организација знанственог скупа на којему ће се изложити постигнути резултативеденог истраживања.

Корпус текстова чине дјела српских аутора објављених у Републици Хрватској од осамостаљења до 2010. године.

1991 - 2000**Књиге објављене у издавачким кућама у РХ**

Накладници, књиге

Периодика*Бијела пчела**Еуројски гласник**Feral Tribune**Филолоџија**Fluminensia**Језик**Коло**Коло Мајшнице хрватске**Просвјеша**Quorum**Радови Завода за славенску филолоџију**Расправе: Часопис Института за хрватски језик и језикословље**Република**Ријеч: Часопис за славенску филолоџију**Сувремена лингвистика**Зарез***Остало (зборници, летописи, годишњаци, алманаси)***Летопис СКД Просвјеша**Народни српски календар***2001-2010****Књиге објављене у издавачким кућама у РХ**

Накладници, књиге

Периодика*Бијела пчела**Еуројски гласник**Фантом слободе**Feral Tribune**Књижевна република**Коло*

Либра Либера
Поезија
Просвјешта
Quoigit
Република
Сарајевске свеске
Тема
Трешни програм хрватској радија
Тврђа
Зарез

Остало (зборници, летописи, годишњаци, алманаси)

Летопис СКД Просвјешта

Ужи истраживачки тим пројекта (Богутовац, Карлић и Шакић) до сада је провео корпусна истраживања која су резултирала следећим публикацијама:

- Богутовац, Дубравка и Карлић, Вирна (2013): "Заступљеност и методичка обрада српског језика и књижевности у хрватским гимназијским уџбеницима". Излагање на конференцији *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě*, Масариков универзитет, Брно (30.5.-1.6.2013.) / рад у поступку објављивања.
- Шакић, Сања: "Смрт у изгнанству. Писање као писање-постајање", *Умјешности ријечи*, Загреб, 2014, 225-241.
- Шакић, Сања: "Метафором (п)о метафори: Колумне 'Feral Tribunea'", Међународна научна Конференција Сарајевски филолошки сусрети III, Босанско филолошко друштво, Сарајево, 2014. / рад у поступку објављивања.
- Карлић, Вирна: "Презентација и интерпретација новонастале социолингвистичке ситуације у склопу хрватске знанствене периодике од 1990. до 2000.", Осми међународни интердисциплинарни симпозијум Сусрет култура, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014. / рад у поступку објављивања.
- Богутовац, Дубравка; Шакић, Сања: "Непозвани гост: Облици сурадње хрватских и српских књижевних и културних часописа (1991.-2010.)", Други међународни интердисциплинарни скуп младих научника друштвених и хуманистичких наука Контексти, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014. / рад у поступку објављивања.

Симпозиј **ТРАНЗИЦИЈА И КУЛТУРНО ПАМЋЕЊЕ** одржат ће се на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу од 26. до 27. студеног 2015. године. Слиједи попис подтема скупа.

1. Транзиција и културно памћење

Култура сјећања и однос према прошлости.

Књижевност и политичко.

Успоредна читања транзицијског искуства.

Репрезентација искуства транзиције у различитим умјетностима
(казалиште, филм, сликарство, стрип, итд.).

Популарна култура у транзицији.

Феминистичка сцена у регији: умјетничке и политичке праксе.

Колективни идентитет и концептуализирање одговорности.

Образовна политика као инструмент конфликта.

2. Књижевност

Књижевне праксе транзиције и културно памћење.

Преисписивање књижевне повијести и повијести књижевности.

Памћење Југославије у постјугославенским књижевностима.

Књижевност као артефакт културног памћења.

3. Језик и идентитет

4. Аспекти хрватско-српских књижевних и културних односа

Рецепција српске књижевности у Хрватској / Рецепција српске књижевности у званственим и културним часописима / Рецепција српске прозе/ Рецепција српске поезије / Критички прикази књига српских аутора у Хрватској.

Underground рецепција српске књижевности и културе у Хрватској:
фантомски облици комуникације.

Што је српска књижевност у Хрватској данас?

Антологије српске књижевности у Хрватској.

Субјекти интеркњижевне размјене / Политике издавачких кућа /
Регионална сурадња / Заједничка и премијерна издања.

Актери књижевне сцене као књижевни јунаци деведесетих.

Национално и његове митологизације.

Однос писца и нације након распада Југославије/ Вишенационални аутори / Егзилантска српска књижевност након 1991.

Књижевност и ратна траума/ Репрезентација рата у књижевности /
Послијератна књижевност.

- Релације хрватске и српске књижевности: сукоб као модел размјене /
Књижевни скандали.
- Интелектуалци и рат.
- Публицистика и историјски изазов: између инструментализације,
деструкције и њезина тумачења.
- Интервјуи са српским ауторима: о књижевности, о култури, о политици /
Српски писци као колумнисти у хрватским часописима.
- Платформе институционалне сурадње у регији: регионални часопис
“Сарајевске свеске”; сурадња на Мрежи.
- Блискост и удаљеност српске и хрватске књижевности: полемике.
Књижевне награде у регији.
- Дјелатност СКД “Просвјета” 1990-2010.
- Дјечја књижевност: часопис “Бијела пчела”; Бранко Ћопић “Јежева
кућица”.
- Рад Катедре за српску и црногорску књижевност Филозофског факултета
Свеучилишта у Загребу на јачању културних веза.

Drago Roksandić

Boško Desnica
– *Vladanu Desnici*
Izbor pisama iz Osobne ostavštine
(1933.–1938.) Vladana Desnice

Култура

Dva su razloga zašto sam prihvatio poziv urednika *Ljetopisa* Čedomira Višnjića pripremiti ovaj izbor iz pisama Boška Desnice Vladanu Desnici u periodu od 1933. do 1938. godine. Riječ je o pismima što ih je stric Boško pisao iz Obrovca ili Karina sinovcu Vladanu u Split.

Prvo, posljednjih desetak godina, kao voditelj Programa “Desničini susreti”, istraživački sam se bavio Vladanom Desnicom i njegovim dobom.¹ Posljednji objavljeni članci “Ratni dani Vladana Desnice” i “Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije” bili bi nezamislivi takvi kakvi su napisani bez mogućnosti uvida u prepisku sačuvanu u ostavštini Vladana Desnice.² U članku sam se fokusirao na važnost međuodnosa Vladan Desnica – otac dr. Uroš Desnica – stric Boško Desnica za razumijevanje fenomena *Magazina Sjeverne Dalmacije* (1934.–1935.). Iskustvo stečeno u radu na tom časopisu vjerojatno je bilo presudno za umjetničko i kulturno samoosvješćivanje Vladana Desnice. Dovoljno je podsjetiti se da je već 1936. godine počeo pisati *Proljeća Ivana Galeba*. S druge strane, intelektualno i politički, *Magazin Sjeverne Dalmacije* bio je nesumnjivo svojevrsna razdjelnica u oblikovanju međusobno konfliktnih samorazumijevanja obrazovanih Srba u Dalmaciji uoči Drugoga svjetskog rata. Bio je to svojevrsni uvod u polarizaciju koja će se dogoditi 1941/1942. godine. Budući da sam o tome pisao u spomenutom članku, ovdje to navodim kao kontekstualni okvir za pristup izabranj prepisci Boška i Vladana Desnice.

1 Vidjeti popis ovih radova u prilogu “Izvori i literatura”.

2 Ostavština je danas u posjedu dr. sc. Uroša Desnice, pišćeva sina, koji i danas živi u stanu u kojem je najveći dio svojih zagrebačkih godina živio i radio Vladan Desnica. Zahvaljujem mu se i ovom prilikom na povjerenju koje mi je iskazao dozvolivši mi da istraživački koristim ove dragocjene dokumente.

Г. Д-р Урош Десница

сенатор

БЕОГРАД.

Поштовани господине,

о Божићу ће изићи из штампе књига *»Магазин Сјеверне Далмације«*. Намјену, сврху и потребу овакове књиге најбоље ће протумачити предговор који ће бити штампан пред текстом, па га доносимо у цјелини:

Пред читав један вијек далматински су Срби имали своју годишњу публикацију *»Србско-далматински алманах«*, каснији *»Србско-далматински магазин«*.

Дакле већ у оно доба, у онако тешким животним приликама и условима развртка, наш јавни живот био је тако интензиван, а интерес за јавна питања тако жив, да је из потребе никнула једна годишња културна ревија.

Онда до данас наш јавни живот и наша културна продукција стално су расли и развијали се, а наш прилог опћој југословенској мисли и југословенској књижи постајао је све већи и све значајнији. Према томе, ова наша културна публикација, која наставља традицију *»Србско-далматинског Магазина«*, данас има тим јаче оправдање и тим ширу задаћу.

Живот овога краја, његове потребе и његове духовне тежње, бар у принципу, једнако су важни као и живот, потребе и тежње ма којег другог краја. Али су оне, из разних узрока, мање видне и мање уважаване. — *»Магазин«* има да буде преглед нашег јавног живота, наших прилика и потреба и израз наших тежња, те да их учини видљивим и уважаванијим.

Наши су јавни радници расијани по читавој држави и дјелују у разним срединама, па се заборавља да су сви они синови једног краја и носници једне културне традиције; њихов се рад, узет као цјелина, нема у виду и недовољно се хонорира. — У *»Магазину«* ће они имати прилике да наступе заједно, повезани припадношћу истој средини.

Напокон, *»Магазин«* је поставио себи за задаћу и то, да обрађује нашу прошлост, која је коликогод непозната толико и свијетла. — Зато ће публиковати документе из наше прошлости и доносити историске радње.

За поједина питања од веће важности са подручја културне историје, политичке историје, књижевности итд., која нису довољно расвијетљена ни обрађена, *»Магазин«* ће отворити сталне рубрике, у којима ће доносити документе, изворе, вијести, радње и уопће све што се на то односи, да тако прибере градиво и облакша рад онима који би хтјели да та питања исцрпно и систематски обраде.

Вршеће ових задатака задовољиће духовне потребе једнога краја, а и за цјелину ће значити несумњиву добит.

Књигу је уредио г. Владан Десница, а сарађивали су махом наши истакнутији људи, признати и цијењени на њиховим пољима рада, па је у њој наш крај дошао — по први пут — до свог пуног и најбољег изражаја. Ова је књига преглед наших вредноста, биланс нашега рада и оглед наших снага. Материјал је подијељен на три дијела: 1) Историја, 2) Књижевност, 3) Наши проблеми.

Познавајући Вашу заузетност и Ваш рад за бољитак и напредак нашега краја, увјерени смо да ћете увидјети корисност и потребу овакове књиге, па да ћете је својски подупријети и пропагирати. Зато Вас именујемо повјереником и молимо Вас да нам у Вашем мјесту и околици, међу Вашим пријатељима и познаницима скупите што већи број претплатника, јер ћете тако потпомоћи овај напор да се оснује једна наша годишња културна публикација. Књига ће обухватати 180—200 страна великог формата, биће солидно и укусно опремљена, са више добрих илустрација у тексту. Цијена јој је у претплати Дин 30.—, док ће ван претплате бити знатно скупља. Молимо Вас да нам јавите имена претплатника на адресу: **Владан Десница, Сплит, Сивњска ул. 7**, а уплаћени новац да нам пошаљете приложеним чеком. Чим књига изиђе, биће у првом реду разаслана претплатницима, о нашем трошку. Требало би да нам имена претплатника и уплаћени новац стигну чим прије, **најдаље до 20 децембра**, да узмемо према томе одредити тиражу књиге.

С пуним поуздањем у Вашу помоћ и заузетност,

С одличним поштовањем

Уредништво *»МАГАЗИНА«*

“1. Okružnica koju je Vladan Desnica kao urednik *Magazina Sjeverne Dalmacije* uputio svojim “povjerenicima” u kasnu jesen 1933. godine. (Osobna ostavština Vladana Desnice, kut. *Magazin Sjeverne Dalmacije* 1934. 1935.)”

Марац Десница

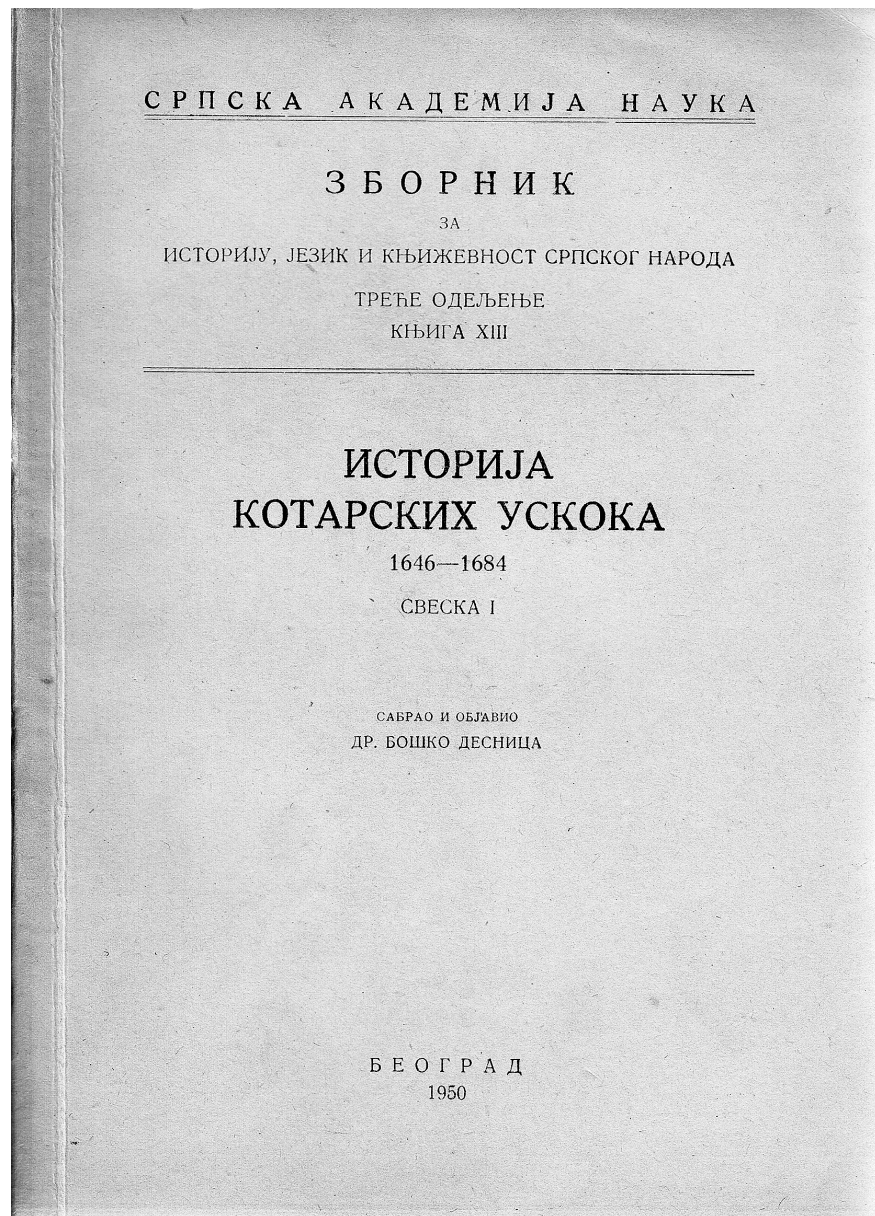
Drugo, budući da sam s Urednikom *Ljetopisa* dogovorio kritičko izdanje prepiske Vladana Desnice do 1945. godine, sačuvane u spomenutoj ostavštini – koju najvećim dijelom čine pisma i poruke drugih upućene njemu – ovaj prilog, koji sadržava izbor iz daleko najvažnije zbirke u ostavštini, Boškovih pisma Vladanu, nastao je iz potrebe da se u *Ljetopisu* upozori na potrebu ovog i sličnih drugih kritičkih edicija. Dakle, najmanje je riječ o svojevrsnoj reklamnoj najavi spomenutog izdanja, a ponajviše o potrebi da se psihohistorijski, intelektualnohistorijski i kulturnoantropološki intergeneracijski profiliraju akteri sociokulturnih promjena u sjevernoj Dalmaciji 1930-ih godina. Oni su bili različitih nacionalnosti, ali su kratkoročnije i dugoročnije implikacije njihovih shvaćanja i djelovanja bili različiti među Hrvatima, Srbima i Talijanima, kako od 1941. do 1943., od 1943. do 1945. i još više nakon 1945. godine. Izazov je tim veći što kritička izdanja podrazumijevaju identifikaciju teško preglednog mnoštva ljudi, situacija, artefakata kulture svakodnevnog života itd. Zahtijevaju istraživanja koja ne mogu biti *ad hoc* naravi, izvođena od prilike do prilike.

Boško Desnica (Obrovac, 4. I. 1886. – Zadar, 1. IV. 1945.), zadarski đak, bečki pravnik, pasionirani istraživač sjevernodalmatinskih starina, višestrani publicist, bio je sin dugogodišnjeg obrovačkog gradonačelnika Vladimira Desnice (Obrovac, 1850. – Obrovac, 31. I. 1922.) i mlađi brat dr Uroša Desnice (Obrovac, 28. VIII. 1874. – Split, 13. VII. 1941.), oca Vladana Desnice (Zadar, 17. IX. 1905. – Zagreb, 4. III. 1967.). Iako je Boško i sam imao djecu kojoj je bio vrlo privržen, Vladan je očito bio povlaštena osoba u njegovu životu. Isto se to može reći i za Vladanov odnos prema stricu. Njihovi su odnosi u 1930-im godinama bili i vrlo prisni, ali vrlo složeni, mnogostruko nijansirani, a time i važniji za obojicu. Intergeneracijska razlika se u njihovu međudnosu situacijski mijenjala pa je nerijetko teško reći tko koga “sluša” i što tko od njih dvojice od onoga drugog očekuje.

Iznenaduje također da je Boško i svoga osam godina starijeg brata Uroša u pismima Vladanu oslovljavao isključio s “ćaća” – isto tako kao i Vladan – a nesumnjivo ga je i uvažavao kao autoritet, slobodno se može reći manje-više u svemu. Možda mu je u ovim godinama bio veći autoritet nego Vladanu, kao što svjedoči jedno od uvrštenih pisama.

Ipak, sjećajući se svoga zadarskog djetinjstva 1964. godine, Vladan Desnica je s nostalgijom skicirao svoja obiteljska obzorja, privatna i javna. Pritom sigurno nije idealizirao porodične odnose koji su kulturno i intelektualno bili presudni za njegovo sazrijevanje. Ova sjećanja su mogući ključ i za čitanje ovih pisama koja su nastala kasnije, između 1933. i 1938. godine, dakle, u vrijeme kada Desnice više ne žive u jednoj obitelji i kada su podijeljeni između glamurnog Splita i više nego ikad u moderno doba provincijaliziranog Obrovca, s historiziranom Kulom u Islamu Grčkom kao sve češćim susretištem

“2. Vladan Desnica, predratni koautor predgovora *Istoriji kotarskih uskoka 1646 - 1684*, sveska I (Srpska akademija nauka, Beograd 1950.) Boška Desnice”

pa ih ovdje treba citirati: "Otac mi je bio čovjek velike kulture, ne samo opće nego i literarne specijalno, i vrlo istančanog ukusa, odličan stilista i tako. U porodici se uopće to gajilo i čak četiri ili pet generacija unatrag ima tragova da su imali toga crva, toga crva pisanja, da tako kažem. I tako čitava me ta sredina ... Stric je isto bio vrlo kulturnan čovjek sa smislom za literaturu; prevodio je; čak je prevodio nešto Matavulja na talijanski. Literatura, historija, povijest umjetnosti i filozofija, ali u prvom redu literatura, nekako je bilo in patrimonio kod mene u obitelji i od najranijih dana sam na to upućen. I to mi je jako mnogo valjalo i beskrajno sam zahvalan do danas tim koji su me na to uputili, tim starijima, i pomogli mi i savjetom, i mišljenjem, i diskusijama. To je bila obična tema razgovora za večerom kod kuće. A i čitav krug u kom su se oni kretali, ovdje u Zadru na primjer, iz najranijeg djetinjstva: Josip Bersa, Marko Car, Čedomil Jakša i ovakvi ljudi, recimo, to je bio krug u kome sam [se kretao] još kao dijete u Zadru prije prvog svjetskog rata..."³

Prvo uvršteno pismo iz 1933. godine je pisao četrdesetsedmogodišnji stric dvadesetosmogodišnjem sinovcu, koji je 1930. završio studij prava na Sveučilištu u Zagrebu, nakon što je jednu studijsku godinu, 1927/1928., bio u Parizu upisan na Sveučilištu Sorbonne. Godine 1932. započeo je rad na *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, a godine 1938. Boško Desnica – surađujući i s Vladanom – završava rukopis svoje *Istorije kotarskih uskoka*, koja će posthumno biti objavljena u Beogradu, u izdanju Srpske akademije nauka, 1950. i 1951. godine.⁴ Pisma otkrivaju koliko su Desnice u ovo doba, neovisno o razlikama u životnim iskustvima, međusobno komunicirali jedni s drugima s punim povjerenjem i uvažavanjem te koliko su poticajno djelovali jedni na druge. Ona nam otkrivaju i mladog Vladana Desnicu kao čovjeka čiji su raspon intelektualnih interesa te znatiželja i zapitanost pred iskustvom svijeta bili uistinu neobični u svom bogatstvu. Ta, tko bi mogao i pomisliti da je u predgovor Boškove *Istorije kotarskih uskoka* upisan i pisac *Zimskog ljetovanja*!

Zadnje uvršteno pismo pisao je pedeset i dvogodišnji stric trideset i trogodišnjem sinovcu. Danas bismo rekli, prvi na kraju, a drugi na početku srednjih godina. Ipak je kronološka dob i u ovom slučaju bila manje, više nevažna jer se prvi osjećao čovjekom pred svojim krajem, a drugi čovjekom koji je promašio svoj poziv. U takvim raspoloženjima nastajala su *Proljeća Ivana Galeba*.

3 Jevto M. MILOVIĆ, "Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju", u: Dušan Marinković (priredio i redigirao), *Vladan Desnica. Hotimično iskustvo – diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga, v/b/z – SKD "Prosvjeta", Zagreb 2006., 114–139. Citat sa str. 124.*

4 Boško DESNICA (sabrao i objavio), *Istorija kotarskih uskoka 1646–1684. Sveska I, Srpska akademija nauka 1950. i ISTI, Istorija kotarskih uskoka 1684–1749. Sveska II, Srpska akademija nauka 1951. (ćir. i lat.)*

Мирко Королџија

"3. Mirko Korolija, *Magazin Sjeverne Dalmacije* (Split 1935., 130). Nerazriješeni inicijali autora "A. Z."

IZVORI I LITERATURA⁵

Neobjavljeni izvori

Osobna ostavština Vladana Desnice (u privatnom posjedu dr. sc. Uroša Desnice u Zagrebu)

Novine i časopisi

Glas Privredno–kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju / Глас Привредно–културне Матице за Сјеверну Далмацију, god. I., br. 1–2, Šibenik, 21. III. 1929. – god. VIII., 222–223, Šibenik, 21. VII. 1936.

Magazin Sjeverne Dalmacije (urednik Vladan Desnica), god. I.–II, Split 1934.– 1935. (ćir. i lat.)

Objavljeni izvori i literatura

Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija. Drugo dopunjeno izdanje*, Matica hrvatska, Zagreb 2004.

Sima ĆIRKOVIĆ – Rade MIHALJČIĆ (priredili), *Enciklopedija srpske historiografije*, Knowledge, Beograd 1997. (ćir.)

M[irko] DEANOVIĆ – J[osip] JERNEJ, *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik. Četvrto prošireno izdanje*, IP Školska knjiga, Zagreb 1973.

Boško DESNICA, “Jedan krajiški štatut i nekoliko priloga za proučavanje “lige””, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 23–46.

Boško DESNICA (sabrao i objavio), *Istorija kotarskih uskoka 1646–1684. Sveska I*, Srpska akademija nauka 1950. i ISTI, *Istorija kotarskih uskoka 1684–1749. Sveska II*, Srpska akademija nauka 1951. (ćir. i lat.)

Boško DESNICA, *Stojan Janković i uskočka Dalmacija* (priredio Srđan Volarević), Srpska književna zadruga, Beograd 1991. (ćir.)

Boško DESNICA, *Sabrana djela* (Milorad Savić, priredio i uvodni tekst napisao), SKD “Prosvjeta” – Srpsko narodno vijeće – Vijeće srpske nacionalne manjine Zadarske županije – Vijeće srpske nacionalne manjine grada Zadra, Zagreb 2008.

Vladan DESNICA, “Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, *Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* (Šibenik), br. 155, 1. 7. 1933., 2–3; br. 156, 13. 7. 1933., 2–3; br. 157, 28. 7. 1933., 2–3; br. 158, 16. 8. 1933., 2–3; br. 159, 31. 8. 1933., 2–3; br. 161, 14. 9. 1933., 2–3; br. 162, 22. 9. 1933., 2–4 (ćir. i lat.); ISTI, “Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 110–124.

Vladan DESNICA, “Mirko Korolija i njegov kraj”, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 117–129. (ćir.)

Franjo DIFNIK, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji* (preveli Smilja i Duško Kečkemet i uredio Duško Kečkemet), Književni krug, Split 1986.

Bratoljub KLAJIĆ, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2004.

- 5 Ako sadržaj nekih bilježaka nije crpljen iz navedenih izvora i literature, prenijet je s interneta iz izvora koje je s uvrštenim sadržajima moguće jednostavno provjeriti. Učinjeno je to zato da se olakša čitanje objavljenih pisama. Ono bi bilo vrlo otežano bez stalnog referiranja na mnoštvo različitih vrela. D.R.

BOŠKO DESNICA :

JEDAN KRAJIŠKI STATUT I NEKOLIKO PRILOGA ZA PROUČAVANJE „LIGE“

Pravna ustanova poznata pod nazivom liga ili zbor, rjeđe posoba ili obljudba, bila je savez seoskog stanovništva jednog gradskog područja u samozaštitne svrhe, sa zakonodavnim, pravosudnim i policijskim funkcijama. Jesu li tu ustanovu prvi slavenski doseljenici našli kod autohtonog, romanskog stanovništva dalmatinskog primorja i otuda je recipirali, ili je ona jedna derivacija germanskih *Schutzgilden*a, to bi se teško moglo ustanoviti. Izvjesno je toliko, da se je institut lige razvio i došao do cvata u područjima primorskih gradova, i to ne, kako Đ. Ljubić¹⁾ tvrdi, samo sjeverne Dalmacije, već, kako dokazuje zaostroški zakonik iz 1551 pronađen od Zlatovića,²⁾ u čitavom dalmatinskom primorju, od Nena do Neretve. U unutrašnjosti Dalmacije liga je bila nepoznata ili, ako je možda nekada, u predturska vremena, ona i tu postojala, iseljenjem starosjedilačkog življa ona je otuda isčezla ne ostavljajući traga o sebi ni u pisanim spomenicima ni u običajima ni u pravnoj svijesti novih doseljenika, Morlaka. Priroda Morlaka, nomada, stočara, individualiste, nasilnika sa prirođenim anarhističkim i antisocijalnim nagonima, isključuje svaki pravni poredak osnovan na samopomoći, na autodisciplini, na smislu za zajednicu, na podređenju ličnih prohtjeva interesima kolektiviteta. Pravna ustanova kakova je bila liga nije nikako mogla da nastane ni da se održi u narodu sa morlačkim duševnim svojstvima, i kad je taj narod, silom prilika i voljom vlastodržaca, došao u dodir sa ligama, one su od tog dodira usahle i uginule.

Mletački su upravnici već zarana došli do spoznaje da je liga jedno moćno sredstvo za održavanje mira, pravnog poretka i auctoriteta vlasti među seoskim stanovništvom gradskih područja, pa već u prvim godinama mletačkog vladanja nailazimo na tragove njihovih nastojanja da potčine svom uplivu tu pravnu ustanovu koja je već bila uhvaćena u narodu. U jednom članku kalendara »Il Dalmatino« iz 1895 g.³⁾ anonimni pisac (vjerovatno S. Ferrari Cupilli) tvrdi, ne navodeći izvora, da je već 1412 g. zadarski konte Jakopo Trevisan naredio da sastancima liga ima da prisustvuje predstavnik mletačke vlasti. Iz jednog od dokumenata koje objavljujemo u ovoj radnji izlazi da su »povlastice lige, potvrđene od javne neuporedive mudrosti 13. novembra 1455«, ušle u knjigu zadarskih statuta. U statutu Lige kotara

¹⁾ Dr. Đuro Ljubić, *Lige i posobe*, Rad knj. 240.

²⁾ Zlatović, *Franovci* itd. str. 30.

³⁾ *Lighe e Possobe nel contado di Zara*, *Lunario »Il Dalmatino«* 1895.

- Jevto M. MILOVIĆ, “Razgovor s Vladanom Desnicom o umjetničkom stvaranju”, u: Dušan Marinković (priredio i redigirao), *Vladan Desnica. Hotimično iskustvo – diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga, v/b/z – SKD “Prosvjeta”, Zagreb 2006.*, 114–139.
- Drago ROKSANDIĆ, “Književnik, književni opus i mogućnosti historiografskih interpretacija: pokušaj “egohistorije” Vladana Desnice”, *Književna republika*, god. IV, br. 3–4, ožujak/travanj 2006., 13–24 (s prilogom Uroša DESNICE “Tehnika pisanja Vladana Desnice po sjećanju sina dr. sc. Uroša Desnice”, 23–24)
- Drago ROKSANDIĆ, “Vladan Desnica i “Desničini susreti””, u: Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina (uredili), *Desničini susreti 2005.–2008. Zbornik radova*, Zagreb 2010., 255–282.
- Drago ROKSANDIĆ, ““...Pisac uvijek ima upravo onoliku slobodu stvaranja koliku sam sebi dozvoli...”. Civilna kultura Vladana Desnice poslije 1945. godine”, u: Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina (uredili), *Desničini susreti 2010. Zbornik radova*, Zagreb 2011., 18–30.
- Drago ROKSANDIĆ, “Ratni dani Vladana Desnice”, u: Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina (uredili), *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2012.*, sv. 2, Zagreb 2013., 528–555.
- Drago ROKSANDIĆ, “Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)”, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Beograd 2014., 295–313.
- Drago ROKSANDIĆ, “Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epoha”, *Spalatumque dedit ortum: zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–511.
- Drago ROKSANDIĆ, “Vladan Desnica, intelektualac danas”, u: Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina (uredili), *Intelektualac danas. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2013.* Zagreb 2014., 528–555.
- Drago ROKSANDIĆ, “Vladan Desnica i *Magazin Sjeverne Dalmacije*: književnik i (ne)moć tradicije”, Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina (uredili), *Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2014.*, Zagreb 2015., 118–234.

ВЛАДАН ДЕСНИЦА:

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЛИЧНОСТ ДОСИТЕЈЕВУ

I.

Ни о којем другом нашем писцу није писано колико о Доситеју. Значајан као прекретница у нашем духовном животу, као навјештач једне нове ере; значајан по својој плодној и вишеструкој дјелатности и по опсежности подручја на којему је ту дјелатност вршио; иноватор, модеран, европљанин, — Доситеј је, стицајем прилика и по својим природним склоностима, одиграо једну нарочито важну улогу и заузео једно одлично мјесто у историји наше књижевности.

И управо ради тога што је увијек проматран као носилац свје функције и као експонент своје епохе, мање се је пажње посветило Доситеју као човјеку, као индивидуалности: он је постао персонификација једне идеологије и једног духа времена.

Но ипак свак, макар и несвијесно, осјећа да Доситејеву књижевном дјелу даје извјесну живост, пријемљивост и дјеловање нешто лично, нешто особено његово.

Управо то лично нас у овом часу занима и тиме хоћемо да се овдје позабавимо.

II.

О Доситеју је, рекосмо, писано врло много: имамо исцрпне биографије, монографије и специјалне студије, у којима су опсежно захваћени и темељито проучени историјски и културни моменти Доситејева доба и њихов утицај на њ. У тим радњама су онајања оштра, дедукције правилне и судови тачни, а Доситејев живот и рад приказани су исцрпно. Али и после свега тога као да је остало нешто необјашњено у Доситејевој појави, као да је занемарена права суштина његове личности и као да није истакнута његова најосновнија, најбитнија црта. Зато на концу увијек остаје отворено једно питање и неизглађена једна неподударност: у личности Доситејевој одмах на први мах осјетимо извјесну величину и извјесну врједност, док напротив суд до којег дођемо ако га размотримо и као мислиоца и као књижевника и као просвјетног писца не оправдава ту непосредну импресију. Та непо-

IZBOR PISAMA

1.

Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 3. srpnja 1933.

“BOŠKO DESNICA
ADVOKAT
OBROVAC (Dalmacija)
Obrovac, dne 3/VII 1933

Dragi Vladane!
Pročitao sam.⁶ Na moju riječ vanredno! Nešto što se kod nas rijetko čita. Samo što u Glasu⁷ pravi utisak Ćikare Severs⁸ u škovaceri⁹. Zašto nisi poslao meni pa da pošaljem Ćurčinu¹⁰ ili u Književni Glasnik¹¹? Ovako niko neće ni zapaziti – a to je od Boga grehota. Kad bi bar posebno odštampali, pa da se pošalje Bogdanu Popoviću¹², Slobodanu Jovanoviću¹³ i svim otmenijim duhovima. Grehota da to ostane izgubljeno u suterenu jednog Glasa, jer je stvar klasična! Čestitam ti iz sve duše i ponosim se što imam takvog sinovca. Bravo moj Vladane. Bog te živio! Ljubi te tvoj

Barba” (1r)

6 Ovim pismom Boško Desnica reagira na objavljivanje u šibenskom *Glasi* prvog nastavka eseja Vladana Desnice o Dositeju Obradoviću. Vidjeti: Vladan Desnica, “Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, *Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* (Šibenik), br. 155, 1. 7. 1933., 2–3; br. 156, 13. 7. 1933., 2–3; br. 157, 28. 7. 1933., 2–3; br. 158, 16. 8. 1933., 2–3; br. 159, 31. 8. 1933., 2–3; br. 161, 14. 9. 1933., 2–3; br. 162, 22. 9. 1933., 2–4 (ćir. i lat.); ISTI, “Jedan pogled na ličnost Dositejevu”, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 110–124.

7 *Glas Privredno–kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* / *Глас Привредно–културне Матце за Сјеверну Далмацију*, god. I., br. 1–2, Šibenik, 21. III. 1929. – god. VIII., 222–223, Šibenik, 21. VII. 1936.

8 Unatoč brojnim konzultacijama, nisam uspio razriješiti smisao ove formulacije.

9 škòvaca *tal.* smeće; škòvácëra (*venet.* scovazzera) – smetlarica, pometačica (D. Ivanišević) (Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2004. / dalje: *Rječnik stranih riječi* 2004./, 1297)

- 10 Milan Čurčin (Pančevo, 14. XI. 1880. – Zagreb, 20. I. 1960.), vlasnik i urednik zagrebačkog časopisa *Nova Evropa* (1920.–1941.)
- 11 Beogradski časopis *Srpski književni glasnik* (1901.–1941.)
- 12 Bogdan Popović (Beograd, 20. XII. 1863. – Beograd, 7. XI. 1944.), književni kritičar, urednik *Srpskoga književnog glasnika* i profesor Univerziteta u Beogradu,
- 13 Slobodan Jovanović (Novi Sad, 3. XII. 1869. – London, 12. XII. 1958.), pravnik, povjesničar, književnik – urednik nove serije *Srpskoga književnog glasnika* i političar te profesor Univerziteta u Beogradu

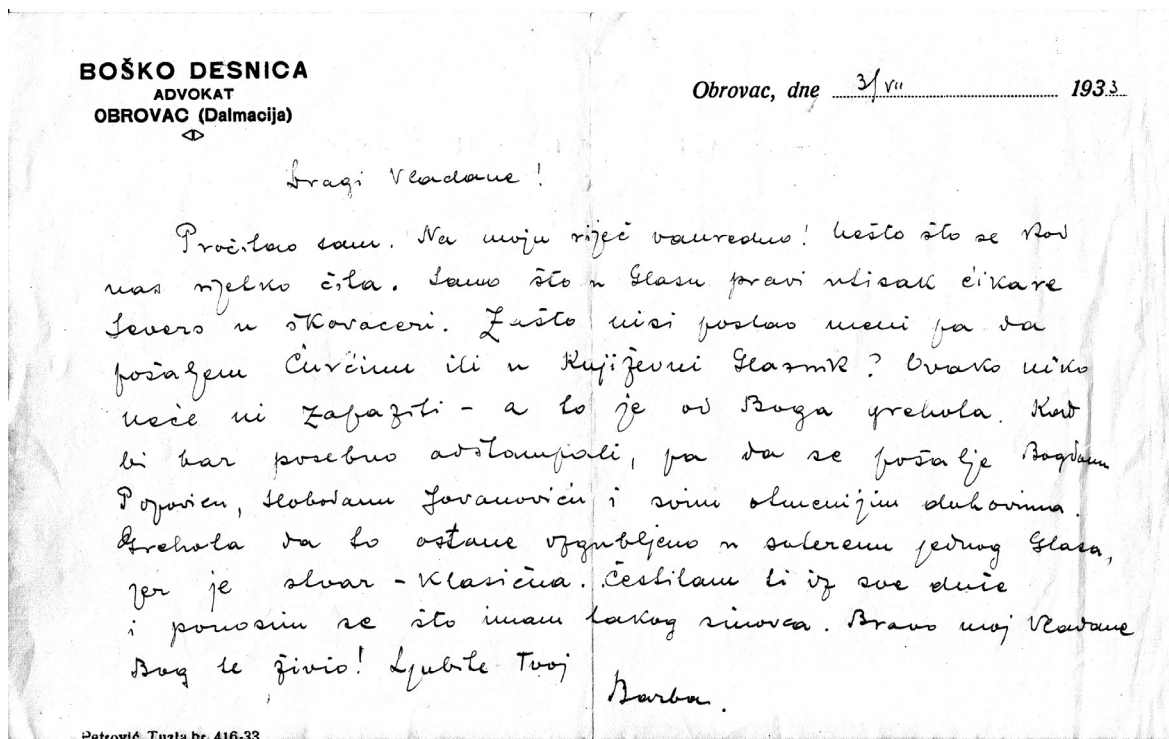
2.

Boško Desnica – Vladanu Desnici,
[Obrovac], [1934].¹⁴

“Dragi Vladane! Predgovor¹⁵ je krasan: pametan, dubok, pun ideja i to tačnih i pametnih ideja, u formi lijep, uzdržan, bez manjilokvence¹⁶, fraza i vulgarnosti. In una parola: perfetto i barba ti iskreno čestita i godi che il vecchio albero abbia messo tale germoglio. Neke male napomene napisao sam ti na karti. Ja ću od svoje strane doprinijeti što bolje budem znao i mogao. Sad da te zamolim za jednu ljubav: Gradski muzej u Splitu imenovao me za povjerenika “in partibus infidelium”. Ja sam se primio, malo jer mi je laskalo a malo per aver il diritto da metter il naso dove che me sotto l'estro. Sad traže, kako vidiš, popis umjetnina s ovih strana. Da ga sastavim morao bi ići u Novi, Posedarje, Karin i t.d. Pošto si ti sve te buže¹⁷ obnjušio molim te ispuni mi popis. Ne mora biti Bog zna kako tačan. Glavno je da se šenjalaju¹⁸ važnije stvari, radi evidencije. To mi molim te učini.

Zbogom, tvoj

Barba” (1r)

- 14 Godina "1934" naknadno je upisana rukom Vladana Desnice.
- 15 Nenaslovljeni predgovor *Magazina Sjeverne Dalmacije 1934* (uredio Vladan Desnica; Split 1934., 3)
- 16 magniloquenza f visokoparnost, emfatičnost (M. DEANOVIĆ – J. JERNEJ), *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik. Četvrto prošireno izdanje*, IP Školska knjiga, Zagreb 1973. /dalje: *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik 1973./*, 399)
- 17 bŭža tal. (bugio) rupa, otvor (*Rječnik stranih riječi* 2004., 208)
- 18 segnalare tr. dati znak; javiti, signalizirati; upozoriti na; istaknuti, navijestiti (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik 1973.*, 639)
- 19 Pismo je neuobičajeno pisano na papiru s vodoravnim i okomitim linijama.
- 20 Nikodim Milaš (Šibenik, 16. IV. 1845. – Dubrovnik, 20. IV. 1915.), teolog, povjesničar i političar, dalmatinski vladika od 1890. godine; pisac knjige *Pravoslavna Dalmacija: istorijski pregled* (Novi Sad 1901.).
- 21 "Osećajući dužnost da iznađem i prikupim sve što je moglo da bude od neke važnosti za moj predmet, pregledao sam i zbirke rukopisa velike zadarske, gradske biblioteke Paravia, privatnih biblioteka Papafava i Filipi te porodičnog arhiva g. kneza Antona Benje-Posedarskog, poslednjeg izdanka tog starog i viteškog roda." (Boško DESNICA (sabrao i objavio), "Predgovor", u: ISTI, *Istorija kotarskih uskoka 1646 – 1684. Sveska I*, Srpska akademija nauka, Beograd 1950., 3)
- 22 Ostaje otvoreno pitanje tko je dr. Viola. Boško Desnica upućuje na trag sljedećom obaviješću: "Kako je meni nedostajalo i vremena i sredstava za jedan duži boravak u Mlecima, bio sam prisiljen da taj posao poverim drugome. Lice koje sam za to odabrao, jedan profesor padovanskog univerziteta, bilo je savršeno doraslo tom poslu. Na osnovu uputa i podataka koje sam mu pismeno davao, taj je gospodin bez muke nalazio u proveditorskim depešama izveštaje koji su mene zanimali, znalački ih prepisivao i meni dostavljao." (*Isto*, 5.) Prema Miloradu Saviću, bio je to pak Roberto Cesari (ISTI (priredio i uvodni tekst napisao), *Boško Desnica. Sabrana djela*, SKD "Prosvjeta" – Srpsko narodno vijeće – Vijeće srpske nacionalne manjine Zadarske županije – Vijeće srpske nacionalne manjine grada Zadra, Zagreb 2008., 19–20).
- 23 Simeon Končarević (Karin, cca. 1690. – Kijev, 26. VIII. 1769.), episkop dalmatinski i albanski (1751. – Kijev, 26. IX. 1789.). Zbog nesređenog statusa srpskopравoslavних vjernika u mletačkoj jurisdikciji bio je u trajnom sukobu s vlastima, dodatno proganjan zbog svojih veza s Rusijom. Sporno je da li je uopće napisao *Ljetopis građanskih i crkvnih događaja*, navodno zagubljeno djelo o starijoj srpskopравoslavnoj baštini u Dalmaciji. Ključni lik u srpskopравoslavnoj tradiciji 18. stoljeća u Dalmaciji.
- 24 *Magazin Sjeverne Dalmacije 1935*. objavljen je u ljeto iste godine.
- 25 Ljubo Karaman (Split, 15. lipnja 1886. – Zagreb, 19. travnja 1971.), povjesničar umjetnosti i konzervator, glavni konzervator Dalmacije od 1926. do 1941., a od 1941. do 1950. ravnatelj Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.
- 26 *Novo doba*, najutjecajniji splitski dnevnik od 1918. do 1941. godine
- 27 Vidjeti bilj. 6.
- 28 Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Kninu otvoren je 1893. godine trudom fra Luje Maruna (Skradin, 10. XII. 1857. – Knin, 15. siječnja 1939.), utemeljitelja hrvatske arheologije.
- 29 daga f ... hist. kratak mač (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik 1973.*, 183)
- 30 beccare tr. ... ključvati, ključati; fig. uhvatiti, razumjeti (...) (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik 1973.*, 75)
- 31 Sinovac ništa nije poduzeo s time u vezi pa mu je stric pisao 30. X i.g.: "Ne pišeš mi ništa o prepadu na oružje Kninskog muzeja. Želim tvoje mišljenje." Boško ipak nije odustajao pa se obratio Muzeju i dobio sljedeći odgovor kustosa Muzeja Stjepana Gunjače: "(pečat) MUZEJ STARINA / SAVSKE I PRIMORSKE BANOvine / U KNINU. Br. 164/34
Knin, 11. X. 1934.
Gosp[odinu] / Bošku Desnici / odvjetniku. / Obrovac
Uprava ovoga Muzeja je primila Vašu cij[enjenu] ponudu na koju Vam

može odgovoriti
slijedeće:

Uprava Muzeja nije
vlasna pristati na
zamjenu predmeta bez
naredjenja Kr[aljevske]
Banske Uprave, koja do
sada nije pristala da
otudji predmete, koji se
već nalaze u Muzeju.

Kustos Muzeja /Stjepan
Gunjača" (1r)
Na poledini istog dopisa
zapisana je Boškova
reakcija, ali nije jasno je
li uopće bila upućena u
Knin: "U vezi V[ašeg]
akta br[oj] 164/34
slobodan sam istaknuti
da mi iz istoga nije jasno
dali mi taj naslov
saopštava principijelno
stanovništvo Banske
Uprave u pitanju
otugjivanja ili njezino
rješenje u konkretnom
slučaju. Osim toga imao
bi da primjetim da
zamjena ne predstavlja
"otugjenje" i može, pod
danim okolnostima, da
bude čak i obogaćenje. /
Molim taj naslov da me
obavjesti jeli se on u
ovom poslu obratio na
Bansku Upravu molbom
za odobrenje ili bi
trebalo da to učini
potpisani. / Obrovac, 13.
X. 34" (1v)

- 32 Boškov sin, Stojan
Desnica (Obrovac, 17. II.
1921. – Zagreb, 24. V.
2013.), pravnik.
- 33 Ksenija Desnica, rođena
Carić, supruga Vladana
Desnice.

3.

Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 14. listopada 1934.¹⁹

"Dragi moj Vladane! Svako me tvoje pismo obraduje jer je meni uživanje i zadovoljstvo biti s tobom u umnom dodiru, uživanje mi je čitati tvoje smišljene, pravilne sudove o ljudima i stvarima, pratiti tok tvoje tačne i duboke misli, ali me svako tvoje pismo ujedno pomalo i rastuži jer vidim da ti tražiš i očekuješ od mene nešto što ja više nisam u stanju da dadem, vidim da ti suponiraš u meni jednu intrinsečnu vrijednost, koju sam možda ja nekad i imao, ali koja se sada svela a bon poca cosa, na nešto što bi te zaprepastilo kad bi vidio koliko je sitno i neznačajno. Ja sam, moj Vladane, jedan zahrgjao i izmoren um. Ne znam je li me satrla petnaestogodišnja dnevna borba "intra et extra", barovitost i niskost sredine, briga za nasušnost, udaljenost od svijeta – ali znam pouzdano da nemam ni snage, ni inventivnosti, ni stručnosti, ni ustrajnosti za ikakvu stvar od većega daha i šireg zamaha. Sposoban sam za pabirčenje, za sitnice, za površnu analizu, ali za ono za šta me ti smatraš sposobnim, za ono ja više nisam. I najžalije mi je što sam, nenamjerno, obmanuo tebe i što sam ti spremio jedno neminovno razočaranje. Sve ovo što ti kažem nije plod jednog časovitog raspoloženja a još manje jedna provokacija komplimentata ili utjehe (što bi bilo slabički i djetinjasto) već rezultat jedne nepogrešive introspekcije. I time se, vidiš, tumači i postaje razumljivo moje silno interesovanje za tvoj rad, za tvoj razvoj i za tvoj uspjeh. U tom ima i malo egoizma. Naime nada da ćeš ti ostvariti i svršiti ono što sam ja, prvi u našem rodu, zamislio i započeo. (1r)

Zato ja uživam kad iz tvojih pisama, razgovora, i radnja primjetim pojedine u tebi solidne osobine, koje pružaju jamstvo da će se moja nada ostvariti. Dakle ne računaj da ću ti moći dati radnju o Milašu²⁰, a nisam siguran ni za ono drugo što sam ti stavio u izgled. Mogao bi ti dati jednu seriju sitnijih priloga, poput onih lanjskih, ali manje važnih i manje zanimljivih, jer sam za lanjski iscrpio najbolje. Pokušaću preko Benje²¹ i Dra Viole²² dobiti Končarevićev proces²³, samo treba da mi tačno javiš za kad misliš izaći.²⁴

Pisaću sigurno ovo dana svima za koje si me molio. Sumnjam da će Karaman²⁵ pristati, jer je on ekonomski ruiniran od žene, pa piše samo za honorar. Zato više i ne saragjuje u Novom Dobu²⁶.

Potpuno sam suglasan s tobom u pitanju polemike sa Glasom.²⁷ Treba reagirati kad te lično očepe, a nikako vaditi kestenje za druge i zalagati se per re-

putazoni avareate, koje će ti na prvom kantunu okrenuti legja i izručiti te protivniku čim se njih kane.

Ne znam jesi li ikada pregledao Kninski muzej²⁸. Pored krasnih t. zv. staro-hrvatskih stvari ima i jedna prilična zbirka oružja iz kasnijih vjekova sa par dobrih i rijetkih komada (n. pr. jedna daga²⁹ i nekoliko buzdovana). Ja bi im je vrlo rado beka³⁰, pa sam smislio smicalicu koju će ti otkriti priložena pisma. Vidi ti tamo ko ima taj referat kod Banovine i dali bi se moglo to postići. Stvar je važna i zaslužuje da se čovjek za nju založi.³¹

Za večeras zaključujem. Sutra ću opet pročitati tvoje pismo i vidjeti da nisam izostavio koju tačku.

Čujem da je Braco³² kod tebe. Drago mi je i fala ti.

Kad ćaća dogje reci mu da je Parać (nečitko – D.R.) u bolnici i da je diagnoza: cistita i epididimitis kao posljedica (1v) stare (?) gonoreje.

Zbogom moj mili, poljubi mi snašu³³.

Voli Vas mnogo

Barba" (2r)

34 Žig "18. XI. 1934"

35 Richard Wagner (Leipzig, 22. V. 1813. – Venecija, 13. II. 1883.), skladatelj, dirigent, najutjecajiji stvaralac u razvitku opere u drugoj polovici 19. stoljeća

36 *Die Walküre* (1852.–1856.), Wagnerova glazbena drama u tetralogiji *Der Ring des Nibelungen* (Prsten Nibelunga)

37 *Lucia di Lammermore* (1835.), tragična opera opernog skladatelja Gaetana Donizettija (Bergamo, 29. XI. 1797. – Bergamo, 8. IV. 1848.)

38 vestit, -ita *tal.* odjeća, odijelo (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik* 1973., 1418)

39 Vincenzo (Vicko) Dandolo (Venecija, 1758. – Varese, 12. XII. 1819.), ljekarnik, francuski civilni upravitelj Dalmacije (1806.–1810.)

40 Šimun Ljubavac (Simeone Gliubavaz) (Zadar, VII. 1608. – Zadar, 20. I. 1663.), pravnik i povjesničar. Boško Desnica je autor rasprave "Zadranin Šimun Ljubavac. Jedan dalmatinski erudit XVII vijeka" (Milorad SAVIĆ, *Boško Desnica. Sabrana djela*, 42–54)

- 41 Ivan Lučić (Lucius, Lucio) (Trogir, 1604. – Rim, 11. I. 1679.) povjesničar, utemeljitelj moderne hrvatske historiografije, kartograf, pravnik.
- 42 Franjo Difnik (Šibenik, 22. X. 1607. – Šibenik, 17. II. 1672.), pravnik, arheolog, povjesničar – pisac *Povijesti Kandijskog rata u Dalmaciji*. Boško Desnica je objavio prijevod Difnikove *Opsade Šibenika u Šibeniku 1939. godine*.
- 43 zadarski arhidakon Valerio de Ponte (Zadar, 1607.- srpanj 1679.), zadarski arhidakon, pisac djela *Historia Ecclesiae Jadrensis*
- 44 Anđeliko Alačević (Angelico Alacevich) (Split, 7. III. 1877. – Milano, 26. VI. 1954.), sudac i publicist
- 45 Josip Alačević (Makarska, 1826. – Zadar, 7. III. 1904.), arheolog, povjesničar i konzervator
- 46 Vjerojatno, Hugo Borelli Vranski (1858.–1937.).
- 47 škapulati se, spasiti se ("Rječnik: Dalmatinski (Splitski) pojmovi" (<http://ce-4.forumotion.com/t1180p15-rjecnik-dalmatinski-splitski-pojmovi> /30.09.2015./)

4.

Boško Desnica – Vladanu Desnici, Obrovac, 15. studenog 1934.

“BOŠKO DESNICA
ADVOKAT
OBROVAC (Prim[orska] Ban[ovina])
Obrovac, 15. XI. 1934.³⁴

Dragi moj Vladane!

Primio sam pismo i pjesme. Pjesme su snažne, pune ideja i ljepote, ali ja osjećam nedostatak rime isto ko što u Wagneru³⁵ osjećam nedostatak melodije: osjećam snagu, zamah misli, otmenost izraza ali nemam čulnog uživanja: Valkirija³⁶ je nesrazmjerno uzvišenija od Lucije di Lamermorove³⁷, ali šta je fajde kad mi ova daje više uživanja – pa makar to uživanje bilo i drugorazredno. Ja volim viziju onih kotarskih cura niska čela, što pretaču jesenje vode, nego ovog kompliciranog Sv. Vlaha. Krnjačke vježbe nisu lavoro sprecolo, ako vestit³⁸ izagje lijep. Vrti se rimi – zaklinjem te!

Ideja u davanju rukopisa u Mag[azin] nije za baciti. Samo što Dandolovi³⁹ izvještaji nisu podesni, jer su preopširni. Onaj što je štampan – to je izvještaj za 1 godinu a takova imadu još 3. Trebalo bi dakle da Mag[azin] ima (1r) osigurano bar 12 godina života pa se na to odlučiti. Ja mislim da bi bolje bilo dati Storica dissertazione sul contado di Zara dal Dott[ore] Simeone Ljubavac⁴⁰ (suvremenik i član grupe Lucio⁴¹, Difnico⁴², Valerio Ponte⁴³), koja se nalazi, ne znam da li u originalu ili prepisu, kod Angjelika Alačevića⁴⁴ sina pokojnog savjetnika Alačevića⁴⁵ i do koje bi se moglo doći preko Borela⁴⁶. Uopće bi trebalo škapulati⁴⁷ to djelo isto kao i Končarevićev Ljetopis. Za ovaj potonji ja bi se, kao Uredništvo Magazina, obratio na rusko poslanstvo u Beču te uz poklon jednog primjerka izložio stvar i zamolio da se ono zauzme za pronalaženje i dostavu rukopisa.

Ja na 18 moram u Šib[enik] na zakletvu a na 20 u Benkovac na parnicu, pa ne znam oću li moći na Islam do Uroša.

Addio mili moj, pozdravi Kseniju i Natu.

Barba” (1v)

5.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
[Obrovac], [1934].⁴⁸**

“Dragi Vladane! Pročitao sam vrlo pažljivo i više puta novelu. Zamisao je vrlo srećna. Tip živ i istinit. Psihologija tačna. Ima momenata vrlo jakih i od efekta n. pr. revolt sina i ona dva skidanja rozete. Samo mi se čini da je obrada nejednaka, pomalo uglasta i mjestimice pada u banalnost. Ja sam, koliko sam za to sposoban, revidirao i pokušao da zaobljim. Naročito sam je malo šfronda⁴⁹ per darghe più aria, più slancio. Ti, razumije se, moje opaske i korekture uvaži ili ne uvaži prema svom ukusu. Neke sam zabilježio u ovom folio di (...), a neke u samom tekstu, jer će se i onako morati prepisivati. U pogledu štampanja ja imam jednu ideju: štampaj je u Magazinu ali ne pod svojim imenom, već učinimo jedan mali trik, jednu mistifikaciju: podmetnimo je, diskretno, pokojnom Bepu Bersi⁵⁰. To ima svoje dobre strane: ako je potpišeš ti onda će svi primiti novelu sa nepovjerenjem i skepsom koju svi instinktivno imaju prema početničkim tekstovima. Ako je podmetnemo Bersi, svijet će je primiti sa strahopočitanjem i pijetetom. Stvar treba izvesti lukavo: potpis: tre stelle a pod naslovom, u kurzivu napomena redakcije: Od lica vrlo bliska jednom našem nedavno preminulom ali već davno zaboravljenom, starijem književniku primili smo ovu novelu, nagjenu u njegovoj književnoj zaostavštini, uz molbu da je objavimo. Lice koje nam je šalje ne želi da ovom publikacijom ništa da doda već staloženoj književnoj reputaciji čovjeka, čijem se kultu ono posvetilo pa nas moli da ne iznosimo auktorova imena. Tu želju primamo kao zakon a novelu donosimo sa toliko velikim zadovoljstvom u koliko nam ona dokazuje, da je njezin auktor i ako je živio odvojen od svog naroda iz prikrajka pratio i bilježio njegove zgrade i u duši svojoj sačuvao netaknute (1r) sve one prisne, idealne misli koje ravnaju nacionalnim bilom i determinišu rasnu pripadnost. Objavljujući ovo njegovo posmrče, mi vršimo i čin dužnog pijeteta prema jednoj markantnoj figuri dalmatinskog intelektualca iz generacije, koja je danas na izdisaju.

Varaj je ovako – pa se ne staraj, jer vjeruj da l’etichetta fà il bon vin!

Pozdravi mi Ksenijicu. Piši.

Ljubi te tvoj

48 Vladan Desnica je ovo pismo razvrstao u skupinu pisama iz godine “1934”.

49 sfrondare tr. (po)kidati lišće (s ogranka); fig. odstraniti nepotrebno, ukloniti suvišno (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik 1973.*, 651)

50 Josip Bersa (Zadar, 13. I. 1862. – Zadar, 5. XII. 1932.), književnik i arheolog.

51 Dinko Šimunović (Knin, 1. IX. 1873. – Zagreb, 3. VIII. 1933.), književnik.

“BOŠKO DESNICA
advokat u Obrovcu
(Prim[orska] Ban[ovina])
Obrovac, ... 193....

“Str. 1.

Zagora je riječ vrlo omiljena u Splitu, gdje znači sve što nije na moru, što je “u Vlaje”. Kod nas je nepoznata. Meni je lično mrska, jer mi izaziva predstavu nesvarljivog Šimunovića⁵¹. Mislim da je i geogr[afija] netačna, pošto je to lokalni naziv za područje Lečevica – Muć. Ragne bi ostao kod Bukovice.

Stoljeće mi je puno hrv[atski]. Mislim da je bolje vijek.

Bolje: pouzdano “Značajno je” no xe stil da novela, nego od članka. Promjeni svakako. Ostali ostaju kakofonira. Možda mj[esto] ostali drugi, mj[esto] drugi novi. uvigaj
per par morir un cristian, basta quel primo.

BOŠKO DESNICA
advokat u Obrovcu
(Prim. Ban.)

Obrovac, ... 193....

Str. 1. Zagora je riječ vrlo omiljena u Splitu, gdje znači sve što nije pri moru, što je “u Vlaje”. Kod nas je nepoznata, meni je lično mrska, jer mi izaziva predstavu nesvarljivog Šimunovića. Mislim da je i geogr. netačna, pošto je to lokalni naziv za područje Lečevica – Muć. Ragne bi ostao kod Bukovice.

Stoljeće mi je puno hrv. Mislim da je bolje vijek.

Bolje: pouzdano “Značajno je” no xe stil da novela, nego od članka. Promjeni svakako. Ostali ostaju kakofonira. Možda mj, ostali drugi, mj. drugi novi. uvigaj

per par morir un cristian, basta quel primo.

Načelnika upravnika župne sekcije kojoj sam predstavio to su miro, rojevi, oblaci ovih jezika. Zlatasti, koje su terjaci odgovorili gramama sa lica žeta. Ovo misliš, interpretaj koji

Najživlja uspomena jedne sekcije kojoj sam prisustvovao to su muve, rojevi, oblaci onih zelenih, zlatastih, koje su težaci odgonili granama sa lica lješa. Ako misliš, interpolaj koju movu, no ghe dixe mal.

Str. 2.

forse meo: drobeći

mislim da bi bilo bolje sumraku, sutonu

mrak gusnuo izgleda mi bolje

(...) ne za Boga!

karijere tada nije još bilo, bolje uspjeh u životu

Str. 3

(...)j snabdije opremi. Tako bar ongie kažu.

(...) u strasti za kragjom i u ljubavi i t.d.

naviksane su samo cipele. Bolje osvjetlanjoj jer to obuhvata i botune i lakne dijelove.

Carstven je baš riječ koja treba, ali je stvorena ad hoc. Kad bi se mogla zamijeniti, premda je grehota ticati je, izbjele bi se zamjerke.

možda bolje kvasaju, jer k(...)sati ima više značenje star a moio, inacidire nego fermentare.

Str. 4

(...) ja bi izostavio, jer je pleonazam. Dovoljni su navodni znakovi, da se razumije da su ga tako zvali.

(...) ugojen. Konji ornista bili su redovno suri, ne veliki i vrlo debeli.

Onaj od erlangenske zbirke bio je nijemac (2r)

Str. 5

Mislim da je "dameškinja" suviše banalna i od silne upotrebe (u patriotskim starijim pjesmama, u dramama i u opisima Alkara) izgubila rosu i vergjinitad koji je kao epiteton prije te prostitucije imala. Možda bi manje pljesnivo bilo reći da je zvao sablju "Mač zeleni staroga Vojina" ili ako hoćeš "Britka sablja arambaše Plavše". Mislim da je prvo bolje.

(...) sa iskrivljenim krstom

svilica

porodične sreće, a mjesto sretne tihe ili prisne

(...) kao ornista on je morao znati pisati od ranije. Uopće nepismeni nisu mogli da postanu šarže u austr[ijskoj] vojsci, a poglavito oni koji bi ostali da dalje služe t. z. "langerdineri".

zapljusnut da je utisak časovitosti. Promjeni.

(...) svečana i ududučena u crnim, čojanim kaputima

Str. 6

nada i ponos svake vlaške, roditeljske duše
namijeni caru i njegovoj službi

Alviz je njemački Luigi. Ako hoćeš da tako ostane onda ga pretvori u Luigi, jer je nevjerovatno da zadarski kanonik pledira za njemačku verziju svetačkog imena. Ali ako je Jandrija čeo da imenom sina (ka Kovačević) povjedoči i dokaže svoje osjećaje prema Domu onda moraš da ga prekrstiš jer Alojz nije habsburško ime. Onda treba da se zove Leopoldo, Federico, Maksimilijan, Otto i t.d.

(...) zloslutnog

(...) Izostavi perchè xe volgar e po no xe gnanca vero!

“slika i prilika” frase fatta i suviše obgedrošen. Bolje “oličena mater” ili “oživljena materina slika”.

darghela col dojam! Utisak per Dio!

Str. 7

šašavo ili suludo, besposlica

predade, jer malo niže dolazi opet posveti (4r)

“sve svoje slobodno vrijeme (...)” ponavlja se po drugi put u kratkom razmaku: tek tada prionu on za veteranstvo

Str. 8

vražje kreševo no me piace. Cambia.

ništa za što je kakofonija. Ništa što bi moglo da ga ili njih troje ili njih tri druga

Str. 9

Ovo laganje podsjeća previše na Posljednje Vitezove.

Str. 10

“Sve je išlo u redu” suviše dalmatinski. Ma per de santir la teta Tone o la Marcella: je sve išlo u redu? Možda: posna je večera mirno prolazila kroz sve obredne faze.

mljeti koješta

ne za Boga! Raspoložio ili bilo što drugo!

toči, nalijeva

raspali – raspali!

Izgleda mi neprirodno i namješteno. “Ostavi se njega, a poslušaj staroga”
(4v)

6.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
Obrovac, 1. ožujka 1935.⁵²**

“B. DESNICA

Dragi moj Vladane!

Drago mi je da ćeš štampati novelu pod svojim imenom. Ja sam ti savjetovao onaj trik da ti prištedim gorčinu, koju će ti nanijeti oni, koji budu pisali o njoj ne obzirom na njezinu vrijednost ili nevrijednost, već obzirom na ličnost pisca: “početnički rad” “nosi sva obilježja prvih plodova i t.d.” “Želimo mladom piscu i t.d.” Sve stvari koje nerviraju a koje bi se izbjegle jednom zgodnom mistifikacijom. Još bi bolje bilo kad imaš 2 novele jednu štampati pod imenom a drugu podmetnuti, pa kad se istrču onda otkriti karte.

Ja sam lige gotovo dovršio.⁵³ Fali mi još da napišem resime pred svakim dokumentom i Zaključak. Stvar će ispasti prilično obimna, jer ima dosta dokumenata. Na mucu sam radi prepisa, jer nemam pisara pa moram sve sam, osobito talijanske dokumente.

Biće mi apsolutno nemoguće spremi ti za ovu godinu i drugu radnju, a mislim da je sa prvom, Perićkinim prilogom i Ljubavcem istorijski dio zasićen i preopterećen. (1r) Ljubavca još nisam dobio, a kako si urgirao da ti povratim Domenike, poslao sam ti ih po don Gjuroviću. Ljubovcu ću morati malo uvođa i obilato ga glosirati, jer je to prijeko potrebno. Za krajiško uređenje nemam apsolutno vremena, jer je to stvar koju treba temeljito, opsežno i lijepo izraditi – a za takav posao imaću zgode i komoda tek na ljeto u Karinu. Sad mi leži na duši kao mora dioba Glišić i jedna administr[ativna] žalba jednog komesara, osim redovnog kancelarijskog, imanjskog i edilnog posla. Mogao bi, eventualno, da ti spremim par dokumenata o selima, o pečkom patrijarhu, o Vuku Močivuni onako kao garnirung oko glavnog pijata, ali za stvar većega daha sada nisam sposoban. Nagji mi svakako (u Abramića⁵⁴) i pošalji Ljubićev Dizionario degli uomini illustri⁵⁵ ili, ako ne htjedne da ti ga dade, bar prepisi ono što donosi ad vocem Ljubavac. Ja sam za staro oružje imao Gelli Guida dell'amatore e raccoglitore d'armi antiche (Man. Höpli)⁵⁶ ali sam ga nekidan baš radi tvog spadina⁵⁷ tražio i konstatovao da je iščezao, ali nije Bog zna šta. Kudikako je bolji katalog della reale armeria di Torino⁵⁸, koji (1v) ima Nini, a ima i djelo nekog francuza (mislim Delmin) koje izgleda da je fundamentalno za te stvari. Od njemaca čitao sam u tom pogledu lijepih radnja od Wendelin Beheima⁵⁹.

52 Desnica je naknadno datirao pismo s “1. III. 1935” i registrirao primitak “2. III. 1935”.

53 Vidjeti: Boško DESNICA, “Jedan krajiški statut i nekoliko priloga za proučavanje “lige””, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 23–46.

54 Mihovil Abramić (Pula, 12. V. 1884. – Split, 8. V. 1962.), arheolog, direktor Arheološkog muzeja u Splitu (1926.–1950.)

55 Šime LJUBIĆ (Simeone Gliubich) (Stari Grad na Hvaru, 24. V. 1822. – Stari Grad na Hvaru, 19. X. 1896.), *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč 1856.

56 Jacopo GELLI, *Guida del Raccoglitore e dell'Amatore di Armi Antiche*, Ulrico Hoepli, Milano 1900.

57 spadino m sabljica f. (Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik 1973., 674)

58 Giuseppe CHIAUDANO, *Guida ufficiale della Reale Armeria di Torino*, Torino 1905., 1923.

59 Wendelin Boeheim (Böheim) (Wiener Neustadt, 17. IX. 1832. – Wien, 1. XI. 1900.), c.-k. časnik, povjesničar vojnog oružja i muzealac. Vidjeti: ISTI, *Handbuch der Waffenkunde, Das Waf-*

fenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts (= Seemanns kunstgewerbliche Handbücher. Bd. 7, Seemann, Leipzig 1890.

La pace di Belgrado protumačena prema zadnjem ćaćinom pismu episkopu ima za nas dobru stranu da nam omogućava dostojanstven izlazak iz toga paštica i povlačenje u naše kule od bjelokosti. Sad će izborna borba zamijeniti dosadašnju – a tu nek vodi onaj koga se tiče. Mi, Desnice, imamo drugih briga, drugih dužnosti i drugih ideala. Zatvorićemo u sebe osjećaj poniženja i uvrijede i čekati mirno priliku za osvetu.

Zafali Kseniji za cipele. Sve je vrlo dobro.

Pozdravljamo Vas i ljubimo svi, a najviše Vaš

Barba" (2r)

7.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
Obrovac, 19. travnja 1935.⁶⁰**

“BOŠKO DESNICA
ADVOKAT
OBROVAC (Prim. Ban.)
Obrovac, 19. IV. 1935

Dragi Vladane!

Primio sam i odma pročitao na dušak napis o Koroliji⁶¹, pa ga još jednom pročitao pažljivo i korigirao neke sitnice. Stvar je vanredno dobra i uspjela. Prelazi po vrijednosti najbolje što je u tom žanru kod nas do sad dano. Za mene je iskreno i bez prećerivanja bolja od najboljih Skerličevih⁶² eseja. Ti imaš nesumnjiv i neobičan dar za ove stvari i morao bi da intenzivnije radiš na ovoj vrsti. Ono što pišeš o nekoj navezanosti, zgruvanosti, nabačenosti to su sve pretjerana strahovanja brižljiva oca. U stvari toga nema. Ne mora ova vrsta radnja da bude kao školski primjer govora: esordio, dimostrazione, perorazione. Ovo su misli pametne i duboke, refleksije, zapažanja tačna i suptilna (1r) kakva je malo ko kadar da daje. Ja likujem i ja ti čestitam. *Ovo je (...) porodice Desnica. Nek sad Matičari dadu svoj.*⁶³ Opet ti kažem da sam iskreno oduševljen. Da Mag[azin] ne donese neg ovo imao bi sa čim izaći. Vjeruj svom starom barbi, koji nije ništa, ali koji je kroz 40 godina čitanja naučio da prosudi i nanjuši šta valja pa i ćaci ti i mnogim drugima u životu (a najviše samom Koroliji) pokazao prstom na ono što vrijedi. Kad se već u Mag[azinu] ima ovakav adut onda prestaje potreba da donosiš stvari iz dnevnih listova pa ih svakako izostavi. Ako bude mršaviji neće za to biti manje dobar.

Zbogom moj mili, pozdravi i poljubi ženu. Tvoj,

Barba

Juče mi je stigao Braco⁶⁴. Narastao ali mršav. Fali se do Boga kako mu je kod Vas lijepo. Oće li ćaca dati što za ovog Mag[azina]. Trebalo bi svakako. Onda bi istup bio još impozantniji.” (2v)

- 60 Desnica je registrirao primitak pisma “23. IV 1935”.
- 61 Mirko Korolija (Kistanje, 9. IX. 1886. – Šibenik, 10. VII. 1934.), pravnik s praškim doktoratom prava, književnik, novinar i visoki državni činovnik. Vidjeti: Vladan DESNICA, “Mirko Korolija i njegov kraj”, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 117–129.
- 62 Jovan Skerlić (Beograd, 20. VIII. 1877. – Beograd, 15. V. 1914.), književnik i književni historičar, doktorat iz francuske književnosti sa Sveučilišta Lauzanne, profesor Univerziteta u Beogradu, utemeljitelj (s Pavlom Popovićem) i urednik *Srpskoga književnog glasnika* do svoje smrti
- 63 Ove dvije rečenice su prekrizene! Izgleda da je to naknadno učinio Vladan Desnica jer je za križanje korištena njegova plava olovka.
- 64 Boškov sin Stojan

65 Natale Krekich (Skradin, 7. 1. 1857. – Zadar, 6. IX. 1938.), pravnik, odvjetnik i političar

66 špada *tal.* (spada) mač, sablja; isp. spada: 1. kratak mač; vrsta bodeža; 2. u tal. kartama: pik (*Rječnik stranih riječi* 2004., 1253, 1302)

8.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
11. rujna 1935.**

“BOŠKO DESNICA
ADVOKAT
OBROVAC (Prim. Ban.)
Obrovac, 11. IX. 1935

Dragi moj Vladane!

Nisam ti odgovorio jer sada ispaštam dvomjesečno karinsko lastvovanje, a to je uzrok što ti i sada odgovaram sa par riječi. Ove zime morate svakako doći k nama. Mnogo je zgodnije i ljepše i udobnije. Sad gotovo volim da ljetos niste došli. Kuća je u Karinu otjesna i vruća, naročito kad gori sparherd, a opet se u borićima ne može sjediti po cijeli dan. Dakle bolje je zimi i obzirom na žderaniju, koja je u Karinu, per forzza maggiore, ograničena i inferiorna. Ja se već radujem Vašem dolasku.

Pošalji novelu, pokušaću je prevesti, ma da je moje znanje njemačkog jezika kroz 15 godina neupotrebe mnogo zahrgjalo. U Karinu sam bio ponio valiču dokumenata i nacrt za 3 radnje, a vratio sam netaknutu valiču i radnje u stanju nacrtu. Sva se moja dvomjesečna djelatnost ograničila na nekoliko priziva i 2 reviz[iona] rekursa.

Prilažem Baljkov nekrolog napisan od Krekića⁶⁵. Daj ga ćaći. (1r)

Špadin⁶⁶ ću ti poslati kad trevi zgoda. Inače uzmi ga kad dogješ.

Danas šaljem u Šibenik Bracu za školu a Oju na popravak zubi.

Zagrli nam i poljubi Kseniju.

Ljubi te Barba” (1v)

9.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
Karin, [1935.]⁶⁷**

“Pelak, non so quanti del mese.

Dragi moj Vladane!

U Karinu, bar ovgje u Oblomovci⁶⁸, nema ni jednog komarca, ni jednog papataža i ni jednog slučaja malarije. Da je bilo i truna opasnosti za Kseniju, znaš da Vas barba ne bi zvao. Mogli ste mirno doći i bili bi proveli jednu lijepu šetemanu⁶⁹ u razgovoru i jegji pod borićima. Ali kad niste vi, što ne dogje Nata⁷⁰? Ja nju nisam specijalno pozivao, jer nisam vjerovao da bi ona zamjenila karneval splitskog ljeta sa monotonijom karinske pustoši, ali se barbi, koji vas voli kao ovaj, dolazi i bez poziva. Bilo mi je grdno žao kad mi je Pilešinka kazala da se skanjivala, skanjivala i najzad – ostala. Ovgje je, bar za mene koji mrzim vreve, egzibicije luksuza i genitalija, hohstaplerstvo i razvrat plaža, vrlo ugodno. Jedina su neugodnost muve, kojih ima na oblake, ali te nisu opasne: le morsega senza zbaiar! (1r)

Ja sam poslao Mag[azin]: Pavlu Popoviću⁷¹, Ćoroviću⁷², Erdeljanoviću⁷³, Tihomiru Gjorgjeviću⁷⁴ i Ćurčinu. Dakle nema, kako vidim, ni propusta ni bis in idem. Molim te javi mi odnosno pošalji svaku ocjenu koja izagje. Mislim da bi trebalo poslati jedan primjerak i Meštoviću⁷⁵: kakav je da je, onje ipak i uvijek sila. Javi očeš li ti ili bi ja.

Minuccijeva je istorija poznata i ja sam je imao po rukama⁷⁶. On je bio nadbiskup zadarski za vrijeme najžešćeg uskočkog bješnjenja. Ako se ne varam tu je istoriju nastavio M[arc] A[ntun] Dominis, biskup senjski i dušmanin uskočki⁷⁷.

Dobio sam iz Rima slike i šaljem ti ih na ogled gegen Rückschluss: kako vidiš čista fantazija. Morlaci, Dalmatinci, panduri i t.d. onako kako je jedan dobri Nijemac iz XVIII vijeka mislio da bi morali izgledati, po strahovitim pričama kojima je u Njemačkoj dalo života neču-(1v)veno pljačkanje: pustošenje bandita Trenka⁷⁸ po Bavarskoj i Šleskoj. Istorijski tačnih detalja je vrlo malo. Najljepše od svega je onaj polukalabreški klobuk onog Muslova.

Što se tiče tvog nezadovoljstva radi promašenog životnog puta, mogu da ti kažem da se kod tebe ponavlja moj slučaj: i mene je za deset godina grizlo i trovalo to isto nezadovoljstvo i ja sam isto kao i ti krivio i optuživao svoga ćaću. Razlika je samo u tome što ti to činiš sa nešto više prava nego ja, jer su tvo-

67 Pismo je naknadno datirao Vladan Desnica. Sudeći po sadržaju, napisano je u kasno ljeto 1935. godine, nakon izlaska iz tiska Magazina Sjeverne Dalmacije 1935.

68 Roman Ivana Gončarova *Oblomov* (1859.) stvorio je književni tip ruskog plemića u 19. stoljeću, čovjeka nesposobna odlučivati se u životnim situacijama, čovjeka površna u mislima i osjećajima.

69 setèm na *tal.* (settimana) sedmica, tjedan, nedjelja dana (Vojnović) (*Rječnik stranih riječi* 2004., 1216)

70 Nataša Desnica, sestra Vladana Desnice

71 Pavle Popović (Beograd, 16. IV. 1868. – Beograd, 4. VI. 1939.), povjesničar književnosti, profesor i rektor Univerziteta u Beogradu. Utemeljivač i urednik *Srpskoga književnog glasnika* (1905.–1906.), osnivač Društva za srpski jezik i književnost (1910.), osnivač časopisa *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* (1921.), predsjednik Srpske književne zadruge (1928.–1937.) itd.

72 Vladimir Ćorović (Mostar, 27. X. 1885. - ? (Grčka), 12. IV. 1941.), bečki student slavenske filologije, arheologije i

- povijesti s doktoratom o Lukijanu Mušickom; specijalizacije u Münchenu, Parizu i Bolonji. Od 1909. do 1914. zaposlen u sarajevskom Zemaljskom muzeju, zatvoren 1914. i osuđen na banjalučkom "veleizdajničkom procesu" 1915., amnestiran 1917., od 1917. do 1919. u Zagrebu, kao jedan od pokretača *Književnog juga*, a od 1919. u Beogradu kao profesor i rektor Univerziteta.
- 73 Jovan Erdeljanović (Pančevo, 11. XI. 1874. – Beograd, 12. II. 1944.), utemeljitelj srpske etnologije, formiran nakon studija u Beogradu u Beču, Berlinu, Leipzigu i Pragu, s praškim doktoratom (1906.); beogradski univerzitetski nastavnik od 1906., utemeljitelj studija fizičke antropologije.
- 74 Tihomir Đorđević (Knjaževac, 19. II. 1868. – Beograd, 26. V. 1944) etnolog, folklorista i kulturni povjesničar, školovan u Beogradu, Beču i Münchenu, gdje stječe i doktorat (1902.). godine; utemeljitelj interdisciplinarne paleoantropologije i autor više od sedam stotina radova o etnografiji Srba, Roma, Vlaha, Cincara, Grka, Čerkeza itd.
- je sposobnosti daleko veće i daleko jače prononsirane nego što su bile moje. Ipak vjeruj che un giorno ti te ricrederà, come che mi me son ricredudo. Prije svega grješiš kad misliš da ti je ta struka zapreka i da radi nje nećeš moći da u punom opsegu valoriziraš mogućnosti koje osjećaš u sebi. Nije istina! Ti si i (2r) pored prava i pored ureda i pored Celigoja dao već dosada ne "mizerne člančice" već duboke i prvorazredne stvari. Uvjeren sam da bolje ne bi dao ni da si mjesto Benjmog agrara, riješevao pitanja komparativne književnosti pred jednom acilom kretena i balavaca. Ovako si ti osposobljen za sve i ako nastane potreba (kao što neminovno hoće "quando cresce famiglia") za većom zaradom ti ćeš zakoračiti u unosnu advokaturu, koja mene nije obogatila jer nisam za nju sposoban a ćaću (dr. Uroš Desnica – D.R.) jer je nezaslužno i neprostitivo na nju pljunuo, ali koja tebi otvara široke mogućnosti uspjeha i zarade jer si i pored tvog koprcanja za nju stvoren. Da ja imam la tua testa quadra vidio bi renomeje i banica! Nemoj dakle da se grizeš, doći će dan kad ćeš baš radi ovog zapaliti lumin ćaćinoj duši, ko što ga i ja danas palim onoj moga ćaće.
- Addio mili moj, poljubi Kseniju. Vaš
- Barba" (2r)

- 75 Ivan Meštrović, (Vrpolje kod Slavenskog Broda, 15. VIII. 1883. – South Band (IN), 16. I. 1962.), kipar, arhitekt, književnik i javni radnik; svoj veliki umjetnički talent razvija u Splitu, Beču, Parizu, Rimu itd., postavši već 1905. međunarodno, svjetski prepoznatljiv; svoje stvaralaštvo povezuje sa svojim jugoslavenskim nacionalističkim uvjerenjima, ali ih kasnije i mijenja kao i mnogi drugi akteri stvaranja južnoslavenske države i svoj umjetnički univerzalizam povezuje sa svojim reafirmiranim hrvatstvom.
- 76 Minuccio de Minucci (Serravalle, danas Vittorio Veneto, 1551. – München, 7. III. 1604.), teolog i povjesničar; zadarski nadbiskup od 1596., pisac djela *Povijest uskoka* (Historia degli Vscochi) (1602. ili 1603.), koje dopunjava Paolo Sarpi (1617.),
- 77 Markantun de Dominis (*Marko Antun Domnianić* ili *Marko Antun Gospodnetić*) (Rab, 1560. – Rim, 8. IX. 1624.) isusovac, matematičar, fizičar i filozof; senjski biskup (1600.–1602.), splitski nadbiskup i "primas Dalmacije i cijele Hrvatske" (1602.–1616.), nakon 1616. žestoki kritičar rimokatolicizma i neovisno o pokajanju proglašen heretikom; mislilac evropskog formata.
- 78 Franjo barun Trenk (1. I. 1711. – Spielberg, 4. X. 1749.), ratnik i pustolov, junak Rata za austrijsku baštinu (1741.–1748.), notorno poznat u Njemačkoj po junaštvu i razbojništvu njegovih slavonskih i srijemskih pandura; osuđen na smrt pa pomilovan na doživotnu robiju u Spielbergu, gdje piše svoje *Merckwürdiges Leben und Thaten des weltberühten Herrn Francisci Freiherrns von der Trenck*.
- 79 Jovan Radonić (Mol, 3. II. 1873. – Beograd, 25. XI. 1953.) povjesničar, profesor Univerziteta u Beogradu i član Srpske akademije nauka i umetnosti; bečki i minhenski student, s bečkim dokotratom (1896.) i specijalizacijama u St. Petersburgu i Moskvi, stručnjak za srpsku i balkansku srednjovjekovnu i ranonovovjekovnu povijest
- 80 Enrico (Heinrich) de Schönfeld (Beč, 1. IV. 1873. – Zadar, 29. XI. 1942.), dugogodišnji zadarski knjižar i nakladnik (http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schoenfeld_Heinrich-d-J_1873_1942.xml/04.10.2015./)
- 81 Johann Ambrosius Siebmacher (također, *Hans Sibmacher*) https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Siebmacher - cite_note-1 | *Syber* (Nürnberg, 1561. – Nürnberg, 23. III. 1611.), slikar oružja, bakrorezac i nakladnik, vidjeti npr. Johann Siebmacher, *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, Neustadt an der Aisch 1857.
- 82 Leonardo Foscolo, generalni providur Dalmacije i Albanije (1645.–1650.)
- 83 disinfestare *tr.* (prs. – èsto) uništavati kukce, tamaniti insekte (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik* 1973., 207) Možda je riječ upotrijebljena metaforički.
- 84 Vidjeti bilj. 4.

10.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
Obr[ovac], 13. srpnja 1938.**

“Obr[ovac], 13. VII 38.

Dragi moj Vladane!

Sutra imam ovgje jednu raspravu za Hipot[ekarnu] Banku pa sam došao popodne amo, a vratiću se sutra ako opremim do auta.

Prekjuče sam primio tvoje pismo, a jutros mi je stigao od akademije paket u kom je bila moja zbirka, njezin odgovor i referati Ćorovića i Radonića⁷⁹. Šaljem ti sve “en block”.

A sad na Ljubavca. Ti, čini mi se, precjenjuješ vrijednost radnje. Sad, kad sam je dovršio, stvar mi izgleda mršava intrinsecamente ed estenzivamente. Rekao sam sve što sam mislio i imao da kažem a nije ispalo neg 17 stranica. Što se ilustracija tiče, ja bi imao samo jednu piantu Zadra iz XVII vijeka, koju ću potražiti i priložiti, za sliku kuće pisaću Schönfeldu⁸⁰, za grb bi ti mogao vidjeti ima li ga u Hegerovu Wappenbuchu⁸¹ u gradskoj ili muzealnoj biblioteci, jer inače ne znam od kud bi ga dobio. Drugih ilustracija ne bi mogao da škatulim. Možda jedino fotografija Foscolova⁸² portreta iz manastira Sv. Lovre koju ti takogjer prilažem. Dunkve, dragi moj, evo ti sve pa ti čini što i kako znaš. Najprije pročitaj rukopis pa ga korigiraj i dižinfetaj⁸³ po tvom ukusu i miloj volji, naročito ortografiju u kojoj nisam puno potkovan. Ako misliš da će se sa rukopisa teško štampati, daj o mom trošku otkucati, pobrini se za prvu i sve susljedne korekture, jednom riječi čini sve što i kako znaš, jer imaš i više prakse i više znanja (1r) od mene.

A sad na Zbornik⁸⁴. Šaljem ti ovgje i dokumente koje mi je akademija povratila i one, koje sam ja u megjuvremenu bio spremio da joj pošaljem. Od ovih potonjih nekoliko komada je još u kopjaturi pa ću ti njih naknadno poslati. Pisao sam još večeras Akad[emiji] i zatražio ona pravila za izdanja tal[ijanskih] tekstova na koja se poziva Radonićev referat. Kad mi dogju poslaću ti i njih. Megjutim ti počni polako pregledavati zbirku i popravljati ortografiju talijanskog teksta prema napomenama Radonića, a “srbizirati” srpski tekst prema želji Ćorovića. Osim toga mogao bi sastaviti i predgovor, a jer bi izradio onaj dio tog predgovora, koji se odnosi na gragju i arhive. Dajem ti sav ovaj posao i ovu zanovet jer si se sam više puta ponudio, dakle, ako te stiglo ovo zlo krivi sebe.

Imam toliko toga da posvršavam da moram prekinuti.
Izljubi djecu i Kseniju za sve nas

Tvoj Barba

Tražeci pjantu Zadra našao sam nekoliko karata del tempo i nekoliko fotografija, koje bi eventualno mogle da dogju u obzir. Šaljem ti ih pa ti preberi i odluči: valga quanto valere puote.

Ova bista sa bavarinom⁸⁵ i razbarušenim kosama, nalazi se na naslovnoj strani (1v) ono primjerka Difnikove Istorije, koji se čuva u Paraviji⁸⁶ i koji nije puno star (1850 – 60).

To je nacrt perom a morao bi prikazivati ili Difnika ili Prokuratora Battistu Hani, kome je historija posvećena. Nego da predstavlja prokuratura, mislim da bi bio obučen u one toge u kojima su prokuraturi na Tinorettovim⁸⁷ portretima. Moglo bi lako biti da predstavlja Difnika, ne kakav je bio neg kakva ga je žamiljao krasnopolisac koji je učinio prijepis, sem ako i ilustracija nije precrtana sa originala, koji se nalazi Bog zna gdje! Insomma eto ti i nje-ga!" (2r)

85 sipérak m reg. zastirač koji se stavlja malo j djeci na prsa da se ne bi zaprljala odjeća; bavarin, partikla, slinček (http://hjp.noviliber.hr/index.php?show=search_by_id&id=d19hURA%253D/30.09.2015./)

86 Zadarska knjižnica Paravia bila je smještena u Gradskoj loži od 1855. do 1937. godine.

87 Tintoretto (*Jacopo Robusti*), (Venecija, 29. IX. 1518. – 31. V. 1594.), slikar venecijanskog manirizma, izravnog preteče baroka u evropskoj kulturi

88 Girolamo Foscarini, generalni providur Dalmacije i Albanije (1650.–1652.)

89 Ante Masovčić (Sinj, 8. II. 1889. – 1948.), aktualni urednik *Glasnika Primorske banovine* (izdanje Službenog glasnika Primorske banovine) ("Bonvivant" Miroslava Kraljevića /Arsen Mazoff/!)

90 Tarpejska stijena (latinski: *rupes Tarpeia*) je bila strma litica na južnom vrhu brežuljka Kapitola u Starom Rimu, sa koje se pružao pogled na Forum. Najpoznatija je po tome što je u doba Republike služila kao gubilište na način da su se s nje

osuđenici – ubice,
izdajnici,
krivokletnicihttps://
sh.wikipedia.org/w/
index.php?title=Krivo
kletstvo&action
=edit&redlink=1 i robovi
- bacali u provaliju.
Slično se postupalo i s
fizičkim i duševnim
https://sh.wikipedia.
org/wiki/
Invalidnostinvalidima,
ukoliko bi Rimljani
zaključili da je njihov
invalidet posljedica
kletve bogova. (https://
sh.wikipedia.org/wiki/
Tarpejska_stijena
/30.09.2015./)

- 91 Jorja Tadić (Starigrad na Hvaru, 5. VI. 1899. – Beograd, 4. X. 1969.), povjesničar, školovan u Zadru, Splitu, Zagrebu, Berlinu, Leipzigu, Pragu i Beogradu, a doktorirao u Beogradu; radio u Kotoru na Pomorskoj akademiji i u Dubrovniku na Pomorsko-trgovačkoj školi, a 1935. postao docent zagrebačkom Filozofskom fakultetu; ubrzo prešao raditi u Beograd u državnim službama; od 1951. godine redovni profesor na beogradskom Filozofskom fakultetu; stručnjak za povijest Dubrovačke Republike, srednjovjekovne Srbije itd., a naročito za latinsku paleografiju i druge pomoćne povijesne znanosti.

11.

Boško Desnica – Vladanu Desnici, Karin, 29. srpnja 1938.

“Karin 29. VII 38.

Dragi Vladane!

Čekao sam da kad dogješ po ćaću svratiš k meni pa da usmeno pretresemo ova nekoliko pitanja, ali sinoć primih od ćaće vijest da putuje u petak (danas) autobusom pa stoga metto in carta ono što bi ti imao usmeno da saopćim.

Dakle, ja u Zadar ne mogu, jer bi, radi prokletstva koje lebdi nad rodom Desnica, morao da povedem ženu i djecu, lo che, tradotto in cifre, znači 2000 D. Osim toga trebao bi pasoše za sve jer pogranične karte neće da mi dadu, a i kad je dadu ta vrijedi za 3 dana – a to mi je malo. Pisati nekome da ti učini ekscerpt – bilo bi uzalud. Ta ko će za drugoga izvršiti tako težak i nezahvalan posao? Osim toga biblioteka je prenešena u novu općinsku zgradu, ali nije još sregjena ni otvorena publici. Dakle turi Ljubavca takva kakav je, a ako i kad dogje do toga da se opet štampa, onda ćemo ga refati. Ovgje ti prilažem sliku Foskarina⁸⁸, za koju mi je jedan lupež fotograf uzeo 45 D. Više neg će iznositi honorar! Schönfeld, kome sam pisao pred 15 dana, ili nije u Zadru ili je svinja, pa neće da mi pošalje slike. Treba dakle decampare od publikacije fotografije kuće. Conclusion: daj Masovčiću⁸⁹ članak kakav je i slike koje si odredio – pa nek ide! Neću se pokriti slavom, ali me neće ni baciti na Tarpejske stijene⁹⁰!

One famozne “upute za publikaciju dokumenata na italijanskom” nisu nikakve opće upute, već subjektivni nazori Jorja Tadića⁹¹, koji je popio paru Radoniću. Na moj zahtjev, akademija mi je poslala Tadićev zbornik, koji u uvodu tretira to pitanje. Šaljem ti ga da ga pročitaš. Ako bi ti čeo da istaknute nazore (1r) pobiješ, ja bi tvoje argumente unio u predgovor, jer niti mislim niti znam kako da “saobrazim” zbornik nazorima referenata i stvar me tako nervira, da nisam daleko od odluke de mandar li tutti tamo kud Srbijanci šalju, i propri (...) pa da odustanem od namjeravane publikacije. Žao mi je samo uložnog truda i izgubljenog vremena, a neugodno mi je i što se za ovu stvar rasčulo po Judeji, pa bi Matičari mogli misliti da me Akademija odbila. Nego nervoza će u jednom času nadjačati i ta žaljenja, pa ću onda lijepo ove zime sjesti kod štuve i jednog po jednog predati vatri sve čestite serdare!

Addio moj Vlade, poljubi Kseniju u djecu za sve nas.

Tvoj Barba” (1v)

12.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
Karin, 24. kolovoza 1938.**

“Karin 24. VIII 38.

Dragi moj Vladane!

Velika ti hvala na elaboratu, koji je odličan.⁹² Onaj prvi dio (karakter, svrha i značenje dokumenata – jezik) rimpašta⁹³ i povezao sa onim što mu prethodi, a drugi ću (načela kod publikacije) koredati primjerima kad se, ove druge negjelje, vratim u Obrovac, jer sam, ne misleći da će mi trebati, poslao tamo zbornik. Ne znam bili u zbornik interpola i onaj štatut objavljen u Magazinu 35. Bio bi vrlo na mjestu (kao i dokumenti o ligama) ali se bojim zamjerke da je to već objavljena gragja. Šta misliš ti? Iz Šibenika nisam došao jer sam radio na kući. Dosta je bilo i ono par sati mog odsustva da mi već učine kapelu i štetu: nisu znali ili nisu htjeli da nagju dimnjak ostavljen u zidu Zorkine sobe pa da taj otvore u krovu sagrađe vanjski, već su u zdravom zidu prosjekli novi dimnjak. Kad sam se vratio i vidio, dobio sam konvulžjune! Da sam došao u Split, na povratku ne bi našao ni kuće! Ovako sam ipak, kako tako svršio: opitura škure, vrata, obojio kužinu, pometao rakee i ispopravlja sitnije nedostatke. Namjeravam doći u decembru i provesti Božiće, a kako će te vi tada biti na Islamu, veselim se čestim uzajamnim posjetama. Pošto bi morao nabaviti štuvu za Zorkinu sobu, a pošto mi je i sparherd da te Bog sačuva, to će najpametnije biti da ovu štuvu premjestim u Zorkinu sobu a da nabavim novi špathetić i da ga, dok je zima, držim u tinelu i tu kuvamo. Sparherd u tinelu i peć u Zorkinoj sobi zagrijali bi svu kuću, tako da bi od “hola” mogli da napravimo Wohnzimmer, da tu ručamo i sjedimo. Ovo je moj karinski zimski program. Trebalo bi sad da ti, sa svim tvojim komodom, po tamošnjim gvozdjarijama gledaš koliko bi koštao jedan sparhertić. Ima onih obloženih šamotom, koji su skuplji, a ima onih napravljenih od domaćih limara, koji su jeftini a isto nisu loši. Conductio s. q. n. za mene je da dimenzije pecare budu najmanje: 30 cm. širine, 20 visine, 50 dubine. Se non ti pol rastirghe el dindio e el persutto – c ... To mi sve na tenane razvidi pa mi javi. Molim te obavjestime što je na stvari sa pop Mirkom, jer se ovgje čuje svakojakih. Pošaljimi Tadića, jer će mi trebati. Pozdravi onog svog tvrdoglavog ćaću i reci mu da se ozbiljno bavim mišlju da ga metnem pod kurateluu, kao Viliam Šimeta. Pozdravi sve druge i izljudjecu.

Tvoj Barba” (1v)

92 “za predgovor Zborniku”, dopisano iznad teksta drugim rukopisom i vezano za “elaboratu”.

93 rimpastare *tr.* nanovo (u)mijesiti, premijesiti; *fig.* preinačiti, izmijeniti, izmjenjivati; preraditi, preradivati; r. il governo, rekonstruirati vladu” (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik 1973.*, 584)

- 94 Vladan Desnica je naknadno datirao ovo pismo.
- 95 Boško Desnica je trebao vratiti rukopis Srpskoj kraljevskoj akademiji, a ne "varati", kao što piše. Riječ je o *lapsus calami*.
- 96 *straviziare intr.* (*prs.* – *izio*) neumjerenost *f*, pretjeranost *f* u jelu i piću; *bančenje n*, terevenka *f*. (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik* 1973., 698)
- 97 *risentito adj.* mrzovoljan; srdit, ljut; *pogođen.* (*Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik* 1973., 592)

13.

**Boško Desnica – Vladanu Desnici,
[Obrovac], "pod konac 1938"⁹⁴**

"[Obrovac], "pod konac 1938"

Dragi moj Vladane!

Odgovaram ti odma na tvoje večerašnje. Ja o Magliu nisam nikad ništa pisao. O njegovim fortifikatornim radnjama ima mjestimice govora u Difniku, a biblioteka muzeja ima jedan lijep egzemplar Difnika, pa neka ga gosp[odin] kustos konsultuje. Ja o Malju znadem da je poslije kninskog poraza (1654) prebjegao Turcima i da mu je sugjeno u kontumaciji. O tome imam i nekih dokumenata, koji bi mogli poslužiti gospodinu. To je sve.

Meni se, a lettura definitiva, Ljubavac sve to manje dopada. Mislim da ne bi bilo smisla da se troši za posebno odštampavanje tim manje što honorar neće pokriti trošak, pa bi trebalo nadplaćivati – a meni – Bogami – nije do toga. Ako možeš da iskamčiš od Masovčića koji posebni otisak, niente de meo, ako ne možeš lascia correr! (1r)

Očekivao sam da mi povратиš definitivno korigovani predgovor i da mi javiš tvoje mišljenje o utisku, koji ti pravi kao cjelina – megjutim o tome ni mu kaet. Ja sam popunio zbornik dokumentima o ligama, Čivranovim izvještajem i još nekim sitnijim, tako da je sad mnogo bogatiji i raznovrsniji. Pregledao sam gotovo polovicu dokumenata i ispravio greške izmakle mi kod prvog pregleda. Dok mi stigne tvoj imprimatur za predgovor, pregledaću i ovo što ostaje i varati⁹⁵ ga, pa nek ide za svojom zvijezdom. Više mi je krv moju popio!

Gledaj svakako da dogeš u Obrovac, nemaš pojma koliko te želim.

Ćaća je juče došao a jutros otišao. Nije puno štravica,⁹⁶ ali se isto malo rišentio⁹⁷.

Ja sam ti pred par dana pao (1v) sa zidića na livadi, nauznak na kamenje i satrao se nemilo. Propljuva sam krv i ugruvan sam do Boga. Bole me rebra, prsi, legja, ne mogu da dišem ni da kašljem a kad kinem to je za poluditi. A sve to snosim na nogama jer mi trganje otava i udjence ne dopuštaju da ležem. Jarčeva života i sudbine!

Zbogom mili moj, poljubi piladiju i Kseniju.

Tvoj Barba" (2r)

"transkribirao prof. dr. sc. Drago Roksandić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu"

Основна пучка школа у Винковицма
1898. (дјеца држе у рукама читанке на
ћирилици)

Вирна Карлић

Весма полезни језичнојовијесни дојриноси

**Александар Милановић: “Језик весма полезан”,
Чигоја штампа, Београд, 2013., 284 стр.**

Прикази

Пред нама је нова књига др сц. Александра Милановића, вадредног професора на Катедри за српски језик са јужнославенским језицима при Филолошком факултету у Београду. Милановићево средишње подручје знанственог интереса јест повијест српског књижевног језика у 18. и 19. стољећу, што потврђује његова богата библиографија о тој теми. Књига “Језик весма полезан” бави се управо тим турбулентним раздобљем које је обиљежено убрзаним развојем српског друштва и културе, као и радом на питању српског књижевног језика – у то вријеме још увијек отвореном, но све више усмјереном према афирмацији српског народног језика као основи будућег књижевнојезичног стандарда: “У периоду од стотињак година – наводи Милановић – смењивале су се различите књижевнојезичке поставке, све вођене идејом да језик српске науке и књижевности, односно културе у најширем смислу, мора бити близак језичком осећању просечног говорника српског језика”, јер – према ријечима Доситеја Обрадовића, чијим цитатом аутор отвара ову књигу – “Која је корист од једнога језика којег у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме [...]?” (стр. 9). Ова књига приказује процес напуштања старославенске језичне традиције те усвајање нових, просвјетитељских и (пред)романтичарских идеја о језику, које су утабале стазе језичној и графичкој реформи Вука Карацића те развоју савременог српског књижевног језика какав данас познајемо. Тај је процес у књизи проматран из више перспектива. У првој цјелини аутор се бави развојем ћирилице код Срба крајем 18. и у 19.

стољећу. Након тога слиједе цјелине посвећене српској књижевнोजезичној ситуацији у 19. стољећу, с посебним интересом усмјереним на језик књижевности оновремених српских писаца те на генезу публицистичког стила чији зачеци сежу управо у то раздобље. Књига је организирана у четири цјелине, а сачињавају их поглавља која су изворно тематски повезани чланци већ претходно објављени у српским и међународним знанственим публикацијама, и то у временском раздобљу од 1999. до 2012. године. Ради се, дакле, о компилацији ауторових претходно објављених радова, који због својег заједничког предмета проучавања на окупу чине кохерентну цјелину, додатно повезану уводним поглављем о језично-повијесном контексту раздобља обрађеног у књизи.

Овдје ваља додати да као изврстан увод у ову проблематику читатељица може послужити Милановићева претходна књига под насловом “Кратка историја српског књижевног језика”, која је у Србији доживјела већ треће издање. Ради се о суставном, прегледном, језгровитом и информативном дјелу које на свега 140 страница написаних једноставним и лако проходним стилем нуди “скуп кратких одговора на питања шта је то српски књижевни језик и какве су биле његова генеза и еволуција до данашњих дана” (цитат из уводника). Према Милановићевим упутама, књига је намијењена ширем кругу читатеља, а првенствено средњошколцима и образованим лаицима. У извјесној мјери – додаје аутор – као кратка хрестоматија може послужити и студентима србистике. С обзиром на то да је ријеч о врло квалитетном и добро осмишљеном уџбенику који међу постојећом литературом о овој теми представља добар избор као поуздана и методички прикладна “улазница” у знаност о повијести српског књижевног језика.

Прије кратког прегледа садржаја књиге “Језик весма полезан”, ваља разјаснити њезин необичан наслов, којим аутор алудира на ријечи Доситеја Обрадовића из његова “Писма Харалампвију”, у којему покушава придобити штампару на објављивање својих “Совета здравога разума” – књиге писане народним језиком, увјеравајући га да ће народу бити врло корисна, односно “весма полезна”. С обзиром на то да се Милановић у овој књизи бави раздобљем афирмације народног језика као основице српског књижевног језика – језика који је разумљив и доступан свим слојевима друштва те који ће тијеком 19. и 20. стољећа постати функционално поливалентан, у наслову га назива “весма полезним”. Јер, управо се својом функционалношћу и примјењивошћу у употреби разликовао од својих претходника тј. конкурената, који су прихваћањем Караџићеве реформе у потпуности потиснути.

Српски језик између два стољећа и двије парадигме

У уводном поглављу под насловом “Умјесто увода: српски језик на смени 18. и 19. века” аутор отвара своју књигу кратким приказом језичне ситуације у раздобљу које обрађује, смјештајући на тај начин предмет својега истраживања у шири језично-повијесни и социолингвистички контекст. Период којим се бави ова књига специфичан је због неизвјесности исхода језичног питања о томе који ће идиом у коначници преузети и вршити функцију српског књижевног језика. Тијekom тих двају стољећа нудиле су се различите алтернативе чија је судбина остала неизвјесна све до коначног прихваћања Караџићеве језичне реформе крајем 19. стољећа. Укратко, Срби су ушли у 18. стољеће с два књижевнојезична израза – српском редакцијом старославенског језика (српскославенски) и народним језиком. Нити један од тих двају језика није био “дорастао” вршењу функције књижевно-језичног стандарда – први због тога што је био застарио и функционално нераслојен, а други због тога што је био недовољно развијен. Таква двојезична ситуација додатно се закомплицирала четрдесетих година 18. стољећа, када је стјецајем новонасталих друштвено-политичких и културних околности као трећа алтернатива уведен рускославенски језик (руска редакција старославенског језика). Рускославенски је с временом потиснуо српскославенски, те је почео попримати све више елемената српског народног језика. Мијешањем елемената рускославенског, руског и српског народног језика настао је нови “хибридни” славеносрпски језик, који је врло брзо почео са сцене истискивати рускославенски – прије свега због његове неразумљивости и неприступачности ширим слојевима народа: “Већ је у 19. веку рускословенски језик изгубио кључно својство књижевног језика – функционалну поливалентност, способност да задовољи различите комуникационе потребе друштва, да им се функционално прилагоди” (стр. 13). Славеносрпски је био ближи материњем српском говору, језик лакши за учење, писање и разумијевање. Писцима је пружао могућност избора, избјегавање како црквеног тако и (просто)народног језика. Он их је стављао у повољнију ситуацију него “учени” рускословенски са сложеном структуром или народни језик који је био лексички сиромашан у областима апстрактних појмова. Књижевници су једноставно и лако посезали за облицима и формама и једнога и другог или трећега идиома, што је довело до својеврсне мјешавине језичних израза. Крајем 18. и почетком 19. стољећа епоху просвјетитељства смјењује епоха предромантизма, што доноси развој нових политичких, културних и књижевних тенденција. Те промјене доприносе додатном усложњавању језичне ситуације. У то се вријеме интелектуалци нису међусобно слагали око ак-

туалног језичног питања, те су убрзо започете и јавне расправе о том горућем проблему, горућој дилеми: “Недостатке славеносрпског језика пре свега је требало тражити у ненормираности и недовољној значењској прозирности бројних лексема и синтаксичких конструкција [...]. С друге стране, недостаци простонародног језика огледали су се најпре у чињеници да је он првенствено задовољавао комуникацијске потребе сеоских средина, те стога био хендикепиран у областима терминологије, интелектуалне лексике и суптилније синтаксе” (стр. 12). Отворена полемика кренула је доласком Вука Карацића на књижевну сцену, а његово сучељавање с Милованом Видаковићем у даљу је расправу увукло и друге књижевнике. Тиме је отпочео сукоб између представника струје која се залагала за народни језик као основицу будућег књижевно-језичног стандарда с једне стране, те представника усмјерења које је било склоно настављању дотадашње језичне традиције с друге стране. Та је расправа потрајала све до осамдесетих година 19. стољећа, када се језична ситуација у коначници стабилизовала. У међувремену је српски књижевни језик у потпуности трансформиран – постао је стандардни језик – а у том су процесу судјеловали бројни филолози, књижевници, зnanственици, новинари и други културни дјелатници.

Реформа српске ћирилице и концепције српског књижевног језика у 19. стољећу

Успоредно с конкуренцијом језичних идиома на пријелазу из 18. у 19. стољеће постојала је и конкуренција између два типа писама – рускославенске црквене ћирилице и руске грађанске ћирилице, а њихова употреба у то вријеме није била нормирана. Инвентар слова и правописна рјешења варирали су од писца до писца или пак унутар опуса истога аутора. “С временом се – наводи Милановић – црквена ћирилица функционално везала за текстове црквене намене, штампане рускословенским језиком, док је “гражданка” превагу однела у текстовима световног садржаја, писаним славеносрпским или народним језиком” (стр. 11). Непостојање фиксне правописне норме те јасно прописаног знаковног фонда почетком 19. стољећа потакнуло је поједине српске филологе на дјеловање у смјеру успостављања реда на плану писма и правописа прилагођеног народном језику, међу којима је Сава Мркаљ одиграо кључну улогу. У првој цјелини књиге под насловом “Развој ћирилице код Срба крајем 18. и у 19. веку” Милановић три поглавља посвећује управо његовој реформи српске ћирилице, коју је касније Вук Карацић прихватио и додатно дорадио.

Конкретно, аутор у књизи истражује статус фонема *џ* у Мркаљевом приједлогу знаковоног фонда српске азбуке (који не посједује посебан знак за тај глас). Надаље, аутор се у наредна два поглавља опћенито бави инвентаром знакова који Маркаљ предлаже, као и графичко-ортографском нормом и њеном реконструкцијом у његовим филолошким радовима. Након опћег поглавља о српској ћирилици у односу на актуалне концепције књижевног језика у 19. стољећу, слиједе прикази (орто)графског састава којима су се служили Јован Суботић (чувен у своје вријеме као књижевник, културни радник и политичар) и Ђорђе Марковић Кодер (писац упамћен углавном по својем необичном језику богатом индивидуалним неологизмима).

У другој цјелини књиге под насловом “Српска књижевнојезичка ситуација у 19. веку” Милановић се наставља бавити Јованом Суботићем – његовом концепцијом српског књижевног језика те приказом српске језичне ситуације у његовој “Автобиографији”. Осим тога, аутор проучава анализе и вредновање језика Доситеја Обрадовића у Матици српској током 19. стољећа, као и филолошку рецепцију околионализама (индивидуалних лексичких творевина) српских писаца тога раздобља.

Развој функционалних стилова

Све веће комуникацијске потребе српског друштва у 19. стољећу резултирале су потребом за функционалном поливалентношћу књижевног језика, тј. за његовом прилагодљивошћу и примјењивошћу у различитим функцијама – прије свега у служби знаности и публицистике, које се у то вријеме почињу нагло развијати. “Замах који је добила српска култура огледа се највише у развоју науке, у којој се почињу гранати различите дисциплине. Стога се може говорити како се у овом периоду налазе и зачеци српског научног стила и научне терминологије” (стр. 13). “Појава првих новина – истиче Милановић – такође је представљала важну карик у развоју српске културе и њеном уклапању у западноевропске токове” (стр. 15). На самоме почетку развоја публицистике у Србији, новинари су опонашали руске и њемачке узоре, тражећи властити стил у оквирима српског језика. Утјецај страних узора посебно је био видљив на лексичком и синтактичком плану, који су у координатама вуковскога језика били мањкави, стога је требало “попунити бројне празнине”. Управо тим процесом “попуњавања празнина” бави се Милановић у цјелини под насловом “Генеза публицистичког стила у српском језику”, у којој у склопу осам поглавља проучава различите лексичке, фразеолошке и синтактичке

иновације те обиљежја у (настајућем) публицистичком стилу из тог времена.

Што се тиче језика књижевности, раздобље краја 18. и почетка 19. стољећа посебно је занимљиво јер “предромантизам и романтизам, који су пристигли у српску културу махом преко немачке, доносе идеју о чистом народном језику у улози књижевног” (стр. 14). Главни недостатак те идеје лежао је у чињеници да је оновремени народни језик био недовољно развијен на бројним разинама да би могао успјешно задовољити све функције књижевног језика, стога се Милановић у цјелини под насловом “Језик и стил српских писаца у 19. веку” бави питањем на који се начин српски народни језик развија у смјеру књижевног, те коју су улогу у том процесу одиграли писци и њихово стваралаштво. Милановић у књизи истиче како је “недовољно развијени књижевни језик своје празнине највише огољавао у језику књижевног дела, за који је поред богате хипотаксе и паратаксе неопходно лексичко богатство, као и фини семантички преливи међу јединицама система” (стр. 14). Аутор се стога у овој цјелини позабавио појединим аспектима развоја тих језичних разина у књижевним дјелима 19. стољећа, с посебном пажњом усмјереном на дјела Ђорђа Марковића Кодера.

Пут према “корисном” књижевном језику

Александар Милановић у овој књизи нуди увиде у поједине аспекте развојног пута српског (просто)народног језика к “весма полезном” књижевном језику. Према његовим ријечима, “динамични друштвени процеси на смени 18. и 19. века нужно су водили разрешењу кључних питања тадашње српске културе: којим типом књижевног језика и каквом ћирилицом Срби треба да пишу у будућности” (стр. 16). Разумијевање тога процеса изузетно је важно због тога што је избор народног језика као основе за књижевни језик “омогућио његову највећу корист: да се српски народ метеорском брзином током 19. стољећа издигне из свог културног и образовног таворења условљеног вишевековном окупацијом, а потом да у 20. веку читавим низом личности и њихових дела пронесе и славу српске културе” (стр. 17).

На самоме крају ваља још једном поновити да је ова књига саздана од ауторових претходно објављених знанствених чланака. Иако су поглавља (тј. чланци) групирани по тематским цјелинама, што књигу чини кохерентном, ријеч је о дјелу које не нуди суставни преглед развоја српског књижевног језика крајем 18. и у 19. стољећу, већ проучава неке његове поје-

диначне аспекте – и то чини врло прецизно и методолошки коректно. Утолико треба нагласити да је ово дјело првенствено намијењено филолозима и лингвистима, док ће широј читатељској публици више одговарати ауторова раније споменута књига “Кратка историја српског књижевног језика”.

Александар Милановић је студијама окупљеним у овој књизи указао на комплексност развојног процеса књижевног језика, као и на разноликост аспеката из којих се он може проматрати. У постојећим приказима повијесног развоја књижевних језика тај се процес често своди на доприносе неколико кључних фигура чији је рад донио промјене/реформе на језичном плану. Тиме се често губи из вида важност улоге писца, новинара и знанственика који су употребом тога језика изравно судјеловали у процесу његова развоја и прилагодбе у смјеру максималне “полезности”. Повијесни развој српског књижевног језика био је изузетно комплексан процес, чије кључне моменте Милановић приказује у својој књизи “Кратка историја српског књижевног језика”, док се у књизи “Језик весма полезен” посвећује специфичнијим темама и феноменима, које ставља у крупни план и минуциозно их “сецира”, доприносећи тиме стварању цјеловитије слике и бољем разумијевању тог развојног пута.

Ђорђе Нешић

Боривој Чалић: Трагови у шрајању

- 1 Питер Берк, *Основи културне историје*, Клио, Београд, 2010.
- 2 Боривој Чалић, *Трагови у трајању, портрети и скице, Веће српске националне мањине града Вуковара и СКД Просвјета Загреб*, 2014.
- 3 Исто, стр. 5

Прије сто и нешто година њемачки историчар Карл Лампрехт поставио је питање шта је то културна историја, а да на њега до данас није сасвим одговорено. Мијења се тумачење појма и мијењају се границе ове дисциплине. Данас често чујемо да се појмом културе зове оно што се прије пар деценија називало друштвом. Знак да се времена мијењају огледа се у идеји да су у данашњем свијету културне разлике значајније од политичких и економских.¹

*Трагови у шрајању*², културна историја која обухвата знамените личности вуковарског краја, од изузетног је значаја за Србе у Хрватској и за српску културу у цјелини. То је рад који промишља о односу докумената и култури сјећања, о забораву и историји памћења. Ово је књига која нам казује ко смо били и која нас опомиње да се не препустимо самозабораву, а то значи да се не лишимо будућности. Она нам прича о десетинама људи који су своју делатност и своја прећућа уложили у трајност заједнице, осећајући да је *шакав континенте једини људи којим може да се навлда пролазности*.³

Боривој Чалић је свој културно-историјски преглед поднасловио с портрети и скице, с тим да су поједини портрети цијеле студије, а скице зависне о значају појединих личности и доступности података о њиховом животу и раду.

Колики је труд уложен у стварање ове књиге можемо само да слутимо, ако замислимо количину прочитаних па неколико пута поново прелиставаних књига, новина, часописа, рукописа по библиотекама, архивима, подрумима и таванима. Требало је, као први корак пронаћи

документе и чињенице, потом слиједити пренумерантске и купецке трагове по вашарима Војводине, Шумадије и Мађарске, улазити у простор и вријеме 18., 19. и 20. вијека, промишљајући друштвена превирања и утицаје на културу. Требало је пратити догађаје који су водили од пештанских трговаца и бечких студената до сарадника Рихарда Зоргеа у Токију, Стаљинових хапшења и нацистичких логора. Све ово треба помножити с неколико деценија рада и ето једноставне формуле како је настала ова књига. Али тако је са свим ауторима који болују од *чрезвичайне сврабежи књигоизданија*.

Онај који је озбиљно боловао од ове болести је Захарија Орфелин, с којим почиње ова књига. Али њиме почиње штошта у српској култури, између осталог и модерна српска књижевност. Рођењем Захарије Орфелина у Вуковару, 1726. године, задан је почетак временског оквира Чалићеве књиге, а окончан, након скоро тристо година, деведесетих година двадесетог вијека, када историја креће током који ће апокалиптично утицати на будућност вуковарског краја. Просторно, личности ове књиге крећу се по вуковарском терену или одлазе с њега на школовање и посао у ондашње регионалне и европске центре и остварују се у тим срединама као што су Беч, Будимпешта, Венеција, Београд, Нови Сад, Крагујевац, Загреб, гдје аутор прати и презентује њихов рад на основу прикупљених чињеница.

Аутор говори о неколико десетина културних посленика. Њих двадесетак имају своја поглавља, а поменуто неколико стотина личности. У питању су књижевници, издавачи, ликовни и примијењени умјетници, архитекти, учитељи и професори, свештеници, лексикографи, историчари, добротвори, трговци, сакупљачи народног блага, љекари, штампари, новинари, музичари, библиотекари, глумци и режисери, филозофи, научници, преводиоци...Једном ријечју – посленици на пољу културе који чине срж идентитета једног народа и једног простора.

Групним описма обухваћени су ликовна и примијењена умјетност, музика и позориште, а од занимања учитељи и професори, свештеници, такође и добротвори, сарадници Вука Караџића и родбина Бранка Радичевића по мајчиној линији.

Три се личности издвајају значајем и простором које заузимају у књизи – Захарија Орфелин, чији су занимљиви и тајанствени живот и дјело предмет вишедеценијског Чалићевог трагања и истраживања, Јосиф Миловук, један од утемељитеља Матице српске и Милутин Миланковић, један од најзначајнијих научника, не само с овог простора.

Чини се да је златно доба Вуковара и вуковарског краја прва половина 19. вијека, а кулминација побједа Вукове реформе и излазак Бранкових *Песама*. То је доба економског успона српске заједнице у Вуковару и

4 Исто, стр. 215

5 Исто, стр. 59.

снажења националног осјећаја. Види се то по броју пренумераната на српске, поготово Вукове књиге и по културном полету који је обогатио живот града и изњедрио низ значајних личности у култури.

Поред изузетног знања, труда и уложеног времена, Боро Чалић је одговорио на све изазове историчара културе. Настојао је да не испусти ниједно важно име; потрудио се да сваког смјести на заслужено мјесто. Посебна вриједност књиге је откривање многих до сад мало познатих или непознатих личности, као још једно свједочанство о томе да је за мозаик важна свака коцкица.

Било је међу ствароцима свих епоха и земаља мноштво оних који нису остварили значајан ојус у свом стваралаштву, чији је животи текао мимо главних токова културе, али без којих се целина једној културној наслеђа не би могла у пошћуности саљедати и љравилно оценићи.⁴

Оно на шта скрећемо посебну пажњу је стил писања Боривоја Чалића. Аутор је кроз деценије дјеловања овим послом избрусио свој стил до савршенства једноставности. Његова реченица је кристално јасна и прецизна у мисли и намјери. Стил писања је одлично прилагођен материји, а приповиједање, кад га има, сугестивно и занимљиво. Дистанциран, јер то захтијевају канони дисциплине којом се бави, с притајеном страшћу, попут вјештог романописца, увлачи читаоца у простор и вријеме, међу оживљене ликове, обогативши атмосферу аромом анегдота и занимљивости. Судови и закључци Боривоја Чалића су прецизни и аргументовани:

Иза себе је оставио велико, лепо и разнолико дело. У то доба теешко да је ко могао више и боље. Барокна разноликост и смисао за љрихваћтање новој усљешно су стављени у службу његових љросветиљешљских најора.⁵

Ова књига биће важан уџбеник и извор садашњем и будућим нараштајима, а надамо се и подстицај за наставак посла, уколико не желимо да се препустимо самозабраву.

Боривој Чалић је, да парафразирам Пекића, којег аутор цитира у уводу (историјске чињенице су „шкољке из којих је време извукло бисер“), у многе шкољке историјских чињеница вратио ишчезле бисере.

Марко Миљановић

У свијету графике и акварела

Прикази

Овогодишње културно љето Српско културно друштво “Просвјета” из Загреба обиљежило је низом манифестација, од којих би издвојили двије ликовне изложбе, изложбу графика у Загребу и акварела у Петрињи. У изложбеној дворани средишње библиотеке “Просвјете” загребачкој публици представљене су графике Душана Кокотовића из графичке збирке петрињског колекционара Бориса Врге, а изложба је трајала током маја, јуна и јула. “Просвјетин” петрињски подбор, током маја у петрињској галерији “Крсто Хегедушић”, меморијалном изложбом представио је аквареле Ђорђа Петровића. Обје изложбе прате каталошки текстови из пера Бориса Врге.

И Кокотовић и Петровић у свом су стваралаштву афирмисали различите ликовне поступке, технике и медије, али су се у интими духовног и умјетничког сазријевања определијели за јединствену умјетничку стазу, Душан Кокотовић се потпуно предао графичком медију, а Ђорђе Петровић своју стваралачку енергију поклатио је акварелу. За Душана Кокотовића линије су постале естетички идиом слике, па не чуди његова страст за цртачки и графички израз. Свијет графике није стран ни Ђорђу Петровићу, али га његов темперамент одводи у “рајски врт” водених боја. Страст према чаробној техници акварела уздигла га је до неслућених артистичких висина и артистичког виртуозитета.

Графике Душана Кокотовића

Графичка збирка Бориса Врге, којом је представљено стваралаштво Душана Кокотовића, садржи четири литографије, те четрдесет и три бакрописа, од којих су пет у боји. Збирка садржи нека од најбољих Кокотовићевих остварења и веома пластично представља аутора, његове умјетничке домете и вриједности и осликава хрватску ликовну сцену његова доба, вријеме када хрватска графика доживљава пуну афирмацију.

Своје умјетничко образовање Кокотовић је стекао код Менци Клемента Црнчића на Умјетничкој школи у Загребу, дипломиравши 1911. године. Црнчић је утемељитељ модерне хрватске графике и један од најбољих хрватских графичара. Пресудно је утицао и на Кокотовића у његовом одређењу за графичко обликовање. Кокотовић се студијски усавршава на Академији лијепих умјетности у Фиренци (1911.), затим код чувеног професора Петера Халма на минхенској академији (1912.) и на крају у Специјалној школи за графичку умјетност професора Фердинанда Смуцера у Бечу (1913-1914.).

Прве самосталне изложбе сликарских и графичких радова излаже у Карловцу 1917. и 1919. године, а потом излаже и ствара у Загребу, у који се преселио 1920. године и у њему живио до своје смрти, 1953. године. Сликао је у техници уља, акварела и пастела, најчешће пејзаже, портрете и мртве природе. Графички се изражавао у техници дрвореза, литографије и бакрописа, у којем је остварио врхунске резултате, поставши временом један од најбољих хрватских графичара. Због свог угледа и умјетничких домета ангажован је 1949. године у Скопљу у оснивању графичког одсека при Школи за примијењену умјетност.

Поред низа појединачних дрвореза, бакрописа и литографија Кокотовић је урадио и осам графичких мапа: *Бакрописи* (1920), *Раџ* (1923.), *Тројир* (1924.), *Хвар* (1925.), *Сћари Зајреб* (1925.), *Сћари Београд* (1929.), *Дубровник* (1930.) и *Трајом IV и V офензиве* (1950.). Признат и поштован у своје доба као један од најбољих хрватских графичара, данас је неоправдано маргинализован и готово заборављен, па је графичка збирка Бориса Врге добра прилика, за подсјећање на одличног графичара и незаобилазну фигуру хрватске графике.

Најстарије Кокотовићеве графике у збирци Бориса Врге су бакрописи *Моштив из Земуна* и *Волоско, рибарске мреже*, настали 1910. године, у вријеме завршавања студија, и носе у себи одлике актуелног стила минхенске школе, чији реализам преферирају и користе, како Менци Клемент Црнчић, тако и други хрватски умјетници. И Кокотовић се приклонио снажном контрасту свјетла и сјене и профињеној тонској моделацији. Помену-

ти бакрописи носе елементе поетско магичног реализма и исказују ауторову експресију кроз осјећај за тајанственост. Питомост и лиричност атмосфере ових бакрописних пејзажа изражена је у врхунској техничкој обради површина густим линијским растером, који у појединим партијама прелази у дубоки сфумато.

У духу симболизма и естетике сецесије Кокотовић ствара све до 1914. године, усавршавајући свој израз на академијама у Фиренци, Минхену и Бечу. У овом периоду потпуно се усавршио и обогатио технику бакрописа захваљујући и учењу код Томислава Кризмана, на његовој приватној школи за цртање, сликање и умјетнички обрт. За ликовног критичара Косту Страјнића Кокотовић је “за кратко вријеме постигао сву ону елеганцију и широко схватање какво се може научити само у најбољег учитеља”. Кокотовић је прихватио утицаје Црнчића и Кризмана, али је, као што ћемо видјети касније, стварао и свој властити стил. Дух симболизма видљив је на Кокотовићевим бакрописима *Талла* (1911.) *Фиесоле* (1911.), *Фиесоле II* (1911.) и *Фиренца* (1911/12), али са нешто више динамике у разуђеним тонским површинама, обликованих линијском калиграфијом новог квалитета. Са више импресионистичког жара обликује бакрописе са призорима из Босне, Херцеговине, Србије и Македоније, по којима је путовао заједно са Томиславом Кризманом. Настали су бакрописи попут *Сћаре мошеје у Призрену* (1912,) *Алаца џамија у Фочи* (1912.) и *Косовске Мишровице* (1913.), у којима главну улогу у обликовању призора заузима свјетлост. Има у њима заступљене и сецесијске естетике Томислава Кризмана, видљиве у наглашавању закривљене линије и вертикала, али још више и оновремених графичких схватања, какве је заступао, на примјер, и Љубомир Ивановић, познати српски сликар и графичар тога доба. Захваљујући бакрописима које је створио у овом периоду Грго Гамулин је тврдио како се “Кокотовић може сматрати нашим најбољим бакрописцем повијесног, пасатистичког жанра”.

У најзрелијем стваралачком раздобљу, у графикама насталим у периоду од 1920. до 1931. године Кокотовић спроводи синтезу форме и хармонизује линеарно са тонским, повезујући формално са визуелним доживљајем и усредсређује се на обогаћивање елемената изражавања. Већ у бакропису *Кайшол* (1919.) назначио је правац развоја сопственог начина изражавања, који није био без логичне умјетникове еволуције, која у суштини не носи револуционарне промјене јер то Кокотовић и није сматрао нужним. У морфологији његове слике губи се јак контраст свијетлих и тамних површина и све је веће присуство дисперзивне свјетлости, која уз помоћ линијског растера гради површину облика, још увијек наглашеног волумена. Такви су му, између осталих, бакрописи *Сћара љеваоница*

звона (1920.), *Свети Марко* (1920.), *Дверце* (1920.), *Силавница* (1930.). У бакропису *Пољед на Раб* (1923.) Кокотовић се препустио романтичарском ужитку и графички израз приближио сликарској технологији. Има у овом бакропису оног сликарског нерва, каквог проналазимо и у бакропису у боји (*Трсињено*, 1930.), што је заправо ауторова релаксација од графичких црно-бијелих односа. Нова морфологија. Кокотовићеве слике заснивала се на експерименталним тражењима најбољих рјешења у односу на карактер мотива. Дobar примјер овоме је бакропис *Пазар у Шибенику* (1935.), гдје је наглашена важност призора присуством мноштва људи који тргују у хладовини дебелог дрвета. Фигуре су органски повезане са простором и одражавају динамички импулс активности, што је Кокотовић вјешто постигао контрастом предњег и задњег плана слике, који је само овлаш, силуетно. Кокотовићева тенденција да се посвети уношењу већег броја фигура у природно окружење видљива је и у бакропису у боји, *Пред црквом у Ремешама* (1935.), гдје су фигуре људи, обучених у народне ношње, централни мотив, што говори у прилог обогаћивања тематског репертоара.

Свјетлина у бакрописима, као водиља у обликовању површина, може се пронаћи и у Кокотовићевим литографијама из овог периода. Чини се да је сунчано дубровачко поднебље снажно надахнуло Кокотовића да у литографији *Пољед на Дубровник* (1931.) унесе свјетлосну бјелину профињеног интензитета и тако оплемени урбани простор града, чије камене фасаде одишу љетном свјежином, о чему говори и бакропис са приказом цркве *Св. Спаса* (1931.).

Афирмацију свјетлости, као неизоставни дио композиционе структуре, Кокотовић је спровео и у бакрописима тематски везаним за народно-ослободилачку борбу, насталих 1949. и 1950. године (мапа *Трајом IV и V офензиве*). Поетика револуционарне умјетности тражила је од Кокотовића да у призоре унесе драматику, али он. то чини на умјерен начин, нивелирањем емоција, па уз назнаке драматике остварује хуманистичку атмосферу наде и спасења.

Кокотовић је поред пејзажа остварио и значајан број портрета, ауто-портрета и и појединачних фигура. Један од најбољих портрета му је портрет оца (*Ошаци с лулом*, 1929.), у којем савршено јасно читамо емоције благодетног погледа особе која нас мирно посматра. Осјећајност и емпатију према људима Кокотовић је јасно испољио и у приказивању пријатељског односа пса и човјека, у бакропису *Дјечак и пас*, насталом око 1930. године. Ова бакрописна минијатура, сведена на саму суштину, има у дводимензионалном простору ликове дјечака на клупи и њему окренутог лежећег пса. Кокотовић је показао да итекако зна одступити од визу-

елне дескрипције зарад чистоте израза и пуноће ликовне визије и да се на тај начин представи као модеран стваралац.

Вратимо ли се погледом уназад и поново визуализирамо поменуте и непоменуте графике Душана Кокотовића из збирке Бориса Врге, видљива је способност аутора да ненаметљиво гради свој властити стил на основу еволуционог искуства, саображеног поукама својих ликовних ментора. Сензибилизирао се за савремене ликовне токове, посебно у графичком медију, остварио опсежно умјетничко дјело, чије су га вриједности сврстале међу најбоље хрватске графичаре. Таквим га представљају и графике из збирке Бориса Врге, којом је овај познати колекционар поменутом загребачком изложбом освјежио нашу меморију и бацио ново свјетло на Кокотовићев графички опус.

Акварели Ђорђа Петровића

Када посебно обдарено људско биће своју духовну идеју преобрази у визуелни знак, та иста идеја остаје трајно уткана у слику непролазног, и послије одласка њеног створитеља из свијета живих. Слика непролазног остаје урамљена као слика људске посебности и тајанствене недокучивости. Двадесет 1 седам акварела Ђорђа Петровића, изложених у петрињској галерији “Крсто Хегедушић”, богато урамљују једну људску и стваралачку свеукупност. Петрињска изложба одржана је у знак пијетета и поштовања сарадње са овим, врло цијењеним умјетником и радо виђеним гостом на бројним ликовним колонијама. Изложене слике огласиле су умјетника посебног сензибилитета, врхунског мајстора акварела, способног да води дијалог са водом и пигментом на савршен начин, све док рука створитеља не посуста и наслика посљедњу слику, *Повраћак у ружичастии њејзж*.

По завршетку студија сликарства (1959.) на Академији ликовних умјетности у Загребу, у класи професора Јеролима Мишеа, Ђорђе Петровић се предано посветио педагошком и ауторском изражавању. Да би изградио акварелистичку филозофију, која ће га снагом метеора бацити у артистичке висине, морао се предати поетско-медитативном односу спрам свијета и артистичку предиспозицију за акварел смјестити у емоционално, духовно и интелектуално биће. Петровићева одлучност да се посвети сликању воденим бојама и да оствари врхунске резултате, показала се већ у првом циклусу акварела, названом *Импресије*. Изложбом ових акварела у карловачком Зорин дому, 1983. године, Петровић показује своју ликовну коначницу, трајно посвећивање акварелу. Због своје изузетности из-

ложба је проглашена за ликовни догађај године а тиме и аутор добија ласкаво признање. Овим првим акварелима Петровић је показао да пут од идеје до реализације не мора да траје дуго и да су душевна стања сликара важна, за субјективну трансформацију мотива и тежње за остваривањем ликовне индивидуалности. Као што ћемо и видјети до ње је Ђорђе Петровић дошао упорним ликовним ходом и менталним метаморфозама унутар своје лирске природе и романтичарског темперамента.

Све циклусе раног периода (*Обојена јесен* и други) Петровић слика на основу, колористичких сензација, односима, свијетлих и тамних површина, топлих и хладних боја богатог спектра и нијанси, ефектима необојане површине папира, и све то у динамичном ритму широких површина. Тектоника површине пигмента бива разноврсна, од најгушћих и најдебљих, па до најлазурнијих слојева боје. Временом ће Петровићева пажња бити усмјерена према тонском сликарству и још истанчанијем одабиру боја. Колористичку звучност Петровић замјењује редукијом и захлађивањем палете и стварањем особеног колористичког израза на бази свјетлосних ефеката и луминистичких сензација. Однос према природи облика спроведен је синтезом и облици постају просторни знакови новог пластичног реалитета. У њима, је нова стварност и пуна ауторова експресија. Петровићева потреба за синтезом довешће га до наизглед једноставних композиционих рјешења у којима хоризонтала постаје матрица, у коју ће смјештати форму. За Петровића је ликовна хоризонтала његова духовна вер-

тикала и печат његове личности. Она му помаже да се физичка појавност кроз хоризонталу појави у новом пластицитету природних волумена, сведених на чисте. Захваљући слободи субјективитета облици Петровићевих слика постају иконички знакови, чија егзистенција овиси о степену ауторове продуховљености и односа према, визуелној стварности. Петровићеву визуелну стварност Борис Врга је објаснио појмом “пејзажног минимализма”, управо због синтезе елемената ликовне структуре и постизања, врхунских резултата минималним ликовним средствима. Сасвим би оправдано Петровићево сликарство могли означити и појмом “хоризонталног акварела”. Инсистирање на хоризонтали означава Петровићево есенцијалну естетску ос око које се сабиру облици. Та есенцијална естетска ос је заправо вода, која није само средство за повезивање пигмента са подлогом, већ је и жива материја која преноси животне поруке, у слици која је понекад метафизичка, понекад надреална а понекад и апстрактна. Вода је за сликарство Ђорђа Петровића архетип снаге, моћи и живота и као такву смјешта је у хоризонталу и одређује јој сентименталну улогу хармоније унутрашњег и спољашњег умјетничког свијета, хармонију свега што у слици јест.

Петровићеву акварелну филозофију можемо врло лако пратити и у слици *Почетак бескраја* (2002.) као готово све друге, у свом имену носи метафору и сликареву медијацију. Осликана лазурним наносом и минуциозним сфуматом сребрносивих боја, садржи у себи тајанствено мајестетичну атмосферу и заједништво неба и земље. И ова слика свједочи о чистој акварелској љепоти и њеној универзалној појавности, у композицији која својим хоризонталним пластицитетом надилази завичајне асоцијације и пејзаж ставља у ванпросторне оквире. Да би смо разумјели Петровићево сликарство потребно је дешифровати “мистериј метафоре”, у којем се појављују сањалачки отисци киста и сликареве душе, која се потпуно увукла у ауру сунчеве, сребрносиве и бисерноплаве свјетлости и уводи нас у чаробно царство водених пространстава, у којем су сликарева машта, и емоције, а што је овим сликама постало и наша својина.

На петрињској Изложби Петровићевих акварела појављују се радови из готово цјелокупног његовог опуса, а најранији су из 1986. *Гријех у расају дује*) и 1989. године (*Обојена јесен*). Слиједи акварели *У сусрет јесени* (1994.), *Јушарњи обриси прољећа* (1995.) и *Цвијеће* (1995.). Сви ови акварели припадају Петровићевој колористичкој фази у којој ствара боје необичних особина, у чијој палети превладавају жута, наранчаста, љубичаста и смеђа. Колористичку фазу Петровић замјењује монохромном и богатим варијацијама тоналитета, но и тада ће се повремено враћати колористичком богатству, што показују мртве природе *Јабуре*, 2006., *Цвијеће II*, 2007.,

Смокве, 2010. и пејзаж *Поїлед у недоїлед* (2006.). Са пуно импресије Петровић слика *Јуїро у недоїлед II* (2005.), у којем се на тиркизноплавом небу зажарила сунчева свјетлост у својој бјелини и спустила жутозелени одсај у жуто смеђу воду. *Тихи шайїаї бреза* (2000.) тихује у заљубљеној води, заробљеној у сјени сутона, слушајући шапат свјетлости.

Једном је Ђорђе Петровић о свом поетско-медитативном односу спрам свијета и филозофији сликања акварела говорио: “Он се не може сликати у било које доба дана, већ само у рана јутра и сутоне, а за тако чудесну и тешко укротиву технику само један сувишан потез може бити фаталан... најљепши је кад је крађа интервенција у њему, кад настаје у даху... радост ишчекивања доводи у стање лебдења, а када се заврши напушта умјетника и постаје својина других.” Све што је говорио и смишљао Петровић је пренио у слике ликовним језиком богате, широкоплошне монохромје, наглашене хоризонтале, атмосфером мира, ишчекивања, загледања, јутарњим спокојем, шапатам, прољећем на раменима обала у магли, која се исповиједа и сусреће с јутром и његовом усамљеношћу, док чамци у воденом загрљају полако плутају ка врбама. И док чамци на. Купи улазе у златни пејзаж и дотичу ријечне обале, људи са отвореним разнобојним кишобранима, сјећајући се дјетињства, одлазе из садашњости у будућност, у сивило зеленог, задебљани у апстрактним тијелима, у којима се љубичаста свјетлост затвореног хоризонта нада неком угоднијем времену. У тајанствена и нејасна сивозелена пространства запућени су и људи са кишобранима, у акварелима *Кишни уїођај* (2010.) и *Кишни уїођај II* (2011.).

И као што је некада Ђорђе Петровић причао бајковиту причу о води, не само циклусом акварела *Водене хоризонтале*, гдје се то јасно наводи, већ и највећим бројем својих слика, сада се Петровић окреће космичкој енергији свемира, његовим беспућима и животу у њему, окреће се људима који више нису становници водених хоризонтала већ неких других простора, простора ваздушних вертикала. Да би показао да, осим животне воде постоје и друге датости, да осим воде и природе постоје и људи као жива пратиља природе, Петровић ствара циклус слика посвећених путовању људи на Свету гору (*Пуї на Свеїшу їору*, 2007., *Пуї на Свеїшу їору I*, 2010., *Пуї на Свеїшу їору II*, 2010.) и у њима се бави питањима духовности, људском тајном коју носе у себи, хрлећи у постојбину медитативног спасења. Назнаке спасења присутне су у видљивим знаковима попут крста и цркве, али и композицијском вертикалом са људима који су већ стигли до циља. Примјеном графичког односа, црног и бијелог и уносом незнатне количине љубичасте боје ликовно је означена метафизичка оностраност призора и његова симболика, са јасним алузијама на пролазност овоземаљског живота.

О смислу и пролазности живота Ђорђе Петровић је проговорио на свој начин, насликавши, већ помињану, последњу слику свог живота, акварел *Повраћајак у ружичастом пејсажу* (2012.). И опет, именованом метафоре, вратио се ружичастом извору воде и зеленим обалама, испод којих се чује жубор Петровићеве акварелске оставштине за будућност. Повратком у ружичасте пејзаж уморна Петровићева створитељска рука овлашно је повукла линију круга и затворила дирљиву причу о трајању, самоћи за вјечност, која се никад неће изгубити у Забораву времена, јер ово је само један Петровићев интермецо.

Као што је Ђорђе Петровић своју акварелску филозофију створио на основу поетских медитација, завршимо и ми нашу причу о његовим акварелима на сличан начин. Вратимо се поново у дубоки перцептивни свијет сликара, у свијет слојевитих метафора, свијет имагинарног и магичног, свјетове његових хармоничних слика дубоких простора и лирске атмосфере, суптилних свјетлосних трансформација, флуидној лазурности прозачног колорита, сањалачкој хоризонталности далеког хоризонта на крају широког воденог просторства, у којем се купа свјетлост бисерноплавих седефастозелених боја, док створитељева рука лаганим покретима киста расипа свој раскошан таленат и лагано се повлачи у ауру сунчеве свјетлости, да би нам одатле посвједочила о умјетничкој природи сањара чији дух тражи наше емоције, како би и сами заронили у неко рано јутро или можда сликарев сутоп, проналазећи љепоту о којој је сањао.

Възроставащата група: Месембрия 1911 г.
Тук е изобразено, че на онова
време не само детето си
има своя група.

с. Др. б.

Прва српска учитељска скупштина у Загребу 1908.г.

Некролози

Боривој Чалић

*Др Мирјана Лесек
(1928-2015)
In memoriam*

Некролози

Највећи познавалац српског уметничког наслеђа 18. и 19. века у Срему и једна од најзначајнијих српских историчарки уметности, др Мирјана Лесек, преминула је 3. августа 2015. у Београду. Иза ње је остао плодан вишедеценијски рад, током којег је све своје напоре и знање усмерила на проучавање и заштиту црквене баштине у Срему.

Др Мирјана Лесек рођена је у Јамени, 28. јуна 1928. године. Потицала је из породице свештеника Дамјана Јеврића, првог преводиоца Шатобријана на српски језик. Гимназију је завршила у Сремској Митровици, а историју уметности дипломирала је 1956. у Београду. Одмах се запослила у Музеју Срема, а потом је прешла у Завод за заштиту споменика културе у Сремској Митровици. Сматра се да је студиозно и стручно проучавање православних цркава у Срему започело тек њеним ангажовањем и преданим теренским радом. Обишла је, неретко пешице, и детаљно проучила свих шеснаест сремских манастира те више од сто парохијских цркава и њихов уметнички инвентар. Немерљив је њен допринос у заштити тих споменика културе, њиховој конзервацији и рестаурацији. Радом на терену, проучавањем литературе и архивских извора, посебно несређених и запуштених парохијских архива, те компаративном стилском анализом, дошла је до многих нових сазнања о уметницима и њиховим делима, а сама је постала несумњиви ауторитет када је реч о српској уметности барокног доба, црквеном сликарству и дрворезбарству. Посебно је драгоцен њен рад на атрибуцији икона и

иконостаса који су до тада приписивани непознатим уметницима. Обогатила је, тако, опусе Димитрија Бачевића, Василија Романовича, Јанка Халкозовића, Григорија Јездимировића, Силвестра Поповића, Андреја Шалиста, Јакова Орфелина, Димитрија Братоглића, Григорија Давидовића Опшића, Арсенија Теодоровића и других значајних ликовних уметника 18. и почетка 19. века, чија су дела до тада била непрепозната и скривена под наслагама патине, чађи и каснијих премаза.

Посебне напоре Мирјана Лесек усмерила је према објављивању свега што је пронашла, јер је веровала да ће нови подаци бити од помоћи будућим проучаваоцима богатог архитектонског, вајарског и сликарског блага сабраног у сремским богомољама. Објавила је на десетине радова у научним и стручним часописима и зборницима. Потичала је настојања да поједине цркве добију своје монографије и радо је сарађивала у таквим књигама. Написала је више стотина популарних чланака објављених у митровачим *Сремским новинама*, чиме је допринела не само информисању најшире јавности, већ и популарисању те бољем познавању и разумевању сремске уметничке баштине, указујући на огроман уметнички и културни значај овог непроцењивог блага.

Своје големо знање, стицано, највећим делом радом на терену, преточила је у драгоцену и обимну синтезу *Барокно сликарство у Срему*. Том дисертацијом стекла је 1990. на Филозофском факултету у Љубљани звање доктора историје уметности. Истоимена књига, објављена 2001, незаобилазан је приручник за све истраживаче српске сакралне уметности у Срему. Своје најважније студије и чланке сабрала је, на преко 1700 страница, у четири монументалне књиге *Уметничка баштина у Срему* (2000, 2004, 2005. и 2006). У рукопису је оставила материјал за књигу о старој цркви Светог Стефана у Сремској Митровици, једној од својих омиљених тема којој се враћала више пута.

Била је веома пажљива особа и драгоцен саговорник. Пратила је текућу литературу и увек је била спремна да другима укаже на нов податак или на правац у даљњем истраживању, каже своју оцену или да савет. Интелектуалну свежину и радозналост задржала је и у позним годинама. Позив и понуду да сарађује у *Љешојису СКД Просвјеша* одмах је спремно и с одушевљењем прихватила, казујући да у фасциклама већ има белешке са својих обилазака православних цркава у западном Срему. С ретком упорношћу је, током десет година (2004-2013), писала своје прилоге за *Љешојис*, занимајући се увек за крајњи рок предаје рукописа и узбуђено се бринула, из године у годину, како ће текст и илустрације послати у Загреб. Монографски је, у својим прилозима, обрадила једанаест православних цркава у западном Срему: у Опатовцу, Борову, Трпињи, Товарнику, Илоку,

Тењи, Маринцима, Шаренграду, Петровцима, Винковцима и Негославцима. Неки од ових храмова добили су у обради Мирјане Лесек и свој, до сада, једини монографски приказ. Жалила је само што нема довољно грађе за студију о осјечкој доњоградској цркви Успења Пресвете Богородице, срушеној 1942, чији је иконостас сликао један од најзначајнијих српских барокних сликара Јанко Халкозовић.

Својим вредним и непролазним делом др Мирјана Лесек је трајно задужила српску културу. С поносом је помињемо као драгоцену сарадницу Љетописа, која је помогла да се о историјском трајању Срба у Хрватској сачувају важна и непролазна сведочанства.

Чедомир Вишњић

“Драги мој земљаче...”
Стево Косановић –
Јабучар

Отишао је међу сјене прошлости, на зачељу колоне, један од посљедњих партизанских и четничких команданата, истакнутих бораца српске демократске емиграције, Стево Косановић – Јабучар. Да тамо, у тој сјени, стоји и траје у првом реду, док га буду памтили млађи с којима је радио и којима је говорио. Његов дуги животни вијек је колико сретна, толико и праведна околност, био је најпогоднији да у српско име стави тачку на теме из прошлог стољећа, заслужио је да међу задњима говори млађима о његовим расколима и несрећама, искушаним на властитој кожи и кожи својих пријатеља. Барем онолико колико се то из емиграције могло.

До Стеве Јабучара, како су га звали и знали сви у домовини, дошао сам током рада на књизи о процесу у Горњем Будачком, окупљајући преживјеле или потомке и рођаке уморених. Адресу ми је, колико се сјећам, дао Десимир Тошић, послао сам прво писмо, и сад ће нам подебео свезак хартије из 15-годишње преписке послужити за ову скицу портрета по сјећању и за сјећање. Тих је његових писама, написаних у периоду 1995-2010., седамдесетак, и причинила су ми својевремено много радости. Лако их је било препознати у пошти, сва у истим америчким ковертама, са наљепницом у углу на којој је била печатана његова адреса; Woodview, Westland MI... Био је то глас из временске и просторне удаљености, глас политичких предака, глас завичаја, још појачан кад сам телефонски чуо његов савршено очувани меки плашчански изговор. Одлично је говорио српски и после 70 година емигрантског живота. Тек је ту и тамо у

разговору промицао понеки англизам из језичног подручја којим није овладао до рата и одласка. Жалио се да има повишен “шугер”, а и иначе много је бринуо за свој “иншуренс” о којем му је овисила лијечничка брига. Одушевљавао се кад бих га подсјетио на неки давно кориштени локализам из сеоског живота и рада. Упознао је све људе у “Просвјети” и “људовао” с њима кад не би нашао уредника у кући, јављао се мојим родитељима, па и комшилуку, кад би дрхтавом руком криво откуцао број. Мало ко је од наших у свијету био тако и толико “код куће” као Стево Јабучар.

Поштовао је у почетку један неписани обичај наших старих “Американаца”, па се у коверти, умотана у писмо, често знала наћи доларска новчаница, 5 или 10 америчких долара, ваљда за одговор. Споменуо сам то Десимиру Тошићу, он је одмахнуо руком, у смислу, не обраћајте пажњу. Требало нам је времена да тај зловичај искоријенимо. Нисам сигуран да ли би се Десимиру допала друга његова навада; често ми је слао опширне Десимирове писане извјештаје из отаџбине, дневничког карактера, које је овај слао старим друговима који су остали у свијету. Таква се пракса односила и на Десимирова приватна писма, ако је Стево сматрао да би она могла бити од каквог интереса за мене, као и на све остале емигрантске материјале и преписке других аутора. Био сам његов високо привилеговани кореспондент.

Јабучарева писма су била куцана на латиничној писаћој машини, очито електричној, дрхтавом руком и ослабјелог вида. Понекад је требало нагађати што је желио написати, јер је број погрешака био велики. Ипак, у нашој преписци није било запињања. Можда сам се само једном осјетио мало неугодно, властитом кривицом, јер сам га тражио да ми напише своју кратку биографију, а било је исувише очито да су ми подаци потребни управо за тужни посао којег обављам овим текстом. Он је разумио тражење и ипак одговорио, али некако сведено, у техници суве дреновине:

12. I 2007.

“Драги мој земљаче,

драго ми је што сам имао прилику измијенити неколико ријечи путем телефона са мојим уредником и издавачем. То ме живне и по читав дан заборавим на своје старачке муке.

Ево укратко оно што си тражио:

Рођен сам 1919. у Плашком од оца Мирка и Марије Јакшић. Основну школу завршио у Плавчи, а Грађанску школу у Плашком, средњу пољопривредну школу у Крижевцима 1940. Војни рок служио у школи резервних официра, Марибор. У кратком југословенско-њемачком рату избјегао заробљавање и из Плашког отишао у Србију. Половином аугуста

пришао партизанима на београдско-посавском сектору. Постао сам и остао старјешина истог одреда, све до 15. децембра 1941. Тада, по наређењу Врховног штаба одлазим у Хрватску. Од тада сам кордунашки партизан, обнашајући разне руководеће дужности, са завршном, полкома (политичког комесара, оп. Ч.В.) Групе одреда. Погубним горњобудачким процесом морао сам напустити партизана.

Од 1945-1948. боравио сам у Италији у помоћној служби енглеске војске. Прелазим у Њемачку, гдје сам био двије године, до 1950. А из Њемачке одлазим у Енглеску гдје боравим двије године. Из Енглеске одлазим у Канаду, гдје се женим. Са супругом Радмилом Шашић одлазим у Америку. У том браку имам троје дјеце. У Америци сам радио разне послове, а радни стаж сам завршио у аутомобилској корпорацији Џенерал Моторс.

За вријеме мог емигрантског живота припадао сам емигрантској политичкој организацији Задруга "Ослобођење" и био члан Главног одбора више од 15 година. Истовремено сам био и редовни сарадник "Наше речи", органа Задруге. Поред тога, сарађивао сам кратко вријеме, у Србобрану, париском "Дијалогу" (уредник Б. Кочовић), затим, такођер у Паризу

"Котемпорари – Српска Мисао" (уредник Бошко Врачаревевић, предратни уредник "Српске ријечи" у Загребу).

И на крају, два чланка у "Просвјети" и 4 чланка у "Љетопису".

Све најбоље жели ти твој земљак

Стево"

Једном приликом осврнуо се и на свој надимак: "Име Јабучар сам добио крајем марта 1942. године у селу Егићима, под Хумом. У том селу је била команда плашчанске чете и на "зидним новинама" освануо је мој чланак "Велики руски научник Мичурин". Према садржају чланка Мичуринови хибриди јабука су процветавали и под сибирским хладноћама. Стево Чутурило, у Плашком познат под именом Стево Кокало, назвао ме Јабучар и то се убрзо проширило на читав Кордун..."

Нема потребе да се у овом тексту много бавимо самим случајем "Будачки". О томе је писано и у међувремену није нађен ни један разлог да се у написаном нешто мијења. У суштини, била је то група младих

трагичара, прва која је поставила питање односа националног и револуционарног у партизанским редовима, питање цијене рата. Нека овдје, ипак, ради цјеловитости приче, буде наведен пасус из чувеног “летка”, јединог реализованог сrimена њиховог. Летак су заједнички срочили Кораћ Вељко, Илија Жегарац и Драгић Бунчић, а Јабучар с њим има везе утолико што је организовао да га штампају четници у Јосипдолу (У партијским карактеристикама стално га је пратила напомена, “један брат четник”). Ево о чему је мислила и разговарала, половином 1943. године, ова скупина партизанских пропагандиста, комесара и бораца, а што их је у глобалној подјели тог времена одвело на другу страну:

“Браћо и другови партизани!

Ви заведени и преварени, за кога ви лијете своју крв? Шта чувате? Куће не, јер их немате! Попалише их браћа Хрвати. Мајке и дјецу не, јер их поклаше усташе и домобрани. Имовину не, јер је уништише и опљачкаше. Зашто се онда борите? За слободну и велику Хрватску. Да сачувате хрватски народ од одговорности за злочине учињене над Србима. Борите се да помогнете збрисати заувјек име Српско у Лици, Кордуну и Банији. Дали ћеш то дозволити смјели борче, да се преко партизанског покрета сруши оно што се није могло ни преко усташког. Несмеш заборавити Србине, да је партизански и усташки покрет, Хрватски ослободилачки покрет.

Ко се бори у вашим дивизијама и бригадама Народноослободилачке војске Хрватске? Срби, раја – сиротиња. Ко командује? Хрвати усташки синови и рођаци. Командант Хрватске је Иво Рукавина, рођак гласовитог крвника Јуце Рукавине, комесар Хрватске исто је Хрват. Командант Корпуса опет Хрват, а комесар Корпуса усташко дете и усташки брат Вецо Хољевац. Гдје су браћа овом омиљеном борцу и “јунаку” са Кордуна?

Партизани, командири, команданти и комесари, који нисте изгубили српски осећај и љубав према свом патничком народу промислите о свему томе, па ћете доћи до уверења да сте ви слепо оружје у рукама наших непријатеља...”

Ако је ово пропаганда, а леци томе служе, као и језична мјешавина заваривању трагова, онда није непоштенија од комунистичке, а истинитошћу звони до данас. Била је то ситуација из које су опрезни бјежали, углавном војници. Јабучар се није волио сјећати ни писати о задњим мјесецима рата и ратовању на другој страни. Само на једном мјесту у овим писмима спомиње припадницу њихове групе, Милицу Стојић, која је по казни послана у јединицу, да би се у Словенији нашла насупрот бивших сабораца. Много више пажње посвећује првим данима савезничког

BRAĆO SRBI !!!

1941. KADA SU NAŠI VELIKI NEPRIJATELJI NJEMCI ZAUZELI NAŠU OTADŽBINU I DALI VLAST KAVNIKU SRPSKOG NARODA ANTI PAVELIĆU, KOJI JE SRPSKI NAROD BANJAO PO ŠUMAMA BACAO U BUIVARE, KLALI I TJERALI U LOGORE. OD NJIH JE NAJGORI BIO JASENOVAC U KOJEM JE HIJIADE SRPSKOG NARODA STRADALO KOJE SU USTAŠE KLALI I PATILI NA SVE NAČINE. TADA JE SRPSKI NAROD BJEŽAO PO ŠUMAMA I SRBI SU POČELI BORBOM KOJU SU KRVAVO PLATILI 1943. POČELA JE NJEMAČKA PROPADATI SA STRANNE SAVEZNIKA I HRVATSKI SU USTAŠE MORALI Ići U NJEMAČKU BORITI SE PROTIV SAVEZNIKA. NEKOJIMA SE NIJE DALO U TUĐU ZEMlju BORITI SE PA ODU U PARTIZANSKU VOJSKU I TAKO SE POMALO SVI USTAŠE I DOMOBRAINI I SVI KRVNICI PRIKLJUČILI PARTIZANIMA. SRBI KOJI SU POČELI BORBOM TI SADA NEMAJU NIKAKVOG PRAVA MAKAR SU JURISALI NA BUNKERE GDJE SU BILI KRVAVI USTAŠE A SADA ONI DA IMAJU BOLE PRAVA OD SRBA PRVI PARTIZANI MISLILI SU DA SE BORE ZA SLOBODU SRPSKOG NARODA I DA ĆE SE MOći OSVETITI HRVATSKIM KOLJAČIMA HDANAS SRPSKI NAROD MORA BITI RAVNOPRAVAN SA USTAŠAMA I PAVELIĆEVIM KOLJAČIMA NAŠI SRBI KOJI SU U PARTIZANIMA RUKOVODEĆI ONI SE NE OBRAĆAJU NA SVOJ NESRETNI NAROD. ZABORAVILI SU ŠTO SU OBEĆAVALI NARODU DA ĆE SE OSVETITI SVA DJELA USTAŠKIH KOLJAČA HDANAS SU ONI NA VLADI, NAROD MORA DA ŠUTI I SNAŽA SVE TERETE AKO BOG DA I TO ĆE PROĆI TE ĆE SE POV RATITI NAŠ NAJMILIJ GOSTIZ LONDONA

SRBI BRAĆO SOKOLOVI SIVI**BUDTE SLOŽNI NEKSE****SVJET ZADIVI**

NITKO NEMA ŠTO SRBIN IMADE
SRBIN IMA ĆETIR SLOVA PRAVA
SAMA SLOGA SRBINA SPASAVA

OVA NAM JE PJESMA NAJMILIJ
DA NAM ŽIVI VELIKA SRBIJA

заробљеништва. Како се о тим догађајима и људима у нашој историографији мало зна, наводимо овдје Јабучарева писма из фебруара 2001. године у ширим изводима:

“Драги земљаче,
недавно подиванисмо преко тел., а сад ћу ти ставити на папир нешто од оног што смо начели у разговору.

Пређосмо Горички мост на Сочи и у Corompsu сретосмо новозеландску претходницу. Други дан стигоше и Енглези, одвезоше нас у Палма-Нову и разоружаше. Рекоше ми да се један Босанац, бацивши пушку на гомилу, убио из пиштоља. Ваљда је туга била јача од разума. Ни ту неостасмо више од два дана и пребацише нас камионима у Cezepe. Мали је то град и граничи се са западним делом републике Сан Марино. Смјестише нас на фудбалско игралиште, некима дадоше мале шаторе, а многи осташе под ведрим небом. Мали је то простор за 30 хиљада живих бића, али из те јазбине понесох два пријатна сјећања. То је прослава оснутка Динарске четничке дивизије и моје путовање на плажу Rimipi. Ону која надмашује Лидо због своје природне позадине.

Војвода Ђујић се сјетио да и у овој биједи прослави дан оснутка своје дивизије. Свака већа јединица добила је позив за једног госта и мој пук делегира мене. Прослава је на трибинама игралишта и сједоше ме крај Владе Ленца, мог земљака из Огулина. До Владе је сједио један старчић, којег сам и пре видео. Био је то генерал Иван Парац, пројектовани командант Хрватске армије (у редовима војске Драже Михаиловића, прим. Ч.В.), Влада ми рече: “И г. генерал је наш земљак.” А генерал ће: “Ја сам рођен у Швици крај Оточца, а највише сам живео у Загребу и Вараждину.” Мало подаље, примјећујем да је присутан и командант Словеначке армије, генерал Презељ. А обе те армије, Словеначка и Хрватска, не прелазе број од 800 бивших војника.

Госте послужују дјевојке, ракијом, колачима и на крају кавом. Недознадох како је Ђујић дошао до ових ђаконија у овој нашој великој биједи. Од дјевојака једна је у правој народној ношњи. Пратим је очима како лако прескаче сједала трибина и Владо ће за њу рећи: “Она је кћи проте Зелића из Шибеника.” Забавља нас и дивизијска војна музика, коју су Енглези изопштили из свог ратног плијена. У ходу су испред трибина и наизмјенично свирају Краљево коло и Марш на Дрину. Од осморице трубача, Влада ми шапну, тројица су Хрвати... Стално очима пратим дјевојку у народној ношњи! Бијелој и чистој као да ју је овај час извадила из удовичке шкриње. А чудим се и како ту ношњу пренесе од Книна до Соче. То могу само оне дјевојке које цијене дио одјеће која их краси... Рече ми њено име, Душанка, за своју другарицу рече да је Јулија, супруга свештеника Доброте...

Мој шаторчић је био баш уз Јевђин (Добросав Јевђевић, оп. Ч.В.), како смо војводи скратили име. Рече ми да ћу сутра, субота – са њим у Римини на плажу. Сједамо тачно у десет прије подне и вози нас Владо Ленац. Са нама је и енглески каплар. Ваљда као представник власти у случају неких неприлика. Стижемо за 45 мин. иако пут није дужи од 25-30 км. То је због честог претицања запрежних кола. Зауостављамо се на мјесту гдје је Јевђо и прије долазио. Познају га већ Италијани и из далека вичу “Saluto signore Ducso.” А Јевђа их позива, неке поименично, да сједну за његов сто. Газда гостионице је задовољан, јер му се пазар удвостручује кад је “Ducso” гост. Доносе се чаше за придошлице, наручује вино, а Јевђа све плаћа. Новим и великим новчаницама, као да су управо изашле из штампе. Послужише нас шпагетима, а затим печеном свињетином. Послије јела ја одох на плажу и оставих Јевђу са гомилом Италијана.

Плажа је заиста дивна. Дуга је и крај јој се не види. На плажи се продају столови, столице, сунцобрани, сладолед... На све се то неосврћем јер немам ни лире у џепу. Вратисмо се у логор, а ја ћу још једном са Јевђом доћи на ову плажу.

Једног дана чујем велику галаму у Јевђину шатору. Препознајем глас љекара Б. Булајића. То Јевђа и Божо настављају започете свађе још прије рата, јер су били велики политички противници. Јевђа је почео са поругивањем Божној култури коју је примио приликом свог стажирања у Чешкој: “Сви су Чеси Швејки, незнају ратовати, одродили су се од осталих Славена.” А Божа ће: “Ја се нисам рађао са пушком, не понављам сваки дан Цвијића и Његоша.” И онда додаде нешто што опече Јевђу: “Да сам ја био на мјесту онога без главе и који оде на небо, ја би паметније учинио. Отишао би под Муратов чадор, попили би каву и ја би му рекао нека он слободно иде на Беч, а нас сиротињу нека остави на миру.” Јевђа скочи као да је врелом водом поливен: “Не хули највећу светињу, безбожнице.”

У Јевђин шатор долазио је и енглески наредник. Прошетао би око шатора па посипао неку прашину, тобоже дезинфекцију, а потом код Јевђе. Сви знамо да тај наредник шпијунира... Сваки пут би му Јевђа, преко тумача Ђурђевића, говорио о томе како је варао Нијемце и Италијане. Некада би Савезнике обавјештавао преко Трифуновића-Бирчанина у Сплиту, а некада преко Београда Турску. Једног дана помолише се двојица наоружаних војних полицајаца и наредник их одведе право у Јевђин шатор. Оде Јевђа а са њима и ген. Мушицки. Послије три дана дознасмо да су у војном затвору у Трсту и да су пред изручењем Титу. Шетње по дворишту прате наши извјештачи са високих зграда и јавише да међу њима нема Мушицког. Одмах смо закључили да је предан у Југославију. Послије двије недјеље нестане и Јевђа, али незнамо гдје?

ОБРАЗАЦ УНИВЕРЗАЛНИХ КАДРОВИ

I. ОПШТИ ПОДАЦИ

1. Презиме и име /насталим псеудоними, ако их је имао..... *Stojanović Stojan (Jovanović)*
2. Година и мјесец рођења..... *1. VIII 1911*
3. Занимање..... *рад. у Београду*
4. Занимање родитеља и евентуалне при-
мједбе /има ли чланова уже породице ко-
ји су у служби жепријатеља ИТД /..... *оца; две радне мајке;
један брат Један*
5. Првак опис личне прошлости и развит-
ка у животу.....
6. Политичка прошлост прије ступања у КП
/јели прије дао другој некој политичкој
групи и којој /..... *(Српској) није*

II. ПАРТИЈСКА БИОГРАФИЈА

7. Када је постао члан КПЈ и у којој орга-
низацији?..... *1. VII 1947 у Скуп. Скуп.*
8. Тко га је примио у КПЈ?..... *Скуп. Београдског Београда*
9. Јели прешао кандидатски степен и за ко
је време?..... *15 дана кандидат
у Скуп. и мајке*
10. Јели радио у масовним организацијама
/синдикати, културна, спортска друштва,
за друге, читавице /..... *у Београду*
11. Јели прије ступања у Партију био члан
закојевреме и у којој организацији?..... *СКОЈ*
12. Какве је функције имао до сада и у ко-
јим организацијама КПЈ и СКОЈ-а?..... *секретар у Београду*
13. Јели био делегат на партијским конферен-
цијама, савјетовањима, конгресима, којим
и када?..... *на општинској конференцији и
академијској конференцији*
14. Како је оцјенивао његов рад од надлежних
форума?..... *успешно*
15. Има ли партијски казни и зашто је каж-
њен?.....
16. Јели био кажњен, прогњен осуђиван, ин-
терниран ИТД. где, када и за које време..... *није*
17. Како је држање имао пред класним не-
пријатељем?.....
18. Како мишљење има сам о својим квали-
тетима и слабостима у раду?.....

III. УЧЕШЋЕ У ПАРТИЗАНСКОЈ БОРБИ

19. Када је ступио у партијске формације и
где?..... *1. VIII 1941 у Београду*
20. Дали је у редове бораца послат одлу-
ком Партије, или је дошао на други на-
чин и који?..... *доброволно дошао у партију
у Београдској Београду*
21. У којима је одредима био и какве је
функције имао у њима?..... *у Београду*
22. Како је оцјенивао као борац и у којим је
крупнијим акцијама учествовао?..... *у Београду*

IV. НИВО ИЗГРАДЊЕ

23. Колико је овладао марксистичко-лени-
нистичке теорије?.....
24. Какве је курсеве похађао и шта је и-
зучавао?..... *Београдској партијској школи*
25. Има ли специјалних стручних знања из
појединих грана?.....

V. ОПШТА ОЦЈЕНА

26. Оцјена личног и породичног живота до
текућег лица..... *уло добар*
27. Оцјена његових карактерних особина, врлина и
слабости..... *одговор добар*
28. Оцјена његовог партијског рада..... *добар*
29. Који му сектор рада најбоље одговара..... *у Београду*

Упутства за конулавање:

На сва питања треба одговорити што прецизније и сажетије.

На питања под I. II. III. и IV. одговоре треба да даде сам друг о коме се ради.

На питања из групе V. /одна оцјена / даје одговор одговорил друг за над реве. а поред тога из II. питања /двие, оцјене друга / а добро је доби ти мишљење неког од другова, који добро познају онога, акога се одно си укити и код којих је био на раду.

Цео материјал што хитније послати преко нашег партијског центра.

*Udio dobri drug. birnizli monen. sobes organizator.
Samoorganizatoru. sobno se smelosi. Kri tikni podo
primca i samokritičall je. Morao bi biti
Konspirativni.*

Jane Gbo.

iskjučen 26/IV. 1944.

* * *

Коначно Енглези схватише да смо у грдним хигијенским условима и премјестише нас у Еболи, Калабрија. То је мјесто 40 км јужно од Салерна, а заплускује га Тиренско море. Тихо, врло малим и топлим валовима. Наш логор је наслијеђен од енглеског артиљеријског пука, а простира се на неколико брежуљака, километар сјеверно од града. Командант логора је, номинално, енглески пуковник, али ми имамо своју команду на челу са генералом Миодрагом Дамјановићем. Организација логора је још увијек војничка, тако да и даље постоје имена јединица са терена Југославије. Што је најгоре, команданти пукова, углавном мајори, појачали су дисциплину, као да ћемо се сутра вратити у земљу. Те мајоре смо звали "мајорска лига" која је проводила терор у логору. Тако су се једном договорили да се побију неке галамције, што је једино провео потпуковник Сергије Живановић. Његови стражари су убили тројицу Кордунаша из Кордунског Љесковца. Настала је велика галама и нека врста побуне у којој је главна личност био Јоцо Еремић. Одмах му је запријеђено смрћу и он се крио 3 мјесеца ван логора. Кад се то догађало Маријан и ја смо били са групом од 180 војника у Афраголи, 10 км сјеверно од Напуља. Чувши за догађаје у Еболи, Маријан и ја смо дошли да појачамо отпор диктатури мајорске лиге. Генерал Дамјановић је сазвао конференцију на коју смо позвани, са сврхом да нас се застраши и да се покаже да команда стоји иза гњусног дјела Живановићева. Генерал је почео и лично да ме вријеђа, а ја му нисам остао дужан, што је запрепастило читаву конференцију. Могао сам то учинити јер сам имао на својој страни војводу Ђујића, који је у логору био најмоћнији.

Боравак у Афраголи је био привремен. Требало је одржавати транзитни логор, уређивати га по проласку трупа са сјевера Италије у њиховом повратку у Енглеску. На овај транзитни надовезао се и казнени логор, гдје смо морали стражарити. Једног дана преко жице у казненом логору зачу се глас војводе Јевђевића. Сад смо открили његов мистериозан нестанак из Трста. Знали смо да није предат у Југославију, јер се није показивао на суду, али нисмо знали да је у затвору за ратне злочине на тлу Италије. Јевђевић је гласно викао: "Реците Маријану и Јабучару да ми донесу маказе за пресецање жице и по ноћи ћу доћи к вама." Енглеска стража је чула наше довикивање и Јевђа се више није видио. Покушали смо ући у логор као посјетиоци, али нам нису дозволили чувши да смо Југославени. У међувремену Јевђа је преко зида прескочио и аутомобилом је доведен у Еболи. Није нам касније рекао како је то извео.

У Афраголи смо често долазили у сукоб са Енглезима због њиховог шверцовања са нафтом и то преко главног улаза, којег је чувала наша стража. Они су се бахато односили и према Италијанима, недозвољавајући

власницима тог поља и великог воћњака да то обиђу. А видео сам да су градски конфисковани булдожер и ваљак, по завршетку изградње крикет игралишта, оставили. На своју руку сам отишао у градску управу и довео њихове мајсторе да то одвезу у општину. А у време расформирања логора, све сам кревете и мадраце, њих 600, дао локалној болници. То смо могли учинити, јер смо ми задњи остали у логору.

У Еболиу се развила трговина, најприје са сувишном ћебади, затим уштеђеном кафом, коју смо сваког јутра добивали, и коначно нафтом. Наиме, нафту смо добивали за ложење у кухињама, а она је била гориво за све италијанске камионе. Са новцем се куповала додатна храна, јер нам је следовање било недовољно.

Рећи ћу још нешто о Адамовом (Прибићевић, оп. Ч.В.) боравку у Паризу и дружењу са војводом Ђујићем. Често ми је говорио да су у Паризу једном дневно јели, а највише хлеб и грожђе. То је било најјефтиније. А кад би Ђујић добио пакет хране из Америке, до краја га је дијелио с Адамом. Ђујићу нису дали визу за Америку унаточ честих покушаја. А кад је краљ Петар био у Паризу и то дознао, отишао је у америчку амбасаду и војвода је тако отишао у Америку. Чини ми се да сам ти, давно прије, писао да су им друштво чинили и Омер Кајмаковић и Ђонлагић, који су из Париза отишли у тадашњу Трансјорданију. Заборавио сам поменути Ману Вукобратовића, родом из Книна, којег је и Адам помињао и то овако: "Чудо од демократских стремљења, а по професији полицајац." Мане је био академски образован и прије рата је био шеф цивилне (политичке) полиције у Загребу. Он ће бити отац оног Бориса Вукобрата, индустријалца из Француске. Скрадио је име...

Поздравља те и жели све најбоље

Твој Стево

PS

Сјетих се мог обиласка Јевђе и Ђујића у једном самостану далеко у брдима, изнад Салерна. Том приликом Јевђа диктира чланак а на машину куца редовник. Шаљу редовници свој редовни прилог у Рим за "Observatore Romano", ватикански лист. Иначе, Јевђа се код енглеског саслушавања у Трсту вјешто бранио. Говорио је, да је све што је радио, радио по инструкцијама војводе Бирчанина – Трифуновића, који је у Сплиту вршио британску обавјештајну службу. Наравно, Енглези нису смјели послати Јевђу на суд у Југославију да се не би приказали дволичнима. Заправо, Динарска дивизија је и створена ради њиховог интереса, евентуалног искрцавања, и добро су знали и нису забрањивали њену колаборацију са Италијанима."

Велика је штета што је овај човјек успио приликом једне од сеоба загубити своје већ написане мемоаре. Оно што је остало и стигло до нас тек су крхотине сјећања из тог опширног рукописа. О емиграцији ми није много писао, иако је избор друштва младих србијанских демократа око задруге “Ослобођење” и “Наше речи” био логичан и по свим критеријима лако обрањив. Сјећао се и подсјећао на изабране људе и догађаје. Иако су му партизански дани били и остали врело свјетла и таме у животу, са највише је топлине и поштовања писао о свом емигрантском равногорском другу, Звонку Вучковићу. Представљао је овај Дражин командант идеалан залог оног присилног политичког избора 1944. године. Цијела Краљева војска није дала другог таквог војника. Код овог му је човјека нарочито импоновала списатељска вјештина, до које је и сам много држао. А да је знао процијенити вриједности кад су сјећања у питању говори и изузетно похвалан приказ Николишевих мемоара, објављен у “Нашој речи”. Некролог Вучковићу којег је објавио у “Љетопису” написао је по наруџби уредника. У мају 2005. пише ми да је “Звонкова супруга Анка прочитала текст и изразила велико задовољство, јер сам приказао Звонка онаквог какав он јест, велики љубитељ Југославије.” Додаје руком на маргини како ме он представио Анки “рекавши да је сугестија о некрологу потекла од тебе” (тј. уредника) и како је она на то била “врло радосна”. Децембра 1982. њих су двојица заједнички потписали апел за укидање смртне казне у Југославији, а у истом броју Вучковић је писао како се морамо ослободити психологије “које се од рата нисмо отресли и која још увек снажно утиче на наша резонувања, да се ратом решавају национална, класна и политичка питања”.

Пишући ми кратке карактеристике својих пријатеља из дана рата осврнуо се и на свог најпознатијег друга, који му је у војно-политичкој хијерархији био и претпостављен: “Објаснићу ти подробније моје и Јоцино (Еремид) политичко мимоилажење. Ја сам, па чак и у јеку највеће грмљавине, против мене, био противник сваког национализма, ма чиме се он оправдавао. То звучи парадоксално мојој прошлости, али је то тако. Кад сам видео, почетком деведесетих оно урликање на Ушћу био сам пун јада. Видео сам да је то ударање по осинаку, што се и догодило... А код Јоце је друго. Он је на оној, како ми кажемо, крајњој десници, гдје национализам пролиферира доминантно. Можда то произлази из чињенице што су му убијени отац и брат, током рата. Заправо, у самом почетку. Кад будеш писао Јоци, немој поменути ова наша мимоилажења, а можеш му рећи да си добио адресу од мене...”

Најљепше и најопуштеније је писао о пријатељу Десимиру Тошићу. Понекад га је знао и докачити, онако топло и пријатељски, са стандардним

пречанским примједбама на рачун Србијанаца и београдског политичког фолклора. То је очито била стара игра двојице добрих познавалаца времена и обичаја, а у коју сам ја упао. И сам сам се често морао насмијати Десимировим протупречанским жаокама, а на рачун Динарске дивизије и њеног политичког потомства. Пише ми тако Јабучар: “Шаљем Десимиров радни дневник у којем ћеш примјетити да многе политичке послове обавља у кафанама. То је био обичај свих политичара пре Другог св. рата...” Или, на другом мјесту: “Шаљем ти Десимирове активности у размаку 3 мјесеца. То се нама, бившим члановима *Ослобођења* шаље тако да му не приговоримо да у Београду дангубе. Примијетио сам да је често на славама... Зато није ни чудо што је тежак 120 кг. Ја слабо видим и нисам све прочитао, а знам из првих извјештаја да су сви по истом калупу...” Или опет, нешто реалније, почетком 2002. године: “Сједим међу 4 зида и досадно ми је. Нигдје људске ријечи. Зато зивкам пријатеље без обзира на којем су географском меридијану. А Тошића никад не могу добити. Никад није у канцеларији ДЦ, стално је у лутњи. Ми смо овдје закључили да је доста тамо био и да се треба вратити у Лондон. Што више прича о тој демократији то је више шешељеваца и драшковићеваца. То сам му и писао...”

Ипак је, након нећкања и гунђања, одлучио потписати заједничко писмо бивших партизана и четника из емиграције, које су на Десимирову иницијативу упутили главном уреднику београдског “Данаса” Грујици Спасовићу, са основном идејом: “Све треба учинити да мистификације о четницима и партизанима не уђу у младу генерацију.” Требао је то бити сажетак јавне расправе која је подуже трајала у том листу. Са “краљевске” стране стајала су имена, Звонимира Вучковића, Димитрија Ђорђевића и Ивана Д. Пајића, а са “титовске”, Стеве Косановића и Владете Вучковића.

Јабучар је помало гњавио Тошића, уроњеног у дневну српску политику, са темом којој овај и није најбоље разумијевао значај. Ипак му је излазио у сусрет о чему га, помало мрзовољно, обавјештава у писму из новембра 2002. године, које је данас у архиви аутора овог текста: “Био сам на београдском Сајму књига и видио се с Вишњићем, али неког дужег разговора није било, јер је Сајам права наша лудница и перверзија. Прође кроз Сајам преко сто хиљада људи, а тешко да пет одсто погледа неку књигу, а не купује нико. Комунисти су и изградили један култ масовних манифестација које ничему не служе изузев пропаганди. Књиге се штампају у малом тиражу, од око 500 примерака, а “Наше дело” и “Наша реч” објављивали су књиге у просеку од 2.000 примерака...” На крају, слабог здравља, Стево није био у стању написати, управо – написати, текст некролога Десимиру за “Љетопис”, упутио ме на Борку Божовић или Виду Огњеновић. У истом писму ме обавјештава да је управо изашао из болнице,

и да су му земљаци, Банијци из Трновца крај Глине “донесли 20 скуваних сарми и десет пуњених паприка, тако да не морам ићи недељу дана у ресторан у град”.

Са човјеком овако, без остатка, уроњеним у нашу прошлост и садашњост, неизбјежно се наметала тема његовог повратка у земљу, у неповратно промијењеним околностима. Па и ја сам га више пута наговарао, додуше, више имајући у виду тадашњи Београд, него Загреб, Плашки, Хрватску. Увијек је избјегавао, некако благо, не оштрим ријечима или ставовима, али осјећало се да је у себи већ донио ту тешку одлуку, да су врата младости заувјек закључана. Само ми је једном, већ септембра 1996., писао о томе: “Задње Твоје писмо ме је подсетило на стари вилајет. Носим га ја у срцу и души читаво време мог избјеглиштва. Живети овде физички, а емотивно тамо, незапамћене су муке. Тад човек виси у ваздуху и осећа да нигде није нити да коме припада. Код овог поменућу један феномен. Наиме, кад год сам лутао мислима по тим селима, прво су ми на памет долазила она села у којима сам боравио као партизан. Тако сам и сањао, а тек понекад моје рођено село, Плашка Глава. Ко то може објаснити и чиме?”

Не мислим на посету, иако ми је то било стално у глави. Разочарао сам се у догађајима који су убили сваку посмисао на то да обиђем старе крајеве.

Синоћ сам на београдским вестима чуо дио говора Горана Гранића о ратификацији споразума Србије и Хрватске, које Сабор треба да ратификује. Према томе говору већина би се могла вратити на напуштена огњишта. Али, према гласилима која излазе у Сплиту и Ријеци, у пракси је сасвим другачије. Биле су моје две синовке, које иначе живе у Копру, у Плашком и кажу ми да се нешто света вратило у село...”

Не мисли на посјету, иако му је то стално било у глави! Тако је некако за њега изгледао ужас коначног разрјешења дилема којима је и сам дао допринос. Тако смо пришли и задњој подтеми овог нашег осврта на лик и дјело овог истакнутог Србина из Хрватске. Из досад реченог јасно је да је страшно пратио српску и југославенску политичку сцену. Судбина његовог крајишког народа била му је при том прва на памети. Знао је при том свог кореспондента понекад и изненадити оштрином и једнозначношћу својих ставова. Теме се прихватио већ у првом посланом писму, у којем одговара на неке моје тврдње, којих се више не сјећам: “И ја сам чуо лепих речи о Бољковцу. Пријатељ ми је писао да је он настојао успоставити дијалог са Кордунашима, али су се они оглушили. Обеспаметили су се и реалност их није могла дотаћи. Можда је за све било касно почетком аугуста, али су имали довољно времена да се врате реалности и схвате да је та орнаментика која их је плашила, само секунда у историјском трајању, а да је једино народ вечан. Њихова одлука да се иселе је најгора одлука и са далекосежним

последницама...” Било је то његово прво писмо, још несигурно у сабесједника, у којем ме је одговарао од бављења “кордунашким процесом”, ипак је то била 1995. година, и опрез није био наодмет. Писао ми је како бављење овом темом неизбјежно води ка анализи политике Андрије Хебранга и како Хрвати у то вријеме Туђмановог тријумфализма, неће примити добронамјерно. Не сјећам се што сам му на то одговорио и како сам га осигурао, али наша се преписка након тога интензивирала. Који мјесец касније наставио је са политичким коментарима: “Београдске вести, које слушах сваку вече, пренесле су интервју госп. Милорада Пуповца, а поводом посете Загребу Милутиновића. Познат ми је Пуповац из писама Десимирових и знам његова демократска и хумана стремљења. Његов интервју је сав прожет разумом и оним што је недостајало крајишким Србима. А то је гледање проблема из шире историјске перспективе а не садашњег момента у којем доминира емоција и искључивост. Мислим да би Срби Крајине боље прошли да су, барем, послушали сваку десету ријеч Милорадову. И ја добивам много писама од тог одбеглог народа. И сви јаучу и плачу, а има ретко и оних, који виде и сопствене грешке. Плашчани су већином у Војводини. Тамо је и моја сестра, којој је 80 година...”

Па опет у аугусту 1996.: “И ја вјерујем да ће се многи покајати због распада Југославије. А кад о овоме мислим највише кривим Милошевића и ону нашу руљу која му је узвикивала, као гладијатори Цезару. То је оно кобно што су Срби прозвали “догађање народа”. Ко иоле позна друштвена и политичка кретања и њихове законитости, могао је одмах закључити да се тај Милошевићев популистички покрет ваља у правцу провалије. Мени је најжалије народа који пострада због наших будала. А и Српска црква, један добар део, није знала узети јаснији и разумљивији (можда, разумнији?, нејасно у рукопису) став.

Кад сам већ код ове политичке теме, морам поменути да сам разговарао са покојним Јованом Рашковићем. То је било баш пред рат кад је он скупљао овде прилоге за ТВ станицу Книн. Приметио сам да у његову гласу има пренаглашене еуфорије и то му поменуо. Уз то, рекао сам му да све то води у грађански рат! А он ми рече: кад би знао да у то срљамо, овог часа би дигао руке од свега. И још је додао: Учинићу све да до тога не дође...”

Узимао је тако у заштиту многе наше грешнике и отпаднике увијек указујући на слабости нашег националног карактера, на нашу митоманију и аутизам. Жестио се на београдску средину због односа према професору Драги Роксандићу, бранио право Мире Богдановић на властито виђење националног и националистичког. Био је ипак политички западњак, и то није крио. Добро то илуструје његово мишљење о србијанској политичкој сцени из фебруара 2002. године: “Сукоб између Коштунице и Ђинђића

дуго тиња и завршиће разлазом. То ми је Десимир наговијестио још пред девет мјесеци. Тешко је ту бити судија, али ја кривим обојицу. Ради тога што нису схватили да озбиљност времена не дозвољава личне хирове.

Гледајући ситуацију у свијету и земљи, човјек се одлучује према ономе ко нам у садањем моменту може помоћи. А то је Ђинђић. Истина, поштење је на Коштуничиној страни, али од поштења се не живи... Он је (Ђинђић) много прихватљивији ЕЗ и Америци. А они су главни и одлучујући фактори колико ће се Југославија интегрисати у свјетске економске и политичке токове. Коштуница се са овим мора помирити... Напосљетку, то је судбина свих поштених који се лађају политике, синонима прљавштине....”

И у овој заупокојној ситуацији тешко је избјећи коментар. Нико, па ни он, тада није могао избјећи ограничења своје позиције и својих искустава. Карактеристично за генерацију којој је политички припадао, вјеровао је да Срби могу успјети, само ако су паметни и уважавају вањске околности и односе снага. Уосталом, предуго се дружио са србијанским демократама и то му је отупило моћ запажања. Није успијевао замијетити да понекад ни памет није довољна, ако ти допадне улога губитника. Срби су у своје гријехове из 90-их ушли из дубине својих народних и националних истина и заблуда, своје хисторијске улоге у 20. стољећу утемељене на дубоко усвојеном разумијевању српског националног питања на Балкану, и никако се нису могли наћи на некој другој страни. И Србима и Хрватима су једино била отворена врата национализма, и они су прошли кроз њих. А опет, мора се признати и то да је Јабучар из свог америчког кутка знао гледати и разумјети куд иду кола која су добрим дијелом усмјерили они који би га 1944. године убили, да није на вријеме побјегао. На концу је морао признати тријумф тужилаца на процесу у Горњем Будачком. А којима је тада доминантно руковала држава која му је дала уточиште. Нису то биле лаке године ни за нашу западну политичку емиграцију, ако је чувала љубав према свом народу. Мишљење о србијанском политичком двојцу (изостављена је негативна карактеризација Ђинђића) је стандардно и вјероватно га је већим дијелом створио у бројним контактима са домовином, Југославијом.

А ти су контакти трајали и за старог режима. Многи од оних који су ишли у Америку јављали су му се, с различитим мотивима: “У емиграцији сам се састајао са познаницима из рата. Најпре је стигао у посету тетки Момчило Козлина, тадањи директор цриквеничке гимназије. На Кордуну је био секретар ОК СКОЈ-а. По хапшењу Вељка и осталих, Момчило је побјегао у Београд. Средином седамдесетих био је у Канади Бранко Николиш и са њим сам разговарао неколико пута. А дуго времена смо одржавали писмене везе. Затим, почетком 80-их био је овде Душан Ркман,

са којим сам разговарао читав дан. Он би могао испричати детаље мог одласка... Интересантни су били и чести сусрети са генералним конзулом Станком Јеросимићем, родом из Пјешћенице, крај Вргинмоста. Он ме познавао из партизана јер је био комесар батаљона и вршили смо заједничке акције око Карловца. Наши састанци су били иницирани, по мом мишљењу, из Београда. Наиме, они су водили борбу против *Ослобођења* а знали су да ја сарађујем у *Нашој речи* и да сам члан Главног одбора, те су настојали да ја посетим Југославију. Тада би, сигурно, припремили и штампу, настојећи ме тиме компромитовати код другова у Лондону. То сам Станку и рекао, сваки пут кад ме наговарао да посетим Југославију.”

Задњих пет-шест година углавном смо телефонски разговарали. Били су ми то лијепи и важни тренуци. Жалио сам што не могу нешто учинити за њега, иако сам схватао да су ти разговори и сама књига о процесу у Будачком били и оно највише што сам могао. Повезао сам га са многим његовим бившим друговима, с којима се од рата није чуо, са Радом Булатом, генералом Пајићем, Мићом Златићем, доктором Павловићем земљаком, на крају и са Славком Голдштајном. За Златићеве је мемоаре написао, “детаљне истине, што је својствено њему”. Они су ме углавном редовно извјештавали о томе како тече та комуникација и сами обрадовани неочекиваним гласом из прошлости. Задњих пар мјесеци се није јављао. Био је донио одлуку да не иде на још једну операцију, која би му евентуално продужила живот. Него, докле-дотле, рекли би његови Плашчани и моји Дубравци.

Све је вријеме неизговорено стајало међу нама да ћу ја радити овај тужни, али неизбјежни посао. Јако му се свидео мој давни некролог Драгићу Бунчићу, једном од већих грешника из њихове групе. Пише ми, “запалио си му свијећу до неба”. (Кроз ову преписку, он је у цјелини нарочито, па чак и у појединим писмима мијешао родну ијекавшину са екавицом коју је усвојио од емигрантских другова). На неки начин ипак му је било стало до тога како ће остати запамћен и записан у свом народу, у причи о његовој прошлости, култури и политици. Група којој је у младости припадао, 1944. године имао је 25 година, своју је истину тако скупо платила да је сјећање на њу трајало у народу и прије него су се те приче дохватили хисторичари. За своје другове – трагичаре пише: “Вељко, Љубо и Илија никада себе нису сматрали ничим другим већ патриотима и никада им ни на крај памети није било да сарађују са непријатељем. Скуп околности које нису могли контролисати...” И Стево Косановић – Јабучар је био српски патриота, без остатка.

Задње писмо које ми је упутио је из 2010. године. Честитка за рођење кћери Јелене. И уз њу примјерен доларски чек. Такав је био овај наш Американац.

Осим личног дуга аутора, ми смо му у “Просвјети” и историјски дужници, јер да није било њихове слабашне побуне, питање је да ли би предратни шеф Илије Жегарца, Раде Прибићевић постао, барем формално, српски партизански првак и би ли у Глини настало српско друштво, на трагу Адамовог “Кола”. Јабучар је у честитци њеном предсједнику на избору за “Просвјету” написао: “Она је створена крвљу мојих другова, који изгубише животе у борби за бољитак свог народа...”

Петар Лађевић

Руско Матулић (1933-2015)

У Њујорку, тридесетог јула ове године, умро је велики Југословен, постојани борац за људска права, близак сарадник покојног Михајла Михајлова, сарадник и пријатељ Савеза Ослобођење и један од најреспектабилнијих изучавалаца и аутор библиографских студија о различитим изворима за стварање целовите слике о историји Југославије и југословенства. Он је, као политички емигрант, читав живот посветио интелектуалној и људској борби за демократску Југославију.

Руско Матулић је рођен у Сплиту 1933. године, у космополитској, југословенски опредељеној породици, а његов отац, Роко Матулић, блиски пријатељ Нике Бартуловића и Иве Андрића, у споменутом југословенском духу, васпитао је сина Руска. Самозатајни Руско, никада се није хвалио својим породичним педигреом и интелектуалним окружењем његове породице. Само понекад, неким од најближих пријатеља, знао је да исприча поједине згоде из свог детињства. Као на пример, када му је велики Иво Андрић, крајем тридесетих година XX века, тада југословенски амбасадор у Берлину, поклатио играчку, електрични аутомобил на батерије. Такође, ретко је спомињао како се Нико Бартуловић крио у њиховом стану у Сплиту, након бегу од Немаца из Београда, а из стана није излазио готово годину дана, док му нису средили италијанске документе. У тих годину дана боравка код Матулићевих, Бартуловић је написао књигу *Глас из јорућеј ірма*, коју му је постхумно објавило СКД “Просвјета” из Загреба.

Руско Матулић је био емигрант од своје једанаесте године. После пада Италије, породица му је избегла на Брач, где су му комунисти убили оца. Руско је са мајком доспео на Синај, у чувени логор Ел Шат, о коме је објавио своја сећања како би широј јавности показао да је тај логор, иако већински контролисан од стране југословенских комуниста, имао и онај други део који није био под њиховом контролом, у ком су се избегли определили за демократску Југославију. По затварању Ел Шата, Руско је преко Италије, Енглеске и Чилеа, коначно стигао до САД-а. У Сједињеним Државама је завршио електротехнику и до пензије је радио у *Кон Едисону*, као електроинжењер.

Током живота у САД, Руско се повезао са многим демократски одређеним Југословенима, пре свега, са групацијом везаном за *Нашу реч*, а оно по чему ће остати трајно упамћен јесте *Caddy* билтен, који је уређивао од самих почетака, о чему сведочи Михајло Михајлов: “Првих пар бројева *Caddy* билтена је уређивао бивши југословенски новинар Јаша Леви, а следећих преко седамдесет бројева, Руско Матулић из Њујорка, електроинжењер који се бавио и библиографијом литературе Југославије на западу и издао три књиге са том тематиком. Сплићанин и Хрват југословенске оријентације, Матулић је, сам самцат, више од једне деценије, скоро сваке вечери, самопожртвовано, и разуме се, бесплатно, радио на билтену. Након неколико година излажења *Caddy* билтена, према писању најутицајнијег интелектуалног гласила Америке, двонедељника *The New York Review of Books*, стекао је глас најбоље информисаног и крајње објективног издања о Југославији на западу.”

Захваљујући Русковом знању, енергији и љубави за Југославију, у овом билтену су забележена сва кршења људских права од стране тоталитарне власти тадашње социјалистичке Југославије, а *Caddy* остаје најзначајније сведочанство о прогону слободне мисли и политичких идеја тог времена. За читав свој рад имао је искрену подршку своје супруге Зоре.

Посебно место у раду Руска Матулића, заузима тротомна библиографија: “MATULIĆ, RUSKO: BIBLIOGRAPHY OF SOURCES ON THE REGION OF FORMER YUGOSLAVIA. – NEW YORK: COLUMBIA UNIVERSITY PRESS. – VOL. I, 1998., VIII, 441 P., VOL. II, 2007., X, 450 P.: VOL. III. 2013., IX, 332 P. – (EAST EUROPEAN MONOGRAPHS)”

У првој књизи библиографије из 1998. год. садржано је 12.578 библиографских јединица. У другој књизи из 2007, год. има 10.065 јединица, а у трећој из 2013, има 7.719 библиографских јединица. Свака од ове три монографије, структурирана је по истом принципу, а садржајно су подељене у осам поглавља: увод, додатне напомене, библиографија, непубликовани радови, географске карте, видео записи и аудио-визуелни прикази,

индекс аутора или уредника и предметни индекс. Са укупним бројем од 30.364 библиографске јединице, ове три монографије премашују све досадашње индивидуалне подухвате у овој врсти научног рада и истраживања. Садржај овог рада обухвата период од краја XVI века до наших дана, а списак обухваћених аутора иде од Бартола Кашића до савремених америчких историчара. Иза Руска Матулића остало је више хиљада књига, а све се тичу Југославије, као и његова огромна лична архива, везана за све аспекте његових истраживања. Оно што је он као посвећени појединац урадио, по обиму посла више изгледа као рад читавих института, а не само једног човека.

У овом кратком некрологу, немогуће је посветити се научној анализи Русковог рада, а његов рад то сигурно заслужује. И нека ово спомињање Руска и његовог посвећеничког рада, буде подстицај онима који ће у будућности проучавати и анализирати његову заоставштину и учинити је доступном свима који су заинтересовани за демократију и Југославију.

Имао сам част да упознам Руска Матулића, сада већ давне 1996. у Њујорку. Поклонио ми је фотокопије билтена и дуго смо разговарали о злу које је растурило Југославију. „Његова“ Југославија, нажалост, никада и није била створена, а демократија и слобода, трајно су биле и остале његов идеал.

Поштовани барба Руско, убеђених Југословена је било и без Југославије и у принципу, они су били нешто најбоље и најчасније што су ови простори имали. Ваш живот и дело представљају најбоље сведочанство. Ако је и у будућности не буде, нека буде слободе и правичности за све који живе на просторима силом разорене државе.

Прилози

Баци српске школе у Пакрацу 1915.

Боривој Чалић

Захарија Орфелин у Бечком дневнику 1772. године (Захарија Орфелин у европској лиџератури своја времена II)

- 1 Боривој Чалић, Захарија Орфелин у европској литератури свога времена, (у) Љетопис СКД Просвјета, Загреб, 2014, 168–178.
- 2 Владимир Симић, Захарија Орфелин и ликовна академија у Бечу. Прилог биографији, (у) Зборник Народних музеја, 21/2, Београд, 2014, 193–204.
- 3 Павле Васић, Захарија Орфелин и Јакоб Матиас Шмуцер, (у) Зборник за ликовне уметности, Матица српска, Нови Сад, 1977, 13, 251–259. Прештампано у ауторовој књизи Доба рококоа, Универзитет уметности, Београд, 1991, 125–132.
- 4 Лаза Чурчић, Последње две године живота Захарије Орфелина, у ауторовој књизи Књига о Захарији Орфелину, СКД Просвјета, Загреб, 2002, 369.

1.

Име Захарије Орфелина (1726–1785) и просветитељски напори овог ствараоца на подизању културног нивоа свог народа, били су још за његовог живота познати на разним странама учене Европе.¹ Признање Орфелиновом уметничком таленту и његовом графичком умећу, дошло је и кроз избор нашег гравера за почасног члана бакрорезачке академије у Бечу,² коју је водио најзначајнији оновремени бечки бакрорезац Јакоб Матијас Шмуцер (Jakob Matthias Schmutzer, 1733–1806).³ Претпоставља се да је Орфелин могао упознати Шмуцера још педесетих година 18. века те да је, приликом својих боравака у Бечу, у његовој радионици могао стећи основна практична знања о занатској страни бакрорезне вештине. Касније је код њега отискивао бакрорезе већег формата за које је његова преса у Сремским Карловцима била премалена. Везу с овим значајним ствараоцем, утицајним у бечким уметничким, па и друштвеним, круговима, одржавао је до краја живота. Управо је Шмуцер 1777. оценио и препоручио за објављивање Орфелинову Славенску и влашку калиграфију. Њему је поткрај 1784. Орфелин упутио и своје последње, предсмртно, писмо испраћујући новац који му је дуговао за отискивање бакрореза којима је опремио Вечни календар (1783).⁴

На своју нову уметничку титулу – “цесаро–краљевској резнаго художества академији член”, Орфелин је, несумњиво, морао бити веома поносан. Ту титулу укључио је први пут иза свог потписа на бакрорезу

- 5 Динко Давидов, Српска графика XVIII века, Матица српска, Нови Сад, 1978, 192.
- 6 В. Симић, Исто, 199.
- 7 В. Симић, Исто.
- 8 Д. Давидов, Исто, 304 и сл. 122.
- 9 *Wienerisches Diarium*, Nro 25, Mittwoch den 25ten März 1772, 5–6.

Wienerisches Diarium,
von Staats, vermischten und gelehrten Neuigkeiten.

Nro 25.

Mittwoch den 25ten März 1772.

Verlegt bey den von Ghelenschen Erben.

Свети Георгије с изгледом манастира Сенђурђа, који је израдио 1767. године. Примећено је да је за свој рад Орфелин као узор употребио управо Шмуцерове бакрорезе Свети Георгије с изгледом манастира Зографа на Светој гори из 1760. и Свети Георгије с изгледом манастира Дреновца у Славонији из 1761, на којима је примећено исто иконографско решење.⁵

Спајањем сликарске, бакрорезачке и вајарске академије поткрај 1772. у једну – академију уметности, постао је Орфелин члан и новоосноване академије. То је додатно учвршћивало његов уметнички углед.⁶ Почасни члан академије био је и карловачки архиепископ и митрополит Викентије Јовановић Видак.⁷ Управо се на антиминос, израђеном 1773. за Викентија Јовановића Видака, Орфелин први пут потписао као “обојих цесаро–краљевских академеј художеств член”.⁸

Из доба које је непосредно претходило интеграцији уметничких академија, потиче новински чланак у којем се, неочекивано, помиње и Захарија Орфелин.

2.

Један од главних бечких листова *Wienerisches Diarium*, новине које ће од 1780. постати *Wiener Zeitung*, известио је о редовној скупштини Цртачке и бакрорезачке акагемије (*Zeichnings – und Kupferstecherakademie*), одржаној 20. марта 1772. године.⁹

На том састанку у академији подељене су награде. Радило се, вероватно, о некој врсти годишњег конкурса, али није објашњено ко је имао право учешћа, да ли само студенти или и професори. Према једном каснијем прегледу награђених видљиво је да се конкурисало у четири категорије: за групу, акт, портрет и пејсаж.¹⁰ Прва награда за групу (Смрт светог Андрије) припала је Јохану Јакобеу (Johann Jacobe, 1733–1797), за два цртежа кредом, док је другонаграђени био Карл Конти (Karl Conti, 1740–1795). Обојица су били Шмуцерови студенти, а касније и професори академије. Јакобе је добио и прву награду за акт, док је друга награда припала Јохану Албертију (Johann Alberti).¹¹ У чланку се напомиње да су сва тројица рођена у Бечу.

Из новинског текста није сасвим јасно разумљиво, али изгледа да је уз ову доделу награда била организована и мала изложба радова пристиглих на конкурс. Наводи се, тако, слика Богородица с дететом и светим Јосифом, рад бечког капуцина Норберта Баумгартнера (Norbert Baumgartner, 1717–1773), коју аутор чланка упоређује с радовима италијанских сликара Маратија (Carlo Maratti или Maratta), Гвида Ренија (Guido Reni) и Коређа (Antonio Allegri da Coreggio). У чланку је такође поменут и Јохан Вајт Кауперц (Johann Veit Kauperz, 1741–1816), гравер из Граца, бивши студент бакрорезачке академије, који је послао свој рад Артемисија. Као предложак за ово дело послужила му је слика француске сликарке немачког порекла Мадам Тербуш (Madamme Therbouche, Anna Dorothea Therbusch, 1721–1782), познате, међу осталим, по портрету енциклопедисте Дидроа (Denis Diderot). Цео завршни одломак овог невеликог новинског чланка посвећен је Захарији Орфелину:¹²

Поред наведених дела, показана је Академији и Захарије Орфелина, рођеној Славонца, једна њером нацртана слика њреминулој архиепископа њејове нације. Заслуга овог човека ушлоико је већа, њошто је он својим њримеом, али и друћим средствима оживео своју нацију и њиме уметностима омоћућно њућ у њу. Доказ за њо су, између друћих ствари, и Живој Пејтра Великој, којеј је аутор Госј. Орфелин, и које је дело украсио својом руком са више од 100 вињета. Цртеш који чини част Академији окачен је у соби целокупних цртеша, као сјоменик њажње њрема њему.¹³

Тај кратак похвални текст¹⁴ показује да се за Орфелина, захваљујући Шмуцеру и чланству у тако важној уметничкој институцији, знало у Бечу. Открива се ту и понешто од уметничке атмосфере бакрорезачке академије и део оног круга стваралаца који су се око ње окупљали. Да ли је у том

10 Anton Weinkopf, *Beschreibung der K.K. Akademie der bildenden Künste*, Wien, 1783, 105.

11 О њему нема ближих података. Није уврштен у *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich* Konstantina von Wurzbacha.

12 "Nebst den erwähnten Stücken zeigte Herr Zacharias Orphelin, ein geborner Sklavonier, der Akademie ein mit der Feder gezeichneter Bildniß des verstorbenen Erzbischof seiner Nation. Das Verdienst dieses Mannes ist desto größer, da er durch sein Beyspiel sowohl, als durch andere Mittel seine Nation zu ermuntern, und den Künsten einen Weg dahin zu eröffnen trachtet. Ein Beweis davon sind unter andern das Leben Peter des Großen, wovon Hr. Orphelin der Verfasser, und welches Werk mit mehr dann 100 Wignetten, sämtlich von seiner Hand geziert ist. Die der Akademie verehrte Zeichnung ward in dem Zimmer der gesammelten Zeichnungen, als ein Denkmal der Achtung gegen ihn, aufgehenket."

13 Текст је превела проф. др Мирјана Д. Стефановић. Срдачно јој се и овде захваљујем.

- 14 Цео чланак је одмах прештампан и у *Prager gelehrte Nachrichten*, Zwenten Bandes, 2tes Stück, den 7. April 1772, 31–32.
- 15 Боривој Чалић, Прилози о Житију Петра Великог Захарије Орфелина, (у) Љетопис СКД Просвјета, Загреб, 2010, 268–269.
- 16 О околностима објављивања ове књиге в. Б. Чалић, Исто, 258–281.
- 17 Захарија Орфелин, приредио Б. Чалић, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2011, 78.
- 18 Владимир Симић, Захарија Орфелин (1726–1785). Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2013, 148. Иако се у новинском чланку помиње цртеж, вероватније је да је реч о бакрорезу, јер је Орфелин изабран у чланство академије као уметник у овој графичкој вештини.
- 19 Архиепископ и митрополит 1772. био је Јован Георгијевић.

друштву Орфелин имао пријатеље или бар познанике? Да ли је с њима водио разговоре о уметности, који су му, засигурно, недостајали у домаћој средини?

3.

Веома је занимљива чињеница да је у чланку поменуто Орфелиново најзначајније дело, његова књига о руском цару Петру Великом. Два обимна свеска у то доба још нису била изашла из штампе. У својој неилустрованој варијанти и без ауторовог имена појавиће се тек поткрај лета исте године.¹⁵ Само су особе из Орфелинове најближе околине могле знати за његову намеру да књиге опреми бакрорезним илустрацијама. Такво, потпуно довршено, издање било је готово тек 1774. године. Да ли би се податак, наведен у чланку, о више од 100 вињета, могао разумети само као сазнање о будућем изгледу књиге, онаквом каквог га је замислио аутор, или је новински информатор знао да је део илустрација можда већ био завршен?¹⁶ То су прве новинске вести о овој Орфелиновој књизи и са извесном сигурношћу могло би се претпоставити да су потицале од Јакоба Шмуцера. Било би драгоцено и када би се сазнало да ли му је Шмуцер можда помагао у прибављању предлога за илустрације или, преко својих веза, омогућио прецртавање с оригинала у бечком Минцкабинету, као што Орфелин помиње у предговору Житију Петра Великог.¹⁷

Од изузетног значаја је помен још једног Орфелиновог дела, његовог, данас непознатог, бакрорезног портрета архиепископа и митрополита Павла Ненадовића. Тај портрет, пише у чланку, био је изложен у просторијама академије и чинио је част тој институцији. Тим чином одавало се признање и аутору, те његовим напорима усмеренима и на уметничко оплемењивање и уздизање свог народа. Из стилизације новинског текста чини се да се овај портрет у академији налазио већ извесно време. Због тога је сасвим основана и претпоставка да је реч баш о оном делу које је, према статуту, Орфелин морао да приложи на оцену савету академије и на основу којег је изабран за њеног члана.¹⁸ У прилог томе могла би да говори и чињеница да се у години Орфелиновог пријема у академију на првосвештеничком трону Карловачке митрополије налазио управо Павле Ненадовић. Уметникова одлука да за овај иницијацијски испит одабере лик свог покровитеља изгледа, стога, сасвим логична.¹⁹ Орфелинов портрет Павла Ненадовића дуго је красио зидове бечке уметничке академије. У њеној библиотеци тај “образ” видео је 1842. Георгије Ј. Петровић и то је до сада било једино познато сведочанство о

његовом постојању.²⁰ Остаје нада да ће се, једном, негде, пронаћи и овај Орфелинов бакрорез.²¹

Бирајући Захарију Орфелина за свог почасног члана, учинила је бечка академија и сасвим особену почаст целокупној српској култури.

20 Г. Ј. Петровић *Нешић о художеству с крајним пољедом на нас Србље*, (у) Српски народни лист, Пешта, 1842, бр. 16, 126.

21 Динко Давидов (Исто, 20), написао је да је тај портрет "недавно пронађен у Народном музеју у Будимпешти", позивајући се, при том, на властити навод у каталогу *Портрети Срба XVIII века*, Галерија Матице српске, Нови Сад, 1965, 133 и 147, мада је онде реч о бакрорезном портрету Павла Ненадовића који је по цртежу Теодора Крачуна израдио будимски гравер Јохан Филип Биндер (Johann Philip Binder). Портрет је као Крачун/Биндеров рад описао у каталошком делу своје књиге *Српска графика XVIII века*, 373, бр. 155.

Боривој Чалић

Тестамент Вуковарке Ружице Петровић из средине 18. столећа

- 1 И од оваквих докумената, сачуваних у архиви новосадског магистрата, исплео је Васа Стајић јединствену и непоновљиву историју Новог Сада.
- 2 Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad, Osijek, 1993, 179; В. и Душан Поповић, Срби у Срему до 1736/7, Српска академија наука, Београд, 1950, 201.

Тестамент је, по својој природи, документ приватног живота. У њему се своди завршни животни рачун. Написан је, најчешће, специфичним, формалним, правничким језиком којим је сакривена и заклоњена готово целокупна особа која га саставља за случај своје смрти. Тај документ не говори о каквој се личности ради, каквог је била карактера или спољашњости, какве судбине, већ искључиво о томе шта је поседовала и како и коме тај посед распоређује након своје смрти. Често, међутим, из бројних докумената ове врсте пропламсавају искре животне стварности, које омогућују да се много тога, ипак, открије, повеже и сазна. Јер, као сваки истински документ, оверен печатом аутентичности, и наизглед сувопарни инвентар имовине, активе и пасиве, скрива често интригантне и узбудљиве животне драме, понекад на граници вероватности, а неретко достојне литерарне обраде.¹

О Ружици Петровић, вуковарској житељки, не зна се данас скоро ништа. Да почетком друге половине 18. века није пред сведоцима изјавила своју последњу вољу, не би се знало ни толико. Њен супруг Лука преминуо је пре ње, али није познато када. Лука је живео у Вуковару 1736. године. Ту је забележен приликом пописа становништва као Лусса Petrovič. Био је трговац и имао је 5 мотика винограда.² С обзиром да се не наводи да је отац породице, што је, иначе, навођено приликом пописа, могло би се закључити да је тада био нежењен, односно, с обзиром да је имао сина Игњата, да је вероватно био удовац.

Тестамент Ружице Петровић није датиран. Исписан је две странице (1аб) једног табака папира, и у њему је она поднела рачун о својој имовини. Чини се да је знала или осећала како ће иза њене смрти доћи до спора, те је зато своју последњу вољу адресирала на архиепископа и митрополита Павла Ненадовића, уздајући се у његов врховни ауторитет. Из помало полемичког тона тестамена могло би се закључити да је очекивала да ће њен пасторак Игњат оспоравати њен “тастамен” па се посебно трудила да материјално обезбеди “мога Ђурђа”, за којег се касније дознаје да је био њен нећак, и који је без плате служио у њеној кући петнаест година. Неспоразум је, очито, започео још за њеног живота, а добио је изгледа и свој судски ток. Све је то убрзало њену смрт.

Није познато када је Ружица преминула. Свакако, пре 21. јула 1753. године. Тог дана су Теодор Петровић, варошки кнез Стефан Чупић,³ Мартин Левентић,⁴ Јован Тењац⁵ и други вуковарски грађани, након што су преко даљског провизора примили писмо од архиепископа и митрополита,⁶ написали свој меморијал и послали га по Ђурђу у Сремске Карловце. Потврдили су наводе у тестаменту и оснажили своје сведочење, препуштајући карловачком првосвештенику да пресуди у овом спору. У митрополијском двору писмо је запримљено 23. јула.

Писмо ове групе грађана открива и један, наоко, ситан детаљ. Међу сведоцима тестамена и потписницима писма налази се и католик Мартин Левентић. У то рано просветитељско доба, сама ова чињеница сведочи о толерантном ставу једне вишенационалне и вишеконфесионалне провинцијске вароши у успону. У свом настојању да се одржи последња воља преминуле суграђанке и да млади Ђурађ не буде закинут за наследство, посведочили су вуковарски грађани и снажно морално начело: “ми од срца јесмо ради между свакима љу(д)ма, којелиго национа буди, мир учинити, колми паче наши(м) присно сро(д)ним. Обаче нест праве(д)но јединого дигнути а другаго погазити.”

Није познато како је овај спор завршио. Више то, заправо, није ни пресудно. Захваљујући њему одшкринут је прозор у прошлост. Отворила се могућност да на незнатни део, углавном непознате, вуковарске свакодневице средином 18. столећа падне тек малени трачак светлости.⁷

1.

Тастамен[т] смртни⁸

Како ја Ружица, супруга г[о](с)[по]дара Луке Петровића пред ниже потписати све(д)оци оста[в]љам аманет Б[о]жји општем оцу и заштититељу г[о]с[по]дину архиепископу и митрополиту Павлу Ненадовићу, да моје си-

- 3 У попису 1736. наведен је као кројач; имао је четири мотике винограда. В. I. Mažuran, *Isto*, 179.
- 4 Био је ужар; имао је једну краву и осам мотика винограда. В. I. Mažuran, *Isto*, 181.
- 5 Обављао је 1756. дужност епитропа. В. Димитрије Руварац, Српска православна митрополија карловачка око половине XVIII века, У Ср. Карловцима, 1902, 30.
- 6 Писмо није сачувано у овом архивском спису.
- 7 Документи се чувају у Архивској збирци Музеја српске православне цркве у Београду, сигн. 9249. Захваљујем се и овде управнику Музеја Владимиру Радовановићу и кустосу Радмили Петронијевић на помоћи коју су ми пружили у раду.
- 8 Оба документа доносе се у фонетској транскрипцији савременом српском ћирилицом. Слова писана изнад реда спуштена су у ред у округлим, а изостављена слова додана су у приређивачевим угластим заградама. Документи су интересантни и по

Од Ђурђа Гавриловића¹¹ кирије на по(д)рум што је вино држао 012

Од Тодора Бабина кирије на кућу.....006

Од Ђурђа Чарубије кирије 005

Од Мијаила Свирача и Глише Рељића узео за шталу и за башту.....015

које и данас могу посве(д)очити.

И донела сам 14 акова ракије и од ове ракије про(д)ао је Брашнаревници 4 акова, сума.....044

А 10 акова Игњат источио у табору на теђија.

И донела сам 8 акова вина, сваки ми је аков вина плаћан по дукат. И он није дао про(д)ати, веће је попио и све те више именовате новце.

Јест учинио мој г[о](с)[по]д[а]р у пет стотина форинти, која сума у тастаменту и сада стојит, ако би он пре умрео, да ја могу примити више именовату суму. И на то сам била пристала.

И после тастамента јест продао Ђурђева 4 вола, д(в)а у Негославце, а два Врдовчевим, и узео за њи[x] 090.

Продао Ђурђев виноград у Шуљму Станку Милинковићу, и две каце и узео је 060.

И коњ и таљиге Ђурђеве служио нас дванаест година и ко(д) нас је скончао, коштовао је тридесет форинти.

И Ђурђеви[x] десет дугмета с[ин?]ликама у којим јест на ка(н)тар литра сребра и дао је мој го(с)подар Скокићем за свој дуг и то је све Ђурђева очевина које на мојој души носити нећу нити је код мене.

И за пет година што су моји шљивици родили све је мој г[оспо](д)[а]р примао себи. И за више не знам, окром што је купио један казанчић за ше[зд]есет фо[ри]нти.

И донела сам мо(м)е г[оспо](д)[а]ру пол исета¹² и фртаљ во(д)енице за које смо платили деведесет фо[ринти] и служила нас та воденица дванаест го(д)ина.

И на садању годину испекла са(м) 22 акова ракије од моји[x] шљива и од ове ракије потрошена су 4 акова у кућу. А друго Салић све однео у свој подрум без никакова узрока ни питања.

У којем ја всенижајшаја рабиња припа(д)ајем ка с[ве]тим стопам нашега архипастирства да праведно примите у светејше руке ваше.

И од ва сего сиромаштва мојега остављам мојему Ђурђу од готови[x] новаца с његовом очевино(м) да се намири двеста и педесет фо[ринти].

Ако ли се не би његова очевина наплатила да се из мог капитала изда Ђурђу двеста и педесет форинти.

И на Обрадовци воћњак и ливаду, и на Милковци ливаду, и ко(д) вароши башту и воћњак, и моје п[о] куће и посуђе остављам моме Ђурђу. А проче све што колико буде мога сиромаштва, све да при(м)и г[оспо](д)[и]н

9 пленипотенцијал – опуномоћеник; овде вероватно у значењу адвокат.

10 У попису 1736. стоји да је отац породице. Поседује једног коња, ливаде три косца и три мотике винограда. В. I. Mažuran, *Isto*, 181.

11 Имао је 1736. једног ожењеног сина или брата, једног коња, једну краву и две мотике винограда. В. I. Mažuran, *Isto*, 183.

12 хисе, тур. – део, удео (у власништву)

13 Уз потписе се налазе и четири печата.

14 Треба вероватно: прокуратора.

Архиепископ, како зна(д)у за моју душу нека исправе и аманет Б[о]жији. Да провидите за мога Ђурђа који је служио петнаест го(д)ина без никаква најма и пого(д)бе.

Сему тастаменту ми долу по(д)писати бољшаго ради верованија свидетељствујемо.

Евтимије Попови(ћ) паро(х) ву[ко]в[арски]

Максим Поповић паро(х) ву[ко]в[арски]

Јован Војновић паро(х) ву[ко]в[арски]

Мартин Левентић

+ Јован Тењац

+ Ђорђије Поповић

Стефан Чупић кнез вуковарски с мојим ешкутом Лазом¹³

2.

Преос[ве]штењејши и високо достојњејши Г[осподи]не Г[осподи]не Архиепи(с)копе и Митрополите, нам же всемило(с)тивеј(ш)и г[осподи]не

Препокорњејше просимо милости и благо(с)ловенија от нашега високо преос[ве]штенства, да неби у замерности били за сије извести(је) које јесмо прежде јавили вашем високо пре[о]с[в]ештенству, ког(д)а смо били у намастиру Прибиној Глави, за престављшујуси Ружицу, супругу г[оспо](д)[а] ра Луке Петровића, да јеј јест неправед(д)но суђено. А по информи Салића Антуна и прокатора¹⁴ Денковића, на који суд није хотела склонити се ни престати и од великије деспарације јест смрт своју имела, како и пре(д) нама јест показала, и на смрти свој јест показала и нас молила да јеј напишемо тастамент на ваше високо преос[ве]штенство да бисте јеј били отац и благо(д)атељ за јеја сиромаштво, како тастамент показујет. И не само ми да свидетељ(с)твујемо по лице мери, но по правди. Сва цела варош покажет может како у тастаменту пишет да јест истина, којег са(д)е пошиљемо по њену нећаку именом Ђурђу вашем преос[ве]штенству ипак други тастамент, којег јест оставио покојни Бела Рајковић свому нећаку, више реченом Ђурђу, који јест служио 15 го(д)ина без никакве плаће и наука. Нити му да(д)у плаће нити очевине. Будући када смо видели да јест неправедно, отишли с(м)о г[оспо](д)ину пленепотенцијалу и равноје били ш њиме више речени прокуратор, и дали смо копију на латински преписа-

то, како у сему тастаменту гласит. И ког(д)а су видели таки су суд први покварили, и момчету више су давали три ливаде и полак ракије са(д)ање и да укуп исплати Игњат колико се стоји. И на то момче није хотело пристати него је одговорило г[оспо](д)[и]не ја престати не могу ни по један начин да бисте ми и све дали, како у тастаменту пише, докле го(д) не отидем г[оспо](д)[и]ну архиепископу и како они нађу да јест заправо, ја ћу на оно престати. У којем јест рекао више речени прокуратор а ти иди вашему митрополиту да видим што ћеш више добити. У том јесмо очекивали ваше преос[ве]штенство нашега пришествија. И кога јуче јес(м)о примили преко г[оспо](д)[и]на провизора даљског всемилостивејши указ, што бисмо ми хр[и](с)тијанскују должно(с)т учинили, и мир между Игњатом и Ђурђем, ми од срца јесмо ради между свакима љу(д)ма, којелиго национа буди, мир учинити, колми паче наши(м) присно срод(д)ним. Обаче нест праве(д)но јединога дигнути а другог погазити. А најпаче како ваше високо преос[ве]штенство расудили будете. Тако смо ми ради и за попа Јевтимија ваше преос[ве]штен(с)тво, што јест доношеније није истино нити праведно, нити његова једнога слова море се наћи. Нити је винан, токмо точију само случило се с прочими с[ве]штеници кога тастамент писат. За које ми все нижајши раби вашег високо преос[ве]штен(с)тва целујемо вашу с[вја]тују десницу и истије стопи ваше и просимо милост и бл[а](г)[о]словеније.

Теодор Петровић
 Стефан Чупић
 Мартин Левентић, римскога закона
 Јоан Тењац
 и с прочими г[о](с)подари вароши вуковарске

Јулија 21 1753

Боривој Чалић

Осјечки протопопијат 1759. и 1767. године

1 Милорад Мишковић,
Осјечкопољска и
барањска епархија, (у)
Први шематизам
Епархије
осјечкопољске и
барањске, Даљ – Бео-
град, 2009, 17.

2 С[лободан] Г.
М[илеуснић],
Осјечкопољска
епархија, (у)
Енциклопедија
православља, 2, Савре-
мена администрација,
Београд, 2002, 1384.

3 Митрофан Шевић,
Један прилог за
животопис Герасима
Радосављевића, (у)
Српски Сион, У Ср.
Карловцима, 30. но-
вембра 1897, бр. 49,
724–825.

Осјечко поље, простор у међуречју Драве, Дунава и Вуке, чинило је у 18. столећу у црквено–административном погледу Осјечкопољски протопопијат који је, осим града Осијека, обухватао и села Сарваш, Бијело Брдо, Аљмаш, Ердут, Даљ, Борово, Трпињу, Бршадин, Веру, Боботу, Пачетин, Тењу, Допсин, Копривну, Бекетинце, Погановце, Мартинце и Чепин.¹ То подручје је током времена припадало разним епархијама Карловачке митрополије, да би коначно било припојено Сремскокарловачкој архидијезеци након смрти пакрачко–славонског епископа Софронија Јовановића (1757).²

Дотадашњи егзарх владике Софронија, Герасим Радосављевић, прешао је у службу архиепископа и митрополита Павла Ненадовића и као митрополитски егзарх наставио да обавља свој канонски рад. Герасим Радосављевић рођен је 1721. у Славонском Кобашу; био је пострижник манастира Хопова, а за свештеника је рукоположен 1747. у Пакрацу. За време своје службе боравио је као егзарх у епископском двору у Осијеку. Обилазио је парохије и храмове, а приликом визитација оставио је бројне записе у црквеним књигама. Архиепископ и митрополит произвео га је 1770. за хоповског архимандрита. Умро је следеће године, док се налазио на путу, у манастиру Шишатовцу и онде је сахрањен.³

Архиепископ и митрополит Павле Ненадовић (1701–1768, митрополит од 1749), био је способан организатор. Уложио је много труда не само у канонско и административно уређење Карловачке митрополије, већ и у поправљање прилика у народном животу, градњу цркава и оснивање школа.

На трагу такве његове активности може се разумети и попис осјечког протопопијата који је, приликом једне од својих канонских визитација, сачинио егзарх Герасим 1759. године. По начину како је описана свака парохија, у једнаком редоследу података, уочљиво је да је то урађено према припремљеном обрасцу. Вероватно је таква наредба, с већ унапред заданим питањима, стигла из Сремских Карловаца, да би се постигла једнообразност и прегледност. Драгоцене информације о парохијама осјечког протопопијата, мада кратке и сведене, постале су таквим поступком упоредиве и самерљиве. Записано је које је посвећење сваке од цркава и какво је њихово стање, да ли цркве имају антиминос и ко их је посветио, имају ли мирâ и јелеја, какве су црквене посуде, описано је стање порте, гробља и крстова. Наведена су, затим, имена свештеника, да ли су канонски постављени, тј. да ли имају синђелије и од кога су и када издане, знају ли свештеници исповедање вере и да ли имају прописане књиге. Забележено је и стање у вези школа, а проверено је и како се води црквена администрација. Егзарх је био овлаштен да издаје налоге за отклањање уочених мањкавости и неправилности, па је, тако, одмах заповедао црквеним одборима да раде на отварању школа или припремању градње нових цркава.

Вероватно на основу сличне наредбе и, како је видљиво, такође према унапред заданом обрасцу, своју *Шћецификацију* о свештеницима осјечког протопопијата начинио је 1767. осјечки протопрезвитер Јован Николић. У том прегледу доносе се подаци и о месту рођења сваког свештеника, те о времену њиховог постављења у поједину парохију. Из овог документа посредно се понешто може закључити о бројности парохијана, али и о економској снази појединих парохија. Занимљиво је, на пример, да Трпиња има чак шест свештеника.

Списи Герасима Радосављевића и Јована Николића, сачињени у блиском временском распону од свега неколико година,⁴ у синхроним се читању складно допуњују. Њима се, истовремено, допуњују оскудне и шкрте вести о осјечком протопопијату и остављају драгоцене подаци о овом подручју у другој половини 18. столећа.⁵

- 4 Ове документе у понеким детаљима употпуњује извештај о осјечком протопопијату из 1766. године. Уп. Димитрије Руварац, Српска православна митрополија карловачка око половине XVIII века, У Ср. Карловцима, 1902, 52–53.
- 5 Оба документа доносе се у прилогу у фонетској транскрипцији савременом српском ћирилицом. Слова писана изнад реда спуштена су у ред у округлим, а изостављена слова додана су у приређивачевим угластим заградама.

6 Музеј Српске православне цркве Београд, Архивска збирка, бр. 9288.

7 Прецртано.

1. Протопопијат осечки⁶

1. Варош осечкаја

Црков Успенија Прес[ве]тија Б[огоро](д)[и]ци, от камена созданаја. Внутр во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос посвештен блаж[еночившим] епископом Софронијем Јовановићем лета 750го јану[арија] 1го у Пакрцу и издат. Мира и јелеа имејет. Црков внутра с темпло(м) неуправита, но ко(д) мајстора дела се тех. Порта и гробије оградито, кр[с]тови водрузити. Прото-презвитер често приходи.

1. Паро(х) Јевтимиј Дамјанови(ћ), си[н]гелију от с[ве]то почившаго еп[ис]копа Софронија Јовановића, 750го ное[мврија] 16го у Осеку издатују имејет, ортодоксос знајет, пјат повељвајем(х) књиг имејет.

2. Паро(х) Сава Поповић (у табору), си[н]гелију от с[ве]то почившаго еп[ис]копа Софронија Јовановића, 751го ное[мврија] 16го у Осеку издатују имејет, ортодоксос знајет⁷

3. Парох Арсениј Гавриловић си[н]гелију от њих високо прео(с)[вештен]ства и ексц[еленцији] г[оспо]д(и)на Архи[епископа] и митрополита Павла Ненадовића 758. у Пакрцу издатују имејет, ортодо[ксос] знајет, 5 књиг имејет.

Протокол добре пишут.

Магистер Јован Теодоро[вић], ортодоксо[с] не знајет, детеј учит 21, плаћу от обштества 70 f имејет.

2. Село Бршадин

Црков С[ве]то архангелска, на каменом фундаменте от дрвета воздвигнута, нова, посвештена и управита во всем разве темпла. Внутре во олтаре на с[ве]тој трапезе антиминос пос[ве]штен еп[ис]копом Софронијем Јовановићем 750 лета јануар[ија] 11го в Пакрце и издат. Мира и јелеа с[ве]таго имет. Порта и гробије оградито, кр(с)тови водрузити.

1. Парох Козман Попови(ћ), си[н]гелију парох[ијску]ју утврждају от с[ве]то почившаго еп[ис]к[опа] Софронија Јовановића 752 ауг[уста] 16го у Осеку издатују имејет, ортодо[ксос] знајет, от 5ог повељ[вајемих], књиг служабника не имејет, народ јакоже известисја учит. Законопреступства не обретајет сја. Протокол пишет. Умирајушти(х) без наследја не било. Прото-презвитер приходит.

3. Село Пачетин

8 Недовршено.

Црков С[ве]таго Николаја, на каменом фундаменту от дрвета воздвигнута, нова, освештена. Внутре во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос пос[ве]штен почивши(м) еп[ис]ко[пом] Софронијем Јовановић[ем] 750 јану[арија] 31го у Пакрцу и издат. Мира и јелеја с[ве]таго имејет. Сосуди црковни добри. Порта и гробије оградито, кр(с)тови водрузити. Школи и магистера не имејет, жеже наредба сотворисја имети. Ев[ан](г)[е]лија в цркви не имејет.

1. Протопрезвитер Јован Мирковић, си[н]гелију утврђајуштују от почи(в) [шаго] еп[ис]к[о]па Софронија Јовановића 749 но(в)е[мврија] 1го у Осеку изданују имејет и вторују си[н]гелију протопопскују от помјанутаго еп[ис]к[о]па 751 деке(м)[врија] 8го у Пакрцу издатују имејет, ортодоксос [...]⁸

2. Парох Теодосиј Попови(ћ), си[н]гелију от почившаго еп[ис]к[о]па Софронија Јовановића 749го но(в)е[мврија] 1го у Осеку издатују имејет, ортодоксос знајет но подобре, от 5 повељ[вајемих] књиг служабника не имејет.

Протокол не добре пишут. Народ јакоже известитсја учит. Умерши(х) без наследија не било. Законопреступства не обретајет сја. Григориј Павлов жену именованом Утву отерао от себја без закона, она нигди у Бачкој или Банату са другим мужем живит.

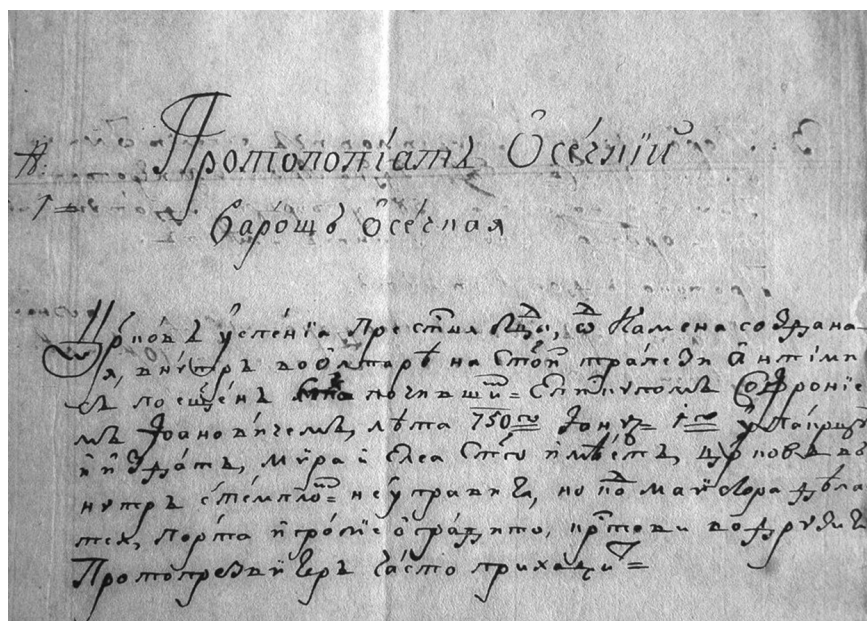
3. Парох Теодор Мркшић парохију своју оставил и отишел гделибо не знајет сја.

4. Село Бобота

Црков С[ве]таго великомученика Георгија, на дрвеном фундаменту, от дрвета воздвигнута, стара, освештена. Внутра во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос освештен с[ве]топочившим еп[ис]ко[пом] Софронијем Јовановићем 750 јану[арија] 11го у Пакрцу и издат. Мира и јелеја имејет. Гробије и порта оградито. Школи и магистера не имејет, жеже наредбу сотворихом имети. Законопреступства необретајет сја. Умерши без наследија не било. Протопрезвитер често приходит.

1. Парох Адам Крстић, си[н]гелију парохију утврђа [јуштују] от почившаго еп[ис]к[о]па Софронија Јовановића 749 но(в)е[мврија] 1го у Осеку издатују имејет, ортодоксос не знајет, от 5 повељвае(м)[их] књиг служабника не имејет.

2. Парох Филип Романић, си[н]гелију от почившаго еп[ис]к[о]па Софронија Јовановића 756 окто[мврија] 30го у Осеку издатују имејет, ортодоксос знаје(т), от 5 повељвајемих(х) служабника не имејет

3. Парох Дамјан Стојчевић, си[н]гелију от њих високо прео(с)[вештен]ства г[оспо]д(и)на архи[епископа] и митрополита Павла Ненадовића 758 јунија 30го у Карловци издатују имејет, ортодок[сос] не знајет, от 5 повељваје[мих] књих катехисиса и служабник[а] не имејет. Протокол не добре пишу(т). Народ јакоже известаштасја учат.

5. Село Трипња

Црков Вознесенија Г[оспо]дња, на каменом фундаменту од дрвета воздвигнута, нова, освештена, кубетом и предверијем неуправита, жеже наредбу сотворихом управити. Внута во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос пос[ве]штен почивши(м) еп[ис]ко[по]м Софро[нијем] Јовано[вићем] 750 јану[рија] 11го у Пакрцу и издат. Мира и јелеја с[ве]таго имет. Внута в проскомидији умива[лница] и кр(с)тилница имет. Порта и гробије оградито и кр(с)тови водрузити. Законпреступства не обретајет сја. Умерши(х) без наследија не било. Протопрезвитер приходит и визиту црковну исполњаје(т).

1. Паро(х) Јован Николић наместник, 749 но(в)е[мврија] 1го у Осеку издатују имејет, ортодо[ксос] знаје(т), пја(т) књиг имејет.

2. Паро(х) Гаврил Попов си[н]гелију от почившаго еп[ис]к[о]па Софронија Јовано[вића] 752 ауг[уста] 16го у Осеку издатују имејет, ортодо[ксос] знаје(т), 5 повељвајем(х) књиг имејет.

Протокол добре пишут. Народ јакоже известиштасја учат.

6. Село Ердут

Црков Св[е]ти(х) архистратигов, на каменом фундаменту от дрвета воздвигнута, нова, не освештена, темплом и предверијем не управита, јеже наредбу и уговор сотвори(х) о управљенију. Внутра во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос пос[ве]штен почившим епи[с]к[оп]ом Софронијем Јовановић[ем] 750 јану[ара] 11го у Пакрцу и издат. Мира и јелеја с[ве]таго имејет. Дарци не добре, јеже изменити надлежи(т). Порта [и] гробије неоградито и кр(с)тови неводрузити. Законопреступства необретајет сја. Умирајушти(х) без наследија не било. Протопрезвитер приходит.

1. Паро(х) Василиј Вукови(ћ), си[н]гелију от почившаго еп[ис]к[оп]а Софронија Јовановића 750 маја 16го у Пакрцу издатују имејет, ортодо[ксо]с не знаје(т), од пјат повељ[вајемих] књиг катихисиса и служебника не имејет. Протокол не добре пишет. Школи и магистера не имејет јаже уредбу сотвори(х)[ом] имети.

7. Село Вера

Црков Благовештенија Пр[е]с[ве]тија Б[огоро](д)[и]ци, на дрвеном фундаменту от дрвета создатаја, весма стара и скоро пала, издрта, прокисујет, освештена. Внутра во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос посвештен с[ве]то почив[шим] еп[ис]к[оп]ом Софронијем Јованови[ћем] 750 јану[арија] 11го у Пакрцу и издата. Мира и јелеја с[ве]таго имејет. Црковни сосуди сут. Порта и гробије неоградито и кр(с)тови неводрузити.

Свештеника парохијалног не имејут но боботски с[ве]штеник служит. Школи и магистера не имејет. Законопреступства не обретајет сја. Умирајушти(х) без наследија не било.

Црков

наново управити, уговор сотвори(х) и предводителји сему делу Б[о] жијему ниже именовати хр[и]с[ти]јане избрахом и за епитро[пе] поставихо(х) на које кљатвено обешташасја и тако по(д)писујут сја и својеручно утврђају

9 Нечитко.

1. Мијат Босиочић
2. Бошко Липовац
3. Марко Максимов
4. Петр Максимов
5. Илија Станојевић
6. Јоцко Андријев
7. Тимотеј Божић
8. Кр(с)та Шобић
Атанацко Дмитро(в)

8. Село Тења

Црков С[ве]таго Николаја, на дрвено(м) фундаменту о(д) дрвета воздвигнута, весма стара и опала, прокисујет и паденију прети(т), освештена. Внутра во олтаре на с[ве]тој трапези анитиминс посвештен с[ве]то почи(в) [шим] еп[ис]к[опо]м Софронијем Јованов[ићем] 750 јануа[рија] 11го у Пакрцу и издат. Мира и јелеја с[ве]таго имејет. Сосуди црковнија и дарци добри сут. Порга и гробије неоградито, кр(с)тови неводрузити. Протопрезвитер приходит.

1. Паро(х) Јован Радивојевић, си[н]гелију не имејет, жеже приказато имети, ортодоксос знаје(т), от пја(т) повељвајем(х) књиг служабника не имејет.
2. Паро(х) Василиј Јованов[ић], си[н]гелију от почившаго еп[ис]к[о]па Софронија Јованови[ћа] 755 сеп[темврија] 30го у Осеку издатују имејет, ортодоксос не добро знајет, от 5 књиг служабника не имејет.
3. Паро(х) Кирил Јованов[ић], вдов, си[н]гелију от почившаго еп[ис]к[о]па Софронија Јованови[ћа] 754 окто[мврија] 24го у Осеку издатују имејет, ортодоксос знајет, о(т) 5 повељвајем(х) књиг служабника не имејет.

Протокол не добре пишут. Црков и олта(р) непогано држа(т).

Ђакон Симеон Поповић ортодоксос не знајет, књиг повељвајем(х) не имејет. Поп Јован нечинот[...]⁹ опходитсја. Школу не имејет, но поп Кирил учи(т) детеј 25. Плаћу ни о(т) обштества ни о(т) детеј не имејет.

Но на ново уредбу сотворихом, школу направити и плаћу от обштества да имејет.

Црков

новују управити и воздвигнути о(д) камена, јест погодито прошлих лет и контракт сочинит, тако сад уговор сотворихом и пре(д)водитељи сему делу

Б[о]жијему ниже именовати хр[и](с)тијане избрахо(м) и за епитропе поставихо(м) да касу собирају(т) и должно да испуњај јакоже и кљатвено обештасасја, на које и подписују(т) и својеручним кр(с)тови со утврђувају

1. Давид Биволчевић
2. Вук Подбарац
3. Лука Ешкут
4. Сава Ешкут
5. Радиша Прњаворац
6. Нестор Ћусић с прочим обштеством

9. Село Копривна и Допсин

Црков Рождества Прес[ве]тија [Богородици], каменаја, наново репарирата, не освештена. Внутра во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос стар, посвештен с[ве]то почивши(м) блажењејшим патријархом Арсенијем Чернојевиће(м) 1672 м[есе]ца и дња кога посвештен не знајет сја. Проско[мидији], умивалници, кр(с)тилници не имејет, предверије(м) неуправита жеже. Уре(д)бу сотвори(м) управити.

С[ве]штеника не имејет, но чепински пароси служат.

10. Село Будимци

Црков Вознесенија Г[оспо]дња, на камено(му) фундаменту сооружита, о(д) дрвета воздвигната, нова, не ос[ве]штена. Внутра во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос пос[ве]штен почивши(м) еп[ис]к[опо]м Софронијем Јовано[вићем] 750 сеп[темврија] 10го у Пакрцу и издат. Мира и јелеја с[ве] того имејет. Црков внутра патосата, но с темплом јеште неуправита, које мајстор делаје(т). Гробије и порта оградита. Школи и магистера не имејет, жеже наре(д)бу сотвори(м) имети.

1. Паро(х) Игњати[је] Стефанови(ћ), си[н]гелију о(т) почившаго еп[ис]к[о]па па еп[ис]к[о]па Софронија Јованови[ћа] имејет 752 сеп[темврија] 2го у Пакрцу издатују, ортодоксос не знајет, пјат повељва[јемих] књих имејет, но не читајет.

Протокол не пише(т). Законопреступства на обретајет сја. Умерших без наследја не било.

Протопоп приходит.

10 Музеј Српске православне цркве Београд, Архивска збирка, бр. 9335.

11 Више пута у тексту јавља се овакав, икавски, облик, што се може разумети као утицај локалног народног говора.

11. Село Чепин

Црков С[ве]тих архистратиг(в), на каменом фундаменту, о(д) дрвета воздвигнута, нова, не освештена. Внутра во олтаре на с[ве]тој трапези антиминос нов с бла[а]гословенијем њих високо преосв[ештенств]а и ексц[еленцији] г[оспо]д[ин]а архи[епископа] и митропо[лита] Павла Ненадовића и пос[ве]штен прежде еп[ис]ко[по]м бачким Мојсејем Путником 759 деке(м)[врија] 22го у Ка[р]ло[вци] издат. Мира и јелеја с[ве] таго имејет. Проско[мидију], умива[лницу] и кр(с)тил[ницу] имејет. Црковни сосуди добри суг, но с темплом и молераје(м) јеште неуправита, јеже угово[р] сотворихом управити. Порта и гробије неоградита и кр(с)тови неводрузити. Школу имејут, но магистра и детеј не имејут, јеже им повељено имети. Законопреступства не обретаје(т) сја. Умерших без наследија не било.

Протопоп приходит но не често.

1. Паро(х) Симеон Панић, си[н]гелију от почившаго еп[ис]к[о]па Софронија Јовано[вића] 754 марта 1го у Пакрцу издатују имејет, орто[доксос] не знаје(т), от пјат повељ[вајемих] књиг служабника не имејет.

2. Паро(х) Адам Папрић, си[н]гелију о(т) њих високо преосв[ештенств]а и ексц[еленцији] г[оспо]д[и]на архиеп[ископа] и митрополита Павла Ненадовића 758 јунија 14го у Ка[р]ло[вци] издатују имејет, ортодо[ксос] не знајет, пјат повељвајем(х) књиг не имејет. Народ јакоже известишасја учат.

Герасим егзарх

2.

Шпецификација

с[ве]штеников протопопијата осечкаго, где и в којим мест[ам] рождени, и когда који цркви за пароха постављен¹⁰

1. Варош Осек

1. Сава Јовановић наместник, рожден суштаго места у предели комитата вировитичкаго, пристављен цркви¹¹ осечкој за парохијалнаго с[ве]штеника јула 2го 750го.

2. Јевтимиј Дамјановић рожден осечкија вароши предела комитата вировитичкаго, пристављен циркви осечкој за парохијалнаго с[ве]штеника ноем[врија] 16го 751го года.

3. Сава Поповић рожден у Трпињи у пределе комитата сремскаго и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника цркви осечкој марта 5го 764го года.

2. Село Чепин

4. Симеон Јовановић рожден у Чепину у пределе комитата вировитичкаго и пристављен за с[ве]штеника циркви суштеј марта 1го 754го года.

5. Петар Романић рожден сего места и суштија предели и пристављен цркви чепинској за парохијална(го) с[ве]штеника марта 2го 765го года.

3. Село Будимци

6. Петар Бранковић рожден у Погановци, у пределе комитата вировитичкаго и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника циркви будимачкој маја 24го 761го.

7. Арсениј Стојшић рожден у Даљу у пределе того комитата, пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника цркви будимачкој јула 3го 766го года.

4. Село Допсин

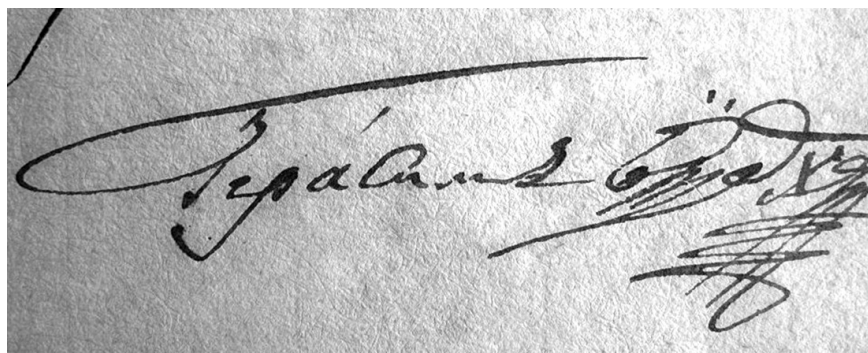
8. Нестор Јовановић, рожден у Белом Берду в пределе помјанутог комитата вировитичкаго и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника фебруа[ра] 3 762го года.

5. Село Тења

9. Јован Радивојевић рожден у Тењи во предели комитата вировитичкаго и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника цркви тењској фебруа[ра] 9го 735го года.

10. Василиј Јовановић рожденијем суштаго места у предели помјанутог комитата и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника цркви тењској септе[мврија] 30го 755го года.

Своје Латинске команди војско про вога пиџама о вичнаго
 Свѣдичији поимен и продаиши пражсно патисови
 нейнаже во вичагоде ише ишретиј Липае своје рожна
 подписом итгачавом Сојти ружоу

Јован 26^а Априла
 764^о

 Јован Липаич
 Прово прѣ. о вички

11. Марко Јеремиић рожден в Тењи в тој же предели и комитата и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника цркви тој же маја 20го 766го года.

6. Село Бобота

12. Адам Кр(с)тић рожден у Сотину у пределу комитата сремског, и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника цркве боботскија ное[мврија] 1го 759го года.

13. Дамјан Стојчевић рожден у Боботи в пределе комитата сремског и пристављен за пароха цркви боботскија јуна 30го 758го года.

14. Гаврил Миланковић рожден у Боботи и предела сремског и пристављен на парохију цркви боботс[кија] марта 19го 764го года.

7. Село Пачетин

15. Теодор Мркшић рођен у Пачетину у пределе комитата сремског и пристављен за парохијалног с[ве]штеника цркви пачетинс[кој] но[ве]м[б]ра 749го года.

16. Мојсеј Поповић рођен у Пачетину тех же предели и и пристављен за парохијалног с[ве]штеника цркви пачетинској декемра 1го 763го года.

17. Стефан Поповић рођен суштаг места исте таже предели и пристављен за парохијалног с[ве]штеника суштија цркви јула 24го 765го года.

12 У документу је јасно читљив поменути датум. Уколико није погрешка у писању, Јован Николић могао је унаред знати службени датум свог постављења на дужност протопресвитера иако ту дужност фактички већ обавља.

8. Село Бршадин

18. Симеон Савић рођен у Белом Берду в предели комитата вировитичкаго и и пристављен за пароха цркви бршадинској но[ве]м[б]ра 1го 766го года.

9. Село Трпиња

19. Протопресвитер Јован Николић рођен у Шиду предели комитата сремског и пристављен цркви трпињској за пароха но[ве]м[б]ра 1го 749го года, а протопресвитер јулија 16го 767го года.¹²

20. Роман Стефановић рођен в Трпињи в тоја же предели сремскија и пристављен за парохијалног с[ве]штеника цркви трпињској јула 10го 760го года.

21. Јеврем Живановић рођен в того места и в тојаже предели за парохијалног с[ве]штеника цркви трпињској априла 5го 761го года.

22. Христофор Јанковић рођен у Шиду предели сремскија и за парохијалног с[ве]штеника цркви трпињској јануа[ра] 18го 762го года.

23. Михаил Вујић рођен в том же месте и в том же предели и пристављен цркви трпињској за парохијалног с[ве]штеника авгу[ста] 14го 764го года.

24. Недељко Јевтић рођен у Трпињи в том же предели и пристављен цркви трпињској за парохијалног с[ве]штеника авгу[ста] 17го 764 года.

10. Село Вера

25. Стефан Максимовић рођен у Белом Берду в предели комитата вировитичкаго и пристављен цркви верској за парохијалног с[ве]штеника августа 15го 1760го года.

26. Захариј Јанковић рожден у Трпињи в предели комитата сремскаго и пристављен церкви верској за парохијалнаго с[ве]штеника јулија 2го 766го года.

11. Село Ердут

27. Василиј Вуковић рожден у Халмашу в пределу комитата вировитичкаго и пристављен циркви ердутској за парохијалнаго с[ве]штеника маја 16го 750го.

28. Стефан Савић рожден у Белом Берду у пределу комитата вировитичкаго и пристављен за парохијалнаго с[ве]штеника церкви ердутској авгу[ста] 14го 760го.

12. Село Сарваш

29. Тимотеј Дмитровић рожден у Трпињи в пределу комитата сремскаго и пристављен циркви сарвашкој за парохијалнаго с[ве]штеника октом[вра] 28го 764го года.

Сије написаније помјанутого протопопијата осечкаго с[ве]шт[е]ници по имену и прозвишту приведено пописати не иначе но јакоже више видитсја, на које својеручно по(д)писујем и печатом соутверждују.

У Осеку 26 априла 767.

Јован Николић

протопр[есв]и[тер] осечки

Боривој Чалић

Лазар Бојић и Стефан
Новаковић
Уз 200–годишњицу
Бојићевог Памјатника,
прве историје српске
књижевности

1.

Када је Лазар Бојић приспео 1830. у Осијек да би ступио на дужност војног свештеника 53. коњичке регименте барона Радошевића, животни пут Стефана Новаковића био је већ окончан; преминуо је у овом граду 1823. године. Претпоставља се да је Новаковић и рођен у Осијеку, али година није утврђена.¹ Иза њега је остао трајан спомен у српском политичком и културном животу.

Народни секретар тј. секретар Карловачке митрополије постао је 1785, а нешто касније био је инспектор митрополитског властелинства у Даљу. Активно је учествовао на Темишварском сабору 1790, ускоро је постао дворски агент Угарске дворске канцеларије у Бечу, а 1791. добио је племство. Његова значајна улога у српској култури отпочела је 1792. куповином ћириличке штампарије бечког типографа Јозефа Курцбека (Josef Kurzböck), који је од 1770. имао привилегију за штампање ћириличних књига у Хабсбуршкој монархији. Овај чин дочекан је у оновременом српском друштву с општим одушевљењем, јер је тиме био остварен давнашњи сан о националној штампарији. Новаковић је објавио преко седамдесет књига широког распона садржаја – од црквених и школских до популарних и књижевних дела. Књиге је штампао на српском и румунском језику. Покренуо је и новине *Славено–српске вѣдомости*, које су, два пута недељно, излазиле од 1792. до поткрај 1794. године. Његов највећи издавачки подухват било је објављивање Историје Јована Рајића

¹ Милорад Мишковић, Срби у Осијеку – Стефан Новаковић, (у) Просвјета, Загреб, 41/42, октобар, 2000, 42–43.

(1794–5), у четири тома. То је била и прва српска књига издана уз помоћ пренумерације, чиме је започела и нова епоха у објављивању српских књига. Велики издавачки трошкови и све мањи број претплатника на новине, убрзо су га приморали да прода штампарију. Слова и залихе књига је 1795. купила Универзитетска штампарија у Будиму. До краја живота Новаковић је живео у Осијеку, махом повучено, али је учествовао и у јавним пословима. Преживео је породичну трагедију оставши без супруге, кћерке и четворице синова.

Лазар Бојић (Добановци 1790. или 1791 – Осијек, 1859), завршио је гимназију и богословију у Сремским Карловцима, а потом је у Пешти студирао философију. Прославио се још као студент када је 1815, вероватно у Бечу, објавио своју књижицу *Памјатник мужем у славено–српском књижевству славним*, на коју се одазвао велики број претплатника.

Школовање је прекинуо због очеве смрти и постао је свештеник; неко време провео је и као војни свештеник; у тој служби пут га је одвео чак на Сицилију. За сталног осјечког пароха постављен је 1832. године. Био је претплатник *Летописа Матице српске*, сакупљао је претплатнике на књиге Вука Карацића и дописивао се с њим, претплаћивао се и на друге српске књиге и сарађивао у оновременој периодици. Као осјечки свештеник развио је живу културну активност, а 1833. основао је при осјечкој цркви Успења Пресвете Богородице “Взаимну библиотеку восточнога неунијатског исповеданија”, којој је приложио 106 књига.

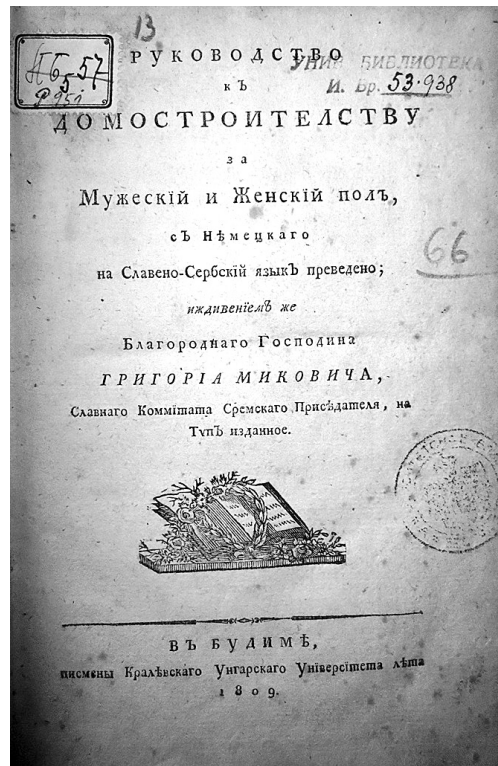
2 Мирјана Д. Стефановић, [Уводна студија], (у) Л. Бојић Памјатник мужем у славно–српском књижевству славним, [Фототипско изд.], Прометеј, Нови Сад, 1994, 5–60.

3 Исто, 35.

2.

Памјатник мужем у славно–српском књижевству славним по много чему је необична књига чији је значај у потпуном нескладу с њеним, сразмерно скромним, обимом. Реч је о књизи у којој се млади двадесетпетогодишњи студент подухватио захтевног задатка да, сасвим у складу са сувременом европском науком, изврши периодизацију српске књижевности и састави попис књижевних стваралаца.² Зачетак српске књижевности Бојић је видео у делима архиепископа Данила II. Њено трајање поделио је, према Добровском (Josef Dobrovsky), а први на српском језику, на два периода: на старо и ново књижество. Почетак нове српске књижевности он је везао уз име и дело Захарије Орфелина. То је и прво “књижевно–историјско разумевање”³ дела овог ствараоца. У коликој је мери тачно и прецизно одређено Орфелиново место, видљиво је и по томе што је оваква подела задржана у науци све до данас. Бојић је био веома добро обавештен о књижевним ствараоцима, те је у својој књизи донео њихов попис, поделивши их на умрле и живе. У том списку наводи се, међу осталима, име Стефана Новаковића, али и Вука Карацића, који је тек годину дана раније објавио своја прва дела *Писменицу српскога језика и Малу просјонародњу славно–српску писменицу*.

Уз уводну студију о књижевности, главни део *Памјатника* заузимају четири биографије – Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Григорија Трлајића и Атанасија Стојковића. Стављајући у средиште пажње живот и рад тих значајних стваралаца и библиографске податке о њиховим делима, исписујући чак и поједине одломке из њих, својом књигом Лазар Бојић представио је и читаву једну књижевну епоху – просветитељство. Тиме се ово дело одређује као историја књижевности. Прва у српској култури. Бојић је радио и на наставку своје књиге, али је његов рукопис *Кашалот сјисашеља српских* остао необјављен, а временом је загубљен.

Високоуважаемому Господину Лазару Воику Венг-
раго гоца и всеуниверзитетнаго Краев: Пешванскаго
Философїи Саванта, и Памьотника Сла-
венно-сербскаго торговельного Сочинителя, по
силан сѣмъ Кнуринъ и Ларъ, За мой малой спо-
мекъ, и За собственное у вестие и Подъ и В' Ост-
на дне 15го Июн. 1816. го гвѣ.

Стеф. Новиковъ

Лик Лазара Бојића сачуван је на портрету који је вероватно насликао Мојсеј Војновић.⁴ Мање је познато да је приказан и на слици *Долазак бискупа Штросмајера у Осиек 26. IX 1850.*⁵ коју је 1851. насликао осјечки сликар Фрањо Дрежи (око 1818–1867).⁶

3.

Нису познати подаци о личном познанству Стефана Новаковића и Лазара Бојића. Већ старом Новаковићу, схрваном животном судбином, морало је, несумњиво, годити када је своје име прочитао на страницама Бојићевог *Памјатника*. У томе је, свакако, могао видети и извесно признање свом раду и доказ да није заборављен баш у потпуности. У Осиек је претплатом стигло двадесет пет примерака Бојићеве књиге и неко од пренумераната могао је на то упозорити Стефана Новаковића. Да ли је тако и било, неће се, вероватно, никада сазнати. Остаће, такође, непознато, да ли је Новаковић, као одговор на Бојићев незаборав, одлучио да му пошаље примерак књиге *Руководство к домостројству за мужески и женски њол*, свој превод с немачког, објављен 1809. у Будиму. Тај примерак, за који се са сигурношћу може рећи да је био у рукама ових двеју значајних личности, вољом судбине претрајао је кроз време. На полеђини предњег предлиста књиге, поред насловне странице, Стефан Новаковић је записао своју посвету:⁷

Високоученому њосѡдину Лазару Бојићу вѡвораѡ ѡда в всеучилишѡу кралев[ском] ѡешиѡанском философији слишатиѡљу, и Памјатника славно–српскоѡ шрудолѡубивом сочинитѡљу, ѡсилају сију књижѡицу в дар, за мој мали сѡомен и за соѡсѡвеноје увесе(ле)није и ѡолзу, из Осека дне 15. авѡ[уста] 1816. ѡо ново[м].

*Сѡеф. Новаковић*⁸

Служећи у Осиеку готово тридесет година видео је, несумњиво, Лазар Бојић у црквеној порти и Новаковићев гроб. Сигурно му је, као и другим приложницима, бар једном годишње служио помен. Можда је стигао и да о њему понешто сазна од оних који су још у сећању чували његов лик.

- 4 Данас у Галерији Матице српске у Новом Саду.
- 5 Слика се чува у Штросмајеровој галерији старих мајстора у Загребу. На њу ме је упозорио др Милорад Мишковић из Осиека, којем се и овде срдечно захваљујем. Бојић се налази међу личностима које су поздравили Штросмајера који је допутовао на своје бискупско усточицење, обављено 29. септембра 1850. у Ђакову.
- 6 *Oto Švajcer, Likovna kronika Osijeka 1850–1969. godine, Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, 1991,7.*
- 7 Књига се налази у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду, сигн. Р 951. Фотографије је снимила Дејана Оцић из Београда. Најлепше јој се и овде захваљујем.
- 8 Запис се доноси у фонетској транскрипцији савременом српском

Др Огњеслав Араницки

Централна библиотека “Просвјете”

Извјештај Огњеслава Араницког, краткотрајног библиотекара у Централној библиотеци СКД “Просвјета”, данас је најбоље преостало свједочанство о тој краткотрајној институцији, створеној 1949. године, расформираној, одлуком Извршног одбора Просвјете, 1953. године. Библиотека је била смјештена на првом кату зграде у Прерадовићевој 21 и располагала је са фондом од укупно 40.000 књига. Њена вриједност је извирала из чињенице да је углавном настала на сачуваном дијелу фонда наших епархијских библиотека, пакрачке и плашчанске. Шта смо изгубили говори чињеница да је библиотека располагала комплетима *Лейбиса Машице српске, Српској књижевној гласника, Нове Европе*.... Све је то послије расуто на све стране, најбољим дијелом предано библиотеци ЈАЗУ (око 900 наслова), Националној и свеучилишној књижници (око 6.000) и Музеју Срба у Хрватској, сада Повијесном музеју, тај дио је данас једини могуће препознати. Дио је нестао нетрагом, развучен.

Ликвидација библиотеке била је један од завршних потеза у брисању свих настојања и покушаја српског партизанског водства, које је 1950. године завршило на Голом отоку, да се обнове српске националне институције у Хрватској.

Сам Огњеслав, син је не по добру познатог Славка Араницког, одјелног предстојника за правосуђе у вријеме велеиздајничке парнице, и Јелене, кћери Огњеслава Утјешеновића Острожинског. Аутор је познате монографије о свом дједу из 1933. године.

ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА
“ПРОСВЈЕТЕ”

Главном одбору
Српског културно-просвјетног друштва “П Р О С В Ј Е Т А”
З а г р е б

Да би Главни одбор био обавијештен о досадашњем моме раду око уређивања Централне библиотеке достављам овај

ПРЕТХОДНИ ИЗВЈЕШТАЈ

Главни проблеми и задаци који су постојали при уређивању Централне библиотеке били су ови: 1) утврдити стање фонда књига; 2) прегледати, сортирати, скупити и поставити све књиге и часописе, који су се налазили у просторијама Библиотеке, на одговарајуће мјесто складишта; 3) сравнити постојећу картотеку са фондом књига и израдити нове картице картотеке за нове књиге; 4) скупити и средити све архивске споменике који су нађени међу хартијама Библиотеке; 5) што рационалније ријешити техничке могућности смјештаја и постављања књига и часописа у просторији за похрану књига и часописа.

Прилози

I КЊИГЕ И АРХИВАРИЈЕ

Ад 1 и 2) При утврђивању стања фонда књига и часописа наишло се на ове тешкоће: поред регистрованих књига које су прописно постављене према сигнатурама на полице, нађено је око хиљаду ових књига разбацано без реда у свим фијокама радних столова, ормара и празних полица. То су биле књиге које су у току године посуђиване али по повратку нису уложене на своје мјесто. Најприје је требало све ове књиге скупити и смјестити на своје мјесто, што је и учињено. Код утврђивања стања књига наишло се на ове недостатке: има много књига које су провиђене бројем а немају одговарајућу картицу у картотеци и има по двије и више различитих књига које су под истим бројем регистроване и уложене (то је чешћи случај). Чести је случај да су књиге истог аутора и истог дјела нездружено смјештене на разна мјеста акопрем спадају према сигнатури заједно. Од постављених књига на полицама било је више од половине нерегистрованих.

Часописи уопште нису регистровани нити су за њих израђене картице у картотеци. Часописи нису ни сортирани (осим “Љетописа Матице српске” и још по неки, а и то само дјелимично).

Но, најтеже стање књига и часописа нађено је на тавану и у разним коморама. То су биле разбацане књиге и часописи у тежини од неколико тона. Постојао је велик проблем ради помањкања помоћних сила, како би ове књиге и часописе пренијели из ових сасвим неприкладних мјеста у просторије Библиотеке и овдје их сортирали, смјестили и регистровали. Док није дата служитељска помоћна сила за тај посао, ове књиге и часописе сам у заједници с мојим сарадницима сукцесивно преносио у библиотечне просторије. Како су ове веома прашњаве, а често и натруле од прокисавања, требало је сваку понаособ прегледати, сортирати и повезати с осталим дијеловима истог дјела, да би се узеле у рад за регистровање. Часописи су смјештени на полице за часописе.

Тај огромни и веома заморни рад, крај најнеповољнијих хигијенских прилика (прашина и љетна врућина), извршен је коначно прошли мјесец. Ово неколико тона књига пренешено је у просторије Библиотеке и ту смјештено према сигнатурама, а највећи број досад већ регистрован. Остало је још нерегистровано око хиљаду књига, које се даље обрађују.

Упоредо с овим радом приступио сам и сређивању часописа, што изискује огроман посао.

Осим поменутог стања затечених књига и часописа, много су кочиле рад ове околности: у библиотеци нема довољно простора ни полица за смјештај књига и часописа. Осим тога нема потребних пултова на којима се књиге и часописи сортирају и технички обрађују (сортирају, лепе вињетама и означају бројевима). Тај недостатак проузрочио је да су се послови одвијали уз врло отешчане прилике. Књиге и часописи су се морали по неколико пута уносити и износити из собе у собу и преносити из полице на полицу. (Драгоцјене и вриједне књиге и часописи нису се могли остављати ван смјестишта књига него их је требало увијек закључавати.)

Даљи разлози кочења тог рада биле су свештеничке и руске књиге, које је требало излучивати и посебно сортирати ради повратка Парохији у Загребу односно доставе Словенском семинару у Београд. Тако су враћене Парохији само сувишне проповедничке књиге и разни безвриједни летци и слично. Гледе руских књига одлучено је тек недавно да се задрже, након чега су регистроване.

Међу овим књигама и часописима, које сам преносио у Библиотеку, пронашао сам често најдрагоцјеније културно-историске спрске књиге и часописе од непроцјењиве вриједности и значаја. Исто тако сам ту пронашао и старе књиге из стране литературе. Тако сам ту пронашао

српске средњевјековне рукописне црквене књиге из XIV и XV вијека, из XVIII вијека. Неких отштампаних ових књига XVIII вијека нема евидентиране ни Матица српска у свом најновијем каталогу књига. Музеалне књиге предао сам уз писмену потврду Музеју Срба у Хрватској, а остале књиге су све већ регистроване на посебном свом мјесту. У сваком случају ради се о сасма изузетно вриједним књигама и часописима (најстарија годишта Летописа, Далматински Магазин итд.)

Гледе руских књига и часописа замолио сам да посјети Библиотеку друг проф. Владимир Мошин. Одазвавши се најприправније мом позиву, друг Мошин је утврдио за највећи број руских часописа да се ту често ради о часописима од непроцјениве вриједности и ријеткости. Осим тога ми је обећао да ће гледе ових часописа бити на услузи Библиотеци.

Међу разбацаним хартијама нашао сам веома драгоцјене архивске грађе из наше политичке и културне историје. Ту сам нашао оригиналне законе о српским привилегијама из XVII, XVIII и XIX вијека са потписима аустријских царева. Манифесте, прогласе српских митрополита, пригодних свечаних пјесама и слично. Све сам ове споменике скупио и сложио у једном орману.

Могу по својој чистој савјести да кажем да сам лично не само сваку књигу, свеску и часопис него и сваку хартију извлачио из прашине и, одбачене у смеиште, прегледао, скупио и похранио на своје мјесто.

Нажалост, доста велик број књига и свески часописа је услијед описаног стања у којем су нађене упропаштено, било да су расцепане, раскидане и иструнуле од влаге. Међу овим има и веома старих од пре неколико стотина година. И ове остатке књига скупио сам на посебно мјесто и узећу их у посебан преглед, да ли би се ипак од нађених остатака дало штогод спасити.

Најзад, међу књигама нађене су читаве накладе појединих дјела. Разумије се, ту се ради о остацима ових наклада. И ове су књиге скупљене и смјештене у посебним собама. То исто учињено је и за Зборнике закона и наредаба Хрватског сабора. Сви су били смјештени на полицама у Библиотеци и заузимали читаву једну велику полицу. Све ове Зборнике скупио сам и пренио привремено у посебне ормане у једној комори и тако добио нешто простора за књиге и часописе.

Ад 3) Картотека такођер није нађена у реду. За многа слова нису картице уопште биле уложене азбучним редом, него само остављене у фијоку дотичног слова. Све је то посебно прописно сређено односно сложено.

Да ли картице одговарају стварном стању, то још нисам могао утврдити. Чинио сам само пробе од случаја до случаја и утврдио да неке књиге немају

картице, то јест да нису регистроване. Било је случајева да су по двије књиге разних аутора уложене под истим бројем.

Нисам још утврдио да ли текстови картица одговарају наслову књиге (аутора и предмета, односно мјеста и године издаања). Тај врло важан и врло мучан посао морао сам, с обзиром на друге хитније послове из 1) и 2), претходно одложити.

За ново постављене књиге приступило се упоредо с овим радом израђивању картица. Како се ту радило највише о старим књигама (често старим и до 400 година) и штампаним готово на свим језицима културног свијета (почевши од јеврејског до мађарског), тај посао ставио ме је пред врло велике тешкоће, језичне и техничке природе. Наслови и аутори старих црквених књига имају сасвим посебан начин означавања ових предмета. Треба наине прочитати читаве стране на страним језицима док се одгонетне аутор и наслов књиге. Но, најтеже је ишло са књигама које су штампане на румунском језику старословенским словима. Та румунска старословенска азбука има посебна слова која нема старословенска азбука. За тај рад требало је узети у помоћ граматике, рјечнике, црквене приручнике и само овако могло се наћи рјешење. Више од половине читавог фонда књига Библиотеке писане су на страним језицима, и то највише на старословенском, руском, грчком, латинском, њемачком, француском, енглеском, талијанском, румунском, мађарском и т.д. Тај рад око регистровања ових књига апсорбовао је често дане. Овој језичној страни придружиле су се и техничке неприлике. На много оваквих књига фале прве насловне стране. Сад је требало утврдити разним комбинацијама име аутора односно наслов дјела.

Сав овај велики посао је углавном преброђен и готово све књиге Библиотеке су прописно регистроване, то јест за њих су израђене картице картотеке.

Ад 4) Од нађених аката могу да извјестим, да се ту ради најчешће о споменицима црквенополитичким српског народа у Аустрији. Ту сам нашао аустриске законе о давању привилегија српском народу. Има и разних манифеста, објава и слично, а има и школских извјештаја и сл. Нашао сам и један латински календар из 1749. године пун записа из тог доба, који сви имају културно-историску вриједност првога реда. Све ове споменике скупио сам и похранио у посебном орману. Нешто од овога дао сам Музеју Срба у Хрватској уз писмену потврду пријема. Музеју дао сам и једну лијепу стару географску карту Српске Војводине 1848/49. године.

Кад ће ми остали послови око уређивања Библиотеке дозволити, детаљно ћу прегледати и проучити сву ову архиварију и доставити Главном одбору извјештај.

II ЧАСОПИСИ ОДНОСНО РАЗНА ПЕРИОДИКА

Као што је тугаљиво било стање књига тако је, само у још већој мјери, тешко стање и часописа. Часописи уопште нису регистровани ни прописно сложени. Највећи дио налазио се је бачен на тавану и у разним коморама. Једна трећина укупног броја часописа била је смјештена на полицама. По годиштима били су сложени само Летописи Матице српске, Књижевни гласник (само донекле), Мјесечник Правничког друштва у Загребу и Архив за правне и друштвене науке у Београду и још по неки мањи часопис. Све остало није било уопште постављено на полице а камоли прописно сложено. Велика је срећа да је велики број часописа евидентиран (највећи дио саставио је друг др Бранко Магарашевић). Но највећи број часописа нема никакве евиденције.

Како се је интензивно и првенствено радило на сређивању књига тако се је, колико се могло, радило и на часописима. Сви часописи су сад постављени на полицама, а пошто нема довољно мјеста неки се још налазе у посебној комори. Интензивном раду приступиће се чим се доготови проблематика књига. Свакако, спашено је уништавање часописа којем су били изложени док су се налазили разбацани на разним врло неподесним мјестима. Радило се често о најстаријим годиштима Летописа, који сви значе највећу библиофилску вриједност. Исто тако сам пронашао нека стара годишта Далматинског Магазина, Новине српске од Теодора Павловића итд.

Прилози

III ПРОСТОРИЈЕ БИБЛИОТЕКЕ

Ад 5) Проблем изналажења што рационалније могућности смјештаја и постављања књига и часописа у расположивим просторијама Библиотеке био је такођер предмет рада потписаног. У том погледу извршио сам измјене тако да сам полицу раније четврте сигнатуре пребацио на другу полицу а ову одредио само за часописе. Тако ће часописи имати дрвије полице, једну уз другу.

Простора за смјештај књига и часописа доскора неће бити довољно расположивог. Да би се добило за највећу нужду мјеста, књиге су често и сувише уско сложене. Дупликати су извађени и стављени привремено у посебан орман. То је све само јеан палиатив.

Коначан предлог о томе даћу кад буду часописи сређени и регистровани. Много ми при том послу користи прерађени стари стол као пулт, који ми је пре мјесец дана достављен.

IV ПРЕДЛОЗИ О ДАЉИМ ПОСЛОВИМА

Најважније је што треба учитини у погледу сачувања књига и часописа ово: 1) међу књигама и часописима има велики број који имају за нашу културу често историску важност првога реда. Сравнујући каталог књига Матице српске, Централна библиотека има неколико старих књига које нема ни Матица, а сумњам да ће их имати установе у Београду и у Загребу. Ове књиге мораће се излучити из садашњих полица и посебно спремити. Свеучилишна књижница у Загребу држи овакве књиге у посебним тресорима. Мислим да би у ту сврху требало адаптирати ону већу комору и овде смјестити све ове књиге уз приуздражај свих обзира осигурања, како против пожара тако и против одсвајања. Овако ће требати смјестити и старе стране књиге велике библиофилске вриједности. Прије тога требаће ове вриједне књиге, које су услијед прашине изложене потпуном уништењу, стручњачки конзервирати.

У овом погледу ступићу у везу са Свеучилишном књижницом.

2) Књиге и часописе требаће осигурати против опасности од пожара. У том погледу сам повео разговор са равнатељем Свеучилишне књижнице, другом Ројнићем. Он ми је дао информације на којој основи се врши такво осигурање код њих. Саопштио ми је да је кредит за плаћање премија осигурања преузело на себе Министарство за науку и културу, и он сматра да би и за Централну библиотеку требало да плаћа ове трошкове то министарство. Он то правда тиме што библиотеке као културни објекти првог реда спадају у заштиту тог министарства.

3) Велик број веома важних и драгоцјених књига и часописа није увезан. Све књиге треба да се увезују. То важи нарочито за часописе и осталу периодику. Док се то не учини ове књиге не могу да се посуђују на употребу.

4) Проблему комплетирања Библиотеке новим набавкама књига и часописа поднећу доцније посебан детаљан предлог. Свакако сматрам већ сада дужношћу да Главном одбору предложим, да за Библиотеку треба од старих књига и часописа набавити првенствено сва дјела аутора Срба из Хрватске односно српске часописе из ових крајева и бивше Аустрије. Исто тако треба набављати све књиге аутора који првенствено обрађују проблематику Срба у Хрватској као и у осталим крајевима Југославије, било да су аутори Хрвати или странци. Мислим да ту не треба штедити средстава, јер главна карактеристика Централне библиотеке је да је она установа Срба у Хрватској. Централна библиотека треба стога да располаже свима оваквим књигама и часописима. Успије ли да откупи сва таква дјела, она ће бити једина такве врсти у цијелој земљи.

Разумије се да не треба занемарити ни у ком случају нова издања. И ту треба набављати сва важна издања, али опет првенствено она која су у складу са задацима “ПРОСВЈЕТЕ”.

5) Библиотека треба да има посебан правилник за руковање и употребљавање књига и часописа Библиотеке. Нажалост код нас још нема општи закон ни правилник о библиотекама. Да се не чека на доношење ових прописа требаће донијети привремени правилник за Централну библиотеку. Ја сам већ предузео такав посао и израђујем нацрт таквог правилника за ову библиотеку, у којем ће бити расправљено питање употребе читаонице кад се библиотека отвори, начин коришћења часописа и читање односно посуђивање књига. Кад израдим такав правилник доставићу га Главном одбору на одобрење.

Достављајући овај претходни извјештај о досадашњем раду, молим Главни одбор да га прими до знања и усвоји моје предлоге.

У Загребу, 4. децембра 1950.

Љиљана Вукашиновић

Хроника Друштва 2015.

Светосавска академија

Овогодишња централна Светосавска академија СКД "Просвјете", одржана је задње јануарско вече у пуној дворани Хрватског гласбеног завода. Осим наступа бањалучког мјешовитог хора Српског пјевачког друштва "Јединство", додјеле награде "Сава Мркаљ" лингвисту Милошу Окуки и обраћања председника Друштва Чедомира Вишњића, вече је протекла у знаку присуства и бесједе загребачко-љубљанског митрополита г. Порфирија.

Сјај боље прошлости – иконостаси XVIII вијека на простору сјеверозападне Хрватске (изложба фотографија)

На Св. Саву у дворани Библиотеке СКД "Просвјета" отворена је изложба фотографија "Сјај боље прошлости – иконостаси 18. вијека на простору сјеверозападне Хрватске" ауторице Љиљане Вукашиновић. Фотографије иконостаса које је снимао Јовица Дробњак потичу из десет цркава на ширем подручју Бјеловара, Крижеваца и Копривнице које су, осим часних изузетака, углавном пуне јер нема вјерника а служба се врши једном или два пута годишње. Цркве чији су иконостаси снимани налазе се на простору оног што се назива "Вараждинским генералатом" који је потпадао под Лепавинско-северинску, потом Пакрачку, а од 1931. Загребачку епархију.

Одржана промоција књиге Боривоја Чалића "Трагови у трајању" у Матици српској

Госте је уводним обраћањем поздравио предсједник Матице српске проф. др Драган Станић. Према ријечима аутора, у књизи "Трагови у трајању" представљене су значајне личности из Вуковара и околине које су својим дјелом и напорима задужили укупну српску културу. Предсједник Српског културног друштва "Просвјета" Чедомир Вишњић испред издавача, истакао је да је ова књига значајна зато што нема много литературе која се бави историографијом Срба из источне Славоније и објаснио да је аутор књиге живот и рад познатих стваралаца са тих простора представио на сажет и једноставан начин не губећи ништа од садржаја. Своје задовољство књигом изнијели су и Александра Новаков испред Матице и пјесник Ђорђе Нешић. Иначе, књига "Трагови у трајању" обухватила је биографски приказ неколико десетина личности које су оставиле значајан траг у српској култури међу којима се посебно истичу Захарија Орфелин, Јован Гавриловић, Јосиф Миловук, Петар Јовановић, Хуго Клајн и Димитрије Вученов.

Прилози

Два вијека српске просвјете у Загребу (изложба)

Свечаном академијом у Хрватском народном казалишту у Загребу и отворењем пригодне изложбе у дворани библиотеке Просвјете обиљежена су два значајна јубилеја за српску заједницу у Хрватској и Српску православну цркву – 200-та годишњица српског школства у Загребу и десетогодишњица рада Српске православне опште гимназије Кантакузина Катарина Бранковић. Ауторица Љиљана Вукашиновић истакнула је да је изложба конципирана у релативно кратком року, али да су сви у институцијама гдје је грађа прикупљана, од Школског музеја до Хрватског државног архива Загреб били сусретљиви и од помоћи. Архивска грађа школе није сачувана у цјелини. Најзначајнији кроничар црквене општине загребачке Димитрије Витковић биљежи 1814. као годину када се школа први пут спомиње. Ауторица је истакла златно доба школе од оснивања Српске вјероисповједне школе 1891. године до Другог свјетског рата, а највећи број полазника био је између два свјетска рата када се број ученика кретао између 200 и 250.

Предавања архијереја СПЦ-а

Сурадња Митрополије загребачко-љубљанске и Просвјете довела до низа предавања одржаних у вријеме предускршњег поста, на којима су о вјерским и духовним темама говорили архијереји СПЦ-а. Митрополит Порфирије говорио је о значењу васкршњег поста, а у наредном предавању на тему молитве као аутентичног пута према хармонији свих психофизичких сила човјека. Владика далматински Фотије бесједио је о царству небеском, а епископ аустријско-швицарски Андреј о Светој Гори. Посебан гост на крају циклуса предавања био је академик Владета Јеротић који је говорио о човјеку у времену кризе.

Изложба графика Душана Кокотовића

Изложба графика Душана Кокотовића отворена је 18. маја у дворани библиотеке Просвјете у Загребу. Притом је истакнуто како је то могуће захваљујући труду и вољи колекционара као што је Борис Врга који су радове умјетника које посједују спремни изложити у јавности те подсетити на значајан допринос појединих неправедно запостављених умјетника. Посљедња изложба Кокотовићевих радова организирана је 1936. у Загребу, а како након његове смрти 1953. није постављена ни једна постхумна изложба, ова је изложба стога враћање дуга којег јавност има према Кокотовићу, истакао је Чедомир Вишњић приликом отварања и додао да изложба садржи 46 радова из свих умјетникових фаза стварања. Кокотовић је својим графикама учествовао на пријеломним изложбама свог времена, а по оцјени повјесничара умјетности Грге Гамулина био је наш најбољи бакрописац. Да је Кокотовићу и сликар види се и у бакрописима у колору, а осим што је био технички образован у изради бакрописа, Кокотовић је био и врстан педагог.

Ђорђе Петровић – IN MEMORIAM (1933-2015)

У Карловцу је у 83. години живота умро познати академски сликар Ђорђе Петровић, који се са више од 60 година рада сврстао међу најбоље и најквалитетније ликовне умјетнике на подручју Југославије, посебно у врло тешкој и захтјевној техници акварела. Петровић је рођен 1933. У Српским Моравицама, а у Карловцу завршава основну и средњу школу. На Академији ликовних умјетности у Загребу дипломирао је 1959. у класи професора Јеролима Мише.

Двјема графичким мапама Гомирје из 2000. и Храм Светиої Николе у Карловцу из 2004. дао је своје свједочанство о стању црквене баштине Срба у Карловачкој жупанији. Највише кроз колоније учествовао је и у раду "Просвјете" која је организирала више његових изложби. Године 2007. уручено му је признање "Сава Мркаљ".

Поштована и граѓа тосиођо Негђељка, граѓе Карловчанке, Карловчани, Моравчани, Дрежничани и остали поштоваоци по којојої Ђорђа Пеїтровића, постоји дубока људска пошреба да у атмосфери коначної и смиреної опрашћања кажемо ријеч о оном с којим се расшјајемо, оном који данас одлази љушем којим ћемо и ми једної дана поћи. У њею и љра, како каже љјесник.

Доста је лако заочетићи љричу о нашем по којојнику. Ђорђе Пеїтровић је био, смијем шо рећи у име свих нас који смо га познавали добар човјек, један од најбољих људи у нашим животиима. Била је шо једна од оних ситуација, које ни пошто нису психолошко љравило, у којима рад на умјетничкој љеиошї, оїлемењује љросторе и духове, а код шворца ураћа скромношћу и доброшћом, као најїлеменишћом врстћом, ковом, самосвијести. Ђорђе је био добар по нарави, али и зашо шћо је знао шћо нам доноси и љружа.

Ђорђе је био стирасшћан умјетник. Ко га није слушао како љрича о енїлеском акварелу и о великом Тарнеру, о улози бијеле боје у акварелу, шћај не зна како се може љричаши и мислиши, како се може осјећаши шћа сликарска шћехника. Могао је, дакако, љричаши и о великим домаћим узорима, Вјекославу Карасу, о Слави Рашкај. Зналац њеїової стваралашћива Борис Врїа, заїписаће да су њеїове љејсажне визије "зеновски сажетше на бишћно и аїсшћрахиране до љласшћичної знака" и да "їозивају на размишљање и коншћемїлацију". Класична је њеїова формулација, како Пеїтровић, "їрешћварајући неїосредне визуалне доживљаје физичкої околиша у љејсажедуховне имаїнације, їродубљује саїледано шће садржајно и изражајно на доїраћује суїсшћанцијалности конкретних љприродних исходишћа, їридавајући им нове пошћенције и слојевишћа значења". Ово је, уосшћалом, асшћекшћ дефиниције сваке умјетностшћи, која шо јестше. За мене ће шћрајно у шћом смислу осташћи инсшћирашћиван њеїов циклус "Обојена јесен" из, шћо је важно, 1989. їодине. Пејсаж који може бишћи банијски, кордунашки, їорански, који суїесшћивно слика вулкански освијешћљене дубраве у дрвовишћом љејсажу, са већ замраченим обронцима и окљашћпреним стаблима по њима, љејсаж слушћње онога шћо долази, вулканске їровале зла и обезљућеностшћи.

Ђорђе је био велики Карловчанин, како їод окрешћали и шћумачили шћу реченицу. У њему су се нашле ријекe ової їрада и акварел. Сјешћишће се оної сјајної и сјешћної аушћоїоршћрешћа, који шо једва да јестше, из 2005. їодине. Марканшћан, пошћарији тосїодин у маншћилу и са шћешћиром на їлави, заїледан

у воде и измајлице, у мајле и свишања свој прага. Том поетском минимализму нису потребни препознатљиви мотиви ни симболи, да се разумије о чему се ради. Тојлина и зајинаност, дубоко људски поглед у себе и из себе, препознавање ништавила. И то је умјешност. Не заборавимо још једну битну чињеницу, 40 је година он ликовности учио, ликовности откривао дјецу овој прага.

Ђорђе је снажно и гласно волио свој народ и своју цркву. Данас лијепо и складно звучи чињеница да је био покретач ликовних секција "Јујурбине" и карловачкој погодбора "Просвјете". У најтежим временима ништа му није било тешко; радио је у "Просвјети", пјевао у хору, појао у цркви, сликао и излајао, покретао и обликовао бројне колоније по нашим погодборима, подижући им ниво и резултате већ самим својим доласком. Завичају се одужио графичком мајом "Гомирје", а цркви свој прага, мајом "Храм Светиј Николе" из 2004. године, у издању овдашњег погодбора нашеј Друштва. Та грамафична серија црчежа, прави контрасти Пејровићевској лирици, најбоље је и најснажније свједочанство једној времена у овом прага.

Са извјесним, ни преласним ни превеликим задовољством сиомињем, да смо његове димензије и улоге били елементарно свјесни и да смо настојали то назначити и оласити: прередили смо му неколико изложби у Зајребу, издали двије монографије, годијелили напрагу "Сава Мркаљ" за допринос култури Срба у Хрватској. Њему, који је Гомирје осликао Мркаљевим очима.

И тако се данас обрађамо са њим овдашњим Моравчанином тако уобичајеној презимена – Пејровић. Послије Гаје, народној доктору и добротвору, Просвјетиној активисти и здравственој просвјетитеља; после Бранка, преводаца Марксових "Грундриса", његових синова, чувених филозофа Гаје и Светозара; ево оглази и Ђорђе, који је био и доктор и добротвор душе, и праксисовац, а да то није знао ни мислио о томе на тај начин.

И тако данас из наших редова оглази велики човјек и значајан ликовни умјешник, хрсти самац широке крошње, у чијој смо се сјени многи пути откријили као људи и борци за бољи свијет.

Вјечнаја памјаш, сликару, јосину, пријатељу и браћу нашем у Хрсту,

Георгију Пејровићу!

Слово председника СКД "Просвјета" Чедомира Вишњића у Карловцу, 09. јуна 2015.

Љетна школа српског језика и културе “Сава Мркаљ” 2015

Љетна школа српског језика и културе “Сава Мркаљ” пројект је СКД “Просвјета” с којим сваке године развеселимо и усрећимо преко стотину ученика основних школа. У 2015. години наставили смо добру сурадњу с Вијећем српске националне мањине Града Загреба, те смо удруженим снагама кроз двије групе полазника од 20.7. – 1.8.2015.г. успјели измаммити осмијех на лице за укупно 160 ученика. Ове године Летња школа српског језика и културе “Сава Мркаљ” одржана је двадесети пут за редом, па се стога можемо похвалити бројком од преко 2.500 ученика, 30-ак наставника и волонтера који су се измјењивали и били активни све протекле године. Љетна школа српског језика и културе на свој двадесети јубилеј према одлуци Главног одбора Друштва свој назив употпуњује с именом великог реформатора српске ћирилице Сава Мркаљ. Ове године Љетна школа српског језика и културе – “Сава Мркаљ” одржана је по други пут на Виру у Одмаралишту Цврчак. О ученицима су се бринули наставници који су изводили наставу српског језика, географије, историје, ликовне и музичке културе у пријеподневним сатима а у поподневним сатима ученици су уживали у игри, дружењу, купању и сунчању. Вечерњи сати били су занимљиви уз радионицу калиграфије, фолклорну секцију, спортска такмичења, пјесму и весеље. Сваке године наилазимо на све већу заинтересираност ученика за боравак у Љетној школи српског језика и културе “Сава Мркаљ”, што нас весели и мотивира да из године у годину све више напредујемо.

Прилози

МАНИФЕСТАЦИЈЕ ДРУШТВА

Први фестивал ојкаче у Петрињи

Српско културно друштво “Просвјета” Загреб, Пододбор Петриња покренуо је пројект “Први фестивал ОЈКАЧЕ у Петрињи 2015.”, под покровитељством Града Петриње, а који има за циљ ревитализацију најстаријег облика пјевања народа ових крајева, а то је пјесма звана “ОЈКАЧА”. Фестивал је био такмичарског карактера, како би стимулирао све учеснике да чувају своје народно благо, али и да га негују и усавршавају, а нарочито млађе извођаче, којима је задатак да наставе чување српског културног, етничког, језичног и вјерског идентитета. Одлуком стручног жирија побједник Фестивала су “ојкани” из Вргинмоста, друго мјесто је припало Двору, а треће женској групи из Костајнице.

6. Смотра дјечјег културног стваралаштва – Гарешница 2015.

Тражећи начин да дјецу што више заинтересирамо за његовање традиције и културе Срба у Мославини, одлучили смо се за ову манифестацију на којој ће се окупити дјеца из разних дијелова Хрватске, различитих нација са заједничким циљем: пјесма, игра и дружење. Да би ову манифестацију учинили богатијом и дјечи занимљивијом осим фолклора убацили смо још занимљивих садржаја. У Брињанима, селу између Гарешнице и Кутине одржана је презентација традиционалних музичких инструмената, у изведби Вјекослава Мартинића, водитеља Гарешког културног центра, затим такмичење у старим дјечјим играма (граничар, трчање у врећи, ношење јајета у жилици и котурање обруча) и представа за дјецу “Јежева кућица” у изведби даруварског Пододбора СКД “Просвјета”. Затим смо се преселили у Гарешницу гдје је послје дефилеа Гарешницом, у Хрватском дому одржана смотра фолклора. Ове године смо на смотри угостили српска, хрватска, чешка, мађарска, украјинска и бошњачка друштва.

Прослава Видовдана у Книну

У поводу прославе Видовдана пододбор Книн организовао је представљање књиге др sc. Бранка Чоловића *Манастир Драговић* у книнском Велеучилишту. Промоцији је присуствовао епископ далматински Фотије, а о књизи говорио предсједник СКД “Просвјета” и уредник издања Чедомир Вишњић те аутор. Прослава се наставила након одржане архијерејске литургије културним програмом код манастира Лазарице на Далматинском Косову. Прије почетка културног програма свим присутним обратили су се уз пригодне бесједе Епископ далматински г.г. Фотије и отпавница послова Амбасаде Р. Србије у Загребу гђа Боса Продановић. У богатом културно-умјетничком програму наступили су дјечји хор који дјелује при цркви св. Покрову у Книну, збор СКД “Просвјете” из Сплита, изворна пјевачка група “Голубић” и соло гуслар Саша Лукић. Послје предвиђеног програма, наставило се славље и дружење уз коло и пјесму свих присутних.

Одржана шеста “Ђедова косидба” на Кордуну

Шеста Ђедова косидба је одржана у Вргинмосту, на Кордуну у суботу, 18. јула 2015. године. Организатор манифестације био је Пододбор Српског културног друштва “Просвјета” Вргинмост на челу са Синишом

Дамјановићем и Сенком Цревар. То је културно-повијесна, туристичка манифестација, која његује и валоризира обичаје и традицију Кордуна те начин живота овдашњих људи. Оно што нашу косидбу чини посебном је враћање у прошла времена, када су наши дједови ишли на кошњу, а баке им припремале "жганце са скорупом" и износиле им ручак у поље, а све уз пјесму и весело дружење. Прва манифестација је одржана 2010. године, у организацији Опћине Гвозд и СКД "Просвјета", а сурадња се сваке године успјешно наставља. Више од 500 Вргомшћана и њихових пријатеља могло је уживати у разноврсном програму: такмичење у косидби и наступу десетак културно-умјетничких друштава и пјевачких група, међу којима су били КУД "Ђирило и Методије" из Бусија (општина Земун).

13. сусрети на Банији у Малом Градцу

Пододбор СКД "Просвјета" Мали Градац организирила је традиционалне 13. сусрете на Банији који су започели књижевном вечери на којој су се представили писци рођени на Банији, наставили се ликовном колонијом и културно-умјетничким програмом. Предсједница Пододбора СКД "Просвјета" Мали Градац Милица Санковић истиче како у почецима нису мислили да ће сусрети постати традиционални, али они су ове године доживјели своје 13. издање, по први пут су се одржали у два дана и привукли велик број гостију и посјетилаца. У културно-умјетничком програму представило се 12 ансамбала и пододбора 'Просвјете' те гости из Србије.

Седми Дани српске културе у Истри

У истарским градовима Пули, Ровињу и Умагу од 17. до 19. августа одржани су седми по реду Дани српске културе у Истри на којима су се уз умјетнике и КУД-ове представила и подuzeћа и организације из Србије. Организатори дана су Заједница Срба у Истри и Пододбор СКД "Просвјета" у Умагу уз потпору Српског народног вијећа, Савјета за националне мањине РХ, Истарске жупаније, градске власти Пуле, Ровиња и Умага, Министарства културе и информисања РС и Канцеларије за сарадњу са дијаспором и Србима у региону Владе РС. Представљен је дио експоната музеја 'Плетиља' из Сирогојна, српског села свјетски познатог по традиционалној изради употребних предмета од вуне. Чланице музеја уприличиле су и модну ревија чувених џемпера 'Sirogojno style'. У музичком дијелу наступили су КУД 'Златибор' из Чајетине и трубачки оркестар 'Грујичић' из Сирогојна. У

оквиру програма у пулском Дому хрватских бранитеља отворена је и изложба ликовних радова умјетника из Србије, док је Туристичка организација 'Златибор' заинтересиранима давала информације о туристичким знаменитостима тог дијела западне Србије. Предсједник тамошњег Пододбора СКД "Просвјета" Цветко Јовановић изразио је задовољство организацијом и бројем посјетилаца.

18. дани културе Срба источне Славоније, Барање и западног Срема

Координациони одбор СКД "Просвјета" за источну Славонију, Барању и западни Срем организује манифестацију "18. дани културе Срба" који су свечано отворени у недељу, 13. септембра 2015. године програмом у биоскопској сали у Дарди. Сусрет песника одржан је у уторак, 15. септембра 2015. године у простору пододбора СКД "Просвјета" у Осијеку, а драмско вече у петак, 18. септембра 2015. године у Дому културе у Дарди. У оквиру "18. дана културе Срба" у Вуковару у суботу, 19. септембра 2015. године одржана је ликовна колонија у простору пододбора СКД "Просвјета". Истог дана Бијело Брдо био је домаћин сусрета фолклорних друштава у локалном дому културе. Манифестација је свечано затворена програмом одржаним у Хрватском дому Вуковар у понедељак, 21. септембра 2015. године.

Ђорђе Нешићу уручена "Жичка хрисовуља"

Пјесник и "Просвјетин" аутор, Ђорђе Нешић, рођен је 1957. године у Бијелом Брду недалеко од Осијека, а филолошки факултет завршио је у Београду. Поезију је писао још од ране младости, али и касније, у ратном и послеријатном периоду који су му били инспирација за многе пјесме. Нешић је управник Културног и научног центра "Милутин Миланковић" у Даљу. Иако расељен у вихору рата, овај пјесник данас живи на двије адресе, у Бијелом Брду и у Сомбору.

Осим "Бранкове награде", добитник је награда "Лаза Костић" и "Милан Лалић", плакете Сарајевских вечери поезије и награде "Сава Мркаљ" Српског културног друштва "Просвјета" из Загреба. У "Просвјетином" издању до сада су му објављене збирке – "Прозор кроз који Дунав тече" (изабране и нове пјесме), Загреб, 2000; "Лук и вода" (завичајни рјечник с ушћа Драве у Дунав), Загреб, 2004; друго, измијењено и допуњено издање, Загреб, 2012; "Граница" (пјесме), Загреб, 2006.

У трпезарији манастира Жича, 19. августа 2015. године, по традицији, на свечани начин уручена му је уникатна златопечатна повеља "Жичка хрисовуља". Повељу и икону Преображење пјеснику је уручио градоначелник Краљева Томислав Илић.

БЕСЈЕДА УЗ "ЖИЧКУ ХРИСОВУЉУ"

Чему пјесник и поезија данас кад сви показатељи тврде да иако нешто реално не постоји. Не љубају се од пјесничких књига брзе, не расте и не пада бруто национални доходак. Додуше, неки теоретичари тврде да су српски пјесници творци политичких идеологија и да својим дјеловањем продубљују кризу у региону. Да ли је у питању параноја или ријетка аналитичка проницљивост?

Заиста, ако се издавачке куће тасе, а књижаре затрјавају треш, чик - лит и бесселер литературом, међу којом диктатором треба шражити књије истинске књижевности; ако се не чита лектира у школама, а СМС писменост врши без правилинних правила, чему поезија?

Ако број пјесника пријети да премаши број читалаца поезије, није ли све узалуд?

Ако умрежени свјетском мрежом сурфамо по заданим координатама и уочавамо само површинске појаве, чему поезија и пјесници?

Управо зато и ујркос свему!

Поезија није у дослуху са свакодневним, површним и пролазним. Она је дио вертикале која се пење од ријечи која бјеше у почетку према оној посљедној која ће ставити тачку на све.

Зато се понекад чини да поезија и свакодневни живот шрају у паралелним свјетовима који се тек спорадично доичу.

Поезија јесте данас на мартини друштва, али то је право мјесто за поезију. С мартине је, као са шрибине, бољи прељед, читање и разумијевање ире.

Иако сам изразио чврсту вјеру у будућност поезије, јер не може тек иако ишчезнути нешто што шраје хиљадама година, а везано је уз суштину човјековој бића, не бих шу вјеру моћао ренијети и на оно што пишем. У проштеклих више од четрдесет година, колико се бавим слањањем стихова, често сам се питао зашто то радим, која је сврха и смисао што посла, морам ли да пишем, или је то етицидизам, охолост и умишљеност? Те сумње узроковале су бјежање од оловке, измишљање разлога за неписање, дује паузе, перманентну стваралачку кризу...А и оно што је написано увијек подлијеже утиску да је најважнији дио доживљеној остало неизречен. Остала је претрши пјесама која живи свој живот, а ако је која од њих у неком читаоцу пробудила емоцију, шруд није био узалудан.

Послије учења заната, почео сам озбиљно да пишем онако како млади писац најчешће почиње – иронијским ошклоном према традицији и пародирањем устаљених поезијских форми и постојања. Неоспоран је ушлицај ондашње књижевне моде, али и узора – руске и западноевропске авангарде из тридесетих година. Тим лудистичким маниром исписане су моје прве двије књиге.

Онда је дошао рат и све се окренуло наглавачке. Зајурвали су шовоци, а музе су на шрен утихнуле. Од материјалној свијети остале су крхошине, а духовни је прснуо као балон. Превратна времена с најовјештајем апокалипсе шјерају и немушито да проговори, као свједок посљедњих времена и као видилац нишавила. Ни ја нисам имао куд нешто сам се, чим су се стилизили бука и бијес, лажио оловке. Али шта оловка није више била инструмент лудизма. Окренуо сам се традицији, а традиција је и предачка кућа у којој се живи, садница лозе у винограду, ракија која цури из казана, храна спремна на отвореној ватри...

Активирао сам класичне лирске форме, исте оне које сам пародирао пар година раније, и окренуо се базичном лирском пјевању. Чинило се да је то једини начин којим моћу поново да израдим свијет исцјељиван ратом на комадиће. Именовано сам шовониме и хидрониме из окружења са жељом да их склоним у ријеч, у пјесму. Лирским тласом призивао сам нестворене слике дјетинства као сас и прошившежу својим расулу и деградацији. Држала ме је ос коју чине Сава Мркаљ, Никола Тесла, Симо Машавуљ, Владан Десница, а из ужег окружења Захарија Орфелин, Јаков Итњашовић, Милушин Миланковић, Милан Кашанин...

Бљеском олује из Хрватске су с народом изнани и његови најзначајнији књижевници. С оне стране Дунава остао је Драго Кекановић, чијој ренесанси у српској књижевности свједочимо и два културна посленика – Чедомир Вишњић у Зајребу и Боривој Чалић у Вуковару. На њима је да, радећи као мултипракшници, ја још за шројицу, обаве посао евиденцирања културне прошлости и садашњости народа који нештаје, народа којем ће књига, ријеч и слово бити једино ушочиште. Јер поново се чује шовош црних коња, ратни покличи и кидисње на културу, на ћирилично слово.

Данас, на овај свети дан, на овом светом мјесцу, тјде су крунисани владари царске лозе Немањића, у пречудно извајаној седмоврашој Жичи, коју је Доментијан упоредио с невјештом из Пјесме над пјесмама, осјећам радост и сјешу. Радост јер су ме се браћа по перу сјешила и нашла и у заграничном простору и увршила, недостојно, у друштво значајних српских пјесника добитника часне хрисовуље и сјешу што друштво, у ком са сународницима живим, убрзано брише шратове нашег постојања.

С нагом да ћу будућим служењем поешкој ријечи пошати достојан данашњег признања, свима вам се захваљујем.

Манастир Жича, о Преображењу Господњем, 2015. године

Ђорђе Нешић

Одржана редовна годишња Скупштина Друштва

Дванаестог септембра, у дворани Библиотеке СКД “Просвјета”, одржана је редовна годишња Скупштина Друштва. Њен главни задатак је било усвајање новог Статута, на који су нас силиле измјене законске регулативе. Од 66 делегата Скупштини је присуствовало њих 43. Сједница је протекла у размирицама, најприје око дневног реда, јер је дио делегата инсистирао на расправи о повјерењу Предсједнику Друштва, а кад за то није било довољно гласова, расправа је настављена око извјештаја и око измјена Статута. На крају су усвојене нужне измјене, али на жалост, измјена која је у рад Скупштине ове једине културне институције Срба у Хрватској требала укључити и одређени број истакнутих стваралаца из реда нашег народа, пала је као жртва демагошких напада.

Прилози

*Поштовани делегати Скупштине СКД “Просвјета”,
задаћак нам је данас да саберемо и анализирамо резултате нашег рада од скупштине у Глини до данашњег дана. Кад гледамо ретроспективно, чини се да је оно што смо гледали у Глини, наше славље и осврт на традиционе догађаје из прошлости које на том мјесту нисмо моли издјети и реакције које је то изазвало, чини се да се у томе мола осјетити најаву атмосфере у којој ћемо радити идућих 15 мјесеци. Атмосфере скученог простора за групе и групације, подигнутих тензија, јавности која избјегава и онај минимум одговорности који намеће или барем нуди професионална етика, атмосфера уцјене, и повлачења мирних и тамних у своје куће. Наравно, најбољи примјер таквог односа је писање ћирилице у Вуковару, али само најбољи примјер. Оно што са њим морамо констатовати, чињеница је да ни двадесет година након рата није несвала потреба за фронтним разграничењима, није несвала потреба за Србима као нејавном пошталом у јавном говору ове земље. Та се нејавна слика претворила у основни садржај хрватској националној осјећаја. Ако томе додато релативно и апсолутно осиромашење друштва, поставили смо основне вањске оквире нашег рада. Такав оквир снажно је наметнуо од стране доминантних медија, шако да је данашња ситуација у многу чему по нас Србе тежа него почетком овог вијека. Можда ће неко брзомислећи и*

брзорјечив рећи како тај вањски оквир није наша тема, јер не можемо на њега уијецати. Такав поглед је заправо прихватање пораза и смјештање у позицију испод мањинске. Никад не смијемо пристићи на однос у којем немамо уијецата на друштвени оквир, ако ни због чега друго а оно зашто што тај оквир најснажније приписује управо наше заједнице по трговима, већим и мањим. Док се онај дио нашег рада који је по својој природи и кадровски везан за траг Загреб, одвија мање-више несметано, чешта су постовања, сарадња са људима из Србије сваковрсна и интентивна, док нема већих проблема по мањим сеоским срединама, поштово нема труда или веће мјеста у Хрватској у којем је договор "Просвјете" истински добродошао, или издашније помоћу. Јавни простор који нам је остављен своди се на минималну манифестацијску нишу, без правој контакта, нама тако пошребно, са већинском културом. О томе свједоче и трендови у материјалној историји нашем раду са стране локалних власти.

Осим тога морамо још једном подсетићи на темељну истину; рад у култури, у културном амањеризму прећосћава, слободно, у смислу основних трајанских, пољитичких, психолошких слобода, и минимално материјално осигурано ствараоца и конзумента. Кад сами себи пошћено одговоримо на питање; колико је слободних, истински слободних од стораха и зајослених на стабилним радним мјестима, Срба у Републици Хрватској, знаћемо и одговор на питање, колика је наша стварна, поштивна база. Оставићу по страни болну подшему; демографске трендове.

Наравно, треба се борити.

И још једна битна прећходна најомена, Српско културно друштво "Просвјета" није класична удруа, којој инћерес престаје са прецизно оћраниченим, специфичним пољем дјеловања, нпр. друштва љубитеља овоћа или оноћа, или са њеним пољедњим чланом. "Просвјета" је друштво са снажно наћашеном мисијом, како се по данас технички каже, она је организационо језиро борбе Срба у Хрватској за њихову културну аутономију. "Просвјета" организира, ствара и дисћрибуира културне производе, њен је идеал изборити се да буде незаобилазан аћенс на размећу двију култура, да чувајући идентитет своћ народа, ради на сарадњи хрватске и српске културе, улажући у по и своје ствараоце од којих су мноћи својим дјелом, хћио по неко прихватићи или не, прићадници једноћ и другоћ културноћ крућа. Зашто је пошћивно најдубљим инћересима нашећ Друштва свако зашварање, прије свећа организацијско, ми морамо сталан радити на окућљању и анимирању и оних наших људи који нам нису пришли, пошћиван је нашим инћересима сваки осјећај самодовољности и самозадовољства, који зна превадати у неким нашим договорима. "Просвјета" је министарство културе овоћ дијела нашећ народа, она је дужна ћетовати све

облике културној и умјетничкој рада, од најмасовнијеј културној аматеризма, до издаваштва и научно-истраживачкој појона. То је бићна чињеница на коју су илазила и његовала је, барем као програмски захтјев аконису моћи друшачије, сва водства нашеј Друштва од 1944. године наоамо.

Кренимо са боље и лакше стране, а по азбучном реду. Добра страна рада наше библиотеке види се у чињеници да је она пошла културни центар за Србе који живе у Зајребу, да је пошла мјесто редовној доласка наших најистакнутијих стваралаца и културних радника из Србије, и пољедње, али не по важности, пошла је мјесто добре и браћске сарадње нашеј Друштва са Срском православном црквом. Стошине и стошине људи који су појетили наш Васкршњи циклус трибина, којем је врхунац било пошовање Владете Јерошића, најбољи је доказ шога. Даљњи развој библиотеке мора ићи, на једној страни, у просорно ширење, дакле, ширење и умнажање фонда наслова, и досујности свих информација о библиотеци поштем интернету, а на другој, рад на стварању завичајне збирке, нове и старе срске књиге у Хрватској и о Србима у Хрватској. На тај начин библиотека ће пошати незаобилазно мјесто за истраживаче наших тема, а први корак у шом смјеру биће скори наши разговори у Повијесном музеју Хрватске о оном дијелу нашеј књишкој блага, које се још налази у њиховим праињавим дејоима и које су нам сада спреми усшуйиши. Наравно, ми се за шо морамо добро приремиши. Библиотеку у пошном износу; два радна мјеста, материјалне шрошкове, набавку књига и средства за инвестиције, финансира Министарство културе РХ. Пошору програма редовно даје град Зајреб, а од ове године и Министарство културе и информисања РС.

Информисање је у "Просвјети" доживјело неизбјежну еволуцију, која није сасвим приведена крају. Наш часопис, са својих пет свезака годишње, дакле недовољно за вршење информативне улоге, пошшо је релевантан часопис за културу и друштвена ишања, који нашем Друштву служи за подржавање круга стваралаца и везу са матичним културама; срском и хрватском. Часопис "Бијела пчела" један је од наших најусијешнијих пројеката, шакођер има специфичну публику – децу. Прошле године једном је лијејом манифестацијом обљежио излазак 200-ој броја. Уже информативна дејашности данас је више везана уз мрежну комуникацију. Ми данас, уз централну страну Друштва, имамо и квалитетно уређене и вођене мрежне стране Библиотеке и часописа "Просвјета". Треба још порадиши на њиховом координирању и обједињавању. Да додам и шо, да се часопис намећу квалитетом, па ужива редовну подршку два Министарства културе, Хрватске и Србије, овога у Зајребу, ураво за споменућу веб страну.

Од обнове рада Друштва издаваштво му је било једна од јачих страна и активности. Наши су аутори добитници бројних награда, углавном из Србије. Последњи је такав случај овогодишње Преображење, наш аутор и пријатељ Ђорђе Нешић примио је уледну књижевну награду "Жичку хрисовуљу" за књигу "Боље је бити у мањини", коју су издали "Српска књижевна заграда" из Београда и наше Друштво. Осим Ђорђеове књије, од последње скупиштине издали смо књижевна дјела следећих аутора; из пруге старијих, Милоша Кордића изванредан Азбучник села Комовина, роман Горана Бабића, данас избјеглице у Београду, без повратне карте, и Слободана Грубача, нашеј старој истакнутој члана, члана нашеј руководства из 1971. године, и одличној пјесника. Од младих; Горана Дакића, роман о Даљу у рату; роман Младена Блажевића родом из Војнића; и још једној Даљца Срђана Орсића, његову књигу о Слободану Селенићу. У историографији смо се одлучили за календарна издања. Саиздавачи смо са вуковарским српским институцијама грађојене књије Боре Чалића "Трагови у трајању", о личностима српске културе и клим у овом крају. Књије, која кријећи наше људе и која говори, какав се јаз провалио између говора политичких екстремиста на једној страни, и на другој, озбиљној раду у култури. Издали смо књигу Бранка Чоловића "Манастир Драговић", прву озбиљну монографију о овом сјоменику културе и врелу наше духовности; грађојену књигу Милоша Окуке "У врлоју мајнице" о доприносу крајинских јасаца развоју српској књижевној језика. У овом тренутку су у прелому и штампани и биће на београдском сајму књија још и следећи наслови:

Александра Кучековић: Сакрално благо Срба западне Славоније, геополитички историјски приказ 98 година, објекта наше Цркве на овом простору.

Радослав Грујић: Србуље Вараждинској генералштаба и Славоније, опис старих српских књија, данас добрим дијелом унишених. Овом књигом наше Друштво пристица издавању Дјела Радослава Грујића, нашеј великој историчара, углавном посвећеној раду на прошлости Срба у Хрватској и Славонији. Након избора из дјела Миће Костића, кад обавимо и овај посао, моћи ћемо рећи да смо обновили историјске темеље наше историографије.

Дефтер Клишкој санџака из првих година 18. вијека, попис становништва дијела сјев. Далмације и рубног простора Босне и Херцеговине, који је послије новој разграничења оштри пришао Турској царевини. Оштриан попис становништва (око 500 страница рукописа) по селима и породицама, јединствен документ о етничком и сваком другом саставу становништва. Превела га је Хазилета Хафизовић са Оријенталној институцији у Сарајеву и ова ће књија бити добитак за све културе и средине српској и хрватској говорној подручја.

Наше издаваштво први социјални позициони притисак аутора и нових рукописа, али та ти исто тако умјетно гржимо ниско, јонајвише зато што је у овој земљи генерално, а нарочито за нас замрла продаја књига. Раг на озбиљној организацији дистрибуције и повраћку веће дијела уложених средстава неће до сада, зато што је за будућности. Најласимо ипак, издаваштво наше Друштва гржи нашу тему на површини јавности у тренутку у којем то нико други не води системски и озбиљно. У скорој будућности морамо снажније инсистирати у наше редове и пошеницијале наше издавачкој догузећа. У овом тренутку њихов представник је именован у Главну редакцију "Просвјете". У међувремену је дошло до промјене у власничкој структури догузећа (49%), јер је досадашњи сувласник "Профил" д.о.о., свој удио продао Петру Лађевићу, старом члану и оснивачу наших националних институција у Загребу.

Раг на образовању наше дјеце, нарочито у "оснашку" Хрватске, како то разговорно кажемо, у односу на источну Славонију, социјална ја бржа наше Друштва. На жалост, ни од почетка нисмо успјели наш однос са Министарством знаности, образовања и спорта поставити на тако јасан и активан темељ као што смо успјели у неким другим пословима са Министарством културе. Зато доста првимо од социјалних промјена у администрацији, а највише смо осјетили укидање Управе за националне мањине.

Значај образовања наше дјеце из националне групе предмета, јасан свакој мањинској заједници, у Хрватској посебно најлашавају двије околности. Прва је она атмосфера и однос према нашим симболима и нашем имену о чему смо говорили на почетку, дакле ситуација у којој се на већинско образовање исто тако уопште не може рачунати у преносу нама важних знања и вриједности. Друга је чињеница подједнако важна; ношорна је истина да се Хрватска, како кажу демографи, не развија у простору, да је могућности запошљавања наших људи у њиховом завичају ограничена, да је мобилност наше радне снаге велика. Дакле, морају са собом носити основни идентитетски првљаи. Ми смо у руководству Друштва управо у послу формирања посебне "комисије", управо наше Центра за образовање, састављеној од стручних људи, кадрих да о овом проблему мисле ширше и оперативно, и дају предлоге и водству Друштва и надлежним државним институцијама. У том је послу неизбежна сарадња са осталим српским институцијама, првје свега са Црквом и СНВ-ом.

Ипак, било је успјеха и у овом претходном периоду. Овогодишња љетна школа наше дјеце на Виру била је рекордна по броју дјеце, и у сваком погледу успјешна. Наше издавачко догузеће је успјело привести крају раг на шест наслова за гимназије и средње стручне школе по А моделу. Иашле су, чишанка, грамашка и рагна свеска за први и други разред.

Наш Центар за историју и културу, један од ријетких наших сјавних истраживачких институција, дао је свој допринос раду Друштва. У овом су периоду припремљене двије изложбе наше раднице Љиљане Вукашиновић.: "Сјај боље прошлости – иконоспаци 18. вијека на подручју сјеверозападне Хрватске" и "200 година српског школства у Загребу" у сарањи са Мишрополијом загребачко-љубљанском. Бранко Чоловић је привео крају рад на рукопису "Српска сакрална архитектура епохе историцизма у Далмацији 1850-1941.". Они су, поред тога, редовно сарађивали у свим нашим периодичним публикацијама својим краћим радовима.

Овај облик рада морамо даље развијати и, ако је потребно, у сарањи са осталим националним институцијама, створити на крају наш институт за историјска и друштвена истраживања који би био кадар истраживати и првим енциклопедијским пројектима. Наш је даљи напор у овом семеншом био осујећен сад већ дугогодишњим смањивањем средстава из Државног прорачуна, о чему смо говорили у више наврата.

Последња од ових наших издвојених јединица, Ансамбл народних итара из Вуковара, с дугогодишњим руководиоцем Срђаном Ташићем, чини повезницу са најошвјетлијим семеншом нашег рада – културним аматеризмом. АНИ је, што је и очекивано, и ове године успјешно представљао и заступао Србе из Хрватске на домаћој и међународној сцени. Од 15 јавних наступа током 2014. године најзапаженији је онај на Европској смотри српског фолклора дијаспоре и Срба у региону, одржане у октобру у Бања Луци на којој је Ансамбл освојио златну плакету за извођење итара из Срема у конкуренцији 27 српских ансамбала из 11 европских земаља. Досадашњи учинак Ансамбла на поменутој смотри је 8 златних и по једна сребрна и бронзана плакета као и 3 специјалне награде за најбољу кореографију (српске итре из Вуковара) и најбољу реконструкцију сремског и вуковарског косиша. Спалност промјена у саставу ансамбла и спалности успјешних наступа говоре о квалитету стручног рада. У том смјеру иде и спалност, будући је и данас недостигањак стручног кореографског и другог кадра најбошњица шачка нашег фолклора и бројних наших КУД-ова, спалност да АНИ додузме иницијативу у том пошведу и да пошване расадник тих кадрова. Ово је само спалност, неразрађена и нешрећна, али искрена, барем као жеља. О шоме своје мишљење морају рећи и шододбори и координације, заинтересовани за шаж шосао.

И у осталим аспектима организације рада Друштва, спалност Славонија, како данас скраћено зовемо регију, је узор. То не значи да је она без својих заспаша и шешкоћа. Чини се да се најбошњице осјећа недостигањак јаче улоге градских шододбора, вуковарског, осјечког, па и беломанаширског. Ово није шриговор људима, ово је конспалност. Фолклор у већини шододбора,

позоришни аматери у Пачеџину, ликовни у Дарди и данас дају лијепо и зајажене резултате.

Теškoће у раду осталих погоднора и примјер источне Славоније довели су нас до крувне организацијске промјене. Искуство нам стално показује да наши погоднори теško остварују концентрацију квалитета, да је несташа новца стални пратилац њиховог рада, као и недосташак стручног водства у фолклорним ансамблима. Немојмо се, уосталом, заваравати, наше плаћно из дана у дан шањи, све нас је мање. Нерадо то себи признајемо, али чињенице су неумијне. Неке од манифестација одржавају привид масовности са бројним гостима из свих дијелова Хрватске. Морамо то увести рационализацију и координацију по ретијама. Зато је Главни одбор донио одлуку о окуљању погоднора у неколико координација. Принципи окуљања је добровољности, али са пуном озбиљношћу кад се једном таква одлука донесе. Оштрилике, као у источној Славонији. Вријеме и уложени труд даће одговор на то колико је овај наш пошез одговор на питања у раду погоднора.

Наравно, ово питање проблема у први план, не значи да није на терену било успјеха, нарочито у окуљању нашег народа на традиционалним манифестацијама у појединим крајевима. Од Видовдана на Далматинском Косову и Видовданског сабора у Боботи, Ивање у Гомирју, Петрове у Дубравама, Сусрећа на Банији у Малом Грацу, бројних свештоилињских, преображенских и великогоспојинских свечаности и окуљања. Њима треба додати, свештосавске свечаности, са централном прославом у Хрватском ладбеном заводу коју сада радимо заједно са Миштрополијом; традиционалне Дане културе Срба источне Славоније, Барање и западне Срема; ликовне сусрете на Банији у организацији петрињског погоднора; Смоћу гјечијег културног стваралаштва у Гарешници, Ђедову косидбу у Врћинмосту; Десничине сусрете у Исламу, Светог Никољу у Јагодњаку; предновогодишње концерте у Ојулину, Војнићу и грудје. На свим овим манифестацијама у правилу учествује више наших погоднора. Ово је врло значајан облик рада, нарочито у смислу повезивања оних који су остали овдје и оних који у љетне дане обилазе стари завичај. Потребно је унијети више координације, створити озбиљнији календар ових збивања, али треба их његовати и очувати по сваку цијену. У том циљу погоднори морају активно сарађивати, са свештенством и мањинским вијећима.

Морамо на крају признати и то, да не долазе сви наши проблеми извана. С највећим теškoћама суочили смо се у највећим погоднорима, који су у нашим скромним приликама имали ипак најбоље услове за рад. Мислим на Загреб и Ријеку. У Загребу се заострено појавио проблем карактеристичан у већој или мањој мјери за све градове и наше организације у њима. Како је

овдје ријеч о највећем трагу са највише људских пошеницијала, појавила се једна лоша стиратификација, једна лоша пирамида у нашим редовима. Стивараоци разних врста и родова су сарађивали са Друштвом, или кроз часопис или кроз издаваштво не мијешајући се много у остале послове; секције, ликовну, драмску, музичку, фолклорну, иунили су људи привучени том врстом аматеризма, пјевачи пјесмом, плумци плумом, ликовњаци педатошким и ликовним радом Милоша Појовића, а сви ипшито шако, ораничено заинтересовани за животи Друштва у цјелини. То је и једини нама признати облик рада од Савјета за националне мањине. И на трећој страни појављивало се чланство договора зајребачкој, обично неколико стоштина људи, незаинтересованих за ове прве двије групе, а окуљених око пошребе за проспором, физичким и духовним, за власитишо окуљање, забаву, друштвени животи. Наравно, да шаку пошребу нико не може порећи, ниши се према њој односити с висока, иако је знало биши пишања; шито ће нам ше књије, кад ће отвориши шанк и слично. Ради се о људима, у већини старијим, који снажно осјећају ашмосферу овој трага на власитишој кожи и пришисак који она производи. Ова трећа група је обично чинила већину састава скуитишина договора, док су ове одржаване. У шакувој ситуацији дошло је до шензија и договор се расшао. Главни одбор је више пуша расправљао о овој ситуацији, али нисмо извана усјели створиши, ша ни намешнуши рационално рјешење. Сличних проблема, рекли смо, има и у другим траговима, а закључак који се намеће ласи, да орјанизација друштвеној животи наше заједнице не може пастии само на једну инстишцију.

У Ријечи је, грубо говорећи, а овом приликом је немоћуће улазити у све финесе и насшојати се ником не замјерити, дошло до пошјеле на двије групе; старе чланове, трађане Ријеке, договор је издавао часописе "Бијела пчела" и "Аршефакти"; и на групи млађих чланова, у великом броју хака и студенаша, окуљених око фолклорне секције. Услиједило је неколико неусијешно орјанизованих скуитишина и насшојање Главној одбора, да се очувају активностии и да сукобљене групе у интересу Друштва пронађу и поштиину компромис. У шоме нисмо до сада усјели.

Проблеми у ова два велика договора директно су иницирали дио предложених промјена у Шташту Друштва о којима Скуитишина мора донијети одлуку.

Проблема је, дакако, било још, колико их је тог животи моша понудити, али ми на крају дуђемо и ошши закључак о нашем раду.

Сјоменимо прије шота још само шо, да Друштво усјешно приводи крају дутогодишњу борбу за поврашак имовине изубљене 50-их година прошот шлођећа. 2013. године преузели смо трагу у Прерадовићевој 21, а ових дана

очекујемо и да нам одлуком Владе РХ припадне зграда у Прерадовићевој 23. Тиме ћемо остварити један од најважнијих циљева групе људи која је обновила рад овог Друштва 1990. године. То ће свакако бити један од улога у оно што нас чека у будућности, да одлучимо у који ћемо од катихолских културних пројеката ићи; да ли је то наш историјски музеј у склопу Хрватског етнографског музеја који се треба почети тражити, или етно-село као наш етно-музеј, да ли је то централна радио станица, или нешто четврто и пето. У том правцу мораћемо донијети одлуку о власитијом особљавању за учешће у борби за средства из Европских фондова, што ће неминовно утијецати на природу рада и односа у Друштву.

Укратко: и поред бројних материјалних и свих других проблема, Српско културно друштво "Просвјета" је у прелазном периоду, у цјелини, радно успјешно. Очувало је живу везу са власитијом историјском мисијом и власитијим народом, и у исто вријеме, очувало способности самоијењања у складу са захтјевима времена.

Предсједник СКД "Просвјета"
Чедомир Вишњић

Преглед догађања у Библиотеци СКД "Просвјета"

Ред. Бр.	Датум	Назив догађања	Врста	Аутор/предавач
1.	27.1.	<i>Сјај боље прошлости – иконостази XVIII вијека на иростору сјеверозападне Хрватске</i>	Изложба фотографија 27.1.-20.2.	Љиљана Вукашиновић, историчар умјетности, Јовица Дробњак, фотограф
2.	26.2.	<i>Поезија и савременост: – Орфејски комплекс српске поезије / Д. Бошковић – Поезија, језик и вријеме: Ко то тамо ијева / Ж. Вукашиновић</i>	Трибина	Проф. др Душан Маринковић, Проф. др Драган Бошковић, Проф. др Желимир Вукашиновић
3.	2.3.	<i>Сликар и његова палета (5. – 9. 3.)</i>	Изложба слика	Душан Обрадовић
4.	5.3.	<i>ЦИКЛУС ПРЕДАВАЊА: Васкрсњи пост дугачији стил живописа</i>	Предавање	Митрополит проф. др Порфирије
5.	12.3.	<i>Молитва Св. Јефрема Сирина</i>	Предавање	Митрополит проф. др Порфирије

6.	19.3.	<i>Јеванђеље и царство небеско</i>	Предавање	Епископ далматински Фотије
7.	26.3.	<i>Свети Јора Ашонска</i>	Предавање	Епископ аустријско- швајцарски Андреј
8.	2.4.	Човек у времену кризе	Предавање	Проф. др Владета Јеротић
9.	1.4.	<i>Илетална илуминација (2. – 17.4.)</i>	Изложба фотографија	Јовица Дробњак
10.	9.4.	<i>Проф. др Јован Мирић (1935–2015.)</i>	Комеморација у поводу смрти	Чедомир Вишњић, Проф. др Милорад Пуповац Проф. др Тончи Курсар
11.	15.4.	<i>Етноконфесионални и језички мозаик Србије</i>	Представљање	Петар Лађевић, социолог Др Владимир Ђурић
12.	20.4.	<i>Два вијека српске правосјеште у Зајребу</i>	Изложба фотографија	Љиљана Вукашиновић, Јовица Дробњак
13.	23.4.	<i>НОЋ КЊИГЕ : Милош Кордић</i>	Књижевна вечер	Милош Кордић, Проф. др Душан Маринковић Чедомир Вишњић, уредник Пјевачка група Пододбора СКД “Просвјета” Петриња
14.	30.4.	<i>3. Међународни фестивал харфе</i>	Концерт	Ана Брателевић
15.	8.5.	<i>Дан Побједице : Крим – јоврашак кући</i>	Пројекција филма	Богољуб Лацмановић, Роберт Маркарјан, амбасадор Руске федерације у РХ
16.	18.5.	<i>ГРАФИКЕ : Душан Кокошковић</i>	Изложба графика	Др Борис Врга, Чедомир Вишњић
17.	11.6.	<i>О Кишу</i>	Предавање	Проф. др Михајло Пантић
18.	10.9.	<i>Сликарска колонија</i>	Изложба слика	Новица Вучинић, проф.
19.	22.9.	<i>Владимир Набоков: једини светски писац</i>	Предавање	Проф. др Зоран Пауновић
20.	15	<i>О хумору Бранка Ђојића</i>	Предавање	Академик проф. др Светозар Кољевић

Десничини сусрети 2015.

Центар за компаративноисторијске и интеркултурне студије и Одсек за кroatистику Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, Хрватско друштво писаца и Српско културно друштво “Просвјета” у сурадњи с Филозофским факултетом Свеучилишта у Сплиту објављују да ће се Десничини сусрети 2015., посвећени теми Сплит и Владан Десница (1918. – 1945.): умјетничко стваралаштво између културе и политике, одржати 18. и 19. рујна у Сплиту (Филозофски факултет у Сплиту, Радованова 13) те 20. рујна у Кули Стојана Јанковића у Исламу Грчком. Прошлогодишњи Десничини сусрети, посвећени теми Владан Десница и Сплит (1920. – 1945.), без обзира колико неупитно били врло успјешни, суочили су судионике са спознајом да је мноштво питања четвртстољетне повијести Сплита у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца/Југославији те у увјетима окупације, колаборације и антифашистичког отпора од 1941. до 1945. године истраживачки отворено. Десничини сусрети 2015. усредоточит ће се: прво, на промјене у сплитској политичкој култури и културном стваралаштву, друго: на сплитско преводитељство као феномен културних трансфера и, треће: на културно дистинктивни феномен сплитских крочеанаца, кључ за разумијевање сплитског медитеранизма у то доба. Сви ови изабрани фокуси зрцале и потребе продубљенијег интереса за стваралачко сазријевање Владана Деснице.

Нова издања

Горан Бабић – *Небеса (један српскохрватски роман)*, нови роман овог последњег југославенског писца, како често сам себе назива, бави се занимљивом темом на том трагу. Све је у овој књизи, очекивани, изазов аутора. Од подналова, “један српскохрватски роман”, до форме, која укључује пјесме, фотографије, ауторове политичке ставове, ауторове животне ставове и одређења, садржана у теорији и пракси слободног мишљења и стварања бољег свијета кроз југославенски комунистички покрет, ту удвостручену утопију... Нови роман Младена Блажевића “Илирик” обећава мало компактнији залагај за нешто захтјевније литерарне апетите. Смјештен у овдашњи географски простор првих година такозване нове ере, роман нуди темељито проучен, али и ауторском маштом спретно надопуњен повијесни бацкгрунд устанка Илира против Римског царства, у чијем се подтексту, међутим, јасно оцртавају и паралеле с актуалним стањем на истим просторима, што никако не треба тумачити

као ауторски бијег у неку малчице сигурнију повијесну метафорику, него као један у низу начина да се суверено и неувијено проговори о стварности, тек овај пут на најмање двије међусобно дубоко прожете разине.

Слободан Грубач (правим именом Стаљин) – *Пронађене цјесме* нова је збирка пјесама овог далматинског аутора, по први пута у издању Просвјете. Уз поезију објављивао је књижевне критике, хумористичке прилоге и новинске чланке у готово педесетак часописа и новина. Грубач је заступљен у десетак зборника и прегледа поезије, те у неколико антологија. За вријеме рата, као прогнаник из Дрниша, са супругом Бранком боравио је у Башкој Води, одакле је (у разним школским годинама од 1991. до 1996., када се враћа у Дрниш) одлазио на посао у основне школе у Макарској, Подгори, Живогошћу и Заostroгу. Др sc. Александра Кучековић — *Сакрална баштина Срба зајадне Славоније*, ново издање у склопу пројекта *Реџистар културне баштине Срба у РХ*, створиће дуго очекивани, потпуно научно-истраживачки заснован преглед сакралне баштине наведеног подручја, уз значајну напомену да је ријеч о подухвату “у посљедњи тренутак”, с обзиром на незавидне услове у којима поменута баштина у највећем дијелу неповратно пропада. Тек дјелимична њена очуваност, као и значајно сужени доступни, а овом приликом први пут проучени архивски извори, потребу стварања и публицирања овако цјеловите студије чине још ургентнијом. Радослав М. Грујић – *Србуље бившеј Вараждинској генералаша ...* “По старим српским црквама и манастирима у Карловачкој митрополији, под дебелим слојем можда вековне прашине, а често у влази и трулежу, крије се велики број рукописних и штампаних књига старе српске редакције. Све те књиге, у великој већини, донесене су овамо из српских балканских земаља, приликом разних сеоба српскога народа на териториј данашње Карловачке митрополије. Стога су оне знатан извор за проучавање културно-просветног стања нашега народа, баш у најтамније доба наше прошлости. У записима, што се налазе по листовима и корицама тих књига, често пута нађе се по које врло важно и интересно зрнце за политичку, црквену и општу културну историју нашу, како из доба робовања нашег Турцима, тако и из каснијег доба потчињености наше аустро-угарским царевима; а по каткад нађе се по нешто и из доба самосталности наше под старим народним владоцима”.... (Грујић, Србуље...) Др Фазилета Хафизовић – *Дефтер* “Попис села и земље санџака Крка, Клис и Херцеговина, ослобођених од Млетачке Републике 1701. године” (пријевод) Изворник османског пописа чији је пријевод сачинила Др Фазилета Хафизовић, научна сурадница Оријенталног института Универзитета у Сарајеву, написан је на османско-турском језику 1701./02. године и налази се у Архиву Предсједништва владе у Истамбулу (Başbakan-

lik Osmanli Arşivi). Попис обухвата подручја која су у далматинском залеђу, Херцеговини и Црној Гори враћена Османлијама након коначног повлачења линије разграничења последице завршетка Бечког рата (1683.-1699.). Др Фазилета Хафизовић сачинила је пријевод изнимно значајног историјског извора. На темељу овога извора, односно његовог пријевода могу се јасно сагледати прилике прије свега демографске и привредне нарави које су настале као последица бурних збивања у вријеме Бечког рата на подручјима која су пописом обухваћена. Осим историчара пријевод може послужити као извор истраживачима и других профила као што су социолози, етнологзи, географи, лингвисти и др.

Поврат имовине Друштва – Прерадовићева 23

Простор величине 3.066 квадрата у Прерадовићевој улици 23 у центру Загреба напоскон је враћен Српском културном друштву "Просвјета". Ради се о згради која је Просвјети одузета 1962. године, а поврат је тражен још 2001. године. Одлука о поврату одузете имовине потврђена је на сједници владе Зорана Милановића од 10. септембра. Просвјета заузврат, како стоји у одлуци владе, мора одустати од поступка којег води против Града Загреба, а од којег тражи поврат одузете имовине у Прерадовићевој 18 укупне површине 1296 квадрата, те дворишта у Прерадовићевој улици величине 352 квадрата. Даровни уговор којим ће се Просвјети вратити одузета зграда склопит ће се након што Државни уред за управљање државном имовином направи процјену тржишне вриједности предметне некретнине.

Ансамбл народних игара (АНИ)

Ансамбл народних игара чије је сједиште у Вуковару, репрезентативни је ансамбл српске заједнице у Републици Хрватској и чини повезницу са најопсежнијим сегментом рада Друштва – културним аматеризмом.

АНИ је, што је и очекивано, и у години иза нас успешно представљао Србе из Хрватске на домаћим и међународним сценама. Међу многобројним наступима истичу се гостовања у Загребу, Бања Луци, Београду, Задру....

Најзапаженији су наступи на Европској смотри српског фолклора дијаспоре и Срба у региону, одржани октобра 2014. у Бања Луци, гдје је Ансамблу, у конкуренцији 27 ансамбала, припала златна плакета за извођење игара из Срема, а у мају 2015. године у Београду, у конкуренцији

52 ансамбла, бронзана плакета за извођење српских игара из околине Гњилана. Досадашњи учинак Ансамбла на поменутој, престижној, смотри српске дијаспоре је 8 златних, једна сребрна и две бронзане плакета као и три специјалне награде, за најбољу нову кореографију – српске игре вуковарског краја, најбољу реконструкцију сремског и вуковарског костима, што "Просвјетине" фолклорне аматере сврстава у ред најтрофејнијих српских ансамбала из дијаспоре

Поред запажених наступа на сценама изван седишта ансамбла свакако треба истаћи и концерт Магија игре, који је Асамбл крајем марта одржао у Хрватском дому у Вуковару. Програм је имао другачији приступ и у концепцији и у реализацији. Извођени су само најзанимљивији дијелови кореографских остварења које ансамбл има на репертоару што је довело до брзе измјене игара из једне у другу етнокореолошку област и презентације разлика у стилу и начину извођења народних игара од краја до краја. Истовремено је приказана и способност ансамбла да сваку област донесе са свим њеним специфичностима како у играчком, тако и у инструментално-вокалном дијелу програма. То је само доказ стручног и квалитетног рада тима људи који руководи ансамблом на челу са директором Срђаном Татићем.

